CLAUDE LEVI-STRAUSS

ÇEVİREN: ÖMER BOZKURT

hüzünlü dönenceler

cogito

YAPI KREDİ YAYINLARI

HÜZÜNLÜ DÖNENCELER

Claude Lévi-Strauss, 1908'de Brüksel'de doğdu. Paris Üniversitesi'nde hukuk ve felsefe eğitimi gördükten sonra, bir süre lise öğretmenliği yaptı. 1934-1937 yılları arasında Brezilya'da Sao Paulo Üniversitesi'nde toplumbilim profesörlüğünde bulundu. 1939'a değin bulunduğu Brezilya'da yaptığı alan çalışmaları doğrultusunda, ilk antropoloji makalesini 1936'da yayımladı. Daha sonra bir süre Fransa'da bulundu. 1941-1945 arası New York'ta New School for Social Research'te ders verdi. Bu dönemde Roman Jakobson'ın dilbilim çalışmalarından etkilenerek *"L'analyse structurale en linguistique et en anthropologie"* (Dilbilim ve Antropolojide Yapısal Çözümleme) adlı makalesini yayımladı (1945). 1950-1979 yılları arasında Paris Üniversitesi Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu'nda sosyal antropoloji çalışmaları yöneticisi olarak görev aldı. Bunun yanı sıra 1959-1982 yılları arasında Collège de France'ta sosyal antropoloji kürsüsünde eğitim verdi.

Yapısalcılığın kurucularından biri olarak kabul edilen Lévi-Strauss, Brezilya'nın yanı sıra, bugünkü Bangladeş'te de alan çalışmaları yaptı. Antropoloji, özellikle de sosyal antropoloji dalında verdiği yapıtlar, alanının en yetkin çalışmaları arasında yeralmaktadır. 1973'te Académie Française üyeliğine seçildi.

Başlıca yapıtları: *Les structures élémentaires de la parenté* (1949; Akrabalığın Temel Yapıları), *Race et Histoire* (1952; Irk ve Tarih, 1985), *Anthropologie structurale* (I. Cilt 1958; II. Cilt 1973; Yapısal Antropoloji), *La pensée sauvage* (1962, Yaban Düşünce, 1984), *Mythologiques*-I.Cilt: *Le Cru et le cuit* (1964; Çiğ ve Pişmiş), II. Cilt: *Du miel aux cendres* (1967, Baldan Küle)- III. Cilt: *L'origine des manières de table* (1968, Sofra Adabının Kökenleri), IV. Cilt: L'homme nu (1971, Çıplak İnsan), *Le Regard éloigné* (1982, Uzaktan Bakış), *La parole donnée* (1984, Verilmiş Söz), *Regarder, écouter, lire* (1993, Bakma, dinleme, okuma).

CLAUDE LÉVI-STRAUSS

HÜZÜNLÜ DÖNENCELER

ÇEVİREN:
ÖMER BOZKURT

YKY

Cogito - 24
ISBN 975-363-280-0

Hüzünlü Dönenceler/ Claude Lévi-Strauss
Özgün adı: Tristes Tropiques
Çeviren: Ömer Bozkurt

© Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti., 1992
© Librairie Plon, 1955
Türkçe çevirinin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.
1. Baskı İstanbul, Eylül 1994

İstiklal Caddesi, No: 285-287 Kat: 5 B Blok
Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (212) 293 08 24 Faks: (212) 293 07 23

Kapak Düzeni: Mehmet Ulusel
Ofset Hazırlık: Nahide Dikel
Baskı: Altan Matbaacılık Ltd. Şti.

Özgün adı *Tristes Tropiques* olan bu yapıt, ilk kez 1955 yılında Paris'te Plon Yayınevi tarafından *Terre humaine* dizisinde yayınlanmıştır. Bu çeviride Plon (1990) baskısı esas alınmakla birlikte, France Loisir (1992) ve kimi farklılıklar içeren Union générale d'Editions (1965) baskıları ile Penguin Books tarafından yayınlanan (1978) ve yazar tarafından gözden geçirilmiş İngilizce çevirisi de gözönünde bulundurulmuştur.

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm
YOLCULUKLARIN SONU
I - Yola Çıkış **15**
II - Gemide **20**
III - Antiller **27**
IV - Güç Arayışı **35**

İkinci Bölüm
YOL NOTLARI
V - Geçmişe Bakış **47**
VI - Nasıl Etnograf Olunur **52**
VII - Gün Batışı **62**

Üçüncü Bölüm
YENİ DÜNYA
VIII - Durgun Deniz **73**
IX - Guanabara **82**
X - Dönenceyi Geçiş **91**
XI - Sao Paulo **98**

Dördüncü Bölüm

TOPRAK VE İNSANLAR

XII - Kentler ve Kırlar **113**
XIII - Öncü Yöresi **124**
XIV - Uçan Halı **131**
XV - İnsan Yığınları **138**
XVI - Pazar Yerleri **147**

Beşinci Bölüm

KADUVEO

XVII - Parana **159**
XVIII - Pantanal **167**
XIX - Nalike **177**
XX - Bir Yerli Toplumu ve Onun Yaşam Tarzı **185**

Altıncı Bölüm

BORORO

XXI - Altın ve Elmaslar **209**
XXII - Erdemli Yabanıllar **225**
XXIII - Yaşayanlar ve Ölüler **239**

Yedinci Bölüm

NAMBİKWARA

XXIV - Kayıp Dünya **259**
XXV - Sertao'da **271**
XXVI - Hat Boyunda **284**
XXVII - Aile Yaşamı **294**
XXVIII - Bir Yazı Dersi **308**
XXIX - Erkekler, Kadınlar, Reisler **320**

Sekizinci Bölüm

TUPİ KAWAHİB

XXX - Pirogla Yolculuk **335**
XXXI - Robinson **345**
XXXII - Ormanda **354**

XXXIII - Cırcır Böcekli Köy 363
XXXIV - Japim Kuşu Güldürüsü 370
XXXV - Amazon Ülkesi 378
XXXVI - Seringal 384

Dokuzuncu Bölüm
DÖNÜŞ
XXXVII - Avgustus'un Tanrılar Katına Yükselişi 395
XXXVIII - Bir Kadeh Rom 403
XXXIX - Taksila 415
XL - Kyong Ziyareti 426

Resimler 439
Kaynakça 487

LAURENT'A

Nec minus ergo ante haec quam tu cecidere, cadentque.[1]

LUCRETIUS

De Rerum Natura, III, 969

(1) Demek ki, senden öncekiler nasıl göçüp gittilerse, senden sonrakiler de öyle göçüp gidecekler.

Birinci Bölüm

Yolculukların Sonu

I
Yola Çıkış

Gezilerden ve gezginlerden nefret ederim. Oysa şimdi kendi gezilerimi anlatmaya hazırlanıyorum. Ama bu kararı vermek için ne çok bekledim! Brezilya'dan son ayrılışımdan bu yana onbeş yıl geçti; bu süre içinde sık sık düşündüm bu kitaba başlamayı; her seferinde bir tür sıkılganlık ve bıkkınlık duygusu beni engelledi. Bunca önemsiz olayı, bir özelliği olmayan ayrıntıları uzun uzun anlatmanın gereği var mı? Etnograflık mesleğinde serüvenin yeri yoktur; serüven sadece bir yüktür, verimli çalışmanın önüne çıkan bir güçlüktür. Yolda kaybedilen haftalar ya da aylar, kılavuz savuşunca işşiz güçsüz geçen saatler, açlık, yorgunluk, kimi zaman hastalık, ve daima, günleri boşuna tüketen ve balta girmemiş ormanların ortasında tehlikeli hayatı askerlik hizmetine benzeten binlerce zahmetli iş... İnceleyeceğimiz nesneye ulaşabilmek için bunca çabanın gerekli oluşu, mesleğimizin olumsuz özelliği olarak bakılması daha doğru olan bu yönüne hiçbir değer katmaz. Bu kadar uzaklarda aradığımız gerçekler ancak bu serüvenlerden arındırıldıktan sonra değer kazanır. Şüphesiz, bilinmeyen bir mitosun, yeni bir evlilik kuralının, klân isimlerinin tam bir dökümünün derlenmesi için (bu iş birkaç günde, bazen birkaç saatte yapılabilir), altı aylık bir yolculuğa, yoksunluğa ve usandırıcı yorgunluğa katlanılabilir. Ama örneğin, "Saat 5.30'da Recife körfezine giriyorduk; martılar haykırıyor, uzaksıl [*exotique*] meyve satıcılarını taşıyan kayıklardan bir filo, teknenin çevresinde kaynaşıyordu" türünden fakir bir anıyı kâğıda dökmek için değer mi kalemi ele almaya?

Oysa bu türden anlatılar benim açıklayamadığım bir ilgiyle karşılanıyor. Amazon ülkesi, Tibet, Afrika, yolculuk kitapları, araştırma gezisi raporları, resim albümleri biçiminde dükkânları dol-

duruyor; bu kitaplarda okuyucuyu etkileme kaygısı, onun, önüne sürülen tanıklığı değerlendirebilmesini engelleyecek ölçüde önem kazanıyor. Eleştirel düşüncesinin uyarılması bir yana, okuyucu giderek daha fazla istiyor bu abur cuburdan ve şaşılacak kadar çok yutuyor. Şimdi bir meslek oldu gezginlik; ama sanılabileceği gibi çalışmayla dolu yıllar sonunda bilinmeyen olguları keşfetmeye dayanmıyor. Mümkün olduğunca çok kilometre doldurmaya ve kalabalık bir dinleyici kitlesini birkaç gün arka arkaya bir konferans salonuna çekebilecek resimler ya da filmler -renkli olursa daha da iyi- toplamaya dayanıyor. Dinleyicilerse bu bayağılık ve yavanlıkların, sadece anlatanlar bunları oturdukları yerde derlemeyip de, 20.000 kilometrelik bir geziyle kutsallaştırdıkları için, olağanüstü bir biçimde, yepyeni buluşlara dönüştüğünü sanıyorlar.

Bu konferanslarda neler dinliyor, bu kitaplarda neler okuyoruz? Birlikte götürülen sandıkların ayrıntıları, gemide köpeğin yaramazlıkları, ve az görülmüş ama tüketicinin bilgisizliği ve saflığıyla orantılı bir utanmazlığın, bir tanıklık, hattâ yepyeni bir buluş gibi sunmaktan çekinmediği, yüz yıldan beri elkitaplarında sürünen, masallarla karışık ham bilgi kırıntıları. Süphesiz bunun istisnaları da yok değildir ve her dönemde değerli gezginler olmuştur. Bugün halkın ilgisini çekenler arasında bir ikisinin adını içtenlikle sayabilirim. Ama amacım aldatmacaları ortaya dökmek ya da diploma dağıtmak değil, daha çok bizde yeni ortaya çıkan, Fransa'ya özgü ahlâkî ve toplumsal bir olayı anlamaktır.

Yirmi yıl önce bu kadar çok yolculuk yapılmazdı ve serüven masalcılarına kapılarını açan ve beş altı kez dolup boşalan Pleyel salonları[1] yoktu. Bu türden toplantılar için Paris'te tek yer, Jardin des Plantes'ın[2] bir ucundaki eski bir binada karanlık, kırık dökük, buz gibi soğuk bir küçük anfiydi. La Société des Amis du Muséum[3] orada her hafta doğa bilimleri konusunda konferanslar düzenlerdi -belki hâlâ düzenlemektedir. Projeksiyon cihazı, çok büyük bir ekrana çok zayıf lâmbalarla, konuşmacının çevresini çok yakından zorlukla seçebildiği, dinleyicilerin ise duvarları kaplayan rutubet lekelerinden ayırdedemediği belirsiz gölgeler yansıtırdı. İlân edilen saatten bir çeyrek sonra, sıraları yer yer dolduran tek tük müdâvimlerin dışında dinleyici gelip gelmeyeceği sıkıntıyla sorulurdu. Umutsuzluğa düşüldüğü anda, kimi parasız bir değişikliğe istekli, kimi de dışarının tozu toprağı ve gürültüsünden yorulmuş, annelerinin ya da hizmetçi kadınların eşliğinde çocuklarla salon yarı yarıya dolardı. Bunca çabanın, dikkatin ve çalışmanın en büyük ödülü olarak, bu güvelenmiş hayaletler ve sabırsız çocuklar

karışımının önünde, herzaman için donmuş bir anılar hazinesini sandıktan çıkarma hakkı kullanılır ve yarı karanlıkta konuşurken bu anıların, bir kuyunun dibine taşların düşüşü gibi birer birer kopup düştükleri duyulurdu.

Dönüş işte böyle biterdi; gidiş öncesinde yapılan törenlerden belki birazcık daha sönük: Yola çıkıştan önce, bugün adı Franklin Roosevelt olan caddedeki bir konakta, Fransa-Amerika Komitesi'nce verilen bir şölendeyiz; burası, iki saat önce bir lokantacının gelip ısıtma ocaklarını ve tabak çanağını yerleştirdiği, acele bir havalandırmanın terkedilmişlik kokusunu bütünüyle ortadan kaldıramadığı, kullanılmayan bir konut.

Böyle bir mekânın yaydığı tozlu sıkıntıya olduğu kadar ağırbaşlılığına da yabancı kalmış ve sadece bulunduğumuz orta kısmı süpürülebilmiş geniş salona göre pek küçük bir masanın çevresine yerleşmiş, biz, taşra liselerinde göreve yeni başlamış genç öğretmenler, birbirimizle ilk kez tanışıyorduk. Georges Dumas'nın biraz değişik bir hevesi bizleri grog,[4] mahzen ve sönmüş çalı çırpı kokan ikinci sınıf ilçe otellerinde geçirilen rutubetli kıştan alıp, bir anda, tropikal denizlere ve muhteşem gemilere götürecekti; şimdiden hayalini kurduğumuz ve yolculuklara özgü alınyazısıyla kaçınılmaz biçimde yanlış çıkacak görüntülerle ancak çok uzaktan bir bağı bulunabilecek bir yığın deney yaşayacaktık.

Traité de Psychologie[5] döneminde Georges Dumas'nın öğrencisi olmuştum. Haftada bir gün, perşembe miydi yoksa pazar sabahları mı hatırlamıyorum, Saint-Anne'da,[6] pencerenin karşısına gelen duvarı baştan başa akıl hastalarının yaptıkları neşeli resimlerle kaplı bir odada, felsefe öğrencilerini toplardı. Daha o anda özel bir uzaksıllık türüyle karşı karşıya kalırdınız; Dumas, kaba yapılı sağlam gövdesiyle bir kerevetin üstüne yerleşirdi; bu gövdenin üstündeki eğri büğrü baş, deniz dibinde kalarak yolunmuş ve beyazlaşmış büyük bir bitki köküne benzerdi. Çünkü sanki balmumu rengi teni, yüzüyle, çok kısa kesilmiş havaya dikilen sert beyaz saçlarını ve gene beyaz ve her yönde uzayan küçük sakalını birleştirirdi. Henüz küçük köklerin yer yer sivrilebildiği bu garip bitki enkazı, bir anda, başın beyazlığını daha da belirginleştiren kömür rengi bir bakışla insancıllaşırdı. Bu karşıtlık, gömleğin ve kıvrılmış kolalı yakanın beyazlığı ile herbiri herzaman siyah, elbise, boyunbağı ve kenarlı şapka arasında devam ederdi.

Dersleri fazla birşey öğretmezdi; hareketli bir gerilmeyle şekil değiştiren ifade gücü yüksek dudak hareketlerinin ve özellikle ezgili ve boğuk sesinin dinleyiciler üzerinde yarattığı etkinin bilinciy-

le hiçbirini önceden hazırlamazdı. Bu ses, garip iniş çıkışları ile sadece memleketi Languedoc'u değil, ama bölgesel özelliklerden çok, konuşulan Fransızca'nın musikîsinin en eski biçimlerini anımsatan gerçekten ahenkli bir sesti. Öyle ki, bu ses ve bu yüz, iki ayrı duyu alanında hem sağlam hem de yırtıcı üslûbu çağrıştırırdı: hem bedeni hem de aklıyla sanki soylarını sürdürdüğü XVI. yüzyıl hümanistlerinin, hekimlerinin ve filozoflarının üslûbu.

İkinci ve kimi zaman üçüncü saatler hastaların gösterilmesine ayrılırdı; o zaman, akıl hastanesinde geçirilen uzun yıllar içinde bu türden egzersizlere alışmış hastalarla, kurnaz hekimlerin olağanüstü gösterileri izlenirdi. Hastalar kendilerinden bekleneni gayet iyi bilirler, terbiyecilerine bir parça maharet gösterme fırsatı vermek için gerekli ve yeterli ölçüde direnir ya da işarete uyarak arazlarını ortaya koyarlardı. Seyirciler oyuna gelmemekle birlikte, bu ustalık gösterilerine gene de kendilerini kaptırırlardı. Eğer büyük ustanın ilgisini çekebilmişseniz, özel bir görüşme için bir hastanın size emanet edilmesiyle ödüllendirilirdiniz. Amerikalı yabanıl yerlilerle temaslarımın hiçbiri beni, kendisini buz kalıbının içinde bir ringa balığına benzeten, ve görünüşte mükemmel olmakla birlikte, koruyucu cidarı erirse dağılmaktan korkan, yünlülere sarılmış yaşlı bir hanımla geçirdiğim o sabah kadar korkutmamıştır.

Dumas, oldukça başarısız bir eleştirel pozitivizme hizmet amacını güden sentez kitaplarının yöneticisi bu biraz alaycı bilgin, çok soylu bir insandı; bu yanını bana çok sonraları, silâh bırakışmasının ertesinde, ölümünden hemen önce, doğduğu köy Lédignan'da nerdeyse kör ve tek başına yaşarken, olayların ilk kurbanlarına bağlılığını belirtmekten öte hiçbir amacı olmayan, nazik ve ağırbaşlı bir mektup yazarak gösterecekti.

Onu gençliğinde, siyah saçları ve yanık teniyle bir konkistador[7] gibi ve XIX. yüzyıl psikolojisinin açtığı yeni ufukların hazzı içinde Yeni Dünya'nın fethine çıktığı zaman tanıyamadığıma herzaman üzülmüşümdür. Bazı temel unsurları bir yanda Güney Fransa'da bir Protestan ailede, bir yanda da dönenceler bölgesinde yavaşlamış yaşamını sürdüren çok incelikli ve biraz çökmüş bir burjuvazi içinde muhafaza edilegelmiş dörtyüz yıllık bir Avrupa'nın iki parçası, karşı karşıya geldiği, birbirlerini tanıdığı ve sanki birbirleriyle kaynaştığı anda, Dumas ile Brezilya toplumu arasında oluşacak bu ani yakınlığın içinde şüphesiz esrarlı birşeyler vardı. Georges Dumas'nın hatası, bu kaynaşmanın gerçekten arkeolojik niteliğinin bilincine hiçbir zaman varamamış olmasıdır. Kendini beğendirebildiği tek Brezilya (bunun kısa bir süre için iktidara geç-

mesi, gerçek Brezilya olduğu yanılgısını doğuracaktır), sermayelerini yavaş yavaş yabancı ortaklarla sınai yatırımlara kaydıran ve ideolojik şemsiyesini uysal bir parlamanterizmde arayan toprak sahiplerinin Brezilya'sıydı. Yeni göçmenlerin ya da dünya ticaretindeki dalgalanmaların yıktığı küçük toprak sahiplerinin çocukları olan öğrencilerimizin hınçla, *gran fino*, en iyiler, yani sepetin üstündekiler, dedikleri kimselerin Brezilya'sı. İlginçtir, Georges Dumas'nın büyük eseri Sao Paulo Üniversitesinin kuruluşu, bu mütevazi sınıfların, yönetsel görevlerin kapılarını kendilerine açacak diplomaları alarak toplumsal yükselişlerine başlamalarını sağlayacaktır. Böylece bizim üniversitedeki görevimiz yeni bir seçkinler grubunun oluşumuna katkıda bulunmuştur. Kısmen kendisine bir güvence olarak, kısmen de birşeyler yapıyor olmak için bizim Brezilya'ya girişimizi sağlayan bir feodaliteyi yerinden oynatmak amacına yönelseler bile, Dumas ve onun ardından Quai d'Orsay[8] bu seçkinlerin bizim en değerli eserimiz olduğunu anlamakta direndikçe, onlar bizden kopmaya başlayacaklardı.

Fakat, Fransa-Amerika Komitesi'nin verdiği bu akşam yemeğinde ben ve meslekdaşlarım ve bizimle birlikte bulunan eşlerimiz, Brezilya toplumunun gelişiminde isteğimiz dışında oynayacağımız bu rolün önemini henüz kavramış değildik. Birbirimizi ve yapacağımız muhtemel hataları gözlemek bizi fazlasıyle meşgul ediyordu. Georges Dumas yeni efendilerimizin hayatını sürmeye hazırlanmamız gerektiğini bildirmişti: Otomobil Klübü'nde, oyun salonlarında, at yarışlarında görünmeliydik. Bu, daha önce yılda 26.000 frank kazanan genç öğretmenlere, hattâ, memleketten ayrılmaya razı adaylar az olduğu için maaşlarımız üç misli arttırıldıktan sonra bile, olağanüstü geliyordu.

"Özellikle", demişti Georges Dumas, "iyi giyimli olmanız gerekecektir"; ve bizi rahatlatmak kaygısıyla, oldukça dokunaklı bir saflık içinde, Paris'te genç bir tıp öğrencisiyken kendisinin de çok yararlandığı, Les Halles'in yakınında bulunan *A la Croix de Jeannette* müessesesinde bunun çok ucuza gerçekleştirilebileceğini eklemişti.

II
Gemide

Bundan sonraki dört beş yıl boyunca, Compagnie des Transports Maritimes'in Güney Amerika'ya sefer yapan ve hem yük hem de yolcu taşıyan gemilerinde, birinci mevki yolcularının tek tük istisnalar dışında hemen tamamının küçük grubumuzun üyelerinden oluşacağı henüz aklımıza gelmiyordu. Bize, ya bu hatta çalışan tek lüks yolcu gemisinde ikinci mevkide, ya da daha gösterişsiz gemilerde birinci mevkide yer öneriyorlardı. Bazı açıkgözler birinci yolu seçip farkı kendi ceplerinden ödüyor, bu şekilde yolculuk sırasında büyükelçilerle yanyana bulunmayı ve bundan birtakım çıkarlar sağlamayı umuyorlardı. Bizse hem yük hem de yolcu taşıyan gemileri seçiyorduk; gerçi bunlarla yolculuk altı gün fazla sürüyordu ve çok yere uğruyorduk, ama gemide el üstünde tutuluyorduk.

Bugün aradan yirmi yıl geçtikten sonra, birinci mevkide 100-150 kişi için düşünülmüş yemek ve sigara salonlarının, kamaraların, güvertenin yalnızca sekiz-on kişi tarafından kullanılmasının sağladığı büyük ayrıcalığın, bu duyulmamış lüksün gerçek değerini vermek isterim. Denizde ondokuz gün süreyle, başkasının bulunmayışından ötürü nerdeyse sınırsız ve peşimiz sıra gelen bir dirlikti bu. İki üç yolculuktan sonra, benimsediğimiz gemilerimize ve alışkanlıklarımıza kavuşmanın sevincini yaşardık. Daha gemiye binmeden, masamıza *suprême de poularde* ya da *filet de turbot*[9] servisi yaparken etrafa kuvvetli sarımsak kokuları yayan, kalın tabanlı ayakkabılar giymiş, bıyıklı, Marsilyalı usta garsonları adlarıyla bilirdik. Zaten dev sofrasına göre hazırlanmış yemekler, gemi mutfağının müşterisi az olduğundan daha da bollaşırdı.

Bir uygarlığın sona erişi, bir başka uygarlığın doğuşu, dünyanın belki de birdenbire insanlara pek dar gelmeye başlaması gibi

gerçekleri somut bir biçimde kavramama rakamlar, istatistikler, devrimler değil, birkaç hafta önce telefonda aldığım bir cevap yol açtı. Onbeş yıl sonra Brezilya'ya dönüp gençliğimi yeniden bulmak düşüncesiyle oyalanırken, gemide bir yer ayırtabilmek için dört ay öncesinden başvurmam gerektiğini söylediler.

Bense, Avrupa ile Güney Amerika arasında uçak seferleri başlayalı, bu yolculuğu gemiyle yapmak isteyecek değişiklik meraklılarının ancak ender bulunacağını sanıyordum. Nerde! Birşeye gösterilen rağbetin diğerine ilgiyi azaltacağını sanmak çok yanıltıcı. Côte d'Azur'de dizi dizi parsellenip satılan arsaların bize Paris dolaylarındaki kırsal çevreyi geri getiremeyişi gibi, *Constellation*'ların[10] sefere konmasıyla da deniz eski tenhalığına yeniden kavuşmuyor.

Ne var ki, 1935 döneminin o harikulâde yolculuklarıyla, şimdi gerçekleştirmekten vazgeçtiğim bu yolculuk arasında, 1941'de, sonraki yılların ne ölçüde habercisi olacağını hiç düşünemediğim bir başka yolculuğa daha çıkmıştım. Silâh bırakışmasının ertesinde, Robert H. Lowie ve A. Métraux tarafından etnografik çalışmalarıma gösterilen dostça ilgi Birleşik Devletler'de yerleşmiş akrabalarımın uyanıklığı ile birleşince, Rockefeller Vakfı tarafından hazırlanan, Alman işgali altında bulunan ülkelerdeki Avrupalı bilginleri kurtarma plânı çerçevesinde, New York'taki *New School for Social Research*'ten bir çağrı almamı sağladı. Yola çıkmak gerekliydi, ama nasıl? İlkin aklıma, savaştan önce başladığım araştırmaları sürdürmek için Brezilya'ya gideceğimi ileri sürmek geldi. Vizemin yenilenmesi için Vichy'de küçük bir zemin katına yerleşmiş bulunan Brezilya elçiliğine başvurduğumda, küçük ve bence trajik bir olayla karşılaştım. Daha öncesinden yakından tanıdığım elçi Luis de Souza-Dantas, -tanımasam da aynı şekilde davranırdı şüphesiz- mührünü kaldırmış pasaportumu damgalamak üzereyken, saygılı ve buz gibi bir müsteşar, yeni yasal düzenlemelerin kendisinden bu yetkiyi geri aldığını ona hatırlattı. Büyükelçinin kolu birkaç saniye havada kaldı; bunalımını yansıtan ve nerdeyse yalvaran bakışlarla, Brezilya'ya gitmesem bile hiç olmazsa Fransa'yı terketmeme yarayacak damgayı basarken, yardımcısının başını çevirmesini sağlamaya çalıştı. Boşuna! Müsteşarın gözleri elçinin elindeydi, sonunda el, belgelerin yanına düştü. Vize alamayacaktım; pasaportum sıkıntılı bir jestle geri verildi.

Cévennes'lerdeki evime döndüm. Geri çekilme sırasında, bir raslantı sonucu evimin hemen yakınlarındaki Montpellier'de terhis olmuştum. Sonra Marsilya'ya, işsiz güçsüz dolaşmaya gittim. Ora-

da, limandaki konuşmalar sırasında bir geminin Martinik'e gitmek üzere yakında denize açılacağını duydum. Rıhtımları tek tek dolaşarak, yazıhanelere tek tek uğrayarak sonunda bu geminin, önceki yıllarda tek ve sadık müşterisi Brezilya'daki Fransız Üniversite Heyeti olan, Compagnie des Transports Maritimes'e ait olduğunu öğrendim. 1941 şubatının soğuk, rüzgârlı bir gününde, ısıtılmamış ve dörtte üçü kapalı bir yazıhanede, eskiden şirket adına bizi selâmlamaya gelen memuru buldum. Evet böyle bir gemi vardı, evet bu gemi yakında hareket edecekti, ama benim binmem olanaksızdı. Neden? Anlayamazdım; bana açıklayamazdı, artık hiçbir şey eskisi gibi değildi. Ama nasıl? Ah çok uzun, çok meşakkatli! Beni o geminin içinde düşünemezdi bile.

Zavallı adam beni hâlâ Fransız kültürünün kibar bir elçisi gibi görüyordu; bense kendimi toplama kampları için şimdiden bir av gibi hissediyordum. Üstelik son iki yılı önce balta girmemiş ormanlarda, sonra da Maginot Hattından başlayıp, Sarthe, Corrèze, Aveyron nehirlerini aşarak Béziers'ye ulaşan darmadağınık bir geri çekilme harekâtının içinde, orada burada, hayvan vagonlarında, ağıllarda geçirmiştim. Dolayısıyla muhatabımın tasası bana yersiz görünüyordu. Gizlice demir alan bir gemide, maceraya atılmış bir avuç denizcinin mütevazi yemeklerini ve çalışmalarını paylaşarak, güvertede uyuyup günler boyunca denizle başbaşa kalarak, okyanuslarda gezginci yaşamıma yeniden başlarken görüyordum kendimi.

Sonunda *Capitaine Paul-Lemerle* adlı gemiye binmek için biletimi aldım. Ama bunun gerçek bir serüven olacağını ve daha çok kürek mahkûmlarının denize açılmasına benzediğini, ancak hareket günü, miğferli ve ellerinde makineli tüfeklerle rıhtımı kuşatan ve yolcuların kendilerini uğurlayan yakınları ve dostlarıyla temaslarını kesen, vedalaşmaları itip kakmayla ve küfürlerle kısaltan hareketli muhafızların koyduğu engellerin arasından geçerken anlamaya başladım. Bize yapılan muameleden çok sayımız beni şaşırtıyordu. Gerçekten -hemen tespit edeceğim gibi- toplam yedi yataklı iki kamarası bulunan küçük bir vapura 350 kadar yolcu dolduruluyordu. Bu iki kamaradan biri, üç hanıma ayrılmıştı. Diğeri ise aralarında benim de bulunduğum dört erkek yolcu tarafından paylaşılacaktı; bu şaşırtıcı ayrıcalığın nedeni, M.B.'nin, (kendisine burada teşekkür ederim), eski lüks mevki yolcularından birini, hayvan sevkedermiş gibi taşımayı olanaksız görmesiydi. Nitekim geri kalan yol arkadaşlarımın tamamı, kadın erkek, çoluk çocuk birarada, bahriye dülgerlerinin üst üste saman şilteli ranzalar kurdukları ha-

vasız ve ışıksız ambarlara doluşmuşlardı. Ayrıcalıklı dört erkekten biri Avusturyalı bir maden tüccarıydı, bu kolaylığın kendisine kaça malolduğunu herhalde iyi bilirdi; ikincisi savaş nedeniyle memleketi Martinik'ten ayrı düşmüş genç bir "béké" idi –zengin bir Kreol–,[11] bu gemide Yahudi, yabancı ya da anarşist zanlısı olmayan tek kişi olduğundan özel bir muameleye hak kazanıyordu. Nihayet sonuncusu sadece birkaç gün kalmak için New York'a gittiğini iddia eden (oraya varmak için üç ay geçireceğimiz düşünüldüğünde biraz garip bir proje) tuhaf bir Kuzey Afrikalı'ydı. Eşyaları arasında Degas'nın bir tablosu vardı ve benim kadar Yahudi olmasına rağmen, kolonilerin ve himaye altında bulunan toprakların polisleri, emniyet teşkilatları, jandarmaları ve güvenlik kuruluşları nezdinde *persona grata*[12] gibiydi; hiçbir zaman açıklayamadığım, o şartlar altında şaşırtıcı bir sır.

Jandarmaların deyişiyle ayak takımı arasında André Breton ve Victor Serge de vardı. Bu gemideki durumundan fevkalâde rahatsız olan André Breton, güvertenin nadir boş alanlarında bir boydan bir boya dolanır dururdu; tüylü kumaştan giysisiyle mavi renkli bir ayıya benzerdi. Bu bitmek bilmeyen yolculuk sırasında aramızda bir mektuplaşmayla uzunca bir süre devam edecek bir dostluk başlayacaktı. Bu mektuplarda estetik güzellik ile mutlak özgünlük arasındaki ilişkileri tartışırdık.

Victor Serge'e gelince, daha çok ilkelerine sıkı sıkıya bağlı bir yaşlı kızı hatırlatan kişiliğiyle bağdaştırmakta güçlük çekmeme rağmen, onun Lenin'le geçmişteki yoldaşlığı beni korkutuyordu. Bu sakalsız yüz, bu ince çizgiler, yapmacıklı ve ihtiyatlı davranışların yanında bu ince ses, çok sonraları Birmanya hududundaki Budist rahiplerde raslayacağım nerdeyse cinsiyetsiz karakteri ön plâna çıkarıyordu. Fransız geleneğinin yıkıcı denilen eylemlere yakıştırdığı erkekçe mizaçtan ve yaşama coşkusundan çok uzaktı. Nedeni şu ki, çok yalın karşıtlıklar çerçevesinde kuruldukları için bütün toplumlarda birbirlerine oldukça benzeyen kültürel tipler, herbirinde değişik toplumsal işlevler için kullanılırlar. Serge'in kültürel tipi Rusya'da devrim içinde geçerli olabilmişti, ama başka yerde ne olurdu? Bir tür çapraz çizelge yardımıyla, her toplumun farklı görevleri yerine getirmek üzere aynı insan tiplerini kullanma biçimleri arasında bir denklikler dizgesi kurulabilseydi, iki toplum arasındaki ilişkiler şüphesiz kolaylaşırdı. Bugün yapıldığı gibi hekimlerle hekimleri, sanayicilerle sanayicileri, öğretmenlerle öğretmenleri karşılaştırmakla yetinmek yerine belki de bireyler ve roller arasında çok daha ince uyarlılıkların varlığı görülebilirdi.

Gemi, insan yükünün dışında, bilmem hangi gizli malzemeyi de taşımaktaydı; sanırım İngiliz donanmasının denetiminden kaçabilmek için, Akdeniz'de ve Kuzey Afrika kıyılarında limandan limana sığınarak çok zaman kaybettik. Fransız uyrukluların karaya çıkmalarına bazen izin veriliyordu; diğerleri ise, dönenceler bölgesine yaklaştıkça artan ve ambarlarda kalmayı çekilmez hale getiren sıcağın, giderek yemek odası, yatak odası, çocuk bahçesi, çamaşırhane ve solarium karışımı bir yer haline getirdiği güvertede kendilerine düşen birkaç desimetrekare alanda sıkışıp kalıyorlardı. Fakat en beteri askerlikte "temizlik alışkanlıkları" denen şeydi. Tayfalar küpeşteler boyunca geminin iki tarafına bakışımlı olarak, havasız ve ışıksız iki çift tahta baraka kurmuşlardı; sancak tarafındakiler erkeklere, iskele tarafındakiler kadınlara ayrılmıştı. Bunlardan birinde yalnızca sabahları suyu akan birkaç duş vardı; iç tarafı üstünkörü çinkoyla kaplanmış ve doğrudan denize açılan uzun bir tahliyenin yeraldığı diğeri ise o akla gelen işe yarıyordu. Başkalarıyla fazla yakınlıktan hoşlanmayanlar ve gemi yalpaladıkça iyice zorlaşan birlikte çömelmeden iğrenenler için çok erken uyanmaktan başka çare yoktu. Yolculuk boyunca çıtkırıldımlar arasında bir yarış başladı, öyle ki sonlara doğru ancak sabahın üçünde göreli bir yalnızlık ummak mümkün olabiliyordu. Sonunda hiç uyunmamaya başlandı. İki saat arayla duşların da durumu aynıydı. Ama orada söz konusu olan bir önceki utanma duygusu değil de daha çok, yetersiz ve bunca yapış yapış vücuda temasla buharlaşıp, sanki deriye kadar bile inemeyen suyun altında, kalabalıkta bir yer bulabilme kaygısıydı. Her ikisinde de biran önce bitirip çıkma telâşı gözleniyordu. Çünkü bu havasız barakalar, yeterince kurutulmamış reçineli çam kerestesinden yapılmıştı ve bunlar kirli su, sidik ve deniz havasıyla birleşince güneş altında mayalanmaya başladı. Yaydıkları ılık, şekerli ve bulantı verici koku başka kokularla da birleşince, özellikle deniz dalgalıysa, çok çabuk dayanılmaz hale geliyordu.

Bir aylık yolculuktan sonra, geçenin ortasında Fort-de-France'ın feneri göründüğünde, yolcuların kalbi, nihayet yenilebilir bir yemek, çarşaflı bir yatak, huzurlu bir gece geçirme umudu ile çarpıyor değildi. Gemiye bindikleri güne kadar, İngilizlerin güzelce, uygarlığın "tatlılıkları" dedikleri şeylerden faydalanmış bu insanlar, şu dört hafta içinde açlıktan, yorgunluktan, uykusuzluktan, aşırı yakınlıktan ve hor görülmekten çok, sıcaklığın daha da ağırlaştırdığı pislikten çekmişlerdi. Gemide genç ve güzel kadınlar vardı, yakınlaşmalar olmuş aşıkdaşlıklar başlamıştı. Onlar için, ayrılmazdan

önce kendilerini nihayet güzel bir günlerinde gösterebilmek basit bir beğenilme kaygısından öte birşeydi: bir sözün yerine getirilmesi, bir borcun ödenmesi, dokunaklı bir incelikle kendilerine karşılıksız gösterilmiş bir ilgi gibi kabullendikleri dikkate, bütünüyle haksız yere konu olmadıklarının, açıkça ortaya konulması gerekli, bir kanıtıydı. Dolayısıyla, geleneksel denizcilik hikayelerindeki "Kara göründü! Kara göründü!" haykırışlarının yerine, herkesten duyulan "Yarın yıkanacağız! Yarın nihayet yıkanacağız!" sözlerinde yalnızca gülünçlük değil ama belli belirsiz bir dokunaklılık da vardı. Bir yandan da, artakalan son sabun parçasının, kirlenmemiş son havlunun, bu büyük gün için saklanan gösterişli gömleğin hesabı yapılıyordu.

Aslında bu hidro-terapi rüyası, dörtyüz yıllık sömürge yönetiminin yerleştirdiği uygarlık konusunda fazla abartılmış bir iyimserliğin sonucuydu; çünkü Fort-de-France'ta umumi banyolar pek nadirdir. Ayrıca yolcular, o pis, o tıka basa dolu gemideki hayatın, doğal limana demir atar atmaz, bir tür kolektif beyin sarsıntısına uğramış bir bölük başıbozuk askerin kendilerine uyguladıkları karşılamaya kıyasla bir şiir olduğunu anlamakta gecikmeyeceklerdi. Eğer etnolog bütün zihni kaynaklarını bu karşılamanın can sıkıcı sonuçlarını bertaraf etmek için seferber etmiş olmasaydı, bu askerler onun için değerli bir araştırma konusu olabilirdi.

Fransızların pek çoğu "garip" bir savaş yaşadılar; Martinik garnizonundaki subayların yaşadığı savaşı ise tam olarak niteleyebilecek hiçbir sıfat yoktur. Tek görevleri Banque de France'ın altınlarını korumaktı; ama bu görev sanki bir kâbus içinde erimiş, unutulmuştu. Bu kâbus, aşırı düzeyde seyreden panç[13] tüketimiyle ancak kısmen açıklanabilir; başka ve belki o kadar açıkça görünmemekle birlikte, daha az önemli sayılamayacak nedenler de vardır: bir adada yaşamaları, anavatana uzaklıkları ve korsanlık anıları yönünden zengin bir tarihsel gelenek. Öyle ki, bu çerçeve içinde, Kuzey Amerikalıların gözetim faaliyetleri, Alman denizaltı filosunun gizli görevleri, kolayca altın küpeli, tek gözlü, tahta bacaklı korsanların yerini alıyordu. Böylelikle, ortalarda düşman görünmemesine, dolayısıyla hiçbir çarpışma olmamasına rağmen, bir tür kuşatma altında bulunma duygusu çevreye egemen olmuş ve bu, subayların birçoğunda şaşkınlığa yolaçmıştı. Adanın sakinlerine gelince, konuşmaları çok daha basit düzeyde, birbirine benzer düşünceleri ortaya seriyordu. "Morina yok oldu, ada hapı yuttu" diye konuşulduğunu duyuyordunuz; bazıları da Hitler'in, koyduğu kurallar ikibin yıl boyunca gerektiği gibi uygulanmadığı için beyaz ırkı ceza-

landırmak üzere yeryüzüne geri dönen İsa olduğunu ileri sürüyordu.

Silâh bırakışması sırasında buradaki subaylar, Hür Fransa'ya[14] katılmak yerine, metropoldeki rejimle bütünleştiler. "Olayların dışında" kalmaya devam edeceklerdi; fiziksel ve ruhsal dirençlerinin aylarca kemirilmesi, savaşma güçlerini yoketmişti -önceden bu güce sahip miydiler bilemem-; çok uzaklarda olduğu için görünmeyen ve nerdeyse soyutlaşmış gerçek düşmanın -Almanların- yerine, yakında bulunan ve gözle görülebilen bir hayali düşmanı -Amerikalıları- koyarak, hasta zihinlerinde bir tür güvenliğe kavuşuyorlardı. Ayrıca iki A.B.D. savaş gemisi limanın önünde sürekli devriye geziyordu. Adadaki Fransız kuvvetlerinin becerikli komutan yardımcısı hergün öğle yemeklerini bu gemilerde yerken, âmiri, erlerin Anglo-Saksonlara karşı kin ve nefret duygularını alevlendirmeye çabalıyordu.

Çatışmalara katılmadıkları için kendilerini ayrık tuttukları, ama bir başka düzlemde belli belirsiz de olsa suçluluğunu paylaştıkları (ülkenin hiç olmazsa kısmen kurbanı olduğu umursamazlığın, aldanmanın ve bıkkınlığın en mükemmel örneğini, en ileri tezahürlerini ortaya koymamışlar mıydı?) yenilginin sorumlusu gibi görünen, aylardır birikmiş hırslarını çıkarabilecekleri düşman niyetine, gemimiz onlara çok iyi seçilmiş bir topluluk sunuyordu. Sanki Vichy yetkilileri, bizim Martinik'e gitmemize izin vermekle, bu baylara öfkelerini boşaltmaları için bir gemi dolusu şamar oğlanı postalamıştı. Kaptanın çalışma odasına yerleşen kısa pantolonlu, miğferli ve silâhlı birlik, huzura tek tek çağrılan bizlere karaya çıkış izni için soru sormaktan çok, ancak dinlemekle yetinebileceğimiz bir hakaret talimine girişmiş gibiydi. Fransız olmayanlara düşman muamelesi yapıldı; Fransızlar ise kaba bir biçimde bu nitelikten yoksun sayıldı ve yola çıktıkları için ülkeyi alçakça yüzüstü bırakmakla suçlandılar. Bu itham sadece çelişkili değildi; savaşın ilânından beri gerçekte, Monroe doktrininin şemsiyesi altında yaşamış adamların ağzından duyulunca oldukça şaşırtıcıydı.

Hamam rüyasına elveda! Herkes, körfezin öte yanında Lazaret adı verilen bir kampta toplanacaktı. Yalnızca üç kişiye karaya çıkma izni verildi: her türlü kuşkunun dışındaki *béké*, bir belge ibraz etmesi üzerine esrarengiz Tunuslu ve savaş öncesinde bindiğim gemilerden birinde ikinci kaptanlığı sırasında tanıdığım ve bu gemide iki eski dost gibi karşılaştığımız suvariye, bahriye yetkililerinin yaptığı bir özel lütuf sayesinde, ben.

III
Antiller

Öğleden sonra saat iki sularında Fort-de-France ölü bir şehirdi. Ortasında, soyadı daha sonra Beauharnais olan Joséphine Tascher de la Pagerie'nin[15] yeşermiş heykelinin unutulup kaldığı, bakımsız bir arsaya benzeyen, yaban otlarıyla kaplı, palmiyeli uzun alanı çevreleyen yıkık dökük evlerde kimsenin oturmadığı sanılabilirdi. Hiç müşterisi olmayan bir otele yerleşir yerleşmez, Tunuslu ve ben, henüz sabahki olayların etkisinden bütünüyle kurtulamadan, kiralık bir otomobille Lazaret'e doğru yola koyulduk. Amacımız yol arkadaşlarımızı ve bu arada özellikle, yolculuk sırasında bize, yıkanma imkânı bulur bulmaz kocalarını aldatmakta acele edecekleri izlenimini veren iki genç Alman kadını teselli etmekti. Bu açıdan, Lazaret olayı hayal kırıklığımızı arttırıyordu.

Yaşlı Ford bozuk toprak yolda birinci vitesle sarsıla sarsıla ilerlerken, Amazon bölgesinden tanıdığım bir yığın bitki türüyle yeniden ve sevinçle karşılaşıyordum; ama burada onları başka adlarla belirlemeyi öğrenecektim: -görünümü enginara, tadı armuta benzeyen- *fruta do conde* yerine *caïmite*, *graviola* yerine *corrosol*, *mammao* yerine *papaye*, *mangabeira* yerine *sapotille*. Yol boyunca bir yandan da, meydana gelen ıstırap verici olayları hatırlayıp onları zihnimde aynı türden başka deneylerle biraraya getirmeyi deniyordum. Çünkü, çoğu zaman sakin bir hayattan sonra böylesine bir serüvene atılmış yol arkadaşlarım için, biraraya gelmiş bütün bu kötülükler ve hayvanca davranışlar, hiç görülmemiş, duyulmamış, başka örneği olmayan istisnai olaylardı. Tarihte bugüne dek raslanmamış uluslararası bir felaketin, hem kendi şahısları hem de onların gardiyanları üzerine yansımasıydı. Oysa dünyayı az çok tanıdığım ve önceki yıllarda sık sık nadir görülen olaylar yaşadığım için, ben bu

tür deneylere bütünüyle yabancı değildim. Böyle olayların, kendi sayısal artışı ve gittikçe karmaşıklaşan sorunlarıyla bunalmış bir insanlıktan, iletişimin yoğunluğu ile daha da çoğalan maddi ve fikri değiş tokuşun yarattığı sürtünmeyle, koruyucu derisi tahriş olmuş gibi, yavaş ama giderek artan cerahat biçiminde fışkırmaya başladığını biliyordum. Savaş ve yenilgi Fransa'nın bu topraklarında, evrensel bir sürecin yürüyüşünü hızlandırmaktan, bir noktada azaldığında, başka bir noktada yeniden doğan, yeryüzünden artık hiç eksik olmayacak sürekli bir hastalığın yerleşmesine yolaçmaktan başka birşey yapmamıştı. Ben, toplumsal zümrelerin, aralarındaki mesafeler ortadan kalktığında, bir irin gibi salgılamaya başladıkları bütün bu ahmakça, saf ve kin dolu gösterilerle ilk kez bugün karşılaşmıyordum.

Daha dün, savaş ilânından birkaç ay önce Fransa'ya dönerken uğradığım Bahia'da, yukarı şehirde, sayılarının 365 olduğu söylenen, -yılın her günü için bir tane-, iç süslemeleri günlerin ve mevsimlerin görüntülerinden esinlenerek gerçekleştirilmiş kiliselerin birinden çıkıp diğerine girerek geziyordum. Peşimde bir sürü yarı çıplak zenci çocuk, mimari ayrıntıların resimlerini çekiyordum. Çocuklar: *Tira o retrato! Tira o retrato!* ("Bir resmimizi çek!") diye yalvarıyorlardı. Bu denli ucuz bir dilenme, -birkaç kuruş yerine hiç görmeyecekleri bir fotoğraf- bana sonunda dokunaklı geldi ve çocukları sevindirmek için resimlerini çekmeyi kabul ettim. Daha yüz metre yürümemiştim ki, omuzumda bir elin ağırlığını duydum: gezintimin başından beri beni adım adım izleyen iki sivil polis, Brezilya'ya karşı düşmanca bir eylemde bulunduğumu bildirdiler: bu fotoğraf Avrupa'da görülecek olursa, şüphesiz kara derili Brezilyalıların mevcudiyeti ve Bahia'da çocukların çıplak ayaklarla dolaştıkları masalına kanıt oluştururdu. Gözaltına alındım, neyse ki gemi hareket etmek üzere olduğundan uzun sürmedi.

Gerçekten bu gemi beni hep sıkıntılı durumlara sürüklüyordu; birkaç gün öncesinde, bu kez Santos limanında gemiye binerken ve daha henüz halatlar alınmadan benzer bir olayla karşılaşmıştım: süngü takmış iki deniz piyadesi eşliğinde, gösterişli uniformalar içindeki bir deniz binbaşısı beni kamaramda tutukladı. Olan biteni anlayıp esrarı çözebilmem için dört-beş saat gerekti. Bir yıl süreyle yönettiğim Fransa-Brezilya bilimsel gezisinde kural, toplanan malzemelerin iki ülke arasında paylaşılmasıydı. Bu bölüşüm Rio de Janeiro müzesinin denetimi altında gerçekleştirilecekti. Müze yetkilileri bu nedenle ülkenin bütün limanlarına bir yazı göndererek tedbir almış, karanlık amaçlarla yanımda Fransa'nın payına düşenden

fazla ok, yay, tüy başlıklar götürerek ülkeden kaçmayı denersem ne pahasına olursa olsun yakalanmam gerektiğini bildirmişti. Ne var ki, gezinin sonunda Rio Müzesi fikrini değiştirmiş ve Brezilya'nın payına düşen malzemeyi Sao Paulo'daki bir bilim kurumuna bırakmış ve bu nedenle, Fransa'nın payının da Rio'dan değil, Santos Limanından yüklenmesi gerektiğini bana bildirmişti. Bu konunun bir yıl önce farklı bir kurala bağlanmış olduğunun unutulması üzerine, kuralları koyanların hatırdan çıkardıkları, ama uygulamakla yükümlü olanların asla unutmadıkları eski talimatlar gereğince suçlu ilân edilmiştim.

Ne mutlu ki o yıllarda, bozkırın [*brousse*][16] en ücra yörelerinde bile, her Brezilyalı memurda, ulusal kültürün içinde eriyik bulunan Voltaire ve Anatole France kırıntılarıyla yaşamını sürdüren, uykuda bir anarşist ruhu mevcuttu. (Bir seferinde, iç bölgelerdeki küçük bir kasabada yaşayan ve o güne kadar hiçbir vatandaşıma raslamamış bir yaşlı adam, heyecan içinde, "Ah Bayım siz Fransız mısınız? Ah! Fransa, Anatole, Anatole" diye haykırarak boynuma sarılmıştı.) Dolayısıyla, sahip olduğum deneyler uyarınca, genellikle Brezilya devleti, özellikle de bahriye yetkililerine karşı duyduğum saygıyı kanıtlamak için gereken zamanı harcamaktan çekinmedim ve binbaşının hassas noktasına dokunmayı denedim. Başarısız olduğum söylenemez; nitekim soğuk terler dökerek geçirdiğim birkaç saatten sonra (çünkü etnografik koleksiyonlar, Brezilya'dan nihai olarak ayrılmak üzere olduğumdan, sandıkların içine şahsi eşyalarım ve kitaplarımla karışık olarak yerleştirilmişlerdi, ve zaman zaman, tam gemi demir alırken onların rıhtımda darmadağın serilmesinden korkuyordum) binbaşıyı ikna ettim. Bir süre sonra, benim ve eşyalarımın hareketine izin vermekle ülkesini uluslararası bir çatışmadan ve bunu izleyecek aşağılanmadan kurtarmanın zaferini kendisine maleden bir raporun can alıcı terimlerini ona ben yazdırıyordum.

Ayrıca Güney Amerika ülkelerinde polislerin ciddiyetten ne kadar uzak olduklarına ilişkin bir anının etkisi altında olmasaydım belki de bu kadar cüretli davranamazdım. O tarihten iki ay evvel, Aşağı Bolivya'nın büyük bir köyünde uçak değiştirmem gerekiyordu. Orada birkaç gün arkadaşlarımdan Dr. J. A. Vellard ile bir türlü gelemeyen aktarmayı bekleyip durmuştuk. 1938'de havacılık şimdikine benzemiyordu. Güney Amerika'nın iç bölgelerinde, yeterli yol olmadığından o güne kadar komşu panayıra yaya ya da atla giderek günler kaybeden köylüler, gelişmenin bazı kademelerini atlayarak, uçakları at arabası gibi kullanmaya başlamışlardı. Şimdi bir-

kaç dakikalık bir uçuş (ama doğruyu söylemek gerekirse birkaç günlük bir gecikmeyle gerçekleştirilebilen bir uçuş) köylülere kazlarını ve tavuklarını pazara ulaştırma imkânını veriyordu. Uçakta bu hayvanlarla birlikte çoğu zaman çömelerek yolculuk edilirdi, uçağın içi çıplak ayaklı köylüler, kümes hayvanları ve orman içindeki patikalardan taşınamayacak kadar büyük ya da ağır sandıklardan meydana gelen rengârenk bir yükle *dolu olurdu.*

İşte, Santa Cruz de la Siera'nın, yağmur mevsiminde çamur derelerine dönmüş sokaklarında öylece işsiz güçsüz dolaşıyorduk. Taşıtların geçişini kesinlikle engelleyen ve yaya geçidi işaretlemesini andıran biçimde düzenli aralıklarla yerleştirilmiş taşların üzerinde sekerek ilerlerken bir devriye kolu alışılmadık yüzlerimizi farketti. Sadece yabancı olmak bile tutuklanmamız ve dert anlatabilme saatini beklemek üzere, köhne bir ihtişam sergileyen bir odaya kapatılmamız için yeterli bir nedendi. Kapatıldığımız yer bölge valisinin eski sarayıydı. Duvarlar boyunca dizili, raflarında ciltleri çok süslü büyük kitapların sıralandığı camlı kütüphaneler ahşap oyma kaplamalarla çevriliydi. Bu rafların arasında gene camlı bir çerçeve içinde elle yazılmış şu şaşırtıcı levhayı gördüm (İspanyolcadan çeviriyorum): "Özel ya da hijyenik amaçlarla kullanmak üzere arşiv yapraklarını koparmak kesinlikle ve ciddi müeyyidelerle yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayanlar cezalandırılacaktır."

Martinik'te durumumun düzelişini, biraz soğuk bir dış görünüşün ardında, resmi çevrelerde pek görülmeyen duygular saklayan Bayındırlık İşleri'nin bir yüksek görevlisine borçlu olduğumu kabul etmeliyim. Bunun yanında belki, dini bir gazetenin idarehanesine sık sık yaptığım ziyaretler de etkili olmuş olabilir. Orada bilmem hangi tarikatın babaları, yerlilerin egemen oldukları dönemlere kadar giden, sandıklar dolusu arkeolojik kalıntı biriktirmişlerdi; ben de boş vakitlerimde bunları sayıp sınıflandırıyordum.

Bir gün toplantı halindeki Ağır Ceza Mahkemesinin duruşma salonuna girdim. Bu bir mahkemeye ilk gidişimdi ve aynı zamanda sonuncusu oldu. Bir kapışma sırasında rakibinin kulağını ısırarak koparan bir köylüyü yargılıyorlardı. Sanık, davacı ve tanıklar billur tazeliğinde doğaüstü sesler içeren hareketli bir kreol diliyle konuşuyorlardı. İfadeler, sürekli rutubetin etkisiyle parlaklıklarını kaybetmiş kürklü kırmızı cüppeler içinde sıcaktan bunalan yargıçlara tercüme ediliyordu. Bu yıpranmış kisveler, kanlı sargı bezleri gibi üstlerinden sarkıyordu. Tam tamına beş dakika içinde bu öfkeli zenci sekiz yıl hapse mahkûm edildi. Adaleti herzaman şüphe, ti-

tizlik ve saygıyla birarada düşünmüşümdür. Ama böylesine bir umursamazlıkla, bu kadar kısa bir sürede bir insan hakkında hüküm varılması beni dehşete düşürdü. Gerçek bir olaya şahit olduğumu kabul edemiyordum. Bugün bile, ne kadar masalsı, ne kadar aptalca olursa olsun hiçbir düş bana böylesine bir inanılmazlık duygusu veremiyor.

Yol arkadaşlarıma gelince, onlar, bahriye yetkilileri ile yerel esnaf arasındaki bir çatışma sayesinde özgürlüklerine kavuştular. Bahriye yetkililerinin casus ya da hain gibi gördükleri bu insanlar, yerel esnaf için, Lazaret'te enterne edilmiş olmaları nedeniyle yeterince değerlendirilemeyen bir kazanç kaynağı durumundaydılar. Bu bakış diğerine baskın çıktı ve herkes, onbeş gün süreyle, herbirinin ve özellikle kadınların çevresinde tahrik, intikam, arzu ve baştan çıkarma duygularıyla bir ağ ören polisin son derece yakın gözetimi altında, ceplerindeki son Fransız banknotlarını harcamakta serbest bırakıldılar. Bir yandan da Dominikana Cumhuriyeti Konsolosluğuna vize için yalvarılıyor ya da bizi buradan alıp götürecek hayali gemilerin limana varışı konusundaki boş şöylentilere kulak kabartılıyordu. Fort-de-France tüccarlarını kıskanan civar köylerin esnafı, kendisinin de bu mültecilerden payını alması gerektiğine yetkilileri inandırınca durum yeniden değişti. Bir gecede herkesi iç taraflardaki köylerde ikamete memur ettiler. Ben bu defa da yakamı kurtardım. Ama polislerin bu azizliği üzerine, güzel hanım dostlarımın Pele Dağının eteklerindeki yeni yerlerine ulaşma çabalarım sırasında, Güney Amerika kıtasına kıyasla çok daha yalın bir uzaksıllık [*exotisme*] sergileyen bu adada unutulmaz geziler yaptım. Gümüş parıltılı siyah kumsallardan bir hâlenin ortasında, dal dal olmuş koyu renkli akik; ağaçlaşmış eğrelti otlarının görkemli, yumuşacık ve sanki tüylü köpüğünü, -gözle görülmekten çok, sesi duyulan sürekli bir damlamayla-, ancak şöyle bir hayal ettiren, süt beyazı bir sis içinde kaybolmuş vadiler...

Eğer o zamana kadar, yol arkadaşlarıma kıyasla bazı ayrıcalıklara sahip olduysam bile, burada sözünü etmem gereken -çünkü şu elinizdeki kitabın yazılması dahi bunun çözümüne bağlıydı- bir sorun beni endişelendiriyordu. Bu çözümün pek kolay olmadığı şimdi görülecektir. Beraberimde taşıdığım tek servet, bilimsel gezilerime ait belgelerle dolu bir sandıktı. Bunun içi, dilbilim ve teknoloji fişleri, yolculuk günlüğü, alan araştırması sırasında alınmış notlar, haritalar, fotoğraf negatifleriyle doluydu; binlerce sayfa, fiş ve klişe. Böylesine şüphe çekici bir yük, sınırı, ancak onu geçiren kişinin aldığı büyük bir riziko pahasına aşabilmişti. Martinik'te karşılaştığı-

mız davranışları görünce, ne gümrük yetkililerinin, ne polisin, ne de Amirallik 2. Şubesinin, sandığıma şöyle bir bakmalarını bile göze alamayacağımı anladım. Çünkü, bu malzeme (yerlilerin sözcüklerine ilişkin fişler) onlara şifrelenmiş talimatlar; haritalar, şemalar ve fotoğraflar da mutlaka stratejik tesislerin rölövesi ya da işgal plânları gibi görünecekti. Bu nedenle sandığımı transit eşya olarak beyan etmeye karar verdim, onlar da mühürleyerek gümrük deposuna koydular. Ama, bana daha sonra tebliğ edileceği gibi, sandığımın açılmadan benim bineceğim gemiye yüklenebilmesi için Martinik'ten mutlaka yabancı bandıralı bir gemiyle ayrılmam gerekiyordu (kaldı ki, bunu kabul ettirmek için de büyük çabalar sarfetmem gerekti). Eğer *D'Aumale* gemisiyle, (yol arkadaşlarımın, aylardan beri yolunu gözledikleri ve bir sabah, başka bir çağdan kalma, yeniden boyanmış bir oyuncak gibi limanda görünüveren gerçek bir hayalet gemi), New York'a gitmek istersem, sandığım önce Martinik'e girecek sonra tekrar çıkacaktı. Bu söz konusu olamazdı. İşte bu nedenle, Puerto-Rico'ya gitmek üzere İsveç bandıralı, bembeyaz bir muz gemisine bindim. Bu gemide dört gün boyunca sanki geçmiş zamanlardan artakalan bir lezzet gibi, sakin, nerdeyse tek başına bir yolculuğun keyfini çıkardım. Teknede sadece sekiz yolcuyduk, bundan yararlanıyordum.

Fransız polisinden sonra Amerikan polisi. Puerto-Rico'ya ayak basar basmaz iki şey öğrendim. Birincisi, Marsilya'dan hareketimizden bu yana geçen iki ay içinde Birleşik Devletlere girişle ilgili mevzuat değişikliğe uğramıştı ve *New School for Social Research*'ten gönderilen belgeler yeni yönetmeliklere uymuyordu. İkincisi ve daha önemlisi, Martinik polisinin etnografik malzemelerimle ilgili -kendimi akıllıca korumayı başarabildiğim- kuşkuları, Amerikan polisi tarafından da en ileri ölçülerde paylaşılıyordu. Nitekim Fort-de-France'ta, Amerikalılar hesabına çalışan bir Yahudi mason muamelesi gördükten sonra, bu kez A.B.D. açısından bakıldığında, Almanya'nın değilse bile Vichy Hükümetinin bir görevlisi sayılmam olasılığı bulunduğunu acı bir biçimde gözledim. Acele telgraf çektiğim *New School*'un yasa gereklerine uymasını ve özellikle Fransızca okuyabilecek bir F.B.I. uzmanının Puerto-Rico'ya gelmesini beklerken, (fişlerimin dörtte üçü Fransızca değil de Orta Brezilya'nın hemen hemen hiç bilinmeyen lehçelerinde terimler ihtiva ettiğinden, bir uzman bulmak için gerekecek zamanı düşündükçe ürpermekteydim), Göçmenlik Dairesi yetkilileri beni, gemi şirketi hesabına yerleştirdikleri, İspanyol tarzında inşa edilmiş sıkıntılı bir otelde gözaltına aldılar. Burada haşlanmış sığır eti ve nohutla besleniyor-

lum; sakalları uzamış, aşırı derecede pis iki yerli polis gece gündüz kapımın önünde nöbetleşe bekliyordu.

Sonradan Atom Enerjisi Komisyonunun yöneticiliğine atanacak olan ve buraya, benimle aynı gemide gelen Bertrand Goldschmidt'e bu otelin iç avlusunda rasladığımı anımsıyorum. Bir akşam bana atom bombasının yapım ilkesini anlatmış ve daha o tarihte, (1941'in Mayıs ayı), büyük ülkelerin bu alanda bir bilimsel yarışa girdiklerini ve bu yarışta birinci olanın savaşta da zaferi kazanacağını açıklamıştı.

Birkaç gün içinde son yol arkadaşlarım da kişisel sorunlarını halledip New York'a hareket ettiler. Her istediğimde gitmeme izin verilen üç yere -Fransız Konsolosluğu, banka ve Göçmenlik Dairesi- giderken bana eşlik eden iki polisimle birlikte San-Juan'da tek başıma kaldım. Bunlardan başka bir yere gitmek için özel izin gerekiyordu. Bir seferinde Üniversiteye gitmek için izin alabildim. O günkü muhafızım, beni zor durumda bırakmamak için birlikte içeri girmeyip kapıda beklemek inceliğini gösterdi. Onların da canı sıkılıyordu. Bu yüzden bazen bana, kendiliklerinden, onları sinemaya götürme izni vererek talimatları çiğniyorlardı. Adayı ancak, özgürlüğe kavuşmamla gemiye binişim arasında geçen 48 saatlik süre içinde, o tarihte orada Başkonsolos olan Bay Christian Belle'in nazik rehberliğinde gezebildim. Onun şahsında, böylesine alışılmadık koşullar içinde biraz da şaşırarak, Güney Amerika kıyılarında yelkenlilerle yapılmış yolculuk anılarına sahip Amerikanist bir meslekdaş bulmuştum. Kısa bir süre önce de sabah gazetelerinden, oralardaki Fransız yurttaşlarının General de Gaulle'e iltihak etmelerini sağlamak amacıyla Antilleri ziyaret eden Jacques Soustelle'in adaya geleceğini öğrenmiştim; onunla görüşebilmek için de ayrı bir izin gerekmişti.

Böylece Birleşik Devletler'le ilk temasım Puerto-Rico'da gerçekleşti. Otomobil ile helâlar, radyo ile şekerlemeler ve diş macunu arasında yayılmış Amerikan konforunun sınırlarını çizen koku kutuplarını, *winter-green*'i[17] (başkaca, Kanada çayı da denilir) ve ılık cilayı ilk defa orada teneffüs ettim. *Drugstores*'larda mor giysili, kızıl kahverengi saçlı genç hanımların boyadan maskelerinin ardındaki düşüncelerini anlamayı denedim. Gene burada, Büyük Antil Adalarının oldukça değişik havası içinde, Amerikan kentlerinin tipik görünümlerini ilk kez farkettim: inşaatların hafifliği, etkileyici olma gayreti ve gelen geçeni cezbetme çabası yönünden herzaman bir dünya sergisine benzeyen kentler; ancak burada kendinizi, bu serginin İspanya bölümünde sanıyordunuz.

Yolculuklar zaman zaman böylesine beklenmedik sonuçlar doğurur. Birleşik Devletler topraklarındaki ilk haftalarımı Puerto-Rico'da geçirmiş olmam, sonraları, İspanya'da bana hep Amerikayı anımsatacaktır. Uzun yıllar sonra, bir İngiliz üniversitesini ilk kez Doğu Bengal'deki Dacca'da, binaları yeni-gotik tarzda inşa edilmiş kampusta görmüş olmam; şimdilerde Oxford'u, çamuru, küflenmeyi ve bitkilerin heryerden fışkırmasını engelleyebilmiş bir Hindistan gibi düşünmeye yöneltmiştir beni.

San-Juan'a varışımdan üç hafta sonra F.B.I. müfettişi geldi. Gümrüğe koştum, sandığı açtım, müthiş bir andı. Kibar bir genç adam yaklaştı, rasgele bir fiş çekti; bakışları sertleşti, kızgın bir şekilde bana döndü: "Bu Almanca!" dedi. Gerçekten de bu fiş, benden çok önce Orta Mato Grosso'da incelemeler yapmış ünlü selefim von den Steinen'in klâsik eseri, *Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens'in*, (Berlin, 1894), bibliyografik künyesiydi. Bunca zamandır beklenen uzman, bu açıklamayla hemen tatmin oldu ve ondan sonra eşyalarımla hiç ilgilenmedi. Tamam, O.K., Amerikan topraklarına kabul edildim, özgürüm.

Artık bir yerde durmam lazım. Bu küçük serüvenlerin herbiri, belleğimdeki başka serüvenleri çağrıştırıyor. Bazıları, şu son okuduklarınız gibi savaş yıllarından kalma, ama daha önce naklettiklerim daha eskiye dayanıyor. Eğer son birkaç yılda gerçekleştirdiğim Asya yolculuklarımın deneylerine başvurursam, bunlara daha başkalarını da ekleyebilirim. Beni denetleyen o efendi F.B.I. müfettişi ise bugün herhalde o kadar kolayca tatmin olmazdı. Hava dünyanın her yerinde ağırlaşıyor.

IV
Güç Arayışı

Ne olduğu belirsiz bu kokuların; rüzgârların yönünde, daha da derin başka sarsıntıları haber veren değişmelerin ilk işaretini; aslında önemsiz, ama ondan sonra belleğimde hep kötü bir geleceğin belirtisi olarak yeredecek bir olayda gördüm. Ülkenin iç bölgelerinde uzun bir araştırmaya çıkmak amacıyla Sao Paulo Üniversitesiyle anlaşmamı uzatmaktan vazgeçmiş ve meslekdaşlarımın hareketinden birkaç hafta önce, beni Brezilya'ya ulaştıracak gemiye binmiştim. Dört yıldan beri ilk kez gemide tek üniversite hocası bendim ve gene ilk kez gemide bol yolcu vardı: yabancı iş adamları ve bir de özellikle, görevli olarak Paraguay'a giden bir askeri heyetin tamamı. Bu nedenle, alışık olduğumuz yolculuk tanınmaz hale gelmiş ve geminin eski sakin havası kaybolmuştu. Bu subaylar ve eşleri, Atlantik-aşırı yolculuğu bir kolonileştirme seferi gibi görüyor ve eninde sonunda oldukça mütevazi bir orduda eğitimciliği, fethedilmiş bir ülkenin işgali gibi anlıyorlardı. Bu göreve de, hiç olmazsa fikri olarak, savaş alanına çevirdikleri güvertede hazırlanıyorlardı; fethedilmiş ülkenin yerlileri rolünü ise diğer yolculara vermişlerdi. Yolcular, kaptan köprüsünde bile bir sıkıntı yaratan bu gürültülü küstahlıktan kendilerini nasıl kurtaracaklarını bilemiyorlardı. Heyet başkanının davranışı ise astlarının davranışına hiç benzemiyordu; eşi de kendisi de fevkalâde nazik ve ağırbaşlı kişilerdi. Günün birinde, gürültü patırtıdan kurtulmak için sığındığım, pek ayak altında olmayan bir köşede yanıma geldiler. Eski çalışmalarımla, görevimin amacıyla ilgilendiler ve özellikle, üstü kapalı sözlerle, ileriyi gören ama elinden pek bir şey gelmeyen gözlemci rollerini bana anlatmaya çalıştılar. Zıtlık o kadar belirgindi ki, bunun mutlaka bir esrar gizlediğini düşündüm; üç dört yıl sonra gazetelerde bu yük-

sek rütbeli subayın adına raslayınca olaylar yeniden hatırıma geldi, bu komutanın kişisel konumu gerçekten anlaşılır gibi değildi.

Dünyanın başka yörelerinde şahit olduğum ileri derecede umut kırıcı koşulların bana öğrettiklerini, acaba ilk kez o zaman mı anlamıştım? Düşler kurduran vaadlerle dolu yolculuklar! Sizin el değmemiş hazineleriniz kalmadı artık. Her tarafa yayılmış ve aşırı derecede hırçın bir uygarlık, denizlerin sessizliğini bir daha geri gelmeyecek biçimde yokediyor. Dönencelerin parıltıları ve varlıkların canlılığı, arzularımızı körelten ve bizleri, yarısı bozulmuş anılar toplamaya mahkûm eden, kuşkulu kokular yayan bir çürümeyle kirletiliyor.

Günümüzde, betona boğulmuş Polinezya adaları, güney denizlerinde demirlemiş ağır uçak gemilerine dönüşmekte; bütün Asya, hastalıklı bir bölge görünümü almakta; Afrika gecekondular tarafından kemirilmekte; ticari ve askeri havacılık, Amerika ya da Melanezya ormanlarının rengini, daha el bile değmeden soldurmaktadır. Bu koşullarda yolculukların sağladığı sözde kaçış, bizi, varlığımızın tarih içindeki en bahtsız biçimleriyle karşı karşıya getirmekten başka neye yarar? Bu büyük Batı uygarlığının yarattığı ve yararlandığımız bunca harika şeyin mutlaka bir fiyatı olacaktı. İçinde, hiç ulaşılmamış karmaşıklıkta yapıların yükseldiği Batı düzeni ve ahengi, günümüzde dünyanın her yanına bulaşan, muazzam bir zararlı yan ürünler kitlesininin atılmasını zorunlu kılmaktadır. Yolculukların bize gösterdiği ilk şey insanlığın suratına fırlatılmış bu pisliklerimizdir.

İşte şimdi, yolculuk hikayelerine duyulan tutkuyu ve onlardaki çılgınlığı, aldatmacaları anlıyorum. Yolculuklar, varolmaya devam etmesi gerektiği halde, artık varolmayan şeylerin hayalini taşımaktadır bize. Böylece yirmi bin yılın geçip gittiği gerçeğini hatırlamak ve bunun ezincini duymaktan kurtuluyoruz. Yapacak hiçbir şey kalmadı. Uygarlık, canlılıkları ve yırtıcılıklarıyla şüphesiz tehditkâr, ama gene de fideleri güclendirmeye yarayan, yaban türler yönünden zengin bir toprağın korunmuş kesimlerinde, büyük çabalarla yetiştirilen, devamı sağlanan o ince çiçek değildir artık. İnsanlık monokültüre geçmekte; kitleler için, pancar üretircesine uygarlık üretmeye yönelmektedir. Bundan sonra günlük rızkı sadece bu olacaktır.

Eski zamanlarda, bugün bizim için hiçbir önemi olmayan bazı malları alıp getirmek amacıyla insanlar, Hindistan'da ya da Amerika'da hayatlarını tehlikeye atarlardı. Örneğin kızıl boya ağacı [*bois de braise*] (Brezilya adı oradan gelir), kırmızı boya, ya da IV. Henri

zamanında sarayda şekerliklere konularak ikram edilecek ölçüde insanları deliye çeviren tane biber bunlardandır. Görmeye ya da koku almaya ilişkin bu uyarıcılar, gözlerde bu neşeli sıcaklık, dillerde bu lezzetli yanma, kendi yavanlığının hiç farkında olmayan bir uygarlığın duyusal tellerine yeni bir dizi eklemekteydi. Şimdi acaba iki kademeli bir altüst edişle, çağdaş Marko Polo'larımızın, iç sıkıntıları içinde kıvranan toplumumuza ihtiyaç duyduğu manevi baharatı gene aynı yörelerden, ama bu kez fotoğraf, kitap ve anlatı biçiminde getirdiklerini söyleyebilir miyiz?

Kurulabilecek bir başka paralellik bana daha anlamlı geliyor. Çünkü bu çağdaş lezzetler, ister istemez hilelidir. Sadece psikolojik niteliklerinden ötürü değil kuşkusuz; ama anlatan ne kadar namuslu olursa olsun, onları bize gerçekte oldukları gibi getiremez, bu artık mümkün değildir. Onları kabul edebilmemiz için, önceden dönüştürülmeleri gereklidir. En içten davranan gezginlerin belki farkına varmadan gerçekleştirdikleri bu işlem sonucunda anılar ayıklanmakta, kısmen örtülmekte ve gerçekler verilmiş çerçeveye uydurulmaktadır. Kâşiflerin bu kitaplarını açıp bakıyorum: şu, yabanıl diye betimlenen ve günümüze kadar bilmem hangi ilkel insanlık yaşamının, birkaç satırda üstünkörü nakledilen âdetlerini muhafaza ettiği ileri sürülen boyu [*tribu*] alın; öğrencilik yıllarımda ben, kimi elli yıl önce, kimi ise çok yakın zamanlarda bilim adamları tarafından, henüz bu boy, beyazlarla temas etmeden ve ona bağlı olarak ortaya çıkan salgın hastalıklar nedeniyle köklerinden koparılmış bir avuç zavallı haline gelmeden yapılmış incelemelerden, haftalar boyunca notlar çıkarmıştım. Ya şu, yeni keşfedildiği öne sürülen ve bir yeni yetme tarafından 48 saatte incelenmiş öteki yerli grubuna ne demeli? Bu grup, gözlemci tarafından kendi topraklarının dışında bir yer değiştirme sırasında (aslında bu hayli önemlidir) ve cahilliğinden, sürekli meskûn bir köy sandığı, geçici bir yerleşim yerinde görülmüştür. Ve üstelik, oraya nasıl ulaşıldığı da titizlikle gizleniyor, böylece orada yirmi yıldan beri yerlilerle sürekli ilişkide olan misyoner evi, ülkenin içlerine kadar ulaşan küçük motorlu teknelerin seyir yolları saklı kalsın isteniyor. Ama, fotoğrafların kadrajı, bu sözde bakir insanlığın, yemeğini pişirdiği paslanmış teneke bidonları herzaman dışarda bırakamadığı için, aşina gözler resimlerdeki küçük ayrıntılarda gene de onların varlığını ayırdediyor.

Bu gösteriş çabasının beyhudeliği; ama onu kabullenen, hattâ ona yol açan bu perişan saflık ve nihayet bu kadar gereksiz bir çabanın (gereksiz çünkü, saklamaya çalıştıkları bozulmanın yaygın-

laşmasına katkıda bulunuyorlar) sağladığı şöhret; bütün bunlar hem aktörlerde hem de seyircilerde, buna yol açan önemli psikolojik mekanizmaların varlığını göstermektedir. Sanıyorum ki bazı yerli kurumlarının incelenmesi, bunları gün ışığına çıkarmaya katkı sağlayabilir. Çünkü etnografya, kendisine yönelen bütün bu gayretlerin kaynağındaki modayı anlamaya yardımcı olacaktır.

Kuzey Amerika boylarının büyük bir bölümünde, bireyin toplumsal saygınlığı, yeni yetmelerin, büluğ çağında göğüslemek zorunda oldukları denemelerin koşullarıyla belirlenir. Kimi tek başına ve yiyecek hiçbir şeyi olmaksızın bir salın üzerine bırakılır; bir başkası soğuğa, yağmura, yırtıcı hayvanlara karşı korunmasız, dağlarda yalnız kalır. Günlerce, haftalarca, kimi zaman aylarca gıdadan yoksun yaşarlar; bulduklarını yer, ya da uzun sürelerle aç kalırlar; hattâ fizyolojik çöküntülerini bazen kusturucu maddelerle daha da ağırlaştırırlar. Buzlu suda uzun süren yıkanmalar, parmak kemiklerinden bir ya da birçoğunun bilerek sakatlanması, sırt kaslarının altına ucu sivri kamalar sokarak onlara bağlı ağır yükleri çekmeye çalışırken aponevrozların yırtılması, bütün bunlar ruhlar dünyasını tahrik etmek için birer yoldur. Bu türden uç noktalara kadar vardırmadıkları zaman da, anlamsız gayretlerle kendilerini tüketirler: vücut kıllarının tek tek yolunması; çam dallarının bütün iğnelerinden ayıklanıncaya kadar soyulması; taşların içini oyma, bunlara örnektir.

Bu zorlu deneyler onları sersemleştirir, zayıflatır ya da kendini bilmez hale koyar; ve bu durumda onlar, doğaüstü varlıklar dünyasıyla ilişkiye gireceklerini umarlar. Çektikleri acıların ve yakarışlarının yoğunluğu karşısında etkilenecek bir büyülü hayvan onlara görünmek zorunda kalacaktır; böylece, koruyucu ruhlarının kim olacağını ve bundan sonra taşıyacakları adı öğreneceklerdir. Aynı zamanda, koruyucularının onlara sağladığı ve üyesi oldukları toplumsal gruplar içindeki ayrıcalıklarını ve yerlerini belirleyen özel güçlerini bileceklerdir.

Bu yerliler için toplumdan beklenecek hiçbir şey olmadığı sonucuna varılabilir mi? Kurumlar ve âdetler onlar tarafından talih, yetenek ya da raslantının etkileyemediği, hep aynı biçimde işleyen bir mekanizma gibi görülmektedir. Kaderi zorlamanın tek yolu, toplumsal kuralların anlamlarını yitirdiği, ama aynı zamanda toplumsal grubun talep ve güvencelerinin de yok olduğu bu korkutucu sınırlarda kendini tehlikeye atmaktır; uygarlık alanının uzaklarına gitmek, fizyolojik direncin ya da maddi ve manevi acıların sınırlarını zorlamaktır. Çünkü işte bu kaygan sınırda, ya bir daha dön-

memek üzere öbür tarafa geçilir, ya da dikkatle düzenlenmiş insanlığı kuşatan, keşfedilmemiş güçlerin sonsuz okyanusundan, bir kişisel güç yüküyle geri dönülür. Böylece, genelde hiç değişmeyen toplumsal düzen, her tehlikeyi göze alanın yararına değişecektir.

Ancak böyle bir yorum henüz yüzeyseldir. Çünkü, Kuzey Amerika ovalarında ya da yaylalarında yaşayan bu boylarda söz konusu olan, kolektif bir öğreti ile kişisel inançların zıtlaşması değildir. Eytişimin bütünü, âdetler ve toplumsal grubun felsefesiyle ilgilidir. Bireyler derslerini gruptan alırlar ve koruyucu ruhlara inanç bütün grup üyelerince paylaşılır. Toplumsal düzen içinde kendilerine bir yer sağlamak için mevcut tek yolun, ancak umutsuz ve saçma bir girişimle açılacağını, bireylerine öğreten toplumdur.

Bu "güç arayışının" çağdaş Fransız toplumunda halk ile "onun" kâşifleri arasında, safdil bir ilişki biçiminde, yeniden ne kadar rağbet bulduğunu kim görmezlikten gelebilir? Erinlik çağından başlayarak bizim yeni yetmelerimiz de, çocukluklarından beri herşeyin onlara yönelttiği uyarılara kapılıp, şöyle ya da böyle, kendi uygarlık çevrelerinin etkisini aşma özgürlüğünü bulmaktadır. Bu aşma, bazen dağlara tırmanarak yukarılara doğru; bazen mağaralara dalarak derinliklere doğru, bazen de uzak yörelerin içlerine yapılan yolculuklarda yatay düzlemde gerçekleşebilir. Kimi zaman da, mevcut bilgilere göre hayatta kalmanın imkânsız sayıldığı koşullara gönüllü olarak katlananlarda görüldüğü gibi, aranan aşırılık manevi türden olabilir.

Bu serüvenlerin ussal denilebilecek sonuçları karşısında toplum tam bir kayıtsızlık sergilemektedir. Bunlarda ne bilimsel keşifler vardır, ne edebi ya da şiirsel bir zenginlik; anlatım biçimi çoğu zaman şaşılacak bir fakirlik gösterir. Önemli sayılan sadece girişimdir, sonucu değil. Yerliler örneğinde gördüğümüz gibi, birkaç hafta ya da birkaç ay süreyle gruptan ayrılarak, zor koşullara (kimi zaman inançla ve içtenlikle, kimi zaman da tersine, ihtiyat ve hileyle) göğüs geren bu genç adam (yerli toplumlarda da bu farklılıklara raslanmaktadır), yeni bir gücün sahibi olarak geri dönmektedir. Bu güç bizde, gazetelerde yayınlanan makaleler, yüksek tirajlı yayınlar, tamamiyle dolu salonlarda verilen konferanslar yoluyla ifadesini bulmaktadır. Ancak bu gücün büyülü niteliği, grubun kendi kendini aldatması [*auto-mystification*] süreciyle desteklenmektedir. Bu süreç bütün vakalar için gerekli açıklamayı sağlar. Çünkü kutsanmış bir biçimde geri dönmek için, gidip görmenin yeterli sayıldığı bu ilkel kavimler, bu buzlarla kaplı doruklar, bu derin mağaralar ve ormanlar; önemli ve faydalı yeni bilgilerin bütün bu tapınak-

ları, bu toplum için farklı nedenlerle aslında birer düşmandır. Ama gerçek rakibi oldukları sürece korku ve nefret uyandıran bu unsurlar, şimdi bu toplum tarafından yokedilirken bir yandan da onları yüceltme oyunu sahnelenmektedir. Amazon ormanlarının yabanılları, makineleşmiş uygarlığın tuzağına düşmüş bu zavallı varlıklar, onun narin ve güçsüz kurbanları! Sizi yokeden bu kaderi anlamaya belki katlanabilirim. Ama, *kodachrome* resimlere aç bir topluluk önünde kırılıp dökülmüş maskelerinizi sergileyen, sizinkinden de daha zavallı bu büyücülük beni kandıramaz. Bunların aracılığı ile sizin güzelliklerinize sahip çıkabileceklerini mi sanıyorlar? Sizi yoketmekle yetinmeyip, hattâ bunun bilincine bile varmadan, altında ezildiğiniz bir tarihin eskiden kalma insanoburluğunu, heyecan içinde doyurmaya çalışıyorlar.

Bu bozkır serüvencilerinin aklanmış öncüsü olarak, elinde küllerden başka hiçbir şey tutamayan bir ben mi kaldım? Bir başına benim sesim mi duyuracak kaçış çabasının başarısızlığını? Mitosdaki o yerli gibi, mümkün olduğunca uzaklara gittim; Dünyanın sonuna ulaştığımda oradaki varlıklara ve nesnelere sorular sordum; ve o yerliyle aynı hayal kırıklığını paylaştım: "Orada gözyaşlarına boğuldu: inliyor ve bir yandan da yakarıyordu. Ama gene de hiçbir gizemli ses gelmedi kulağına; ve kendisini büyülü hayvanlar tapınağına ulaştırabilecek bir uykuya da dalmadı. Artık hiç şüphesi olamazdı: onun payına hiç kimseden, hiçbir güç düşmemişti..."

Eski misyonerlerin deyişiyle "yabanılların tanrısı" hayaller, oynak bir cıva gibi parmaklarımın arasından hep süzülüp gittiler. Bana nerede parıltılı birkaç küçük şey bıraktılar? Eskiden toprağında saf altın parçaları bulunan Cuiaba'da mı? 200 yıl önce kalyonların yüklendiği, bugünse ıssız kalmış Ubatuba limanında mı? Haliotis sedefi gibi pembe yeşil Arabistan çölleri üzerinde uçarken mi? Amerika ya da Asya'da olabilir mi? Newfoundland kumlalarında, Bolivya plâtolarında ya da Birmanya sınırındaki tepelerde mi? Rasgele bir ad seçiyorum: hâlâ masallardan kaynaklanan bir şöhrete sahip Lâhor.

Özelliksiz bir banliyöde bir uçak pisti; iki tarafında bahçeli evler bulunan, sıra sıra ağaçlar dikili sonu gelmez caddeler. Etrafı çevrili bir alanda, Normandiya'daki haraları anımsatan bir otelin, hepsi birbirinin aynı olan binaları sıralanmış. Küçük ahırların kapıları gibi, birbirine bitişik ve basamaksız kapılardan birbirinin aynı dairelere giriliyor: ön tarafta salon, arkada tuvalet, ortada da yatak odası. Bir kilometre uzunluğunda bir cadde sizi bir ilçe meydanına ulaştırıyor. Bu meydana açılan diğer caddelerde birkaç dükkân var:

Eczane, fotoğrafçı, kitapçı, saatçi. Bu anlamsız genişliğin içinde amacım bana şimdiden ulaşılmaz gibi görünüyor. Şu eski, şu gerçek Lâhor acaba nerede? Beceriksizce kurulmuş ve daha şimdiden yıkık dökük bu banliyönün öteki ucunda ona varabilmek için bir kilometrelik bir çarşıyı aşmak gerekiyor. Bu çarşıda mekanik testereler ile teneke kalınlığında altın işleyen ve dar gelirlilere hitabeden mücevhercilerle, ithal malı kozmetikler, ilaçlar ve plastik ürünler satan dükkânlar sıralanmış. En sonunda burada, postları mavi ve kırmızı boyalı koyun sürülerine ya da herbiri üç inek büyüklüğündeki ve sizi dostça iteleyen mandalara, ama onlardan da çok kamyonlara yol vermek için duvara yapıştığım bu karanlık sokaklarda, yakalayabilecek miyim o hayali? Yoksa yılların yorduğu, yıkılmak üzere olan bu ahşap oymalarının önünde mi? Eski kentin her yanında, baştan savma bir elektrik tesisatının duvardan duvara ördüğü madeni örümcek ağları engellemeseydi, belki onların işlenişini ve dantellerini görebilirdim. Tabii, zaman zaman, birkaç saniye için, birkaç metre boyunca, zamanın derinliklerinden bir yansıma, bir görüntü yüzeye çıkmıyor da değil: altın ve gümüş döven zanaatkârlar sokağında bir ksilofonun, sanki bin kollu bir dehânın dalgın darbeleri altında pırıl pırıl ve sakin tınlayışı... Buradan çıkar çıkmaz, çok sık tahrip edilip onarıldıkları için artık tarifsiz eskiliklerinin yaşı olmayan 500 yıllık evlerin (son isyanlar sırasında oluşan) yıkıntılarını, haşin bir biçimde kesen yeni caddelerle karşılaşıyorum. İşte ben buyum; küçük parçalar ve kalıntılar yardımıyla uzaksıllığı yeniden bulma yolunda boşuna çaba harcayan bir gezgin, bir alan arkeoloğu.

İşte o zaman yanılsama, sinsice tuzaklarını kurmaya başlıyor. *Gerçek* yolculuklar döneminde, henüz bozulmamış, kirlenmemiş ve lanetlenmemiş bir görüntünün bütün görkemiyle gözler önüne serildiği dönemde yaşamış olmayı isterdim. O çerçeveyi aşmamış olmak isterdim, Bernier, Tavernier, Manucci gibi... Ama varsayımlar üzerine konuşulmaya başlandı mı bunun sonu gelmez. Hindistan ne zaman gezilmeliydi? Brezilya yabanıllarının incelenmesi en mükemmel sonucu hangi dönemde verir, onları en az bozulmuş hallerinde tanıma imkânı sağlardı? Rio'ya, XVIII. yüzyılda Bougainville [Bugenvil] ile mi, yoksa XVI. yüzyılda Léry ve Thevet ile mi gelmek daha iyi olurdu? Geriye doğru her beş yıl, bana bir âdeti kurtarma imkânı veriyor, bir şenliği yaşamamı, bir başka inancı daha paylaşmamı sağlıyor. Ama bir yüzyıl geriye gitmekle, aynı zamanda, düşüncelerimi zenginleştiren bilgilerden, merak uyandıran verilerden vazgeçmek zorunda kaldığımı bilecek kadar da, metinleri tanıyo-

rum. İşte önümdeki aşılmaz engel: kültürlerin birbirleriyle ilişkileri ne kadar düşük düzeydeyse ve dolayısıyla bunlar karşılıklı temaslarla birbirlerini ne kadar az bozabilecek durumdaysalar, herbirinin temsilcileri de bu çeşitliliğin zenginliğini ve anlamını kavramakta o kadar yetersizdiler. Sonuç olarak şu iki seçenek arasında sıkışmış kalmış durumdayım: kimi zaman hiçbir şey anlayamadığım, daha da kötüsü, sıkıntı veren ve alay konusu gibi gelen şaşırtıcı şeylerle karşılaşan eski türde bir gezgin; kimi zaman da kaybolmuş bir gerçekliğin kalıntıları peşinde koşan çağdaş bir gezgin gibiyim. Ve her iki durumda da, üstelik sanıldığından da fazla, kaybediyorum: çünkü bir takım gölgeler karşısında sıkıntıdan bunalırken, o anda biçimlenen gerçek görünüme, onu gözlemleyebilmek için gerekli duyulardan yoksun olduğumdan ötürü, kapalı değil miyim? Birkaç yüzyıl sonra, aynı yerde, en az benim kadar umutsuz bir başka gezgin, benim görebilecekken gözden kaçırdığım şeylerin yok oluşu karşısında gözyaşı dökecektir. İkili bir sakatlığın kurbanıyım. Gördüğüm, keşfettiğim herşey beni yaralıyor; ama durmaksızın, yeterince çevreme bakamamaktan ötürü kendimi suçluyorum.

Bu ikilem nedeniyle uzun süren bir hareketsizlikten sonra, şimdi sanki sıvıyı bulandıran parçacıklar çökeliyor. Belirsiz biçimler kesinlik kazanıyor, karışıklık yavaşça ortadan kalkıyor. Peki, gelip geçen yıllardan başka ne değişti? Bazı şeyleri unuttum. Unutma, anılarımı dalgaları üstünde kaydırırarak, onları sadece yorup gömmedi. Unutmanın, işte bu parçalardan kurduğu o geniş yapı, şimdi adımlarım için daha istikrarlı bir denge, gözlerime daha aydınlık bir çizgi sunuyor. Bir düzen bir başka düzenin yerini aldı. Bakışlarım ile onların yöneldiği nesneler arasındaki, şimdi uzakta kalan bu iki yar arasındaki alan, yılların onlardan koparıp aldığı parçalarla doluyor. Sarp kenarlar yumuşuyor, boydan boya etekler kayıyor: zamanlar ve yerler, yaşlanan bir kabuğun kırılmalarıyla yerlerinden oynayan tortul tabakalar gibi birbirlerine çarpıyor, birbirleriyle bitişiyor ya da yer değiştiriyorlar. Geçmişimden, geniş tabakalar, hiçbir iz bırakmaksızın silinirken, şu eski ve önemsiz ayrıntı bir zirve gibi yükseliyor Görünüşte birbiriyle ilgisi ilişkisi olmayan, apayrı dönemlerden ve bölgelerden çıkagelen olaylar, birbirleri üzerinde kayıp dururken ansızı, benim geçmişime kıyasla daha bilge bir mimarın plânlarını tasarladığı, bir tür kale biçiminde sabitleşiyor. Chateaubriand şöyle yazar: "Her insan, bütün gördüklerinden ve bütün sevdiklerinden kurulu bir dünyaya sahiptir; ve yabancı bir dünyada geziyor ve orada yaşıyor bile olsa, hep ona geri döner."[18] Bundan sonra geçiş mümkündür. Hiç beklenmedik bir

şekilde zaman, yaşamla benim aramda bir köprü kurmuştur. Dünyanın bir ucuna kadar peşinden gittiğim halde anlamını kavrayamadığım, sırlarını çalamadığım eski bir deneyle başbaşa kalabilmem için, yirmi yıllık bir unutma dönemi gerekliydi.

Notlar:

1) *Salle Pleyel*: Paris'te büyük bir konferans ve konser salonu. (ç.n.)
2) *Jardin des Plantes* (Bitkiler Bahçesi): Paris'te 17. yüzyılda tıbbi bitkiler yetiştirilmek amacıyla kurulup, sonraki yüzyılda doğabilimci Buffon tarafından geliştirilen botanik bahçesi. (ç.n.)
3) *Société des Amis du Muséum* (Müze Dostları Derneği): Fransız İhtilalinden sonra *Jardin des Plantes*'ın adı *Muséum d'Histoire Naturelle* (Doğa Tarihi Müzesi) olarak değiştirilmiştir. Bu müzeyi desteklemek amacıyla kurulmuş dernek. (ç.n.)
4) *Grog*: Rom ile sıcak ve şekerli bir sıvı (su, süt) karıştırılarak yapılan bir içecek. (ç.n.)
5) *Psikoloji Kitabı*, Georges Dumas'nın yayımını yönettiği kitap. (ç.n.)
6) *Hôpital Saint-Anne*: Paris'te bir akıl hastanesi. (ç.n.)
7) *Conquistador* (İsp.): Amerikayı fethe giden İspanyol serüvencilerine verilen isim. (ç.n.)
8) *Quai d'Orsay*: (okunuşu: ke dorse) Fransa Dışişleri Bakanlığı. (ç.n.)
9) *Suprême de poularde*: (okunuşu: süprem dö pulard) özel olarak semirtilmiş körpe tavuğun beyaz etinden yapılan ve kremalı bir sosla sunulan bir yemek; *filet de turbot:* (okunuşu: file dö türbo) Turbot balığı (çizgisi kalkana benzeyen yassı bir balık) filetosu. (ç.n.)
10) *Constellation*: 50'li yıllarda sefere konan uzun menzilli bir uçak tipi, pervaneli büyük uçakların son modellerinden biri. (ç.n.)
11) *Créole*: Antiller'de doğmuş beyazlara verilen ad. Aynı zamanda Antillerde konuşulan ve Fransızca, İspanyolca ve Portekizce'nin yerli dillerle karışımından meydana gelmiş bir ağız. (ç.n.)
12) *Persona grata* (Lat.): Muteber şahsiyet. (ç.n.)
13) *Punch*: Rom esaslı, limon ve tarçın katılarak hazırlanan yüksek alkollü bir içki. (ç.n.)
14) General de Gaule'ün önderlik ettiği ve Vichy Hükümetinin imzaladığı silah bırakışmasına karşı çıkan, direniş hareketi. (ç.n.)
15) İmparatoriçe Joséphine. (ç.n.)
16) *Brousse*: [Oku.: Brus]; Burada bozkır terimiyle karşıladığımız brousse, aslında, genellikle bozulmuş ağaçsıllar, dikenli, dalları pek gelişmemiş çalılıklar ve otsu bitkiler biçiminde görünen tropikal bitki örtüsü ile kaplı alanlar için, savan ile eşanlamlı olarak da kullanılan bir terimdir. Eğer savan esas alınacak olursa, bu bitki örtüsü tipi, Reşat İzbırak'ın *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*'nde "ağaçlı bozkır" olarak tanımlanmaktadır: "Sıcak bölgelerde yüksekçe boylu geniş otluklar arasında tek tek, ya da öbek öbek serpili ağaçlardan meydana gelmiş bitki örtüsü. Buralardaki ağaçlar, boyluca, yaygın dallıdır... Güney Amerika'nın savanlarına yani ağaçlı bozkırlarına Llanos, Campos gibi adlar verilmiştir. Nemliliğin artması ile ağaçlı bozkırlar, ormanlı bozkır durumuna geçer. Kurakhğın artması ile de ağaçlı bozkırlar, bozkır kılığına bürünür." ("Ağaçlı bozkır" maddesi; Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986); Nitekim, bu kitabın konusunu

oluşturan coğrafi alanda bu türlerin hepsi mevcuttur. Bu çeviride bu sözcüğün karşılığı olarak bozkırın dışında, çalılık, ağaçlı bozkır terimleri de kullanılacaktır. Bizzat yazarın bu konudaki açıklaması için bknz. aşağıda XIII. başlık, 1. paragraf; XVIII başlık, 4. paragraf. (ç.n.)

17) Kuzey Amerika'nın doğusunda yetişen kokulu yaprakları ve beyaz veya pembe çiçekleri olan bodur bir bitki, *Gaultheria procumbens*; ve bu bitkiden elde edilen koku. (ç.n.)

18) *Voyage en Italie*, 11 Aralık.

İkinci Bölüm

Yol Notları

V
Geçmişe Bakış

Meslek yolum, 1934 yılının sonbaharında bir pazar sabahı, saat 9'da bir telefon konuşmasıyla çizildi. Arayan, o zamanlar *Ecole normale supérieure*'ün[1] müdürü olan Célestin Bouglé idi; kendisi bana birkaç yıldan beri biraz mesafeli ve isteksiz bir ilgi göstermekteydi. Çünkü bir defa *Ecole normale* mezunu değildim, sonra da ve özellikle oradan mezun olmuş olsaydım bile, bütün ilgisini yönelttiği kendi takımının bir üyesi değildim. Herhalde daha uygun birini bulamamış olmalı ki, beni arayıp, kestirmeden sordu: -"Etnografya ile hâlâ ilgileniyor musunuz?" -"Tabii!" -"İyi, öyleyse Sao Paulo Üniversitesinde sosyoloji profesörlüğüne adaylığınızı koyunuz. Kenar mahalleler yerlilerle dolu, hafta sonlarında onlarla ilgilenirsiniz. Ama kesin yanıtınızı bugün öğleden önce Georges Dumas'ya iletmelisiniz."

Brezilya ve Güney Amerika benim için pek birşey ifade etmiyordu. Bununla birlikte, hiç beklemediğim bu önerinin o anda zihnimde yarattığı görüntüleri bugün hâlâ büyük bir netlik içinde anımsıyorum. Uzaksıl ülkeleri bizim ülkelerimizin tam karşıtı sanıyordum. Taban karşısı terimi benim için sözlük anlamından daha geniş, daha safça bir anlam yüklüydü. Bir bitki ya da hayvan türünün, yerkürenin iki yanında da aynı görünümde olabileceğini söyleseler şaşardım. Oralarda her hayvan, her ağaç, her ot bütünüyle değişik olmalı, daha ilk bakışta tropikal niteliklerini gözler önüne sermeliydi. Hayalimde Brezilya, değişik yapıları gizleyen, birbirine dolaşmış palmiyeler demeti gibi canlanıyordu. Bir buhur kokusu bütün bunları kuşatıyordu. Sanıyorum ki kokulara ilişkin bu ayrıntı, "*Brésil*" [Brezilya] ve "*grésiller*" [çıtırdamak] sözcükleri arasındaki, farkına varmaksızın duyumsanan ses benzerliğinden kaynakla-

nıyordu[2]. Ama bugün bile Brezilya'yı ilkin, bir yanık kokusu gibi düşünmem, yaşadığım bunca deneyden daha çok, bu benzeşmeyle açıklanabilir.

Geriye doğru bakıldığında, bu görüntüler bana o kadar da gerçeklikten uzak gibi gelmiyor. Bir durumun içerdiği gerçeklere, onun günlük gözlemiyle ulaşılamayacağını, bunun için sabırlı ve çok kademeli bir damıtma işleminin gerektiğini öğrendim. Sözünü ettiğim şu koku olayı, kendiliğinden bir kelime oyunu biçiminde belki beni daha o zaman bu damıtma işlemine davet ediyordu. Bu benzeşme henüz açıkça ifade edemediğim simgesel bir dersti. Keşif, bir baştan bir başa yürüdüğünüz bir güzergâh olmaktan çok, bir eşelemedir; genelde sır vermeyen ufukların yorumlanabilmesini ve anlaşılmasını sağlayan, geçici bir görüntüdür; peyzajın bir parçasıdır, ya da gelip geçerken yakalanan bir düşüncedir.

O anda, Bouglé'nin yerlilerle ilgili garip vaadi, bende başka endişeler uyandırıyordu. Sao Paulo'nun, en azından çevre mahalleleri bakımından bir yerli kenti olduğunu nereden çıkarmıştı? Herhalde Mexico City ya da Tegucigalpa ile karıştırmış olmalıydı. Önceki yıllarda, Hindistan'da kastlar rejimi ile ilgili bir kitap yazmış olan bu filozof, bunu yazmazdan önce oraya gidip yerinde görmenin gerekliliğini aklına bile getirmemişti. Kitabının 1927 tarihli önsözünde, yüksek tepelerden şöyle buyuruyordu: "Olayların akışı içinde yüzeyde kalabilen sadece kurumlardır." Bouglé, yerlilerin içinde bulundukları koşulların, etnografik araştırmayı derinden etkileyebileceğini düşünmüyordu. Ayrıca başka örnekleri de gözümüzün önünde dolaşan bu kayıtsızlığın, resmi sosyologlar arasındaki tek temsilcisinin o olmadığı da biliniyor zaten.

Ne olursa olsun, amaçlarıma bu denli uygun düşen yanılgılara kapılmamak için fazla cahildim; üstelik Dumas'nın da bu konudaki bilgileri hayli belirsizdi: Güney Brezilya'yı, yerli nüfusa uygulanan soykırımın henüz sona ermediği bir dönemde görmüştü. Ayrıca içinde rahatça yaşadığı, diktatörler, derebeyler ve sanat koruyucuları çevresi de bu konuda kendisine hiçbir şey söylememişti.

İşte böylece, Victor Margueritte'in beni götürdüğü bir öğle yemeğinde, Brezilya'nın Paris Büyükelçisinin ağzından resmi çan sesini duyunca hayli şaşırmıştım: "Ne dediniz, yerliler mi? Ne yazık ki sayın Bayım, yıllar önce hepsi yokoldu. Ah, bunlar, benim ülkemin tarihinde çok hüzünlü, çok utanç verici sayfalardır. Ama ne yaparsınız ki XVI. yüzyıl Portekiz sömürgecileri doymak bilmez, haşin insanlardı. O dönemin âdetleri içinde yaygın sertliğe kapıldıkları için onları nasıl suçlayabilirsiniz? Yerlileri yakalıyor, topla-

rın ağzına bağlıyor ve onları güllelerle canlı canlı parçalıyorlardı. Böylece hepsi öldürüldü. Bir sosyolog olarak siz Brezilya'da çok ilgi çekici şeyler keşfedeceksiniz, ama yerlileri unutun. Bir tane bile bulamazsınız..."

Bugün bu sözleri anımsayınca, 1934 yılının bir *gran fino*'sunun ağzından da duyulmuş olsalar, bana inanılmaz gibi geliyor. Çünkü o dönemde Brezilyalı seçkinlerin, yerlilerle ilgili her türlü konuya ve genel olarak, ülkenin iç taraflarındaki ilkel koşullara değinilmesinden nasıl dehşete düştüklerini (ne mutlu ki o zamandan bu yana çok değişti bu durum) hatırlıyorum. Bu konuya sadece, fizyonomilerindeki belli belirsiz bir uzaksıl çizginin, taşıdıkları bir kaç damla ya da birkaç litre siyah kanla[3] ilgili olmayıp da (İmparatorluk dönemindeki ataların davranışının aksine, bunu unutturmaya çalışmak daha uygun bir davranış sayılıyordu), yerli bir büyük-büyük anneden kaynaklandığını kabul etmek -hattâ anıştırmak- için değinirlerdi. Oysa Luis de Souza-Dantas'ın yerli kökenli olduğu hiç şüphe götürmüyordu ve bundan, kendine kolayca bir övünç payı çıkarabilirdi. Ama çocukluğundan beri Fransa'da yaşamış bir dış Brezilyalı olduğu için, ülkesinin gerçek durumunu unutmuştu. Resmi ve seçkin bir bakış kalıbı, belleğinde gerçeğin yerini almıştı. Bazı anılar hâlâ aklında kaldığı ölçüde, sanıyorum ki, XVI. yüzyıl Brezilyalılarını karalamayı tercih ederek; karşısındakilerin dikkatini, ana-babasının kuşağından kişilerin, hattâ kendi çocukluk döneminin en gözde eğlencesinden uzaklaştırmayı deniyordu: çiçekten ölmüş hastaların bulaşık giysilerini hastanelerden toplamak ve bunları, başka hediyelerle birlikte, o zamanlarda hâlâ yerliler tarafından kullanılan patikalar boyunca dizmek. Bu sayede şu parlak sonuca ulaşılmıştı: 1918 yılına ait haritaların, üçte ikisini "sadece yerlilerle meskûn bilinmeyen topraklar" olarak gösterdiği, Fransa büyüklüğündeki Sao Paulo eyaletinde, 1935 yılında, ben oraya gittiğimde, kıyıda yerleşmiş ve pazar günleri Santos plajlarında uyduruk hatıra eşyaları satan birkaç hanelik bir grup dışında hiç yerli kalmamıştı. Ne mutlu ki, Sao Paulo'nun kenar mahallelerinde olmasa bile, 3000 kilometre ötede, iç taraflarda hâlâ yerliler yaşıyordu.

Beni Brezilya Büyükelçiliğine takdim eden Victor Margeuritte sayesinde biraz tanıyabildiğim bir başka dünyaya dostça bir bakış yöneltmeden, bu dönemi anlatmayı bitiremem. Öğrenciliğimin son yıllarında sekreter olarak kendisine kısa bir süre hizmet etmiştim. Ondan sonra da, bana karşı dostluğunu sürdürmüştü. Görevim, kitaplarından birinin -*La Patrie humaine*- çıkışı sırasında yardımcı ol-

maktı. Paris'in 100 kadar önemli şahsiyetini ziyaret ederek Üstâd'ın -bu sıfata çok önem verirdi- kendileri için imzaladığı nüshaları sunuyordum. Ayrıca bazı notlar hazırlamak ve eleştirmenlere uygun yorumları telkin edici, sözde yankılar yazmak da görevlerim arasındaydı. Victor Margueritte'in anılarım arasında yeralmasının nedeni, sadece bana karşı bütün davranışlarındaki incelik değil, ama aynı zamanda (beni uzun sürelerle etkileyen herşeyde olduğu gibi) kişiliği ile eseri arasındaki çelişkidir. Eseri bütün cömertliğine rağmen ne kadar sığ ve ne kadar talaşlı görünse de, aksine, bir insan olarak anısı o denli yaşamayı hakediyordu. Yüzü, gotik tarzında bir meleğin biraz kadınsı inceliği ve zarafetini taşırdı. Bütün davranışları öylesine doğal bir soyluluk yayardı ki, bazı ters yanları bile, -bunların en önemsizi kendini beğenmişliği değildi-, insanı şaşırtmıyor, rahatsız etmiyordu. Çünkü bunlar, sanki bir akıl ya da soy ayrıcalığının ek belirtileri gibi görünüyorlardı.

Paris'in XVII. ilçesinde, büyük ve eskimiş bir kentsoylu evinde, nerdeyse kör, ve karısının çevresine ördüğü etkin bir şefkat kuşağı içinde yaşamaktaydı. Özdeksel niteliklerle, tinsel nitelikler arasında sadece gençlikte mümkün olabilecek bulanıklığı bertaraf eden yaşlılık; karısının, evvelce hiç şüphesiz can alıcılık olarak hayranlıkla değerlendirilmiş yanlarını, çirkinlik ve yırtıcılığa çevirmişti.

Evine pek az kişiyi davet ederdi. Bunun nedeni, sadece genç kuşaklar tarafından pek az tanındığını düşünmesi ya da resmi çevrelerin onu dışlamaları değildi. Nedeni daha çok, kendisini, uygun muhatap bulmasını güçleştirecek kadar yüksek doruklara yerleştirmesiydi. Başka birkaç kişiyle birlikte, kendiliğinden mi yoksa plânlı bir şekilde mi kurulduğunu hiç bilemediğim, uluslararası bir üstün insanlar kardeşliğinin oluşturulmasına katkıda bulunmuştu; beş altı kişiydiler: kendisi, Keyserling, Ladislas Reymont, Romain Rolland ve, sanıyorum ki bir dönem, Einstein. Sistemin esası şuydu: üyelerden biri bir kitap yayınlayınca, dünyanın dört bucağına yayılmış diğerleri derhal bu eseri insan dehasının en yüksek ürünlerinden biri olarak selâmlıyorlardı.

Ama Victor Margueritte'in en dokunaklı yanlarından biri, Fransız edebiyatının bütün tarihini kendi şahsında yaşatmak isteyişindeki saflıktı. Edebiyatla ilgili bir çevrede doğmuş olduğu için bu ona kolay geliyordu: annesi Mallarmé ile kardeş çocuğu olurdu; hikayeler, anılar bu yönelişini destekliyordu. Onun evinde Zola'dan, Goncourt'lardan, Balzac'tan, Hugo'dan, sanki miraslarını yönetme görevi kendisine bırakılmış, amcalar, dayılar ya da büyük babalar gibi teklifsizlikle söz edilirdi. "Üslûpsuz yazdığımı söylüyorlar! Ya

Balzac? Onun bir üslûbu var mıydı?" diye başkaldırı ile haykırdığında, kendinizi, hatalarından birini atasının ateşli yaratılışıyla açıklayan bir hükümdar soyu karşısında sanabilirdiniz. İnsan, bu bilinen yaratılışı bir kişilik özelliği olarak değil de, çağdaş dünyada meydana gelen bir büyük altüst oluşun resmen kabul edilen açıklaması olarak düşünüyor ve bunu canlı olarak görünce de bir ferahlık duyuyor. Çok daha yetenekli başka yazarlar olmuştur; ama şüphesiz pek azı, böylesine bir zarafetle, mesleklerine bu kadar aristokratik bir anlam yükleyebilmişlerdir.

VI
Nasıl Etnograf Olunur?

Felsefe agregasyonuna[4] hazırlanıyordum. Gerçek anlamda içimden gelen bir eğilimden çok, o zamana kadar aklımdan geçen diğer öğrenim alanlarının bende uyandırdığı tepki nedeniyle bu alana yönelmiştim.

Felsefe öğrenimine başlarken, temellendirmeye ve güçlendirmeye hazırlandığım bir akılcı bircilik *[monisme rationaliste]* akımına belli belirsiz biçimde saplanmıştım. Dolayısıyla, hocası daha "ileride" tanınan bölüme girebilmek için elimden gelen herşeyi yaptım. Her ne kadar Gustave Rodrigues S.F.I.O Partisinin[5] bir militanı idiyse de, felsefi düzlemde savunduğu doktrin Bergsonculukla yeni-Kantçılığın bir karışımıydı ve benim umutlarımı fena halde kırıyordu. Dogmatik kuruluğunu, bütün dersi boyunca tutkulu hareketlerle dışa vuran bir heyecanla telâfi ederdi. Bu kadar zayıf bir düşünceyle birleşen bu kadar safça bir inanca başka hiçbir yerde raslamadım. 1940 yılında Almanlar Paris'i işgal ederken intihar etti.

İşte orada, ister ciddi olsun ister sıradan, her türlü felsefi sorunun hiç değişmeyen bir yöntemle nasıl çözüleceğini öğrenmeye başladım. Bu yöntem, sorunla ilgili geleneksel iki bakış açısının birbiriyle zıtlaştırılmasına dayanıyordu; bunlardan birincisini sağduyuya dayanarak ortaya koyduktan sonra, ikincisinin yardımıyla onu çürütüyordunuz; ondan sonra da sözcükler üzerinde biraz oynayarak her ikisini de biçim ve öz, içeren ve içerilen, gerçekten varolma ve görüntüde varolma [*être et paraître*], sürekli ve kesikli, varlık (öz) ve varoluş [*essence et existence*] vs. gibi, tek bir gerçeğin birbirini tamamlayan iki görünümü haline sokan ve yetersizliklerini açığa vuran, bir üçüncü yaklaşımla yanlışlıyordunuz. Düşünmenin yerini alan cambazlıklara dayalı bu alıştırmalar çok çabuk boş lâfa

dönüşür; terimler arasında ses benzeşmeleri [*assonances*], eşseslilikler ve anlam belirsizlikleri giderek bu kurgusal gösterilere malzeme oluşturur ve felsefe çalışmalarının düzeyi bunlarla ölçülür.

Sorbonne'da beş yıl sadece, sakıncaları açıkça belli bu jimnastiğin öğrenilmesiyle geçiyordu. Bir defa bu yaklaşımın dayanağı o kadar basitti ki, bu yoldan ele alınamayacak hiçbir sorun yoktu. Bu yarışma sınavına ve onun en son aşaması olan ve kurada çıkan bir konuyu birkaç saatlik bir hazırlıktan sonra çıkıp sunmaktan ibaret deneme dersine hazırlanmak için, ben ve arkadaşlarım en akla gelmez konuları önerirdik. Bu hazırlıktan sonra on dakikada, örneğin tramvaylarla otobüslerin karşılıklı üstünlükleri konusunda sağlam bir diyalektik çatısı olan bir saatlik bir konferans hazırlamakta ustalaşmıştım. Bu yöntem yalnızca her kapıyı açan bir anahtar sağlamakla kalmıyor aynı zamanda bir iki basit değişiklikle, düşünce temalarının çeşitliliğinde, sadece, hep aynı kalan tek bir biçimi algılamaya sevkediyordu: biraz, kimi zaman sol anahtarı kimi zaman da fa anahtarıyla çalındığı algılandığında tek bir ezgiden kurulu olduğu anlaşılabilecek bir müzik gibi. Bu açıdan, felsefe eğitimi zekâyı geliştirirken aynı anda aklı kurutuyordu.

Bilginin geliştirilmesiyle, zihinsel kurguların giderek artan karmaşıklığının birbirine karıştırılmasının daha da vahim bir başka tehlikesini seziyordum. Çıkış noktası olarak, en az tutarlı kuramları alıp, onlardan başlayarak en incelikli olanlarına kadar çıkan dinamik bir sentez gerçekleştirmemiz isteniyordu. Ama aynı anda, hocalarımızı tutkuyla saran tarihi hesaba katma endişesiyle, sonrakilerin öncekilerden nasıl kademe kademe doğduklarını açıklamak gerekiyordu. Temelde doğru ile yanlışı keşfetmekten çok, insanların çelişkileri nasıl bir bir aştıklarını anlamak gerekliydi. Felsefe bir *ancilla scientarum*[6], bilimsel araştırmanın bir yardımcısı ya da destekçisi değildi; sadece bilincin bilinç tarafından bir tür güzellik olarak hayranlıkla seyredilmesiydi. Onun yüzyıllar boyunca gittikçe daha hafif, daha cüretli yapılar kurduğunu, denge ya da açılım sorunlarını çözdüğünü, mantıksal mükemmelliklere ulaştığını görüyordunuz; ve bütün bunlar, eğer teknik mükemmellik ve iç tutarlılık ne kadar ileriyse, o kadar değerli sayılıyordu. Felsefe öğretimi, gotik tarzını roman tarzından zorunlu olarak üstün tutan ve gotik tarz içinde de süslü gotiği ilkel gotikten mükemmel sayan, ama hiçkimsenin neyin güzel neyin çirkin olduğunu sormadığı bir sanat tarihi öğretimine benziyordu. Gösteren [*signifiant*], hiçbir gösterilene tekabül etmiyordu, bağ kurulamıyordu. Beceriklilik, gerçeğin araştırılması çabasının önüne geçiyordu. Yıllarca bu türden alıştır-

malar yaptıktan sonra, kendimi, 15 yaşımdayken sahip olduklarımdan pek de farklı olmayan bazı kaba inançlarla başbaşa kalmış buldum. Olsa olsa bu araçların yetersizliğini daha iyi kavrıyordum ve hiç olmazsa onlardan beklediğim hizmete uygun olmalarını sağlayan bir işlemsel değerleri vardı; onların iç karmaşıklıklarına kapılarak ya da pratik amaçlarını unutarak bu harikulade eklemlenişler karşısında hayranlığa kapılma tehlikesinden uzaklaşıyordum.

Bununla birlikte, beni felsefeden uzaklaştıran ve bir kurtarıcı olarak etnografyaya sarılmama yolaçan bu erken tepkinin daha kişisel başka nedenlerinin de varlığını düşünebiliyorum. Mont-de-Marsan lisesinde bir yandan öğretmenlik yaparken bir yandan da ders plânımı geliştirdiğim mutlu bir yıl geçirip sonra Laon'a tayin olunca, daha ders yılının başında, hayatımın geri kalan kısmında hep aynı şeyleri tekrarlıyacağımın farkına vardım. Oysa benim düşünce yapımın herhalde bir sakatlık sayılabilecek bir özelliği vardır: aynı konu üzerinde iki defa dikkatimi yoğunlaştıramam. Agregasyon genellikle, insanı bunaltan ama bir defa başarılı olundu mu, eğer isterseniz, hayatınızın geri kalan kısmını tam bir istirahatle geçirebilmenizi sağlayan insanlık dışı bir sınav olarak görülür. Benim için durum tam tersiydi. İlk denememde başarılı oldum ve o dönemin en genci bendim; doktrinler, teoriler, hipotezler arasında süren bu yarışı kazanmıştım. Ama benim çilem bundan sonra başlayacaktı: eğer her yıl yepyeni bir program hazırlayamazsam, derslerimi birbiri ardına eklemleyebilmek benim için fiziki olarak olanaksızdı. Aynı konuda tekrar yoğunlaşamamam, sınav yaparken daha da sıkıntı verici hale geliyordu. Programa dahil olan soruları kura ile çeken adayların, bu sorulara ne cevap vermeleri gerektiğini bile bilemiyordum. En boş öğrenciler sanki herşeyi biliyorlar, herşeyi söylemişler gibi geliyordu. Bir kez düşünmüş olduğum için, sanki bütün konular eriyip gidiyordu.

Bugün bazen kendi kendime sorarım: Acaba etnografya, incelediği uygarlıklar ile benim düşünme tarzım arasında mevcut bir yapısal benzerlikten ötürü beni, ben farkına varmadan kendine çekmiş olamaz mı? Bir alanı bilgece ekip biçmek ve böylece ard arda her yıl ürünü kaldırmak için gerekli alışkanlıklara sahip değilim: benimki neolitik dönemin zekâsı. Bozkır yangını gibi; o zamana kadar el değmemiş toprakları kuşatan, çabucak bir ürün alacak biçimde onları tohumlayan ve ardında perişan alanlar bırakan bir zekâ. Ama o dönemde bu derin güdülenmelerin bilincinde olamazdım. Etnoloji konusunda hiçbir şey bilmiyordum. Hiçbir dersi izlememiştim ve Sir James Frazer, -galiba 1928 yılındaydı- Sorbonne'a

gelip orada unutulmaz bir konferans verdiğinde, haberim olmasına rağmen gidip izlemek aklıma gelmemişti.

Tabii, ben de daha çok küçükken uzaklardan gelen bazı nesneleri biriktirmeye girişmiştim. Ama bu daha çok, keseme uygun şeylere doğru yönelmiş bir antikacılık uğraşı idi. İlk gençliğimi yaşarken de geleceğimle ilgili kesin bir karar almış değildim. Öyle ki, 12. sınıfta felsefe öğretmenim André Cresson geleceğimle ilgili bu konuda ilk teşhisi koyan kişi olmuştur: benim tabiatıma en uygun yüksek öğrenim alanı olarak hukuk öğrenimini gösteriyordu. Bu yanlışın içerdiği yarım doğru nedeniyle hatırasını minnetle anıyorum.

Böylece *Ecole normale*'den vazgeçip hukuka yazıldım, bunun yanı sıra, sadece çok basit olduğu için, felsefe lisansı yapıyordum. Hukuk öğretiminin garip bir kaderi vardır. O dönemde ona hâkim olan görüşten ötürü benzeştiği teoloji ile yeni gerçekleştirilmiş olan reform sonucunda benzediği gazetecilik arasında kalmıştı. Hukuk öğretiminin hem sağlam hem de nesnel bir temel üzerine oturması sanki mümkün değildi; bunlardan birine yöneldiğinde ötekini yitiriyordu. Bilgin için bir inceleme konusu olarak hukukçu, bana, *camlara boyanmış resimleri duvara yansıtan sihirli lâmbayı* zoologlara göstermek iddiasındaki bir hayvanı çağrıştırıyordu. Neyse ki o dönemde hukuk sınavlarına, ezberlenen özet kitaplarla onbeş günde hazırlanmak mümkündü. Beni bu daldan daha da uzaklaştıran, hukukun kısırlığından çok hukuk öğrencileriydi. Bilmiyorum bu ayırım hâlâ geçerli midir? Şüphe ederim. Ama 1928 yılı dolaylarında değişik dallardaki öğrenciler iki türe ayrılıyorlardı. Hattâ bunlara iki ayrı ırk bile denebilirdi: bir yanda hukuk ve tıp öğrencileri öte yanda edebiyat ve fen öğrencileri.

İçedönük ve dışadönük terimleri her ne kadar sevimsiz olsalar da, bu zıtlığı en iyi ifade edecek terimlerdir. Bir yanda gürültücü, saldırgan, en kötü bayağılıklara düşmek pahasına da olsa kendini kabul ettirmek isteyen, siyasi açıdan (o dönemin) aşırı sağına yönelik bir gençlik (geleneksel olarak halk dilinde bu sözün bir yaş grubunu belirlemesi anlamında gençlik); öte yanda sessiz, çekingen, genellikle "solda" ve yetişkin olmaya çabalarken bir yandan da şimdiden yetişkinler arasına kabul edilmeye hevesli erken yaşlanmış bir gençlik.

Bu farklılığın açıklaması oldukça basittir. Bir meslek icra etmeye hazırlanan birinciler, davranışlarıyla, orta öğrenimden azad olmanın ve toplumun işlevler dizgesi içinde şimdiden kazanılmış bir konumun güvencesini kutlamaktadırlar. Lise öğrencilerinin farklı-

laşmamış durumu ile hedef aldıkları uzmanlaşmış faaliyetin ara noktasında bulunan bu gençler kendilerini bir sınırda hissetmekte ve sınırın iki yanına ait çelişkili ayrıcalıkları kullanmak istemektedirler.

Edebiyatta ve fende ise alışılagelmiş mahreçler bambaşka bir türdendir: öğretmenlik, araştırmacılık ve sınırı pek belirgin olmayan bazı meslekler. Onları seçen öğrenci çocukluk dünyasından ayrılmaz, tersine, orda kalmaya karar vermiştir. Öğretmenlik, yetişkinler için okulda kalmanın mümkün olan tek yolu değil midir? Edebiyat ya da fen öğrencisinin özelliği, topluluk zorunluluklarını reddetmesidir. Nerdeyse tarikatçı bir tepkiyle geçici olarak ya da uzun bir süre için, gelip geçen zamandan bağımsız bir ortak mirasın incelenmesi, korunması ve aktarılmasına kendini verir. Geleceğin bilgini içinse, incelediği nesne ancak evrenin süresiyle tartılabilir. Hiçbir şey, onları bir davaya bağlanmaya ikna etmek kadar yanlış olamaz. Bağlandıklarını sandıklarında bile bu bağlanma bir veriyi kabul etmek, işlevlerinden biriyle özdeşleşmek, bunun fayda ve rizikosunu paylaşmak anlamına gelmez; sadece, sanki kendileri bunun bir parçası değilmiş gibi dışardan yargılamayla sınırlıdır; onların bir davaya bağlanmaları, bağımsız kalmanın özel bir şeklidir. Bu açıdan bakıldığında öğretim ve araştırma bir mesleğin öğrenilmesiyle aynı şey değildir. Öğretim ve araştırma bir sığınaktır ya da bir misyondur, büyüklüğü ve sefaleti bundan kaynaklanır.

İşte bir yandan bir mesleği, bir yandan da kimi zaman bir sığınak, kimi zaman da bir dava olan, niteliği belirsiz bir girişimi karşı karşıya getiren bu çelişki içinde, ikisine de girebilecek ama ya daha çok biri ya daha çok diğeri olabilecek etnografya, şüphesiz seçkin bir yer işgal eder. Bunlardan ikincisinin akla gelebilecek en uçsal örneğini oluşturur. Kendisi de bir insan olarak etnograf, insanı, şu ya da bu toplum veya uygarlık çerçevesine özgü niteliklerinden soyutlamasına imkân verecek bir uzaklıktan ve yükseklikten bakarak tanımaya ve yargılamaya çalışır. Çalışma ve yaşama koşulları, uzun sürelerle onu fiziki olarak kendi çevresinden ayırır. Karşılaştığı değişikliklerin şiddetiyle bir tür sürekli köksüzlük içindedir; artık hiçbir yerde kendini evinde hissetmeyecektir, psikolojik olarak sakatlanmıştır. Matematik ya da müzik gibi etnografya da ender görülen gerçek içten gelen eğilimlerden [*vocations*] biridir. Bu içten eğilimi, size öğretilmesine gerek kalmadan kendinizde keşfedersiniz.

Bireysel özelliklere ve toplumsal tutumlara bir de tam anlamıyla entellektüel nitelikli nedenleri eklemek gerekir. 1920-1930 yılları Fransa'da psikanalitik teorilerin yayılma dönemi olmuştur.

Bu teorileri incelerken, felsefi çözümlemelerimizin çatısını kurmada ve daha sonra da derslerimizi hazırlamada kullanmamız tavsiye edilen ussal ve usdışı, akılcı ve duygusal, mantıksal ve mantık öncesine ait gibi durağan karşıtlıkların, boş bir oyundan ibaret olduklarını öğreniyordum. İlkin, ussalın ötesinde daha önemli ve daha geçerli bir başka kategori mevcuttu: ussalın en üstün varoluş biçimi olan gösteren [*signifiant*] kategorisi; ama F. de Saussure'ün *Cours de linguistique générale*'inden[7] çok *Essai sur les données immédiates de la conscience*[8] hakkında kafa yoran hocalarımız bunun adını bile anmıyorlardı. Ardından, Freud'un eseri aslında, görünüş itibariyle en duygusal davranışların, en az ussal işlemlerin, mantık öncesi nitelikli oldukları beyan edilen görünümlerin, aynı zamanda en anlamlılar olduğunu gösterdiği için, bana bu karşıtlıkların gerçek karşıtlıklar olmadıklarını öğretiyordu. Bergsonculuğun inanca dayalı önermeleri ya da mantıksal yanlışları, varlıkların ve eşyaların betimlenmesi olanaksız doğalarını daha iyi ortaya koyabilmeye çabalarken onları lâpaya çevirmekteydi. Oysa ben varlıkların ve eşyaların, onları birbirinden ayıran ve herbirine kavranabilir bir yapı sağlayan biçimlerinin netliği kaybolmaksızın kendi öz değerlerini muhafaza edebileceklerine inanıyordum. Bilgi bir vazgeçmeye ya da bir değiş tokuşa dayalı değildir; bilgi gerçek görünümlerin, yani benim düşüncemin özellikleriyle uyuşan görünümlerin seçimidir. Ama, yeni-Kantçıların iddia ettikleri gibi düşüncemin nesneler üzerinde bertaraf edilemez bir sınırlama uygulamasından ötürü değil de, daha çok düşüncemin kendisinin de bir nesne olmasından ötürü bu böyledir. "Bu dünyanın" bir unsuru olarak düşüncem, onunla aynı doğayı paylaşır.

Benim kuşağımdan başkalarıyla birlikte yaşadığım bu entellektüel evrim, çocukluğumdan beri beni jeolojiye çeken yoğun bir merak nedeniyle özel bir renge bürünüyordu. Bugün en sevgili anılarım arasında hâlâ yer alan, Orta Brezilya'nın bilinmeyen bir bölgesinde yaşadığım serüvenden çok, Languedoc'un kireçli platosunun yamacında iki jeolojik tabakanın birleşme çizgisini izleyişimdir. Bunda bir gezinti ya da çevrenin basit bir keşfinden çok başka şeyler vardır: durumu bilmeyen bir gözlemci için tutarsız sayılabilecek bu izleyiş, benim gözümde bilginin, insana yaşattığı zorlukların, umut ettirdiği sevinçlerin imgesinin ta kendisidir.

Her doğa görüntüsü, ilkin ona vermek istediğiniz anlamı seçmekte sizi özgür bırakan, engin bir karmaşa gibi gelir. Ama tarımsal oluşumların, coğrafi engebelerin, tarihte ve tarihöncesinde yeralan dönüşümlerin ötesinde; bütün anlamların en derini, diğerlerini

önceleyen, belirleyen ve büyük ölçüde açıklayan değil midir? Bu soluk ve yer yer belirsiz çizgi, bu kaya kalıntılarının biçim ve sertlikleri arasındaki çoğu zaman algılanamayan farklılık, bugün benim kurak bir toprak gibi gördüğüm bu alanda eskiden iki okyanusun birbiri ardına varolduklarının işaretidir. Onların binlerce yıllık durağanlıklarının kanıtlarını izleyerek ve bütün engelleri -sarp yüzeyler, göçüntüler, yolvermeyen makiler, tarım alanları- aşarak, çitlere ve yollara kayıtsız kalarak ters yöne gittiğimiz sanılabilir. Oysa bu karşı çıkışın tek amacı, ana-anlamı bulmaktır. Bu anlam şüphesiz karanlıktadır, ama diğer bütün anlamlar onun sadece kısmi ya da şekil değiştirmiş halleridir.

Kimi zaman olduğu gibi mucize gerçekleşir, gizli çatlağın iki yakasında, herbiri en uygun toprağı seçmiş değişik türden iki yeşil bitki yanyana bitiverirse; ve aynı anda kayanın içinde, onbinlerce yıllık bir fasılayı kanıtlayan, birbirine benzemez karmaşık kıvrımlar sunan, iki amonit kendini gösterirse, işte o anda zaman ve mekân birbirine karışır. Anın yaşıyan çeşitliliği çağları birbirine bitiştirir ve sürdürür. Düşünce ve duyarlılık yeni bir boyut kazanır, o boyutta her ter damlası, her kas kasılması, her soluk alma bir tarihin simgeleri haline gelir. Bedenim bu tarihin devinimini tekrarlarken, aklım anlamını kavrar. Yüzyılların ve uçsuz bucaksız toprakların birbirleriyle nihayet barışık bir dille söyleştikleri, daha yoğun bir anlaşılabilirlikle çevrelendiğimi duyar gibi olurum.

Freud'un teorileriyle karşılaştığımda, bunlar bana, kurallarını jeolojinin koymuş olduğu bir yöntemin tek başına insana uygulanması gibi görünmüşlerdi. Her ikisinde de araştırmacı, görünüşte nüfuz edilmesi mümkün olmayan olaylarla karşı karşıyadır; her ikisinde de karmaşık bir durumun unsurlarının dökümünü yapmak ve onları tartmak için, bütün zihni becerilerini ortaya koymalıdır: duyarlılık, sezgi ve seçme yeteneği. Oysa ilk bakışta tutarsız gibi görünen bütünün içindeki düzen ne tesadüfi ne de keyfidir. Jeologların ve psikanalistlerin tarihi, tarihçilerin tarihinden farklı olarak, fiziki ya da psişik evrenin bazı temel özelliklerini, sanki biraz, canlı bir resim gibi zaman içinde yansıtmaya yönelir. Canlı resimden sözettim, gerçekten "atasözlerini canlandırma" oyunu her jestin, zamana bağlı olmayan bazı gerçeklerin süre içinde meydana gelmesi gibi yorumlandığı bir oluşumun saf görüntüsünü sunar. Burada atasözleri, ahlâki düzlemde bu zaman dışı gerçeklerin somut görünümünü gözler önüne sermeyi denemektedir; bu zaman dışı olaylara başka alanlarda yasa denir. Bunların hepsinde, estetik ilginin çağrısı, doğrudan bilgiye ulaşma imkânını verir.

Onyedi yaşıma gelirken, tatilde rasladığım genç bir Belçikalı sosyalist beni marksizmle tanıştırdı. Bu kişi şimdi bir başka ülkede Belçika elçisidir. Marx'ın yazılarını okuyunca, bu büyük düşünce adamı vasıtasıyla Kant'tan Hegel'e giden felsefi akımla da ilk defa karşılaştığım için çok etkilendim: önümde yepyeni bir dünya açılmıştı. O zamandan beri bu heyecanım hiç kaybolmadı; Louis Bonaparte'ın *18 Brumaire*'i, ya da *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nden birkaç sayfa okuyarak zihnimi açmadan, bir sosyoloji ya da bir etnoloji problemi ile uğraşmaya pek ender girişirim. Ayrıca önemli olan, Marx'ın, tarihin şu ya da bu gelişimini doğru öngörmüş olup olmaması değildir. Rousseau'nun ardından Marx, nasıl fizik, duyumsal veriler üzerine kurulamıyorsa toplumsal bilimin de olaylar düzleminde kurulamayacağını bence kesin biçimde göstermiştir. Amaç bir model kurmak, özelliklerini ve laboratuvarda ne türden tepkiler gösterdiğini incelemek ve sonra bu gözlemleri, önkestirimlerden çok farklı olabilen görgül olaylara uygulamaktır.

Marksizm, bir başka gerçeklik düzleminde jeoloji ve, kurucusunun kendisine verdiği anlamda, psikanaliz ile aynı yoldan gitmektedir: üçü de anlamanın, bir ilişki türünü bir başka ilişki türüne indirgemek olduğunu kanıtlamaktadır. Doğru gerçekliğin hiçbir zaman en kolay görünen gerçeklik olmadığını; hattâ doğruluğun kendini gizleme eğiliminde varolduğunu ortaya koymaktadır. Hepsinde aynı sorun ortaya çıkmaktadır: duyulur olanla ussal olan arasındaki ilişki. Ve hepsinde amaç aynıdır: özelliklerinin hiçbirinden vazgeçmeksizin duyulur olanı ussal ile bütünleştirmeye yönelik bir tür üst-usçuluk [*super-rationalisme*].

Demek ki, metafizik düşüncenin böylece belirginlik kazanmaya başlayan yeni eğilimlerine karşı çıkıyordum. Gerçek ile yaşanmış [*le réel et le vécu*] arasında bir süreklilik varsaydığı ölçüde fenomenoloji beni rahatsız ediyordu. Gerçeğin yaşanmışı kuşattığını ve onu açıkladığını kabul etmekle birlikte, bağlandığım bu üç bilgi bana bu ikisi arasında bir süreklilik olmadığını, gerçeğe ulaşmak için ilkin yaşanmışı -sonradan onu her türlü duygusallıktan arınmış bir sentez içine yerleştirmek gerekse de- reddetmek gerektiğini öğretmişti. Daha sonraları varoluşçuluk içinde gelişecek olan düşünce akımına gelince, öznelliğin yanılsamaları karşısında gösterdiği zayıflık nedeniyle bana geçerli bir düşünce gibi gelmiyordu. Böyle kişisel endişelerin felsefe problemleri katına yükseltilmesi, tezgâhtar kızlara göre bir metafiziğe dönüşme tehlikesini beraberinde getirir. Belki bir öğretim yöntemi olarak hoşgörülebilirse de, bilim felsefenin yerine geçecek ölçüde kuvvetleninceye kadar, felsefeye düşen

görevi savsaklamaya imkân verdiği takdirde çok tehlikelidir. O görev, varlığın benimle ilişkisine göre değil kendisiyle ilişkisine göre anlaşılmasıdır. Fenomenoloji ve varoluşçuluk, metafiziği yıkmak yerine onu savunan iki yöntem geliştirmektedir.

Bir yanda iki insan bilimi, toplumsal bakışlı marksizm ve bireysel bakışlı psikanaliz ile öte yanda bir fizik bilimi -ama aynı zamanda, hem yöntemi hem de konusuyla tarihin anası ve besin kaynağı- jeoloji arasında, etnografya kendiliğinden bir krallık kurar. Çünkü mekân dışında hiçbir şeyle kısıtlanmış saymadığımız bu insanlık, jeolojik geçmişin yeryüzü yuvarlağında yarattığı dönüşümlere yeni bir anlam kazandırmıştır: adı unutulmuş toplumların eserlerinde, toprağın gücü gibi binlerce yıl boyunca yokolmayacak emek ve psikologlara ayrı ayrı vakalar sunan bireylerin düşünceleri. Etnografya bana entellektüel bir doyum sağlıyor: nasıl tarih bir uçta yeryüzünün, bir uçta da benim kişisel tarihime ulaşıyorsa, etnografya da bu ikisine ortak mantığı ortaya koymaktadır. İnsanı incelemeyi amaçlayan etnografya beni şüpheden kurtarıyor. Çünkü insanoğlunda, bütün bireyler için bir anlam taşıyan değişmeleri ve farklılıkları incelemeyi hedef almakta, eğer dışında kalmak istenilirse eriyip gidecek tek bir uygarlık alanına özgü değişmeleri ve farklılıkları ise bir yana bırakmaktadır. Nihayet, çeşitli kurumlar, âdetler ve alışkanlıklardan oluşan, tükenmeyecek bir malzemeyi düşüncemin önüne koyarak, daha önce sözünü etmiş olduğum bu tedirgin ve yıkıcı iştahı bastırmaktadır. Benim hayatım ile karakterimi uyumlu hale getirmektedir.

Bu anlattıklarımdan sonra bu kadar uzun bir süreyle, daha felsefe öğreniminin başında Fransız Sosyoloji Okulu ustalarının eserlerinden aldığım mesajı duymazlıktan gelmem garipsenebilir. Aslında esinlenmem ancak 1933 ya da 34 yılında tesadüfen rasladığım, daha o zaman bile eski sayılan, Robert H. Lowie'nin *Primitive Sociology* adlı eserini okuduktan sonradır. Ama, kitaplardan alınan ve hemen felsefi kavramlar haline dönüştürülen fikirler yerine, yerli toplumlarında gerçek tecrübelerle karşı karşıya kalmıştım ve bunları yaşamış olmam onların anlamlarının kaybolmasını engellemişti. Düşüncem, felsefi akıl yürütmenin, hamamda zoraki terlemeye dönüşen uygulamalarından kurtulmuştu. Açık havada düşününce zihnim sanki yeni bir esintiyle tazeleniyordu. Dağlara bırakılmış bir kentli gibi geniş alanlar beni esrikleştiriyor, kamaşan gözlerim nesnelerin çokluğunu ve çeşitliliğini kavrıyordu.

İlkin uzaktan, kitaplar aracılığıyla kurduğum, sonraları çok üzücü yanlış anlamalara da yolaçan kişisel temaslarla sürdürdü-

ğüm, Anglo-Amerikan etnolojisi ile uzun süreli yakınlığım işte böyle başladı. Bu yanlış anlamalar önce Brezilya'da başıma geldi. Üniversitenin yöneticileri benden Durkheim sosyolojisinin öğretimine katkıda bulunmamı istiyorlardı. Bir yandan Amerika'da çok canlı olan pozitivist gelenek, bir yandan da tek kişinin iktidarına karşı çıkan oligarşilerin alışılmış ideolojik silahı niteliğindeki ılımlı liberalizm onları Durkheim sosyolojisine yöneltiyordu. Durkheim'e ve sosyolojiyi metafizik amaçlarla kullanmaya yönelik her türlü girişime karşı başkaldırıyordum. Herhalde, tam da bütün gücümle ufuklarımı genişletmeye çalıştığım bir dönemde eski duvarları yeniden örmeye yardım edecek değildim. O zamandan beri Anglo-Sakson düşüncesiyle bilmem hangi türden bağlarım nedeniyle eleştirildim. Ne saçmalık! Şu anda herkesten daha fazla Durkheim düşüncesine bağlı oluşum bir yana, -yabancılar bu konuda yanılmıyorlar-, Lowie, Kroeber, Boas gibi borcumu açıkça ilan ettiğim yazarlar da, çoktandır eskimiş, James ya da Dewey tarzı Amerikan felsefesinin, şimdi de sözde lojiko-pozitivizmin, olabildiğince uzağındadırlar. Doğuştan Avrupalı ve Avrupa'da eğitim görmüş ya da Avrupalı hocaların eğittiği bu yazarlar, çok başka bir şeyi gerçekleştirmişlerdir: nesnel koşullarını dört yüzyıl önce Kolomb'un yarattığı bir sentezin düşünce düzlemine yansıması. Bu kez, hem en iyi kitaplıklara sahip olup hem de üniversiteden çıkınca, bizim Côte d'Azur'e ya da Pays Basque'a gittiğimiz kadar kolayca, yerli toplumların ortamına ulaşabilme imkânı olan bir dönemde, Yeni Dünya'nın ortaya koyduğu benzersiz deney alanı ile sağlam bir bilimsel yöntem arasındaki sentezi gerçekleştirmişlerdir. Benim burada övdüğüm bir entellektüel gelenek değildir; sadece bir tarihi koşulun altını çiziyorum. Hiçbir ciddi araştırmaya konu olmamış, ve yokedilmelerine girişildikten sonra henüz çok kısa bir süre geçmiş olduğu için, yeterince iyi korunmuş bakir topluluklara ulaşabilme ayrıcalığını düşünmek bile, bunu anlamak için yeterlidir. Gerçek bir olay bunu daha iyi anlatacaktır: Kaliforniya'daki henüz yabanıl yerli boylarının yokedilişinden mucizevi bir şekilde tek başına kurtulabilmiş bir yerli, yıllarca büyük kentlerin yakınlarında kimseye görünmeden, avlanmasını sağlayan oklarının uçlarını taşlardan yontarak yaşayabilmiştir. Zamanla av hayvanları azalmış ve günün birinde kentin bir kenar mahallesinde bu yerli, çıplak ve açlıktan ölmek üzereyken bulunmuştur. Ondan sonra da kalan günlerini Kaliformiya Üniversitesinin kapıcısı olarak sakin bir biçimde geçirmiştir.

VII
Gün Batışı

Sözü, Santos'a doğru yola çıkan bir gemiye binmek üzere Marşilya'ya vardığım, 1934 yılının o şubat sabahına getirmek için, işte size hem çok uzun, hem de hiç gereksiz bir yığın düşünce. Sonraki yıllarda, birçok kereler gene oradan yola çıktım ve belleğimde bunlar birbirine karışıyor; sadece birkaç görüntü direnebilmiş. İlkin, Güney Fransa'da kış günlerinin o kendine özgü neşesi; herzaman olduğundan da daha uçucu, çok aydınlık ve masmavi bir gökyüzünün altında ısırıcı bir hava, çok hızlı içilen buz gibi bir maden suyunun susamış bir insana verebileceği türden, sınırda bir zevk veriyor. Buna karşılık, aşırı derecede ısıtılmış ve hareketsiz geminin koridorlarında ağır bir hava var; deniz kokularıyla, mutfaktan yayılan ve yeni yapılmış yağlıboyadan gelen kokular birbirine karışıyor. Nihayet, gecenin ortasında, makinelerin titreşimini ve teknenin suya sürtünmesini boğuk bir biçimde duyumsamanın verdiği ruhsal sükûneti ve doyumu -nerdeyse usulca mutluluğu diyeceğim- anımsıyorum. Hareket, sanki hareketsizliğin verebileceğinden, özce daha mükemmel bir durulmuşluk sağlardı. Nitekim, gecenin ortasında uğranılan bir limanda geminin hareketsizliği kişiyi ansızın uyandırır, bir tür güvensizlik ve rahatsızlık duygusu yaratırdı: olayların doğal akışının birdenbire bozulmasının verdiği bir huzursuzluk.

Gemilerimiz çok yere uğrardı. Gerçekte yolculuğun ilk haftası hemen bütünüyle, malların yüklenmesi ve boşaltılması sırasında karada geçiyordu; gemi geceleri seyrederdi. Her sabah uyandığımızda bir başka limanın rıhtımına bağlanmış olurduk: Barselona, Tarragona, Valencia, Alicante, Malaga, Cádiz, Cezayir, Oran, Cebelitarık; sonra daha uzun bir yolculukla varılan Casablanca ve en so-

nunda Dakar. İşte, büyük deniz yolculuğu asıl ondan sonra başlardı. Böylece ya doğrudan Rio ve Santos'a ulaşılır; ya da daha seyrek olarak, Brezilya kıyılarında Recife, Bahia ve Victoria'ya uğrayarak yeniden kabotaj yapılır ve böylece son bölümünde yolculuk biraz ağırlaşırdı. Hava yavaş yavaş ısınmaya başlar, İspanya *sierra*'ları ufukta ağır ağır süzülür, doğrudan görülebilmek için yükseklikleri yetersiz kalan ve bataklıkımsı Afrika kıyılarının açıklarında, kıyı tepecikleri ya da falez görünümünde seraplar, günler boyunca gösteriyi sürdürürdü. Bu bir yolculuğun tam aksiydi. Bizim için gemi bir ulaşım aracı olmaktan çok, dönen dünyanın, kapısının önüne her gün yeni bir dekor kondurduğu bir ev, bir ocak gibiydi.

Ne var ki henüz etnografik yaklaşımdan hayli uzaktım ve bu fırsatlardan faydalanmayı düşünemiyordum. O zamandan bu yana, bir kentin, bir bölgenin ya da bir kültürün bu kısa süreli görünüşlerinin, bakışları çok yararlı biçimde uyarladığını ve hattâ bazen, -zamanın kısalığı nedeniyle zorunlu hale gelen o çok yoğun dikkat sayesinde- başka koşullarda uzun süre gizli kalabilecek bazı özellikleri yakalama imkânı verdiğini de öğrendim. Başka görüntüler beni daha fazla çekiyordu ve yeni başlayanların saflığı içinde, ıssız güvertede, tutkuyla, o doğaüstü dönüşümleri gözlemliyordum. Günün doğuşu ve batışı her gün, kısa bir süre içinde, şimdiye kadar hiç görmediğim ölçüde geniş ufukların dört bir yanında, bu dönüşümlerin doğumunu, gelişimini ve sonunu örnekliyordu. Eğer hem istikrarsız hem de her türlü betimleme çabasına direnen bu görünümleri tespit edebilecek bir dil bulabilseydim, biricik olan ve bir daha aynı biçimde yinelenmiyecek bir olayın dönemlerini ve eklemlenişlerini başkalarına aktarabilseydim, o zaman kendimi sanki bir çırpıda, mesleğimin en üstün gizlerine ulaşmış sayacaktım: etnografik araştırmalarım sırasında, anlamını ve kapsamını sonunda herkese açıklayamayacağım hiçbir garip ya da özel olay karşısında kalmayacaktım.

Aradan bunca yıl geçtikten sonra, kendimi yeniden o saf yaklaşımın içinde görebilecek miyim? Elimde not defterim, gözlerimin önünde oluşup sonra kaybolan ve herzaman yenilenen o uçucu görüntüleri saptayabilecek ifadeleri her saniye not ettiğim o coşkulu anları yeniden yaşayabilecek miyim? Bu oyun beni hâlâ cezbediyor ve bazen kapıldığımı farkediyorum.

Gemide yazdıklarım:

Bilginler için gün doğuşu ve gün batışı tek bir olaydır; her iki olayı aynı sözcükle ifade ettiklerine göre, Yunanlılar da böyle düşünmekteydiler; sadece akşam ya da sabahı ayırmak için o sözcüğü ayrı biçimde niteli-

yorlardı. Bu birbirine karışma, kuramsal düşüncelere verilen önemi ve bunun yanı sıra, nesnelerin somut yönlerinin ileri derecede yokumsandığını çok iyi gösteriyor. Yerkürenin herhangi bir noktasının bölünemez bir devinimle, güneş ışınlarının düşüm bölgesi içinde, bu ışınların kendisine ulaştığı ve sonra yeniden uzaklaştığı kesimler arasında yer değiştirmesi mümkündür. Ama gerçekte akşamla sabah kadar birbirinden farklı birşey yoktur. Gün doğuşu bir prelüddür, gün batışı ise, başta çalınmak yerine eski operalarda raslandığı gibi sonda çalınan bir uvertürdür. Güneşin yüzü, daha sonra olacakları ilân eder: günün ilk saatleri yağışlı olacaksa soluk ve kurşunidir; aydınlık saçan bır ışık parlayacaksa eğer, pembedir, hafiftir, köpük köpüktür. Ama şafak, günün sonrası için bir hüküm vermez. Meteorolojik eylemi başlatır ve, yağmur yağacak der, ya da hava açık olacak. Gün batışı ise bambaşkadır; bir başlangıcı, bir ortası, bir sonu olan tam bir gösteridir. Ve bu gösteri, oniki saat süresince birbirlerini izleyen mücadelelerin, zaferlerin ya da yenilgilerin bir tür, hem küçültülmüş hem de yavaşlatılmış görüntüsünü verir. Şafak sadece bir günün başlangıcıdır; gurup ise bir yinelemedir.

İnsanların batan güneşi doğan güneşten daha dikkatle izlemelerinin nedeni işte budur: şafak onlara sadece, termometrenin ve barometrenin işaretlerine ek bir bilgi verir; daha az uygar olanları için de ayın evreleri, kuşların uçuşu ya da gel-git hareketine ek bir bilgi kaynağıdır. Oysa bir gün batışı onları yükseltir, fizik varlıklarını sarsan rüzgârın, soğuğun, sıcaklığın ya da yağmurun beklenmedik serüvenlerini, gizemli birleşimler içinde biraraya getirir. Bilincin işleyişi de bu yıldız kümelerine yansır. (Bazı tiyatrolarda gösterinin başlamak üzere oluşunun geleneksel üç darbeyle değil de, sahnenin aniden aydınlatılması ile haber verilmesi gibi) gökyüzü, batmakta olan güneşin ışınlarıyla aydınlanırken, yolunda yürüyen köylü durakalır, balıkçı kayığını hareketsizleştirir ve sönmekte olan bir ateşin başına çömelmiş yabanıl insan gözlerini kırpıştırır. Anımsama insan için büyük bir zevk kaynağıdır, ama bellek eğer herşeyi harfiyen saklamışsa değil; çünkü çok az kişi anımsamayı istediği onca acıyı, yorgunluğu yeniden yaşamayı kabul edebilir. Anı, bir başka nitelik almış yaşamın ta kendisidir. Böylece güneş, göksel bir cimrinin kırk parası gibi sakin bir suyun parlayan yüzeyine doğru alçalırken ya da güneş yuvarlağı, dağların sırtlarını sert ve girintili çıkıntılı bir yaprağın kenarları gibi keserken; kısa süren bir hayalde insanoğlu, karanlık mücadelelerini belli belirsiz bir biçimde gün boyunca içinde duyduğu, sır vermeyen güçlerin, uçuşmaların, şimşeklerin farkına varır.

Demek ki ruhlarda korkunç mücadeleler yaşanmış olmalıydı. Çünkü dış olayların sıradanlığı, hiçbir atmosferik canlılığı açıklayacak durumda değildi. Bugün hiçbir önemli olay geçmemişti. Saat 16'ya gelirken, -işte,

tam yarı yolda, güneşin netliğinin kaybolmaya başladığı ama henüz parlaklığını yitirmediği, ve herşeyin, sanki bir hazırlığı bilerek gizlemek amacıyla birikmiş geniş bir altın ışık içinde kaybolduğu sıralarda- Mendoza *rota değiştirmişti. Denizdeki hafif çalkantının doğurduğu her sallanmada, ısı kendini daha bir ısrarla duyuruyordu; ama geminin çizdiği yay o kadar belirsizdi ki rota değişikliği yalpada bir artış gibi de algılanabilirdi. Kaldı ki kimse önemsememişti; hiçbir şey, açık deniz yolculuğu kadar geometrik aktarımla benzeşmez. Enlemlerin yavaş yavaş geçildiğini, eşsıcaklık sınırlarının ve yağışlılık eğrilerinin aşıldığını hatırlatacak hiçbir manzara görünmez. Karada, elli kilometrelik bir yolculuk sonunda sanki başka bir gezegene ulaşmış olma duygusuna kapılabilirsiniz; oysa 3000 kilometre boyunca Okyanus, hiç olmazsa alışık olmayan gözler için, hiç değişmeyen bir görünüm sergiler. Hiçbir şey yolcuların zihnini kurcalamıyordu; ne rota, ne yön kaygısı, ne de görünmeyen ama yuvarlaklaşmış ufkun ardında varolduğu bilinen topraklar. Aşmaları gereken bir mesafenin varlığından ötürü değil de, dünyanın bir ucundan ötekine, kol ve ayaklarının çabalarına gerek duymaksızın taşınma ayrıcalığını ödemek için, kendilerini, önceden belirlenmiş bir süreyle sınırlı bir yere kapatılmış gibi hissediyorlardı. Sabahları geç vakitlerde uyanmaktan, uzun zamandan beri duyusal bir zevk vermekten uzaklaşan ama bomboş geçen günleri biraz doldurması (eğer ölçüsüzce uzatılabilirlerse) umulan tembel yemeklerden ötürü fazla uyuşmuşlardı.*

Kaldı ki, çabayı gerektirecek birşey de yoktu. Bu kocaman kutunun bir yerlerinde birtakım makinelerin varlığı, onları çevrelerinde bulunan bazı adamların çalıştırdığı biliniyordu. Ama ne onlar ziyaret edilmeyi, ne yolcular onları görmeyi, ne de zabitan bunlardan birini diğerine sergilemeyi düşünüyordu. O zaman yapacak tek şey gemide gezinmekti. Bir havalandırma manikasının dökülen boyasını yenilemek için tek başına çalışan bir gemici, kenevir dokumadan mavi giysileri ile, birinci mevki koridorlarını ıslak bezlerle ve kendilerini yormadan paspaslayan kamarotlar, paslanmış teknenin derinliklerinden belli belirsiz tıkırtıları duyulan birçok başka hareketliliğin tek kanıtını ortaya koyardı.

Saat 17.40'ta batı yönünde gökyüzü; altı, deniz gibi tamamiyle yatay ve sanki ufkun üstünde ondan anlaşılmaz bir yükselmeyle ayrılmış ya da aralarına kalın ve görünmez bir kristal tabaka yerleştirilmiş gibi duran karmaşık bir kitleyle kaplanmış gibiydi. Dengesizce üst üste konmuş yükler, şişirilmiş piramidler; sözde bulutları temsil etmek için yapılmış, ama aslında, yontulmuş ve yaldızla boyanmış ahşabın parlamış yuvarlak kabarıklıklarını anımsattıkları ölçüde, bulutların onlara benzediği duvar süsleri gibi, donmuş kalmış kabarcıklar; bu kitlenin doruğuna asılmış ve sanki tersine bir yerçekimi ile başucuna [zénith] doğru sarkmışlardı. Güneşi ör-

ten bu belirsiz yığın, yer yer ender parıltılar taşıyan koyu renklerle önplâna çıkıyordu, sadece yukarılarına doğru yalazlar uçuşmaktaydı.

Gökyüzünün daha da yukarılarında, açık renkli ve salt ışıktan dokunmuş gibi duran, ele gelmeyecek alacalıklar tembel kıvrımlarla çözülüyordu.

Ufku kuzeye doğru izlediğinizde ana kitlenin inceldiğini, bulut taneleri şeklinde yükseldiğini, onların ardında, çok uzakta, dorukları akkor gibi parlayan daha yüksek bir dalganın ortaya çıktığını görüyordunuz; -henüz görünmeyen- güneşe en yakın yanında, ışık bunun yüksekliklerini güçlü bir çerçeveyle kuşatıyordu. Daha da kuzeyde biçimler kayboluyor, sadece, denize doğru alçaldıkça silikleşen, dalganın kendisi kalıyordu, soluk ve düz.

Güneyde aynı dalga gene görünüyordu, ama bu kez üstünde, evrenden gelen ve kaidelerinin dumanlı sırtlarına yerleştirilmiş kocataşlar gibi, büyük bulut parçaları vardı.

Nihayet sırtınızı güneşe tam dönüp doğuya baktığınızda, uzunlamasına çekilmiş üst üste iki bulut kümesi görülüyordu. Güneş ışınlarının, pembe, mor ve gümüş rengi ışıltılarla işlenmiş ve dolgun göğüslü, koca karınlı ama gökyüzünde dolaşan bir kale duvarının meydana getirdiği geri plâna düşmesiyle bu bulutlar, sanki arkadan aydınlanmış gibi belirginleşiyorlardı.

Bu zaman süresince batıyı kapatan göksel mercan kayalarının ardında güneş yavaşça batıyordu. Düşüşünün her kademesinde ışınlarından kimileri bu mercan kayalıklarını yokediyor ya da aralarından kendilerine bir geçiş yolu buluyorlardı. Bu yollar, ışın fışkırdığı an, önlerindeki engeli, boyları ve ışık yoğunlukları birbirinden farklı üst üste dairesel kesimlere bölüyordu. Işık bazen kapanan bir yumruk gibi emiliyor ve karanlık bileziğin arasından ancak bir iki kıvılcımlı ve sertleşmiş parmak seçilebiliyordu. Bazen de akkor halinde bir ahtapot dumanlı mağaralardan çıkıyor sonra yeniden saklanıyordu.

Gün batışının birbirinden iyice farklı iki aşaması vardır. Güneş, başlangıçta bir mimardır. Sadece daha sonra (ışınları doğrudan bize ulaşmayıp, yansıdıklarında) bir ressam olur. Ufukta koybolunca, ışığı azalır ve her an daha karmaşık düzlemleri ortaya çıkarır. Doğrudan gelen ışık perspektifin düşmanıdır; ama günle gece arasında, geçici olduğu ölçüde masalsı bir mimariye zaman kalır. Karanlıkla birlikte herşey yeniden, harikulâde renklere boyalı bir Japon feneri gibi düzlenir.

Birinci aşama tam 17.45'te başladı. Güneş, ufuk çizgisine kadar inmemekle birlikte oldukça alçalmıştı. Bulut yığınının alt tarafından görünmeye başlayınca sanki bir yumurta sarısı gibi dağılarak henüz tam olarak kopamadığı biçimlere sıçradı. Aydınlığın bu yayılması, yerini çabucak bir

geri çekilmeye bıraktı; çevresi donuklaştı ve okyanusun üst sınırı ile bulutların alt sınırı arasında şimdi uzakta kalan boşlukta, daha biraz önce göz kamaştıran ve ayırdedilmeyen, ama artık karanlık ve çizgileri belirgin bir buhar dizisi görüldü. Bir yandan da önce yassıyken şimdi kabarıyordu. Bu küçük, katı ve kara nesneler, kızılımsı geniş bir tabaka üzerinde aylakça dolanıyorlardı; renkler aşamasını başlatan kızıllık, yavaşça ufuktan gökyüzüne doğru yükselmekteydi.

Akşamın gökyüzündeki uzak gölgeleri yavaş yavaş çekildiler. Gün boyunca batıyı kaplayan bulut yığını, ilkin altın, sonra kırmızı, sonra da vişne renginde bir ateşle, arkadan aydınlatılan haddelenmiş bir madeni yaprak biçimini aldı. Bu ateş şimdiden, birbirine dolanmış bulutları eritiyor, bir parçacıklar burgacı içinde parlatarak yükseltiyordu. Giderek kayboldular.

Gökte, buharımsı çizgilerden sayısız ağ ortaya çıktı; bunlar her yöne doğru uzanır gibiydi: yatay, eğik, dikey, hattâ sarmal olanları vardı. Güneş ışınları (farklı tellere dokunabilmek için indirilen ve kaldırılan bir yay gibi) alçaldıkça, bunlardan önce birini sonra ötekini, herbirine özgü ve kendince renkler içinde parçalıyordu. Ortaya ilk çıkışında her ağ, çekilmiş camda görülen o kırılabilir bükülmezliğe, o kesin çizgilere, o netliğe sahipti. Ama zaman içinde, alevlerle dolu bir gökyüzündeki bir patlamayla maddesi aşırı ölçüde ısınmış gibi, rengi koyulaşarak, özgüllüğünü kaybederek eriyor, yokoluncaya kadar incelen bir örtü gibi dağılırken yeni çekilmiş bir başka ağın ortaya çıkmasını sağlıyordu. Bir kadeh içinde, değişik yoğunluk ve renklerdeki sıvıların önce ayrı katmanlar halinde dururken, sonra, görünüşteki durağanlıklarına rağmen yavaşça birbirlerine karışmaları gibi, sonunda sadece içiçe girmiş belirsiz renkler kaldı.

Bundan sonra, gökyüzünün daha uzak noktalarında herhalde dakikalık hattâ saniyelik farklarla yinelenen bu gösteriyi izlemek çok güçleşti. Doğuda, güneş yuvarlağı aksi yöndeki ufuk çizgisine ulaştığında, o zamana kadar görünmeyen, acı mor renkte ve çok yüksek bulutlar bir anda ortaya çıktılar. Görünüm hızla değişti, ayrıntılarla ve belli belirsiz farklarla zenginleşti; sonra herşey yana doğru, kararlı ve ağır hareketle gezdirilen bir bez parçasıyla silinir gibi sağdan sola, yavaşça silinmeye başladı. Birkaç saniye içinde, bulutsu kitlenin üstünde gökyüzünün arınmış kayağantaş renginden başka bir şey kalmadı. Ama bu bulutsu kitle gökyüzü pembeleşirken beyaz ve kurşuniye dönüyordu.

Güneşin bulunduğu yönde yeni bir bulut dalgası, artık tekdüze ve belirsiz hale gelmiş öncekinin ardından yükselmekteydi. Şimdi yalazlanan oydu. Yaydığı kırmızı ışınlar zayıflayınca, henüz oyuna katılmamış bulunan başucundaki alacalıklar, yavaşça oylum kazandılar. Alt yüzleri sarardı ve çatladı, önceden kıvılcımlar saçan dorukları kestane rengine ve me-

nekşeye dönüştü. Bir yandan da dokuları sanki mikroskop altındaymış gibi bir görünüm aldı: bu dokunun bir iskelet gibi onun tombul biçimlerini ayakta tutan binlerce küçük telden oluştuğu görüldü.

Şimdi güneşin dolaysız ışınları tamamiyle kayboldu. Gökyüzünde sadece sarı ve pembe renkler var: karides, somon balığı, keten ve saman renkleri; ama bu gösterişten uzak zenginliğin de yokoluşu hissediliyor. Göğün manzarası beyaz, mavi ve yeşil renklerden oluşan bir dizi içinde yeniden doğuyor. Gene de ufukta bazı küçük noktalar hâlâ bağımsız ve geçici yaşamlarını sürdürüyorlar. Sol yanda farkedilmeyen bir tül, yeşil renklerin gizemli ve karışık bir hercailiği gibi kendini gösterdi; bu yeşillikler giderek önce yoğun, sonra karanlık, sonra menekşemsi, sonra kömürümsü kızıllıklara dönüştüler; sonunda pütürlü bir kâğıda şöyle bir dokunan kömür kaleminin düzensiz çizgisinden başka hiçbir şey kalmadı. Arkada gökyüzü Alp dağlarının sarı-yeşiline bürünmüştü, ve çevresi belirgin bulut dalgası hâlâ ışık geçirmiyordu. Batı yönünde altın rengi yatay çizgiler bir zaman daha parıldadılar, ama kuzeyde nerdeyse gece olmuştu: memeli duvarlar sadece beyazımsı yuvarlaklıklar sunuyordu, kireçten bir gökyüzünün altında.

Hiçbir şey, gecenin gündüzü izleyişindeki, herzaman aynı ama hiçbir zaman önceden kestirilemeyen biçimler bütünü kadar esrarlı değildir. Gecenin işareti, belirsiz ve sıkıntılı, aniden gökyüzünde belirir. Hiç kimse gecenin ortaya çıkışında bu kez alacağı ve bütün diğerleri içinde biricik olan biçimi önceden bilemez. Gizlerine ulaşılmaz bir büyüyle, her renk kendi tamamlayıcısı olan renge dönüşebiliyor. Oysa biliyoruz ki, bir palet üzerinde aynı sonuca varmak için mutlaka bir başka boya tüpünü açmak gerekir. Ama gece için, karışımların sınırı yoktur; çünkü seyrettirdiği gösteri sahtedir: göğün rengi pembeden yeşile dönüyorsa, bunun nedeni, bazı bulutların canlı bir kırmızıya dönmüş olmasını farketmeyişimdir; ve böylece karşıtlık yaratarak bu bulutlar, gerçekte pembe, ama yeni ortaya çıkan rengin canlılığı ile kıyaslanmayacak solgunlukta olan gökyüzünü, yeşil gibi göstermektedir. Altın renginden kırmızıya geçiş ise, pembeden yeşile geçişe bakarak daha az şaşırtıcıdır. Gece, demek ki, bir hile ile egemen olur gibidir.

Böylece, altın ve erguvan renklerinin gösterisi ile gece, gündüzün yerini alıyor, sıcak renkler yerlerini beyaz ve kurşuniye bırakıyordu. Gecenin karanlığında, suların üzerinde bir deniz manzarası yavaşça oluşuyordu. Düz ve kumluk bir sahilin, alçaktan ve yatık seyreden bir uçaktan görülen, denize uzanan çıkmaları gibi, birbirine paralel yarımadalar biçiminde incelen bulutlardan oluşan muazzam bir perde Okyanusun üstünde yayılıyordu. Yanılsama, günün son ışıklarıyla daha da artıyordu. Bunlar, bulutların uçlarına çok eğik olarak ulaştıklarından, onlara, bir başka za-

manda kendileri de ışık ve gölgeden yontulmuş- büyük kayalıkları anımsatan bir kabarıklık veriyorlardı. Sanki artık güneş, kıvılcımlar saçan çelik kalemini granit ya da somaki üzerinde değil de, güçten düşmesiyle, aynı üslûbu muhafaza etmekle birlikte sadece ucucu ve dirençsiz maddeler üzerinde kullanabiliyordu.

Bir sahil görünümünü anımsatan bu bulut perdesinin üzerinde gökyüzü açıldıkça; dağılmakta olan örtüyü iç göllerle ve fiyordlarla delik deşik eden göğün kımıltısız okyanusunun kapladığı, kıyılar, lagünler, sürüyle adacıklar, kumlalar görülmeye başladı. Ve bu bulut oklarını çevreleyen gökyüzü Okyanusa benzediğinden, ve genellikle deniz gökyüzünün rengini yansıttığından bu göksel görünüm, güneşin yeniden batacağı bir uzak yöreyi temsil eder gibiydi. Ama serabın etkisinden kurtulmak için, çok daha aşağılardaki gerçek denize bakmak yeterliydi: görülen ne öğle vaktinin kızgın düzlüğü, ne de akşam yemeğinden sonraki huzurlu ve çırpıntılı yüzeydi. Nerdeyse yatay düzlemde ulaşan güneş ışınları, dalgacıkların sadece kendilerine dönük yüzlerini aydınlatabiliyor, öbür yüzleriyse tamamiyle karanlıkta kalıyordu. Böylece su, sanki metal üzerine kazınmış gibi sert ve belirgin gölgeleri olan kabartılar yaratıyordu. Her türlü saydamlık kaybolmuştu.

Ondan sonra, çok alışılmış ama herzaman olduğu gibi farkedilmeyen, anlık bir geçişle, akşam yerini geceye bıraktı. Herşey değişti. Ufukta ışıksız, sonra yukarılarda, ölgün bir sarıdan başucuna doğru maviye dönen gökte, gün sonunun hareketlendirdiği arta kalmış bulutlar dağılmaktaydı. Kısa bir süre içinde, gösteriden sonra ışıkları söndürülmüş bir sahnede, zavallılıkları, çürüklükleri, geçici nitelikleri birden ortaya çıkan ve biraz önce yaratmayı başardıkları yanılsamanın kendi niteliklerinden değil de, bir aydınlatma ya da perspektif aldatmacasından kaynaklandığı anlaşılan dekorlar gibi, sıska ve hastalıklı gölgelerden başka birşey kalmadı. Biraz öncesinde yaşadıkları ve her an dönüşümlere uğradıkları ölçüde, şimdi, artan karanlığın biraz sonra kendi içinde eriteceği, değişmeyen ve acı veren bir biçimde donmuşlardı.

Notlar:

1) Yüksek Öğretmen Okulu, Fransa'nın önde gelen yüksek öğretim kurumlarından biri. (ç.n.)
2) Bu iki sözcüğün okunuşu : brezil ve greziyye. (ç.n.)
3) Afrikalı kanıyla. (ç.n.)
4) *Agrégation:* Fransa'da bazı bilim dallarında lisans üstü düzeyde yapılan bir yarışma sınavı; kimi yüksek öğretim kurumlarında (hukuk fakülteleri) bağımsız ders verme yetkisini verir, orta öğretim kurumlarında ise bir tür yüksek öğretmen vasfı kazandırır. (ç.n.)

5) S.F.I.O. *Section française de l'Internationale ouvrière*: Fransız Sosyalist Partisinin eski adı. (ç.n.)
6) Lâtince: Bilginin kölesi. (ç.n.)
7) *Genel Dilbilim Dersleri*. (ç.n.)
8) *Bilincin Dolaysız Verileri Üzerine Deneme*, Bergson'un eseri. (ç.n.)

Üçüncü Bölüm

Yeni Dünya

VIII
Durgun Deniz

Dakar'da Eski Dünya ile vedalaşmış ve Yeşilburun adalarını görmeden, 7 derece kuzey enlemine ulaşmıştık. Kristof Kolomb, 1498 yılındaki üçüncü yolculuğunda, Brezilya'yı keşfetmesine olanak verecek yönde denize açılmışken, işte o kader noktasında, rotasını kuzey-batıya çevirmiş ve 15 gün sonra ancak bir mucize sayesinde Trinidad'a ve Venezuela'nın kuzey kıyısına ulaşabilmişti.

Eski denizcilere korku veren Durgun Denize[1] yaklaşıyorduk. İki yarımkürenin rüzgârları, o bölgenin iki yanında durakalır ve yelkenler, onları canlandıracak hiçbir esinti olmadığından, haftalar boyunca sarkardı. Burada hava öylesine hareketsizdir ki, insan kendini açık denizde değil de sanki kapalı bir yerde sanabilir. Dengeleri hiçbir esintiyle bozulmayan, sadece yerçekiminin etkileyebildiği karanlık bulutlar, yavaşça denize doğru iner ve orada dağılırlar. Bu denli hareketsiz olmasalardı eğer, sarkan uçları, denizin dümdüz yüzeyini süpürürdü. Görünmeyen bir güneşin ışınlarıyla dolaylı olarak aydınlanan Okyanus, ağır ve tekdüze, ama gene de mürekkep renkli bir göğün esirgediğinden çok daha güçlü bir ışıltı sunmaktadır. Böylece, hava ile suyun ışık değerleri altüst olur. Başınızı arkaya devirdiğinizde, gökyüzü ile deniz suyunun birbirlerinin yerine geçtiği, daha gerçeğe yakın bir deniz görünümü biçimlenir. Işığın o denli az, kitlelerin o denli hareketsiz oluşu nedeniyle iyice yaklaştığınız bu ufuk boyunca, deniz ile bulutların tavanı arasındaki yüksekliği daha da azaltan, kısa ve zor ayırdedilen sütunlar biçiminde yoğunlaşmış rutubet kitleleri tembel tembel dolaşırlar. Birbirine iyice yaklaşmış bu yüzeyler arasında gemi, sanki boğulmaksızın buradan uzaklaşması için gerekli zaman sınırlıymış gibi, bir tür korkulu telâşla kayar gider. Bazen o yağmur taneleri

sütunundan biri dağılır, boşlukta yayılır ve ıslak şeritleriyle köprüyü kamçılar. Sonra, öte tarafta, bir yandan sesini kaybederken, bir yandan da gene önceki toplu biçimini alır.

Denizde hiçbir hayat izi kalmamıştı. Geminin ön tarafında, dalgaların beyaz sırtlarınının önüsıra zarafetle yüzen yunus sürülerinin, köpüklerin baş bodoslamaya saldırılarına kıyasla, daha düzenli bir ritimle tekrarlanan ve onlardan daha güçlü siyah yaylanışları görülmez olmuştu. Artık hiçbir üfleyicinin püskürttüğü su ufku kesmiyordu; yoğun mavi deniz, artık hiçbir anında, zar gibi narin yelkenleri eflatun ve pembe renkli, sedefli su salyangozlarıyla dolu değildi.

Eski yüzyılların denizcilerince görülen bütün o eşşiz şeyler, bu çukurun ötesinde karşımıza çıkıp, bize de kucak açacaklar mıydı? Geçmiş zaman denizcileri, bakir alanlarda dolanırlarken, yeni bir dünya keşfetmekten çok Eski Dünyanın geçmişini doğrulama endişesindeydiler. Adem ve Odysseus'un gerçekliği onlarca kesinlik kazanmıştı. İlk yolculuğunda Kolomb, Antiller'in kıyılarına vardığında belki Japonya'ya geldiğini, ama ondan da çok, Yeryüzü Cennetini bulduğunu sanıyordu. On ya da yirmi binyıl süresince Yeni Dünya'nın, tarihin çalkantılarının uzağında kalmasına yolaçan o büyük ayrılığı, o günden bu yana geçen dörtyüz yıl ortadan kaldıracak değildi. Bir başka düzlemde birşeyler kalmış olmalıydı. Güney Amerika'nın, artık insanoğlunun kovuluşundan önceki Cennet kadar değilse de, en azından varlıklılar için bir altın dönemi sürdürebilmesini o gize borçlu olduğunu çabuk anlayacaktım. Talihi, güneşte kar gibi erimekteydi. Bugün geriye ne kaldı? Değerli bir su birikintisi; oraya artık sadece ayrıcalıklı kimseler ulaşabilirken, aynı zamanda doğası da değişikliğe uğradı: ebedîlikten tarihselliğe, fizikötesinden toplumsallığa geçti. Kolomb'un şöyle bir görebildiği şekliyle insanlık cenneti, varlığını, salt varsıllar için bir yaşama zevki içinde sürdürürken, bir yandan da haraboluyor.

Durgun Denizin is rengi göğü ve ağır havası, sadece Ekvator çizgisinin belirgin işareti değildir. Bunlar iki ayrı dünyanın karşı karşıya geldiği iklimi[2] özetler. İki dünyayı ayıran bu karanlık unsur, kötü ruhların sanki yeniden güç kazandıkları bu sükûnet, daha düne kadar, birbirine zıt iki gezegen arasındaki gizemli engeli oluşturuyordu. Koşulları öylesine ayrıydı ki, ilk görenler bunların da insanca olduğuna inanmakta güçlük çektiler. İnsanoğlunun elini ancak şöyle bir değdirdiği kıta, kendi kıtalarının verdikleriyle artık yetinemeyecek ölçüde açgözlü başkalarına açılıyordu. Herşey: Tanrı, ahlâk, yasalar, bu ikinci günahla yeniden tartışılmaya başla-

nacaktı. Herşey, aynı anda ve çelişerek, hem gerçekler katında kanıtlanacak, hem de kural olarak kuşku uyandıracaktı. İncil'in Cenneti, eskilerin Altın Çağı, Gençlik Çeşmesi, Atlantis, Hesperą Kızları, çoban öyküleri ve Talih Adaları kanıtlandı; ama öte yanda, daha saf ve daha mutlu (belki de gerçekte o kadar mutlu olmamakla birlikte, gizli bir pişmanlığın öyle olduğuna inandırdığı) bir insanlığın varolduğunun görülmesiyle, vahye, ruhun selâmetine, örf ve hukuka kuşkuyla bakılır oldu. İnsanlık bu kadar acı veren bir deneyden hiç geçmemişti. Ve bir daha da benzer bir deney yaşamayacaktır, meğer ki günün birinde, bizimkinden milyonlarca kilometre uzaktaki bir başka gezegende, düşünen varlıkların yaşadığı anlaşılsın. Kaldı ki biz bu uzaklıkların hiç olmazsa kuramsal olarak aşılabileceğini biliyoruz; oysa eski denizciler hiçlikle karşılaşmaktan korkuyorlardı.

XVI. yüzyılda insanlığın karşı karşıya bulunduğu ikilemlerin, mutlak, kuşatıcı ve çıkış yolu bırakmayan niteliklerini kavrayabilmek için, bazı olayları anımsamak gerekir. 1492 yılında Hispanyola'da (bugünkü Haiti ve Santo-Domingo) yerlilerin sayısı yaklaşık 100.000 civarındaydı. Yüzyıl sonra ise, çiçek hastalığı ve saldırılardan da çok, Avrupa uygarlığının iğrençliğinden ve nefretten öle öle 200 kadar yerli kalmıştı. Sömürgecilerse buraya heyet üzerine heyet gönderip onları tanımaya çalışıyorlardı. Bunlar gerçek insan mıydılar? Kaybolmuş on İsrail kavminin çocukları olabilirler miydi? Fil sırtında gelmiş Moğollar mı? Yoksa birkaç yüzyıl önce Prens Modoc'un getirdiği İskoçyalılar mı? Hep pagan mıydılar, yoksa Aziz Thomas tarafından vaftiz edilmiş ve sonra tekrar putperestliğe mi dönmüşlerdi? Onların şeytansı yaratıklar ya da hayvanlar değil de, insan olduklarından bile emin değildiler. Sadece İspanyolların, "akıllı yaratıklar olmaktan uzak" yerli kadınlarla evlenmelerini engellemek amacıyla, 1512 yılında Batı Hint Adalarına beyaz esir kadınlar ithal ettiğine göre, II. Ferdinand da böyle düşünüyordu. Las Casas'ın zorla çalıştırmayı ortadan kaldırmak için sarfettiği çabalar karşısında sömürgeciler, kızgınlıktan çok şaşkınlık duyuyorlardı: "Nasıl yani? Yük taşıyan hayvanları dahi kullanmamız yasaklanıyor mu?"

Bütün bu heyetler içinde, Aziz Jerom tarikatı keşişlerinden kurulu olanı, en haklı şöhrete sahiptir. Bu heyetin gerçekleştirdikleri, 1517'den bu yana sömürgeleştirme girişimlerinde raslanmayan bir titizlik ve o dönemin zihniyetine tuttuğu ışık nedeniyle heyecan vericidir. En ileri kurallara uygun gerçek bir sosyal-psikolojik soruşturma sırasında, sömürgecilere bir soru kâğıdı uygulanmış ve

onlara göre, yerlilerin "kendi kendilerine, Kastilyalı köylüler gibi yaşayabilme yeteneğine" sahip olup olmadıkları öğrenilmek istenmiştir. Alınan bütün yanıtlar olumsuzdur. "Olsa olsa, belki, torunları; kaldı ki bu da şüphelidir, çünkü yerliler çok ahlâksızdır. Kanıtı da şu: İspanyollardan kaçmakta, ücret almadan çalışmayı reddetmektedirler. Ama sapıklığı, sahip oldukları malları hediye etmeye kadar vardırmakta, İspanyollar tarafından kulakları kesilen arkadaşlarını da aralarından uzaklaştırmamaktadırlar." Nerdeyse oybirliği ile varılan sonuç şudur: "Yerliler için, özgür hayvanlar olarak kalmaktansa, esir insanlar olarak yaşamak yeğdir..."

Birkaç yıl sonrasına ait şu ifade, bu savlara son noktayı koymaktadır: "İnsan eti yerler, adaletleri yoktur; hepsi çıplak gezer, pire, örümcek ve çiğ solucanla beslenirler... Sakalları yoktur ve eğer tesadüfen çıkarsa hemen yolarlar" (Ortiz'in, Hint Adaları Kurulu'na açıklaması, 1525).

Kaldı ki aynı tarihlerde ve yakın bir adada (Oviedo'nun anlattıklarına göre Puerto Rico'da), yerliler yakaladıkları beyazları suya daldırarak öldürmekte, sonra haftalar boyunca boğulmuş insanların çürüyüp çürümediklerini anlamak amacıyla çevrelerinde nöbet tutmaktaydılar. Araştırmalar arasındaki bu karşılaştırmadan iki sonuç çıkmaktadır: Beyazlar toplumsal bilimlerden yararlanırken, yerliler doğa bilimlerine daha fazla güven duymaktaydılar; ve Beyazlar yerlilerin hayvanlardan farksız olduklarını iddia ederken, yerliler, Beyazların birer tanrı olmalarından şüpheleniyorlardı. Eşit cehalet koşullarında, insana daha çok yakışan, hiç şüphe yok ki ikinci yaklaşımdı.

Bilgisizlik, manevi sarsıntılara fazladan bir de dokunaklılık ekler. Gezginlerimiz için herşey bir esrardı; Pierre d'Ailli'nin *Image du monde*'u cüceler, koca tekhücreliler ve hattâ başsızlardan oluşan yeni keşfedilmiş ve olağanüstü mutlu bir insan soyundan, *gens beatissima*'dan sözetmektedir. Pierre Martyr ise, korkunç hayvanlara ilişkin betimlemeleri biraraya getirir: timsahlara benzeyen yılanlar, öküz gövdesine sahip ama filler gibi bir de hortumu bulunan hayvanlar; dört kollu, öküz kafalı ve sırtı binlerce siğille kaplı, kaplumbağa kabuklu balıklar; insan yutan deniz canavarları [*tyburons*]. Aslında bunlar sadece boa yılanları, tapirler, lamantenler ya da su aygırları ve köpek balıklarıdır (Portekizce'de *tubarao*). Ama bunun tersine, bazı gerçekten esrarlı olaylar da hiçbir açıklama gerektirmeyen şeyler gibi kabul edilmektedir. Kolomb, Brezilya'ya ulaşmasını engelleyen o ani rota değişikliğinin hesabını vermek için, resmi raporlarında, o zamandan sonra bir daha tekrarlanmayan, özellikle

o herzaman rutubetli bölgedeki olağandışı koşullara yollamada bulunmuyor muydu? Yakıcı sıcaklık, ambarlara inmeyi olanaksız hale sokmuştu; öyle ki, su ve şarap fıçıları patladı, tahıllar alev aldı, domuz yağı ve kurutulmuş etler bir haftada kendi kendilerine kızardılar; güneş öylesine kızgındı ki, mürettebat, ateşte yakıldığını sandı. Herşeyin henüz mümkün görüldüğü o mutlu yüzyıllar; bugünkü gibi belki de, uçan daireler sayesinde!

Kolomb, bugün üzerinde seyrettiğimiz dalgalar arasında, hemen şuralarda rastlamamış mıydı denizkızlarına? Gerçekte, onları birinci yolculuğunun sonunda, Karaibler denizinde gördü; ama onlar Amazon deltasından uzağa gitmiş olamazlardı. "Üç denizkızının gövdeleri Okyanusun yüzeyinde yükseliyordu ve her ne kadar resimlerde gösterildikleri ölçüde güzel olmasalar da yuvarlak yüzleri açıkça insan yüzü biçimindeydi" diye anlatıyor. Lamantenlerin başları yuvarlaktır, memeleri göğüstedir; ve dişileri yavrularını ayaklarıyla göğüslerine bastırarak emzirdiklerinden bu benzetme o kadar da şaşılacak bir şey sayılmaz; özellikle pamuk fidanlarının koyun ağacı adıyla belirlendiği (hattâ resimlendiği) bir dönem için hiç de garip değildir. Bunlar, meyve yerine, sırtlarından asılmış koyunlar taşıyan ağaçlar şeklinde resimleniyor ve onların yünlerini kırpmanın yeterli olacağı düşünülüyordu.

Aynı şekilde Rabelais, *Pantagruel*'in Dördüncü Kitabında, herhalde Amerikalar'dan dönen denizcilerin anlattıklarına dayanarak, günümüzde etnologların akrabalık sistemleri dedikleri şeyin ilk karikatürünü sunarken, o da, aslında hayli çürük bir kasnak üzerinde özgürce işlemektedir; çünkü, yaşlı bir adamın küçük bir kızı, "baba" diye çağırabileceği bir akrabalık sistemini düşünmek pek mümkün değildir. Bütün bu örneklerde, XVI. yüzyıl bilincinde, bilgiden daha önemli bir unsurun yokluğu seziliyor: bilimsel düşünce için vazgeçilmez bir nitelik henüz eksiktir. O dönemin insanları evrenin üslûbuna duyarlı değillerdi; bugün örneğin güzel sanatlar alanında, İtalyan resminin ya da Zenci heykellerinin, anlam taşıyan ahengini değil de, sadece bazı dışsal özelliklerini farkeden eğitilmemiş biri, bir Botticelli taklidini aslından, çarşı pazarda satılan bir nesneyi de bir Pahouin[3] heykelciğinden ayırma yeteneğinden yoksundur. Denizkızları ya da koyun ağacı, nesnel bir yanlıştan başka bir şeydir ve onun ötesine geçer; anlık [*intellect*] düzleminde bunlar daha çok beğeni yanlışlarıdır; başka alanlarda ortaya koyduğu dehaya ve inceliğe rağmen, gözlem alanında aksayan aklın kusurudur. Ama bu, o dönemin insanlarını eleştirmek için bir ne-

den değildir; aksine, bu eksikliklere rağmen ulaştıkları sonuçlar karşısında hayranlık duyulmalıdır.

Amerikalar'a doğru yolalan bir geminin güvertesi, çağdaş insanın yakarışları için, Atina'dakinden[4] daha uygun bir akropoldür. Duvarlar arasına sıkışmış bir uygarlığın güçsüz tanrıçası, artık sana yakarmayacağız! İnsanlığın önüne çıkan tek gerçek serüveni (Ay'a yolculuk henüz gerçekleşmediğine göre) yaşayan bu kahramanlardan -Yeni Dünya'nın denizcileri, kâşifleri, fatihlerinden- daha çok, sizlere, kapılarını açık tutma onuruna karşılık bunca zulüm görenlerin ardıllarına yöneliyor duygularım; örnekleri Montaigne'in, Rousseau'nun, Voltaire'in, Diderot'nun yapıtlarından süzülüp, beni okulda besleyen o özü zenginleştiren yerliler: Huron'lar, İrokua'lar, Karaib'ler, Tupi'ler, işte buradayım!

Kolomb'un farkedip de kıyıdan geliyor sandığı ilk ışıklar, gün batışı ile ayın yükselişi arasında yumurtlayan bir tür parıltılı deniz solucanının saçtığı ışıklardı, çünkü kara henüz görülemezdi. Oysa şimdi benim, Amerika'yı bekleyerek güvertede geçirdiğim bu uykusuz gecede sezdiğim ışıklar gerçekten kıyının ışıkları.

Aslında dünden beri Yeni Dünya'dayız, ama henüz görünmüyor. Geminin, Cabo Sao-Agostino'dan Rio'ya kadar, sahile paralel bir rota tutturmak üzere, giderek burnunu Güneye çevirmesine rağmen kıyılar henüz hayli uzak. En az iki, belki de üç gün süreyle Amerika'yla birlikte ilerleyeceğiz. Öte yandan rasladığımız büyük deniz kanatlıları da yolculuğun sonuna geldiğimize işaret sayılmaz; çünkü haykırışlar içindeki fayton kuşları, havadaki delikuşların ağızlarındaki avı bile kapan acımasız fırtına kuşları... bunlar karalardan çok uzaklara kadar açılırlar. Kolomb, daha Okyanusun ortasındayken onların uçuşunu zaferinin işareti olarak kutladıktan sonra, bunu geç de olsa öğrenmişti. Uçan balıklara gelince, suya vurulan bir kuyruk darbesiyle kendilerini fırlatan ve açık yüzgeçleriyle uzaklara sürüklenen, denizin maviliklerinden her yana sıçrayan bu gümüş kıvılcımlar, birkaç günden beri daha az görünür olmuşlardı. Yeni Dünya, oraya yaklaşan denizciye kendini ilkin bir koku olarak belli eder. Bu bir söz benzeşiminin, Paris'ten beri çağrıştırdığı kokudan apayrıdır ve onu koklamayana betimlemek çok zordur.

Önce, evvelki haftalarda duyulan deniz kokularının artık serbestçe dolaşmadığı sezilir; görünmez bir duvar onları engellemektedir. Böylece özgürleşen dikkatiniz bu kez, başka türden ve hiçbir eski deneyin nitelemenize imkân vermediği kokulara yönelebilir: Birbiri ardına ormanlardan esen rüzgârlar ve sera kokuları; kendi-

lerine özgü canlılıkları, sanki bir koku esrikliği yaratacak ölçüde yoğunlaşmış bitkiler dünyasının özü; değişik tatlarda kokuların birbirini izleyen zamanlarını hem birbirinden ayırıp hem de birbirine kaynatmak amacıyla kırılmış, güçlü bir akorun son notası. Bunu ancak, Brezilya *sertao*'sunun[5] herhangi bir *botequin*'inde[6] *fumo de rolo*'nun (mayalandırılmış ve metrelerce uzunlukta kordonlar biçiminde sarılmış tütün yaprakları) kara ve ballı burmasını teneffüs ettikten sonra burunlarını, taze yarılmış bir egzotik biberin göbeğine sokanlar anlayabileceklerdir. Ve sadece onlar, bu kardeş kokuların birleşiminde, sırlarını binyıllar boyunca tek başına gizleyen o Amerika'yı yeniden bulacaklardır.

Ama ertesi gün, sabahın 4'ünde, Yeni Dünya'nın görünür yüzü nihayet ufukta belirdiğinde, o kokuyu hakettiği anlaşılacaktır. İki gün ve iki gece boyunca uçsuz bucaksız bir dağlar dizisi kendini sergiler. Şüphe yok ki sınırsızlığı yüksekliğinden değil, doruklarının düzensiz zincirinde bir başlangıç noktası ya da bir boşluk olmaksızın, kendi kendini aynen yinelemesinden kaynaklanmaktadır. Dalgalardan yüz metrelerce yüksekte, bu dağların cilalı kayalardan yamaçları, çılgın ve kışkırtıcı biçimler içinde koşar gider. Bu biçimleri kimi zaman dalgaların kemirdiği kumdan kalelerde görürsünüz ama, hiç olmazsa bizim gezegenimizde, bu boyda olanına raslanamıyacağını düşünürsünüz.

Bu uçsuz bucaksızlık izlenimi Amerika'nın özünde vardır; her yerde bunu duyarsınız, hem kentlerde hem kırlarda. Ben bunu Orta Brezilya'nın kıyılarında ve platolarında; Bolivya Andları'nda ve Colorado'nun Kayalık Dağlar'ında; Rio'nun kenar mahallelerinde, Chicago'nun banliyölerinde ve New York sokaklarında yaşadım. Her seferinde aynı şekilde sarsılırsınız; bu görüntüler başkalarını çağrıştırır; bu sokaklar bütün sokaklara benzer; bu dağlar diğer dağlar gibidir, nehirler de öyle; pekiy, bu bambaşkalık izlenimi nereden kaynaklanır? Sadece, insan boyuyla diğer şeylerin boyutları arasındaki orantının, bir ortak ölçü birimi kullanılmasını imkânsız kılacak kadar bozulmuş olmasından. Daha sonraları, Amerika'ya alışınca, unsurlar arasında normal bir ilişki kurmanıza imkân veren ayarlamayı nerdeyse bilincine varmadan yaparsınız. İşlem hiç farkedilmez, olsa olsa uçaktan indiğinizde meydana gelen bir zihni ayarlamayla onu denetlersiniz. Ama iki dünyanın doğuştan gelen bu ölçü farklılıkları bizim yargılarımızı etkiler ve onları bozar. New York'u çirkin bulduklarını söyleyenler sadece algılamalarındaki bir yanılmanın kurbanıdırlar. Henüz ölçü dizgelerini değiştirmeyi öğrenememiş olduklarından, New York'u bir kent gibi yargı-

lamayı ısrarla sürdürmekte; caddeleri, parkları, anıtları eleştirmektedirler. Şüphesiz, nesnel olarak ele alındığında New York bir kenttir; ama Avrupa duyarlılığına sunduğu görüntü başka bir büyüklük ölçeğindedir: bizim kırlarımızın ölçeği; Amerika kırları ise, bizde eşdeğeri bulunmayan daha da geniş bir ölçeğe sürükler insanı. Öyleyse New York'un güzelliği kent niteliğinden kaynaklanıyor değildir. Bizim gözümüz için -eğer kaskatı durmaktan vazgeçebilirsek- kaçınılmaz güzelliği, kent düzleminden, kentbilim ilkelerinin geçerli olmadığı bir yapay ülke düzlemine geçişte yatmaktadır. Ve o düzlemde önemli değerler ışığın yumuşaklığı, uzakların zarafeti, gökdelenlerin arasındaki baş döndürücü uçurumlar, çiçekler gibi renkli otomobillerle dolu vadilerdir ve sadece onlardır.

Bütün bunlardan sonra, bunca övülen güzelliğine rağmen beni usandıran Rio-de-Janeiro'dan söz etmekte güçlük çekiyorum. Bana öyle geliyor ki, Rio'nun doğal çevresi kendi boyutlarıyla uyum içinde değildir. Pao de Açucar [Şeker Ekmeği], Corcovado ve onlar gibi anlata anlata bitirilemeyen bütün bu özellikler, körfeze giren bir yolcuya, kırılmış dişlerin kökleri gibi görünür. Hemen herzaman dönencelerin çamurlu pusuna bulanmış bu doğal engebeler, onlarla yetinmeyecek kadar geniş bir ufku doldurmaktan uzaktır. Eğer manzaranın bütününü görmek isterseniz, körfeze yukardan aşağı bakmak, onu tepelerden seyretmek gerekir. Denizden bakıldığında, New York'taki yanılsamanın tersine, burada doğa, bir inşaat alanı görünümü kazanır.

Böylece Rio Körfezinin boyutları, görünür birtakım işaret noktalarının yardımıyla algılanamaz: geminin yavaşça ilerleyişi, adaların arasından geçmek için yaptığı manevralar, tepeleri kaplayan ormanlardan birdenbire iniveren kokular ve serinlik; henüz somut nesneler olarak mevcut olmayan kayalar ve çiçeklerle yolcu arasında bir tür fiziksel ön temas kurarak, ona bir kıtanın fizyonomisi hakkında ilk izlenimleri verir. Gene Kolomb'u anımsarsınız: "Ağaçlar öylesine boyluydu ki gökyüzüne değiyor gibiydiler; ve yanlış anlamadıysam eğer, yapraklarını hiç dökmüyorlar: onları Kasım ayında, İspanya'da Mayıs ayında oldukları kadar yeşil gördüm; hattâ bazıları çiçek açmıştı, bazıları ise mevye vermişti... Her yönde, farklı türden binlerce kuşun eşliğinde bülbüller ötüyordu." İşte Amerika; kıta kendini gösteriyor. Gün batışında, körfezin bulutsu ufkunu kaplayan bütün unsurlar orada; ama yeni gelen biri için bu devinimler, bu biçimler, bu ışıklar, iller, kentler, köyler değildir; ormanların, otlakların, vadilerin ve kırların işareti değildir; herbiri kendi mesleğinin ve ailesinin dar çerçevesine kapanmış ve birbirle-

rini tanımayan bireylerin girişimlerini ve çabalarını anlatmazlar. Bütün bunlar biricik ve küresel bir yaşamın içindedir. Dörtbir yandan beni çevreleyen ve ezen, varlıkların ve nesnelerin tükenmez çeşitliliği değil, tek ve inanılmaz bir bütünlüktür: Yeni Dünya.

IX
Guanabara

Körfez, Rio'nun kalbine kadar uzanır. Gemiden karaya çıkılan yer kentin tam merkezidir. Kentin diğer yarısı, Yeni Ys[7], sanki daha önceden dalgalar tarafından yutulmuştur. Bir anlamda bu doğrudur da, çünkü ilk yerleşim yeri -ki aslında basit bir kale idi-, biraz önce geminin yanından nerdeyse sürtünerek geçtiği ve hâlâ kurucusunun adını taşıyan şu kayalık adada, Villegaignon'da[8] kuruluydu. Geçmiş zamanlarda, yerinde Tupinamba köylerinin kurulu olduğu Avenida Rio-Branco'yu arşınlıyorum. Cebimde etnologun vazgeçemediği kitap: Jean de Léry'nin kitabı.

Jean de Léry, 378 yıl önce, nerdeyse tam da bu günlerde, eski okul arkadaşı Villegaignon'un isteği üzerine Calvin tarafından gönderilen Cenevreli on Protestan ile birlikte buraya ulaşmıştı. Ville gaignon, Guanabara Körfezine yerleştikten yaklaşık bir yıl sonra Protestanlığı kabul etmişti. Bu değişik insan, hemen bütün meslekleri denemiş, bütün sorunlara eğilmişti; Türklere, Araplara, İtalyanlara, İskoçlara (II. François ile evlenmesine olanak sağlamak için Marie Stuart'ı kaçırmıştı) ve İngilizlere karşı savaşmıştı. Malta'da, Cezayir'de, Ceresole Alba Şavaşında görülmüştü. Serüvencilik yaşamının nerdeyse sonuna doğru, kendini askeri mimariye verdiği dönemde, mesleki bir hayal kırıklığı sonucunda Brezilya'ya gitmeye karar verir. Ama orada da plânları, endişeli ve hırslı düşüncelerinin ölçeğindedir. Brezilya'da neyin peşindedir? Şüphesiz orada bir koloni kurmak, ama aynı zamanda kendine bir de imparatorluk yaratmaktır amacı. İlk hedefi ise zulüm gören ve ülkelerini terketmek isteyen Protestanlar için bir sığınak sağlamaktır. Kendisi Katoliktir ve muhtemelen özgür düşünceli biridir, Coligny'nin ve Lorraine Kardinalinin desteğini alır. Bir yandan her iki mezhebe

bağlı kişiler, bir yandan da sokaklarda, firar etmiş esirler ve ahlâk düşkünleri arasında sürdürülen bir adam toplama kampanyasının sonunda, 12 temmuz 1555 tarihinde, 600 kişiyi iki gemiye bindirmeyi başarır. Bu, her meslekten öncülerin ve hapishanelerden toplanmış suçluların oluşturduğu bir kafiledir. Villegaignon'un unuttuğu sadece kadınlardır, bir de kumanya.

Yola çıkış hayli güç olur. İki defa Dieppe limanına geri dönerler; sonunda 14 ağustos günü son defa demir alınır ve zorluklar birbirini izlemeye başlar. Kanarya adalarında kavga çıkar, gemideki sular içilmez hale gelir, iskorbüt başgösterir. 10 kasımda Villegaignon, Fransızlarla Portekizlilerin, yerlilerin güvenini kazanmak için yıllardır mücadele ettikleri Guanabara körfezine demir atar.

O dönemde, Brezilya kıyılarında Fransa'nın sahip olduğu ayrıcalıklı konumun anlaşılması kolay değildir. Bunun kökeni şüphesiz, Fransızlar tarafından çok sayıda yolculuğun -özellikle, Brezilya'dan bir de yerli damat getiren Gonneville'in 1503'te yaptığı seferin- gerçekleştirildiği yüzyıl başlarına kadar gider. Bu, hemen hemen Cabral tarafından 1500 yılında Saint-Croix adasının keşfedilmesiyle eş zamanlıdır. Daha geriye gitmeye gerek var mı? Fransızlar tarafından bu yeni topraklara (en azından XII. yüzyıldan beri, kızılboya ağacının geldiği, -sırları kıskançlıkla gizlenen- efsanevi kıtanın adı olarak kabul gören) Brezilya adının verilmesinden yola çıkarak; ve Fransızcada, İber dilleri kanalından geçmeksizin doğrudan yerli ağızlardan alınmış, *ananas, manioke, tamandua, tapir, jaguar, sagouin, agouti, ara, caiman, toucan, coati, acajou* vd. gibi, çok sayıda terimin varlığına dayanarak; Brezilya'nın Kolomb'un ilk yolculuğundan dört yıl önce, Jean Cousin tarafından keşfedildiğine ilişkin, Dieppe'te yaygın olan inancı destekleyecek bazı kanıtların varlığı sonucuna ulaşmalı mıyız? Cousin'in gemisinde Pinzon adında biri vardı. Kolomb, Palos'ta hayallerinden vazgeçmek üzereyken onu yeniden yüreklendirenlerin adı da Pinzon'dur. İlk yolculuğunda *La Pinta* gemisine komuta eden ve Kolomb'un her rota değiştirişinde danıştığı kişi de bir Pinzon'dur. Nihayet tam bir yıl sonra, bir başka Pinzon'u Cabo Sao-Agostino'ya ulaştıracak ve böylelikle onu Brezilya'nın ilk resmi kâşifi yapacak olan rotadan vazgeçmiş olmakla Kolomb, ek bir şöhretten yoksun kalmıştır.

Bir mucize olmadıkça bu sorun hiçbir zaman çözülemeyecektir. Çünkü Dieppe arşivleri, bu arada Cousin'in yolculuk günlüğü, XVII. yüzyılda İngiliz bombardımanı sonucu çıkan yangında kaybolmuştur. Ama, Brezilya topraklarına ilk kez adım atarken, 400 yıl öncesinde Fransızlarla yerliler arasında varolan yakınlığı kanıtla-

yan bütün o gülünç ve acıklı olayları anımsamaktan kendimi alakoyamıyorum. Örneğin doğal yaşamı seçip, yerli bir kadınla evlenen ve insan eti yemeye başlayan o Normandiyalı çevirmen. Sonra, hergün yenilmeyi bekleyerek, her seferinde talihin yardımıyla hayatını kurtaran, İberya insanlarında pek raslanmayan kızıl renkli sakalını göstererek kendisini Fransız olarak tanıtmayı deneyen ve kral Quoniam Bebe'nin "şimdiye kadar beş tane Portekizli yakaladım ve yedim, hepsi de Fransız olduğunu iddia ediyordu, oysa hepsi yalancıydı" dediğini duyan, o zavallı Hans Staden. Nihayet 1531 yılında, *La Pèlerine* fırkateyninin, üçbin leopar postu ve üçyüz maymunun yanısıra "şimdiden birkaç Fransızca sözcük bilen" altıyüz papağanı Fransa'ya getirebilmiş olması için, ne ölçüde sürekli bir ilişki gerekmiştir...

Villegaignon, körfezin ortasında bir ada üzerinde Fort-Coligny'yi[9] kurar. Kaleyi yerliler inşa eder ve küçük koloniyi besleyenler de onlardır. Ama karşılığında hiçbir şey almaksızın sadece vermekten çabuk bıkar, kaçar, köylerini terkederler. Açlık ve hastalık kaleye yerleşir. Villegaignon zorba yaradılışını göstermeye başlar; mahkûmlar ayaklanır, bunun üzerine kılıçtan geçirilirler. Salgın anakaraya sıçrar: koloniye sadık kalmış ender yerlilere de bulaşır. Onlardan sekizyüzü böylece ölür.

Villegaignon dünya işlerinden kopar; bir inanç bunalımına girmiştir. Protestanlarla teması sonucunda mezhep değiştirir; yeni inanç yolunda kendisini aydınlatacak heyetlerin gelmesini sağlamak üzere Calvin'e başvurur. İşte böylece 1556 yılında, Léry'nin de katıldığı yolculuk gerçekleşir.

Ondan sonra olaylar son derece garip bir gelişme gösterir; öyle ki, bu güne kadar hiçbir romancı ya da senaryo yazarının bu konuya el atmamış olması beni şaşırtıyor. Oysa ne güzel bir film olurdu! Doğası ve insanları hakkında hiçbir şey bilmedikleri, bir başka gezegen kadar az tanınan bir kıtada yalnız kalmış; hayatlarını sürdürebilmek için toprağı işlemeyi bilmeyen ve bütün gereksinimleri için, davranışları anlaşılamayan ve zaten kendilerine kin duyan bir topluluğa bağımlı; hastalıklarla boğuşan bu bir avuç Fransız, anayurtlarındaki mücadelelerden uzaklaşabilmek ve farklı inançların bir özgürlük ve hoşgörü rejimi içinde birarada yaşayabileceği bir yurt kurmak için bütün tehlikelere göğüs gerdikten sonra, birbirlerine düşerler. Protestanlar Katoliklerin, Katolikler de Protestanların kendi yanlarına geçmeleri için çaba gösterirler. Hayatta kalmak için çalışacak yerde, günlerini ve haftalarını çılgınca tartışmalarla geçirirler: İsa'nın son akşam yemeği nasıl yorumlanmalıdır? Takdis

sırasında şarap ile su karıştırılmalı mıdır? Kutsama ayini [*Eucharistie*], vaftiz usulü, gerçek teolojik savaşların konusunu oluşturur. Bunların sonucunda Villegaignon ya mezhep değiştirir ya da yeniden eski mezhebine döner.

Sonunda kendisine danışmak ve anlaşmazlık konularını onun çözmesini sağlamak için aralarından birini Calvin'e gönderirler. Bu sırada çatışmalar iyice artar. Villegaignon'un yetileri bozulmaktadır: Léry, kitabında, giysilerinin rengine bakarak o günkü havasını ve ne kadar haşin davranacağını kestirmenin mümkün olabildiğini anlatır. En sonunda Protestanlara karşı çıkar ve onları aç bırakmaya kalkar. Protestanlar, ortak yaşama katılmaktan vazgeçer, anakaraya yerleşir ve yerlilerle ittifaka girerler. Protestanlarla yerliler arasında gelişen yakınlık bize etnografya yazınının bu başyapıtını kazandırmıştır: Jean de Léry'nin *Le Voyage faict en la Terre du Brésil*[10] adlı kitabı. Serüvenin sonu hüzünlü biter. Cenevreliler bazı güçlüklerle karşılaşmakla birlikte kendilerini bir Fransız gemisine atmayı başarırlar. Dönüş sırasında, gidişte olduğu gibi, yolda rasladıkları gemileri kolaylıkla "hafifletecek" -yani yağmalayacak- güçleri yoktur; gemide açlık hüküm sürmektedir. Yanlarındaki maymunları ve papağanları yerler, bunlarsa çok değerlidir, öyle ki Léry'nin dostu bir yerli kadın papağanını vermek için, karşılığında geminin bir topunu ister. Yenebilecek son şeyler, ambarlardaki fareler ve sıçanlar, tanesi dört ekü'ye kadar alıcı bulur. Su tükenmiştir. Açlıktan yarı ölü mürettebat, 1558 yılında Brötanya'da karaya ayak basar.

Adada koloni, bir baskı ve terör havası içinde dağılmaktadır. Herkesin nefret ettiği, kimine göre hain, kimine göre dönek, yerlilere korku salan, Portekizlilerden ise korkan Villegaignon, hayallerini terkeder. Yeğeni Bois-le-Comte'un komutasındaki Fort-Coligny, 1560 yılında Portekizlilerin eline geçer.

Şimdi istediğimi yapmakta özgür olduğum Rio'da, ilk önce bulmaya çalıştığım işte o serüvenin tadı olmuştur. Gerçekte, günün birinde, bir Japon bilgininin onuruna Museu National tarafından düzenlenen bir arkeoloji gezisinde, körfezin dibinde ona ulaşacaktım. Motorlu bir gemi, bizi, karaya oturmuş bir teknenin paslanmaya bırakıldığı bataklık bir kıyıya götürdü. Şüphesiz bu enkaz XVI. yüzyıldan kalma değildi; ama gene de, zamanın akışını hatırlatacak hiçbir şeyin bulunmadığı bu doğaya tarihi bir boyut kazandırıyordu. Uzaktaki kent, alçak bulutların altında, şafaktan bu yana aralıksız yağan ince yağmurun ardında görünmez olmuştu. Kara çamurun içinde kaynaşan yengeçler ve kitlelerindeki genişlemenin

bir büyüme mi yoksa bir çürüme mi olduğu hiçbir zaman anlaşılamayan sakız ağaçlarının [*palétuviers*] ardındaki ormanın içinde, hiçbir çağa ait olmayan, samandan yapılmış kulübelerin ıslak siluetleri seziliyordu. Daha da ötelerde, dağ yamaçlarının sert çizgileri soluk bir sisin içinde boğuluyordu. Ağaçlara yaklaşınca gezimizin hedefine ulaşmış olduk: köylülerin kısa bir süre önce kimi çanak çömlek parçaları bulduklarını bir kumluk. Kalın keramik bir parçayı parmaklarımın arasına alıyorum. Kenarlarına kırmızı bir su çekilmiş beyaz kaplamasına ve eskiden bu kaplar içinde saklanan insan kemiklerinin peşindeki kötü ruhları şaşırtmaya yarayan labirentler niyetine, üstüne çizilen, birbirine geçmiş siyah çizgilere bakılırsa kesinlikle bir Tupi işi. Kent merkezine ancak elli kilometre kadar bir mesafede bulunan bu yere otomobille de ulaşabileceğimizi, ancak toprak yolları kullanılmaz hale getiren yağmur medeniyle orada bir hafta boyunca mahsur kalabileceğimizi söylüyorlar. Oysa öyle yapsaydık, şu hüzünlü çevreyi değiştirmeği başaramayan bir geçmişe daha da yaklaşmış olurduk. Orada Léry, siyah bir boyaya batırılmış bir spatula ile, şu "birbirini kesen, iki defa dönerek düğümlenen çizgileri ve daha birçok garip şeylerden oluşan binlerce küçük sevimli şekilleri" yaratan esmer elin hızlı hareketlerini izlerken, belki de beklediğini bulamadı. Ama bugün ben, renkleri solmuş bir çömlek parçasının üstünde onların gizini arıyorum.

Rio ile ilk temasım farklı olmuştu. Hayatımda ilk kez Ekvatorun öbür yanında, dönenceler arasında, Yeni Dünya'daydım. Bu üç yönlü değişikliği neye bakarak anlayacaktım? Hangi ses bana bunu kanıtlayacak, şimdiye kadar hiç duyulmamış hangi nota kulağıma çalınacaktı? İlk farkettiğim şey anlamsızdı: bir salonda bulunuyorum.

Alışık olduklarıma kıyasla daha hafif giysiler içinde, siyah ve beyaz mozayiklerden yapılmış bir kaldırım kaplamasının dalgalı menderesleri altında adımlarken, ana caddeyi kesen bu dar ve gölgeli sokaklarda ayrı bir hava sezinliyorum; binalarla yol arasındaki ayırım çizgisi, Avrupa'da olduğundan daha belirsiz; dükkânlar cephelerinin gösterişliliğine rağmen, mallarını sokağa kadar taşırıyorlar; dükkânın içinde mi dışında mı oluşunuz hiç önemli değil. Gerçekte sokak sadece geçilip gidilen bir yer değil, durulan bir yer. Hem canlı, hem de aynı zamanda sakin ve bizimkilere göre daha iyi korunmuş bu sokaklar, aradığım karşılaştırma ölçütü için esin kaynağı oluyor. Yarımküre, kıta ve iklim değişiklikleri şimdilik, Avrupa'da, birbirinin aynı koşulları yapay bir biçimde yaratan o cam-

dan ince duvarı gereksiz kılmaktan başka bir sonuç doğurmamış gibi geliyor: sanki Rio, Milano'nun *Galleria*'larını, Amsterdam'ın *Galleri*'ini, Panoramas pasajını ya da Saint-Lazare garının girişini, bu kez açık havada yeniden kurmuş gibi görünüyor.

Geziler çoğu zaman mekânda bir hereket gibi düşünülür. Bu yetersizdir. Bir gezi aynı anda hem mekânda, hem zamanda hem de toplumsal sıradüzen (*hiérarchie*) içinde gerçekleşir. Her izlenim ancak birbirine bağlı olarak bu üç eksene göre tanımlanabilir; ve sadece mekân üç boyutlu olduğuna göre, demek ki yolculuğu tasarımlayabilmek için en az beş boyut gereklidir. Brezilya'ya adımımı atar atmaz bunu görüyorum. Kuşkusuz Atlantik'in ve Ekvatorun öbür yanındayım ve dönenceye çok yakınım. Birçok şey bunu kanıtlıyor: vücudumu, yünlü giysilerin alışılmış ağırlığından kurtaran ve ev ile sokak arasındaki karşıtlığı ortadan kaldıran bu durgun ve nemli sıcaklık; şimdi geriye doğru bakınca bu karşıtlığın benim uygarlığımın değişmezlerinden biri olduğunu keşfediyorum; ama bunun yerini bir başka karşıtlığın aldığını da kısa bir süre sonra öğreneceğim, her yeri insan eliyle işlenmiş benim kırlarımda görülmeyen, insanla bozkır arasındaki karşıtlık. Ayrıca hurma ağaçları, yepyeni çiçekler ve kahvelerin önündeki tezgâhlara yığılı duran ve tepeleri kesilip, mahzen kokan serin ve şekerli suları emilen yeşil Hindistan cevizleri de var.

Ama başka değişiklikler de farkediyorum. Yoksuldum, şimdi varsılım; nedeni, ilkin maddi koşullarımın değişmesi; sonra, yerel ürünlerin fiyatlarının inanılmayacak kadar düşük olması: bu ananası alsam sadece 20 para, şu muz hevengi 2 frank, bir İtalyan dükkâncının şişte kızarttığı o piliçler 4 frank. Dame Tartine'in sarayındasınız sanki. Nihayet yolculuk sırasında bir duraklamanın verdiği rahatlık hali; kendiliğinden ortaya çıkan, ama ondan yararlanma baskısını da birlikte getiren bir talih; en alışılmış denetim mekanizmalarının askıya alınmasına ve nerdeyse kuttörensel [*rituel*] bir biçimde para harcama eğiliminin açığa çıkmasına yolaçan, tanımlanması güç bir tutum yaratır. Şüphesiz yolculuğun tam tersi bir etki yapması da mümkündür; silâh bırakışmasının ardından, beş parasız New York'a vardığımda bu deneyi yaşamıştım. Ama bir yolculuğun, maddi koşulların iyileşmesi ya da bozulması açısından, az ya da çok bir değişiklik yaratmaması için bir mucize gereklidir. İnsanı binlerce kilometre ötelere götüren yolculuk, aynı zamanda onu, statü basamaklarında birkaç adım yükseltir ya da indirir. Bir yerden bir yere götürür, ama aynı anda da -iyiye ya da kötüye doğru- bir sınıftan diğerine taşır; ve görülen yerlerin renk-

leri ve tadı, yolculuğun onları tatmak için sizi yerleştirdiği, hiçbir zaman önceden bilinemeyen konumdan bağımsız değildir.

Bir zamanların yolculukları, yolcuyu, kendi uygarlığından kökten farklı ve ilkin garip yönleriyle ilgi çeken uygarlıklarla karşı karşıya bırakırdı. Birkaç yüzyıldan beri böylesine fırsatlar gittikçe daha ender yakalanıyor. İster Hindistan'da olsun ister Amerika'da, çağdaş gezgin, söylediğinden daha az şaşırtıcı şeylerle karşılaşır. Yolculuk hedefleri ya da izlenecek yollar seçilirken, aslında, mekanik uygarlığının o yöreyi etkileme tarihini ya da yayılma hızını seçme özgürlüğü kullanılır özellikle. Uzaksıllık [*exotisme*] arayışı, sonunda, bilinen bir gelişme sürecinin erken ya da ileri aşamalarının yaşanmasıyla özdeşleşir. Yolcu, artık hiçbir objenin bulunmadığı zenci sanatı galerisini terketmek zorunda kalıp da, bilinen dünyanın bitpazarlarındaki gezintilerinde, eskice eşyaların pazarlığıyla yetinen bir antikacıya dönüşmüştür.

Bu farklılıklar bir kentte bile görülebilir. Herbiri ayrı bir mevsimde çiçeklenen bitkiler gibi, mahalleler de, büyüdükleri, parıltılar saçtıkları, sonra geriledikleri yüzyılların damgasını taşırlar. Bu kentsel bitkilenme sürecinde birarada oluşlar ve birbirini izleyişler vardır. Paris'te Marais mahallesi XVII. yüzyılda çiçeklerle donanmıştı, şimdi küf onu kemirmektedir. Daha sonraki bir tür, IX. ilçe, İkinci İmparatorluk[11] döneminde güzellikler içindeydi; yıpranmış evleri şimdi, bir sıradan insanlar topluluğu tarafından, orada mütevazi faaliyetlerine elverişli bir alan bulmuş böceklerin yaptığı gibi işgal edilmiştir. XVII. ilçe, ölmüş gösterişliliği içinde, kurumuş başını süresinden çok sonra gururla taşıyan bir krizantem gibi hareketsiz duruyor. XVI. ilçe dün ışıltılar içindeydi, orayı yavaş yavaş bir dış mahalle görümüne sokan binalar çalılığı arasında, parıltılı çiçekleri boğuluyor bugün.

Tarih ve coğrafya açısından birbirinden çok uzak kentleri kendi aralarında kıyasladığınızda, bu dönem farklılıkları, bir de eşit olmayan ritimler nedeniyle karmaşıklaşır. Rio'nun yüzyıl başı görünümündeki merkezinden biraz uzaklaşınca kendinizi, bahçeler içinde, kimsenin oturmadığı villaların bulunduğu sakin sokaklarda, palmiyelerin, mang ağaçlarının ve traşlanmış pelesenk ağaçlarının dikili olduğu uzun caddelerde bulursunuz. Daha sonraları, Kalküta'nın seçkin mahallelerinde de yapacağım gibi, III. Napolyon döneminde Nis ya da Biarritz'i hayal ediyorum. Dönenceler uzaksıl olmaktan çok, modası geçmiş gibi görünüyor bana. Dönencelerde olduğunuzu kanıtlayan bitkiler değildir, mimaridеki bazı küçük ayrıntılar ve sizi, uçsuz bucaksız mekânları aşmış olmaktan

çok, farkında olmaksızın zaman içinde geriye gittiğinize inandıran bir hayat tarzının sezilmesidir.

Rio de Janeiro herhangi bir kent gibi inşa edilmemiştir. İlkin körfezin kıyısındaki düz ve bataklık kesimde kurulmuşken, sonra onu dört bir yandan, çok dar bir eldivene sokulan parmaklar gibi sıkan sarp tepeler arasına girmiştir. Kimi zaman yirmi ya da otuz kilometre uzunluğunda kent dokunaçları, yamaçları hiçbir bitkinin tutunmasına imkân vermeyecek kadar dik, granit formasyonlarının arasında uzar gider. Gene de bazen, ulaşılamayan bir sekinin üzerinde ya da derin ve dar bir vadinin içinde bir orman adacığının yer aldığı görülür; bunlar, yakınlığına rağmen ulaşılmaz olduğu kadar gerçekten bakirdir. Eteklerinde yere inmezden önce, bu serin ve ağırbaşlı dağların arasından, görkemli halılar üzerinde süzülürken, uçaktan baktığınızda, dallarına değdiğinizi sanırsınız. Tepelerden yana bu kadar zengin bu kent, onlara hiç değer vermez. Bunun bir nedeni zirvelerde su olmayışıdır. Bu açıdan Rio, Bengal körfezindeki Çittagong'un tam karşıtıdır. Orada, bataklık bir ovada, yeşil otlar altında parıldayan portakal rengi killi topraktan küçük mahruti tepelerin herbirinde tek bir ev bulunur: bunaltıcı sıcaktan ve aşağıların pisliğinden kendilerini koruyan zenginlerin kaleleridir bunlar. Rio'da ise durum tam tersidir: bir döküm gibi tek parça granitten bu yuvarlak takkeler ısıyı öylesine şiddetle yansıtırlar ki, kayaların arasında esen meltem yükselemez. Bilmiyorum, şehircilikteki gelişme sorunu çözmüş müdür şimdilerde? Ama 1935 yılında Rio'da, her bireyin toplumsal sıradüzendeki yeri, altimetre ile ölçülürdü: konutunun bulunduğu yer yükseldikçe, kendi konumu alçalırdı. Yoksullar tepelerin üstüne tünemiş, *favella*'larda yaşarlardı. Oralarda, iyice yıpranmış, dökülen giysiler içinde siyahilerden oluşan bir halk, gitarlarıyla, karnavalda onlarla birlikte tepelerden inip kenti saracak o hareketli ezgileri yaratırdı.

Kent yüksekliğe göre değişik bir nitelik aldığı gibi uzaklığa göre de değişir[12]. Menderesleri tepeler arasında uzanan yollardan birine girer girmez, hemen bir dış mahalle görünümüyle karşılaşılır. Rio-Branco caddesinin sonundaki Botafogo henüz kentin lüks bir mahallesidir, ama Flamengo'dan sonra, kendinizi Neuilly'de sanırsınız; Copacabana tüneline doğru o yerler, yirmi yıl önce, Saint-Denis ya da Bourget gibiydi, ama bizim dış mahallelerimizde de herhalde 1914 savaşından önce olduğu gibi, fazladan bir de kır görünümü vardı. Bugün gökdelenlerle dolu Copacabana'da, o zamanlar, çarşısı ve dükkân-larıyla küçük bir taşra kentini keşfediyordum.

Rio'dan nihai olarak ayrıldığım günlere ilişkin son anı: Amerikalı meslekdaşlarımı ziyaret etmek için gittiğim, Corcovado'nun yamacında bir otel; oraya, dağ döküntüleri arasına, yarı garaj yarı dağ sığınağı tarzında, uyduruk bir şekilde kurulmuş, dikkatli otel hizmetkârlarının çalıştırdığı bir füniküler ile ulaşılıyordu: bir tür lunapark. Bu yoldan, taşlık, çöplü ve çoğu zaman nerdeyse dikey yamaçlı, boş araziler boyunca tırmanılarak tepede, imparatorluk döneminden kalma küçük bir yapıya varılıyordu. Bir *terrea* ev, yani tek katlı, mermer sıvası ile bezenmiş, sarı badanalı bir yapı. Orada, birbiriyle uyumsuz beton yapılara, kötü inşa edilmiş evlere ve kentsel bir yığılmaya yukardan bakan, taraçaya dönüştürülmüş düzlükte akşam yemeği yenirdi. Bu karma karışık manzaranın ardında, onun sınırlarında bulunması beklenebilecek fabrika bacaları yerine, parıltılı, saten yüzeyli bir tropikal deniz uzanırdı, üstündeyse inanılmaz bir ayışığı.

Tekneye geri dönüyorum. Gemi demir alıyor ve bütün ışıklarında titreşimlerle, kıvrılan, bükülen denizde kayıyor; sanki karanlık bir sokağın hareketli bir parçasını teftiş ediyor. Akşam üstü bir sağnak yağdı, açıklarda deniz, bir hayvanın karnı gibi parlıyor. Rüzgârın kimi zaman üçgen, kimi zaman haç, kimi zaman da zikzak biçimine soktuğu bulut parçaları ayı perdeliyor. Bu alışılmadık şekiller sanki içten aydınlatılmış gibi duruyor; gökyüzünün siyah fonu üzerinde, dönencelere özgü bir kuzeysel ışık sanılabilir. Arada bir, bu dumansı görünümlerin ardından, bunalan ve gezici bir fener gibi, gelen geçen ve kaybolan kızılımsı bir ay parçası farkediliyor.

X
Dönenceyi Geçiş

Rio ile Santos arasında kıyı hâlâ hayaldeki dönenceleri yaşatıyor. Bir noktasında 2000 metreyi aşan kıyıdaki sıradağlar denize doğru hızla alçalır ve küçük körfezler ve adalar yaratır. Orkidelerle dolup taşan nemli ormanlar ya da Hindistan cevizi ağaçlarıyla sınırlanmış, ince kumlu plajlar, bazalt ya da kumtaşından duvarlarla kuşatılmıştır; bunlar, deniz yolu dışında bir yoldan oralara ulaşılmasını engeller. Birbirinden yüz kilometre kadar uzakta, küçük limanlar, bir zamanlar armatörlerin, kaptanların, genel vali yardımcılarının, soylu bir biçimde kesilmiş taşlardan inşa ettirdikleri ve şimdi harabe halindeki XVIII. yüzyıl binalarında yaşayan balıkçıları barındırır. Angra dos Reis, Ubatuba, Parati, Sao Sebastiao, Villa Bella..., altının, elmasın, topazın ve krizolitin, Minas Geraes'ten, krallığın "Genel Madenlerinden" çıkarılıp, dağlarda, katır sırtında haftalar süren bir yolculuktan sonra indirildiği yerlerdi. Şimdi *espigao*'ların, doruk çizgileri boyunca giden bu yolların izini ararken, bir zamanlar hayvanların yolda kaybettikleri nalları toplayarak hayatını kazanan bir kesimin varlığını olanaklı kılacak ölçüde yoğun bu ulaşımı düşünmekte bile güçlük çekiyor insan.

Bougainville, bu değerli maden ve taşların istihracı ve taşınması sırasında alınan önlemleri anlatmıştır. Altın cevheri istihraç edilir edilmez, Rio des Morts, Sabara, Serro-Frio gibi her yönetsel bölgede varolan ergitme merkezlerine teslim edilirdi. Oralarda kralın hakkı alınır ve işletmecilerin payına düşen kısmı ise, ağırlığı, ayarı, numarası ve kralın arması vurulmuş çubuklar halinde kendilerine verilirdi. Kıyıdan maden ocaklarına giden yolun ortalarında kurulmuş bir merkezde bir denetim daha yapılırdı. Bir teğmen ve 50 adamı, beşte bir resmini, adam ve hayvan başına geçiş ücretini

tahsil ederdi. Bu vergi kral ile bu müfreze arasında bölüşülürdü; dolayısıyla, ocaklardan gelen ve mutlaka buradan geçmek zorunda olan kervanların "durdurulması ve sıkı biçimde aranmasında" şaşılacak hiçbir şey yoktu.

Ondan sonra çubuk altınlar Rio de Janeiro darphanesine götürülür ve orada, basılmış sikkelerle değişilirdi; yarım *doblon*[13] 8 İspanyol kuruşu değerindeydi ve herbirinden kral, alaşımından ötürü ve darp resmi olarak bir kuruş kazanırdı. Bougainville şöyle devam ediyor: "Darphane... varolanların en iyilerinden biridir; en hızlı biçimde çalışmak için ne gerekliyse hepsine sahiptir. Altının ocaklardan indirilişiyle, Portekiz'den gemilerin gelişi aynı zamana rasladığından, para işini hızlandırmak gerekir ve orada şaşılacak bir hızla para darbedilir."

Elmaslar için sistem daha da katıydı. "Girişimciler", diyor Bougainville, "buldukları elmasların kesin hesabını vermek ve onları, kral tarafından bu işle görevlendirilmiş kâhyaya teslim etmek zorundadırlar. Bu kâhya, elmasları derhal demirle çemberlenmiş ve üç kilitle kapatılmış bir sandığa yerleştirir. Anahtarlardan biri kendisinde, ikincisi genel valide, üçüncüsü de *Hacienda Real*'in[14] *provedor*'unun[15] elindedir. Bu sandık, yukarda sayılan üç kişinin anahtarlarının da bulunduğu bir ikinci sandık içine yerleştirilir ve üçü tarafından mühürlenir. Genel valinin yeniden açma yetkisi yoktur. Sadece bunun tamamını bir kasaya koyduktan ve kilidine kendi mührünü vurduktan sonra Lizbon'a gönderir. Sandıkların açılışı kralın huzurunda yapılır; kral istediği elmasları seçer ve girişimcilere, yapmış oldukları anlaşma esaslarına göre fiyatını öder."

Sadece 1762 yılında, yüzondokuz *arroba*[16], yani birbuçuk tondan fazla altının taşınması, denetimi, darbedilmesi ve sevkedilmesini sağlıyan bu yoğun faaliyetten, bugün, Yeryüzü Cennetine geri verilen bu kıyılarda, hemen hiçbir iz kalmamıştır. Kimi körfezlerin dibinde, eteklerindeki iskelelere bir zamanlar kalyonların yanaştığı, dalgalarca dövülen, birbaşına ve görkemli birkaç duvardan başka hiçbir şey yoktur. Şu gözalıcı ormanların, şu bakir koyların, şu sarp kayalıkların, henüz ikiyüz yıl önce, çağdaş dünyanın kaderinin belirlendiği atölyelerin değil de, sadece platonun yüksekliklerinden sızan birkaç çıplak ayaklı yerlinin mekânı olduğuna inanmak istiyor insan.

Altına doyduktan sonra, dünya, şekere yönelmiştir; ama şeker köle gerektirmektedir. Cevherin tükenmesi -kaldı ki daha önceden potalara gerekli yakıtı sağlayan ormanlar kesilip yakılmıştı-, köleliğin kaldırılması ve nihayet dünyada gittikçe artan talep, Sao Pau-

lo'yu ve onun limanı Santos'u kahveye yöneltmiştir. Önce sarı, sonra beyaz altın şimdi siyahtır. Ama, Santos'u uluslararası ticaret merkezlerinden biri haline getiren bu dönüşümlere rağmen, yöre, gizli bir güzelliği korumuştur; gemi, adalar arasından yavaşça sokulurken, burada dönenceler ilk kez beni çarpıyor. Yemyeşil bir kanalın içindeyiz. Elimizi uzatsak, (Rio'nun yüksekliklerde asılı seralarda henüz bizden uzak tuttuğu bitkilere) nerdeyse dokunabileceğiz. Daha alçak gönüllü bir ortamda, doğayla temas kuruluyor.

Lagünler ve bataklıklarla delik deşik ve kıyı çizgileri sedefli bir buğuyla sürekli belirsizleşmiş ırmaklar, boğazlar ve kanallarla yarılmış bir taşkın ovası olan Santos'un ardbölgesi, yaradılışın başlangıcındaki yeryüzünün ta kendisi gibidir. Onu kaplayan muz ağaçlıkları, akla gelebilecek en genç ve en taze yeşil renktedir. Brahmaputra deltasında gördüğüm ve belleğimde onunla yanyana getirmekten hoşlandığım Hint keneviri tarlalarının yeşil altın renginden daha diridir. Ama renkteki körpelik, diğerinin sakin ihtişamıyla kıyaslandığında ürkek görünümlü bu narinlik, bir başlangıç havası yaratmaya katkıda bulunuyor. Yarım saat süreyle, muz ağaçları arasında yol alınır; bunlar cüce ağaçlar olmaktan çok bitki azmanlarıdır. Pembe ve kestane renkli devasa bir nilüferden yükselen ve yüz parmaklı bir elin üstünde kaynayan eğilgen yapraklarla sona eren, sütlü bir gövde. Sonra yol *serra*'nın zirvesine, sekizyüz metreye kadar yükselir. Bu kıyıların her yanında olduğu gibi, keskin eğimler, bakir ormanı insanın saldırısından korumuştur. Böylesine zengin bir ormanın benzerini bulabilmek için, binlerce kilometre kuzeye, Amazon havzasının yakınlarına gitmek gerekir. Otomobil, başka iklimlerin yüksek dağlarına öykünen bir sis içinde, "toplu iğne başı" olarak bile nitelenemeyecek derecede sarmal dönemeçlerde inlerken, gözlerimin önünde sıralanmış ağaç ve bitkileri, bir müzedeki örnekler gibi keyifle inceliyorum.

Bu orman bizim ormanımızdan, yapraklar ile gövdeler arasındaki karşıtlıkla ayrılır. Bizimki daha karanlıktır, yeşilin değişik türleri bitkilerden çok madenleri anımsatır ve madenler arasında da zümrüt ve zebercetten çok, yeşime ve turmaline çeker. Tersine beyaz ya da kurşuniye bakan gövdeleri, yaprakların gölgesinde kemik yapısı gibi şekillenir. Bütünü görebilmek için fazla yakında bulunduğumdan, özellikle, ayrıntıları inceliyordum. Avrupa'nınkilere kıyasla daha yoğun bitkiler; duruşları öylesine sağlam ve biçimleri zamana meydan okurcasına o ölçüde düzenli ki, dalları ve yaprakları madeni levhalardan kesilmiş gibi duruyor. Dışardan bakınca bu doğa bizimkinden farklı bir türde; daha üstün bir varlık ve

devamlılık düzeyi sergiliyor. Henri Rousseau'nun uzaksıl peyzajlarında olduğu gibi, bu doğanın varlıkları nesnelerin soyluluğuna ulaşıyor.

Daha önce de, bir seferinde benzer bir izlenime kapılmıştım. Brötanya'da ve Normandiya'da yıllar geçirdikten sonra ilk kez tatil için Provans'a [Provence] gittiğimdeydi. Bana herzaman belirsiz ve özelliksiz gibi görünen bitki örtüsü yerine, burada her türü özel birşeyler ifade eden bir bitki örtüsüyle karşılaşmıştım. Sanki herhangi bir köyden, her taşın sadece yapı unsuru olmakla kalmayıp, bir geçmişin şahidi olduğu, arkeolojik bir kazı alanına taşınmış gibiydim. Her ince dalın, her küçük bitkinin burada, kekik, mercankoşk, biberiye, fesleğen, lâden, defne, lâvanta, kocayemiş ağacı, gebre otu, sakız ağacı adıyla anıldığını, bir soyluluğu olduğunu ve ayrıcalıklı bir görevi bulunduğunu kendi kendime tekrarlayarak, coşku içinde, taşlı topraklarda geziyordum. Ve benim için reçineli ağır koku, daha etkileyici bir bitkisel dünyanın hem kanıtı hem de özüydü. Provans bitkilerinin, o zaman kokularıyla bana verdiklerini, şimdi dönencelerin florası, biçimiyle sezdiriyor. Burası, bir kokular ve alışkanlıklar dünyası değil, yemek tarifleri ve boşinançlar için bir ot tarlası da değil. Yaşamda korkacakları hiçbir şey kalmadığında, daha gözegörülür bir amacı sergilemek için, herbiri en güç pozisyonda hareketini durduracak usta balerinler grubuna benzeyen bir bitki topluluğu; hareketsizliği, sadece kaynakların madeni kıpırtıları ile bozulan bir bale.

Tepeye varıldığında herşey bir kez daha değişiyor; dönencelerin yapışkan sıcaklığı ve sarmaşanlarla kayaların etkileyici içiçe geçişleri yok artık. *Serra*'nın seyir taraçasından son defa bakılan, denize kadar uzanan o parıltılı geniş görünüm yerine, karşıt yönde, hırçın bir gökyüzünün altında birbiri ardına sırtlar ve sel yarıntılarının sıralandığı, inişli çıkışlı, çıplak bir plato uzanıyor. Üstüne, Brötanya'daki gibi bir çiseleme yağmur yağıyor. Çünkü denizden çok uzaklaşmamış olmakla birlikte, yaklaşık bin metre yükseklikteyiz. Bu yükseltinin doruğunda, basamaklar halinde yüksek topraklar başlıyor; kıyıdaki sıradağlar bu basamakların ilki ve en zorlusu. Bu topraklar kuzeye doğru, belli belirsiz bir biçimde alçalır. Buradan 3000 kilometre ötede, büyük kırılmalarla içinde eridikleri Amazon havzasına kadar düşüşleri sadece iki kez, sıra yarlarla kesilir: kıyıdan yaklaşık 500 kilometre içerde Serra de Botucatu ve 1500 kilometre içerde de Chapada de Mato Grosso. Amazon ülkesinin büyük nehirlerinin çevresinde, sahildeki dağlara yapışan ormanların bir benzerine ulaşabilmek için, bunların her ikisini de aşacağım.

Brezilya'nın Atlantik, Amazon ve Paraguay arasında kalan en büyük kesimi, cengel ve bataklıklardan oluşan nemli bir halkayla çevrilmiş kıvır kıvır çalılıklarla kaplı bir sıçrama tahtası gibi, denize doğru yükselen bir eğik düzlem şeklindedir.

Erozyon, çevremdeki engebeleri yumuşamamış toprakları perişan etmiş; ama manzaranın kaotik görümümünden asıl sorumlu olan insan. Önce, işlemek için tarlalar açılmış; ama birkaç yıl sonra, tükenen ve yağmurla yıkanan toprak kahve ağaçlarından uzaklaşmış. O zaman kahve plantasyonları daha uzaklara, toprağın henüz bakir ve verimli olduğu yerlere taşınmışlar. Eski Dünya'da, insanla toprağın birbirlerini karşılıklı olarak şekillendirdikleri binlerce yıllık yakınlığı temellendiren dikkatli alış veriş, burada hiçbir zaman kurulamamış. Burada toprak saldırıya uğramış ve yakılmış. Yağmacı bir tarım, varolan zenginliği ele geçirmiş, ondan bir süre faydalandıktan sonra, çekip başka yörelere gitmiş. Öncülerin faaliyet alanını bir sınır olarak betimlemek yerinde olur. Çünkü, toprakları tarıma açtıkları hızla perişan edip geçtikleri için, herzaman hareketli bir şerit üzerinde yaşamaya mahkûm gibidirler; bir yanda bakir topraklara el atarken bir yanda da tükenmiş nadas alanları bırakırlar. Özünün tükenişinden önce ileriye doğru kaçan bir bozkır yangını gibi, tarım ateşi yüzyılda Sao Paolo eyaletini bir baştan bir başa aşmıştır. XIX. yüzyılın ortasında, tükenen maden damarlarını bırakıp giden *mineiro*'ların yaktığı ateş, doğudan batıya doğru yer değiştirmiştir. Onu ben, kısa bir süre sonra, Parana nehrinin öte yakasında, devrilmiş ağaç gövdeleri ve köklerinden kopmuş ailelerin darmadağınık kalabalığı içinde kendine yeni bir yol açarken yakalıyacaktım.

Santos'tan Sao Paulo'ya giden yolun geçtiği topraklar, ülkenin en önce işlenmiş topraklarıdır; dolayısıyla tarihe karışmış bir tarımın arkeolojik kalıntısı gibidir. Eskiden ağaçlarla kaplı tepecikler ve bayırların şimdi, inatçı otlardan ince bir örtünün altında iskeletleri görünür. Yer yer, kahve ağacı kütüklerinin yerlerini belirleyen çıkıntıların meydana getirdiği noktalar dizisini seçmek mümkündür; bunlar otlu yamaçların altında, körelmiş memeler gibi dururlar. Vadilerde, bitkiler toprağı yeniden ele geçirmiştir; ama ilk ormanın soylu mimarisi artık yoktur; *capoeira*, yani ikinci orman, sürekli bir zayıf ağaçlar dokusu şeklinde yeniden doğmaktadır. Orada burada, çok eski yöntemlerle bir toprak parçasını canlandırıp sebze üretmeye çalışan bir Japon göçmeninin külübesine raslanır.

Avrupalı gezgin, alışık olduğu kategorilerden hiçbirine girmeyen bu manzara karşısında şaşkınlığa düşer. Biz bakir doğayı bil-

miyoruz, bizim kırlarımız gözle görünür biçimde insana boyun eğmiştir; kimi zaman bize yabanıl gibi görünseler de, bu gerçekten öyle olduklarından değildir; insan-doğa alışverişinin (ormanlarda olduğu gibi) daha yavaş bir ritimle gerçekleşmesinden, ya da -dağlarda olduğu gibi- ortaya çıkan sorunların karmaşıklığı karşısında insanın, bütünsel bir çözüm üretmek yerine, yüzyıllar boyunca, ayrıntılara ilişkin bir sürü girişimde bulunmuş olmasındandır; onların ürünü olan, ama hiçbir zaman, o şekilde açıkça düşünülmemiş ya da istenmemiş bütüncül çözümler, dışardan bakan insana ilkel bir nitelikte görünür. Bilinçsiz kararların ve girişimlerin birbirine eklemlenişinden kaynaklanıyor olmalarına rağmen, peyzajın gerçek yabanıllığı gibi algılanır.

Ama, Avrupa'nın en dokunulmamış doğası bile, Poussin'in benzersiz bir biçimde yorumladığı bir düzene sahiptir. Dağlara çıkınız: çıplak yamaçlarla ormanlar arasındaki karşıtlığı, ormanların, çayırlar üstünde kat kat yükselişini, bakışına ya da aklanına göre şu ya da bu bitki türünün başatlığından kaynaklanan ince ayrımların çeşitliliğini gözleyiniz. Bu üstün ahengin, doğanın kendiliğinden bir ifadesi olmadığını, insanoğlu ile yöresi arasındaki sıkı işbirliği sürecinde, uzun zaman aranmış uzlaşmanın sonucu olduğunu bilebilmek için Amerika'da yolculuk etmiş olmak gerekir. İnsanoğlu, geçmişteki çabalarının izlerini, şimdi, saf bir hayranlıkla izliyor.

Daha yoğun ve daha sürekli bir yerleşmenin, ortamı, Avrupa'dakine yaklaştırdığı And platoları, Meksika ve Orta Amerika ayrık tutulursa; ister Kuzey ister Güney olsun meskûn Amerika'da, doğa sadece iki biçimde görünür: Ya, kırdan çok, bir açık hava fabrikası görünümünü alacak kadar acımasızca evcilleştirilmiş bir doğa (aklıma Antiller'deki kamış tarlaları ya da Corn-Belt'[17]in mısır tarlaları geliyor); ya da -şu anda gözlemlediğime benzer- yağmalamak için yeterli ama, yavaş ve sürekli bir birarada oluşla onu, peyzaja dönüştürmek için yetersiz kalan bir süreyle insanların işgal ettiği bir doğa. Daha sonraları New York eyaletinde, Connecticut'ta, hattâ Kayalık Dağlar'da da yapacağım gibi, Sao Paulo'nun çevresinde, daha az meskûn ve daha az işlenmiş olduğu için, bizimkine kıyasla daha sert ama gene de gerçek bir tazelikten yoksun, kesinlikle yabanıl olmayan, ama kayba uğramış bir doğayı tanımaya çalışıyordum.

İller kadar geniş, boş topraklar; insanoğlu bir zamanlar kısa bir süreyle onlara sahip olmuştu; sonra başka yörelere göçtü. Ardında yıkıntılarla, tamamen darmadağınık, yaralı bir arazi bıraktı. Ve, birkaç onyıl boyunca tanımadığı bir toprakla boğuştuğu bu savaş

alanlarında şimdi, tekdüze bir bitki örtüsü, aldatıcı bir karmaşa içinde yavaşça yeniden doğuyor. Aldatıcı, çünkü yüzündeki yapay saflığın ardında, mücadelelerin anısını ve oluşumlarını gizliyor.

XI
Sao Paulo

Alaycı biri Amerika'yı, barbarlıktan çıkıp, uygarlığı yaşayamadan çöküşe geçmiş bir ülke olarak tanımlamıştı. Bu formül belki de daha büyük bir doğrulukla, Yeni Dünya'nın kentlerine uygulanabilir: bu kentler yıllanmayı tanımadan, yenilikten düşkünlüğe geçmektedir. Brezilyalı bir kız öğrenci, Fransa'ya yaptığı ilk yolculuktan sonra, gözleri yaşlı, yanıma geldiydi: kararmış binalarıyla Paris ona pis görünmüştü. Bir kenti değerlendirmek için elindeki tek ölçüt beyazlık ve temizlikti. Ama, anıtsal tarzın davet ettiği, zamanın dışına yolculuk; kentsel işlevlerin basit bir aracı olmaktan çıkıp, bir düşünce ve temaşa nesnesi haline gelmiş en güzel kentleri niteleyen bu yaşı olmıyan yaşam... Amerika kentleri bu noktaya hiç ulaşamıyorlar. İster New York, ister Chicago ya da sık sık ona benzetilen Sao Paulo olsun, Yeni Dünya'nın kentlerinde bana çarpıcı gelen eski eserlerin eksikliği değildir: bunların bulunmayışı o kentlerin özelliğinin bir öğesidir. Av kayıtlarına, XIII. yüzyılda inşa edilmiş bir başka katedral ekleyemeyecekleri için uzak duran Avrupalı gezginlerin tersine, ben, değişik bir uygarlık biçimini yorumlamak için, zaman boyutu olmayan bir dizgeye kendimi uyarlamaktan zevk alıyorum. Ama bu kez karşıt hataya düşüyorum: madem ki bu kentler yenidir ve varlıklarını ve gerçekliklerini bu yeniliğe borçludur, o zaman da öylece kalmadıkları için onları hoşgöremiyorum. Avrupa kentleri için yüzyılların aşılması bir yükselmedir; oysa yılların geçişi Amerika kentleri için bir çöküştür. Çünkü onlar sadece yeni inşa edilmiş değildir: kuruldukları aynı hızla yenilenmek için, yani kötü, inşa edilmişlerdir. Yeni mahalleler yükselirken, henüz tam bir kent öğesi sayılamazlar; öyle olmak için fazla

parlak, fazla yeni, fazla neşelidirler. Daha çok, birkaç aylığına kurulmuş, uluslararası bir sergi, bir fuar sanılabilirler. Bu süre geçince, eğlence biter ve bu kocaman süs eşyaları ölür: cepheler pul pul olur, yağmur suyu ve kurum izler bırakır, üslûp eskir, başlangıçtaki düzenlilik, hemen yanda, yeni bir sabırsızlığın zorunlu kıldığı yıkmalarla kaybolur. Bunlar eski kentlerden farklılaşan yeni kentler değildir; sadece evrim dönemi yavaş kentlere kıyasla, hızlı dönemli kentlerdir. Kimi Avrupa kentleri, ölü sessizliğinde bir uykudadır; Yeni Dünya kentleri ise, kronik bir hastalığın pençesinde ateşli bir biçimde yaşarlar; daima genç kalırlar, ama hiçbir zaman sağlıklı değildirler.

Demek ki, 1941 yılında New York ya da Chicago'yu ziyaretimde, 1935 yılında Sao Paulo'ya vardığımda, beni ilk çarpan yenilik değil, zamanın tahribatının çabukluğu olmuştur. Bu kentlerde on yüzyıllık bir tarihin bulunmayışına şaşırmadım; mahallelerinden buncasının daha şimdiden elli yıllık olması karşısında, hem onlar hem de canlılar için akıp giden gençlik, avunabilecekleri tek güzellik olduğundan, böylesine bir solgunluğu utanç duymadan sergileyebilmeleri karşısında sarsıldım. Hurdalar, itfaiye arabaları gibi kırmızı tramvaylar, parlatılmış pirinç trabzanlı, maun ağacından barlar; rüzgârın çöplerini süpürdüğü ıssız sokaklarda tuğla duvarlı depolar; iş merkezlerinin hemen bitişiğinde kırsal görünümlü mahalleler ve katedral tarzında borsalar; hendeklerin kestiği uçurumlara yukardan bakan, yeşermiş binaların oluşturduğu labirentler, dönen köprüler, yaya köprüleri, yeni inşaatlara destek olan kendi yıkıntılarının birikimiyle durmaksızın yukarı doğru büyüyen kent: Chicago, Amerikalar'ın imgesi; Yeni Dünya'nın sende, 1880'li yılların anısını sevmesi anlaşılmayacak birşey değil; çünkü, yenilenmeye doymazlığı içinde sarılabileceği tek antika; bizim binlerce yıllık toplumlarımızın değerlendirilmesi için çok kısa, ama ona, zamanı düşünmeyen ona, geçici gençliğine ağlamak için küçük bir fırsat veren, işte bu yarım yüzyıllık mütevazi geçmiştir.

1935 yılında Sao Paulo'lular, kentlerinde her saat başı ortalama bir ev inşa edilmesiyle övünürlerdi. O tarihte söz konusu olan müstakil evlerdi; şimdiyse aynı hızla büyük binaların inşa edildiğini bana anlatıyorlar. Kent o kadar hızlı gelişiyor ki, bir plânını sağlamak mümkün olmuyor: her hafta yeni bir basım yapmak gerekir. Hattâ taksiyle, birkaç hafta öncesinden alınan bir randevuya gidildiğinde, mahallenin bitişinden bir gün önce ulaşmanın bile mümkün olduğu söyleniyor. Bu koşullarda nerdeyse yirmi yıl öncesine ait olayların anılması, solmuş bir fotoğrafa bakmak gibi. Hiç değil-

se belgesel oluşu bakımından ilginçtir; belleğimin çekmecelerinde ne varsa onu belediye arşivlerine boşaltıyorum.

O dönemlerde Sao Paulo çirkin bir kent olarak betimlenirdi. Şüphesiz, merkezdeki binalar debdebeli ve modası geçmiş yapılardı; süslemelerindeki içiboş gösteriş, asıl unsurlardaki yoksullukla daha da göze batıyordu: heykeller ve duvar süslemeleri taştan değil, bir patina havası versin diye sarıya boyanmış alçıdandı. Kent genellikle, mimarın binayı korumak için olduğu kadar, alttaki malzemeyi saklamak için de boyaya başvurduğu kötü yapıları niteleyen, keyfi ve çarpıcı renkler sergilerdi.

Taş yapılarda 1890 üslûbunun aşırılıkları, malzemenin ağırlığı ve yoğunluğu nedeniyle kısmen hoşgörülebilir: onlar nihayet, ikincil düzlemde yeralırlar. Oysa burada, bu özenli kabarıklıklar, sadece cüzzamın derideki doğaçlamasını anımsatıyor. Yanlış renklendirmenin ardında gölgeler daha da karanlıklaşıyor; daracık sokaklar, çok ince bir hava tabakasının bir "atmosfer yaratmasına" imkan bırakmıyor ve böylece, sanki bütün bunlar bir kent değilmiş de, bir tiyatro gösterisi ya da bir film çekimi için aceleyle kurulmuş sahte yapılarmış gibi, bir gerçekdışılık duygusu uyandırıyor.

Gene de Sao Paulo bana hiçbir zaman çirkin görünmedi: belki Washington D.C. hariç, bütün Amerika kentleri gibi vahşi bir kentti; Washington ise ne vahşidir ne de evcil; daha çok Lenfant'ın, caddelerden oluşan yıldız biçiminde bir kafese kapattığı, tutsak ve sıkıntıdan ölen bir kenttir. Oysa Sao Paulo o zamanlar henüz gemlenememişti. İlkin, iki küçük ırmağın, biraz daha aşağıda Rio Parana'nın kollarından Rio Tiete'ye kavuşan, Rio Anhangabahu ile Rio Tamanduatehy'nin birleştiği noktada, kuzeye bakan mahmuz biçiminde bir sekinin üstüne kurulmuş basit bir "Yerli barınağı" idi: Portekizli Cizvitlerin XVI. yüzyıldan itibaren, yabanılları biraraya toplamaya ve onlara uygarlığın erdemlerini göstermeye çalıştıkları bir misyoner merkeziydi. Orta halli Braz ve Penha mahallelerinin üst tarafında, Tamanduatehy ırmağına doğru alçalan eğimde, 1935 yılında hâlâ, birkaç dar taşra sokağı ve *largo*'lar, -çevresinde küçük pencereleri parmaklıkla korunan, duvarları kireçle boyanmış, kiremit çatılı tek katlı evler bulunan ve bir kenarında da, tek süsü cephesinin üst kısmında, barok tarzda bir üçgen alın meydana getiren çift kaş çizgisinden ibaret, sade bir mahalle kilisesinin yeraldığı, otlarla kaplı dörtköşe meydanlar- mevcuttu. Kuzeye doğru çok uzaklarda, *varzea*'larda -yavaş yavaş kente katılan bataklıklarda- dış mahallelerin ve parsellenmiş arazilerin düzensiz bir biçimde çevresinde sıralandığı, Tiete'nin gümüş rengi menderesleri dolanırdı. He-

men arkada ise, 1889 Sergisi'nin üslûbuna ve özlemlerine sadık, kentin iş merkezi yeralmıştı: kısmen inşaat alanı kısmen de harabe halinde Praça da Sé, katedral meydanı. Sonra, Chicago Loop'uyla ne ölçüde övünürse, Sao Paulo'nun da o ölçüde gurur duyduğu ünlü Üçgen: Direita, Sao-Bento, ve 15-Novembre sokaklarının kesişme noktasındaki alış-veriş merkezi; bu tabelâlarla dolu yollarda, ciddi giyimleriyle Avrupa ve Kuzey Amerika değerlerine bağlılıklarını ve bir yandan da kendilerini, (aslında tam da kentin ortasında geçen) dönencenin rehavetinden kurtaran 800 metre yüksekliğin gururunu sergileyen bir tüccarlar ve işgörenler kalabalığı hareket içinde olurdu.

Sao Paulo'da, ocak ayında yağmur "gelmez", herşeyi ıslatan su buharı, sanki ardı ardına düşen su incileri şeklinde maddeleşiyormuşcasına, varolan nemden doğar; ama taneler, içinde kaydıkları bu buğu ile yakınlıklarından ötürü sanki hızları kesiliyormuş gibidirler. Avrupa'da olduğu gibi çizgi çizgi bir yağmur değildir bu; rutubetli bir havada yuvarlanan küçük su taneciklerinden oluşan soluk bir parıldamadır: açık bir et suyu çağlayanı gibi. Aynı şekilde, yağmur, bulutun uzaklaşmasıyla değil, orada hava, yağış sayesinde fazla nemden yeterince arındığı zaman diner. O zaman gökyüzü aydınlanır, sokaklarda Alp selleri akarken, açık renkli bulutlar arasından çok soluk bir mavilik görünür.

Sekinin kuzey ucunda dev bir inşaat alanı bulunuyordu: Tiete'ye koşut olarak açılmaya başlanan, Ytu, Sorocaba ve Campinas'ın zengin çiftliklerine doğru eski Kuzey Yolu'nun güzergâhını izliyen kilometrelerce uzunluktaki Avenida Sao Joao'nun inşaatı. Cadde, mahmuzun ucundan başlayarak, yıkıntılar içinde eski mahalleleri yutuyordu. Önce, ülkenin iç taraflarını tapon mallarla besleyen Suriye pazarlarıyla, hemen yakındaki steplerde yaşayan çobanlar ve çiftçiler için işlemeli deriden yüksek eğerlerin, kalın pamuk fitillerden at örtülerinin, dövme gümüşle bezenmiş koşum takımlarının üretilmeye devam ettiği -daha ne kadar sürer ki?- sakin saraç ve yorgancı işlikleri arasından, gara götüren Florencio-de-Abreu sokağını sağda bırakıyordu. Sonra, cadde, o zamanki tek ve henüz bitmemiş gökdelenin -pembe Predio Martinelli'nin- hemen altından dolanıp, eskiden zenginlerin oturduğu, okaliptus ve mang bahçelerinin içinde boyalı ahşap konakların yıkılmaya yüz tuttuğu Campos-Elyseos'u; ardından da, giriş katları yüksekçe viran evlerin pencerelerinden, kızların müşterilere seslendikleri bir kapalı mahalleye bitişik, fakir Santa İfigenia'yı delip geçiyordu. Nihayet kentin sınırlarında, Perdizes ve Agua-Branca'da küçük kentsoylu-

ların oturduğu evler uzanıp gidiyor ve güney-batıda, Pacaembu'nun daha soylu ve yemyeşil tepesinde eriyordu.

Seki güneye doğru yükselmeye devam eder; yukarılara tırmanan mütevazi caddeler, tepede, engebelerin tam belkemiğinde, geçen elli yılın milyonerlerinin kaplıca kentleri ve kumarhaneleri tarzında inşa edilmiş, evvelce şaşaalı konaklarının bulunduğu Avenida Paulista ile birbirlerine bağlanırlar. Doğu yönünde en uçta, bu cadde, sarı toprak tarhlar ile çimenlikler arasında çiçek açmış jakarandaların mavi-mor renklerinin serpiştirildiği uzun, dolaşık caddeler boyunca, karmakarışık kübik villaların kondurulduğu Pacaembu'nun yeni mahallesinin üzerinden ovaya hakimdir. Ama milyonerler Avenida Paulista'yı terkettiler. Kentin yayılmasını izleyerek, onunla birlikte, tepenin güneyine, yolları dolambaçlı, sakin mahalleye doğru indiler. Zenginler için kurulan mahallenin yerleştiği bu doğal koruluk alanda yaratılan parklar içinde, Kaliforniya'dan esintiler taşıyan, mikalı çimentodan yapılmış, dövme-demir parmaklıklı konutlar farkediliyor.

İneklerin otladığı çayırlar, beton binaların ayakları dibinde uzanıyor; bir mahalle serap gibi yükseliyor; zengin konutların sıralandığı caddeler orada burada sel yataklarıyla kesiliyor. Rio'da tepelerin üstünde yaşayan aynı siyahi nüfusu barındıran, bambuyla korunmuş setler üzerinde kurulu kerpiç kulübelere, hem kaynak hem de lâğım görevi yapan çamurlu bir su, muz bahçelerinin arasından akıyor. Keçiler yamaçlarda koşuşuyor. Kentin bazı ayrıcalıklı yerleri bütün görünümleri biraraya getirmeyi başarıyor. Örneğin, ıraklaşarak denize yönelen iki yolun çıkışında, kentin başlıca arterlerinden birini oluşturan köprüyle aşılan Rio Anhangabahu'nun yatağına varılır. Aşağısı, çimenlikleri heykellerle ve küçücük köşklerle süslü İngiliz tarzında bir parktır; iki taraftaki iki yükseltinin üstündeyse başlıca yapılar yeralmıştır: Belediye Tiyatrosu, Esplanada Oteli, Otomobil Klubü, ulaşım ve aydınlatmayı sağlıyan Kanada şirketinin büroları. Bunların birbirine benzemeyen oylumları, donup kalmış bir karmaşa içinde karşı karşıyadır. Birbirleriyle boğuşan bu binalar, korkuya baskın çıkan bir gereksinme sonucu, düşman türlerden olmakla birlikte, akşam vakti bir su başında biraraya gelmeye mahkûm, büyük memeli-hayvan sürülerini akla getirir. Hayvanlar dünyasında evrim, kent yaşamına kıyasla daha yavaş dönemlerle gerçekleşir; bugün aynı yeri seyrediyor olsaydım, belki de o karışık sürünün, bir otoyolun asfaltla fosilleştirdiği bu kıyıların üzerine kurulmuş daha güçlü ve daha türdeş bir gökdelenler ırkı tarafından, çiğnenerek yokedildiğini gözleyecektim.

Bu taşsıl canlılardan korunmuş Sao Paulo seçkinleri, o sevdikleri orkideler gibi rahat ve sanıldığında daha uzaksıl bir flora meydana getirir. Bitkibilimciler, tropikal türlerin, ılıman iklim bölgelerindekilere kıyasla daha çok sayıda alt-türe bölündüklerini, buna karşılık alt-türlerin bazılarının çok az sayıda nüfusa sahip olduğunu öğretirler. Yerel *gran fino* bu ayrımlaşmayı en uzak noktalarına kadar götürmüştür.

Sınırlı bir topluluk rolleri paylaşmıştı. Orada, çağdaş uygarlığın bütün mesleklerini, bütün zevklerini, bütün haklı ilgi konularını bulmak mümkündü, ama bunlardan herbirinin ancak tek temsilcisi vardı. Dostlarımız gerçek kişiler değil, birer işlevdiler. Bu işlevlerin çizelgesi ise, mevcut oluşlarından çok, kendi önemleriyle belirlenmişti. Böylece örneğin, katolik, liberal, meşruiyetçi, komünist vardı; ya da bir başka düzlemde, yemek meraklısı, kitapsever, cins köpek (ya da at) meraklısı, eski resim meraklısı, yeni resim meraklısı vardı; ve bunların yanında, yerel konuların uzman araştırıcısı, sürrealist şair, müzikolog, ressam vardı. Ancak bu eğilimlerin kökeninde herhangi bir dalda bilgiyi derinleştirmek endişeşi yoktu. Yanlış bir manevra ya da kıskançlık nedeniyle aynı alanda, ya da farklı ama gene de birbirine çok yakın alanlarda bulunuyorlarsa, birbirlerini yoketmekten başka birşey düşünmezler ve buna dikkat çekici bir inat ve yırtıcılıkla girişirlerdi. Ama öte yandan komşu dirlikler arasında karşılıklı entellektüel ziyaretler yapılır, yerlere kadar eğilerek selâmlar verilirdi: herkes, sadece uzmanlık alanını korumakla değil, Sao Paulo sosyetesinin sonsuz bir zevk alır göründüğü bu sosyolojik dansın icrasında daha da mükemmelliğe ulaşmak peşindeydi.

Kabul etmek gerekir ki bazı roller, kalıtımla sahibolunan servet, doğuştan gelen sevimlilik ve kazanılmış hileciliğin biraraya gelişiyle, olağandışı bir parlaklıkla oynanırdı; bu da seçkinler topluluğu ile ilişkiyi hem son derece keyifli hem de son derece hayal kırıcı hale sokardı. Ama, mikrokozmosu tamamlamak ve büyük uygarlık oyununu oynamak için bütün rollerin bir sahibi olması gerekliliği, kimi aykırılıklar da yaratırdı: yerel feodalitenin zengin mirasçısı komünist olabilir; ileri ölçüde ağırbaşlı görünme çabasındaki bir toplum gene de üyelerinden birinin, ama sadece birinin, -avangard bir şaire de ihtiyaç olduğundan- genç metresiyle birlikte görünmesine göz yumardı. Bazı görevlerse daha iyisi bulunmadığından elaltında kim varsa onlarla doldurulmuştu; kriminolog bir dişçiydi, adli poliste, insanları belirleme yöntemi olarak parmak izi yerine çene kalıbı kullanmayı başlatmıştı; monarşi yanlısı, dünya-

daki bütün kral ailelerinin sofra takımlarından örnekler biriktirmek için yaşardı: evinin bütün duvarları baştan başa tabaklarla kaplıydı; sadece bir yerinde, kraliçelerin nedimelerinden aldığı ve sofra eşyası talebine gösterdikleri ilgiyi kanıtlayan mektupların saklandığı bir kasa yeralırdı.

Seçkinler topluluğundaki bu ihtisaslaşma, ansiklopedik bilgi açlığıyla birlikte bulunurdu. Eğitimli Brezilyalılar elkitaplarını ve ansiklopedileri yutarlardı. Bakanlarımız Fransa'nın, yabancı ülkelerde henüz kimsenin ulaşamadığı saygınlığıyla övünmek yerine onu tahlil etmeye yönelselerdi çok daha bilgece davranmış olurlardı; ne yazık ki bu saygınlık daha o dönemden başlayarak, zayıflamakta olan bir bilimsel yaratıcılığın özgünlük ve zenginliğinden ziyade, çok sayıda bilim adamımızın, çözümüne ancak mütevazi katkılarda bulundukları zor sorunları geniş yığınlara ulaştırma konusunda, hâlâ gösterebildikleri beceriden kaynaklanıyordu. Bu anlamda, Güney Amerika'nın, Fransa'ya gösterdiği sevgi, kısmen, üretmek yerine tüketmeye ve başkalarının tüketimini kolaylaştırmaya yönelik aynı eğilime dayalı gizli mutabakat üzerine kuruluydu. Pasteur, Curie, Durkheim gibi, oralarda saygıyla anılan büyük adamların hepsi geçmişte kalmışlardı. Şüphesiz bu geçmiş, büyük bir itibarı haklı kılacak kadar yakın bir geçmişti; ama biz bu itibarın sadece faizinden, varsıl bir müşteri, makbule geçen değersiz bir parayla harcamayı, yatırıma yeğlediği ölçüde yararlanabiliyorduk. Onu sadece birşeyler gerçekleştirme yükünden kurtarıyorduk.

Fransa'nın benimsediği bu düşünce komisyonculuğu rolünün bile bugün kendisine fazla ağır gelmeye başladığını gözlemlemek hüzün veriyor insana. Genel kültür, düşüncede canlılık ve açıklık, ussal düşünce, edebi yetenek gibi, Fransızların geleneksel niteliklerine sahip birinin, her düşünce alanını bütünüyle kuşatabileceği ve tek başına çalışarak kendi kendine geliştirebileceği ve bir bireşime ulaşabileceği kadar dar olduğu, XIX. yüzyıldan kalma bir bilimsel perspektifin, bu ölçüde esiri miyiz? İster sevinin, ister üzülün, çağdaş bilim artık bu zanaatkâr yaklaşımına yer bırakmıyor. Evvelce, bir ülkenin adını duyurmak için bir tek uzmanın yeterli olduğu alanda bugün bir ordu gerekiyor; bu da bizde yok. Kişisel kütüphaneler artık müzelik olan bir alışkanlıktır. Ama bizim, yeterli binası, ödeneği, belgelikçisi, hatta okuyucularına yetecek sayıda iskemlesi bile olmıyan kamu kütüphanelerimiz, araştırmacılara hizmet etmek yerine onları engellemektedir. Nihayet, günümüzde bilimsel yaratıcılık, ortak ve büyük ölçüde anonim bir girişimdir. Biz

ise, sadece yaşlı virtüozlarımızın kolay başarılarını, zamanlarından çok sonrasına kadar uzatmaya çabaladığımızdan, böylesine bir girişime hiç hazır değiliz. Onlar, her türlü fırtınaya dayanmış o yöntemin, bir orkestra partisyonunun eksikliğini duyurmayacağına daha uzun süre inanmaya devam edecekler mi?

Daha genç bazı ülkeler gereken dersi almışlardır. Euclides da Cunha, Oswaldo Cruz, Chagas, Villa-Lobos gibi ender olmakla birlikte kimi çok parlak bireysel başarılara şahit olan bu Brezilya'da kültür, yakın zamana kadar, zenginler için bir oyun olarak kalmıştı. Ama bu oligarşi, kilisenin ve ordunun geleneksel etkisine ve kişisel iktidara karşı-ağırlık oluşturmak amacıyla, kentsoylu ve lâik düşünceli bir kamuoyuna gereksinme duyduğu için, Sao Paulo Universitesini kurarak, kültürü, daha geniş kitlelere yayma girişiminde bulunmuştur.

Bu kuruluşa katkıda bulunmak üzere Brezilya'ya geldiğim zaman, hâlâ hatırlarım, oralı meslektaşlarımın içinde bulundukları onur kırıcı koşulları biraz küçümseyen bir acımayla gözlerdim. Yaşayabilmek için birtakım başka işler yapmak zorunda kalan, çok düşük aylıklı bu hocalara bakarak, fikri mesleklerin saygınlık uyandırdığı ve güvenceler taşıdığı bir eski kültür ülkesinden gelmenin gururunu duyardım. Yirmi yıl sonra, o zamanki yoksul öğrencilerimin, bizim sahip olamadığımız kütüphanelerle desteklenen, bizimkilerden daha çok sayıda ve daha iyi olanaklara sahip üniversite kürsülerine çıkacaklarını hiç sanmazdım.

Hem de, kuşkucu bir gayretle derslerimize akın eden, her yaştan bu kadınlar ve erkekler, uzaklardan gelirlerdi; verdiğimiz diplomaların kapısını açtığı işleri kapmak isteyen gençler; kendileri de edinemezlerse, üniversite diploması olanların ilerdeki rekabetinden çekinen, iş sahibi avukatlar, mühendisler, politikacılar. Bunların hepsi yüzeysel ve kırıcı bir karakterin etkisindeydiler. Bu durum kısmen, Meilhac ile Halévy'nin oyun kahramanlarının kardeş çocukları kimi Brezilyalılar tarafından taşınan, geçen yüzyılın "Paris yaşamı" tarzında, eskimiş bir Fransız geleneğinden kaynaklanıyordu. Ama daha çok, XIX. yüzyılda Paris'in yaşadığı, şimdi de Sao Paulo'nun (ve Rio de Janeiro'nun) içinde bulundukları, bir toplumsal evrimin dışa vuran belirtisi idi: kırlar ile kentler arasındaki farklılaşma hızının yükselişi, kentlerin kırlar aleyhine gelişmesi ve bunun sonucu olarak da, yeni kentlileşmiş nüfusun kırsal yöre insanının saflığından kendini ayırma endişesi; bu saflık bizim bulvar tiyatromuzda nasıl Arpajon'lular ya da Charentonneau'luların kişiliğinde simgeleştirilmişse, XX. yüzyıl Brezilya'sında da *caipira* -yani

köylü-[18] tarafından simgeleştiriliyordu. Bu kuşkulu mizahın bir örneğini hatırlarım.

Sao Paulo'nun merkezine ulaşan, üç-dört kilometre uzunluğunda olmakla birlikte nerdeyse bir köy yolu sayılabilecek sokaklardan birinin ortasına, İtalyan kolonisi, Avgustus'un bir heykelini dikmişti. Eski bir mermer heykelin, bire bir ölçüde, aslında değersiz bir bronz kopyası olan bu anıt, gene de, önceki yüzyıldan evveline ait hiçbir şeyin bulunmadığı bu kent için önemliydi. Ama Sao Paulo halkı, Roma usulü selâm biçiminde havaya kalkmış elin, "Carlito, orada oturuyor" anlamına geldiğine karar verdi. Önde gelen politikacılardan ve eski bakan Carlos Pereira de Souza'nın, İmparatorun elinin uzandığı yönde bir evi bulunuyordu: tuğla ve kerpiçten yapılmış, kirli kireç kaplaması yirmi yıldan beri kabuk kabuk kalkan, ama kabartma gül biçiminde ve sarmal süslemelerle sömürge döneminin debdebesinin anımsatılmaya çalışıldığı o büyük evlerden biri.

Öte yandan, bir de Avgustus'un kısa pantalon giymiş olduğuna karar verildi; bu aslında sadece kısmen mizah sayılabilirdi, çünkü gelen geçenin birçoğu Romalıların etek giydiğini bilmiyordu. Anıtın açılışından bir saat sonra bu hoş nükteler bütün kente yayılmıştı. Odeon sinemasında aynı akşam yapılan "zarafet suaresinde", aynı şakalar, sırta vurulan şaplaklarla da desteklenerek tekrarlanıyordu. Böylece, (kendisini yoksul halkla temasa gelmekten koruyacak biçimde, haftada bir akşam, daha pahalı bir sinema seansı geleneğini yaratmış) Sao Paulo burjuvazisi, kente yarım yüzyıl önce gelip sokaklarda kravat satan, bugünse "Avenida"nın en gürültülü konaklarında oturan ve bunca sözü edilen heykelin yapımı için bağışta bulunan İtalyan göçmenlerin oluşturduğu aristokrasinin doğuşuna imkân veren umursamazlığının intikamını alıyordu.

Öğrencilerimiz herşeyi öğrenmek isterlerdi; ama hangi alanda olursa olsun sadece en yeni kuram onlar için geçerli sayılır gibiydi. Kök eserleri okumadıkları için, ancak dolaylı olarak tanıdıkları geçmişin düşünsel şölenleri karşısında kayıtsız kalır, ama yeni tatlar için herzaman bir heyecan duyarlardı. Öğrenciler için belki mutfak değil, ama moda sözkonusu olabilirdi: düşünceler ve öğretiler onlarca özde taşıdıkları değer bakımından önemli değildi; en önce ulaşılması gereken saygınlık araçları gibi kabul edilirdi. Bilinen bir kuramı başkalarıyla paylaşmak, bir elbiseyi ikinci kez giymek gibiydi; insan mahçup olurdu. Buna karşılık, düşünce alanında en yeni modelin tekelini elde etmek için, kitle dergileri, olay yaratan haftalık ya da aylık yayınlar ve elkitapları yardımıyla sıkı bir reka-

bet sürdürülürdü. Akademik hiziplerin seçkin ürünleri meslektaşlarım ve ben, zor durumlarla sıkça karşılaşırdık. Ancak olgunluğa erişmiş düşüncelere saygı duymak üzere yetiştirilmiş bizler, geçmişi hiç bilmeyen ama yeniliklere ilişkin bilgisi bizden birkaç ay önde giden öğrencilerimizin yüklenişlerine karşı duruyorduk. Ama, yöntemini bilmedikleri gibi zevk de almadıkları derinlemesine inceleme, onlar için gene de bir görev sayılıyordu. Dolayısıyla, konusu ne olursa olsun, yazdıkları çözümleme yazıları mutlaka, insanımsı maymunlardan itibaren insanlığın genel tarihini hatırlatmayla başlar, Eflatun, Aristo ve Comte'tan bir kaç alıntıyla devam eder, her konuda birşeyler yazmış birilerinin, anlaşılmazlığı nedeniyle şimdiye kadar kimsenin yağmalama cesaretini bulamadığı ölçüde değerli sayılan bir eserinin yorumuyla son bulurdu.

Üniversite onlar için çekici ama zehirli bir meyve gibiydi. Dünyayı görmemiş ve sınırlı imkânları nedeniyle Avrupa'yı gezebilme umudu olmayan bu gençler için biz, iki defa nefret edilen ailelerin çocukları tarafından getirilmiş uzaksıl müneccimler gibiydik. Nefretleri ilkin, egemen sınıfı temsil etmelerinden, sonra da köyde kalanlara kıyasla onlara bir ayrıcalık sağlayan, ama aynı zamanda da ulusal yaşamdan ve özlemlerden uzaklaştıran dünyaya açık hayat tarzlarından kaynaklanıyordu. Biz de onlar kadar kuşkuyla bakılacak kişilerdik; ama ellerimizde bilgi elmaları vardı, öğrenciler bizden bir kaçıyorlar bir yakınlaşmak istiyorlardı, kimi zaman tutsak oluyor kimi zaman başkaldırıyorlardı. Aramızdan herbiri etkisini, çevresinde örgütlenen küçük grubun önemiyle ölçüyordu. Bu yanaşmalar, bir saygınlık savaşı veriyorlardı ve sevilen hocalar da bu savaşın simgeleri, galipleri ya da kurbanlarıydı. Bunların sonucu, *homenagens* kanalıyla, yani hoca şerefine düzenlenen toplantılarla ifadesini bulurdu: gerçek mahrumiyetlere yolaçtıkları ölçüde dokunaklı çabalar sayesinde verilen öğle yemekleri ya da çaylar. Kişiler ve bilgi dalları bu toplantılar sırasında, katılanların sayısına, toplantının yapıldığı yerin gözdeliğine, davete katılmayı kabul eden tanınmış ya da resmi kişilerin mevkilerine göre, borsadaki değerler gibi dalgalanırdı. Ayrıca her büyük ulus Sao Paulo'da bir dükkân biçiminde temsilciliğe sahip olduğu için - İngiliz Çayı, Viyana ya da Paris Pastanesi, Alman Birahanesi gibi- bunlardan birinin seçilmesiyle, dolambaçlı niyetler de ifade edilmiş oluyordu.

Canayakın öğrenciler, bugün saygıdeğer meslektaşlarım, içinizden bu satırlara göz atacak hiçkimse bana gücenmesin. Sizleri, Anita, Corina, Zenaïda, Lavinia, Thaïs, Gioconda, Gilda, Oneïde,

Lucilla, Zenith, Cecilia; ve sizleri, Egon, Mario-Wagner, Nicanor, Ruy, Livio, James, Azor, Achilles, Decio, Euclides, Milton, sizin yaptığınız gibi ilkadlarınızla, bir Avrupalının kulağına değişik gelen, ama çeşitliliğiyle, babalarınızın binlerce yıllık bir insanlığın bütün çiçeklerinden özgürce seçip, sizin insanlarınızın taze demetini derleme ayrıcalığını kanıtlayan adlarınızla anımsarken, o şaşkınlık dönemini alayla anmıyorum. Tam aksinedir duygularım; çünkü bir ders aldım ben o yıllardan. Zamanın verdiği üstünlüklerin ne kadar kolay kaybedilebildiğini öğrendim. Avrupa o zaman neydi? Şimdi ne oldu? Bunu düşünürken, sizin, birçok on yılda aşılamayacağı sanılan bir mesafeyi birkaç yılda kapatmanızı gözleyerek, toplumların nasıl yokolduklarını ve nasıl doğduklarını; ve kitaplarda, karanlıklardan fışkıran ve adsız güçlerin eseriymiş gibi görünen, tarihin o büyük dönüşümlerinin, pekâlâ günışığında, bir avuç yetenekli gencin erkekçe kararlılığıyla da gerçekleşebileceğini öğrendim.

Notlar:

1) *Le Pot-Au-Noir*
2) İngilizce çevirisinde "manevi iklimi". (ç.n.)
3) Gabon'un siyahi halkına verilen ad. (ç.n.)
4) İngilizce çevirisinde "Atina'nın Renan'a sağladığından"; Renan'ın *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* (1883) adlı eserine yollama. (ç.n.)
5) *Sertao* (Portekizce):Brezilya'nın yarı kurak bölgelerine verilen ad; yazarın açıklaması için bknz. XVIII. başlık, 5. paragraf (ç.n.)
6) *Botequin* (Portekizce): Küçük bakkal dükkanı. (ç.n.)
7) Okunuşu: İs; MS IV. ya da V. yüzyıllarda sular altında kalmış olduğu anlatılan yarı gerçek yarı masalsı bir kent. Şimdiki Fransa'nın Brötanya bölgesinde Atlantik kıyısında kurulu bulunduğu sanılır. (ç.n.)
8) Okunuşu: Vilgenyon. (ç.n.)
9) Coligny (okunuşu: Kolinyi) Kalesi. (ç.n.)
10) Brezilya Ülkesinde Yolculuk. (ç.n.)
11) 1852-1870 dönemi. (ç.n.)
12) Bu cümle Plon'un 1955 (1990) baskısı ile France Loisirs'in 1992 baskısında yoktur. Sadece Union générale d'éditions'un 1965 baskısında ve İngilizce çeviride yeralmaktadır. (ç.n)
13) Eski İspanyol altın para birimi. (ç.n.)
14) Kraliyet işletmesi, (ç.n.)
15) Müfettiş. (ç.n.)
16) *Arroba:* İspanyol ağırlık ölçüsü. (ç.n.)
17) Birleşik Devletler'in Orta-Batısında, başlıca mısır ve mısırla beslenen hayvanları üreten bir bölge. (ç.n.)
18) Caipira, Brezilya yerli boylarından birinin de adıdır, dolayısıyla Türkçe'de Caipira köylüsü demek daha yerinde olur. (ç.n.)

Dördüncü Bölüm

Toprak ve İnsanlar

XII
Kentler ve Kırlar

Sao Paulo'da, amatörce etnografya çalışmalarına girişme olanağı vardı. Ama dış mahallelerinde yaşayan yerliler üzerine değil; bu vaat boş çıkmıştı. Dış mahalleler Suriyeli ya da İtalyanlarla doluydu. En yakındaki etnografik ilgi odağı, onbeş kilometre kadar bir mesafede bulunan ilkel bir köydü. 1820 yılı civarında Alman çiftçi grupları ülkenin en az tropikal bölgelerine yerleştiklerine göre, dökülen giysiler içindeki o köy halkının sarı saçları ve mavi gözleri, yakın bir Germen kökenin işaretiydi. Burada, bir anlamda, yoksul yerel köylüler arasında erimiş ve kaybolmuşlardı. Oysa, daha güneyde, Santa Catarina eyaletinde iki küçük kent, Joinville ve Blumenau, *araucaria* ağaçları altında geçen yüzyılın havasını sürdürüyordu: damları dik eğimli evlerin sıralandığı sokaklar Alman adları taşıyordu; sadece Almanca konuşuluyordu. Birahanelerin taraçalarında, bıyıklı ve uzun favorili ihtiyarlar porselen kafalı pipolarını tüttürüyorlardı.

Sao Paulo'nun çevresinde ayrıca çok sayıda Japon da vardı; onlara yaklaşmak biraz daha güçtü. Göçmen kuruluşları onları topluyor, ülkeye girmelerini sağlıyor, varışlarında geçici olarak barındırıyor ve sonra da içerilerdeki, hem köye hem de askeri kamplara benzeyen çiftliklere dağıtıyordu. Oralarda bütün hizmetler birarada bulunurdu: okul, işlikler, revir, dükkânlar, eğlence yerleri. Göçmenler buralarda, sürekli olarak cazip gösterilmeye çalışılan ve kısmen de gönüllü bir tutukluluk içinde, kuruluşa borçlarını ödeyerek ve kazançlarını onun kasalarında saklayarak, uzun zaman yaşarlardı. Yıllar sonra kuruluş, onları, ölmek üzere atalarının topraklarına geri götürmeyi, ya da sıtma canlarını daha önceden almışsa, cesetlerini ülkelerine yollamayı üstlenirdi. Bu büyük serü-

venin, hiçbir zaman Japonya'yı terketmiş oldukları duygusuna kapılmadan sürmesi için herşey düşünülmüştü. Ne var ki girişimcilerin amaçlarının sadece mali, iktisadi ya da insani olduğu pek kesin değildi. Haritalara dikkatli bir bakış, çiftliklerin yerleşme noktalarının seçiminde stratejik arddüşüncelerin varlığını ortaya çıkarıyordu. Kaigai-Iju-Kumiai'nin ya da Brazil-Takahoka-Kumiai'nin yönetim bürolarına veya daha da önemlisi göçmenlerin kendi kendilerine yetmelerine olanak sağlayan nerdeyse gizli oteller zincirine, hastanelere, tuğla harmanlarına, hızar atölyelerine ve nihayet tarım merkezlerine girmenin uçsal güçlüğü, dolambaçlı amaçları gizliyordu. Bir yandan çiftçilerin iyi seçilmiş noktalara çevreden yalıtılmış olarak yerleştirilmeleri bir yandan da, (tarımsal çalışmalar sırasında düzenli bir biçimde yürütülen, ve yerli kalıntılarla Japon neolitik dönemi arasındaki kimi benzerlikleri vurgulamaya yönelik) arkeolojik kazılar, bu dolambaçlı amaçların herhalde sadece iki uç halkasıydı.

Kentin içinde fakir mahallelerde bazı pazar yerleri siyahlar tarafından tutulmuştu. Daha doğrusu oralarda, -çok geniş bir ırksal çeşitlilik, hiç değilse geçmişte pek az önyargılı bir ortamda, her türlü karışıma yol açtığından siyahlar sözcüğünün hiçbir anlam taşımaması nedeniyle- Beyazlarla Siyahların karışımı *mestiço*'ları, Beyazlarla yerlilerin melezi *caboclo*'ları ve yerlilerle Siyahlardan doğan *cafuso*'ları birbirinden ayırma alıştırmaları yapılabilirdi. Satılan ürünlerse daha saf bir yapıdaydılar: tipik bir yerli yapımı olan manyok unu elekleri: *paneiras*, lâta ile çerçevelenmiş, uzunlamasına biçilmiş bambulardan gevşek kafesler; gene yerli geleneğinin mirası ve herbiri bir palmiye yaprağının geçirgen ve dağınık yapısını, örme yoluyla, hızla sallandığı zaman havanın yer değiştirmesini sağlayacak kadar bükülmez ve sürekli bir yüzey haline getirmek için akıllıca bir çözüm yolu sergilediği için zevkle incelenen ateş yelpazeleri: *abanicos*. Birden çok çözüm yolu ve çok çeşitli palmiye yaprağı türü bulunduğu için bunları biraraya getirerek tasarlanabilecek bütün biçimleri belirlemek ve sonra da bu küçük teknolojik teoremleri gösteren örnekler toplamak mümkündür.

Başlıca iki palmiye dalı vardır: birinde yapraklar bir ortay sapın her iki yanında bakışımlı olarak dizilmiştir; diğerinde ise yelpaze biçiminde birbirlerinden ıraklaşırlar. Birinci tip iki yöntem esinlendirir: ya sapın bir yanındaki bütün yaprakları kırarak onları birlikte örmek ya da yaprakları dik açıyla kendi üzerlerine katlayıp, bir sıradakilerin uçlarını diğerlerinin alt kısmına, o sıradakilerin uçlarını da berikilerin altına sokarak, her grubu ayrı ayrı örmek.

Böylece iki tür yelpaze elde edilir, kanat biçiminde ya da kelebek biçiminde. İkinci tip palmiye dalı ise, farklı derecelerde olmakla birlikte hep, diğer iki yöntemin bir karışımı olan birçok çözümlere olanak sağlar; kaşık, kürek ya da çiçek biçimindeki ürün, yapısı itibariyle bir tür ezilmiş saç topuzunu anımsatır

Sao Paulo pazarlarında satılan ürünlerden özellikle cazip bir diğeri *figa* idi. *Figa*, yani incir, yumruğu sıkılı bir önkol biçimindeki eski bir Akdeniz uğurluğudur [talisman]; ancak başparmağın ucu, ortadaki parmakların birinci kemiklerinin arasından çıkar. Bu şüphesiz çiftleşmenin simgesel bir ifadesidir. Pazar yerlerinde bulunan figa'lar ya abanozdan veya gümüşten küçük takılardı ya da naif tarzda yontulmuş ve canlı renklerle boyanmış, tabelâ kadar büyük nesnelerdi. Kentin yukarılarına doğru bir yerde bulunan, 1900 yıllarının Roma tarzında inşa edilmiş, killi toprak rengi boyalı bir villa biçimindeki evimin tavanına bunlardan rengârenk diziler asardım. Eve, yaseminlerle kaplı bir kemerin altından geçerek girilirdi, arkada ise yorgun bir bahçesi vardı; evsahibinden, bahçenin bir ucuna, beni dönencelerde yaşadığıma inandıracak bir muz ağacı dikmesini istemiştim. Birkaç yıl geçince simgesel muz ağacı, ürün aldığım küçük bir ormana dönüştü.

Pompei'de bulunmuş bir eski figa *(Başparmağın ucu kırılmıştır).*

Sao Paulo yakınlarında nihayet, köy folklorunu gözlemlemek ve derlemek mümkündü: köylerin palmiye dallarıyla süslendiği mayıs şenliklerinde, *Mouro* ve *Cristao*'lar[1] arasında Portekiz geleneğini sürdüren dövüşler; kâğıttan yelkenlerle donanmış mukavva geminin, *Nau Catarineta*'nın dolaştırılması; cüzzamlıların korunduğu uzak yörelere yapılan ziyaretler; oralarda, *pinga*'nın -saf olarak ya da *batida* şeklinde, demek ki rendelenmiş limonla içilen ve romdan çok farklı bir şeker kamışı alkolü- sefih buharlaşmaları arasında, çizmeli, işlemeli giysiler içinde ve fena halde sarhoş melez halk ozanları, davul sesleri eşliğinde birbirlerine meydan okur, alaycı şarkılarla atışırlardı. Ayrıca dökümünü yapmanın ilginç olacağı

inanışlar ve boşinançlar vardı: arpacığın bir altın halka bastırılarak tedavisi; bütün gıdaların birbiriyle bağdaşmayan iki öbekte toplanması: *comida quente, comida fria,* sıcak besinler, soğuk besinler. Ve başka zararlı biraraya gelişler: balık ve et, alkollü içkiyle mang ya da sütle muz.

Oysa eyaletin iç taraflarında, Akdeniz geleneklerinin kalıntılarıyla değil de, oluşmakta olan bir toplumun ortaya koyduğu değişik biçimlerle ilgilenmek çok daha cazipti. Konu hep aynıydı, hep geçmiş ve şimdiki zaman gündemdeydi; ama ilkine bakarak ikincisini açıklamaya çalışan alışılmış etnografik araştırmanın aksine, burada sanki akıp giden şimdiki zaman, Avrupa'nın gelişiminin çok eski aşamalarını yeniden gerçekleştirir gibiydi. Merovenjler döneminin Fransa'sında olduğu gibi, büyük çiftliklerin [*latifundia*] yeraldığı kırlarda, köy birimlerinin ve kentsel yaşamın doğuşu gözleniyordu.

Ortaya çıkan yerleşme birimleri, -kendilerine özgü geçmişin izlerini bulmayı güçleştirecek derecede yıpranmış- gittikçe artan türdeşlik içinde birbirine benzeyen ve sadece yönetsel niteliklerle birbirinden ayrılan bugünün kentlerine benzemiyordu. Aksine bu kentleri, bitkileri gözlemleyen bitkibilimci gibi, herbirinin adına, görünümüne, yapısına bakarak, insanın doğaya eklediği bir âlemin, kent âleminin hangi soyuna ait olduğunu anlamak ve incelemek mümkündü.

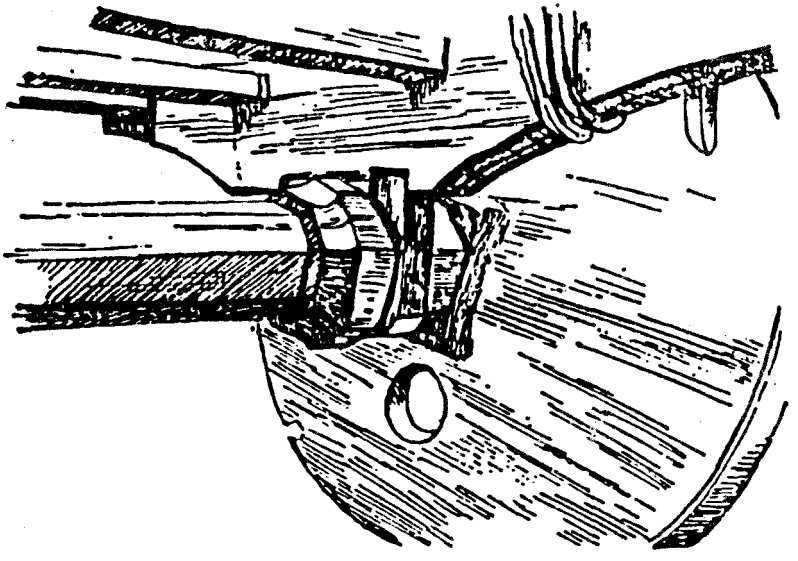
XIX. ve XX. yüzyıllarda, öncülerin halka biçimindeki hareketli sınır çizgisi yavaşça, doğudan batıya ve güneyden kuzeye doğru yer değiştirmiştir. 1836 yılında, sadece Norte, yani Rio ile Sao Paulo arasındaki bölge kesin biçimde işgal edilmişti ve hareket eyaletin merkez bölgesine doğru gelişiyordu. Yirmi yıl sonra sömürgeleştirme kuzey-doğuda Mogiana ve Paulista'ya varmıştı; 1886 yılında Araraquara, Alta Sorocabana ve Noroeste'ye uzanıyordu. Bu son bölgelerde, daha 1935 yılına kadar nüfus artışı ile kahve üretimi artışı birlikte gidiyordu; oysa kuzeydeki eski topraklarda, birinin çöküşü, elli yıl arayla diğerinin gerilemesini önceliyordu: oralarda nüfus azalışı 1920 yılından sonra görülmeye başlamıştır; oysa, tükenen topraklar 1854 yılından başlayarak terkedilmişti.

Toprağın bu devresel kullanımı, özelliği geçicilik olan bir tarihi evrime de denk düşüyordu. Kentsel genişleme sadece Rio ve Sao Paulo gibi kıyı kentlerinde, geri dönüşü olmayacak sekilde sağlam bir temele oturmuşa benziyordu: Sao Paulo'nun nüfusu 1900 yılında 240.000'di, 1920'de 580.000'e varmış 1928'de milyonu geçmişti, bugün ise bu sayıyı katlıyor. Ama iç taraflarda kentler

doğuyor ve sonra yok oluyorlardı. Bölge bir yandan nüfus kazanırken bir yandan boşalıyordu. Herzaman sayısal bir artış olmaksızın, bir noktadan diğerine yer değiştiren nüfus, aynı zamanda toplumsal tipini de değiştiriyordu. Hem fosilleşmiş kentlerin hem de çekirdek halindeki kentlerin yanyana gözlemlenebilmesi, insanlar âleminde ve çok kısa zaman dilimleri içinde; eskivarlıkbilimcinin [*paléontologiste*], jeolojik katmanlar arasında, milyonlarca yüzyıllık bir dönemde kıyasladığı, gelişmiş varlıkların evrim aşamaları kadar etkileyici dönüşümlerin incelenmesine olanak veriyordu.

Kıyıdan içerilere girer girmez, son yüzyılda Brezilya'nın gelişmekten çok değiştiğini gözden uzak tutmamak gerekiyordu.

İmparatorluk döneminde topraklar büyük bir nüfus tarafından işgal edilmemişti, ama nüfusun dağılımı daha dengeliydi. Kıyıdaki ya da kıyıya yakın kentler görece küçükken, iç taraflardaki kentler bugüne kıyasla daha bir canlıydı. Çoğu zaman unutulan bir tarihsel aykırılık içinde, ulaşım olanaklarının yetersizliği, kentler içinde en kötülerinin yararına sonuçlar doğuruyordu; atla yolculuk dışında bir seçenek olmayınca, böyle gezileri günler ya da haftalara sığdırmak yerine aylarca uzatmaktan ve ancak katırların katlanabileceği yollara vurmaktan, daha az geri duruluyordu. Brezilya'nın iç taraflarında şüphesiz yavaş ama sürekliliği olan bir yaşam akar giderdi; nehirler üzerinde belli tarihlerde, aylara yayılmış

Bir kağnı dingili (Ayrıntı).

küçük merhalelerle seyredilirdi; Cuiaba'dan Goyaz'a giden yol gibi, 1935 yılında tamamiyle unutulmuş olan toprak güzergâhlar, yüzyıl önce, herbiri elli ila ikiyüz katırdan oluşan kervanlarca yoğun biçimde kullanılıyordu.

XX. yüzyılda Orta Brezilya'nın içinde bulunduğu terkedilmişlik, eğer en uzak bölgeler ayrık tutulursa, bir ilkel ortamın yansıması değildi: kıyı bölgelerinde, oralarda ulaşılan modern yaşam koşulları nedeniyle yerleşmenin ve ticaretin yoğunlaşması karşılığında ödenen fiyattı; oysa iç bölgeler, oralarda gelişmeyi sağlamanın güçlüğü karşısında, kendilerine özgü yavaş ritimli devinimi sürdürmek yerine geriliyordu. Örneğin mesafeleri kısaltan buharlı gemiler, eskiden ünlü uğrak limanlarının birçoğunu öldürmüştür; eski menzillerin üstünde bize birdirbir oynatan havacılık, aynı sonucu doğurmayacak mıdır? Mekanik gelişmenin herşeye rağmen, bizim umudumuzun sığınağı o kurtulmalığı kendi kendisinden koparıp alabileceğini, böylece yararlanmamızı hepten engellediği kendi âlemimizde yaşam'a karşılık, birazcık yalnızlık ve unutuşu geri vermek zorunda kalacağını haya! etmek mümkündür.

Sao Paulo eyaletinin iç tarafları ve komşu bölgeler, daha küçük bir ölçekte bu dönüşümlerin örneklerini sunuyordu. Şüphesiz artık hiçbir yerde, eskiden, kurulduklarında büyük bir yöre üzerinde egemenliği sağlayan ve gerek kıyılardaki gerekse nehirler üzerindeki onca Brezilya kentinin kökenini oluşturan, o kale-kentler yoktu: Rio de Janeiro, Victoria, üzerinde bulunduğu adayla aynı adı taşıyan Florianopolis, burunda Bahia ve Fortaleza; Amazon kıyısında Manaus, Obidos; ya da Bolivia sınırında, demek ki Papa VI. Alexandre'ın, 1493 yılında, İspanya ve Portekiz krallıkları arasında çekişme konusu toprakları paylaştırmak için, henüz tanınmayan Yeni Dünya üzerinde simgesel olarak çizdiği çizginin tam üstünde bulunan ve Guapore yakınlarındaki harabeleri, Nambikwara yerlileri tarafından belli dönemlerde işgal edilen, bir *capitao de mato*'nun -bozkır yüzbaşısının- eskiden ünlü karargâhı, Villa Bella de Mato Grosso...

Kuzey ve güney yönlerinde, bugün terkedilmiş kimi maden kentleri bulunurdu. Buralardaki perişan anıtların -XVIII. yüzyıl süslü barok tarzında kiliseler- ihtişamı, çevrenin yıkılmışlığıyla karşıtlık yaratırdı. Madenler işletildiği sürece uğultulu, şimdiyse derin uykuda bu anıtlar; torso sütunların, sarmal süslemeli alınların ve kumaşla kaplı gibi duran heykellerin, herbir bürümünde, herbir girintisinde, sonlarını hazırlayan o zenginlikten bir parça saklamaya çabalıyor gibiydiler. Yeraltı zenginliklerinin işletilmesi,

kırların ve özellikle de odunuyla dökümhaneleri besleyen ormanların yokedilmesi pahasına gerçekleşiyordu. Maden şehirleri, aynı yangın gibi, kendi özlerini tükettikten sonra oldukları yerde sönüp gittiler.

Sao Paulo eyaleti, başka olayları da akla getirir. Örneğin XVI. yüzyılda başlayan ve değişik yerleşme biçimlerini savunan Cizvitlerle tarım işletmecilerini karşı karşıya getiren mücadeleler bunlardandır. Cizvitler, sığınaklar kurma yoluyla yerlileri yaban hayatından çıkarıp almak ve kendi yönetimlerinde bir tür köy hayatı içinde biraraya getirmek istiyorlardı. Eyaletin bazı uzak bölgelerinde, *aldeia* ya da *missao* adlarını taşımalarına, ya da daha iyisi, geniş tutulmuş ve işlevsel plânlarına bakarak bu ilk Brezilya köylerini belirlemek mümkündür; merkezde, otların bürüdüğü dikdörtgen bir toprak meydana, *largo da matriz*'e hâkim kilise, onun çevresinde birbirini dik açıyla kesen, eski yerli kulübelerinin yerine inşa edilmiş alçak evlerin sıralandığı sokaklar... Öte yandan tarım işletmecileri, *fazendeiro*'lar ise misyonerlerin, sömürülerini engelleyen ve özellikle onları kendilerine bağımlı el emeğinden mahrum bırakan dünyevi iktidarını kıskanıyor, onları yıldırmak amacıyla saldırılar düzenliyorlardı; bunların sonucunda papazlar ve yerliler dağılıyorlardı. İşte böylece, Brezilya'nın demografik yapısının bu özgün niteliği açıklık kazanır: *aldeia*'lardan miras köy yaşamı en fakir bölgelerde devam etmiştir; buna karşılık zengin toprakların şiddetle elde edilmeye çalışıldığı başka yörelerde, nüfusun tek seçeneği, efendinin evinin çevresinde, hepsi birbirine benzeyen, kerpiç ya da hasır kulübelerde, toprak sahibinin kendilerini denetleyebileceği bir alanda birarada yaşamaktı. Bugün bile, köyler olmadığı için bazı demiryolları boyunca, hattı inşa edenler düzenli aralıklarla, Buarquina, Felicitade, Limao, Marilia gibi alfabe sırasına göre adlandırdıkları, (1935 yılına doğru Paulista şirketi P harfine ulaşmıştı), keyfi duraklar saptamak zorunda kaldıklarından, yüzlerce kilometrelik bir yolda, trenlerin sadece "anahtarlarda", Chave Bananal, Chave Conceiçao, Chave Elisa gibi bütün nüfusu biraraya getiren bir *fazenda*'ya[2] ulaştıran duraklarda durdukları olur.

Kimi zaman da aksine, işletme sahipleri topraklarını dini nedenlerle, bir kilise çevresine [*paroisse*] bağışlıyorlardı. Böylece bir azizin adıyla anılan bir yerleşim yeri, *patrimônio* oluşuyordu. Başka *patrimônio*'lar ise ise lâik nitelikliydi; bir mülk sahibi *povoador,* iskân edici, ya da *plantador de cidade*, kent kurucusu olmak istediği zaman, yerleşim yerine kendi adını veriyordu: Paulopolis, Orlandia; ya da siyasi hesaplarla ünlü bir kişinin adını seçiyordu: Presidente-

Prudente, Cornelio-Procopio, Epitacio-Pessoa... Çünkü yerleşim birimleri, o çok kısa yaşamları içinde bile birçok defa isim değiştirebiliyorlardı ve bu isimlerin herbiri aynı zamanda dönüşümlerinin bir yansımasıydı. Bunlar önceleri bir takma adla anılan yerlerdir: örneğin bozkırın ortasında belli bir üretim nedeniyle, *Batatais*, patates; yoksun bir yerde yemek pişirmek için gerekli yakıtın olmayışı nedeniyle, *Feijao-Cru*, çiğ fasulye; ya da uzak bir noktaya varıldığında malzemeler tükendiğinden, *Arroz-sem-Sal*, tuzsuz pirinç adını taşırlar. Sonra bir gün, bir "albay" -büyük toprak sahiplerine ve siyasilere bol keseden dağıtılan unvan-, işletme imtiyazını aldığı birkaç bin hektarlık toprak üzerinde, etkinliğini artırmak ister; yüzer-gezer bir nüfüsu toplar, işe alır, oraya çeker ve böylece Feijao-Cru, Leopoldina'ya, Fernandopolis'e dönüşür. Daha sonra bir hevesin ve tutkunun yarattığı kent solar ve yokolur. Geriye sıtmanın ve ankilostomiyazın pençesinde eriyen bir nüfusun barındığı birkaç kulübe kalır. Kimi zaman da kent tutar; bir ortak bilince sahip olur, bir adamın oyuncağı ve aracı olduğunu unutmak ister: İtalya'dan, Almanya'dan ve yarım düzine kadar başka ülkeden yeni göçmüş bir nüfus kendine bir kök yaratma ihtiyacı duyar ve sözlüklerde, ona kendince, Kolomb öncesi dönemden bir saygınlık kazandıracak bir yerli adının, genellikle Tupi adının, izlerini arar: Tanabi, Votupurunga, Tupao ya da Aymore...

Demiryolunun öldürdüğü, nehir kıyısındaki küçük kentler artık yok, ama şurada burada gelişimi engellenmiş bir çevrimi belgeleyen kalıntıları hâlâ duruyor: önceleri kıyılarda, piroglarla[3] yolculuk edenleri, gece vakti yerlilerin tuzaklarından koruyacak hanlar ve hangarlar, sonraları küçük buharlı teknelerin gelişiyle, yaklaşık her otuz kilometrede bir, ince uzun bacalı ve yandan çarklı gemilerin odun ikmali yaptıkları *porto de lenha*'lar; nihayet nehrin seyre açık bölümünün iki ucunda nehir limanları ve -çavlanlar ve çağlarcalar nedeniyle seyrin olanaksızlaştığı noktalarda- gemiden gemiye yükleme boşaltma merkezleri.

1935 yılında iki yerleşim tipi, bir yandan canlılıklarını sürdürürken bir yandan da geleneksellikleriyle koruyorlardı. Bunlar *pouso*'lar, kavşak köyleri ile toprak yolların sonundaki *bôca de sertao*'lar, "bozkırın ağızları" idi. Kamyonlar şimdiden, eski ulaşım araçlarının, katır kervanlarının ya da öküz koşulmuş kağnıların yerini almaya başlamıştı; onlarla aynı yolları kullanıyor, bunların bozukluklarından ötürü yüzlerce kilometre boyunca birinci ya da ikinci vitesle seyretmek zorunda kaldıklarından, yük hayvanlarıyla aynı hızda gidiyor, aynı yerlerde konaklıyorlardı; konak yerlerinde yağ-

lı tulumları içinde şoförlerle, deriden takımlarıyla *tropeiro*'lar birarada bulunurlardı.

Toprak yollar beklentileri yeterince karşılamıyordu. Oluşumları farklı farklıydı: kimi, bir zamanlar bir yönde kahve, şeker kamışı alkolü ve şeker, diğer yönde ise tuz, kuru sebze ve un taşıyan eski kervanların yollarıydı. Bunlar zaman zaman bozkırın ortasında, sefil giysiler içinde bir köylünün temsil ettiği kuşkulu bir yetke uyarınca geçiş parası talep edilen, etrafında birkaç kulübe bulunan tahtadan bir engelle, bir *registro* ile kesilirdi. Öte yanda, bunun bir sonucu olarak, daha gizli bazı yollar vardı: geçiş parası ödememek için izlenen *estrada franca*'lar[4]; nihayet *estrada mulada*'lar demek ki katır yolları ve *estrada boiada*'lar, kağnı yolları vardı. O yollarda sık sık, iki üç saat boyunca aralıksız, uzaktan yavaşça yaklaşan bir kağnının, dingilinin sürtünmesinden kaynaklanan -alışık değilse insanı çıldırtabilecek ölçüde tekdüze ve yırtıcı- gıcırdaması duyulurdu. Tarih öncesi dönemden beri hiçbir değişikliğe uğramadıkları bir Akdeniz dünyasından, XVI. yüzyılda ithal edilen bu antik tarzdaki kağnılar, doğrudan doğruya, poyrasız dolu tekerleklere bağlı dingiller üzerine oturan, hasır kenarlı, ağır bir oklu kasadan meydana geliyordu. Koşum hayvanları, kağnıyı çekmekten çok, dingilin kasaya uyguladığı o tırmalayıcı direnci yenmek için kendilerini tüketirlerdi.

Böylece toprak yollar, herbiri yaklaşık aynı yöne giden, ama yağmurların ve çöküntülerin etkilerine ya da bitkilerin büyümesine göre, kendilerine koşullara en uygun yolu seçmeyi deneyen hayvanların, kağnıların ve kamyonların ardı ardına geçişleriyle ortaya çıkan düzlenmenin büyük ölçüde tesadüfi sonucuydu. Kimi zaman sel yataklarını ve çıplak yamaçları dolanan karmaşık bir yumak; kimi zaman biraraya gelen ve dolayısıyla bozkırın ortasında bir bulvar gibi yüz metre kadar genişliğe ulaşan ve bana Cévennes'lerde, mevsimlik göçler sırasında hayvanların izlediği güzergâhı anımsatan, kimi zaman da ufukta dört bir yana ayrılan ve korkulu bir ilerleyişle saatler süren mücadeleyle aşılan otuz kırk kilometrelik bir mesafenin sonunda kumların ortasında ya da bir bataklıkta kaybolmamak için hangisinin seçilmesi gerektiği bilinmeyen Ariadne'nin ipuçları... Yağmur mevsiminde ağır çamur yataklarına dönen toprak yollar geçit vermezdi; ama sonra, geçmeyi başaran ilk kamyon balçıkta derin izler bırakır, kuraklık bu izlere üç gün içinde çimento görünümü ve sertliği kazandırırdı. Onu izleyen araçların, tekerleklerini bu boğazlara sokup onları kendi hallerine bırakmaktan başka seçenekleri yoktu, buysa ancak tekerlek

açıklığı ve aks yüksekliği ilk geçeninkiyle aynı ise olanaklıydı. Eğer açıklık aynı ama şasi daha alçaksa, yolun tümseği sizi ansızın havaya kaldırır ve araba sağlam bir kaide üzerine otururdu, o tümseği kazmayla alçaltmaktan başka çare yoktu. Eğer açıklık farklıysa bu kez günler boyunca bir yandaki tekerlekler çukurda, öte yandakiler yüksekte gitmek zorunda kalınır ve araba her an devrilme tehlikesi içinde bulunurdu.

René Courtin'in yepyeni Ford'unu kurban ettiği bir yolculuğu hâlâ anımsarım. Jean Maugué, o ve ben, otomobilin gidebileceği yere kadar gitmeyi kararlaştırmıştık. Yolculuk, Sao Paulo'dan binbeşyüz kilometre ötede, Araguaia'nın kıyısında, Karaja yerlilerinden bir ailenin kulübesinde son buldu; dönüşte ön yaylar kırıldı, yüz kilometre boyunca motor bloku doğrudan dingil üzerine oturur durumda yolaldık, sonraki altıyüz kilometre ise, bir köydeki zanaatkârın dövmeye razı olduğu bir demir çubukla yükseltilerek alındı. Ama özellikle anımsadığım, gün battıktan sonra, birçokları arasından seçtiğimiz izin, bizi ne zaman ortada bırakacağını bilmeden, saatler süren, -çünkü Sao Paulo ve Goyaz'ın uzak sınırlarında köylere ender raslanır- o korku dolu gidişlerimizdir. Birden *pouso*, titrek beneklerle delik delik, karanlık içinde ortaya çıkar ve saatlerce öteden zaman zaman duyulmakla birlikte uğultusu, kulağımızda bozkırın gece sesleriyle karışan bir küçük motorun yaktığı elektrik ampulleri görünürdü. Handa demir karyolalar ya da hamaklar vardı ve gün doğar doğmaz *cidade viajante*'nin *rue direita*'sını arşınlamaya başlardık, evleri ve dükkânlarıyla, *regatao* ve *mascate*'lerin: gezici tacirler, hekimler, dişçiler hattâ gezici noterlerin yeraldığı meydanıyla bir konaklama kenti.

Panayır günleri ortalık çok canlanır: uzak yerlerden yüzlerce köylü, çoluk çocuk, bu nedenle kulübelerini bırakıp gelmişlerdir; günlerce süren bu yolculuk onlara yılda bir defa bir dana, bir katır, bir tapir ya da puma postu, birkaç çuval mısır, pirinç ya da kahve satmak ve bunun karşılığında bir pamuklu dokuma parçası, tuz, lâmba için gazyağı ve birkaç tane tüfek mermisi almak olanağını verecektir.

Kentin ardında, tek tük bodur ağaçların bulunduğu çalılıklarla kaplı plato uzanır. Orman yarım yüzyıl önce tükendiğinden, henüz genç bir erozyon, platoyu hafifçe soymuştur. Birkaç metrelik düzey farkları yükseltilerin çevresini çizer ve oluşum halindeki sel yataklarını belirler. Geniş ama sığ bir akarsuya -yatağı belirlenmiş bir nehirden çok ne yapacağı belli olmayan bir taşkın- çok uzak olmayan bir yerde iki üç koşut yol görünür; bu yollar, kahverengi tahta

pencere kanatları ve kırmızı toprağın yansımalarıyla ağır beyazlığı daha da yoğunlaşmış, kireç cepheleri parıltılar içinde, damları kiremitle örtülü, kerpiç çiftlik evlerini çevreleyen zengin bahçeler boyunca uzanır. Hemen herzaman açık ve camsız büyük pencerelerle delinmiş cepheleriyle üstü kapalı pazar yerlerine benzeyen ilk konutlardan hemen sonra, hayvanlar tarafından köklerine kadar kemirilmiş sert bitkilerle kaplı otlaklar başlar. Panayırı düzenleyenler, hazırlıklar sırasında hayvanlar için yem sağlamışlardır: şeker kamışı artıkları, ince dallar ve otlarla bağlanarak sıkıştırılmış körpe palmiye yaprakları... Ziyaretçiler bu köşeli yapılar arasındaki boşluklara, çemberleri çivili, dolu tekerlekli kağnılarıyla yerleşirler. Yeni hasır çeperler, iplerle gerilmiş öküz derisinden bir dam, yol boyunca onlara bir barınak sağlamıştır; burada palmiye dallarından bir saçakla ya da kağnının arka tarafına bağlanan beyaz pamukludan bir çadırla biraz daha geliştirilecektir. Açık havada, pirinç, kara fasulye ve kurutulmuş et pişirilir; öküzler, yumuşak sapları ağızlarından yeşil bir fıskiye gibi taşan şeker kamışlarını çiğner, onların ayakları arasında çıplak çocuklar koşuşur.

Birkaç gün sonra herkes gitmiş olur; yolcular bozkırda kaybolurlar; *pouso* güneşin altında uyuklamaktadır; bir yıl süreyle kırda bütün hayat, hafta boyunca kapalı *vila do domingo*'ların bir günlük hareketliliğinden ibaret olacaktır: atlılar pazar günleri toprak yolların bir kavşağında biraraya gelirler, orada bir içkievi ile birkaç kulübe vardır.

XIII
Öncü Yöresi

Kıyıdan, kuzey ya da batı yönüne gidildiğinde; bozkırın, Paraguay bataklıklarına ya da Amazon nehrinin kollarını saran galeri ormanlarına[5] kadar uzandığı yörelerde, İç Brezilya'da, bu türden sahneler birbiri ardına tekrarlanır. Köyler gittikçe daha seyrekleşir, aralarındaki mesafe daha da artar: bu alanlar kimi zaman bomboştur, onlara "temiz" savan anlamına *campo limpo* derler; kimi zaman çalılıktır, bunlar da *campo sujo*, "kirli" savan, ya da *cerrado* ve *caatinga* - iki maki türü- adıyla anılır.

Güneye, Parana eyaletine doğru, dönenceden giderek uzaklaşma, yüksekliğin artışı ve toprağın volkanik kökeni; değişik biçimlerde, farklı görünümlere, farklı yaşam biçimlerine yolaçmıştır. Oralarda, uygar merkezlerin hemen yakınlarında, yerli nüfusun kalıntıları ile iç bölgelerin en modern kolonileştirme biçimlerini yanyana bulmak mümkündür. Dolayısıyla ben de ilk gezilerimi işte Norte-Parana'nın bu yöresinde gerçekleştirdim.

Sao Paulo eyaletinin, Parana nehriyle belirlenen sınırını aşıp[6], yoğunluğu sayesinde tarım işletmecilerinin nüfuzuna uzun süre direnen, ılıman ve nemli büyük kozalaklılar ormanına ulaşmak için yirmidört saatlik bir yolculuk yetiyordu. Yaklaşık 1930 yılına kadar bu orman hâlâ, içinde gezinen yerli grupları ve birbirinden kopuk birkaç öncü dışında, -genellikle ormanda açtıkları küçük alanlarda mısır eken yoksul köylülerdi bunlar- hemen hemen bakirdi.

Brezilya'ya vardığım sıralarda bu bölge, öncelikle, orada karayolları ve demiryolu inşa etme yükümlülüğünü üstlenme karşılığında hükümetten birbuçuk milyon hektarlık bir alanı devralan bir Britanya şirketinin etkisiyle açılmaktaydı. İngilizler bu toprağı parselleyerek özellikle Orta ve Doğu Avrupa'dan gelecek göçmenlere

satmayı ve tarım ürünlerini taşıyacak demiryolunun mülkiyetini de elde tutmayı tasarlıyorlardı. 1935 yılında girişim sürmekteydi; yol, ormanın içinde düzenli olarak ilerliyordu: 1930 yılının başında 50 kilometre, sonunda 125, 1932'de 200, 1936'da 250 kilometre. Yaklaşık her 15 kilometrede bir, bir kilometre karelik bir alanda ağaçlar kesiliyor ve ilerde yerleşim yeri olacak bu açıklığın kenarına istasyon kuruluyordu. Buralar zamanla doluyordu, öyle ki yol boyunca önce en eski yerleşim yeri 3.000 nüfuslu Londrina, sonra 90 nüfuslu Nova Dantzig, ardından 60 nüfuslu Rolandia aşılıyor ve en yenisine, Arapongas'a ulaşılıyordu; 1935 yılında orada tek bir evde tek bir kişi yaşıyordu : 1914-1918 savaşından kalmış askeri tozlukları, tepesi ve kenarları düz hasır şapkasıyla ıssız bir yörede spekülasyon yapan, daha o zaman olgun yaşta bir Fransız. Öncüler hareketinin önde gelen uzmanlarından biri olan Pierre Monbeig bana, Arapongas'da 1950 yılında 10.000 kişinin yaşadığını söylüyor.

Oralarda, Galya'daki Roma yolları gibi sırtları izleyen yeni açılmış yollarda atla ya da kamyonla dolaşıldığında, ülkede bir yaşam olduğunu anlamak olanaksızdı. Arazi parçalarının bir kenarı yola diğer kenarı da her vadinin dibinde akan suya dayanıyordu; ama yerleşme aşağıdan, su kıyısından başlıyordu; *derrubada*, yani tarla açma işlemi yamaçta yavaşça yukarı doğru ilerliyordu. Öyle ki, uygarlığın simgesi yol, daha birkaç ay ya da birkaç yıl, yükseltilerin tepesini kapatmayı sürdürecek kalın bir orman örtüsü içinde gizlenecekti. Ama vadilerin dibinde, bu *terra roxa*'da, mor ve bakır toprakta herzaman masalsı ilk ekin, devrilmiş büyük ağaç gövdeleri ve çotuklar arasında filizleniyordu. Kış yağmurları bu kalıntıları verimli bir hümüse dönüştürecek ve hemen hemen aynı anda, daha önce kaybolan ormanı da besleyenlerle birlikte, artık onları tutacak kökler kalmadığı için, yamaçtan aşağı sürükleyecektir. Bu vaadedilmiş toprakların, çorak ve tahribedilmiş bir görünüm almaları on yıl, yirmi ya da otuz yıl sürecek miydi?

Şimdilik bütün göçmenler bolluğun verdiği yoğun coşkuyu yaşıyorlardı; daha kendilerine bir ev inşa etmek fırsatını bulamayıp, akarsuyun kenarında tahtadan bir barınağı, hayvanlarıyla paylaşan Pomeranyalı ya da Ukraynalı aileler, bu mucizevi toprağı övüyorlardı. Mısır ve pamuk tohumları coşup taşan bitki örtüsü arasında kaybolmasın da çoğalabilsin diye önce, bu toprağın enerjisini, bir yaban ata yapıldığı gibi gemlemek gerekmişti. Şu Alman çiftçi, birkaç çekirdeğin yarattığı limon ağacı bahçesini bize gösterirken sevinçten ağlıyordu. Çünkü bu kuzeyli insanları şaşırtan sadece toprağın verimliliği değildi; bundan daha çok, ancak peri ma-

sallarından bildikleri ürünlerin garipliği idi. Ülke tropikal kuşakla ılıman kuşağın sınırında bulunduğu için birkaç metrelik yükseklik farkı hissedilir iklim değişikliklerine yol açıyordu: herşeyi birarada yetiştirmek mümkündü, hem anavatanlarının bitkilerini hem de Amerika'nınkileri; tarım oyunlarıyla kendilerinden geçmiş, buğdayla şeker kamışını, ketenle kahveyi yanyana ekiyorlardı.

Genç kentler bütünüyle kuzey karakterini yansıtıyordu; yeni göçmenler buralarda eskilerine, olsa olsa yüz yıl kadar önce, eyaletin güneyinde Curitiba dolaylarında öbeklenmiş Alman, Polonyalı, Rus, daha az sayıda da İtalyan göçmenlerine karışıyordu. Kerestey-le ya da köşeli yontulmuş tomruklarla inşa edilen evler Orta ve Doğu Avrupa'yı anımsatıyordu. Atlarla çekilen, çubuklu dört tekerleği olan uzun arabalar, İber yarmadasından gelmiş kağnıların yerini alıyordu. Burada da, hızlı bir tempoyla oluşan bir geleceğin çizgileri, geçmişin öngörülemeyen kalıntılarından daha fazla ilgi uyandırıyordu. Şekilsiz bir alan, günden güne bir kent yapısına kavuşuyor, herbiri işleviyle belirlenen öbekler halinde uzmanlaşmış hücrelere bölünen bir dölüt gibi farklılaşıyordu. Londrina daha şimdiden büyük caddesiyle, iş merkeziyle, zanaatkârların mahallesiyle ve konutların yeraldığı bölümleriyle örgütleşmiş bir kentti. Ama birer boş arsa halindeki Rolandia'da ve özellikle Arapongas'da, bazı insanları şu tarafa, diğerlerini bu tarafa yerleştirip, her bölgeye bir işlev veren ve onu özel bir eğilime zorlayan hangi esrarengiz el egemendi? Ormanın göbeğinde, içleri keyfî biçimde boşaltılmış dikdörtgenlerde, bütün dik açılı sokaklar başlangıçta birbirinin aynıydı: özellikten yoksun geometrik çizgiler. Ama bazıları ortadaydı, diğerleri çevrede; bazıları demiryoluna ya da karayoluna koşuttu, diğerleriyse dikey; böylece birinciler taşıtların seyir yönündeydi, diğerleri onu kesiyor ve durduruyordu. Ticaret ve iş çevreleri gelen geçeni daha fazla olan birincileri seçeceklerdi; özel konutlar ve bazı kamu hizmetleri ise karşıt nedenlerle ikincileri yeğleyecekler ya da oralara itileceklerdi. Bir yanda merkez ve çevre, öte yanda koşut ve dikey karşıtlıkları, geleceğin kentlilerinden kimini kazançlı çıkararak, kiminin cesaretini kırarak, başarı ya da başarısızlık kaynağı olan dört ayrı kentsel yaşam tipi ortaya çıkarır. Dahası, bu kentliler de iki tipe ayrılır: kentleşme ne ölçüde gelişirse, bölgenin o ölçüde cazibe kazandığına inanan toplu yaşayanlar ile özgürlüklerine düşkün, tek başına olmak isteyenler; böylece yeni bir kontrpuan öncekini biraz daha karmaşıklaştırır.

Nihayet, bunca kentte etkisini duyuran, onları batıya doğru iteleyerek, doğu mahallelerini sefalete ya da düşkünlüğe mahkûm

eden gizemli etkenlere de değinmek gerekir. Bu belki de, güneşin devinim yönünün olumluluğu, karşıt yönünse olumsuzluğu, birinin düzeni, diğerininse karmaşayı yansıttığı yolundaki bilinçdışı inançla, varoluşundan beri insanlığı etkileyen o acunsal ritmin basit bir sonucudur. İşte nicedir güneşe tapmıyoruz, ayrıca dört yöne büyülü nitelikler, renkler ve erdemler yüklemekten de vazgeçtik. Ama Euklides yaklaşımına bağlı düşüncemiz, uzayı niteliksel olarak kavrayışa ne kadar başkaldırsa da, büyük çaplı gökyüzü olaylarının hattâ meteoroloji olaylarının, bölgeleri, duyumsanmayan ama hiç eksik olmayan bir biçimde etkilemeleri; bütün insanlar için doğu-batı yönelişinin mükemmelliğin yönü olması; ve kuzey yarımkürenin ılıman iklimlerinde yaşayan insan için, kuzeyin geceyi ve soğuğu, güneyinse ışığı ve ısıyı barındırması bize bağlı değildir. Bunların hiçbiri, bireyin ussal davranışında kendini göstermez. Ama kent yaşamı garip bir karşıtlık koyar ortaya. Uygarlığın en karmaşık ve en incelikli biçimi olmasına rağmen, küçük bir alanda gerçekleştirdiği olağandışı insan birikimiyle ve çevriminin süresiyle, herbiri sonsuz derecede küçük, ama onları aynı amaçla ve aynı biçimde yineleyen insanların sayısı nedeniyle büyük sonuçlar yaratabilecek bilinçdışı tutumları potasında çökeltir. Kentlerin doğudan batıya doğru büyümeleri, ihtişamın ve sefaletin bu eksen üzerinde kutuplaşması işte böyledir. Kentlerin, bir mikroskop gibi ve onlara özgü büyütme yeteneğiyle, atalarımızdan kalan hâlâ canlı boşinançlarımızın mikroplar gibi kaynaşmasını, kolektif bilincin düzleminde gözönüne serme ayrıcalığını -ya da zavallılığını- akla getirmeden bu anlaşılamaz.

Ayrıca, gerçekten boşinançlar mıdır söz konusu olan? Böylesine seçimlerde ben daha çok, yabanıl halkların kendiliğinden başvurdukları ve karşısında, çağdaş başkaldırmanın gerçek delilik gibi göründüğü bir bilgelik seziyorum. Onlar çoğu zaman, zihni ahenge en basit yoldan ulaşmışlardır. İnsan olarak varoluşumuzun gerçek koşullarını ve onun çizdiği sınırların ve onun ritminin dışına çıkabilmenin bizim isteğimize bağlı olmadığını kabullenebilseydik eğer, ne çok boşuna tedirginliği, boşuna yıpranmayı bertaraf edebilirdik? Duyguların bir ağırlığı, seslerle kokuların birer rengi olduğu gibi, mekânın da kendi değerleri vardır. Bu yakınlık arayışları, (sesbirimlerin bireyden bireye değişen renklerinin değil de, onları birleştiren ve ancak sınırlı sayıda bir seçenekler dizisi ortaya koyan ilişkilerinin esaslarını bilen dilbilimci için bugün artık klasik örneklerden biri olan Sesliler sonesi[7] için yazılabilmiş olduğu gibi) bir ozan hevesi ya da bir aldatmaca değildir; bu arayış bilim adamına

en yeni ve araştırıldığında zengin buluşlara yol açacak bir alan sunmaktadır. Eğer balıklar, bir güzellik uzmanının yaptığı gibi açık kokularla koyuları birbirinden ayırıyorlarsa ve eğer arılar ışık yoğunluklarını ağırlıklarına göre sınıflandırıyorlarsa, -onlar için karanlık ağırdır, aydınlıksa hafif- ressamın, ozanın, müzisyenin yapıtları, yabanılın mitosları ve simgeleri, üstün bir bilgi türü olmasa bile en azından en temel ve gerçek anlamında ortak bir bilgi olarak görünecektir. Bilimsel bilgi onun ancak inceltilmiş ucudur: daha nüfuz edicidir çünkü olayların biley taşında sivrileştirilmiştir, ama o sırada maddesinin de birazını yitirmiştir. Bu ucun etkinliği, âletin tamamının nüfuzuna imkân verecek kadar derin delebilmesine bağlıdır.

Sosyolog, küresel ve somut bir hümanizmanın geliştirilmesine yardımcı olabilir. Çünkü toplumsal yaşamın önemli görüntüleri, sanat yapıtlarıyla bir ortak niteliği paylaşırlar: birinciler kolektif oluşlarından ötürü ikinciler ise bireysel olmalarına rağmen, her ikisi de bilinçdışı yaşam düzeyinde ortaya çıkarlar. Ama farklılık ikincil kalmaya devam eder, hattâ sadece görünüşte bir farklılıktır bu, çünkü bunlardan biri halk tarafından diğeri ise halk için üretilir; ve bu halk her ikisinin ortak bölenini meydana getirir ve yaratılış koşullarını belirler.

Demek ki, çoğu zaman yapıldığı gibi, bir kenti bir senfoni ya da bir şiire benzetme salt bir eğretileme [*métaphore*] olarak düşünülmemelidir; bunlar doğası aynı olan nesnelerdir. Belki de daha değerli olan kent, doğa ile insan yapısının birleştiği noktada yer almaktadır. Kent bir canlılar topluluğudur. Onların biyolojik geçmişlerini sınırları içinde saklar ve düşünen varlıklar olarak yönelişlerini biçimlendirir. Doğuşu ve biçimiyle kent aynı zamanda hem bir biyolojik çoğalma, hem bir organik evrim, hem de estetik bir yaratıdır. Kent hem doğanın nesnesi hem de kültürün öznesidir; bireydir ve gruptur, yaşanan ve hayal edilendir: insana ait olanın ta kendisidir.

Güney Brezilya'nın bu bireşim kentlerinde; evlerin yükselişinde, caddelerin farklılaşmasında, mahallelerin oluşum içindeki tarzlarında ortaya çıkan inatçı ve gizli irade, kendilerinin doğmasına yol açan hevesi sürdürürken, bir yandan da onunla çelişkiye girdiği için daha da önemli görünüyordu. Bir mühendisler ve yatırımcılar grubunun kararıyla doğan Londrina, Nova Dantzig, Rolandia ve Arapongas, yavaş yavaş, yüzyıl önce Curitiba'da, bugün de belki Goiânia'da olduğu gibi, gerçek bir dünyanın somut çeşitliliğine kavuşuyordu.

Parana eyaletinin başkenti Curitiba, hükümetin bir kent kurma kararını verdiği gün haritada yerini aldı: bir toprak sahibinden satın alınan arazi, nüfus akımına yol açabilecek kadar ucuz parseller halinde satışa sunuldu. Daha sonraları Minas eyaletinin başkenti Belo-Horizonte'nin kuruluşunda da aynı yola başvurulmuştur. Goiânia'da ise daha da ileri gidilmiştir, çünkü orada amaç ilkin, Brezilya'nın federal başkentini sıfırdan başlayarak yaratmaktı.

Güney kıyılarından, Amazon nehrinin yatağına kadar uzanan mesafenin kuş uçuşu yaklaşık üçte birinde, insanların iki yüzyıldan beri unuttuğu geniş platolar yeralır. Kervanlar ya da nehir ulaşımı zamanlarında, madenlerden kuzeye doğru çıkmak için bu platolar birkaç haftada aşılırdı; böylece Araguaia kıyılarına varılır, oradan kayıkla Belem'e kadar inilirdi. Eski taşra yaşamının tek tanığı, adını verdiği eyaletin küçük başkenti Goias, hemen tamamiyle kopuk olduğu deniz kıyısından 1000 kilometre içerde uykudadır. Palmiyelerle süslü dağların hareketli siluetlerinin altında, yemyeşil bir yörede, çevresinde alçak evlerin sıralandığı sokaklar; bahçeler ve önünden atlar geçen yarı çan kulesi yarı ambar görünümünde, süslü pencereli kiliselerin bulunduğu meydanlar arasından tepelere doğru yükselirler. Yumurta akı gibi köpüklü ve kırık beyaz, killi toprak rengi, mavi ya da pembe bir sıvayla herzaman yeni kaplanmış sütunlar, süsler ve alınlar İber yarımadasının kırsal barok tarzını çağrıştırır. Terkedilmiş konakları işgal eden sarmaşanların, muz ağaçlarının ya da palmiyelerin ağırlığı altında yer yer yıkılmış, köpükle kaplı rıhtımların arasından bir nehir akar; ama bu görkemli bitkiler, evlerin çökmüşlüğünün bir işareti olmaktan çok, onların dökülen cephelerine sessiz bir ağırbaşlılık ekler gibidir.

Şaçmalığına üzülmek mi, yoksa sevinmek mi gerekir bilmiyorum: yönetim Goias'ı, onun kırlarını, eğimli yollarını, eskimiş zarafetini unutmaya karar verir. Bütün bunlar çok küçüktür, çok eskidir. Düşlenen dev girişim için tamamiyle boş bir alan bulmak gereklidir. Doğuya doğru yüz kilometre ötede bu yer bulunur; sanki bitki düşmanı ve bütün hayvanları yokedici bir gücün ezip geçtiği, sadece sert otlar ve dikenli çalılıklarla kaplı bir platodur burası. Ancak kağnıların gidebileceği izler dışında ne karayolu vardır ne de demiryolu. Harita üzerinde, bu alana karşılık gelen, bir kenarı yüz kilometre uzunluğunda bir simgesel kare çizilir: burası, ortasında gelecekteki başkentin yükseleceği federal ilçedir. Seçilen alanda işlerini güçleştirecek hiçbir doğal engebe olmadığından mimarlar, maket üzerinde çalışır gibi çalıştılar. Şehir, toprak üzerine, yere çizildi; çevresi sınırlandı ve içinde de değişik bölgeler, konut

bölgeleriyle, yönetsel, ticari, sınai bölgeler ve nihayet eğlence bölgesi belirlendi. Bu sonuncular bir öncü kenti için herzaman önem taşımıştır. Bir zamanlar, 1925 yılı civarında, benzer bir girişimle kurulan Marilia kentinde inşa edilen altıyüz evden yüz tanesi, çoğunluğu şu *Francesinha*'lara ayrılmış genelevler değil miydi? Bunlar, XIX. yüzyılda, rahibelerle birlikte, bizim yabancı ülkelerdeki etkimizin öncü kanatlarından ikisini meydana getirirdi. Bunu iyi bilen Quai d'Orsay, daha 1939 yılında, örtülü ödeneğinin önemli bir bölümünü, hafif denilen dergilerin dağıtımına harcardı. Brezilya'nın en güneydeki eyaleti Rio Grande de Sul'deki üniversitenin kuruluşunun ve orada Fransız hocalara önde gelen bir yer verilişinin kökeninde, bir müstakbel diktatöre, gençliğinde Paris'te, hafifmeşrep bir genç hanım tarafından tanıtılan edebiyatımızın ve özgürlüklerimizin yeraldığını anımsatırsam, eski meslektaşlarımdan bir bölümü beni yalanlamayacaktır.

Birkaç gün içinde gazetelerde tam sayfa ilânlar yayınlanmaya başladı. Goiânia kentinin kuruluşu duyuruluyordu; sanki yüzyıllık bir kentmiş gibi ayrıntılı bir plânın üstünde, sakinlere vaadedilen avantajlar sıralanıyordu: şehiriçi yolları, demiryolu, su şebekesi, kanalizasyon, sinemalar. Hattâ, yanılmıyorsam eğer, ilk zamanlarda işlem ücretlerini ödeyenlere toprağın kendisinin bedava verildiği bir dönem bile oldu. Çünkü noterler ve arsa spekülatörleri ilk yerleşenlerdi.

Goiâna'yı 1937 yılında ziyaret ettim. Biraz savaş meydanına biraz da boş arsaya benzeyen, elektrik direkleri ve sınır kazıklarıyla dolu uçsuz bucaksız bir ovada, ufkun dört bir yanına dağılmış yüz kadar yeni ev görünüyordu. En önemli bina oteldi: bu düzlüğün ortasında bir havaalanı binasını ya da bir kaleyi andıran betondan bir paralelyüz. "Uygarlık kalesi" deyimi onun için mecazi anlamda değil gerçek anlamda çok uygun düşebilirdi; böylece kullanıldığında bu, özellikle alaycı bir değer kazanırdı. Çünkü hiçbir şey, çöle bu elkoyuş kadar barbar ve insanlık dışı olamazdı. Zarafetten yoksun bu inşaat Goias'ın tam karşıtıydı; ne bir tarih, ne bir süre, ne bir alışkanlık boşluğu doldurabilmiş ya da katılığı yumuşatabilmişti; insan kendini orada, bir garda ya da bir hastanede gibi, hiçbir zaman yerleşik değil, herzaman geçici hissederdi. Ancak bir felaket korkusu böyle bir koruganı açıklıyabilirdi. Nitekim böyle bir felaket gerçekleşmişti ve onun egemen hareketsizliği ve sessizliği tehdidin süregitmesine yol açıyordu. Uygarlık getiren Kadmos, ejderhanın dişlerini toprağa ekmişti. Canavarın nefesiyle yanmış ve soyulmuş bir toprakta şimdi insanların filizlenmesi bekleniyordu.

XIV
Uçan Halı

Goiânia büyük otelinin anısı, belleğimde bugün başka anılarla biraraya geliyor. Bu anılar, insanoğlunun sefalet ve debdebenin en uç noktalarında, dünya ile kurmaya razı olduğu, ya da daha doğrusu, gittikçe artan ölçüde ona zorla kabul ettirilen ilişkilerin saçmalığını ortaya koyuyor. Goiânia oteline, siyasi hesaplar ve halkın sistematik olarak göçe zorlanması sonucunda nüfusu 1950'de, üç yıl içinde 300.000'den 1.200.000'e yükseldiğine göre daha az keyfi olmıyan bir kentte; üstelik gene çölde, Mısır'dan Hindistan'a kadar yerküre yüzeyinin çok geniş bir bölümünün canlı kabuğunu yokeden bu çorak düzlüğün doğu ucunda, Karaşi'de, ama orantısız biçimde büyütülmüş olarak yeniden rasladım.

Önceleri bir balıkçı köyü, daha sonra İngiliz sömürge yönetimi döneminde küçük bir ticaret kenti ve limanı olan Karaşi, 1947 yılında başkentlik mertebesine çıkarıldı. Eski askeri yerleşim bölgesinin, iki tarafında herbiri tozlu bir bitki duvarıyla yalıtılmış müşterek ya da bireysel kışlaların -bu sonuncular, subayların ya da memurların özel konutlarıydı- sıralandığı uzun caddelerinde, sürüyle mülteci açıkta uyuyor ve çiğnenmiş tembul [*bétel*] tükürükleriyle kanlanmış kaldırımlarda sefil bir hayat sürüyordu. Parsî milyonerler ise batılı iş adamları için Babil sarayları inşa ediyorlardı. Herbiri, bir sepet içinde taşıdığı taze betonu kalıplara boşalttıktan sonra, hiç ara vermeden yeniden geri gelmek üzere, sepetlerini doldurmak için beton karıştırıcı makinelere yönelen, paçavralar içinde erkekler ve kadınlar, aylar boyunca gün doğumundan gün batımına kadar döner dururlardı (Müslüman ülkelerde, kadınların erkeklerden ayrı durmaları, bir dini tatbikat olmaktan çok kentsoylu saygınlığının işaretidir ve en yoksul kesimin bir cinsiyeti bile yoktur). Binaların herbir kanadı tamamlanır tamamlanmaz müşterilere açı-

lıyordu, çünkü bir günlük oda ve yemek ücreti bir işçi kadının bir aylık ücretinden fazlaydı; böylece lüks bir otelin inşaat maliyeti dokuz ayda kurtarılıyordu. Dolayısıyla inşaatın hızlı ilerlemesi gerekiyordu ve ustabaşılar, blokların birbirine tam olarak intibak etmesine hiç önem vermiyorlardı. Satrapların, çarpık saraylar dikmek için köleleri, çamur döktürüp, tuğlaları üstüste yığdırarak çalıştırdıkları zamanlardan beri herhalde hiçbir şey değişmemişti. Bu sarayları süsleyen kabartmalar için, iskelelerin üstünde birbiri ardına yürüyen sepet taşıyan kadınların, gökyüzünde ön plâna çıkan siluetleri hâlâ esin kaynağı olabilirdi.

Sömürgeciliğin çölde yapay olarak yarattığı yerli hayatının birkaç kilometre ötesinde, herzaman tam boşalamayan musonun neden olduğu katlanılmaz nem ve ondan da çok, İngilizlerin "Karachi tummy" dedikleri dizanteri korkusuyla aşılamaz hale gelen bir mesafede, tüccarlar, sanayiciler ve diplomatlardan oluşan bir müşteri kitlesi, kendilerine oda görevi yapan bu çıplak çimentodan teknelerde sıkıntıdan ve sıcaktan bunalırlardı. Bu mekânların plânı yapılırken, ucuza maletme endişesinden çok, sanki orada birkaç ay ya da birkaç hafta duraklayan insan türünün her değişiminden sonra mikroplardan arındırılması işleminin kolaylaştırılması gözönüne alınmış gibiydi. Anılarım birden, üçbin kilometreyi aşıyor ve bu görüntüyü, Kalküta'nın en eski ve saygı gören kutsal yerlerinin birinden, tanrıça Kali tapınağından kalan bir başka görüntüyle yanyana getiriyor. Orada, kokuşmuş bir bataklığın hemen yanında ve Hindistan'da fakir halkın dini yaşamının içinde devindiği o mucizeler bahçesi ve şiddetli ticari sömürü havası içinde, boyalı alçıdan kutsal varlık heykelleri ve renkli taşbaskısı dini resimlerle tıka basa dolu dükkânların yakınında, tapınma pazarlayıcılarının, hacıları barındırmak için yaptırdıkları modern kervansaray yükselir: burası *rest house*'dur; biri erkekler diğeri kadınlar için iki kanada bölünmüş, betondan uzun bir yapı; duvar boyunca yatak görevi yapan, gene çıplak betondan bir seki uzanıyor; bana övünçle su vanalarını ve tahliye kanallarını gösteriyorlar: kervansarayın insan yükü sabah uyanır uyanmaz ve yenircelerinin, ülserlerinin, yaralarının ve akıntılarının iyileşmesi için yakarıp secdeye varmak üzere yollandıktan sonra, uçlarına fışkırtıcı takılmış hortumlarla, her tarafı bol suyla yıkıyorlar ve serinlemiş tezgâhlar yeni gelecekleri ağırlamaya hazırlanıyor. Herhalde -toplama kampları hariç- hiçbir zaman insanlara bu ölçüde kasaplık et gibi bakılmamıştır.

Gene de burası hiç olmazsa gelip geçilen bir yerdi. Ama biraz daha ötede, Narrayanganj'da, Hint keneviri işçileri dev bir örüm-

cek ağı içinde, duvarlardan sarkan ve havada uçuşan beyazımsı bağlar arasında çalışırlar; oradan çıkıp, açıktan akan ve pislikleri götürmek için günde üç kez su verilen lâğımların geçtiği dar sokaklara sıralanmış, herbirinde altı ya da sekiz kişinin yaşadığı, ışıksız ve yerdöşemesiz, tuğla izbelere, *coolie line*'lara girerlerdi. Toplumsal ilerleme sonucunda şimdi bunların yerini *workers' quarter*'lar alıyor: üç metreye dört metre boyunda hücreleri iki ya da üç işçinin paylaştığı hapishaneler. Çevrelerinde yüksek duvarlar, kapıları tutan silâhlı polisler; ortak mutfak ve yemek odası; su sıkılarak yıkanabilen çıplak betondan barınaklar; herkes kendi ateşini yakıp, yere çömelerek karanlıkta yemeğini yiyor.

Öğretmenlikte ilk görev yerim Landes[8] ilinde bulunurken, kazları zorla beslemek için özel olarak tasarlanmış bir kümes göstermişlerdi. Herbiri dar bir kafese kapatılan hayvanlar salt bir hazım borusuna dönmüşlerdi. Narrayanganj'da da aynı şey söz konusuydu, şu farkla ki kazlar yerine kadın erkek insanları görüyordum, bir de yağ biriktirmelerini sağlamak yerine, zayıflamaları için çaba gösteriliyordu. Ama yetiştirici, her iki durumda da konuklarının sadece, orada istenilen burada ise bertaraf edilemeyen tek bir faaliyetini gözönünde bulunduruyordu: bu karanlık havasız kovuklar ne dinlenmeye, ne keyfetmeye ne de sevişmeye elverişliydi. Ortak lâğımın kıyısında basit bir bağlantı noktası olarak bunlar, insan yaşamını sadece dışkılama işleviyle sınırlayan anlayışın işaretiydi.

Zavallı Doğu! Dakka'nın gözlerden uzak kesiminde kentsoylu evlerini ziyaret ettim: New York'un Üçüncü Caddesindeki antikacı dükkânlarına benzeyen bazıları debdebe içindeydi; kamıştan yapılmış yuvarlak masalar, püsküllü masa örtüleri ve Bois-Colombes'daki bir emekli evinde bulunabilecek kadar porselenle süslü kimilerinin hali vakti yerindeydi. Eski tarzda bazılarınınsa, bizim en fakir köy evlerimizde olduğu gibi çamurlu bir küçük avlunun dibinde mutfak yerine topraktan bir fırınları vardı. Nihayet Chatillon-sur-Seine'de ya da Givors'da bayındırlık kuruluşları tarafından düşük maliyetle inşa edilenlere benzer binalarda, parası olan genç çiftler için üç odalı daireler gördüm; yalnız Dakka'dakilerin, banyoları gibi, tek bir prizi olan odaları da çıplak betondandı, mobleleri ise bir kız çocuğunun odasında bulunabileceklerden daha zayıftı. Orada, kablosuyla tavana asılmış güçsüz bir ampulün aydınlattığı odada, beton zemine çömelerek, parmaklarımla, atalardan kalma lezzetlerle dolu bir akşam yemeği yedim. Ah! Binbir Gece; ilkin *khichuri*, pirinç ile İngilizcede *pulse* adı verilen ve pazarlarda çuvallar dolusu renk renk çeşitleri görülen küçük mercimekler. Ardın-

dan *nimkorma*, salçalı kuşbaşı tavuk; *chingri cari*, dev karideslerle yapılan yağlı ve meyva rayihalı bir türlü, sonra *dimer tak* adı verilen ve *shosha* ile, yani hıyarlı sosla sunulan yumurtalı bir başka türlü, nihayet tatlı olarak da *firni*, sütlü pirinç.

Genç bir öğretmenin konuğuydum; evde metrdotel görevi yapan kayınbiraderi, bir hizmetçi, bir bebek ve bir de evsahibimin *purdah*'tan[9] yeni kurtulmuş karısı vardı: sessiz ve bir dişi geyik gibi ürkek. Kocası, kadının henüz yeni özgürlüğünü kanıtlamak amacıyla, ağırlığı onun kadar beni de rahatsız eden alaylarla takılıyordu. Etnograf olarak dökümünü yapabilmem için, bir yatılı öğrenci dolabından çamaşırlarını çıkarıp göstermeye zorluyordu. Tanımadığı şu Batıya güvence vermekte o kadar sabırsızlanıyordu ki nerdeyse kadının soyunmasını isteyecekti.

Böylece gözlerimin önünde, hiçbir şekilde uzaksıl sayılamayacak, yarının işçi siteleri ve H.L.M.'ler[10] Asya'sının oluşumunu görüyordum. Beşbin yıllık bir aradan sonra, Milâttan önce 3. binyılda belki de kendisinin yarattığı ve sonra yeryüzü üzerinde yer değiştirip, geçici olarak Yeni Dünya'da duran ve herhalde bu nedenle günümüzde, bize hâlâ Amerika ile özdeşmiş gibi görünen, oysa daha 1850'lerden beri batıya doğru hareketini sürdürerek Japonya'ya ulaşan ve bugün dünya çevresindeki dönüşünü tamamlayıp yeniden kök ülkesine geri gelen, çağdaş[11] ve etkin şu yaşam tarzını yeniden bulan bir Asya.

İndus vadisinde yüzyılların, kumun, taşkınların, taş tuzunun ve Aryen istilalarının etkisine direnebilmiş, Doğunun o en eski kültürünün, Mohenjo-Daro'nun, Harappa'nın, kırık çömlek parçaları ve tuğlaların taşlaşmış artık kitlelerinden ibaret sade kalıntıları arasında dolandım. Şu antik işçi evlerinin görünüşü ne kadar şaşkınlık verici! Çırpı ipiyle çizilmiş ve birbirini dik açıyla kesen sokaklar; birbirinin aynı evlerden oluşan işçi mahalleleri; un öğütmek, maden dökmek ve işlemek, bir de kırıkları etrafa yayılmış kilden bardakların üretimi için zanaat işlikleri; (bir başka zaman ve mekâna götürülebilse, kolayca, birkaç "blok" işgal ediyor denilebilecek) kent yönetimine ait tahıl ambarları; halk hamamları, lâğımlar ve yağmur suyu olukları; incelikten yoksun, dayanıklı yapılardan oluşan bir zengin mahallesi. Anıtlar yok, büyük heykeller yok, ama toprağın on ya da yirmi metre altından çıkan, gizsiz ve çok önemli kuralları olmayan, sadece zenginlerin gösteriş ve şehvet düşkünlüğünü doyurmaya yönelik bir sanatın ürünü küçük süs eşyaları ve kıymetli takılar var. Bütün bunlar ziyaretçiye büyük bir çağdaş kentin övünçlerini ve zorluklarını anımsatıyor; Bugün Avrupa'da

bile Amerika Birleşik Devletleri'nin örnek gösterildiği Batı uygarlığının en ileri biçimlerinin ilk örneğini sunuyor.

Dört ya da beşbin yıllık bir geçmişin ertesinde, bir çevrimin sonuna ulaşıldığını; İndus kentlerinin başlattığı sınai, kentsel ve kentsoylu uygarlığın, Avrupa'daki kozasında uzun süre bocaladıktan sonra, Atlantik'in öte yakasında olgunluğa erişecek olan uygarlıktan, en temel esin kaynakları bakımından o kadar da farklı olmadığını düşünmek insanın hoşuna gidiyor. Eski Dünya daha gençliğini yaşarken, Yeni Dünya'nın ilerde alacağı şeklin bir taslağını ortaya koyuyordu.

Dolayısıyla yüzeydeki farklılıklara ve görünüşteki albeniye pek güvenmem ben; bunlar çok kısa bir süre sonra yalancı çıkarlar. Bizim uzaksıllık dediğimiz şey bir ritim farklılığının işaretidir. Bu farklılık birkaç yüzyıllık bir dönemde anlamlıdır ve geçici olarak aslında birbirlerine bağlanabilecek oluşumları perdeleyebilir. Büyük İskender ile Camna kıyılarındaki Yunan krallarının, Partya ve İskit imparatorluklarının, Vietnam kıyılarına yönelen Roma deniz seferlerinin ve Moğol imparatorlarının dünyanın dört bir yanından gelenlerle dolu saraylarının kaderi bu olmuştur. Akdenizi aştıktan sonra uçak, Mısır'a gelince, insanın gözü ilkin, palmiye ağaçlarının yeşil-kahve, "Nil" adını nihayet hakeden suyun yeşil, kumun bej ve milin mor renklerinden oluşan o ağırbaşlı senfoniyle irkilir; ve bir de manzaradan çok, üzerinden uçulan köylerin çizimleri sizi etkiler: çevreleri tam belirgin olmayan bu köyler, evlerin ve küçük sokakların, Doğu'nun kanıtı olan karmaşık düzensizliğini sergiler. Bu, ister Anglo-Sakson olsun ister İspanyol, XX. yüzyılda olduğu kadar XVI. yüzyılda da, geometrik plânlara yönelmiş Yeni Dünya'nın karşıtı değil midir?

Mısır'dan sonra Suudi Arabistan üzerinden uçuş, tek bir tema üstüne bir dizi çeşitleme sunar: çöl. Önce, kumun parıltıları arasında yükselen, yıkıntı halinde kırmızı tuğladan şatolara benzeyen kayalıklar; başka yerde, sularını biraraya getirmek yerine ince kollar halinde dağıtan kuru derelerin, şaşırtıcı selintileriyle çizilen, yatay ağaçlar -daha doğrusu, kristaller ya da yosunlar- biçiminde karmaşık motifler. Daha ötedeyse toprak, özsuyunu sıkıp akıtmak için öfkeli topuk darbeleriyle kendini tüketen bir canavar tarafından çiğnenmiş gibidir.

Bu kumların rengi ne kadar yumuşak! Bu çöl sanki bir tendir: şeftali kabuğu, sedef, çiğ balık... Akabe'de, hiçbir canlının yaşayamadığı kayalık kitleler, güvercin boynu renkleri içinde erirken, kurtarıcı su, gene de acımasızca haşin bir mavilik yansıtır.

Akşam üstüne doğru kumlar, giderek, kendisi de gökyüzünün duru yeşil maviliğine karşı gelip topraktan yana çıkan göksel kumun içinde, pusta silinir. Çöl, engebelerini ve kıvrımlarını kaybeder. Henüz gökyüzünden belki bir nebze daha ağır, sonsuz ve tekdüze pembe kitleyle, akşamla içiçe girer. Çöl, kendine göre çöle dönüşmüştür. Yavaş yavaş pus ilerler: artık hiçbir şey yoktur, geceden başka.

Karaşi'ye inip kalktıktan sonra, ay yüzeyine benzeyen, anlaşılmaz Tar Çölü üzerinde güneş doğar; küçük tarla öbekleri görülmeye başlar; bunlar henüz, birbirlerinden büyük çöl alanlarıyla ayrılmışlardır. Günle beraber ekili topraklar birbirine bitişir ve uzun yıllar kullanıla kullanıla yıpranmış ve bıkmadan yeniden onarılmış çok eski bir halının soylu ve solgun renkleri gibi, pembe ve yeşil tonlarda sürekli bir yüzey meydana getirir: Hindistan.

Toprak parçaları gerçi birörnek değildir, ama biçim ya da renkten yana düzensiz de değildir. Nasıl biraraya getirilirse getirilsinler, sanki oraya yerleştirilmezden önce çizimleri üzerinde uzun uzun düşünülmüşçesine dengeli bir bütün oluştururlar: bir Klee'nin kurduğu hayali bir coğrafya gibidirler. Bütün herşey, köyü, birbirine geçmiş tarlaları ve su birikintisini çevreleyen ağaçlığı birleştiren üçlü temanın sürekli yinelenmesine rağmen, keyfi ve uçsal bir incelik, bir nedret sergiler.

Delhi'ye uğrayış, alçaktan uçuş sırasında, romanlardaki Hindistan'dan bir görüntü sunuyor: şiddetli bir yeşil renkte çalılıklar arasında tapınak yıkıntıları. Sonra taşkın alanları başlıyor. Su öylesine durgun, öylesine yoğun, öylesine tortuludur ki, daha çok, sanki lekeleri sudan bir zeminin üstünde yüzen yağı çağrıştırır. Sonra Bihar'ın kayalık tepeleri ve ormanları üzerinden uçulur, ardından delta başlar: toprağın her karışı işlenmiştir ve çitlerinin koyu renkli mükemmel yükseltileri ile çevrilmiş her tarla, ona nüfuz eden suyun altında soluk ve yakamozlu, yeşil altından bir mücevhere benzer. Ekili alanların köşeleri dik değildir, bütün sınırlar yuvarlaklaştırılmıştır ve gene de birbirlerine canlı bir dokunun hücreleri gibi intibak ederler. Kalküta'ya doğru mezralar çoğalır: kimi çatıların karanlık kırmızı kiremitleriyle yoğun rengi daha da coşan yeşilliklerden oluşan petekler içinde, karınca yumurtaları gibi istiflenmiş kulübeler. Yere inildiğinde şiddetli bir yağmurla karşılaşılır.

Kalküta'dan sonra Brahmaputra deltası geçilir: canavara benzer bir nehir; öylesine kıvrım kıvrım bir kitledir ki canlı sanılır. Uçaktan bakınca, yeşillikleri kıskandıracak tazelikte köpük dikdörtgenleri biçiminde görünen Hint keneviri tarlaları dışında, kır-

lar göz alabildiğince suyla gizlenmiştir. Ağaçlarla çevrili köyler, suların içinden birer demet gibi yükselir. Çevrelerinde kaynaşan kayıklar görülür.

İnsansız kumlarla, topraksız insanların arasında Hindistan ne kadar esrarengiz bir görünüm sunuyor! Karaşi'den Kalküta'ya sekiz saat süren uçuş sırasında edindiğim izlenim, onu kesinlikle Yeni Dünya'dan uzaklaştırıyor. Burası ne Middle West'in[12] ya da Kanada'nın, herbirinin kenarında hep aynı noktada yeri belli çiftlik evinin bulunduğu, birbirinin eşi birimlerden meydana gelen şaşmaz düzenlilikteki karelerine, ne de hele, öncülerin cüretli yarmalarla yeni yeni girmeye başladıkları dönence ormanlarının derin kadifesine benziyor. Küçücük parçalara bölünmüş ve son noktasına kadar işlenmiş bu topraklar, Avrupalıya ilkin bilinen yerler duygusu verir. Gerçi bu birbirine geçen renkler, durmaksızın yenilenen çizgilerle birbirini izleyen çeltik alanlarının ve tarlaların düzensiz sınırları, sanki beceriksizce yamanmışa benzeyen belirsiz kenarlarıyla, görülen aynı örgüdür; ne var ki bu örgüye, -Avrupa kırlarının sınırları daha belirgin biçimleri ve renkleriyle karşılaştırılınca- tersinden bakılıyor izlenimi doğar.

Bu nihayet basit bir imgedir; ama Avrupa ile Asya'nın ortak uygarlıklarına (ve bunun Amerika tarafından reddedilmesine) kıyasla, bulundukları konumları oldukça iyi yansıtıyor. En azından özdeksel açıdan biri diğerinin tersi gibi görünüyor, biri hep kazanırken diğeri hep kaybetti; ortak bir girişimde, birincisi bütün yararları kendine doğru akıtıp ikincisine hasat olarak sadece sefaleti bırakmış gibi. Bir tarafta düzenli bir demografik büyüme (bu daha ne kadar sürebilir?), tarımsal ve sınai gelişmeye olanak sağladı; kaynaklar tüketicilerden daha hızlı artıyordu. Öbür tarafta aynı devinim XVIII. yüzyıldan bu yana, görece aynı kalan üretimden bireylerin payına düşenin sürekli olarak azalmasına neden olmuştur. Avrupa, Hindistan, Kuzey Amerika ve Güney Amerika, coğrafi çevre ile nüfus arasındaki olanaklı bileşme seçeneklerinin tamamını kuşatmıyorlar mı? Dönenceler bölgesinin yoksul ama insansız (ikincisi, birincisini kısmen dengeliyor) Amazon Amerikası ile gene yoksul ve dönencelerde yeralan ama kalabalık (ikincisi, birincisini daha da vahimleştiriyor) Güney Asya birbirinden ayrılıyor; ılıman kuşak ülkeleri arasında da geniş kaynaklara ve bunun yanında görece sınırlı nüfusa sahip Kuzey Amerika, kaynakları görece kısıtlı ama nüfusu yüksek Avrupa'ya karşılık geliyor. Bu gerçekler nasıl sıralanırsa sıralansın, Güney Asya herzaman feda edilen kıtadır.

XV
İnsan Yığınları

Gerek tinsel gerekse özdeksel düzlemde en üstün değerlerimizi, ister Eski Dünya'nın mumyalaşmış kentleri, ister Yeni Dünya'nın dölüt halindeki kentleri söz konusu olsun, herzaman kentsel yaşamla birleştirmeye alışığız. Hindistan'ın büyük kentleri birer gecekondu yerleşimidir; ama bizim bir kusur sayıp utandığımız, bir cüzzam gibi gördüğümüz şey, burada, en uçsal biçimiyle karşımıza çıkan kent olgusunun kendisidir: gerçek koşulları ne olursa olsun, varlık nedeni milyonlarcasının biraraya gelmesiyle oluşan insan birikimi. Pislik, karmaşa, içiçe oluş, sürtünme; yıkıntılar, kulübeler, çamur, çirkef; salgı, sidik, sızıntı, hayvan dışkısı, irin, balgam: kentsel yaşamın örgütlü biçimde önüne set çeker göründüğü, nefret ettiğimiz ve korunmak için böylesine yüksek bir maliyete rıza gösterdiğimiz herşey, birarada yaşamanın bütün bu yan ürünleri, burada hiçbir zaman eksik olmaz. Daha çok, refaha kavuşmak için kentin gerek duyduğu doğal çevreyi oluşturur. Patika ya da daracık bir sokak her birey için, oturduğu, uyuduğu, yapış yapış çöpler arasında yiyeceğini topladığı bir özel yurt yaratır. Sokak onu iteceğine, bunca insan tarafından kullanılmış, ezilmiş, dışkıyla ve salgıyla kirletilmiş olmaktan ötürü bir tür evcilleştirilmiş nitelik kazanır.

Kalküta'da, inekler tarafından kuşatılmış ve percerelerine akbabaların tünediği otelden her çıkışımda kendimi, eğer o derece acıma duygularımı uyandırmasa, eğlenceli sayabileceğim bir raksın merkezinde buluyorum. Herbiri önemli roller üstlenmiş birçok kişi burada sahneye çıkar:

Ayakkabı boyacısı kendini ayaklarıma atar;

Vızıldıyan bir oğlan çocuğu koşar gelir : *one anna*[13], *papa, one anna!*

Sakatlığı iyice görünsün diye nerdeyse çıplak gezen bir özürlü;
Muhabbet tellâlı: *British girls, very nice...;*
Klârinet satıcısı;

Satılmasından kendisinin doğrudan bir çıkarı bulunduğundan değil de, sadece benim peşimden koşarken kazanılacak *anna*'lar kendisine ekmek parası olacağından, herşeyi almam için yalvaran, New Market'in hammalı. Sanki bütün mallar ona sunuluyormuş gibi büyük bir iştahla katalogtaki malları sayıyor: *Suit cases? Shirts? Hose?*

Nihayet bir dizi ikincil rol: *rickshaw*[14], *gharry*[15] ve taksi kâhyaları. Kaldırım kenarında üç metre içinde istediğiniz kadar taksi bulabilirsiniz. Ama kim bilir? Öyle önemli bir şahsiyet olabilirim ki onların farkına varmayabilirim... Ayrıca bir sürü satıcı, dükkâncı, işportacı; onlar için sizin oradan geçişiniz cennetin habercisidir: belki onlardan birşeyler satın alırsınız.

Ama bunlara gülecek ya da bunlardan rahatsız olacaklar geri dursun; bu saygısızlık sayılmalıdır. Bu gülünç hareketleri, bu ikiyüzlü girişimleri bir can çekişmenin klinik belirtileri olarak görmek yerine, mahkûm etmek boşunadır, alay etmek ise canice olur. Bu umutsuzca davranışların kaynağında tek bir korku yatar: açlık korkusu. Yığınla insanı kırlardan koparan, Kalküta'nın nüfusunu birkaç yılda iki milyondan beş milyona çıkaran; geceleri trenin penceresinden, peronlar üstünde, bugün giysileri olan, yarınsa kefenleri olacak beyaz pamuklulara sarılmış uyurken gördüğünüz göçmenleri garların kuytularına dolduran bu korkudur. Yolcunun merhameti tedbirli olmasını engeller de eğer bu zavallılara bir sadaka umudu verirse, içlerinden birinin sessiz yalvarışı azgın bir başkaldırıya dönüşebilir. Böyle bir olasılıktan sizi korumak için -basamakta çömelmiş silahlı asker gibi- şuraya yerleştirilmiş birinci mevki kompartımanın madeni parmaklıkları arasından gözgöze geldiğiniz dilencinin bakışına o trajik yoğunluğu yükleyen de bu korkudur.

Dönencelerarası Amerika'da yaşayan Avrupalı, kendi kendine sorular sorar. İnsan ile coğrafi çevresi arasında kurulan özgün ilişkileri gözlemler; insan hayatının değişik türleri ona durmaksızın düşünce konuları sağlar. Ama kişiden kişiye ilişkiler ayrı bir biçim almazlar; bunlar, kendisinin herzaman bildiği tanıdığı türdedir. Oysa Güney Asya'da bu ilişkiler ona aksine, insanın dünyadan ya da diğer insanlardan bekleyebileceğinin berisinde ya da ötesinde görünür.

Günlük yaşamda, insan ilişkilerinin özü hep yadsınır gibidir.

Size herşeyi önerirler, herşeye söz verirler, hiçbir şey bilmedikleri halde herşeyi yapabileceklerini söylerler. Böylece, daha en başından, karşınızdakinin iyi niyet, sözleşme anlayışı ve sorumlulukla beliren insan niteliğini yadsımaya sizi zorlarlar. *Rickshaw boy*'lar, izlenecek yol konusunda sizden daha bilgisiz olmalarına rağmen, sizi heryere götürmeye hazırdır. O zaman öfkelenmemek ve -çekçeklerine binip onlar tarafından çekilmekten ne kadar tedirgin olsanız da- onlara hayvan muamelesi yapmamak çok zordur; çünkü sergiledikleri akılsızlıkla sizi kendilerine böyle bakmaya mecbur ederler.

Yaygın dilencilik insanı daha da derinden rahatsız eder. Salt, bir başka insanın varlığının farkına varmanın sağlayacağı doyum için bile olsa bir başkasının gözüne doğrudan bakmaya cesaret edemezsiniz; çünkü en küçük bir duraksama hemen bir güçsüzlük, birinin yalvarışına açıklık olarak yorumlanacaktır. "SA'HİB!" diye seslenen dilencinin ses tonu, bizim, çocukları azarlarken "OĞLUM!" deyişimize şaşılacak kadar benzer: ses önce yüksektir sonra ikinci hecede düşer. Sanki, "Anlamayacak ne var? Herşey ortada, ben burada senin önünde dilenmek için durmuyor muyum ve sadece bu nedenle senden bir alacağım yok mu? Ne düşünüyorsun? Aklın nerede?" der gibidir. Bir fiili durum her yönüyle öylesine kabul edilmiştir ki yalvarma unsurunu ortadan kaldırır. Artık sadece nesnel bir durumun, onunla benim aramdaki doğal bir ilişkinin onaylanması söz konusudur; ve bundan, fiziksel dünyada nedenlerle sonuçları biraraya getiren zorunlulukla, sadaka doğmalıdır.

Burada da karşınızdaki kişi sizi, kendisinde bulmayı onca istediğiniz insan niteliğini yadsımaya zorlamaktadır. Kişiler arasındaki ilişkileri belirleyen bütün başlangıç durumları çarpıtılmıştır, toplumsal oyunun kurallarına hile karışmıştır, başlatmak olanaklı değildir. Çünkü bu zavallılara eşitiniz gibi davranırsanız, bunu adaletsizlik sayacaklardır: eşit olmak değildir dilekleri; gururunuzla onları ezmeniz için yalvarmakta, ayaklarınıza kapanmaktadırlar; çünkü aranızdaki açıklık büyüdükçe, ilişkiniz gevşediği ölçüde daha dişe dokunur bir kırıntı (İngilizce'deki doğru sözcükle *bribery*) ummaktadırlar; beni ne denli yükseklere çıkarırlarsa, istedikleri bu önemsiz şeyin, o ölçüde büyüyeceğini umacaklardır. Talep ettikleri bir hayat hakkı değildir; hayatta kalabilmek bile onlar için, güçlülere gösterilen saygı ile ancak kısmen karşılık verilebilen, hakedilmemiş bir sadakadır.

Demek ki eşit olmayı düşünmemektedirler. Ama insanlardan

da gelse, böylesine sürekli bir baskıya; sizi aldatmak, "açmaza düşürmek", sizden hileyle, yalanla ya da çalarak birşeyler koparmak için herzaman uyanık bu beceriye katlanmak mümkün değildir. Gene de nasıl tepki göstereceksiniz? Çünkü -ve işte burada çare tükenmektedir- bütün bu davranışlar birer yalvarma türüdür. Ve birşey çalarken bile size karşı temeldeki tutumları yalvarma biçimini aldığından, durum böylesine uçsal ölçüde ve tam anlamıyla katlanılmaz hale gelmektedir. Saray gibi otelimin pencerelerinden, Başbakanlığın kapısında bütün gün, -herbiri birkaç aileyi barındırabilecek odalarımızdan bizi kovmak yerine-, ağlar ve inlerken gördüğüm göçmenleri, Karaşi'nin ağaçlarında durmaksızın gaklayan şu kafaları kurşuni benekli kargalarla birtutmaktan, ne kadar utansam da, vazgeçemiyorum.

İnsan ilişkilerindeki bu bozulma bir Avrupalı için ilkin anlaşılır gibi değildir. Sınıflar arasındaki karşıtlığı, sanki başlangıcında -ya da en iyi durumda- bu karşıtlıkların varolmadığı, mücadeleler ya da gerilimler biçiminde görürüz. Ama burada gerilim teriminin bir anlamı yoktur. Hiçbir şey gergin değildir, gerilebilecek herşey çok önceden kopmuştur. Kopma işin başında gerçekleşmiştir ve ya kalıntıları aranacak ya da geri gelmesi beklenecek "o eski güzel zamanlar"ın olmayışı sizi tek bir sonuca götürür: sokaklarda rasladığınız bütün bu insanlar yokolmadadırlar. Elinizde avucunuzda ne varsa verseniz, eğik düzlemde kayışlarını bir an için durdurabilir misiniz?

Eğer gerilim açısından bakarsak ortaya çıkan görünüm daha az karanlık değildir. Çünkü o zaman da herşeyin, hiçbir dengenin kurulamayacağı kadar gergin olduğunu kabul etmek gerekecektir: dizgenin unsurları arasındaki ilişki geriye dönülemez biçimde katılaşmıştır; olsa olsa dizgenin kendisini ortadan kaldırmak gerekir. İlkin, onları küçük gördüğünüzden değil ama, yaşamlarındaki en küçük bir düzelmenin ancak sizin durumunuzun yüzlerce defa daha iyi olmasıyla gerçekleşeceğine olan saçma inançla sizi daha görkemli, daha güçlü görmeyi umarak, saygılarıyla sizi aşağıladıkları için uzak durmanız gereken yalvaranlara karşı dengesizlik sözkonusudur. Asya zalimliği denilen şey nasıl da aydınlanıyor! Bu canlı olarak yakmalar, bu öldürmeler ve bu işkenceler, iyileşmesi mümkün olmayan yaralar açmak üzere düşünülmüş bu cerrah aletleri; kendilerini bir nesne haline sokarak sizi nesneleştiren ve sizi nesne gibi görüp kendileri nesneleşen fakirlerle kurulan iğrenç ilişkinin parlatılmasından ibaret korkunç bir oyunun sonucu değil mi bütün onlar? Aşırı debdebe ile aşırı sefaletin arasındaki açıklık insani bo-

yutu ortadan kaldırıyor. Sonunda sadece, hiçbir şeye gücü yetmeyenlerin herşeyi umarak hayatta kalabildikleri (Binbir Gece'nin cinleri ne kadar Doğulu bir düştür!) ve herşeyde hak görenlerin ise hiçbir şey vermeye razı olmadıkları bir toplum kalıyor ortada.

Bu koşullarda, bizim (çoğu zaman yanlış yere) Batı uygarlığının belirtisi olduğunu düşünmekten hoşnutluk duyduğumuz insan ilişkileriyle hiçbir benzerliği olmayan ilişkilerin, kâh insanlık dışı, kâh, çocuk davranışlarında gözlemlediklerimiz gibi, insanlık altı görünmesi şaşırtıcı değildir. Hiç olmazsa bazı yönleriyle bu trajik halk bize çocuksu gelmektedir: örneğin bakışlarındaki ve gülümsemelerindeki yumuşaklık. Sonra, rasgele oturmuş, uzanmış bütün bu kimselerde göze çarpan, duruşa ve mekâna kayıtsızlık; uydurma süs eşyalarına ve yalancı sırmalara merakları; el ele dolaşan, açıkta yere çömelerek işeyen ve *chilam*'larının şekerli dumanını çeken erkeklerin saf ve hoşgörülü davranışları; diplomaların ve tavsiye mektuplarının büyülü saygınlığı; arabacılarda (ve genel olarak iş verdiğiniz herkeste) ölçüsüz olmakla birlikte, dörtte birine ya da onda birine hemen razı oldukları taleplere yolaçan, herşeyin mümkün olabileceği yolundaki inanç. Çittagong sırtlarında yaşayan ve hastalıktan, yetersiz beslenmeden, yoksulluktan kırılan ve bir de Müslümanlar tarafından hoyratça ezilen yerlilere, Doğu Bengal valisi tercümanı aracılığıyla birgün şunu sordurmuştu: "Neden şikayetçidirler?" Uzun uzun düşündüler ve sonra şu yanıtı verdiler: "Soğuktan..."

Hindistan'da her Avrupalı kendini -istesin istemesin- çok sayıda hizmetkârla ve *bearer* denilen ve her işi gören adamlarla çevrilmiş bulur. Hizmet etmeye bu yatkınlıkları acaba geleneksel bir toplumsal eşitsizlikle, kast sistemiyle ya da sömürgecilerin istekleriyle açıklanabilir mi? Bilmiyorum, ama gösterdikleri aşırı saygı kısa sürede çevrenizdeki havayı yaşanmaz hale sokar. Çıplak tahtaya basmamanız için yere uzanmaya hazırdırlar, günde on defa yıkanmak isteyip istemediğinizi sorarlar: burnunuzu sildikten sonra, bir meyve yiyince, parmağınız kirlendiyse... Her an çevrenizdedirler, bir emir dilenirler. Bu boyun eğme isteğinde erotik birşeyler vardır. Eğer davranışlarınız onların beklentilerine uymuyorsa, eğer her koşulda eski Britanyalı efendileri gibi davranmıyorsanız dünyaları kararır: pudding yemiyor musunuz? Akşam yemeğinden sonra değil de, önce mi banyo yapacaksınız? Sanki dünyanın sonu gelmiştir... şaşkınlık yüzlerinden okunur; hemen vazgeçiyorum, alışkanlıklarımı ya da en ender olanakları bir kenara itiyorum. Madem ki bir insanın manevi kurtuluşunu ancak bir ananası feda etmekle

sağlayabiliyorum, o zaman taş gibi sert bir armudu, çırpılmış yumurtalı sütlü kremayı yiyebilirim.

Birkaç gün süreyle Çittagong'da *Circuit House*'da kaldım: İsviçre şaleleri tarzında ahşap bir saray; kaldığım oda beş metreye dokuz metre boyunda, tavanı beş altı metre yükseklikte. Odada en az oniki tane elektrik düğmesi var: tavan lâmbası, duvar lâmbaları, dolaylı aydınlatma, banyo ışığı, *dressing room*, ayna, vantilatör vd. Nihayet burası, *Bengal ateşinin*[16] ülkesi değil mi? Bu elektrik çılgınlığı sayesinde, mihracenin biri, hergün yinelenen ve kendine özel bir havai fişek gösterisinin keyfini sürmüştür.

Birgün, kentin aşağı kesiminde, ilçe yöneticisi tarafından emrime verilen otomobili güzel görünümlü bir dükkânın önünde durdurtttum ve içeri girmek istedim, "*Royal Hair Dresser, High class cutting*" vs... Sürücü dehşete düşmüş gibi bana bakakaldı: "*How can you sit there!*" Gerçekten, eğer *Master*, onun ırkından kişilerle birarada oturarak kendini ve dolayısıyla onu alçaltırsa, kendi toplumu içinde onun saygınlığı ne hale gelirdi? Vazgeçtim, ve üstün bir varlığın saçının kesilmesine ilişkin kuttörenin [*rituel*] örgütlenişini kendisine bıraktım. Sonuç: berber, müşterileriyle işini bitirinceye ve malzemelerini toparlayıncaya kadar, bir saat arabanın içinde bekleyiş; bizim Chevrolet ile *Circuit House*'a dönüş. Oniki elektrik düğmeli odama döner dönmez *bearer*, saçlarıma değen bu köle ellerin kirinden aklanmamı sağlamak amacıyla, traş biter bitmez yıkanmam için banyoyu doldurdu.

Kendinden daha aşağıda birini bulabilen ya da yaratabilen herkesi, ona bakarak kendini kral yerine koymaya yönelten bu geleneksel kültürün egemen olduğu ülkede, böylesine tutumlar köksalmıştır. *Bearer, scheduled caste*'lardan demek ki en alt kastlardan birine mensup ağır işçiye, benim kendisine davranmamı beklediği biçinde davranacaktır. Gelenekler nerdeyse insan olarak kabul edilmelerini bile engellediği için, İngiliz yönetimi bunlara, korunması gerekenler olarak "kayıtlı" bulunanlar adını vermektedir. Ayrıca gerçekten, görevleri dolayısıyla ya odaların basamakları üzerindeki tozları sapsız bir fırçayla ellerinde toplamaya, ya da arkadaki helâların kapılarının alt tarafını yumruklayarak, içerdeki kişinin, İngilizlerin "*commode*"[17] adını verdikleri o acaip âletle işini çabuk bitirmesini sağlamaya çalışırken hep çömelik kalmaya mahkûm; sonra, efendiye ait birşeyi alıp kaçırmakla, onlar da kendilerine bir ayrıcalık sağlama yolu ve bir mevki buluyormuşçasına, avluda herzaman telâşla, yengeçler gibi koşuşturan bu süpürücülerin ve oturak boşaltıcılarının insan olup olmadıkları sorulabilir.

Bu kölelik izlerinin silinmesi için sadece bağımsızlığın kazanılması ve zamanın geçmesi yeterli olmayacaktır. Bir gece, Kalküta'da *Star Theater*'den çıkarken bunu çok iyi anladım; *Urboshi* adı verilen bir mitolojik hikayeden esinlenmiş bir Bengal oyununu izlemeye gitmiştim. Çıkışta, bir gün önce geldiğim kentin bu dış mahallesinde biraz şaşkın durumda bakınırken, yörenin hali vakti yerinde kentsoylularından bir aile oradan geçen tek taksiyi durdurmakta benden çabuk davrandı. Ama şoför onları taşımaya yanaşmadı: müşterileriyle *Sahib* sözcüğünün sık sık duyulduğu hararetli bir tartışma sırasında, onlara bir beyazla rekabete girmelerinin ne kadar uygunsuz olduğunu anlatmaya çalışır gibiydi. Aile üyeleri belli etmekten kaçındıkları bir can sıkıntısı içinde gecenin karanlığında yaya olarak uzaklaştılar ve taksi beni aldı; acaba şoför daha yüklü bir bahşiş mi umuyordu? Hayır, yetersiz Bengalce bilgime dayanarak anlıyabildiğim kadarıyla, tartışma çok ayrı bir noktada, saygıyla uyulması gereken geleneksel düzen üzerinde, yoğunlaşmıştı.

O gece, sanki bazı engellerin ortadan kalktığı yanılgısına kapıldığım için, uğradığım hayal kırıklığı daha da fazla oldu. Biraz tiyatroya, biraz da hangara benzeyen o büyük ve bakımsız mekânda bulunan tek yabancı da olsam, yerel topluluğa karışmıştım. Çoğunun yanında, sevimli ağırbaşlılıklarına bakarak dışarı çıkmaya pek alışık olmadıkları anlaşılan eşleri bulunan bu tamamiyle saygı değer memurlar, işgörenler, tüccarlar, dükkâncılar, bana karşı, gündüz başıma gelenlerden sonra, çok rahatlatıcı bir kayıtsızlık içindeydiler; davranışları ne kadar olumsuz olursa olsun, hattâ belki bu nedenle, aramızda sessiz bir kardeşlik bağı kuruluyordu.

Ancak yer yer anlayabildiğim piyes, bir Broadway, Chatelet ve *Belle Hélène*[18] karışımıydı. İçinde gülünçlü ve hizmetçilerle gönül yakınlıklarını işleyen sahneler, göz yaşartıcı sevda sahneleri, Himalaya dağları, aşkta hayal kırıklığına uğramış ve orada keşiş hayatı sürdüren biriyle, onu pos bıyıklı bir generalden koruyan, şimşek bakışlı ve üç dişli mızrak taşıyan bir tanrı vardı; bir de, yarısı bir garnizon kentinin fahişelerine, diğer yarısı ise Tibet'in değerli tanrı heykelciklerine benzeyen *chorus girls* grubu yeralıyordu. Oyun arasında, ses yükselticilerinden, Çin havaları ile paso doble karışımı, canlı ve bayağı bir müzik yayınlanırken, -dörtbin yıl önce Harappa'da yapıldığı gibi ve orada hâlâ kırıklarını bulmanın mümkün olduğu- kullanıldıktan sonra atılan pişmiş topraktan kaplar içinde çay ya da gazoz satılıyordu.

Uydurma kostümü nedeniyle tombul vücudu, çifte gerdanı ve kıvırçık saçları iyice ön plâna çıkan jön prömiyenin hareketlerini iz-

lerken, birkaç gün önce bir yerel gazetenin edebiyat sayfasında okuduğum bir cümleyi anımsadım; onu buraya olduğu gibi, Hindistan İngilizcesinin tarifsiz tadını kaçırmamak için tercüme etmeden alıyorum: ... *and the young girls who sigh as they gaze into the vast blueness of the sky, of what are they thinking? Of fat, prosperous suitors...*[19] "Yağlı taliplere" bu atıf beni şaşırtmıştı, ama sahnede göbeği kat kat dalgalanan talihli kahramana bakarak ve birazdan kapının dışında raslayacağım aç dilenciler aklıma gelince, kıtlıkla böylesine acı verici bir yakınlık içinde yaşayan toplum için, besili olmanın şiirsel değerini daha iyi anladım. Zaten İngilizler de, burada üstüninsan gibi görünmek için en iyi yolun, kendilerine, sıradan bir insana yetebilecek besinden kat kat fazlasının gerektiğine yerlileri inandırmak olduğunu kavramışlardı.

Birmanya sınırlarına doğru Çittagong tepelerinde, bir yerel racanın memurluk yapan kardeşiyle gezerken, hizmetkârlarının beni tıka basa doyurmaları için gösterdiği gayrete, daha ilk anda, adamakıllı şaşmıştım: şafakta *palancha*, yani "yatakta çay" (yerli kulübelerinde, üzerinde uyuduğumuz örülmüş Hint kamışından [*bambou*] esnek döşemelere yatak demek ne ölçüde olanaklıysa); iki saat sonra, mükellef bir *breakfast*; sonra öğle yemeği; saat beşte zengin bir çay; nihayet akşam yemeği. Üstelik bütün bunlar, sakinleri günde sadece iki defa haşlanmış kabak ve pirinçle beslenen, biraz zengin olanların ise bunları birazcık mayalanmış balık salçası ile lezzetlendirebildiği bir küçük köyde oluyordu. Kısa sürede, hem fizyolojik hem de manevi nedenlerle dayanamaz oldum. Bir Hint-İngiliz okulunda eğitim görmüş olan ve kırkaltı kuşak geriye giden soyağacıyla gurur duyan yol arkadaşım, bir Budist soylusu, (okulda prenslerin oturdukları yere saray dendiğini öğrendiği için, mütevazi evinden "sarayım" diye sözederdi), benim kanıklığım karşısında şaşırmış ve biraz da yadırgamış görünüyordu: *Don't you take five times a day*? Hayır, günde beş defa "almıyordum", özellikle açlıktan ölmeye yatmış insanların arasındayken. İngilizler dışında hiç beyaz insan görmemiş bu adamın sorularının ardı arkası gelmiyordu: Fransa'da neler yenir? Yemekler nelerden oluşur? Yemek aralarında ne kadar süre vardır? Etnografın araştırma sorularını yanıtlayan titiz bir yerli gibi kendisini bilgilendirmeye çalışıyordum ve söylediğim her sözden sonra zihninde meydana gelen karışıklığı yüzünden okuyordum. Dünya görüşü bütünüyle değişiyordu: demek bir beyaz, sadece bir insan olabiliyordu!

Oysa burada, insanlığı varedebilmek için pek az şey yeterliydi! İşte tek başına kaldırıma yerleşmiş, âletlerini ve bir kaç metal par-

çasını yere sermiş bir zanaatkâr. Kendisinin ve ailesinin beslenmesini sağlayan çok basit bir uğraş içinde. Nasıl bir beslenme? Açık hava mutfaklarında, odun kömürü üstünde kızaran sopaya sarılmış et parçaları; mahruti kaplar içinde çalkalanan süt ürünleri; çiğnemelik tembul parçalarını sarmaya yarayan, sarmal biçimde dizilmiş, yuvarlak yuvarlak kesilmiş yapraklar; kızgın kumda kızaran baklagillerin altın taneleri. Bir çocuk, bir tepsi içinde birkaç nohut satıyor; bir adam ondan bir çorba kaşığı satın alıp, hemen oraya çömelerek yemeye başlıyor, biraz sonra gelen geçene aldırmaksızın çişini yaparken de aynı şekilde çömelecektir. Tahtadan barakalar biçimindeki kahvelerde işsiz güçsüzler, sütlü çay içerek saatler geçiriyorlar.

Yaşamak için pek az şey yetiyor: biraz alan, biraz besin, biraz neşe, biraz araç ve gereç; bu sanki avuç içinde bir yaşamdır. Buna karşılık iç dünyası çok zengindir. Bunu sokaklardaki canlılıktan, bakışların yoğunluğundan, en küçük bir tartışmanın şiddetinden; yabancıların karşılaştığı ve Müslüman ülkelerde genellikle elin alna götürülmesiyle verilen selâmla[20] birleşen gülümsemelerin nezaketinden sezinlemek mümkündür. Başka türlü, bu kişilerin dünyaya bu kadar kolayca uyum sağlamalarını nasıl yorumlayabiliriz? İşte size seccadenin dünya yerine geçtiği ya da yere çizilen dikdörtgenin tapınma mekânını belirlediği bir uygarlık. Herbiri fakir tezgâhlarının dünyasında, sineklerin, gelen geçenin ve uğultunun içinde sükûnetle işine bakanlar: sakal traşı yapanlar, saç kesenler, arzuhalciler, zanaatkârlar, burada, sokağın ortasındalar. Direnebilmek için, doğaüstüyle çok güçlü, çok kişisel bir bağ gerekli; ve belki de İslâm'ın ve dünyanın bu yöresindeki diğer inanç sistemlerinin gizlerinden biri bunda yatıyor: her birey kendini sürekli olarak Tanrı'sının huzurunda görüyor.

Hint Okyanusu'nun kıyısında, Karaşi yakınlarındaki Clifton Beach'te yaptığım bir gezintiyi anımsıyorum. Kumullar ve su birikintileri arasından bir kilometre kadar yürüdükten sonra, kumu koyu renkli bir plaja varılır. Tatil günleri, sahiplerinin bayram giysilerine göre daha süslü develerin çektiği arabalara doluşmuş bir kalabalık buraya akın eder; ama o gün kimseler yoktu. Okyanus yeşile çalan bir beyazlıktaydı. Gün batıyordu; ışık sanki, güneşi arkasına almış bir gökyüzünün altından, kumdan ve denizden kaynaklanır gibiydi. Sarıklı bir ihtiyar, yakında bulunan ve kebapların kızartıldığı bir kahveden ödünç aldığı iki demir iskemleyle kendine bir mescit kurmuştu. Kumsalda bir başına dua ediyordu.

XVI
Pazar Yerleri

Özel olarak amaçladığım halde, bir tür zihni *travelling*[21] beni Orta Brezilya'dan Güney Asya'ya; en son keşfedilen topraklardan, uygarlığın en önce görüldüğü yerlere; eğer Bengal'in, Mato Grosso ya da Goias'ın üçbin katı nüfusa sahip olduğu doğruysa, en ıssız yörelerden en kalabalık bölgelere götürdü. Yazdıklarımı yeniden okurken farkın daha da derin olduğunu anlıyorum. Amerika'da ilgimi çeken öncelikle doğal ya da kentsel mekânlardı. Her iki durumda da bu mekânlar, kendilerine, oralarda yaşayan canlılardan bağımsız bir varoluş sağlayan biçimleri, renkleri ve yapılarıyla belirlenen nesnelerdi. Hindistan'daysa bu büyük nesneler zaman içinde yokolmuştur; tek gerçeklik olarak fiziksel ya da insani büyük bir tozdan başka bir şey kalmamıştır. Orada öncelikle nesneler görürken burada sadece varlıklar görebiliyorum. Binyılların etkisiyle aşınmış bir toplumsal yapı yıkılmakta ve yerini sadece kişiler arasında çeşitli ilişkilere bırakmaktadır; gözlemci ile eriyen bütünün arasına böylesine yoğun bir insan kitlesi girmektedir. Oralarda, Dünyanın bu yöresini belirlemekte çok kullanılan alt kıta deyimi böylece yeni bir anlam kazanmaktadır. Sadece Asya kıtasının bir bölümünü belirtmekte, kıta adını tam olarak haketmeyen bir dünyayı işaret etmemektedir: çünkü, çevriminin son sınırlarına kadar sürüklenmiş bir çözülme süreci, evvelce birkaç yüzmilyon parçacığı, insanı, örgütlenmiş bir çerçevede tutan bir yapıyı yıkmıştır. Bu insanlar şimdi, tarihin yarattığı bir boşlukta korkunun, acının ve açlığın en ilkel güdüleri ile her yöne yalpalamaktadırlar.

Dönencelerarası Amerika'da insan, ilkin, sayısının azlığı nedeniyle ortalıkta görünmemektedir. Ama, daha yoğun biçimde yerleştiği yerlerde de, bu yeni biraraya gelişin henüz iyice belirgin topografyasında kaybolmaktadır. İnsanoğlunun sadece 450 yıldan

beri -ve o da bazı yerlerini- yağmaladığı topraklarda az bir şeyle varlığını sürdürmek hâlâ mümkün olduğu için, iç bölgelerde ve hatta kentlerde yaşam düzeyi ne kadar düşük olursa olsun, insanların inlemelerinin duyulabileceği düzeye ancak istisnai olarak inmektedir. Ama tarımın ve manüfaktürün beşbin hatta onbin yıldan beri yapılageldiği Hindistan'da temeller kaymaktadır: ormanlar yok olmuştur: odun olmayınca, tarlalara verilmesi gereken bir gübre, yemek pişirmek için yakılmaktadır; yağmurlarla yıkanan ekilebilir toprak denizlere akmaktadır; aç hayvanlar insanlardan daha yavaş üremekte ve soylarının sürmesi de insanların onlarla beslenmeyi yasaklamalarıyla mümkün olmaktadır.

Dönencelerin ıssız bölgeleriyle, kalabalık bölgeleri arasındaki bu zıtlığı hiçbir şey, panayırlarının ve pazar yerlerinin karşılaştırılması kadar iyi örnekleyemez. Bolivya'da ya da Paraguay'da olduğu gibi Brezilya'da da, toplumsal yaşamın bu büyük olayları, henüz bireysel bir üretim düzenini ortaya koyar. Her tezgâh, sahibinin özelliğini yansıtır: Afrika'da olduğu gibi, kadınlar ev üretimlerinin ufak tefek fazlalarını sunarlar alıcılara. İki yumurta, bir avuç biber, bir bağ sebze; bir başkası bir çiçek, boş zamanlarında toplayıp ipe dizdiği yaban tanelerinden meydana gelen birkaç dizi inci -siyah benekli kırmızılardan "keçi gözleri", parlak kurşuni renklilerinden "Meryem Ana'nın gözyaşları"-; satıcı kadının eseri bir sepet ya da bir toprak kap ve orada karmaşık bir alışveriş çevrimini sürdüren birkaç antik uğurluk (*talisman*). Herbiri alçakgönüllü bir sanat eseri olan bu oyuncak tezgâhlar, zevklerin ve faaliyetlerin çeşitliliğini, herbirine özgü dengeyi sergiler; bunlar herkesin özgürlüğünü koruduğunun işaretidir. Ve yoldan gelen geçenlere seslenmenin amacı, iskeleti çıkmış ya da sakat bir vücut göstererek onları sarsmak, birilerini ölümden kurtarmak için onlara yalvarmak değildir; amaç, *bicho* adı verilen ve sayıların zarif hayvan çizimleriyle biraraya getirildiği, bir talih oyunundan, bir kelebek -ya da bir başka hayvan- çekmelerini, *tomar a borboleta*, önermektir.

Görmemiş olsanız bile Doğu pazarında bulunabilecek her şeyi bilirsiniz, bunun sadece iki istisnası vardır: insan yoğunluğu ve pislik. O deneyi yaşamadan bunlardan ne birini ne de ötekisini düşünebilirsiniz. Çünkü bu deney, bir anda bir temel boyutu somutlaştırır. Sineklerin, kara benekler halinde deldiği bu havada, bu kaynayan kalabalıkta insanın doğal ortamını görürsünüz. Kalde'nin Ur kentinden başlayıp, İmparatorluk dönemi Roma'sından geçerek, Philippe le Bel'in Paris'ine kadar ağır ağır, bizim uygarlık adını verdiğimiz şeyi salgılayan ortamdır bu.

Bütün pazar yerlerini gezdim: Kalküta'da eski ve yeni pazarları; Karaşi'de *Bombay Bazar*'ı; Delhi ve Agra pazarlarını: *Sadar* ve *Kunari*'yi; dükkânlarla işliklerin arasına sıkışmış kovuklarda ailelerin büzülerek yaşadığı bir tür çarşılar zinciri olan Dakka'yı; Çittagong'ta *Riazüddin Bazar*'ı ve *Hatunganj*'ı: Lahor kapılarındaki bütün pazarları: *Anarkali Bazar*'ı, *Delhi, Şah, Almi* ve *Akkari*'yi; Peşaver'de *Sadr, Dabgari, Sirki, Bajori, Ganj* ve *Kalan*'ı. Afgan sınırında Hayber Geçidi'nin, Birmanya kapılarında ise Rangamati'nin köy panayırlarında meyve ve sebze pazarlarını gördüm; pembe soğan ve patlıcan yığınlarını, inatçı bir Hint armudu rahiyası içinde çatlamış narları; sonra, güllerle yaseminlerin, parıltılı levhacıklar ve melek saçlarıyla[22] birlikte örüldüğü çiçek pazarlarına gittim; yaldızlı kâğıtlar üzerinde kahverengi ve kızıla çalan kuru yemişler satanların tablalarına baktım; baharatları ve karileri, kırmızı, sarı ve portakal rengi toz tepeciklerini, duyuları köreltecek derecede keskin lâvanta ve kuru kayısı kokusu yayan biber dağlarını seyrettim ve kokladım; kebapçıları, kaymakçıları, *nan* ya da *chapati* yapan gözlemecileri, çay ya da limonata satıcılarını; bilinmeyen bir dinozorun dışkısını anımsatan, yapış yapış bir meyveler ve çekirdekler kitlesi gibi topaklanmış hurmalar satan toptancıları; daha çok pasta tepsileri üzerine yapışmış sinek satıcılarına benzeyen pastacıları; kaplarını çekiç altında döndürürken çıkarttıkları gürültü yüz metre öteden duyulan kazancıları; yeşil ve sarı saplarla çalışan hasırcıları ve halatçıları; türbanlar ile başörtüleri arasına, Sâsani krallarının külâhlarına benzer, altın yaldızlı mahruti *kallâ*'ları dizen şapkacıları; yeni boyadan çıkmış sarı ve mavi kumaşlarla, Buhara tarzında yapay ipekten dokunmuş pembe ve safran sarısı atkıların uçuştuğu kumaşçı dükkânlarını; ahşap karyolaların marangoz, oymacı ve boyacılarını; taş tekerlerini çeviren bileyicileri; ıssız ve sıkıntılı hurda pazarını; bir uçları birbirine bitişik, öbür uçları birbirinden ıraklaşan biçimde dizilmiş *chilam* çubuklarının yanında üstüste istiflenmiş sarı tütün yapraklarıyla, kızıl tömbeki satan tütüncüleri; yüzlerce çarığı bir mahzendeki şişeler gibi yanyana sıralayan çarıkçıları; sanki deşilmiş bir karından her yöne fışkırırmış gibi, dört bir yana dağılan mavi ve pembe tonlarında camdan barsaklara benzeyen bilezikleri -*bangles*[23]- satanları; vernikli, ince uzun *chilam* kaplarının sıralandığı çömlekçi dükkânlarını; kilden yapılmış, sırlı ya da kızıl toprak rengi zemin üstüne kahverengi, beyaz ve kırmızı boya vurulmuş ve birbirine dolanan çizgilerle süslü küpleri; tespih taneleri gibi, salkım şeklinde ipe dizilmiş *chilam* ocaklarını; gün boyunca ellerinden elek düşmeyen uncuları; terazide, değerli küçük

sırma parçalarını tartan ve camekânları komşu tenekeciye kıyasla daha az parıltılı kuyumcuları; beyaz pamukluları, zarif renkli lekeler oluşmasını sağlayacak biçimde, yumuşak ve tekdüze hareketlerle döven yemenicileri; açık havada çalışan demircileri gördüm. Bütün bu kaynayan ve düzenli dünyanın üstündeyse, çocuklar için, uçlarına rengârenk fırıldaklar takılmış çubuklar, yaprakları rüzgârda çırpınan ağaçlar gibi salınıyor.

Kırsal bölgelerde bile böylesine çarpıcı görünümlerle karşılaşılabilir. Bengal nehirlerinde motorlu tekneyle yolculuk ediyordum. Kıyılarında, su üstünde yüzer gibi duran beyaz çini kaplı camileri çevreleyen, muz ve palmiye ağaçlarının sıralandığı Buliganga'nın ortasında bir küçük adaya çıktık. Palamar atmış binlerce kayık ve *sampan* orada bir *hat*'ın, bir kır pazarının kurulduğunu gösteriyordu. Hiçbir konut görülmemekle birlikte, orada gerçekten günübirlik bir kent kurulmuştu. Sakinleri, çamurlar içinde, herbiri ayrı bir ticaret konusuna ayrılmış mahallere yerleşmişlerdi: *paddy*[24], hayvan, tekneler, Hint kamışından sırıklar, çanak-çömlek, dokuma, meyve, tembul cevizi, balık ağları. Nehrin kollarındaki hareketlilik, sudan sokaklarda dolaşma izlenimi yaratıyordu. Yeni satın alınmış inekler, kendilerini seyreden manzaranın önünden, kayıkların içinde ayakta geçip gidiyorlardı.

Bütün bu görüntü sonsuz bir yumuşaklık içindeydi. Sümbüllerin mavileştirdiği bu yeşillikte, *sampan*'ların seyrettiği bu nehir ve bataklık sularında, barıştırıcı, uyuşturucu birşeyler vardı; incir ağacı köklerinin zorlamasıyla yerinden oynamış kırmızı tuğladan yaşlı duvarlar gibi, insan kendini orada çürümeye bırakabilirdi.

Ama bu yumuşaklık gene de rahatsız edicidir: alışılmış bir görünüm değildir, bunun için çevrede fazla su vardır. Her yıl yinelenen baskınlar, sebze ve balık üretimini düşürerek olağan dışı yaşama koşulları yaratır: suların kabarma zamanı kıtlık zamanıdır. süngerleşmiş su sümbülleri arasında yeterli yiyecek bulamayan hayvanların bile iskeleti çıkar, ölürler. Havadan çok su içinde yaşayan ve çocukları, yürümeyi öğrenirken aynı anda küçük kayıklarını kullanmayı da beceren, garip bir halk; yakacak başka bir şey bulunmadığından, suya bastırıldıktan ve elyafı alındıktan sonra tekrar kurutulmuş Hint keneviri saplarından ikiyüz adedinin, ayda üçbin franktan az kazanan insanlara, taşkın sırasında ikiyüzelli franga satıldığı bir yöre.

Gene de âdetleri, yerleşme biçimleri ve yaşam tarzlarıyla en ilkel toplumlara benzeyen ama büyük mağazalar kadar karmaşık pazar yerleri kuran bu insanların trajik durumunu kavrayabilmek için

köylere girmek gerek. Sadece yüzyıl önce, kırlar onların kemikleriyle doluydu; çoğu dokumacı olan bu insanlar, yöreyi sömürgeleştirenlerin Manchester pamuklularına pazar yaratmak için, geleneksel mesleklerini yasaklamaları üzerine açlığa ve ölüme mahkûm edilmişlerdi. Bugün ekilebilir her karış toprak, yılın yarısı boyunca su altında kalmasına rağmen, Hint keneviri ekimine tahsis edilmiştir. Kenevir, Narrayanganj ya da Kalküta'daki fabrikalarda işlendikten sonra, ya da işlenmeksizin doğrudan Avrupa ve Amerika'ya sevkedilmektedir. Böylece, bir öncekinden daha az zoraki olmayan bir başka yoldan, okumayı yazmayı bilmeyen ve yarı çıplak bu köylüler günlük yiyecekleri için dünya piyasalarındaki dalgalanmalara bağımlıdırlar. Balığı kendileri avlasalar bile, beslendikleri pirincin hemen tamamı ithal edilmektedir; ve tarımdan elde ettikleri yetersiz geliri -içlerinde sadece bir azınlık toprak sahibidir- arttırmak için de günlerini acınacak işlerle geçirirler.

Üzerinde, koruluklar içinde kulübelerin öbeklendiği, sudan yükselen topraklar dizisi öylesine belirsizdir ki, Demra, neredeyse bir göliçi köyü sayılabilir. Orada, çok küçük çocuklar dahil bütün halkın şafakla birlikte, bir zamanlar Dakka'yı ünlendiren muslin tülleri elde dokumalarını seyrettim. Biraz daha ötede, Langalbund'ta, bütün bir bölge halkı, bizde erkek çamaşırlarında kullanılan türde, sedef düğmeler üretmekle geçirir hayatını. Daima *sampan*'larının hasırdan kamaralarında yaşayan bir gemici kastı olan Bidyaya ya da Badia'lar, sedefin elde edildiği nehir midyelerini toplar ve satarlar; çamurlu kabuklar yığını köye bir *placer*[25] görünümü verir. Asit banyosunda temizlendikten sonra kabuklar çekiçle parçalanır, sonra her parça bir el değirmeninde yuvarlaklaştırılır. Ardından bunların herbiri bir kaide üzerine yerleştirilir ve yayla harekete geçirilen tahta bir burguya takılı çentilmiş bir eğe ucuyla şekillendirilir. Buna benzeyen ama sivri uçlu bir aletle de üzerlerine dört delik açılır. Çocuklar, bitmiş düğmeleri, bizim taşra tuhafiyecilerimizin sattıkları biçimde, düzineler halinde yaldızlı kartonlara dikerler.

Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra gerçekleşen büyük siyasi dönüşümlerden önce, Pasifik adalarını ve Hindistan pazarını besleyen bu mütevazi sanayi, hammaddeyi ve üretimde kullanılan malzemeyi avans olarak sağlayan o aracı ve tefeci sınıfın, yani *mahajan*'ların uyguladığı ve hâlâ devam eden sömürüye rağmen işçilerin geçimini sağlıyordu. Hammadde ve malzeme fiyatının beş altı misli pahalılaşmasına karşılık, pazarın kapanmasıyla bölgesel üretim haftada altmışbin grosadan aydı ellibin

grosanın altına düşmüş bulunuyor; nihayet aynı zamanda üreticiye ödenen para da % 75 oranında azalmıştır. Nerdeyse akşamdan sabaha, ellibin kişi, zaten çok düşük olan gelirlerinin çok küçük bir kesiri ile yetinmek zorunda kalmıştır. Ne var ki , ilkel yaşam tarzına rağmen nüfusun miktarı, üretimin hacmi ve nihai ürünün görünümü burda gerçek bir zanaat tarzında üretimden sözetmeyi engellemektedir. Dönencelerarası Amerika'da -Brezilya, Bolivya veya Meksika'da- maden işleme, camcılık, yünlü, pamuklu ya da hasır üretimi alanlarında bu terim kullanılabilir. Hammadde o yerden çıkar, kullanılan teknikler gelenekseldir ve üretim evde yapılır; kullanım amacı ve biçimler öncelikle, üreticilerin zevkleri, alışkanlıkları ve ihtiyaçlarıyla belirlenir.

Buradaysa, ortaçağı yaşayan insanlar, birden manüfaktür dönemine sürüklenmiş ve dünya pazarına yem olarak atılmışlardır. İsin başından sonuna kadar bir yabancılaşma içindedirler. Hammadde onlara yabancıdır; İngiltere ya da İtalya'dan ithal edilen iplikleri kullanan Demra'lı dokumacılar tamamiyle; kullandıkları kabuklar yöresel olmakla beraber, vazgeçilmez nitelikteki kimyasal ürünler, kartonlar ve madeni yapraklar nedeniyle Langalbund'lu fason üreticilerse kısmen bu durumdadır. Ve üretim her yerde, bu zavallılar ancak örtünme olanağına sahip olup da pek düğme kullanamadıklarından *according to foreign standards*[26] gerçekleştirilmektedir. Kıyılarında samanla kaplı kulübelerin sıralandığı sakin kanallar ve yeşil kırların ardında, fabrikaların çirkin yüzleri seçilmektedir. Sanki tarihi ve iktisadi evrim en trajik evrelerini bu zavallı kurbanların sırtında üstüste getirmiş gibidir: ortaçağın kıtlıkları ve salgın hastalıkları, sanayi devriminin başlarındaki sınırsız sömürü, çağdaş kapitalizmin işsizlik ve spekülasyonu. XIV., XVIII. ve XX. yüzyıllar, dönenceler doğasının dekor oluşturduğu bir şiirsellikle alay etmek için, burada biraraya gelmiştir.

Dönenceler Amerikası'nın (ve bir dereceye kadar bütün Amerika'nın) mutlak ya da göreli anlamıyla insansız topraklar olarak kalabilmelerinin yarattığı tarihi ayrıcalığı tam olarak ancak, nüfus yoğunluğunun kilometrekarede binin üzerine çıktığı bu bölgelerde değerlendirebiliyorum. Özgürlük; sadece kendileri tarafından gerçekleştirilmiş ve sürdürülmüş olduğu için diğerlerinden daha saygın uygarlıkların tutkun oldukları bu nitelik, ne bir hukuki buluş ne de bir felsefi hazinedir. Özgürlük, insanoğluyla işgal ettiği alan, tüketiciyle sahip olduğu kaynaklar arasındaki nesnel bir ilişkinin sonucudur. Ama kaynak bolluğunun alanın darlığını telafi edeceği kesin değildir. Zengin fakat yoğunluğu yüksek bir toplumun bu

yoğunluktan ötürü, besin maddeleri tükenmezden önce salgıladıkları toksinlerle birbirlerini uzaktan yoketmeyi başaran un parazitleri gibi, kendi kendini zehirlemeyeceği de kesin değildir.

İnsanların içinde bulundukları koşulların inançları üzerinde etkili olmadığını düşünmek için ya çok saf ya da kötü niyetli olmak gerekir. Toplumsal yaşam biçimlerini belirleyen siyasi sistemler değildir; siyasi sistemleri ifade eden ideolojilere bir anlam kazandıran varlık biçimleridir; bu göstergeler ancak ilişkilendirildikleri nesnelerin varlığı ile bir dil meydana getirirler. Günümüzde Batı ile Doğu arasındaki anlaşmazlık öncelikle bir anlambilim (*sémantique*) sorunudur: oradan oraya taşıdığımız ifadeler, orada olmayan ya da farklı olan gösterilenlere değgindir. Eğer koşullar değişebilseydi, bu değişimin bize göre katlanılamaz çerçeveler içinde gerçekleşmesi, o koşulların kurbanları için çok önem taşımayacaktı. Kendilerini tutsak hissetmeyeceklerdi; aksine, zorunlu çalışmaya, kısıtlanmış besine ve güdümlü düşünceye erişmekle -bu onlar için bir iş sahibi olmanın, beslenmenin ve bir düşünsel yaşamı tatmanın tarihi aracı olacağı için- kendilerini özgürleşmiş hissedeceklerdi. Bize yoksunluk gibi görünen ve görünümü nedeniyle bizim o güne kadar reddettiğimiz koşullar, ortaya konulan bir gerçekliğin kesinliği karşısında eriyip gideceklerdi.

Uygun siyasi ya da iktisadi reçetelerin ötesinde, dönenceler Amerika'sı ile Asya'sı arasındaki kutuplaşmanın ortaya koyduğu sorun, sınırlı bir alanda insanların çoğalması sorunu olmayı sürdürmektedir. Bu konuda, Avrupa'nın iki dünya arasında arada bir yerde bulunduğunu akla getirmemek mümkün mü? Bundan yaklaşık üçbin yıl kadar önce Hindistan, bu nüfus sorununu, niceliği niteliğe çevirme, yani insan gruplarını bir arada yaşayabilmeleri için farklılaştırma aracı olarak kastlar sistemiyle çözmeyi denemişti. Hattâ sorunu daha da geniş olarak ele almış ve sistemi insanlardan öteye, bütün yaşam kürelerine yaymıştı. Bitkiler alemi, kastlar sistemiyle aynı amaçları paylaşır: toplumsal grupların ve canlı türlerinin birbirlerini ezmelerini engellemek; herbirine, diğerlerinin zıt bir özgürlükten vazgeçmeleri sayesinde, kendine özgü bir özgürlük vermek. Bu büyük denemenin başarısızlıkla sonuçlanmış olması, demek istiyorum ki, kastların tarih boyunca, farklı oldukları için eşit kalabilecekleri -aynı değerlerle ölçülemiyecekleri için eşit- bir duruma gelememeleri ve aralarında, kıyaslamayı dolayısıyla bir sıradüzeni (*hiérarchie*) mümkün hale getirecek aldatıcı bir türdeşliğin oluşmuş bulunması insanoğlu için elem vericidir. Çünkü insanlar, birbirlerini *eşit* ama *değişik* insanlar olarak kabul etme

koşuluyla birarada varolmayı başarabildikleri gibi, birbirleriyle aynı ölçüde insan olduklarını yadsıyarak ve dolayısıyla birbirlerini bağımlı kılarak da birarada yaşayabiliyorlar.

Hindistan'daki bu büyük başarısızlık bir ders veriyor: çok kalabalıklaşan bir toplum, düşünürlerinin dehasına rağmen, ancak esaret salgılayarak yaşamını sürdürebilir. İnsanlar, coğrafi, toplumsal ve zihni alanlarında kendilerini darda hissetmeye başladıklarında basit bir çözüm yolu onlara çok çekici gelebilir: türlerinin bir bölümünün insanlık niteliğini yadsımak. Böylece birkaç on yıl boyunca diğerleri ayaklarını rahatça uzatabileceklerdir. Sonra yeni bir dışarı atma işlemi gerekecektir.Bu ışık altında bakılınca, Avrupa'da son yirmi yılda olan biten ve nüfusunun bir misli arttığı yüzyıllık bir dönemi sona erdiren olaylar, bana artık, bir ulusun, bir doktrinin, bir grup insanın hatası gibi görünemez. Ben bunlarda daha çok, bizden bin ya da ikibin yıl önce, Güney Asya'nın yaşamış olduğu, sınırlarına dayanmış bir topluma doğru bir gidişin işaretini görüyorum. Çünkü, insanın insan tarafından sistematik biçimde horgörülmesi yaygınlık kazanıyor; ve bu sorunu, geçici bir salgın şeklinde niteleyerek bertaraf etmekse aşırı bir ikiyüzlülük ve bilinçsizlik olur.

Asya'da beni ürküten, onda şimdiden görebildiğim, geleceğimizin imgesidir.Yerliler Amerikası'nda sevdiğim ise, insan türünün, içinde yaşadığı evrenin ölçüleriyle uyum içinde olduğu ve özgürlüğün kullanımıyla onun göstergeleri arasında tutarlı bir orantı bulunan -orada bile geçici- bir dönemin yansımasıdır.

Notlar:

1) Araplar ve Hıristiyanlar. [ç.n.]
2) Çiftliğe. [ç.n.]
3) Pirogue (Fr.): Ağaç gövdelerinden oyulmuş veya ahşaptan yapılmış uzun kayıklara verilen genel ad. [ç.n.]
4) Portekizce; serbest yol. [ç.n.]
5) "Galeri ormanları: [...] Tropikal veya subtropikal kuşakların savan ve step bölgelerinde akarsular boyunca, geniş otluklar arasında ağ biçiminde uzanan sık ve gür, sarmaşıklı, üstbitkenli ormanlar. Toprak ve yer şartlarının doğurduğu çoğunca nemcil bitkili bu ormanlarda, akarsuların her iki kıyısındaki ağaçlar, yukarıdan birbirine yaklaşarak dar ve uzun geçitler görünüşü aldığından bunlara galeri ormanı adı verilmiştir..." Reşat İzbırak Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, istanbul 1986. [ç.n.]
6) Burada bir hata bulunması muhtemeldir, çünkü Sao Paulo eyaletinin Parana eyaletiyle sınırını (demek ki güney sınırını) oluşturan Rio Parana değil batıdan doğuya doğru, ilkin onun kollarından Rio Paranapamena, sonra da Paranapamena'nın kollarından Rio İtarare'dir. Parana, Sao Paulo ile Mato Grosso eyaleti

arasındaki -günümüzde Mato Grosso do Sul- sınırı, demek ki Sao Paulo'nun batı sınırını oluşturur. [ç.n.]

7) Yazar burada Arthur Rimbaud'nun *Voyelles* (Sesliler) adlı sonesine yollamada bulunuyor. Bu eser yayınlanışından (1883) başlayarak 1960'lı yıllara kadar, sesliler ve renkler arasında kurduğu yakınlıklar konusunda birçok açıklama girişimine yol açmıştır. Bu denemeler için bknz.: A. Rimbaud, *Oeuvres complètes*, (Texte établi et annoté par Roland de Renéville et Jules Mouquet), Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Paris 1963, s. 723-729. Rimbaud'nun bu şiirinin Türkçesi için bknz.: *Çağdaş Fransız Şiiri*, Hazırlayan Ahmet Necdet, Yeditepe Yayınları, İstanbul 1959, s. 46. "Sesliler", Çev. İlhan Berk. [ç.n.]

8) Okunuşu Lând; Fransa'nın güney-batısında Atlantik kıyısında bir il (Département des Landes). [ç.n.]

9) Tesettür; (Farsça pardah sözcüğünden, Hindistan'da kadınları erkeklerden ya da yabancılardan ayıran perde anlamına); Bkn. XXXIX. başlık, sondan 3. paragraf. [ç.n.]

10) H.L.M : *Habitation à loyer modéré*'nin (düşük kiralı konut) ilk harfleri; Union générale d'Editions baskısında H.B.M.: *habitation à bon marché* (ucuz konut). Fransa da 1920'li yıllarda başlıyan ve 50'lerden sonra uydu kentler halinde inşa edilen, giderek yer yer marjinal bir yerleşim görünümü kazanan, kirası kadar nitelikleri de düşük konutlar. [ç.n.]

11) Plon ve France Loisirs baskılarında *moderne* (çağdaş), Union générale d'Editions baskısında *morne* (sıkıcı); İngilizce çevirisinde aynı anlamda *dreary*. [ç.n.]

12) A.B.D.'nin Orta-Batısı. [ç.n.]

13) Hindistan ve Pakistan'ın, 1/16 rupi değerinde eski bir madeni para birimi. [ç.n.]

14) İnsan tarafından çekilen iki tekerlekli küçük araba. Çekçek. [ç.n.]

15) Küçük, atlı yolcu arabası. [ç.n.]

16) *Feu de Bengale*: havai fişeklerde olduğu gibi, renkli parıltılarla yanan kimyevi bileşim. [ç.n.]

17) Delikli iskemle.[ç.n.]

18) [Müzikli oyun ve operet karışımıydı]; Broadway: New York'un tiyatrolarının toplu olarak bulunduğu bir caddesi; Chatelet: Paris'te genellikle müzikli oyunların sahnelendiği bir tiyatro; Güzel Helena: Jacques Offenbach'ın operetlerinden biri. [ç.n.]

19) ... ve gökyüzünün sonsuz maviliğine bakarak iççeken genç kızlar ne düşünürler? Yağlı, zengin talipleri... [ç.n.]

20) Metinde "salaam".(ç.n)

21) Metinde İngilizce: film çekimlerinde kameranın yatay ya da dikey olarak üç boyutta yer değiştirmesi. (ç.n.)

22) Dayanıklı kağıt şeritlerin kırpılmasıyla oluşturulan süs dizileri. (ç.n.)

23) Metinde İngilizce: bileziğe ya da kolyeye asılan camdan süsler, Hindu dilinde *Bangri* (=cam bilezik). (ç.n.)

24) Metinde İngilizce: Çeltik. (ç.n.)

25) Metinde İngilizce: buzultaşlar ya da bunların buzul tarafından taşınarak biriktirildiği yerler. (ç.n.)

26) Metinde İngilizce: yabancı standartlara göre. (ç.n.)

Beşinci Bölüm

Kaduveo

XVII
Parana

Kampçılar, kamp kurmaya Parana'ya gelin. Ya da hayır; vazgeçin. Yağlı kâğıtlarınızı, yokolmayan şişelerinizi, deşilmiş konserve kutularınızı Avrupa'nın son güzel yörelerine saklayın. Çadırlarınızın kirini pasını oralara serin. Ama burada, öncülerin ulaştığı yörenin ilerisinde, kıpır kıpır köpüklerle kamçılanan ve bazalt kayaların eflâtun yanaklarında oyulmuş basamakları sıçrayarak aşan delidere-lere, hiç olmazsa geri gelmeyecek biçimde yokedilmelerine kadar geçecek olan kısa süre için, saygılı davranın. Acı bir serinlik yayan volkanik yosunları ezmeyin; ıssız çayırların ve nemli, büyük, kozalaklılar ormanının eşiğinde durun. İçiçe geçişmiş sarmaşanlarla eğrelti otlarını yararak, bizim çamlarımızın altı üstüne getirilmişi gibi, tepesine doğru incelen değil de aksine, gövdelerinde dallarıyla oluşan kat kat altıgen sahanlıkları, en üstte dev bir şemsiye gibi açılan sonuncusuna kadar -Baudelaire'in hayran kalacağı bir düzenlilik içinde- gittikçe yayılan, ve kabaran biçimleriyle gökyüzüne uzanan ağaçlar. Milyonlarca yüzyıl boyunca karbon devrinin görünümünü öylece koruyabilmiş gibi duran ve dönencelerden uzaklıkla yüksekliğin, Amazon ülkesindeki karmaşadan çok farklı ve açıklaması güç bir düzen ve yücelik kazandırdığı bakir ve ihtişamlı doğa. Olsa olsa, bilinmeyen bir geçmişte, bizden daha bilge ve daha güçlü bir ırkın yaşadığı ve bugün artık onların yokoluşu nedeniyle bizim içine girebildiğimiz, terkedilmiş ve sessiz bir göksel bahçe.

Yabanıllarla ilk kez, işte, denizden yaklaşık bin metre yükseklikte, Rio Tibaji'nin iki kıyısına hakim bu topraklarda, Yerlileri Koruma Dairesinin ilçe müdürüyle birlikte dolaşırken karşılaştım.

Amerika'nın keşfi sırasında, Brezilya'nın bütün güney bölgesi,

dil ve kültür yakınlığı içinde bulunan ve tamamına Ge adı verilen gruplara yurt oluşturuyordu. Bunlar muhtemelen, bütün kıyı bölgesini işgal eden ve Tupi dili konuşan istilacılarla savaşmışlar ve geriye itilmişlerdi. Güney Brezilya Ge'leri, ulaşılması zor bölgelere çekilmiş oldukları için, sömürgeciler tarafından kısa sürede yokedilen Tupi'lerden sonra, daha birkaç yüzyıl varlıklarını sürdürdüler. Güney eyaletlerinin, Parana ve Santa Catarina'nın ormanlarında küçük yabanıl obaları [*bandes*] XX. yüzyıla kadar kalabildiler; 1935'te belki hâlâ birkaç tane vardı; fakat son yüzyılda öylesine yırtıcı bir zulümle karşı karşıya kalmışlardı ki iyice gizleniyorlardı. Ama varlığını sürdürebilen obaların büyük bir bölümü 1914 yılına doğru Brezilya hükümeti tarafından koruma altına alındı ve çok sayıda merkeze yerleştirildi. Önceleri bunların çağdaş yaşama uyum sağlamalarına çalışıldı. Benim üs olarak kullandığın Sao Jeronimo köyünde bir demirci işliği, bir hızaryeri, bir okul, bir eczane açıldı. Merkeze düzenli olarak âletler gönderiliyordu: baltalar, bıçaklar, çiviler; giysi ve battaniye dağıtılıyordu. Yirmi yıl sonra bu girişimden vazgeçilmişti. Hükümet yetkililerinden destek görmeyen Yerlileri Koruma Dairesi (sonraları yeniden önem kazanmıştır),yerlileri kendi başlarının çaresine bakmaya bırakarak kayıtsız kaldı. Böylece istemeden, yerlileri girişimde bulunmaya sevkeden ve kendi kendilerini yönetmeye zorlayan yeni bir yöntem denemiş oldu.

Yerlilerin, kısa süren uygarlık deneyimlerinde benimsedikleri sadece Brezilya giysileri, balta, bıçak ve dikiş iğnesi oldu. Bunun dışında tam bir başarısızlıkla karşılaşıldı. Onlara evler inşa edilmişti ama dışarda yaşıyorlardı. Köylere yerleştirilmek istendiler ama göçebeliklerini sürdürüyorlardı. Yerde yatmaya devam edip, kerevetlerinin ahşabıyla ateş yaktılar. Hükümetin gönderdiği inek sürüleri, yerliler bunların etini ve sütünü iğrenerek reddettikleri için, kendi başlarına bırakıldı. Portekizlilerin belki de Doğudan aldıkları, *monjolo* adıyla bilinen, Brezilya'da yaygın bir biçimde kullanılan ve bir levyenin ucuna takılmış kovanın doldurulup boşaltılmasıyla mekanik olarak harekete geçirilen ahşap havanlar, boş yere çürümeye bırakılmışlardı; elle dövme yaygın yöntemdi.

Hayal kırıklığına uğramıştım: Tibaji yerlileri demek ki ne tam anlamıyla "gerçek yerli" idiler, ne de özellikle "yabanıl". Ama acemi etnografın sonraki deneylerine ilişkin safça beklentisini şiirselliğinden soyutlayarak, ona bir ihtiyatlılık ve nesnellik dersi veriyorlardı. Onları umduğumdan daha az dokunulmamış bulmakla birlikte, dış görünüşlerine bakarak sanılabileceğinden daha fazla gize sahip olduklarını keşfedecektim. Sadece, XX. yüzyılın ikinci yarısında "il-

kelleri" inceleyen gözlemcilerin tanık olabilecekleri bir sosyolojik durumun tam bir örneğini oluşturuyorlardı: uygarlığın zorla kabul ettirildiği, ve sonra, yarattıkları sanılan tehlike aşılınca da kendi hallerine bırakılan insanlar. Bir yandan Beyazların etkisine direnebilmiş eski geleneklerden (örneğin onlar arasında hâlâ çok yaygın olan diş törpüleme ve kakma), bir yandan da çağdaş uygarlıktan alınan unsurlardan oluşan kültürleri özgün bir bütün oluşturuyordu. Çarpıcı unsurlardan ne kadar yoksun olsa da, bu kültürün incelenmesi, benim için, daha sonra yaklaşacağım safkan yerlilerin incelenmesinden daha az öğretici değildi.

Ama özellikle, bu yerliler kendi başlarına bırakıldıklarından beri, ilkel kültürle çağdaş kültür arasında kurulan yüzeysel dengenin garip bir biçimde bozulduğu gözleniyordu. Henüz unutulmayacak kadar canlı bir geçmişten kaynaklanan eski hayat tarzları, geleneksel teknikler yeniden ortaya çıkıyordu. yerli evlerinde, emaye madeni tabaklar, pazardan alınmış kaşıklar hattâ -kimi zaman- bir dikiş makinesinin iskelet kalıntıları arasında bulduğum, hayranlık verecek şekilde yontulmuş şu taş havanelleri nereden geliyor? Savaşçıl eylemleriyle Parana'nın bazı bölgelerine yeni yerleşmeleri hâlâ engelleyen, aynı soydan gelmekle beraber yabanıl kalmış olanlarla ormanın sessizliğinde yapılan alış verişten mi? Buna yanıt bulabilmek için, o tarihte hükümetin kurduğu yerleşim yerinde emekli yaşamını sürdüren yaşlı Bravo yerlisinin serüvenini tam olarak öğrenmek gerekir.

İnsanı düşlere götüren bu nesneler, yerlilerin evi, giysileri, madeni âletleri tanımadıkları bir dönemin kanıtları olarak boylarda [*tribus*] varlıklarını sürdürüyor. Eski teknikler de, insanların yarı bilinçsiz anılarında korunuyor. İyi bilinen ama hem pahalı hem de bulması güç olan kibritlerin yerine, yerli herzaman, *palmito* ağacından yumuşak iki parçayı birbiri üzerinde döndürmeyi ya da birbirine sürtmeyi yeğ tutar. Ve insanlar ormanda yay ve oklarla, hiçbir zaman ateşli silâhları tanımamış toplumlarınki kadar emin bir teknikle avlanırken, bir zamanlar hükümetin dağıtmış olduğu eski tüfekler ve tabancalar da çoğunlukla terkedilmiş evlerin duvarlarında asılı kalmıştır. Böylece resmi çevrelerin gayretleriyle üstü şöyle bir örtülen eski hayat tarzları yollarını yeniden çiziyor; aynı, terkettikleri köylerde evlerinin damları çökedursun, ormanın dar patikalarında dolaşırken rasladığım şu yerli kolları gibi, güvenle ve yavaşça.

Uçsuz bucaksız ormanda, bir onbeş gün kadar, at sırtında, belli belirsiz izler boyunca yolculuk ettik. Mesafeler o kadar uzundu

ki, duraklayacağımız kulübeye varabilmek için çoğu zaman gece geç vakitlere kadar at sürüyorduk. Başımızın otuz metre yukarısında üstüste gelerek kapanan bir bitki örtüsünün karanlığına rağmen atlar, yollarını nasıl buluyorlardı bilemiyorum. Anımsadığım sadece, hayvanlarımızın rahvan yürüyüşüyle sarsıntılı bir at binişti. Kimi zaman sarp bir tepeden inerken at bizi ileri doğru fırlatıyordu; düşmemek için el, köylü tarzı eyerlerin ön çatısını yakalamaya hazır olmalıydı; yerden yükselen serinlikten ve duyulan şıpırtılardan bir akarsu sığlığından geçtiğimiz anlaşılırdı. Sonra at bu kez biniciyi arkaya savuruyor ve sendeleyerek, sanki eyerinden ve binicisinden kurtulmak istiyormuş gibi, gecenin karanlığında pek anlaşılamayan düzensiz hareketlerle karşı kıyıya tırmanmaya başlıyordu. Tekrar dengeye kavuştuktan sonra yapılacak tek şey, her iki seferden birinde, zamanında başınızı eğmenizi sağlayarak alçak bir dalla kırbaçlanmaktan sizi koruyan o garip önseziyi kaybetmemek için uyanık kalmaktan ibaretti.

Bir süre sonra, uzaklardan bir ses gelir; günbatımı sırasında bir an duyduğumuz jaguarın homurtusu değildir bu. Bu kez havlayan bir köpektir; demek ki konak yeri yakın. Birkaç dakika sonra rehberimiz yön değiştiriyor; onun peşisıra, boylamasına biçilmiş ağaç gövdelerinden engellerle sınırlanmış bir ağılın bulunduğu, orman içinde bir küçük açıklığa ulaşıyoruz; samanla kaplı bir çatısı olan, birbirleriyle tam bitişmeyen palmiye gövdelerinden yapılmış bir kulübenin önünde ince beyaz pamuklu giysiler içinde iki gölge hareketleniyorlar; çoğu zaman Portekiz kökenli bir erkek ve bir yerli kadın: ev sahiplerimiz. Gazyağına batırılmış fitilin aydınlığında, eşyaların dökümünü yapmak çok zaman almıyor: taban ezilmiş toprak, bir masa, ahşap bir yatak kasası, oturak yerine geçen birkaç sandık ve katılaşmış kilden ocak yerinde, saklanmış konserve kutuları ile bidonlardan oluşan mutfak malzemeleri. Duvardaki aralıklardan geçirilen iplerin yardımıyla hemen hamaklar kuruluyor; ya da dışarıda, toplanan mısırların yağmurdan korunmak üzere istiflendiği sundurmanın, *païol*'un altında uyumaya gidiliyor. Ne kadar şaşırtıcı gelse de, henüz yaprakları soyulmamış bir kuru mısır yığını çok rahat bir döşek meydana getiriyor: bütün bu ince uzun parçalar birbiri üzerinde kayarak, uyuyanın gövdesinin biçimini alıyorlar. Kuru mısırın otsu ve şekerli kokusu ise fevkalâde yatıştırıcı. Ama gene de soğuk ve rutubet sizi sabah erkenden uyandırıyor: topraktan süt gibi bir sis yükselmektedir. Aceleyle külübeye dönülse iyi olur; duvarları daha çok delikli kapaklara benzeyen bu penceresiz evin herzaman süregiden yarı karanlığında ocak yanıyor.

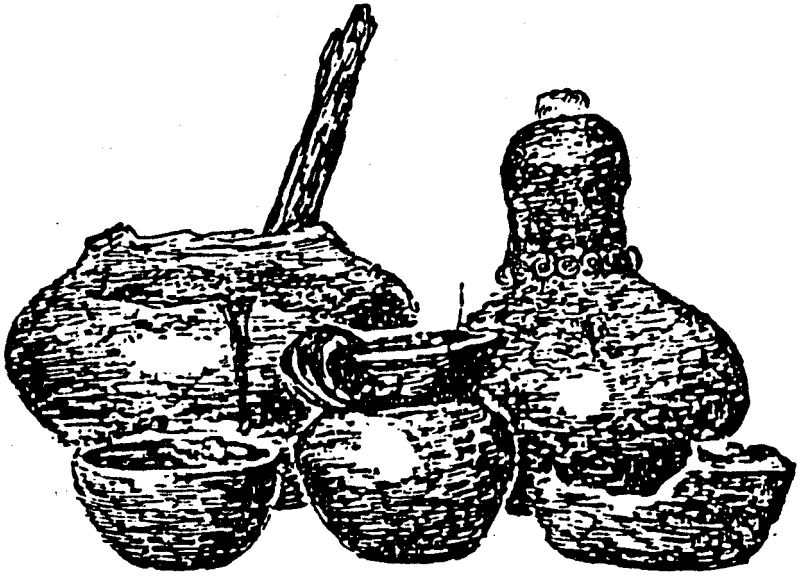
Ev sahibesi şeker üzerinde parlak kara bir renk alıncaya kadar kavrulmuş bir kahveyi pişiriyor, yanında *pipoca* sunuyor: domuz yağı ile patlamış mısır taneleri. Atları toparlıyoruz, eyerliyoruz ve ayrılıyoruz. Bir an içinde yağmurlu orman, unutulmuş kulübenin çevresinde kapanıyor.

Sao Jeronymo koruma bölgesi yaklaşık 100.000 hektarlık bir alanı kaplamaktadır; burada dört beş köyde toplanmış 450 yerli yaşar. Hareketimizden önce baktığım istatistikler, sıtma, verem ve alkol alışkanlığının bu nüfus üzerindeki yıkımı hakkında bana bilgi vermişti. Son on yılda doğumların toplamı 170'i aşamamıştı oysa sadece çocuk ölümleri 140'a varmıştı.

Federal Hükümet tarafından yaptırılan, su boylarında beşer onar hane öbeklenmiş ahşap evleri gezdik; yerlilerin kimi zaman diğerlerinden uzakta inşa ettikleri evleri gördük: sarmaşanlarla birbirine bağlanmış *palmitos* gövdelerinden dört duvar, onun üstünde sadece dört köşesinden duvarlara asılmış, yapraklardan bir tavan. Nihayet, kullanılmayan evlerin yanıbaşında, altında kimi zaman bir ailenin barındığı, dallardan yapılmış sundurmalara girdik.

Köy sakinleri gece gündüz durmadan yanan ateşin çevresinde biraradalar. Erkekler genellikle parçalanmış bir gömlek ve eski bir pantalon giymişler; kadınlar doğrudan tenlerine giydikleri pamuklu bir elbise, ya da koltuk altlarından sarındıkları basit bir örtü içindeler, çocuklarsa çırılçıplak. Herbirinin başında, bizim yolculuk sırasında kullandığımız hasır şapkalar var; ürettikleri tek şey ve tek kaynakları bu. Her iki cinste ve bütün yaşlarda, belirgin bir Moğol tipi görünüyor: kısa boy, geniş ve düz bir yüz, çıkık elmacık kemikleri, çekik gözler, sarı bir deri, -kadınlarda hem kısa hem de uzun olabilen- düz ve siyah saçlar, çoğu zaman hiç bulunmayan ya da seyrek vücut kılları. Tek bir odada yaşıyorlar. Külde kızaran ve Hint kamışından uzun çubuklarla tutulan tatlı patatesleri günün her saatinde yiyorlar; ince bir eğrelti otu tabakası ya da mısır saplarından bir örgü üzerinde, herbiri ayaklarını ateşe doğru uzatmış olarak uyuyorlar; gecenin bir yarısında sadece koru kalmış bir ateş ve birbirlerine iyice bitişmeyen ağaç gövdelerinden bir duvar, 1000 metre yüksekliğin acı soğuğuna karşı çok yetersiz bir koruma sağlıyor.

Yerlilerin yaptığı evler böyle, tek bölümlüydü; ama hükümetin inşa ettirdiklerinde de gene tek bir oda kullanılıyordu. Ve yerlinin bütün serveti işte bu odada, rehberliğimizi yapan komşu *sertao*'nun *caboclo*'larını utandıran bir dağınıklık içinde yere serili duruyordu; bunlardan Brezilya kökenli olanları, yerel ürünlerden ayırdetmekte

Kaingang çömlekleri.

güçlük çekiliyordu. Birinciler arasında genellikle, balta, bıçaklar, emaye tabaklar ve madeni kaplar ile bezler, iğneler ve dikiş iplikleri, kimi zaman da birkaç şişe, hattâ bir şemsiye bulunuyordu. Mobilyalar da çok basitti: Guarani kaynaklı -ve *caboclo*'ların da kullandıkları türden- birkaç alçak tabure; Güney Amerika'da çok yaygın olan "çapraz süsleme" tekniğinin örneği, her boyda ve her işe yarayan sepetler; un elekleri, ahşap havanlar ve ahşap veya taş havan elleri, birkaç toprak kap, nihayet *abobra*'dan, içi boşaltılmış ve kurutulmuş su kabağından yapılmış değişik biçimlerde ve değişik işlere yarayan bir yığın kap. Bu zavallı nesnelerin herhangi birini elde etmek ne kadar güç! Yanımızdaki yüzükleri, gerdanlıkları, yapay taşlardan takıları bütün aile üyelerine önceden dağıtmak bile, mutlaka gerekli dostça ilişkiyi kurmaya yetmiyor. Almak istediğiniz nesnenin zavallılığıyla karşılaştırıldığında ölçüsüz miktarda *milreis*[1] önerseniz bile, malsahibi kayıtsız kalıyor. "Hayır mümkün değil." "Eğer kendisi yapmış olsaydı zevkle verirdi, ama kendisi de onu uzun zaman önce, bu tür şeyleri üretmeyi bilen tek kişi olan yaşlı bir kadından almıştır." Yaşlı kadın tabii hiçbir zaman orada değildir. Pekiyi nerde bulunur? "Bilmiyor" -belirsiz bir el işareti- "Ormanda..." Kaldı ki, beyazlara ait en yakın mağazadan yüz kilometre uzakta bulunan ve ateşler içinde titreyen bu yaşlı yerli açısından,

bizim *milreis*'lerimizin ne değeri var? Böylesine yoksul bu insanlardan, ellerinden çıktığı takdirde telâfisi mümkün olmayan kayıplar yaratacak bir küçük âleti çekip almak insanı utandırıyor.

Ama çoğu zaman başka engeller de var. Bu yerli kadın şu toprak kabı bana satmak ister mi? "Tabii ister." Ne yazık ki bu kap kendisinin değil. Pekiyi kime ait bu? -Sessizlik. -Kocasına mı? Hayır. -Erkek kardeşine mi? O da değil. -Yoksa oğlunun mu? Hayır onun da değil. Bu kap küçük kız torununundur. Bizim satınalmak istediğimiz bütün eşyaların sahibi mutlaka işte bu küçük kızdır. Ateşin yanına çömelmiş, biraz önce parmağına geçirdiğim yüzüğe kendini kaptırmış, üç dört yaşlarındaki kıza bakıyoruz. Bundan sonra küçük hanımla, büyüklerinin hiç karışmadığı uzun pazarlıklar başlıyor. Bir yüzük ve beşyüz *reis*'e kayıtsız kalıyor. Bir broş ve dörtyüz reis'e razı oluyor.

Kaingang'lar biraz tarım yapıyorlar. Ama asıl uğraşları balıkçılık, avcılık ve toplayıcılık. Balıkçılık yöntemleri beyazların yöntemlerinin çok zavallı bir taklidi, dolayısıyla etkililiği çok düşük olmalı: esnek bir dal, bir ipin ucuna reçina ile tutturulmuş Brezilya olta iğnesi, kimi zaman ağ yerine basit bir bez parçası. Avcılık ve toplayıcılık faaliyeti orman içindeki göçebe hayatı düzenliyor. Ormandaki karmaşık güzergâhlarında ve gizli barınaklarında kimsenin izleyemediği aileler haftalarca ortadan yokoluyorlar. Bunlardan bazı küçük gruplarla zaman zaman bir patikanın kıvrımında raslaşıyoruz, sonra gene ağaçların arasında kayboluyorlar; başta erkekler yürüyor, ellerinde *bodoque*'ler, kuşları avlamak için kullandıkları güllecikleri fırlatan yaylar; kurutulmuş kilden yapılmış mühimmatını omuzlarına çaprazlamasına asılı hasır bir sadak içinde taşıyorlar. Sonra kadınlar yürüyor, alınlarından geçen bir dokuma bağ ile ya da geniş bir ağaç kabuğu şeridiyle asılı küfelerine ailenin bütün varlığını yüklemişler. Çocuklar, ev eşyaları böyle taşınıyor. Biz atlarımızı gemliyoruz, onlar adımlarını belli belirsiz yavaşlatıyorlar, birkaç kelime konuşuyoruz, sonra orman gene sessizliğe bürünüyor. Sadece biliyoruz ki, bundan sonra raslayacağımız evi -onca başkaları gibi- ıssız bulacağız. Ama ne zamana kadar?

Bu göçebe hayat günlerce, haftalarca sürebilir. Av mevsimi, meyve -*jabuticaba*, portakal ve *lima*- toplama mevsimleri, bütün nüfusun kitle halinde yer değiştirmelerine yolaçar. Orman içlerinde nerelerde barınırlar? Evlerin bir köşesinde unutulmuş örnekleri tesadüfen bulunan yaylarını ve oklarını hangi gizli yerlerde saklarlar? Hangi geleneklerle, hangi kuttörenlerle [*rites*], hangi inançlarla bağlarını yenilerler?

Bu ilkel ekonomide bahçeciliğin de bir yeri vardır. Ormanın içinde bazen yerlilerin açtığı bahçelere raslanır. Ağaçlardan oluşan yüksek duvarların ortasında zayıf bir yeşillik küçük bir alanı kaplar: muz ağaçları, tatlı patates, manyok ve mısır. Taneler ilkin ateşte kurutulur, sonra tek başına ya da iki kişi birlikte çalışan kadınlar tarafından havanda dövülür. Un, ya olduğu gibi ya da yağla yoğrularak yoğun bir hamur şeklinde tüketilir: kara fasulye bu yemeğe katılır; et gereksinimi av hayvanları ya da yarı evcil domuzla karşılanır. Et herzaman bir dala geçirilerek ateşte kızartılır.

Ayrıca bir de *koro*'lardan, çürüyen ağaç gövdelerinde çok miktarda bulunan şu kurtçuklardan sözetmek yerinde olur. Beyazların alaylarından gocunan yerliler, bu hayvancıklara olan düşkünlüklerini artık itiraf etmiyor ve onları yediklerini kesinlikle inkâr ediyorlar. Oysa ormanda dolaşırken, yerde, fırtınadan devrilmiş, sonra parçalanmış ve bir ağaç hayaleti haline getirilmiş, yirmi otuz metrelik bir *pinheiro*'nun kalıntılarına raslarsınız. Demek ki, *koro* arayıcıları buradan geçmişlerdir. Bir yerli evine habersizce girildiğinde, eliçabuklukla gizlenmezden önce bu değerli yiyecekten bir kâse dolusunu kaynaşırken görmek olanaklıdır.

Dolayısıyla *koro*'ların toplanışını izleyebilmek kolay iş değildir. Komplocular gibi uzun uzun bir plân yapıyoruz. Terkedilmiş bir köyde tek başına kalmış, ateşler içindeki şu yerli kolay bir av gibi görünüyor. Eline baltayı veriyoruz. Onu sarsıyoruz, arkasından itiyoruz. Boşuna; kendisinden ne istediğimizi anlamamış gibi yapıyor. Gene başarısız mı olacağız? Ne olursa olsun! Son çareye başvuruyor ve ona *koro* yemek istediğimizi söylüyoruz. Zavallıyı bir ağaç gövdesinin önüne kadar sürüklemeyi başarıyoruz. Bir balta darbesi, gövdenin derinliklerinde binlerce içi oyuk kanalı ortaya çıkarıyor. Herbirinin içinde krema renginde, ipek böceğine hayli benzeyen bir koca hayvan. Şimdi sözümüzde durmanın zamanıdır. Yerlinin renk vermeyen bakışları altında avımın kafasını kesiyorum; gövdesinden beyazımsı bir yağ çıkıyor, hiç tereddüt etmeden tadına bakıyorum: tereyağ katılığında ve hoşluğunda, tadı ise Hindistan cevizinin sütü gibi.

XVIII
Pantanal

Bu ilk temastan sonra, artık gerçek serüvenler için hazırdım. Fırsat, Brezilya'da kasım ile mart ayları arasında verilen üniversite tatili sırasında ortaya çıkacaktı. O aylar yağmur mevsimiydi. Bu sakıncaya rağmen iki yerli grubuyla temas kurmayı tasarlıyordum. Bunlardan biri pek az incelenmiş ve belki şu anda dörtte üçü yokolmuş bulunan, Paraguay sınırındaki Kaduveo'lardı[2]; ikincisiyse daha iyi bilinmekle birlikte hâlâ çok umut veren, Orta Mato Grosso'daki Bororo'lardı. Ayrıca bir de, Rio de Janeiro Ulusal Müzesi, yolum üzerinde bulunan ve arşivlerde adı geçmekle birlikte, şimdiye kadar kimsenin ilgilenmek fırsatını bulamadığı bir arkeolojik alanı görmemi öneriyordu.

O günden sonra, Sao Paulo ile Mato Grosso arasında çok sık gidip geldim; kimi zaman uçakla, kimi zaman kamyonla, kimi zaman da tren ve gemiyle. 1935-1936 yıllarında, bu son saydığım ulaşım araçlarını kullandım; çünkü sözünü ettiğim arkeolojik alan, demiryolunun, Porto Esperança'da ulaştığı son noktanın yakınlarında, Rio Paraguay'ın sol kıyısındaydı.

Bu usandırıcı yolculuk hakkında söylenecek pek az şey var; Noroeste Demiryolu Şirketi sizi ilkin, öncü yöresinin tam ortasındaki Bauru'ya ulaştırır; orada, eyaletin güneyini boydan boya geçen, Mato Grosso "gece trenine" binilir. Odun yakan, yavaş giden, sık sık ve uzun sürelerle yakıt ikmali için duran bir trende toplam üç günlük bir yolculuk. Vagonlar da ahşaptı ve ahşap parçalar arasında epey aralık vardı: uyandığınızda yüzünüz, her kıvrıma, her gözeneğe nüfuz eden *sertao*'nun ince kırmızı tozuyla oluşmuş, katılaşmış kilden bir zarla kaplı olurdu. Yemekli vagonlarda sunulanlar, iç bölgelerin beslenme tarzına uygundu: imkânlara göre taze ya

da kurutulmuş et, pirinç ve kara fasulye ile birlikte, suyunu çekmesi için *farinha. Farinha*, ateşte kurutulduktan sonra ezilerek kabaca ufalanmış taze mısır ya da manyoktan elde edilir. Nihayet Brezilya'nın vazgeçilmez tatlısı, peynirle birlikte yenilen Hint armudu ya da ayva ezmesi. Her durakta çocuklar yolculara birkaç kuruşa, göksel bir serinlik veren, sarı etli, sulu ananaslar satarlardı.

Tres Lagoas istasyonuna varmazdan biraz önce, Rio Parana aşılarak Mato Grosso eyaletine girilir. Rio Parana o kadar geniştir ki, yağmurlar başlamış olmasına rağmen, birçok yerde dibi görünür. Ondan sonra, Parana nehrinden Amazon havzasına kadar Orta Brezilya'nın iç bölgelerinde yıllar süren yolculuklarım sırasında hem alışacağım, hem beni bunaltacak, hem de vazgeçemeyeceğim manzara uzanır gider: engebesiz ya da hafifçe dalgalı platolar, uzak ufuklar, çalılıklar ve zaman zaman, tren geçerken dağılan hörgüçlü yaban öküzü sürüleri. Birçok gezgin Mato Grosso'yu "büyük orman" olarak tercüme etmekle hataya düşmüştür; orman sözcüğü, dişil mata sözcüğü ile karşılanır; oysa bunun erili mato, Güney Amerika peyzajının diğer görünümünü ifade eder. Demek ki Mato Grosso, tam olarak "büyük bozkır" [*grande brousse*] anlamına gelir; ve ondan başka hiçbir terim, bu yaban, bu hüzünlü ama tekdüzeliğiyle yüce ve çoşku verici birşeyler sunan bu topraklara daha uygun değildir.

Doğru, ben *sertao*'yu da bozkır sözcüğü ile karşılıyorum. Ama bu terimin çağrışımları biraz farklı. *Mato*, peyzajın nesnel bir niteliğine değgindir: ormanla karşıtlık içindeki bozkırı gösterir; oysa *sertao*, öznel bir ögeyi vurgular: coğrafi özellik bu terimde insanla ilişkilendirilmiştir. Demek ki *sertao* bozkır anlamına gelir ama, yerleşilmiş ve işlenen topraklarla bir karşıtlık ifade eder: buralarda insanoğlunun sürekli yerleşim yerleri yoktur. Belki de buna tam bir karşılık, sömürgeler argosunun "bled[3]" sözcüğünde bulunabilir.

Plato, kimi zaman yerini ağaçlı, otlarla kaplı, açık bir gökyüzü altında nerdeyse gülümseyen bir vadiye bırakır. Campo Grande ile Aquidauana arasında daha derin bir kırılma, Serra de Maracaju'nun yalım yalım yarlarının görülmesini sağlar. Bunun boğazlarında, Corientes'te, daha şimdiden bir *garimpo*, yani bir elmas avcıları merkezi kurulmuştur. Bakın şimdi herşey değişti. Aquidauana'yı geçer geçmez *pantanal*'a girilir: burası Rio Paraguay'ın orta havzasını kaplıyan dünyanın en büyük bataklığıdır.

Uçaktan bakıldığında, düz topraklarda dolanan nehirlerle dolu bu bölge, suların durgunlaştığı bir menderesler ve kavisler gösterisidir. Nehrin yatağı bile, sanki doğa ona bugünkü ve geçici yolunu

çizerken duraksamış gibi, soluk eğrilerle çevrilidir. Yerde ise, *pantanal* bir düşler toprağına dönüşür. Hörgüçlü yaban öküzü sürüleri, yüzen bir tekneye sığınır gibi, tepeliklerin üstünde toplanırlar; su altındaki bataklıkta da büyük kuş sürüleri: telli turnalar, tepeli balıkçıllar ve diğerleri, pembe beyaz renklerde yoğun adacıklar oluşturur; bu kuşlar, yapraklarından çok değerli bir bitkisel mum salgılayan *caranda* palmiyelerinin yelpaze gibi yapraklarından daha az tüylüdürler ve bu su çölünün aldatıcı güleryüzlü görünümünü sadece, işte bu ağaçlardan seyrek koruluklar bozar.

Porto Esperança[4]: adına hiç uymayan iç karartıcı bu yer; olsa olsa New York eyaletindeki Fire Island dışında, yeryüzünde bulunabilecek en garip yerleşim yeri olarak kalmış anılarımda. Şimdi onları birlikte düşünmek hoşuma gidiyor. Her ikisi de, gerçi farklı düzlemlerde olmakla birlikte en çelişkili unsurları biraraya getirmiş olmaktan ötürü birbirine benzer. İkisinde de aynı coğrafi ve beşeri saçmalıklar görülür; ama bunlar birinde gülünç, öbüründe ise korkunçtur.

Fire Island'ı acaba Swift yaratmış olabilir mi? Burası, Long Island açıklarında uzanan, bitkiden yoksun bir kum çizgisidir. Sadece uzar gider; genişliği hemen hiç yoktur: uzunlamasına seksen kilometre, enlemesine ise ikiyüz, üçyüz metre. Okyanus yönünde açık denizde, dalgaların şiddetinden yüzemezsiniz; kıta yönünde ise su herzaman sakindir, ama içine giremiyeceğiniz kadar sığdır. Öyle olunca insanlar vakitlerini yenmeyen balıkları avlamakla geçirirler; bunların açıkta çürümesini önlemek için de, kumsal boyunca düzenli aralıklarla dikilmiş tabelâlar, balıkçılara, avlarını sudan çeker çekmez kumlara gömme emrini vermektedir. Fire Island'ın kumulları öylesine istikrarsız ve suya karşı duruşları öylesine güçsüzdür ki, dalgaların altında kaybolmalarını önlemek için de başka tabelâlar, üzerlerinde yürümeyi yasaklamaktadır. Tersine bir Venedik; burada sıvı halinde bulunan topraktır, kanallar ise katıdır: adanın ortay bölümünü kaplayan köyün, Cherry Grove'un sakinleri, bir yerden bir yere gidebilmek için mutlaka kazıklar üstünde bir yol oluşturan ahşap geçitler ağını kullanmak zorundadırlar.

Betimlemeyi tamamlamak için bir de Cherry Grove'da özellikle erkek çiftlerin yaşadığını belirtmek gerek; onları cezbeden herhalde burada herşeyin tersine dönmüş olmasıdır. Kumda, geniş lekeler halinde zehirli yer sarmaşığı dışında hiçbir şey bitmediğinden, günde bir kez, iskelenin çıkışında bulunan tek dükkândan alış veriş yapılır. Daha yukarlardaki ve kumullar üzerindekilere göre daha sağlam sokaklarda, çocuk arabaları iterek evlerine dönen kısır

çiftlere raslanır; yolların darlığı ile uyumlu tek araç olan çocuk arabaları boştur, içlerinde sadece hiçbir bebeğin içmeyeceği, hafta sonu için alınmış süt şişeleri taşınır.

Fire Island neşeli bir güldürü izlenimi verir; Porto Esperança ise onun, daha umutsuz bir topluluk için yaratılmış karşılığıdır. Dörtte üçünde insan yaşamayan topraklardan geçen binbeşyüz kilometrelik bir demiryolunun, gelip ırmağa dayanması dışında hiçbir şey onun varlığını açıklamaz. O noktadan sonra iç bölgelere ulaşım sadece gemiyle yapılır. Raylar, buharlı küçük nehir teknelerine iskele görevi yapan kalaslarla gelişigüzel tahkim edilmiş çamurlu bir kıyıda son bulur.

Orada demiryolu işgörenleri dışında kimse yaşamaz; onların evlerinden başka ev yoktur. Bunlar, bataklığın ortasında inşa edilmiş tahta barakalardır. Meskûn alana döşenmiş, yaylanan kalaslar üzerinden geçerek evlere girilir. Demiryolu şirketinin bize tahsis ettiği ahşap eve yerleşiyoruz: bir merdivenle çıkılan, yüksek kazıklar üstüne kurulmuş bir küçük oda biçiminde dörtköşe bir kutu. Kapı boşluğa, vagonların bekletildiği rayların üstüne açılıyor; gün doğarken, bize özel araba görevi yapacak vagonsuz lokomotifin düdüğüyle uyanıyoruz. Geceler çok sıkıntılı geçiyor: rutubetli bir sıcak, barınağımıza saldıran bataklığın dev sivrisinekleri; hareketten önce uzun uzun düşünülerek hazırlanmış cibinliklerin işe yaramadıkları ortaya çıkıyor. Uyumak mümkün olmuyor. Sabah saat 5'te, lokomotifin buharı derme çatma tabanın aralıklarından girip etrafımızı sardığında, bir gün öncesinin sıcağı hâlâ orada. Rutubete rağmen pus yok, ama gökyüzü kurşuni ve hava, sanki ona katılan ve nefes alınmasını engelleyen bir maddeyle ağırlaştırılmış gibi. Neyse ki lokomotif hızlı seyrediyor, rüzgâra karşı, taş siperinin üzerinden bacaklarımızı sarkıtarak oturunca, gecenin mahmurluğunu üzerimizden atabiliyoruz.

Haftada iki katarın geçtiği tek hat, bataklığın üzerine üstünkörü döşenmiştir; lokomotifin her an dışına devrilebileceği zayıf bir köprüdür. Rayların iki yanında çamurlu ve iğrenç bir su hoş olmayan bir koku yaymaktadır. Gene de haftalarca bu suyu içeceğiz.

Yolun sağında ve solunda, meyve bahçelerindekine benzer aralıklarla ağaçsıllar yükseliyor; uzaktan bakılınca koyu bir kitle içinde bütünleşir gibi görünüyorlar, dallarının altındaysa suda yansıyan gökyüzü, parıltılı lekeler oluşturuyor. Herşey sanki yavaş yavaş olgunlaşma için elverişli bir ısıda kaynıyor gibi. Bu tarihöncesi ortamda binyıllar boyunca yaşamak ve zamanın akışını algılamak

mümkün olsaydı eğer, hiç şüphesiz, organik maddelerin, turba, taş kömürü ya da petrol haline dönüşümünü izlerdik. Hattâ ben, petrolün, yüzeye çıkarak suyu ince ince çizgilerle gökkuşağı renklerine boyadığını görüyorum sandım; işçilerimiz, birkaç kap kacak kalıntısı için, hem kendimizi hem de onları bunca zahmete sokacağımıza inanmıyorlardı. Kolonyal şapkalarımızın simgesel değerinin de yardımıyla -bu şapkalar "mühendislerin" işaretiydi- arkeolojinin, daha önemli araştırmalar için bir bahane olduğu sonucuna varıyorlardı.

Kimi zaman, insandan fazla ürkmeyen hayvanlar sessizliği bozuyordu: bir *veado*, beyaz kuyruklu şaşkın bir karaca; devekuşlarının küçüğü olan *ema* sürüleri ya da suyun yüzeyine sürtünürcesine uçan beyaz balıkçıl kuşu dizileri...

Giderken işçiler, lokomotife binip bizim yanımıza diziliyorlar. 12. kilometreye gelince duruyoruz; ikincil yol burada bitiyor, bundan sonra kazı yerine kadar yürümek gerekiyor. Orasını uzaktan tipik *capao* görünümüyle farkedebiliyoruz.

Göründüğünün aksine *pantanal*'in suyu durgun değildir, hafifçe akmaktadır; taşıdığı mil ve kabuklular, bitkilerin köksaldığı kimi noktalarda birikir. Böylece *pantanal*, *capoes* denilen ve üstünde eski yerlilerin kamplarını kurdukları yeşillik tümsekleriyle bezenir. Buralarda şimdi o kampların kalıntılarına raslanıyor.

Böylece her gün, demiryolunun kenarına yığılmış traverslerden yaptığımız ahşap bir yoldan geçerek *capao*'muza ulaşıyorduk; orada, güçlükle nefes alarak, güneşte ısınmış bataklık suyunu içerek, insanı tüketen günler geçiriyorduk. Gün batımında ya lokomotif ya da kimi zaman *diable* adı verilen ve dört tarafında ayakta duran dört işçinin balast üzerinde güçlü kanca darbeleriyle, gondolcüler gibi sürdükleri araçlardan biri bizi almaya geliyordu. Sonra, bir başka uykusuz gece geçirmek üzere, yorgun ve susamış dönüyorduk ıssız Porto Esperança'ya.

Yüz kilometre kadar beride, Kaduveo'lara ulaşmak için hareket üssü olarak seçtiğimiz bir tarım işletmesi bulunuyordu. Hat boyunda anıldığı isimle *Fazenda francesa*[5], yaklaşık 50.000 hektarlık bir toprak şeridini işgal ediyordu ve tren 120 kilometre boyunca bu işletme içinde seyrediyordu. Bu çalılar ve kuru otlarla kaplı topraklarda 7.000 başlık bir hayvan varlığı besleniyordu (dönenceler bölgesinde hayvan başına beş on hektar ancak yeterlidir); işletme sınırları içinde iki üç kez duran tren sayesinde bunlar düzenli aralıklarla Sao Paulo'ya sevkediliyordu. Çiftlik merkezine en yakın durağa, bir zamanlar bu topraklara egemen olan büyük savaşçı boyla-

rını anımsatan Guaycurus adı verilmişti. Brezilya toprakları içinde Kaduveo'lar, onların hayatta kalabilmiş son temsilcileriydiler.

İşletmeyi, birkaç inek çobanı ailesinin yardımıyla iki Fransız yönetiyordu. Genç olanının adını anımsamıyorum; kırkına yaklaşan ikincisinin adı Félix R. idi; yakınları Don Félix derlerdi. Birkaç yıl önce bir yerli tarafından öldürüldü.

Ev sahiplerimiz Birinci Dünya Savaşı sırasında büyümüşler ya da savaşmışlardı; mizaçları ve yetenekleri, sömürge işletmecisi olarak Fas'ta talihlerini denemeleri için elverişliydi. Ne var ki, Nantes'ta ortaya çıkan bilmem hangi spekülasyon olanağı onları, Brezilya'nın yoksul bir yöresinde sonu daha belirsiz bir serüvene sürüklemişti. Her neyse, kuruluşundan on yıl sonra *Fazenda francesa*, toprağın satın alınmasıyla tükenen ve sürüler ile üretim araçlarının geliştirilmesi için gerekli kaynakları sağlayamayan kuruluş sermayesinin yetersizliğinden ötürü çöküntü içindeydi. İngiliz tarzında geniş bir ahşap evde ev sahiplerimiz, yarı yetiştirici yarı bakkal konumunda mütevazi bir yaşam sürdürüyorlardı. Gerçekten de *fazenda*'nın dükkânı, yaklaşık yüz kilometre çapında bir daire içindeki tek tedarik merkeziydi. İşçi olsun çoban olsun *empregado*'lar, yani ücretliler, oraya bir elleriyle kazandıklarını öbür elleriyle harcamaya gelirlerdi; bir tür muhasebe yöntemiyle alacaklar ve borçlar birbirini karşılar ve böylece bütün kuruluş nerdeyse hiç para dolaşımı olmaksızın işlerdi. Satılan malların fiyatları, alışkanlıklara uygun olarak normal fiyatlarının iki üç katı olarak saptandığından, eğer girişimin bu ticari yönü ikinci plânda kalmamış olsaydı çok kârlı olabilirdi. Cumartesi akşamları orada işçileri izlemek insana hüzün verirdi. Ellerinde, topladıkları bir kaç parça şeker kamışıyla gelirler ve onları hemen *fazenda*'nın *engenho*'sunda -kabaca köşeli olarak yontulmuş ağaç gövdelerinden yapılmış ve kamış saplarının üç tahta silindirin döndürülmesiyle ezildiği bir araç- sıkarlardı. Ardından, büyük teneke leğenlerde, ateş üzerinde suyunu buharlaştırıp yoğunlaşan şurubu kalıplara dökerlerdi. Şurup bu kalıplarda kızıl renkte pütürlü parçalar halinde katılaşır. Buna *rapadura* denir. Böylece elde ettikleri ürünü bitişikteki mağazaya bırakırlardı. Daha sonra, aynı akşam bu kez alıcı olarak mağazaya gelir ve *sertao*'nun bu biricik şekerlemesini ateş pahasına satın alıp çocuklarına ikram ederlerdi.

Ev sahiplerimiz bu sömürgecilik mesleğinin koşullarına bilgece katlanıyorlardı. İş dışında işgörenleriyle temasları yoktu; kendi çiftlikleriyle, Paraguay sınırındaki en yakın plantasyonlar arasında yerli koruma bölgesi yeraldığından, kendileriyle aynı toplumsal

konumu paylaşan da bulunmuyordu. Çok katı kuralları olan bir yaşam sürüyorlardı ve bu kurallara uyma herhalde, umutsuzluğa karşı en iyi korunma yoluydu. Bulundukları ülkeye verdikleri tek taviz giyim tarzı ile içkiydi. Brezilya, Paraguay, Bolivya ve Arjantin geleneklerinin birbirine karıştığı bu sınır bölgesinde *pampa*'ların giyim tarzını benimsemişlerdi: kurşuni-kahverengi ince hasırdan örülmüş, geniş kalkık kenarlı ve yüksek tepeli şapka; ve *chiripa*: mor, pembe ya da mavi çizgili, soluk renklerde pamuklu dokumadan yapılan ve baldırlara kadar yükselen çadır bezinden beyaz botların üstünde, bacakları kısmen açıkta bırakan, yetişkinler için bir tür kundak. Daha soğuk günlerde *chiripa* yerine *bombacha* giyerlerdi: yanları zengin işlemeli, zuhaf askerlerinin giydiği tarzda kabarık bir pantalon.

Günlerinin hemen tamamı ağıllarda, hayvanlarla "uğraşmakla", yani düzenli aralıklarla biraraya toplanan hayvanları denetlemek ve satılacak olanları ayırmakla geçiyordu. *Capataz*'ın boğazdan gelen haykırışlarıyla yöneltilen hayvanlar, bir toz fırtınası içinde, efendilerin önünden geçiyor ve ayrı ayrı ağıllara sokuluyorlardı. Uzun boynuzlu hörgüçlü yaban öküzleri, besili inekler, ürkek danalar ahşap geçitler arasında koşuşuyorlardı; kimi zaman bir boğa direniyordu. O zaman kırk metrelik ince örülmüş bir kayış *laçoeiro*'nun başının üzerinden döne döne geçiyor ve sanki aynı anda direnen hayvan yere çökerken, muzaffer at şahlanıyordu.

Ama günde iki kez, sabah 11.30'da ve akşam 7'de, evleri çevreleyen çardağın altında herkes, *chimarrao* kuttöresi [*rite*] için, başka bir deyişle çubukla maté[6] içmek üzere biraraya geliyordu. Maté'nin, ülkemizdeki pırnal ile aynı aileden bir ağaçsıl olduğu bilinir. Bunun dalları, bir tandırın dumanında hafifçe kavrulduktan sonra öğütülerek muhabbet çiçeği renginde, kaba taneli ve küçük fıçılarda uzun süre saklanabilen bir toz elde edilir. Gerçek maté'den sözediyorum; yoksa Avrupa'da bu ad altında satılan ürün genellikle öylesine yanlış işlemlerden geçer ki, özgün maté ile hiçbir benzerliği kalmaz.

Maté içmenin birçok yolu vardır. Keşif gezilerimiz sırasında gücümüz tükenip de ferahlamak için sabırsızlandığımızda, soğuk suya bir avuç atar ve onu hemen kaynatırdık. Ama -ve bu çok önemlidir- suda ilk kabarcıklar oluşur oluşmaz ateşten alırdık, aksi halde maté bütün değerini kaybeder. Bir tür tersine haşlama işlemiyle elde edilen, koyu yeşil renkte, yoğun bir fincan kahve gibi nerdeyse yağlı içeceğe *cha de maté* denir. Eğer hiç vakit yoksa *terere* ile yetinilir: bir avuç tozun üzerine dökülen soğuk su bir kamışla

emilir. Eğer acılığını sevmiyorsanız, güzel Paraguay'lı kadınlar gibi *maté doce*'yi yeğleyebilirsiniz; bunun için şekerle karıştırılmış tozu, kuvvetli ateşte ağdalaştırmak sonra üzerine kaynar su dökmek ve süzmek gerekir. Ama bütün bu tarifler arasında, hem bir toplumsal kuttöre hem de özel bir zevk unsuru olarak, *fazenda*'da yapıldığı şekliyle *chimarrao*'yu tercih etmeyecek maté sever insan görmedim.

Bir ibrik, bir ısıtıcı ve bir de *cuia* ile donanmış bir küçük kızın, china'nın etrafında çember oluşturacak biçimde oturulur. *Cuia* kimi zaman deliği gümüşle çevrili bir su kabağı, kimi zaman da -Guaycurus'ta olduğu gibi- bir çobanın yonttuğu hörgüçlü yaban öküzü boynuzudur. Kabın üçte ikisi maté tozuyla doludur ve küçük kız bunun üzerine yavaş yavaş kaynar su döker; karışım bir hamur haline gelir gelmez, alt ucu delikli bir soğan biçimindeki gümüş boruyla kabın en derin yerinde özenle oluşturulmuş ve sıvının birikeceği bir boşluk kazar. Çubuk, ancak hamurlaşmış kitlenin dengesini bozmayacak kadar bir hareket alanına sahip olmalıdır, daha fazla değil; aksi halde su yeterince karışmaz. *Chimarrao* böylece hazırlandıktan sonra yapılacak şey, onu suyla doyurmak ve ev sahibine sunmaktır; o iki üç yudum çektikten sonra kabı geri verir, aynı işlem oradaki herkes için yinelenir, önce erkekler sonra eğer varsa kadınlar. İbrikteki su bitene kadar tekrar tekrar dönülür.

İlk yudumlar lezzetli bir duyum sağlar -en azından alışık olanlara, çünkü acemiler ağızlarını yakarlar. Bu duyum, kızgın gümüşün biraz yağlı dokunuşundan ve sanki bütün bir orman birkaç damla içinde yoğunlaşmış gibi, hem acı hem kokulu, özlü bir köpük içeren kıpırtılı bir sudan kaynaklanır. Maté, kahvenin, çayın ya da kakaonunkine benzer bir alkaloit içerir; ama sanırım ki bunun miktarı (ve taşıyıcının yarı çiğ oluşu) hem sakinleştirici hem de canlandırıcı etkisini açıklar. Birkaç dönüşten sonra maté tatsızlaşır, ama çubukla dikkatli yoklamalar, sizi, henüz dokunulmamış ve küçük acılı patlamalarla zevki uzatan haznelere ulaştırabilir.

Şüphesiz maté, ilerde sözünü edeceğim Amazon bölgesinin *guarana*'sından çok üstündür, Bolivya platosunun zavallı kokasına ise hiç benzemez: çabucak, kaynatılmış ot tadında lifli bir top haline geliveren, ağız mükozasını duyusuzlaştıran ve insana dilini yabancı bir nesne gibi hissettiren o kuru yaprakların tad vermeyen çiğnenmesiyle kıyaslanamaz. Bence onunla karşılaştırılabilecek tek şey, alışık olmayan damakları korkunç bir lezzet ve koku ateşiyle çıldırtsa da, bol baharatlı, çiğnemelik tembul dolmasıdır.

Kaduveo yerlileri, Rio Paraguay'ın sol kıyısındaki çukurellerde yaşıyorlardı; bu topraklarla *Fazenda Francesa* arasında Serra Bodo-

quena tepeleri vardır. Ev sahiplerimize bakarsanız bu yerliler tembel, hırsız ve ayyaş soysuzlardır; otlaklara girmeye kalkıştıklarında sert bir şekilde kovulurlar. Bizim yapacağımız bilimsel gezi, onlara göre başarısızlığa mahkûmdu; bize cömertçe yardım etmelerine rağmen -ve bu yardımlar olmasa amacımıza ulaşamazdık- bu girişimimizi onaylamıyorlardı. Birkaç hafta sonra bir ticaret kervanı gibi, boyalı ve oymalı büyük keramik küpler, arabesk çizimlerle süslü karaca derileri, kaybolmuş bir inanç sisteminin kalıntıları tahta heykellerle yüklü öküzlerle geri döndüğümüzde şaşkına döndüler. Bu onlar için, beklenmeyen bir değişikliğe yolaçacak bir esin kaynağı oldu: iki üç yıl sonra Don Félix beni Sao Paulo'da ziyarete geldiğinde anladım ki, evvelce yerel halka böylesine yüksekten bakan bu kişi ve onun yoldaşı, artık İngiliz'lerin deyişiyle *gone native*[7] sayılırlardı; *fazenda*'nın kentsoylu tarzında döşenmiş küçük salonunda şimdi boyalı postlar asılıydı, her yana yerli yapımı toprak kaplar yerleştirilmişti; daha doğru bir yol seçip de Fas ya da Sudan'a yerleşmiş olsalardı, oralarda iyi bir sömürge yöneticisi olarak yapacakları gibi, yerli ürünlerini pazarlıyorlardı. Onlara düzenli olarak mal sağlayan yerliler artık *fazenda*'da kabul görüyor, getirdikleri mallar karşılığında bütün aileleriyle orada konuk ediliyorlardı. Bu yakınlığın sonu nereye varmıştır? Bayram günlerinde yarı çıplak vücutları, tenlerini değerli bir dantel gibi saran mavi ya da siyah ince kavisli çizgilerle, sabırla süslenmiş yerli genç kızları tanıdıkça, bekâr erkeklerin, onların cazibelerine direnebileceklerini kabul etmek güçtür. Nasıl olduysa, sanıyorum ki 1944 ya da 1945 yılında Don Félix, işte bu yeni yakınlaştığı yerlilerden biri tarafından öldürüldü. Kendisi, yerlilerden çok, o tarihten on yıl önce acemi etnografların ziyareti sonunda içine itildiği sarsıntının kurbanı olmuştur.

Fazenda'nın mağazasından gerekli yiyecekleri alıyoruz: kurutulmuş et, kara fasulye, manyok unu, maté, kahve ve *rapadura*. Ayrıca bineklerimizi de ödünç veriyorlar: adamlar için at, yükler içinse öküz; çünkü toplamak istediğimiz etnografik malzemeyle değişmek üzere çeşitli şeyler de götürüyoruz: çocuk oyuncakları, yapay taşlardan kolyeler, aynalar, bilezikler, yüzükler ve kokular; ayrıca kumaşlar, bataniyeler, elbiseler ve el âletleri. *Fazenda*'nın işçileri bize rehberlik edecekler; ama doğrusu, kendilerini Noel kutlamaları sırasında ailelerinden uzaklaştıracağımız için hayli gönülsüzler.

Köylerde bekleniyorduk; daha *fazenda*'ya varır varmaz, yerli *vaqueiro*'lar, armağanlar getiren yabancıların ziyarete geleceği haberini ulaştırmıştı. Bu beklenti yerlilerin zihninde çeşitli kaygıların

oluşmasına yol açıyordu. Bunlar arasında en yaygını, *tomar conta* için geldiğimizdi: topraklarına el koymak.

XIX
Nalike

Kaduveo ülkesinin başkenti Nalike, Guaycurus'tan yaklaşık yüzelli kilometre uzaklıktadır, bu da atla üç günlük bir yoldur. Yük taşıyan öküzleri, yavaş yürümeleri nedeniyle önceden yola çıkarıyoruz. İlk merhalede Serra Bodoquena'nın yamaçlarına tırmanmayı ve geceyi, platoda, *fazenda*'nın son konakyerinde geçirmeyi tasarlıyoruz. Yola çıktıktan hemen sonra, atların güçlükle ilerleyebildiği, boylu otlarla kaplı dar vadilere giriliyor. Bataklığın çamuru hayvanların yürüyüşünü daha da güçleştiriyor. At nereye basacağını şaşırıyor, sendeliyor, nerde olursa olsun ayağını koyabileceği sağlam bir yer bulabilmeye bakıyor; bitkilerle kuşatılmış buluyoruz kendimizi. İşte o zaman dikkatli olmak gerekiyor: görünüşte zararsız bir yaprağın alt yüzünde yuvalanmış binlerce *carrapato*'dan oluşan kımıl kımıl bir top üzerinizde dağılabilir; portakal rengi böcekler elbiselerin kıvrımları arasına sokulur, vücudu sıvı bir örtü gibi kaplar ve tene yapışırlar. Saldırıya uğrayanın tek çaresi onlardan daha hızlı davranmaktır; derhal atından atlamalı, bütün elbiselerini çıkarıp kuvvetle silkelemelidir, o arada arkadaşlarından biri de derisini temizliyecektir. Tek tek raslanan ve hiç acı vermeden deriye yapışan kurşuni renkli büyük parazitler o ölçüde korkunç değildir; birkaç saat ya da birkaç gün sonra, kabarıklıklar halinde vücutla bütünleştiklerinde ancak dokunmayla farkedilirler; o zaman onları bıçakla temizlemek gerekir.

Sonunda çalılıklar biraz seyreliyor, yumuşak bir meyille, ağaçlarla kaktüslerin içiçe girdiği kuru bir ormana götüren taşlı bir yol ortaya çıkıyor. Mum biçiminde kaktüslerle dolu, sivri bir tepenin çevresinden dolanırken, sabahten beri hazırlanan sağanak boşanıyor. Atlardan iniyoruz; sığınmak istediğimiz kayalardaki bir kovu-

ğun, rutubetli olmakla birlikte koruyucu bir mağara olduğunu keşfediyoruz. İçine girer girmez, duvarları kaplayan ve uykularını bozduğumuz *morcego*'ların (yarasaların) haykırışları mağarayı dolduruyor.

Yağmur diner dinmez yürüyüşümüze yeniden başlıyoruz; yoğun ve karanlık orman taze rayihalar ve yaban mevyeleriyle dolu: tadı buruk ve eti sert *genipapo*; herzaman serin etiyle yolcunun susuzluğunu gideren ve orman içindeki açıklıklarda yetişen *guavira* ya da eskiden orada yerlilerin tarımla uğraştıklarını kanıtlıyan *caju*.

Plato, Mato Grosso'nun ayırdedici görünümünü sergiliyor: yüksek otların arasında orada burada tek tük ağaçlar. Bataklık bir alandan, üzerinde küçük uzunbacaklıların koşuştuğu, esintilerle dalga dalga yarılmış çamurdan geçerek, konaklayacağımız yere yaklaşıyoruz. Bir ağıl, bir kulübe: Largon konakyeri; burada bir aile kestikleri bir *bezerro*'yu, -genç boğayı- parçalamaktalar; hayvanın kanlı iskeletini kayık gibi kullanan iki üç çıplak çocuk, bunun içinde neşe çığlıkları atarak sallanıp yuvarlanıyorlar. Günbatımında, rüzgâr altında parıldayan ateşte *churrasco*, yağını damla damla sızdırırak kızarırken, kesim yerine üşüşen *urubu*'ların -leşe gelen akbabaların- yüzlercesi, yerdeki kan ve artıklar için köpeklerle mücadele ediyor.

Largon'dan sonra "Yerlilerin Yolu'nu" izleyeceğiz; *serra*'nın şimdi ineceğimiz yamacı çok dik; engebeler nedeniyle huysuzlaşan hayvanları yönlendirerek yaya yolalmak gerekiyor. Toprak yol, kendisi görünmemekle beraber kayalara çarpa çarpa, çağlayarak akan suyunun sesini duyuran bir deliderenin üst tarafından geçiyor; son yağmurun ıslattığı kayaların üstünde ya da bıraktığı çamurda kayıyoruz. Nihayet *serra*'nın eteğinde dairesel bir açıklığa varıyoruz: *campo dos Indios*. Bataklığın içinden yolumuza devam etmezden önce, atlarımızla birlikte burada biraz dinleneceğiz.

Öğleden sonra saat 4 oldu mu, geceyi geçirmek üzere gerekli hazırlıklara başlamak gerekiyor. Hamakları, cibinlikleri asabileceğimiz birkaç ağaç belirliyoruz; rehberler ateş yakıyor ve kurutulmuş et ve pirinçten ibaret yemeği hazırlıyorlar. Öylesine susamış oluyoruz ki içecek yerine şu toprak, su ve permanganat karışımından, hiç iğrenmeksizin, litrelerce yutuyoruz. Güneş batıyor, cibinliklerin kirli tülünün ardından bir an kızaran gökyüzünü seyrediyoruz. Ancak şöyle bir uykuya daldığınız anda hareket vakti geliyor: gece yarısı, atları daha önceden eyerlemiş olan rehberler bizi uyandırıyor. Bu sıcak mevsimde hayvanları korumak ve gecenin serinliğinden yararlanmak gerekiyor. Yarı uykuda, uyuşuk ve soğuktan tit-

reyerek, ayışığı altında yeniden toprak yola çıkıyoruz; atlar sendeliyor, şafağı beklerken saatler geçiyor. Sabah saat 4 dolayında Pitoko'ya ulaşıyoruz. Önceden, yerlileri Koruma Dairesinin önemli bir merkezinin bulunduğu bu yerde şimdi sadece, ancak aralarında hamak kurmanın mümkün olduğu, yıkıntı halinde 3 ev kalmış. *Pantanal*'de ortaya çıkan Rio Pitoko sessizce akıyor; birkaç kilometre ilerde kaybolacak. Kaynağı olmadığı gibi bir yere de dökülmeyen bataklıkların bu ölümlü akarsuları, önlem almayanlar için bir tehdit oluşturan *piranha*'ları barındırır; ama bunlar, yerlilerin bu suda yıkanmalarına ve buradan su almalarına engel olmaz. Bataklık bölgede dağınık olarak birkaç yerli aile hâlâ yaşıyor.

Artık *pantanal*'in tam içindeyiz: kimi zaman koruluk yamaçların ortasında su altında bir çanak, kimi zaman ağaçsız, çamurlu geniş alanlar. At yerine öküze binmek belki daha iyi olurdu, çünkü burun deliklerine takılı bir halkanın içinden geçirilmiş iple yöneltilen ağır hayvan, yavaş ilerlese de, çoğu zaman göğsüne kadar yükselen suların içinde, bataklıktaki zorlu yürüyüşe daha iyi dayanıyor.

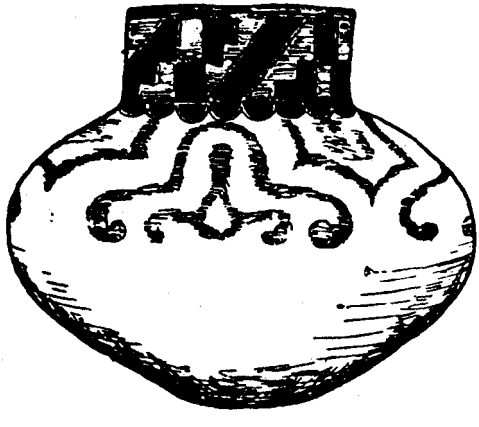
Belki de Rio Paraguay'a kadar uzanan bir ovada bulunuyorduk; ova öylesine düzdü ki, hayatımda karşılaştığım en şiddetli bora patladığında yere düşen su akıp gidemiyordu. Hiçbir yere sığınmak mümkün değildi, görebildiğimiz mesafede ağaç da yoktu; atlarımızla birlikte batarak, sular içinde ilerlemekten başka seçenek yoktu, sağımıza solumuza yaylım ateşi gibi yıldırımlar düşüyordu. İki saat süren mücadeleden sonra yağmur dindi; ve açıkdenizde olduğu gibi, yağmur damlalarından oluşan kitlelerin ufukta yavaşça devinimlerini izlemeye başladık. Ama şimdiden, ovanın sonunda birkaç metre yükseklikte uzanan, killi bir seki görülüyordu; üstünde, gökyüzünü arkalarına almış on kadar kulübe seçiliyordu. Nalike'nin yakınındaki Engenho'daydık; ama 1935 yılında sadece beş kulübeden oluşan eski başkent yerine burada kalmayı tercih etmiştik.

Alışık olmayanların gözünde bu köyler ile en yakındaki Brezilya'lı köylülerin yerleşim yerleri arasında fark pek azdır. Yerliler hem giyimleriyle, hem de melezlerin oranı çok yüksek olduğu için çoğu zaman fiziksel görünümleriyle onlara benzerler. Ama dilleri çok farklıdır: Guaycuru dilinin sesi kulağa hoş bir duyum sağlar: hızlı bir akış; ince seslilerin dişşel ve boğazdan gelen sessizlerle birbiri ardına dizildiği uzun sözcükler ile bol, ıslak ya da sıvı sesbirimleri, çakıl taşlarının üzerinden sekerek akan bir dere izlenimi verir. Bugünkü Kaduveo terimi (bu aslında kadiyüö biçiminde söy-

lenir), yerlilerin kendilerine verdikleri adın, Kadiguegodi'nin bozulmuş biçimidir. Yeni ev sahiplerimizin Portekizcesi pek yetersiz olmakla birlikte böylesine kısa bir ziyarette bu dili öğrenmek söz konusu değildi.

Evlerin iskeleti, kabukları soyulmuş ağaç gövdelerinden yapılmıştı. Bunlar toprak üzerine dikilmişlerdi ve oduncunun yerinde bıraktığı birinci budağın çatalı üzerine yerleştirilen kirişleri taşıyorlardı. Sararmış palmiye kanatlarından bir örtü, iki yöne eğimli bir dam meydana getiriyordu; ama Brezilya kulübelerinden farklı olarak bunların duvarları yoktu; böylece demek ki bu yapılar (dam biçimini örnek aldıkları) beyazların konutlarıyla, düz örgülerle örtülü yerlilerin eski sundurmalarının bir karışımıydı.

Bu basit konutların boyutları daha etkileyiciydi; pek az kulübe sadece tek bir aileyi barındırıyordu; uzun hangarlara benzeyen bazılarında kimi zaman altı aile yaşıyordu. Her aile, yapıyı taşıyan direklerle sınırlanmış belirli bir alana ve aile başına bir tane kalaslardan yapılmış döşemeye sahipti. Ev sakinleri bunun üzerinde, etrafa rasgele yayılmış, asılmış, yığılmış, konulmuş geyik postları, pamuklu kumaşlar, su kabakları, ağlar, hasır sepetler arasında otururak, uzanarak ya da çömelerek vakit geçiriyorlardı. Köşelerde, üç daldan oluşan ve alt uçlarından yere gömülmüş, kimi zaman oymalı çatal kaideler üzerinde duran, üzerleri süslü büyük su küpleri görülüyordu.

Açık kırmızı boyayla süslenmiş ve siyah reçineyle cilalanmış su küpü.

Evvelce bu konutlar, İrokua'lardaki gibi "uzun evler" idi; görünüşleri bakımından bir bölümü hâlâ bu adla belirlenebilir. Ama birden çok aileyi, bir iş topluluğu olarak biraraya getiren nedenler zorlayıcı olmaktan çıkmıştı; eskiden olduğu gibi, damatların karılarıyla birlikte kayın ana-kayın ata ocağında öbekleştiği anaevli [*matrilocal*] bir yerleşim sözkonusu değildi.

Kaldı ki, o tarihten kırk yıl önce 1892 ve 1897'de, orayı iki defa ziyaret eden ressam ve kâşif Guido Boggiani'nin şahit olduğu zen-

ginliğin anısının bile kalmadığı bu zavallı köyde, geçmişle bağ kurulamıyordu. Boggiani'nin bu yolculuklarından bize önemli etnografik belgeler, Roma'da bulunan bir koleksiyon ve çok hoş bir yol günlüğü kalmıştır. Üç yerleşim merkezinin toplam nüfusu ikiyüzden fazla değildi; avcılıkla, yaban mevyelerini toplayarak, birkaç sığır ve kümes hayvanı besleyerek ve sekinin eteklerine akan biricik kaynağın ötesinde görünen manyok tarlalarını işleyerek yaşıyorlardı. Sırayla o kaynağa gidip sivrisinekler arasında yüzümüzü gözümüzü yıkıyor opal renkli ve hafifçe şekerli suyuyla kaplarımızı dolduruyorduk.

Erkeklerin kullandığı pamuklu kuşakların dokunması, gerdanlıklara dizilmek üzere -gümüş olanlardan çok nikel paraların- çubuk ya da kurs biçiminde dövülmesi ve hasır örgüler dışında temel faaliyet çömlekçilikti. Kadınlar Rio Pitoko'nun killi çamurunu ufalanmış toprak parçaları ile karıştırıyor, hamuru yuvarlak şeritler haline sokuyor sonra bunları sarmal biçimde dolayarak üstüste getiriyor ve parça biçimleninceye kadar parmak darbeleriyle birbirlerine iyice bitiştiriyordu. Parça henüz daha yaşken sicimlerle yapılan çukur baskılarla süsleniyor ve *serra*'da bulunan bir demir oksitle boyanıyordu. Ardından açıkta pişiriliyordu. Bundan sonra yapılacak şey, soğumadan süslemeye devam etmekti; bunun için *pau santo*'nun siyah ve *angico*'nun saydam sarı reçinelerinin eritilmesiyle elde edilen iki vernik kullanılı-

Kaduveo keramiklerinden üç örnek.

yordu; soğuduktan sonra süslemelerin daha da belirginleşmesi için üzerine beyaz bir toz -tebeşir veya kül- serpiliyordu.

Kadınlar, ellerine geçen her türlü malzemeden; kil, balmumu, ya da sadece kısmi bir şekillendirmeyle biçimlerini düzelttileri kuru kabuklardan, çocuklar için kişileri ya da hayvanları temsil eden tasvirler yapıyorlardı.

Çocukların ellerinde ayrıca, genellikle parıltılı kumaşlarla giydirilmiş ve onların taş bebekleri sayılacak, tahtadan yontulmuş heykelcikler de görülüyordu. Bunlara benzeyen başka heykelcikler ise, kimi yaşlı kadınlar tarafından, sepetlerinin diplerinde özenle saklanıyordu. Bunlar oyuncak mıydı, ilâhların heykelleri miydi, yoksa ataları mı temsil ediyorlardı? Bu çelişkili kullanımlar karşısında karar vermek güçtü; kaldı ki aynı heykelcik kimi zaman bir kullanımdan diğerine de geçebiliyordu. Şu anda Musée de l'Homme'da[8] bulunan bazı örneklerin dini niteliği tartışma götürmez; bunlardan birinin İkizlerin Anası, diğerinin ise Küçük Yaşlı Adam - Yeryüzüne inen ve yanlarına sığındığı tek aile dışında, kendisine kötü davranan insanları cezalandıran tanrı- olduğu anlaşılabiliyor. Öte yandan *santo*'ların çocukların eline bırakılmasını, bir tapınma sisteminin çöküş işareti gibi görmek de kolaya kaçmak olur; çünkü bize istikrarsızlık gibi görünen bu durum, kırk yıl önce Boggiani, ondan on yıl sonra da Fritch tarafından aynı sözcüklerle betimlenmişti; benim gözlemlerimden on yıl sonra yapılan gözlemlerde de bu durum teyid ediliyor. Elli yıllık bir süre içinde devamlılık gösteren koşullar bir anlamda olağan [*normal*] koşullar sayılmalıdır; bunun yorumunu -aslında süphesiz varolan- dini değerlerin çöküşünde aramaktan çok, kutsal olanla olmayan arasındaki ilişkilerin bizim sandığımızdan daha önemsiz biçimde ele alınışında aramak gerekir. Bu iki unsur arasındaki zıtlık, sık sık söylendiği gibi ne o denli mutlak ne de o denli süreklidir.

Benim kulübemin yanındaki kulübede, bir büyücü-hekim [*sorcier-guérisseur*] yaşıyordu. Kullandığı araçlar arasında bir yuvarlak oturak, bir hasır taç, boncuklarla süslü bir ağ ile örtülü su kabağından bir çıngırak ve devekuşu tüyünden bir süpürge bulunuyordu. Bu süpürge, hastalıklara neden olan "hayvanları", *bicho*'ları -yani kötü ruhları- tutsak etmeye yarıyordu. Tedavi, büyücünün *bicho*'sunun, onun koruyucu meleğinin karşı gücü sayesinde, bu kötü ruhların kovulmasıyla gerçekleşiyordu. Büyücünün *bicho*'su üstelik muhafazakârdı ve, "onlara çok alışmış" olduğunu büyücüye söyleterek, bana bu değerli araçlarını vermekten kendisini alıkoyan da oydu.

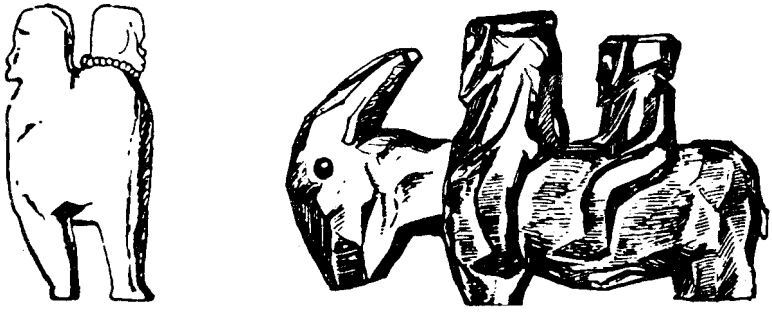

İki tahta heykelcik: solda Küçük İhtiyar, sağda İkizlerin Anası.

Oradaki ikametimiz sırasında bir başka kulübede yaşıyan bir kızın buluğa ermesini kutlamak için bir tören düzenlendi. Önce kızı eski tarzda giydirdiler: pamuklu elbisesinin yerine, vücudunu koltuk altlarından dörtgen bir kumaş parçasıyla sardılar. Omuzlarını, kollarını ve yüzünü özenli şekillerle boyadılar ve bulunabilen bütün gerdanlıkları boynuna geçirdiler. Ayrıca, bütün bu yapılanlar belki de geleneklere uymaktan çok, bize tam bir gösteri sunma çabasından kaynaklanıyordu. Genç etnograflara, yerlilerin fotoğraf makinesiyle imgelerinin yakalanmasından korktukları, dolayısıyla bu korkularını yatıştırmanın, kendilerine para ya da hediyeler vererek bir riziko saydıkları durumu tazmin etmenin yerinde olacağı öğretilir. Kaduveo'lar sistemlerini mükemmelleştirmişlerdi: fotoğraf çektirmek için sadece para istemekle kalmıyor, onlara para vermem için beni fotoğraf çekmeye zorluyorlardı. Olağandışı süsler içinde bir kadının bana gelip, ister istemez bir resim çekerek onu onurlandırmamı ve ardından birkaç *milreis* vermemi istemediği tek bir gün geçmiyordu. Filmlerimi israf etmemek için çoğu zaman çekmiş gibi yapıyor ve para veriyordum.

Ama bu oyuna karşı gelmek ya da bunu bir bozulmanın, bir para düşkünlüğünün kanıtı gibi görmek çok yanlış bir etnografya yaklaşımı olurdu. Çünkü bu olay yerli toplumunun kimi kendine özgü çizgilerini bir başka görünüm altında ortaya çıkarıyordu: üst sınıflara mensup kadınların bağımsızlıkları ve yetkeleri; yabancı önünde gösteriş merakı ve başkalarından saygı beklentisi. Giyimleri alışılmadık ya da doğaçlamadan olsa bile, bunu esinlendiren davranış gene de anlamını korumaktadır; onları geleneksel kurumların bağlamına yerleştirmek benim görevimdir.

Genç kızın beline bir peştamal bağlanmasını izleyen gösteriler için de aynı şey geçerlidir. Öğleden hemen sonra *pinga*, yani şeker kamışı alkolü içilmeye başlandı. Daire biçiminde oturmuş erkekler, bağrışarak birbirlerine askeri hiyerarşinin, onbaşı, başçavuş, teğmen ya da yüzbaşı gibi alt rütbeleriyle -bilebildikleri sadece bun-

Mitos kişilerini temsil eden iki heykelcik: soldaki taş, sağdaki tahta.

lardı- sesleniyorlardı. Bu XVIII. yüzyıl yazarları tarafından da betimlenmiş bulunan, başkanların mevkilerine göre sıralandıkları ve yaverler kendilerine hizmet ederken, tellalın içki içenin ünvanlarını ve yaptığı büyük işleri sıraladığı, törensel içki âlemlerinden biriydi. Kaduveo'ların içkiye tepkileri çok ilginçti: bir çoşkunluk devresinin ardından sıkıntılı bir sessizliğe giriyorlar ve sonra da hıçkırıklara boğuluyorlardı. O zaman, daha az esrik iki erkek, umutsuz adamın kollarına giriyor ve kulağına teselli ve şefkat sözleri fısıldayarak, kusmaya karar verinceye kadar bir aşağı bir yukarı dolaştırıyorlardı. Sonra üçü birden yerlerine dönüyor ve içki âlemi sürüyordu.

O sırada kadınlar, üç nota üzerinden durmaksızın yinelenen kısa, tekdüze bir şarkı söylüyorlardı. Ayrı bir kenarda içki içen birkaç yaşlı kadın zaman zaman el kol hareketleriyle ortaya atılıyor ve gülüşmeler ve alaylar arasında, görünüşe bakılırsa pek tutarlı olmayan söylevler veriyorlardı. Burada da davranışlarını basit bir kendini koyuverme, yaşlı esrik kadınların kendilerini kaybetmesi gibi görmek yanıltıcı olur. Çünkü eski yazarlar, kutlamalar ve özellikle de soylu bir kız çocuğunun büyüme sürecindeki önemli anların kutlanması sırasında, erkek kılığına girmiş kadınlar tarafından gerçekleştirilen, savaşçıların geçit töreni, dansları ve savaş oyunları gibi gösterilere yer verildiğini naklederler. Bataklığın bir ucunda kaybolmuş bu paçavralar içindeki köylüler acınacak bir görünümdeydiler; ama bu düşkün halleri, geçmişin bazı özelliklerini yaşatmaktaki kararlılıklarını daha da etkileyici kılıyordu.

XX
Bir Yerli Toplumu ve Onun Yaşam Tarzı

Bir halkın göreneklerinin bütünü herzaman belirli bir tarzdadır; bu görenekler dizgeler oluşturur. Ben inanıyorum ki bu dizgelerin sayısı sonsuz değildir. Bireyler gibi insan toplulukları da hiçbir zaman -oyunlarında, düşlerinde ya da taşkın hayallerinde- mutlak anlamda yeni birşey yaratmaz, ama saptanması mümkün bir düşünsel diziden kimi birleşimleri seçmekle yetinir. Gözlenebilmiş bütün göreneklerin bir dökümü yapılabilirse eğer, mitoslarda dile getirilmiş göreneklerle, çocukların ve yetişkinlerin oyunlarının, sağlıklı ya da hasta bireylerin düşlerinin ve psiko-patolojik davranışların örneklediği görenekler biraraya getirilebilirse, kimya elementleri çizelgesine benzer bir çizelge oluşturulabilir. Bu çizelgede, hem fiilen gerçekleşmiş hem de sadece gerçekleşmesi olanaklı bütün görenekler, soylar halinde öbeklenmiş olarak karşımıza çıkabilir ve o zaman bize sadece bunlar arasından toplumların fiilen seçtiklerini belirlemek kalır.

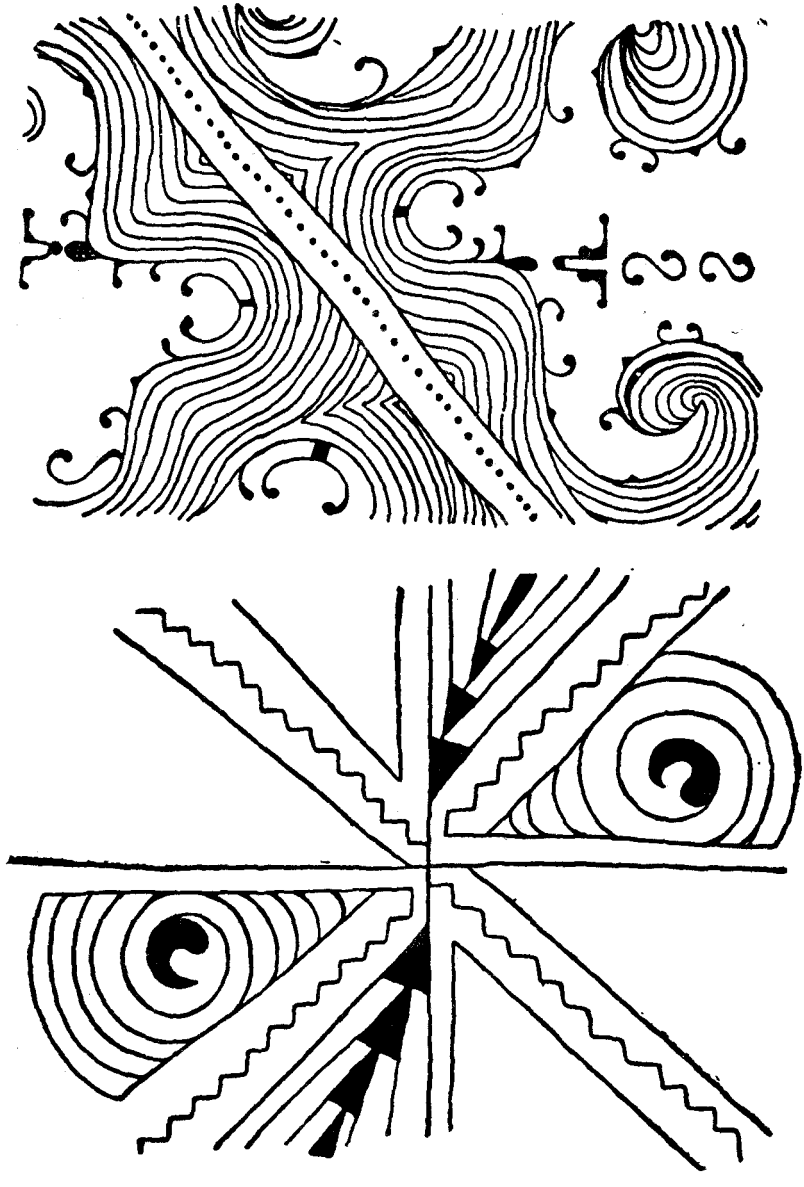
Bu düşünceler, Mbaya-Guaicuru'ların durumuna özellikle uygun düşüyor. Brezilya'daki Kaduveo'lar, Paraguay'daki Toba ve Pilagalar'la birlikte onların günümüzdeki son temsilcileridir. Bunların uygarlıkları karşısında, bizim toplumumuzun geleneksel oyunlarından birinde yarattığı ve Lewis Carroll'un büyük bir başarıyla modelini çizdiği uygarlığı anımsamadan duramazsınız: bu şövalye yerliler, *iskambil kâğıtlarındaki resimlere* benziyordu. Bu özellik ilkin giysilerinde göze çarpıyordu: setre üzerine giydikleri, omuzlarını genişleten ve sert kıvrımlarla dökülen deri gocukları kırmızı ve siyah şekillerle süslüydü; eski yazarların Türk halılarına benzettikleri bu süslemeler içinde maça, kupa, karo ve sinek şekilleri sık kullanılıyordu.

Kralları ve kraliçeleri vardı; ve aynı Alis'in kraliçesi gibi bu kraliçelerin de en sevdiği şey, savaşçıların kendilerine getirdikleri uçurulmuş kellelerle oynamaktı. Soylu erkekler ve soylu kadınlar oyunlarla vakit geçirirlerdi; oralara daha önceden yerleşmiş ve kültürü ve dili farklı bir başka halk, Guana'lar süfli işleri yüklenmişlerdi. Guana'ların son temsilcileri Tereno'lar, Miranda kentinin yakınlarında, hükümetin kurduğu bir koruma bölgesinde yaşamaktaydılar. Kendilerini orada ziyaret ettim. Bu Guana'lar toprağı işler ve Mbaya beylerine, kendilerini silâhlı süvari gruplarının yakıp yıkma ve yağmalarından korumaları karşılığında tarım ürünleriyle bir tür haraç verirlerdi. XVI. yüzyılda bu bölgelere yolu düşen bir Alman bu ilişkileri, o zamanlar Orta Avrupa'da feodal beyler ve serfler arasında varolan ilişkilere benzetmiştir.

Mbaya'lar kastlar halinde örgütlenmişlerdi; toplumsal basamakların en üstünde ikiye ayrılmış soylular bulunuyordu: kalıtım yoluyla soylular ile genellikle yüksek sınıftan birinin doğumuyla çakışan doğum tarihleri nedeniyle bireysel olarak soyluluk kazananlar. Ayrıca büyük soylular da kendi aralarında yaşlı ve genç dallara ayrılıyorlardı. Ardından savaşçılar geliyordu. Bunların arasından öne çıkanlar, bir eriştirmeden [*initiation*] sonra, özel adların taşınmasına ve bazı argolarda olduğu gibi, her sözcüğün bir sonekle bittiği yapay bir dille konuşma hakkını veren bir kardeşlik örgütüne kabul ediliyorlardı. Şamakoko [*Chamacoco*] veya başka kökenli köleler ile Guana'lardan oluşan kullar ise alt tabakayı meydana getiriyorlardı. Ama bu sonuncular, kendilerine özgü gereksinimlerle, efendilerininkine benzer biçimde üçlü bir kast ayırımını benimsemişlerdi.

Soylular mevkilerini, bir arma görevi yapan içi oyuk kalıpla çizilmiş vücut resimleri ya da dövmelerle sergiliyorlardı. Kaş ve kirpikleri dahil yüzlerindeki bütün kılları yoluyorlardı. Gözlerinin çevresinde kıllar bulunan Avrupalılardan tiksinerek onları "devekuşunun kardeşleri" yerine koyuyorlardı. Kadın erkek hepsi, çevrelerinde koşuşan ve onları her türlü çabadan uzak tutan köleler ve yanaşmalarla geziyordu. Henüz 1935 yılında bile, sarkıtlarla süslü küpeler taşıyan, gözleri boyalı yaşlı acuzeler -bunlar en iyi süslemecilerdi- eskiden olduğu gibi hizmetlerine verilmiş *cativa*'ları -köleleri- olmadığı için sanatlarını bırakmak zorunda kalmış olmaktan ötürü üzgündüler. Nalike'de hâlâ birkaç eski Şamakoko köle bulunuyordu; onlar da artık toplumla bütünleşmişlerdi ancak biraz hor görülüyorlardı.

Soyluların bu yüksekten bakar halleri, kendilerine *don* ve *dona*

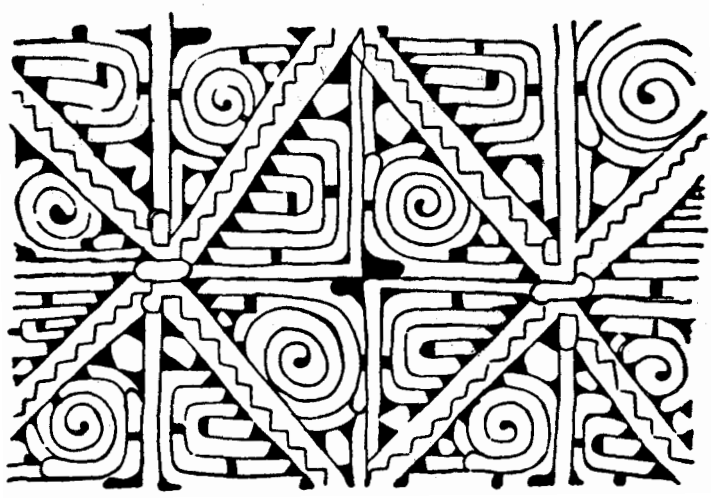
Kuduveo süslemeleri.

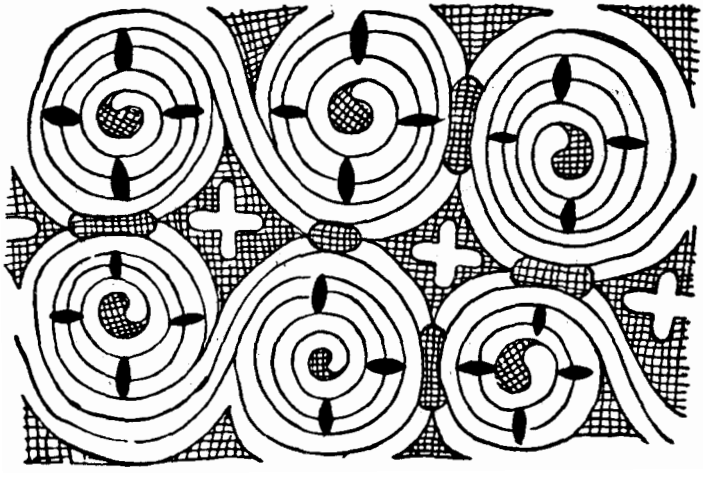
ünvanı veren İspanyol ve Portekizli fatihleri bile ürkütmüştü. O tarihlerde bir beyaz kadın için Mbaya'lara esir düşmenin hiçbir tehlikesi olmadığı söylenirdi; hiçbir savaşçı böyle bir birleşmeyle mevkiini düşürmeye yanaşamazdı. Kimi Mbaya'lı kadınlar Genel Valinin eşiyle görüşmeyi reddettiler, ancak Portekiz Kraliçesini kendileriyle konuşabilecek düzeyde görüyorlardı. Dona Catarina adıyla bilinen bir başkası, henüz bir genç kız, Mato Grosso valisinin Cuiaba'ya bir davetini reddetmişti; artık evlenme yaşında olduğu için bu valinin kendisiyle evlenmek isteyeceğini düşünüyordu, oysa ne onunla böyle kötü bir evlilik yapmayı ne de önerisini geri çevirerek onurunu kırmayı isterdi.

Bu yerliler tek eşliydiler; ama yeni yetme kızlar bazen sefere çıkan savaşçıların peşinden gider, onlara seyislik, uşaklık ya da karılık ederlerdi. Soylu kadınlarınsa refakatçileri bulunurdu, bunlar çoğunlukla onların aynı zamanda aşıklarıydılar, ama kocalar bundan ötürü, kendilerini zor durumda bırakacak biçimde bir kıskançlık gösterisine tenezzül etmezlerdi. Bu toplum, bizim doğal saydığımız duygulara çok karşıt bir görünüm içindeydi; örneğin doğurmaktan nefret ediyorlardı. Çoçuk düşürme ve yeni doğanları öldürme nerdeyse olağan sayılıyordu; öyle ki topluluğun devamı doğumlardan çok evlat edinme yoluyla sağlanıyordu; savaş seferlerinin temel amaçlarından biri çocuk toplamaktı. Yapılan hesaplara göre XIX. yüzyılın başında bir Guaicuru topluluğunun ancak % 10 kadarı ona kan bağıyla bağlıydı.

Çocuklar, doğabilirlerse eğer, kendi ana babaları tarafından büyütülmüyor, bir başka aileye veriliyordu; ana baba çocuklarını çok seyrek görüyorlardı. Çocuklar ondört yaşına gelinceye kadar, bütün vücutları kuttörensel olarak siyah bir boyayla kaplanıyor ve bu çocuklar, yerliler sonraları zencilerle tanışınca onlara da uyguladıkları bir terimle belirleniyorlardı. Ondört yaşına gelince eriştiriliyorlar, yıkanıyorlar ve o zamana kadar başlarında bulunan eşmerkezli iki saç tacından biri traş ediliyordu.

Ama yüksek mevkide bir çocuğun doğumu kutlamalara yolaçıyor ve bu kutlamalar sütten kesilmesi, ilk adımlarını atması, oyunlara ilk katılışı gibi büyüme sürecinin her aşamasında yineleniyordu. Haberciler ailenin ünvanlarını sayıyor ve yenidoğana şanlı bir gelecek kehanetinde bulunuyorlardı; aynı anda doğan bir başka bebek onun silâh kardeşi seçiliyordu; düzenlenen içki toplantılarında, kafatası ya da boynuzlardan kaplar içinde bal şerbeti sunuluyor, savaşçıların malzemelerini alan kadınlar savaş taklidi yapıyorlardı. Mevkilerine göre oturmuş soylulara, köleler hizmet

Vücut resimlerinde kullanılan motifler.

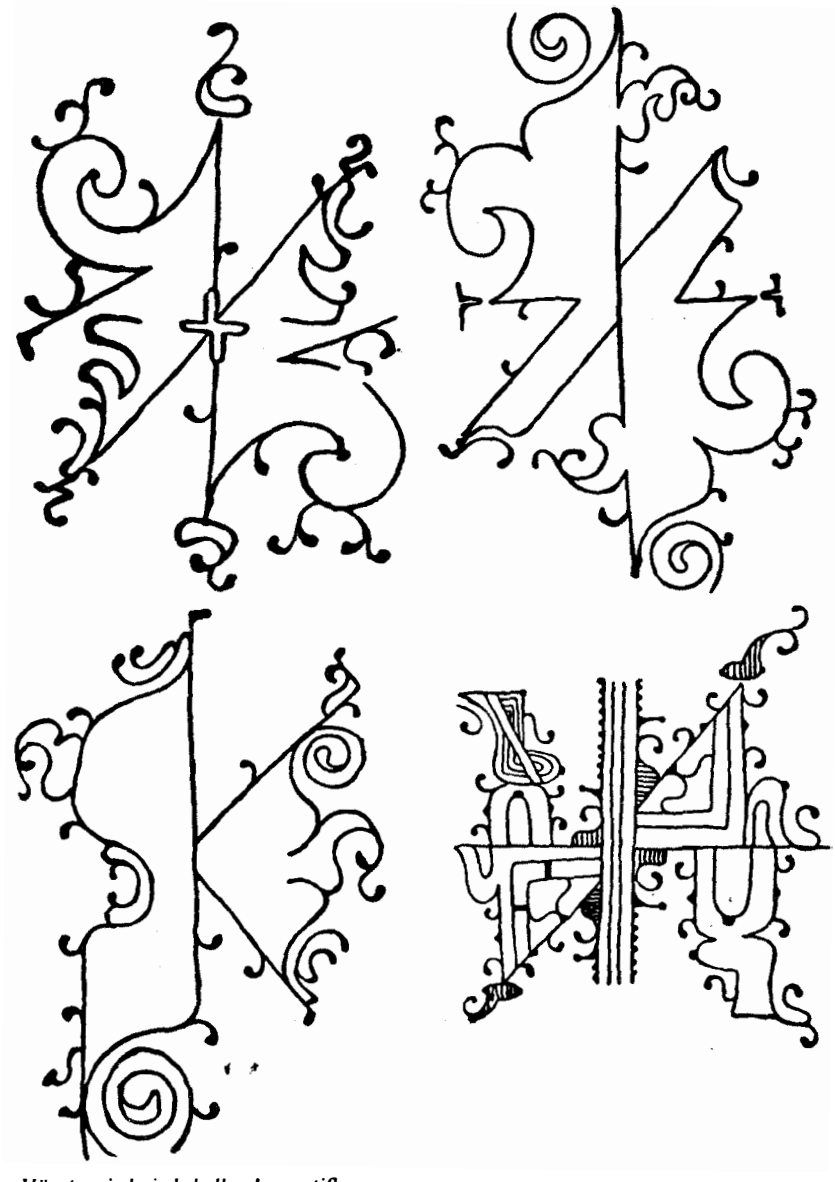
ediyordu. Gerektiğinde efendilerinin kusmasına yardımcı olabilmeleri ve esrikliğin getireceği harikulâde düşleri bekleyerek uyuyakalıncaya kadar onlara bakabilmeleri için kölelerin içmesine izin verilmiyordu.

Bütün bu Davud'ların, İskender'lerin, Sezar'ların, Karolus Magnus'ların; ya da Raşel'lerin, Jüdit'lerin, Pallas ve Arjin'lerin; bu Hektor'ların, Ogier'lerin, Lanselot ve Lahir'lerin kendini beğenmişlikleri, insanlığa hükmedeceklerine olan inançlarından kaynaklanıyordu. Onlara bu konuda güvenceyi, ancak bazı bölümlerini bilebildiğimiz, ama yüzyıllar süresince arına arına şimdi hayranlık verecek bir yalınlık içinde parıldayan bir mitos veriyordu; daha sonraları Doğuya yapacağım yolculuğun bana öğreteceği gerçeğin en özlü biçimini bu mitosda bulmak mümkündü: esaret derecesi bir toplumun sonluluk niteliğiyle orantılıdır. Mitos şöyle: Gonoenhodi, Yüce Varlık, insanı yaratmaya karar verdiğinde ilkin topraktan Guana'ları, ardından da diğer boyları çıkarttı; paylaşımda öncekilere tarımı, sonrakilere ise avcılığı verdi. Yerli Tanrıları dünyasının öteki unsuru Hilekâr ise Mbaya'ların çukurun dibinde unutulduğunu gördü ve onları oradan çıkardı; ama onlara verilecek bir şey kalmamıştı, böylece arta kalan tek işlevi onlar üstlendiler: diğerlerini baskı altında tutmak ve sömürmek. Hiç bundan daha köklü bir toplumsal sözleşme varolmuş mudur?

Yırtıcı nitelemesini iki defa hakeden bir toplumda saygınlık ve egemenlik oyununa dalmış bu şövalye romanı kahramanları, Kolomb öncesi Amerika'dan kalan hiçbir şeyle karşılaştırılamayacak tarzda bir grafik sanatı yaratmışlardır; bu sanat, belki bir ölçüde bizim oyun kâğıtlarımızın resimleri dışında hiçbir şeye benzemez. Biraz önce buna değindim, ama şimdi Kaduveo kültürünün bu olağanüstü özelliğini betimlemek istiyorum.

Bu boyun erkekleri heykeltraş, kadınlarıysa ressamdır. Erkekler, peygamber ağacının mavi yansımalı sert odunundan yukarda sözünü ettiğim heykelcikleri yontarlar. Ayrıca fincan gibi kullandıkları hörgüçlü öküz boynuzlarını da, insan, devekuşu ve at kabartmalarıyla süslerler. Kimi zaman da resim yaparlar ama çizdikleri yalnızca yapraklar, insanlar ya da hayvanlardır. Keramik eşyaların ve derilerin süslenmesi ile vücut resimleri kadınların işidir; onlardan kimileri bu işin tartışılmaz ustalarıdır.

Yüzleri, kimi zaman bütün vücutları, kâh incelikli bir geometri sergileyen motiflerle, kâh bakışımsız arabesk çizimlerle kaplıdır. Bunları ilk kez betimleyen, 1760'tan 1770'e kadar aralarında yaşayan Cizvit misyoner Sanchez Labrador olmuştur; ama doğru kop-

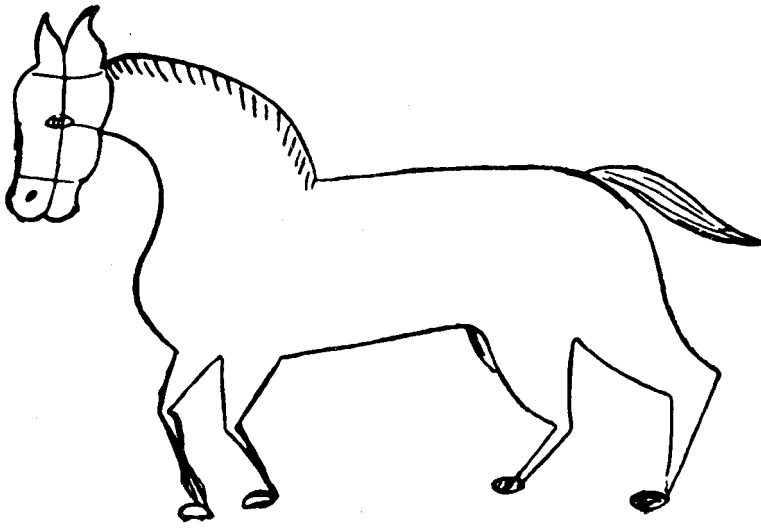
Vücut resimlerinde kullanılan motifler.

yalarını elde etmek için yüzyıl sonrayı ve Boggiani'yi beklemek gerekmiştir. 1935 yılında ben yüzlerce motif derledim. Bunu şöyle gerçekleştirdim: önceleri yüzlerinin resimlerini çekmeyi denedim, ama boyun güzel kadınlarının mali, talepleri kaynaklarımı hızla tüketecekti. Sonra kâğıtlara yüzler çizerek, kadınlara bu yüzleri kendi yüzleriymiş gibi boyamalarını önerdim; sonuç o kadar başarılıydı ki, kendi acemi çizimlerimi bir yana bıraktım. Beyaz kâğıt üzerinde çalışmak kadınları hiç şaşırtmıyordu; bu da sanatlarının, insan yüzünün doğal yapısına bağımlı olmadığını çok iyi kanıtlıyordu.

Bir Kuduveo erkek çocuğu tarafından yapılan resimler.

Sadece birkaç çok yaşlı kadın eski ustalığı sürdürür gibiydiler; ve ben uzun zaman, koleksiyonumun son anda derlenebildiğine inanmaya devam ettim. Bir Brezilyalı meslektaşımın benden onbeş yıl sonra derlediği koleksiyonu içeren bir yayın, iki yıl önce elime geçtiğinde ne kadar şaşırmıştım. Bu belgeler sadece benimkiler ka-

Aynı çocuğun yaptığı bir başka resim.

dar ustaca gerçekleştirilmiş olmakla kalmıyordu; ama çoğu zaman motifler de aynıydı. Boggiani ile benim ziyaretim arasında olduğu gibi, bütün bu süre içinde de tarz, teknik ve esin değişmeden kalmıştı. Bu muhafazakârlığa çömlekçilik alanında raslanmaz, dolayısıyla daha da dikkat çekicidir. Derlenen ve yayınlanan son örneklere bakılırsa çömlekçilik tam bir çöküş içindedir. Bunda, vücut ve özellikle yüz boyamalarının, yerli kültürde taşıdığı olağandışı önemin bir kanıtını görmek mümkündür.

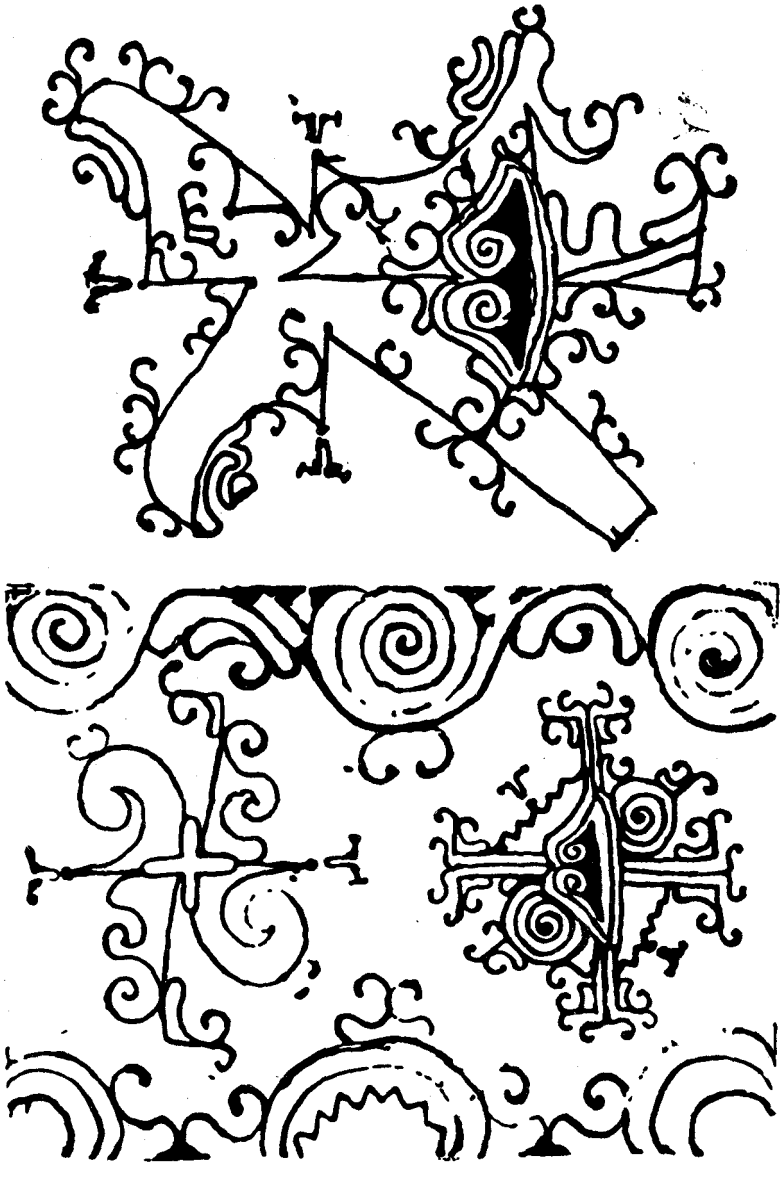
Evvelce motifler ya dövmeyle ya da boyayla işlenirdi; şimdiyse sadece ikinci yöntem sürüyor. Ressam kadın bir arkadaşının ya da kimi zaman bir oğlan çocuğunun yüzü ya da vücudu üzerinde çalışır. Erkekler görenekten daha çabuk uzaklaşırlar. Sanatçı, ilkin renksiz olmakla birlikte sonradan oksitleşmeyle mavi-siyah bir renk alan *genipapo* suyuna batırdığı, Hint kamışından ince bir ıspatula ile herhangi bir örneğe bakmaksızın, deneme yapmadan ve bir işaret koyma gereğini duymadan, canlı üstünde doğaçlamayla çalışır. Üst dudağı, iki ucu sarmalla biten yay biçiminde bir motifle süsler; ardından yüzü, kimi zaman yatay olarak kesilen dikey bir çizgiyle böler. Dörde ayrılan, dilimlenen -hattâ eğik çizgilerle bölünen- yüz, bundan sonra, gözlerin, burnun, yanakların, alnın ve çenenin yerlerini gözönüne almadan, sanki düz bir yüzeyde gelişen arabesklerle özgürce süslenir. Bu ustaca tasarımlar bakışımsız ol-

makla birlikte dengelidir; yüzün herhangi bir noktasından başlar ve duraksamadan ve düzeltmesiz sona ulaşır. Görece basit motifler kullanılır: sarmallar, S biçimleri, ıstavrozlar, ikizler, Yunan tarzında dikaçılı kırık çizgiler ve kıvrımlar. Ama bunlar öylesine biraraya getirilirler ki, her yapıt özgün bir nitelik taşır. 1935 yılında derlediğim dörtyüz desen arasında birbirine benzeyen iki tane görmedim. Ama benim koleksiyonumu daha sonra derlenen koleksiyonla karşılaştırdığımda yaptığım aksi yöndeki gözleme dayanarak, sanatçıların son derece geniş dağarcıklarının gene de geleneklerle sınırlanmış olduğu sonucuna varılabilir. Ne yazık ki ne ben, ne de benden sonraki araştırmacılar bu yerli tarzının ardındaki kurama ulaşabildik. Kaynak kişiler basit motiflere ilişkin bazı açıklamalar getiriyorlar, ama daha karmaşık süslemelere gelince ya bilmediklerini ya da unuttuklarını söylüyorlar. Ya gerçekten kuşaktan kuşağa aktarılan görgül bir beceri temeline dayanmaktalar ya da sanatlarının gizlerini saklı tutmak istiyorlar.

Kaduveolar günümüzde yalnızca zevk için boyanıyorlar; oysa eskiden bu göreneğin daha derin bir anlamı vardı. Sanchez Labrador'un yazdıklarına bakılırsa soylu kastların ancak alınları boyalı olur, sadece basit kişiler bütün yüzlerini süslerdi. O zamanlarda da modayı izleyen yalnızca genç kadınlardı. Şöyle yazıyor: "Yaşlı kadınların bu resimlerle vakit kaybettikleri ender görülür: onlar, geçen yılların yüzlerinde bıraktığı çizgilerle yetinirler." Misyoner, Yaradanın eserine karşı bu kayıtsızlıktan rahatsız görünmektedir; yerliler, insan yüzünün görünümünü neden bozmak isterler? Buna bir açıklama arar: açlıklarını bastırmak için mi saatlerce bu arabeskleri çizer dururlar? Yoksa düşmanlarınca tanınmamak için mi? Ne sanırsa sansın, hep aldatmaca söz konusudur. Neden? Ne kadar beğenmese de, misyoner bile bu resimlerin yerliler için hem çok önemli hem de bir anlamda kendi başlarına birer erek olduğunun bilincindedir.

Böylece ava çıkmayı, balık tutmayı ve ailelerini unutan; günlerini, vücutlarını boyatmakla geçiren bu insanları kusurlu bulmaktadır. Yerliler "Neden bu kadar aptalsınız?" diye sorarlar misyonerlere. Onların yanıtı şudur: "Neden aptalmışız?" "Eyiguayegui'ler gibi boyanmıyorsunuz da ondan." İnsan olmak için mutlaka boyanmak gereklidir; doğal haliyle kalanın hayvandan farkı olamaz.

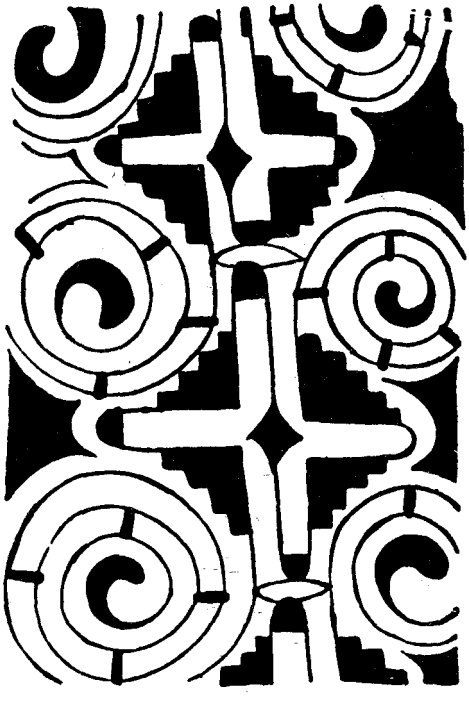
Bu göreneğin bugün kadınlar tarafından sürdürülmesi şüphesiz bazı erotik mülâhazalarla açıklanabilir. Kaduveo kadınlarının şöhreti Rio Paraguay'ın her iki yakasında da köksalmıştır. Birçok melez ve başka boylara bağlı yerliler Nalike'ye yerleşmiş ve burada

İki değişik yüz resmi; birbirine dayandırılmış karşılıklı iki sarmaldan oluşan ve üst dudağı temsil eden –ve onun üzerine işlenen– motife dikkat ediniz.

evlenmişlerdir. Yüz ve vücut resimleri belki bu çekiciliği açıklayabilir; en azından çekiciliği artırmakta ve onu simgelemektedir. Kimi zaman belirginleştirdikleri kimi zaman gizledikleri, yüzün kendi hatları kadar etkileyici bu zarif ve incelikli çizgiler, kadınlara hoşça baştançıkarıcı birşeyler ilave eder. Bu resim cerrahisi, sanatı insan vücuduna yerleştirmektedir. Sanchez Labrador bunu, "Doğa'nın güzelliklerine yapmacık bir çirkinlikle karşılık vermek" diye niteleyerek, endişeyle karşı çıktığında çelişki içindedir; çünkü birkaç satır sonra en güzel halıların bile bu resimlerle yarışamayacağını ileri sürecektir. Şüphesiz boyaların erotik etkileri hiçbir zaman bu kadar sistemli ve bilinçli olarak kullanılmamıştır.

Mbaya'ların, çocuk düşürme ve çocuk öldürme âdetleri gibi, yüz resimleri de doğaya karşı aynı nefretin açığa vurulmasıydı. Yerli sanatı, yoğrulmuş olduğumuz toprağı mutlak biçimde değersiz görmektedir; bu anlamda nerdeyse günahkârdır. Cizvit ve misyoner bakış açısıyla Sanchez Labrador, bunda şeytanı sezmekle özellikle üstün bir kavrayış örneği göstermektedir. Kendisi de, yerlilerin vücutlarını yıldız biçimli motiflerle kaplarken kullandıkları tekniği betimlerken, bu yabanıl sanatın Prometeus mitosunu anımsatan yönünü vurgulamaktadır: "Böylece her Eyiguayegui kendini, sadece omuzları ve elleriyle değil vücudunun bütün yüzeyiyle, acemice çizilmiş bir evreni taşıyan bir başka Atlas gibi görmektedir." Bu sanat aracılığıyla insanın, ilâhi imgenin bir yansıması olmayı yadsıması, acaba Kaduveo sanatının istisnai niteliğinin açıklaması olabilir mi?

Boyayla deri süslemesi.

Bu sanatın özellikle tercih eder göründüğü, çubuk, sarmal ve burgu biçiminde motifleri incelerken, kaçınılmaz olarak

İspanyol barok tarzı, onun dövme demirleri ve alçı süslemeleri akla geliyor. Acaba o toprakları fethedenlerden kopya edilmiş naif bir üslûp karşısında mıyız? Yerlilerin kimi yabancı öğeleri kendilerine malettikleri kesindir; buna ilişkin bazı örnekler biliyoruz. 1857 yılında Paraguay nehrinde seyreden *Maracanha*'nın mürettebatı, yerlilerin bir batılı savaş gemisini ilk ziyaretlerinin ertesi günü, vücutlarını çapa biçiminde motiflerle kapladıklarını görmüştür; hattâ yerlilerden birinin üst gövdesine bir subay üniforması, düğmeleri, sırmaları, kayışı ve onun altından geçen ceket uçlarıyla, mükemmel bir biçimde çizilmişti. Bütün bunlar, Mbaya'ların daha o zaman, boyanma göreneğine sahip olduklarını ve bu sanatta yüksek bir ustalık düzeyine ulaştıklarını kanıtlamaktadır. Üstelik, eğrisel üslûpları her ne kadar Kolomb öncesi Amerika'da ender görülse de, kıtanın değişik yerlerinde bulunmuş arkeolojik kalıntılarla benzerlikler göstermektedir. Bunlardan bazıları Amerika'nın keşfinden birkaç yüzyıl geriye gider: Ohio vadisinde Hopewell ve Missisipi vadisinde yeni Caddo çömlekleri; Amazon nehrinin ağzında Santarem ve Marajo ve Peru'da Chavin. Yalnızca bu yaygınlık bile bir eskilik işaretidir.

Ama gerçek sorun bu değildir. Kaduveo çizimleri incelendiğinde mutlaka gözlenen başka birşey vardır: bunların özgünlükleri, temel motiflerinden kaynaklanmaz. Bunlar, başka yerlerden alınmak yerine bağımsız olarak yaratılmış olmak için fazla basit sayılır; kaldı ki bu iki yöntem herhalde birlikte varolmuşlardır. Özgünlük bu motiflerin kendi aralarında biraraya getiriliş biçimlerinden kaynaklanır ve sonuç düzleminde, tamamlanmış yapıt düzleminde ortaya çıkar. Ama, biraraya getirme yolları öylesine incelikli ve sistematiktir ki Rönesans dönemi Avrupa sanatının yerlilere verebileceği ilhamın çok ötesine geçerler. Çıkış noktası ne olursa olsun, bu olağandışı gelişme ancak kendine özgü nedenlerle açıklanabilir.

Evvelce, Kaduveo sanatını onunla bazı benzerlikler taşıyan başka sanatlarla -Eski Çin, Kanada ve Alaska'nın batı kıyıları, Yeni Zelanda- karşılaştırarak, bu nedenlerden kimilerini ortaya çıkartmayı denemiştim[9]. Burada ileri süreceğim varsayım oldukça farklıdır, ama eski yorumla çelişmez, onu tamamlar.

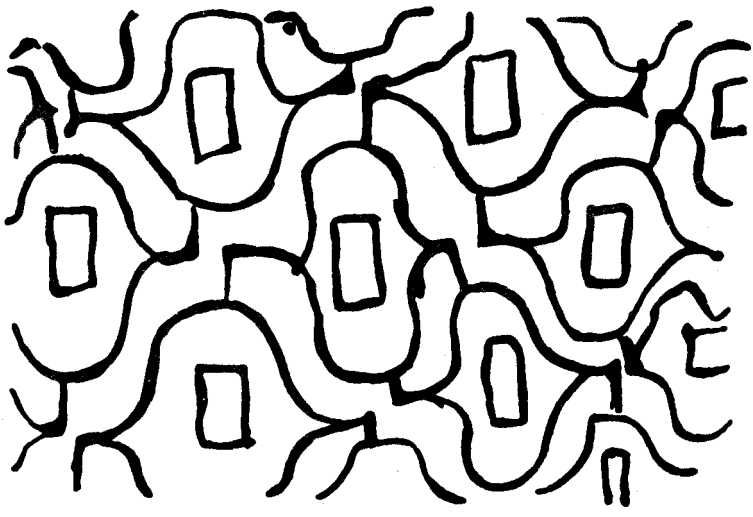
O zaman da yazmış olduğum gibi, Kaduveo sanatı bir ikiciliğin [*dualisme*] etkisi altındadır: erkek, kadın ikiciliği; biri heykeltraş diğeri ressam; birinciler, yalınlamalara [*stylisations*] rağmen figüratif ve doğacı [*naturaliste*] bir tarza bağlı kalırken, ikinciler tasarımsız [*non représentatif*] bir sanata yönelmişlerdir. Şimdi alanımı sade-

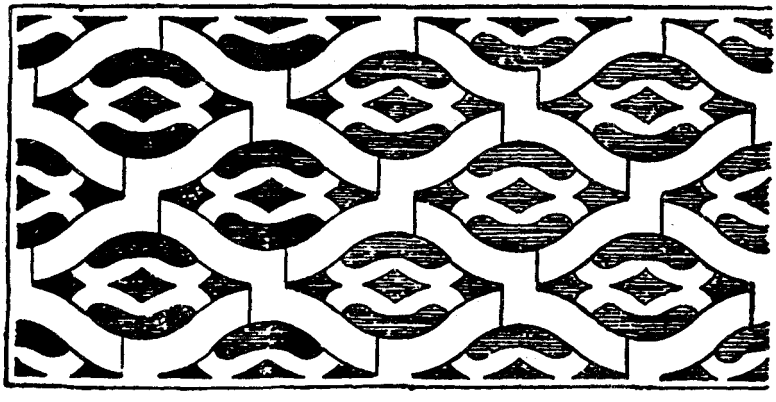
ce bu dişil sanatla sınırlı tutarak, ikiciliğin birçok başka düzlemde süregittiğini vurgulamak istiyorum.

Kadınlar iki tarzda çalışırlar, bunlar süsleme ve soyutlama düşüncesinden eşit biçimde etkilenmiştir. Biri köşeli ve geometriktir, diğeri ise eğrisel ve serbesttir. Kompozisyonlar çoğu zaman bu iki tarzın düzenli birleşimine dayanır. Örneğin bunlardan biri kenarlarda ya da çerçeveleme amacıyla, diğeriyse ana şekilde kullanılır. Çömlekçilikte görünüm daha da çarpıcıdır. Çömleklerin boyunlarında genellikle geometrik, karınlarındaysa eğrisel süslemeler yer alır, ya da bunun aksidir. Eğrisel tarz daha çok yüz resimlerinde, geometrik tarz ise vücut resimlerinde kullanılır. Ama her bölgenin kendi içinde ayrıca bölünerek bu ikili birleşimle gerçekleştirilmiş bir süslemeye zemin oluşturması da mümkündür.

Bitmiş her iş, herbiri çift başka ilkeler arasında bir denge kurma endişesini yansıtır: ilkin sadece çizgilerden oluşan bir şekil bittikten sonra, (karalamalarımız sırasında bizim de yaptığımız gibi, bazı kesimlerinin içinin doldurulmasıyla) yer yer yüzeylere dönüştürülmek üzere yeniden ele alınır. Yapıtların çoğu, iki temanın dönüşümlü kullanımıyla oluşturulur; ve hemen herzaman figür ile fon yaklaşık eşit bir alan kaplar, dolayısıyla kompozisyonu bu iki unsurun rollerini tersine çevirerek, iki türlü okumak mümkündür: her motif negatif ya da pozitif olarak görülebilir. Nihayet şekil çoğu zaman, birlikte kullanılan bakışımlılık ve bakışımsızlık ilkelerine uygundur; ortaya böylece, kendi aralarında zıtlık yaratan alanlar çıkar. Ortadan kesik veya diklemesine ikiye bölünmüş şekiller enderdir, ama daha çok raslanan, sola veya sağa yatık çapraz bölmedir, yahut da dörde bölme veya uçları merkezde birleşen üçgenlere ayırmadır. Burada hanedan armaları terimlerini özellikle kullanıyorum, çünkü bütün bu kurallar mutlaka hanedan armalarında uyulan ilkeleri anımsatıyor.

Çözümlemeyi bir örnekle sürdürelim: işte, basit görünümlü bir vücut resmi. (Bkz. s. 199) Bu çizim birbirlerine bitişik dalgalı şeritlerden oluşmuştur; şeritler, iki ucu sivri ortası şişkin düzenli alanlar meydana getirir. Fonda herbir alana bir tane düşen bir dizi şekil yer alır. Bu betimleme yanıltıcıdır; daha yakından bakalım. Belki, çizim bittiğinde ortaya çıkan genel görünümü yeterince anlatıyor. Ama bunu yapan kadın, önce dalgalı şeritlerini çizmekle işe başlayıp, ardından her boşluğa bir motif işlemiş değildir. İzlemiş olduğu yöntem farklıdır ve daha karmaşıktır. Birbirinin eşi malzeme kullanarak birbirini izleyen diziler sıralayan bir kaldırım taşı döşeyicisi gibi çalışmıştır. Her birim şu unsurlardan meydana

Vücut resimleri; alttaki Boggiani tarafından (1895'te), üsttekiyse yazar tarafından (1935'te) saptanmıştır.

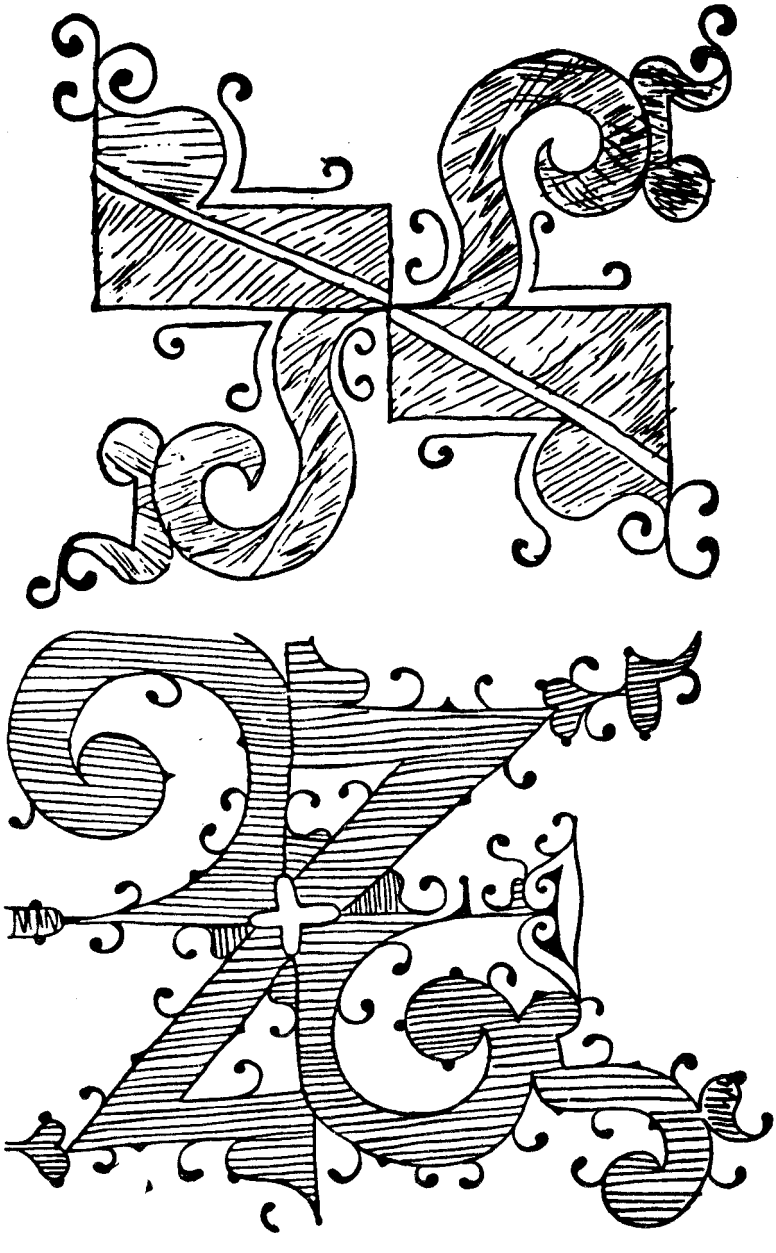
gelir: bir şeridin içbükey, ona bitişik şeridinse dışbükey kısmını oluşturan bir şerit parçası; iki ucu sivri ortası şişkin bir alan; her alanın ortasında bir şekil. Bu unsurlar birbirlerinin üstüne çıkarak içiçe geçerler ve figür ancak en sonunda bir istikrara kavuşur. Bu

istikrar, içinde gerçekleştiği dinamik süreci hem teyit hem de tekzip eder.

Demek ki Kaduveo tarzı, bizi bir dizi karmaşıklıkla karşı karşıya getiriyor. Önce, bir aynalı salonda olduğu gibi, birbirini izleyen düzlemlerde yansıyan bir ikicilik var: erkekler ve kadınlar, resim ve heykel, temsil ve soyutlama, köşe ve eğri, geometri ve arabesk, boyun ve karın, bakışımlılık ve bakışımsızlık, çizgi ve yüzey, kenar ve motif, parça ve alan, figür ve fon. Ama bu zıtlıklar sonradan farkedilir; durağan niteliklidirler; sanatın devinimi, yani motiflerin tasarlanma ve gerçekleştirilme yolu, bütün düzlemlerde bu ikililikle kesişir: çünkü ilksel temalar önce birbirinden ayrılır sonra ikincil temalar olarak yeniden biraraya getirilir. Bu ikincil temalar geçici bir bütünlük içinde ilksel temaların parçalarını kullanırlar ve bu ikincil temalar öylesine birleştirilmişlerdir ki ilksel bütünlük, sanki bir sihirbazlıkla, yeniden gözler önüne serilir. Nihayet bu yolla elde edilen karmaşık şekillerin bütünü tekrar, bir armanın bölümleri gibi dörde bölünür ve karşı karşıya getirilir. Bu armalarda iki şekil, ikişer ikişer karşıtlaşan dört çeyreğe dağılmıştır, ya aynen tekrarlanır ya da aynen renklendirilirler.

Artık bu tarzın, biraz daha incelikli olmakla birlikte, neden bizim oyun kâğıtlarımızın tarzını anımsattığını açıklamak mümkündür. Oyun kâğıtlarındaki her resim iki zorunluluğu karşılar. Önce çifte bir işlev yüklenmiştir: hem bir nesne olmalı, hem de karşılaşan iki oyuncu arasında bir diyalog -ya da düello- için kullanılabilmelidir; ve bir de aynı zamanda, her kartın, bir dizinin yani bir bütünün öğesi olarak yüklendiği bir rolü olmalıdır. İşte bu karmaşık yöneliş birçok şeyi gerekli hale getirir: işlevden kaynaklanan bakışımlılık ve role karşılık gelen bakışımsızlık. Sorun bakışımlı bir kompozizyon yardımıyla çözülür. Ama bu çapraz bir eksene göre bakışımlılıktır, böylece hem, role uyacak ama işleve ters gelecek tamamiyle bakışımsız bir çözümden, hem de tam ters sonucu doğuracak, aksi çözümden yani tam bakışımlılıktan uzak kalınmaktadır. Burada da söz konusu olan, iki karşıt ikililik biçimine tekabül eden karmaşık bir durumdur ve bu durum bir uzlaşmaya götürür. Uzlaşma nesnenin düşünsel ekseni ile temsil ettiği figürün ekseni arasındaki ikincil karşıtlıkla sağlanır. Ama bu sonuca varabilmek için tarz çözümlemesi düzleminin ötesine geçmek zorunda kaldık. Oyun kâğıtlarının tarzını anlayabilmek için sadece çizimlerini incelemek yetmez, bunun yanı sıra neye yaradıklarını de sormak gerekir. Öyleyse Kaduveo sanatı neye yarar?

Bu soruyu kısmen yanıtladık, daha doğrusu yerliler bizim ye-

İki vücut ve yüz resmi motifi.

rimize yanıtladılar. Yüz resimleri bireye ilkin bir insan olmanın özsaygısını verir; doğadan kültüre, "akılsız" hayvandan uygar insana geçişini sağlar. Ardından, kompozisyonu ve tarzı kastlara göre değiştiğinden, karmaşık bir toplumda statülerin sıradüzenini [*hiérarchie*] ifade eder. Böylece sosyolojik bir işlevleri vardır.

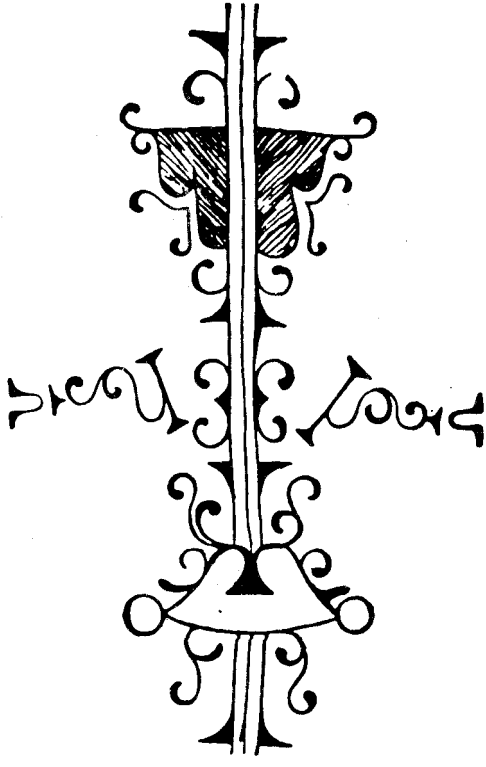
Bu gözlem ne kadar önemli olursa olsun, yerli sanatının özgün niteliklerini açıklamaya yetmez; olsa olsa varoluşunu açıklar. O halde toplumsal yapı çözümlememizi sürdürelim. Mbaya'lar üç kasta bölünmüşlerdi ve bunlardan herbiri yola yordama bağlı kalma endişesi içindeydi. Soylular ve bir dereceye kadar savaşçılar için temel sorun saygınlıktı. Eski kaynaklar onların, mahçup olmama, mevkileriyle uyumsuz bir şey yapmama ve özellikle konumlarına uygun olmayan bir evlilikten kaçınma endişeleri yüzünden hiçbir şey yapamaz durumda olduklarını naklediyorlar. Böyle bir toplum demek ki çözülme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Kimi zaman gönüllü kimi zaman da zorunlu olarak her kast kendi içine kapanma eğilimindeydi; bu durum, toplumsal örgenliğin tamamının uyumu için zararlıydı. Özellikle kastlar içinden evlenme ve sıradüzen ayrımlarının çoğalması, toplu yaşamın somut gereklerine uygun birleşme olanaklarını azaltıyordu. Doğumlara direnen ve kendi içinde uyumsuz evliliklerin rizikosundan korunmak amacıyla, sistematik olarak yabancıların ya da düşmanların çocuklarını evlât edinme türünden tersine bir ırkçılığa yönelmek zorunda kalan bir toplumun paradoksu ancak böylece açıklanabilir.

Bu koşullarda, Mbaya'ların denetimindeki çok geniş toprakların en uzak sınırlarında, sırasıyla kuzey doğuda ve güney batıda, coğrafi uzaklığa rağmen birbirinin hemen hemen aynı toplumsal örgütlenme biçimlerine raslamak anlamlıdır. Paraguay'ın Guana'ları ve Orta Mato Grosso'nun Bororo'ları, Mbaya'larınkine benzer sıradüzenli bir yapıya sahiptiler (Bororo'lar hâlâ sahipler): bunlar hiç olmazsa geçmişte farklı statülere bağlı üç sınıfa ayrılıyorlardı, ya da ayrılırlar. Bu sınıflar kalıtımsaldı ve içten evlenirlerdi. Bununla birlikte yukarda Mbaya'lar konusunda sözü edilen tehlike, hem Guana'ların hem de Bororo'ların iki yarıma ayrılmaları yoluyla kısmen gideriliyordu. Bu yarımların, sınıflarla kesiştiğini Bororo'lar örneğinden biliyoruz. Farklı sınıflardan kişilerin birbirleriyle evlenmeleri yasaklanmışken, yarımlar için bunun aksine bir zorunluluk söz konusuydu: bir yarıma mensup bir erkek mutlaka diğer yarımdan bir kadınla, o yarımdan bir erkek de berikinden bir kadınla evlenmek zorundaydı. Demek ki sınıfların bakışımsızlığı, bir

anlamda, yarımların bakışımlılığıyla dengeleniyor demek doğru olur.

Sıradüzen içinde üç sınıf ve denge durumunda iki yarımdan oluşan bu karmaşık yapıyı dayanışık bir sistem olarak ele almak gerekir mi? Bu mümkündür. Ama bu iki yönü birbirinden ayırmak ve bunlardan birini diğerinden daha eski saymak da çekici gelebilir. Bu durumda, hem sınıfların hem de yarımların önceliği lehine kanıtlar kolayca bulunabilir.

Burada bizi ilgilendiren sorun başka bir türdedir. Guana'ların ve Bororo'ların sistemleri konusunda yaptığım betimleme ne kadar kısa olsa da, (Bororo'ların sistemini, onlar arasındaki yaşamımı anlatırken yeniden ele alacağım) sosyolojik düzlemde bu betimlemenin, Kaduveo sanatı konusunda tarzlar düzleminde ortaya koyduğuma benzeyen bir yapıyı yansıttığı açıkça görülmektedir. Hep çift bir karşıtlığa rastlıyoruz. Birincisinde [sosyolojik düzlemde], il-

Yüz resmi.

kin biri bakışımsız, diğeri bakışımlı bir üçlü ve bir ikili örgütlenmenin karşıtlığı söz konusudur ve sonra da bir bölüğü karşılıklılığa bir bölüğü ise sıradüzene dayalı toplumsal mekanizmaların karşıtlığı söz konusudur. Bu çelişkili ilkelere sadık kalma çabası, toplumsal grubu, birbiriyle çatışan ya da ittifak kuran bölümlere ve alt bölümlere ayırmaktadır. Birçok soydan gelen imtiyazları yüzeyinde birleştiren bir hanedan arması gibi, toplum da sağa veya sola çaprazlamasına ikiye ayrılmıştır, ortadan kesiktir, ya da diklemesine ikiye bölünmüştür. Bir Bororo köyünün plânını incelemek (bunu ilerde yapacağım), köyün bir Kaduveo çizimi gibi yerleşmiş olduğunu kavramak için yeterlidir.

Demek ki Guana'lar ve Bororo'lar, toplumsal yapılarındaki bir çelişkiyi sanki gerçek anlamda sosyolojik yöntemlerle çözmüş (ya da gizlemiş) gibidirler. Belki Mbaya'ların etki alanına girmeden önce de yarımlara sahiptiler, dolayısıyla araç ellerindeydi; belki de yarımları daha sonradan yarattılar -ya da başkalarından örnek aldılar-, çünkü soyluların, o yüksekten bakar halleri taşralılarda daha az belirgindir; başka varsayımlar da düşünülebilir. Mbaya'larda ise bu çözüm yolu mevcut değildir, onlar bunu ya hiç düşünemediler (ki bu pek muhtemel değildir) ya da, daha muhtemel olanı, bu çözüm yolu onların aşırılıkları ile bağdaşmıyordu. Demek ki çelişkilerini, yapay kurumlar yardımıyla çözme ya da en azından gizleme talihini yakalayamadılar. Ama toplumsal düzlemde onların eline geçmeyen ya da başvurmayı istemedikleri bu çarenin bütünüyle uzağında da kalamazlardı. Bu durum alttan alta onları rahatsız etmeye devam etti. Bunun bilincine varıp, onu yaşayamayacakları için hayal etmeye başladılar. Önyargılarına çarpacak biçimde dolaysız olarak değil de, değişik ve görünüşte sakıncasız bir yoldan bunu yaptılar: sanat yoluyla. Çünkü eğer bu çözümleme doğruysa, sonuçta Kaduveo kadınlarının sanatını, onun gizemli çekiciliğini, ilk bakışta amaçsız gibi gelen karmaşıklığını, bir toplumun düşleri gibi yorumlamak gerekir. Bu toplum, eğer çıkarları ve boşinançları engellemeseydi sahip olabileceği kurumları, doyumsuz bir tutkuyla simgesel olarak dışa vurmayı denemektedir. Düşleri, kraliçelerinin boyalarıyla çizili güzel uygarlık: ulaşılmaz bir altın çağı betimleyen hiyeroglifler. Kural yokluğunda, bu altın çağı yalnızca süsleriyle selâmlayan ve onun gizleri üstündeki örtüyü kaldırırken çıplaklıklarını da sergileyen kadınlar.

Notlar:

1) *Milreis*: Brezilya'nın eski para birimi; 1 milreis 1000 real'e eşittir. (ç.n.)
2) Gerek Fransızca orijinalinde gerekse İngilizce çevirisinde Caduveo olarak yazılan bu adı ve XIX. başlıkta geçen Cadiguegodi adını Türkçe'de K ile yazmayı uygun buluyorum. (ç.n.)
3) Mağrip'te Fransızca'ya geçen Arapça kökenli bu sözcük askeri argoda, içerlerdeki topraklar, kırlar anlamına gelmektedir. (ç.n.)
4) Portekizce: Umut Limanı. (Brezilya'da bu adı taşıyan üç yerleşim yeri bulunuyor. Bunlardan ikisi Rio Paraguay havzasında üçüncüsü ise Amazon havzasındadır. Burada söz konusu olan doğrudan Paraguay nehri kıyısındakidir. Diğeri, aynı havzada daha kuzeyde Rio Sao Laurenço üzerindedir.) (ç.n.)
5) Fransız çiftliği. (ç.n.)
6) Maté: Paraguay çayı olarak da bilinen, çoban püskülü çeşitlerinden, uyarıcı etkili bir bitki. (ç.n.)
7) Metinde İngilizce; Türkçeye "yerlileşmiş" şeklinde çevrilebilir. (ç.n.)
8) Paris'te etnografya müzesi. (ç.n.)
9) "Le Dédoublement de la représentation dans les arts de l'Asie et de l'Amérique", *Renaissance*, vol. II et III, New York, 1945, p. 168-186, 20 figures. Bu çalışma *Anthropologie structurale*'de de yer almıştır; Plon, 1958, XIII. başlık.

Altıncı Bölüm

Bororo

XXI
Altın ve Elmaslar

Rio Paraguay'ın kıyısında, Porto Esperança'nın karşı tarafında, Bolivya'nın kapısı Corumba sanki Jules Verne için yaratılmış gibidir. Kent, nehre yüksekten bakan, kireçtaşından bir yarın üstüne kuruludur. Alçak teknelerinin üstünde iki kamara katı bulunan, ince bacalı, yandan çarklı, buharlı bir iki gemi rıhtıma palamarlanmıştır; bunların çevreleri piroglarla kuşatılmıştır. Rıhtımdan yukarı doğru bir yol çıkar. Yolun başlarında, diğer yapılarla kıyaslanamayacak önemde birkaç bina yükselir: gümrük, tersane... Bunlar Rio Paraguay'ın, bağımsızlıklarına yeni kavuşan ve gençlik tutkularıyla kaynayan devletler arasında üstünkörü bir sınır oluşturduğu, nehir yolununsa Rio de la Plata ile iç bölgeler arasında yoğun bir gidiş gelişi taşıdığı dönemleri anımsatır.

Yol, yukarıya ulaştığında, yaklaşık ikiyüz metre boyunca yarın kenarını izler, sonra bir dik açıyla döner ve kente girer; iki yanında beyaz ya da açık kahverengi badanalı, düz damlı, alçak evler sıralanmış uzun bir sokak, dörtköşe bir meydana varır. Burada, keskin yeşil ve portakal rengi mercan ağaçlarının arasında otlar bitmiştir. Oradan ötesi, ufku kapatan tepelere kadar uzanan taşlı kırlardır.

Tek bir oteli vardır o da herzaman doludur; kimileri evlerinin giriş katındaki odaları kiraya verirler. Bataklıkların nemi buralarda toplanmıştır ve bu odalarda gerçeğe uygun kâbuslar, uyuyan kişiyi, tahta kurularına yem olmak üzere boğucu bir çukura atılmış yeni bir tür mazlum Hıristiyan durumuna sokar. Yemekler berbattır. Kırlar o kadar işlenmemiş ya da verimsizdir ki, Corumba'nın nüfusunu oluşturan yerleşik ve geçici toplam iki üç bin kişinin gereksinimlerini karşılamakta bile yetersiz kalır. Herşey inanılmaz ölçüde

pahalıdır; görünen hareketlilik ve bunun nehrin ötesinde koyu renkli bir sünger gibi uzanan çölümsü kırlarla oluşturduğu karşıtlık, bundan yüzyıl evvel Kaliforniya ya da Far West'in öncü kentlerinin verebileceği gibi bir canlılık ve neşe izlenimi verir. Akşam herkes yarın kenarındaki yolda biraraya gelir. Üçlü dörtlü gruplar halinde kızlar, korkulukların üzerinden bacaklarını sarkıtıp oturmuş sessiz oğlanların önünden, fısıldaşarak gelir geçerler. Bir tören izlediğinizi sanırsınız; şehrin kapılarına kadar sokulan boğa yılanları ve devekuşlarının yaşadığı beşyüz kilometrelik bir bataklığın kıyısında, göz kırpıştıran bir elektrik ışığında yapılan bu ağırbaşlı evlilik öncesi geçit kadar değişik başka birşey olamaz.

Corumba ile Cuiaba arası kuş uçuşu ancak dörtyüz kilometre kadardır. Ben bu iki kent arasında havacılığın gelişimini, bu mesafeyi iki üç saatte alan dört kişilik küçük uçaklardan, 1938-39 yıllarının oniki koltuklu Junker'lerine kadar yakından izledim. Ama 1935 yılında Cuiaba'ya ancak nehirden ulaşılabiliyordu ve dörtyüz kilometrelik mesafe menderesleriyle iki katına çıkıyordu. Yağmur mevsiminde eyalet başkentine ulaşmak için sekiz gün gerekliydi, kurak mevsimde ise yol bazen üç hafta kadar sürebilirdi. Gemi düşük su kesimine rağmen sığ sularda karaya oturunca, tekrar yüzdürmek günler alıyordu; bir halat kıyıdaki sağlam ağaçlardan birine bağlanıyor ve sonra motor uğultular içinde onu geri sarmaya çalışıyordu. Şirketin yazıhanesinde bir yığın güzel şey vaadeden bir afiş asılıydı. Yanda onu olduğu gibi tercüme ederek ve üslûbuyla tipografik özelliklerini aynen muhafaza ederek sunuyorum. Gerçeklerin oradaki betimlemeye pek fazla uymadığını söylemeğe herhalde gerek yok.

Gene de ne güzel bir seyahat! Fazla yolcu olmazdı: sürülerinin başına dönen hayvan yetiştiricisi aileler; Lübnanlı gezgin tüccarlar; kıta hizmeti yapan askerler ya da taşrada görevli memurlar. Gemiye biner binmez bütün bu insanlar iç taraflardaki kıyılarda giyilen kıyafete bürünürlerdi; çarıklar ve kıllı gövdeleri güçlükle perdeleyen çizgili pijama -özenli giyinenlerinki ipektendi. Günde iki defa hiç değişmeyen bir yemek için masaya oturulurdu; taze ya da konserve sığır etinin yanında bir tabak pirinç, bir tabak kara fasulye, bir tabak kuru manyok unu. Buna, fasulye anlamına gelen *feijao*'dan türetilen *feijoada* adı verilir. Yol arkadaşlarımın iştahı ancak karavanayı değerlendirmekteki incelikleriyle kıyaslanabilirdi. *Feijoada*, gününe göre ya *muito boa* ilan ediliyordu ya da *muito ruim*, yani ya "çok leziz" ya da "berbat"; aynı şekilde bıçağın ucu kullanılarak, birarada yenilen yağlı peynir ve meyve ezmesinden oluşan tatlı için

EKSELANSLARI YOLCULUĞA MI ÇIKIYOR ?

Mutlaka *Bay... ve Ort. Nehir Gemicilik İşletmesi*'nin göz kamaştırıcı

N/M CIDADE DE CORUMBA

gemisini tercih etmelidir. Üstün özellikleri, fevkalâde banyo daireleri, elektrikle aydınlatma, bütün kamaralarda akarsu ve mükemmel bir garçonière[1] hizmeti.

Cuiaba - Corumba - Porto-Esperança hattındaki en hızlı ve konforlu gemi.

Ekselansları, burada Corumba kentinde ya da Porto Esperança'da *N/M CIDADE DE CORUMBA* gemisine binerek, gidecekleri yere, herhangi bir başka gemiden *3 gün veya daha da önce* ulaşacaktır ve *Zaman* sorunu faaliyetler bakımından önemli bir unsurdur, dolayısıyla en hızlı olan ve en iyi konforu sağlayan tercih edilmelidir.

GUAPORE VAPURU

Sayın yolcularına daha iyi hizmet edebilmek için, İşletmemiz, göz kamaştırıcı *GUAPORE* vapurunu, yemek salonunu yukarı taşımak suretiyle yenilemiş bulunmaktadır, vapura muhteşem bir *Yemek Salonu* ve seçkin yolcularının hareket edebilmeleri için büyük bir alan sağlayan bir fikir.

Binaenaleyh hızlı vapurlarımız N/M CIDADE DE CORUMBA ve GUAPORE' yi tercih etmelisiniz.

---

1. Metinde Fransızca ve bu yazımla.

de tek bir terimleri vardı: bu, ya *bem doce* ("iyice -veya az- şekerli") idi ya da değildi.

Gemi, yaklaşık her otuz kilometrede bir, odun yüklemek için bir depoda duruyordu; ve bazen oradaki görevlinin çayıra gidip kementle bir inek yakalaması, ardından onu kesmesi ve mürettebatın yardımıyla derisini yüzmesi için gereken iki üç saat boyunca bekliyorduk. Sonra mürettebat bunu olduğu gibi gemiye yüklüyor, böylece birkaç gün için taze et ihtiyacı karşılanmış oluyordu.

Geri kalan sürede vapur, nehrin dar kolları boyunca yavaşça süzülüyordu; buna *estiroe*'lerle "pazarlığa girişmek" denir, yani nehir güzergâhının, daha ilerisini görmeyi engelleyecek kadar belirgin iki kıvrım arasında kalan bölümlerini birer birer aşmak. Bu *estiroe*'ler bazen bir menderesin etkisiyle birbirlerine öylesine yaklaşırlar ki akşam olduğunda, sabah hareket edilen noktadan sadece birkaç metre ileri gitmiş olursunuz. Çoğu zaman gemi, kıyıları tamamen kaplayan sular altında kalmış ormanın dallarına sürtünür; makinenin gürültüsü binlerce kuşu uyandırır: mavi, kırmızı ya da altın sarısı parıltılarla uçan *arara* kuşları[1]; dalgalı boyunlarıyla kanatlı bir yılanı anımsatan karabataklar; insanlık dışı olarak nitelenebilecek ölçüde insan sesine benzeyen haykırışlar içinde papağan türleri... Yakınlığı ve tekdüzeliği nedeniyle bu görüntü insanın dikkatini dağıtır ve bir tür uyuşukluk yaratır. Ara sıra, daha ender bir olay yolcuları heyecanlandırır: nehri yüzerek geçen bir çift geyik ya da tapir; su yüzeyinde bir saman çöpü kadar hafif, kıvrılan bir *cascavel* -çıngıraklı yılan- ya da bir *giboya* -piton-; ya da kaynaşan bir *jacaré* sürüsü, bu zararsız timsahları, gözlerini hedef alarak, tek bir karabina kurşunuyla öldürmekten çabuk bıkar yolcular. *Piranha* avı ise biraz daha hareketlidir. Nehir üzerinde bir noktada bir *saladeiro* vardır: darağaçlarını anımsatan bir et kurutma tesisi; etrafa yayılmış kemik yığınları arasında birbirine koşut askılarda morarmış et parçaları sarkar; onların üstündeyse karanlık uçuşlarıyla akbabalar dönüp dururlar. Nehir burada yüzlerce metre boyunca, mezbahadan bırakılan kanla kıpkırmızı akar. Bir olta atılır atılmaz, daha suya dalmasını beklemeden kanla sarhoş birçok *piranha* hep birlikte, çıplak olta iğnesine saldırırlar ve içlerinden birinin baklava biçimli, altın renkli gövdesi asılıp kalır. Ama balıkçı, avının ağzından iğneyi çıkarırken dikkatli olmalıdır; balık, dişleriyle bir parmağını kopartabilir.

Sao Lourenço nehrinin ağzını geçtikten sonra -ilerde bu nehrin üst taraflarında, kara yolundan, Bororo'ları bulmaya gideceğiz-, *pantanal* kaybolur. Nehrin iki kıyısında artık *campo* görünümü ege-

mendir: buraları sürülerin dolaştığı ve yerleşme noktalarının daha sıkça bulunduğu otlu savanlardır.

Nehirde seyredenlere Cuiaba'ya varıldığını belirten pek az şey vardır: nehrin yaladığı, taşlarla döşeli bir rampanın üstünde eski tersanenin silueti görünür. Kenarında köy evlerinin sıralandığı iki kilometrelik bir yol, katedral meydanına ulaşır. Pembe ve beyaz katedral, iki sıra haşmetli palmiyeden oluşan bir geçidin arasında yükselir. Solda piskoposluk binası, sağda valinin sarayı ve ana caddenin köşesinde, şişko bir Lübnanlının işlettiği -o dönemdeki tek- yolcu hanı vardır.

Goias'ı daha önce betimlediydim ve şimdi Cuiaba'yı uzun uzun anlatırsam aynı şeyleri tekrarlamış olacağım. Kurulu olduğu yöre daha az güzel, ama kent, yarı saray yarı çiftlik evi görünümündeki ağırbaşlı konutlarıyla aynı sevimliliğe sahip. Bir vadi yamacına kurulu olduğu için evlerin üst katından kentin bir bölümünü herzaman görmek mümkün oluyor: damları turuncu kiremitle örtülmüş beyaz evler ve *quintal*'leri -bahçelerin yeşilliklerini- kuşatan toprağın rengi. L biçimindeki ana meydanın civarındaki dar sokaklar XVIII. yüzyıl sömürge kentini anımsatıyor; bu sokaklar, kervanların durakladığı arsalara çıkıyor, kenarlarında muz ve mang ağaçlarının sıralandığı ve kerpiç evlerin dizildiği çizgisi belirsiz yollara ulaşıyorlar. Ardından, hemen kır başlıyor: *sertao*'dan yeni gelmiş ya da gitmek üzere bulunan sığır sürülerinin otladığı çayırlar.

Cuiaba'nın kuruluşu XVIII. yüzyılın ortalarına kadar gider. 1720 yılına doğru Sao Paulo'dan gelen ve *bandeirantes* adı verilen kâşifler yöreye ilk kez ayak bastılar; şu andaki yerin birkaç kilometre ötesinde bir konak yeri kurdular ve birkaç göçmen yerleştirdiler. Yörede Kuxipo [Cuxipo] yerlileri bulunuyordu; bunlardan bazıları toprakların tarıma açılmasına yardımcı olmayı kabul ettiler. Sonra bir gün, göçmenlerden biri -adını gerçekten hakeden Miguel Sutil-, birkaç yerliyi yaban balı aramaya yollar. Yerliler aynı günün akşamı, ellerinde altın cevheri parçalarıyla geri dönerler, onları yerden toplamışlardır. Sutil ve Barbudo -sakallı- adındaki bir yoldaşı hiç vakit kaybetmeksizin, yerlilerin peşinden cevherin bulunduğu yere giderler: altın onları beklemektedir, her yer altındır. Bir ayda beş ton altın cevheri toplarlar.

Dolayısıyla Cuiaba'yı çevreleyen kırların yer yer savaş alanına benzemesine şaşmamak gerekir. Otlar ve çalılarla örtülü tümsekler eski hummalı çabaların işaretidir. Günümüzde bile bir Cuiabalının, sebze yetiştirdiği bahçesinde bir cevher parçası bulduğu olur.

Kumla karışık altın tozu ise hâlâ vardır. Cuiaba'da dilenciler altın arayıcısıdır; onları, aşağı mahalleden geçen derenin içinde çalışırken görebilirsiniz. Bir günlük çaba, beslenme için gerekeni sağlar. Esnafın birçoğu hâlâ bir çimdik altın tozunun et ya da pirinçle değişimine olanak sağlayan küçük terazileri kullanır. Büyük bir yağmurun ardından su sel yarıntılarından akarken, çocuklar koşuşur, ellerindeki temiz balmumu toplarını suya daldırarak küçük parıltılı parçacıkların yapışmasını beklerler. Cuiabalılar ayrıca kentlerinin birkaç metre altından bir cevher damarının geçtiğini iddia ederler; bu damar söylendiğine göre Brezilya Bankası'nın mütevazi binasının tam altındadır. Banka, modası geçmiş kasasında saklı bulunan meblağlardan çok, işte bu hazineden ötürü zengindir.

Cuiaba'nın geçmişteki ihtişamından bugüne kalabilen yavaş ve törensel bir hayat tarzıdır. Yeni gelen yabancının kentte ilk günü, yolcu hanıyla valinin sarayı arasında defalarca gidip gelerek aradaki meydanı arşınlamakla geçer. Vardığınızda bir kartınızı bırakırsınız; bir saat sonra valinin yaveri, bıyıklı bir jandarma, mukabil nezaket ziyaretini yapar; saat 12'den 4'e kadar bütün kenti günlük ölümü içinde hareketsiz bırakan gündüz uykusundan sonra, valinin -o zamanlar *interventor* olarak anılırdı- ziyaretine gidilir. Kendisi etnografı kibarca ama sıkılarak ağırlar. Yerliler mi? Şüphesiz hiç olmamalarını tercih ederdi; siyasi gözden düşüşünü rahatsız edici biçimde hatırlatmaktan, geri kalmış bir yönetim çevresine tayin edilerek uzaklaştırılmış oluşunu kanıtlamaktan başka bir şey ifade etmezler kendisi için. Piskopos da aynı havadadır: Yerlilerin sanılabileceği kadar yırtıcı ve aptal olmadıklarını bana anlatmaya girişir. Bir Bororo yerli kadınının rahibeliği seçtiğini düşünebilir miymişim? Diamantino kardeşlerin, üç Paressi'yi pekalâ işe yarar marangozlar olarak -gerçi büyük çabalar sonucunda- yetiştirdiklerini biliyor muymuşum? Bilimsel konulara gelince, misyonerler gerçekten, muhafaza edilmeye değecek bütün herşeyi toplamışlarmış. Belki inanmıyacakmışım ama, Yerlileri Koruma Dairesi'nin o cahil görevlileri Bororo adını, son sesliyi vurgulayarak yazıyorlarmış, oysa peder filanca, daha bundan yirmi yıl önce vurgunun ortadaki sesli üzerine konulması gerektiğini kanıtlamışmış. Söylencelere gelince, tufan söylencesini biliyorlarmış. Bu da Tanrının, onların lânetli kişiler olarak kalmalarını istemediğinin kanıtıymış. Demek onların yanına gitmek istiyormuşum; pekiyi, gidebilirmişim. Ama özellikle, pederlerin eserine zarar vermekten kaçınmalıymışım: işe yaramıyan hediyeler, aynalar, gerdanlıklar vermemeliymişim. Sadece balta olabilirmiş; bu tembellere çalışmanın kutsallığı hatırlatılmalıymış.

Bu zorunlu işlerden kurtulduktan sonra artık ciddi şeylere bakılabilir. Türko denilen Lübnanlı tüccarların dükkânlarının arka bölümlerinde günler geçiyor. Yarı tefeci yarı toptancı bu tüccarlar, düzineleri bulan akraba, müşteri ya da kollamalarına hırdavat, dokuma ve ilaç türünden malları sağlarlar. Bunların herbiri, veresiye aldıkları bu malları öküzlere ya da bir piroga yükleyerek bozkırın uzak yörelerinde ya da nehir boylarında arta kalmış son *milreis*'leri söküp almak için yola düşerler. (Hem kendileri hem de sömürdükleri kişiler için aynı ölçüde acı bir yaşamı yirmi otuz yıl sürdürdükten sonra, kazandıkları milyonlar sayesinde bir yere yerleşeceklerdir.) Ardından çuvallarla *bolacha* hazırlayan fırıncıya gidiliyor. Mayasız yağlı hamurla yapılan bu yuvarlak ekmekler taş gibi sert; ama öküz sırtında sarsıntılarla ufalandıktan ve öküzlerin terine bulandıktan sonra ısıtılınca yumuşuyor ve kasaba ismarlanan kurutulmuş et kadar ekşi, tarifi imkânsız bir yiyecek haline geliyor. Cuiaba'daki kasap geçmişe özlem duyan biri, tek bir isteği var ama bunun gerçekleşme olasılığı çok az: günün birinde Cuiaba'ya bir sirk gelir mi acaba? Ne kadar hoşuna giderdi bir fil seyretmek: "Bu kadar çok et !..."

Nihayet bir de B... kardeşler vardı. Uzun yıllar önce Cuiaba'ya yerleşmiş, Korsika kökenli Fransızlardı bunlar; neden buraya yerleştiklerini bana söylemediler. Anadillerini tereddütle, alçak sesle, şarkı söyler gibi konuşuyorlardı. Otomobil tamircisi olmazdan önce, balıkçıl kuşu avlarlarmış. Av tekniklerini şöyle betimliyorlar: yere beyaz kâğıtlardan külâhlar bırakılıyor, aynı kendi renkleri gibi bu tertemiz beyazlığa kapılan büyük kuşlar gelip bunların içine gagalarını sokuyor ve başlarına geçen bu külah yüzünden görmez olunca kolayca yakalanıyorlar. Çünkü en güzel tüyler, çiftleşme mevsiminde canlı kuşlardan yolunur. Cuiaba'da, modası geçtiği için satılamadan kalmış çekmeceler dolusu balıkçıl kuşu tüyü vardı. B... kardeşler daha sonra elmas arayıcısı olmuşlar. Şimdiyse kamyon donatımında uzmanlaşmışlar. Bilinmeyen okyanuslara sefere gönderilen eski zaman gemileri gibi, toprak yollara salıverilen bu kamyonlar ve yükleri bir yardan aşağı yuvarlanma ya da bir nehirde devrilme rizikosunu da taşıyorlar. Ama eğer menzile ulaşabilirlerse sağladıkları % 400 oranındaki kâr, önceki kayıpları telâfi ediyor.

Cuiaba ülkesinde kamyonla çok dolaştım. Yola çıkmazdan önceki akşam benzin bidonları yüklenirdi. Hem gidişte hem de dönüşte harcanacak benzini sağlamak gerektiğinden ve hemen hemen bütün yol boyunca birinci ya da ikinci vitesle gidileceğinden

büyük miktarda yakıt alınırdı. Konaklama gereçleri ve tüketim malzemeleri, yolcuların oturmalarına ve yağmur yağdığında korunmalarına imkân verecek biçimde yerleştirilirdi. Ayrıca kenarlara krikolar ve âletlerle, yıkılmış köprüleri aşmaya yarayacak halatlar ve kalaslar asılırdı. Ertesi sabahın şafağında bir devenin sırtına biner gibi yükün üstüne tırmanırdık ve kamyon sarsıntılı yolculuğuna başlardı. Öğleye doğru güçlükler kendini gösterirdi: bataklık ya da taşkın altındaki toprakları aşmak için ağaçla zemini sağlamlaştırmak gerekirdi; bir seferinde zor geçiş tamamlanıncaya kadar, odunlardan yapılmış, iki kamyon boyu uzunluğunda bir yaygıyı kamyonun arkasından önüne taşıyarak üç gün kaybettim. Kimi zaman da kum zorluk yaratırdı; o zaman tekerleklerin altını kazar boşluğu yapraklarla doldururduk. Köprüler sağlam olsa bile gene de hafifletmek için kamyonu tamamiyle boşaltmak ve yaylanan kalasların üstünden geçtikten sonra yeniden yüklemek gerekirdi. Eğer bir bozkır ateşi sonucunda köprüyü yanmış bulursak, yeniden kurmak için konaklardık; ardından, kalaslar ilerde gene gerekli olabileceğinden, tekrar sökerdik. Nihayet bir de büyük nehirler vardı; bunlar ancak yatay kirişlerle birbirine bağlanmış üç pirogtan yapılan teknelerle aşılabilirdi. Yükü boşaltılmış kamyonun ağırlığıyla bile bunlar bordalarının en üst noktasına kadar suya batarlardı. Bunlarla bazen, karaya çıkmak için fazla sarp ya da çamurlu bir kıyıya varılır ve o zaman yüzlerce metre boyunca daha kolay yanaşılabilecek bir yer ya da bir sığlık bulabilmek için yollar aranırdı.

Bu kamyonları sürmeyi meslek edinmiş adamlar haftalarca kimi zaman aylarca yolculuk etmeye alışıktılar. İki kişi, sürücü ve onun "muavini" bir takım oluştururdu. Biri direksiyondayken diğeri kapı dışındaki basamağın üstüne çıkar ve muhtemel engellere dikkat ederek, bir boğazdan geçen kılavuza yardım etmek için teknenin pruvasına yerleşen gemici gibi, kamyonun ilerleyişini gözlerdi. Karabinaları hep ellerinin altında bulunurdu. Çünkü korkudan çok şaşkınlık içinde bir karaca ya da bir tapirin kamyonun önünde durakaldığı ender değildi. Hedefe ateş edilir ve atış başarılı olmuşsa durulurdu. Hayvanı yüzmek, içini boşaltmak, merkezine ulaşıncaya kadar sarmal olarak soyulan bir patates gibi, etini yaprak yaprak kesmek gerekirdi. Et parçaları derhal, herzaman hazır bulundurulan tuz, biber ve dövülmüş sarımsak karışımıyla ovulurdu. Ardından birkaç saat için güneşe serilir ve böylece ertesi sabaha kadar bekletilirdi. Aynı işlem ertesi sabah ve sonraki günler tekrarlanırdı. Böylece *carne de sol* elde edilir. Bu, güneş olmadığı zaman bir

kamışın ucunda rüzgârda kurutulan *carne de vento*'dan daha az lezzetlidir, ama ondan daha çok dayanır.

Bu usta sürücülerin yaşamı çok değişiktir. En güç onarımlara her an hazırdırlar, kendi yollarını kendileri açarlar ve sonra yokederler; bozkırın ortasında, kamyonun bozulduğu noktada haftalarca bekleyebilirler. Günün birinde rakip kamyonlardan biri geçer ve Cuiaba'ya arıza haberini ulaştırır, bozulan parça oradan da Sao Paulo ya da Rio'ya ısmarlanacaktır. Bütün bu süre içinde konaklanır, avlanılır, çamaşır yıkanır, uyunur ve sabredilir. Benim en iyi sürücüm bir kanun kaçağı idi. Hiç sözünü etmediği bir suç işlemişti. Suçu Cuiaba'da biliniyordu, ama kimse hiçbir şey söylemiyordu. Zor bir yolculuk için ondan iyisini bulmak mümkün değildi. Herkesin gözünde o, canını hergün tehlikeye atarak, aldığı canın bedelini bol bol ödemekteydi.

Sabah saat dörde doğru Cuiaba'dan ayrılırken gün daha doğmamıştı. Yerden çan kulesinin tepesine kadar alçı süslemelerle kaplı birkaç kilise farkediliyordu. Kenarlarında top top traşlanmış mang ağaçlarının sıralandığı ve nehir taşları döşenmiş son sokaklarda kamyon sarsılarak ilerliyordu. Ağaçların birbirinden uzak oluşları nedeniyle savanın ortaya koyduğu o meyve bahçelerine özgü görünüm, bozkıra daldıktan sonra bile sanki bakımlı bir çevre izlenimi verir. Ama yol, kısa sürede sizi bozkırda bulunduğunuza inandıracak kadar bozulur. Yer yer, hendeklerle ve çamurlu sığ su birikintileriyle kesilen taşlı yol kıvrıla kıvrıla nehirden yukarılara doğru yükselir; *capoeira* her tarafı sarmıştır. Biraz yükselince, pembe renkli ince bir çizgi görülür; şafağın ışıklarıyla karıştırılmayacak kadar hareketsizdir. Gene de uzunca bir süre bunun gerçekliği ve türü konusunda şüpheye düşülür. Ama üç dört saatlik bir yoldan sonra, taşlı bir yokuşun tepesinde gözler daha geniş bir ufka açılınca şüpheler yokolur: yeşil tepelerin ikiyüz üçyüz metre üstünde kızıl bir duvar, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Kuzeye doğru platoyla birleşinceye kadar hafif bir eğimle alçalmaktadır. Ama bizim gittiğimiz güney yönünde ayrıntılar belirginleşmeye başlıyor. Biraz önce pürüzsüz gibi görünen bu duvarda şimdi, dar yarıklar, ileri doğru çıkmış sivrilikler, sahanlıklar ve basamak basamak düzlükler farkediliyor. Bu taş yapıda kaleler ve dar geçitler var. Kamyonun, insan eliyle ancak şöyle bir düzeltilmiş yokuşu tırmanması saatler alacak ve Mato Grosso'nun *chapada*'sının üst kenarına vardığımızda, *chapadao*'ya, kuzey yönünde Amazon havzasına kadar bin kilometre boyunca yumuşak bir meyille alçalan platoya çıkmış olacağız.

Önümüzde bir başka dünya var. Soluk yeşil sert otlar, kumtaşı zeminin yüzeyindeki parçalanmayla oluşan beyaz, pembe ve sarı kumları zorlukla örtüyor. Yılda yedi ay süren kuraklıktan, kalın bir kabuk, parlak yapraklar ve dikenlerle korunan çok budaklı tek tük ağaçlardan başka bir şey yok. Oysa birkaç gün yağan yağmur, bu çölümsü savanı bir bahçeye dönüştürmeye yetiyor: otlar yeşeriyor, ağaçlar beyaz ve eflâtun çiçeklerle donanıyorlar. Ama bir enginlik duygusu herzaman egemendir. Yer öylesine düz, eğim öylesine yumuşaktır ki ufuk, hiçbir engel olmaksızın onlarca kilometre ileriye uzanır. Sabahtan beri seyrettiğimiz ve dünkü görünümü aynen tekrarlayan bir doğayı aşarken yarım gün geçer; inatçı bir hareketsizlik içinde bellekteki anı ve o andaki algı içiçe girer. Ne kadar ötelere uzansa de yer öylesine birörnek, her türlü engebeden öylesine yoksundur ki, uzak ufukları bulut sanırsınız. Görüntü tekdüze sayılmak için fazla masalsıdır. Zaman zaman kamyon, platoyu aşmaktan çok platoya yayılan ve kıyısı olmayan sığ akarsulardan geçer. Dünyanın en eski topraklarından olan ve İkinci Zamanda Brezilya ile Afrikayı birarada tutan Gondwana kıtasının henüz el değmemiş bu bölümü, sanki nehirlerin kendilerine bir yatak oluşturacak zamanı bulmalarını engelleyecek ölçüde genç kalmış gibidir.

Avrupa, her tarafa yayılan bir ışık altında belirgin biçimler sunar. Buradaysa, yeryüzü ile gökyüzünün, bizim için geleneksel rolleri tersine dönmüştür. *Campo*'nun uzayıp giden solukluğunun üstünde bulutlar en çılgın yapıları kurarlar. Gökyüzü biçimlerin ve oylumların bölgesidir; yerdeyse ilk zamanların yumuşaklığı sürmektedir.

Akşamlardan birinde bir *garimpo*'nun, -elmas arayıcıları yerleşiminin- yakınlarında konakladıydık. Bir süre sonra ateşimizin çevresinde bazı gölgeler belirdi: heybelerinden ya da dökülen giysilerinin ceplerinden çıkardıkları küçük bambu tüplerini avuçlarımıza boşaltan birkaç *garimpeiro.* Gösterdikleri, bize satmayı umdukları ham elmaslardı. Ama B... kardeşler, *garimpo* töreleri konusunda beni yeterince bilgilendirmişlerdi; bunlardan hiçbirinin gerçekten değerli olmadığını biliyordum. *Garimpo*'nun yazılı olmayan ama gene de dikkatle uyulan yasaları vardır.

Elmas arayıcıları ikiye ayrılır: serüvenciler ve kaçaklar. İkinci öbektekiler çoğunluğu oluştururlar. Bu durum, bir defa garimpo'ya gidilince oradan niçin çok zor çıkıldığını açıklar. Kumları arasından elmasların toplandığı küçük akarsuların yatakları ilk gelenler tarafından tutulmuştur. Elmas arayıcılarının olanakları, pek sık ortaya çıkmayan büyük fırsatı yakalamak için yetersizdir. Onun için ta-

kımlar halinde örgütlenmişlerdir. Bunlardan herbirinin giderleri "yüzbaşı" ya da "mühendis" unvanını taşıyan bir reis tarafından karşılanır. Reis bir yandan adamlarını silâhlandırmak, bir yandan da -akarsu yatağının çakıllı kumunu toplamak için kalaylı teneke kova, elek, kumu yıkamak için kenarsız çukur tabak ve kimi zaman kovuklara inmek için gereken dalgıç başlığı ve hava pompası- gibi vazgeçilmez çalışma araçlarını sağlamak ve özellikle de adamlarına düzenli olarak yiyecek temin edebilmek için yeterli sermayeye sahip olmalıdır. Buna karşılık takımındaki adamlar, bulduklarını sadece anlaşmalı alıcılara satmak ve kârlarını reisle paylaşmak yükümlülüğündedirler. O alıcılar da Hollanda ya da İngiltere'deki büyük elmas traşlama işlikleriyle bağlantılıdırlar.

Silâhlanmanın tek nedeni, takımlar arasında sık sık ortaya çıkan çekişme değildir. Çok yakın bir döneme kadar hattâ bugün bile, polisin *garimpo*'ya girişini engellemeye de yarar. Böylece elmas toplama bölgesi devlet içinde devlet gibidir; ve kimi zaman onunla açıkça savaşır. 1935 yılında hâlâ, *engenheiro* Morbeck ve onun sadık adamları *valentao*'ların, Mato Grosso eyaleti güvenlik güçlerine karşı sürdürdükleri ve bir uzlaşmayla sonuçlanan küçük savaş dillerdeydi. Ayaklananların hakkını vermek gerekirse, bir *garimpo*'nun yakınlarında kolluk gücünün eline düşen bir zavallının, ancak pek ender olarak Cuiaba'ya ulaşabildiğini söylemek gerekir. Ünlü bir reis, *capitao* Arnaldo ve yardımcısı birlikte yakalanmışlardı. Boyunlarından bir iple birbirlerine bağlandılar ve ayakları bir kalasın üstüne basar biçimde bir ağacın dallarına yerleştirildiler. Yorulup dengelerini kaybedince düştüler ve ağaçta asıldılar.

Takımın yasalarına öylesine özenle uyulur ki, *garimpo*'ların merkezi sayılan Lageado ya da Poxereu'da, bir handa, üstü elmaslarla dolu bir masanın kısa bir süre için öylece bırakıldığı bile olur. Her taş bulunur bulunmaz biçimi, boyu, rengi ile belirlenmiştir. Bu ayrıntılar öylesine kesin, öylesine coşku yüklüdür ki, onu bulan, aradan yıllar geçtikten sonra her taşı tek tek anımsar. Konuştuğum arayıcılardan biri şöyle söylüyordu: "Ona baktığımda, avucumun içinde sanki Meryem Ana'nın bir damla gözyaşını gördüm..." Ama taşlar herzaman bu kadar saf olmazlar; onlar çoğu zaman başka taş ve toprakla karışık olarak bulunduklarından değerlerini hemen anlamak olanaklı değildir. Anlaşmalı alıcı, fiyatını ilân eder (buna elması "tartmak" denir) ve ona satmak zorunlu olduğu gibi verdiği fiyatı kabul etmek de zorunludur. Yardımcısı bir taşla elması yabancı maddelerden arındırır böylece satışı izleyenler, alıcının kestiriminin sonucunu görürler.

Arada kaçak olup olmadığını sordum, oluyordu ama boşunaydı bu. Bir başka alıcıya önerilen ya da reisin bilgisi dışında satılmak istenen bir elmas hemen "yakılıyordu", *queimado* oluyordu; yani alıcı çok düşük bir fiyat veriyordu ve bu fiyat ondan sonraki her satış denemesinde biraz daha düşüyordu. Böylece, avuçları elmas dolu kötü niyetli *garimpeiro*'ların açlıktan öldükleri görülmüştür.

Sonrası ise ayrı bir konudur. Anlatılanlara bakılırsa Suriyeli Fozzi, niteliksiz elmasları düşük fiyata satın alıp, onları Primus ocağında ısıttıktan sonra bir renklendiriciye batırarak zengin olmuştur. Bu yöntemle sarı elmasa daha güzel bir yüzeysel renk kazandırılır ve ona *pintado*, boyalı elmas, adı verilir.

Bir sahtekârlık daha vardır; ama buna daha yüksek düzeyde, ihracat sırasında Brezilya devletine vergi ödememek için başvurulur. Cauiaba'da ve Campo Grande'de, *capangueiros* -bu sözcük fedailer anlamına gelir- denilen profesyonel taşıyıcılara raslamıştım. Onların da anlatacak çok şeyleri vardı. Örneğin elmasları sigara kutularına yerleştiriyor, yolda eğer polis durdurursa, sanki sigaraları bitmiş gibi çalılıkların arasına savuruyorlardı. Serbest bırakıldıktan sonra da, kimbilir ne heyecanla, gidip attıkları yerde arıyorlardı.

Ama o akşam, kamp ateşinin çevresinde konuştuklarımız, konuklarımızın karşılaştıkları günlük olaylarla ilgiliydi. Böylece *sertao*'da konuşulan o renkli dili öğreniyordum. Fransızca'daki *on*[2] adılını karşılamak için olağanüstü çeşitlilikte terimler kullanılıyordu bu dilde: *o homen*, insan; *o camarata*, arkadaş; *o collega*, meslektaş; *o negro*, zenci; *o tal*, biri; *o fulano*, falanca vd. Adamın biri kumlu çakılı yıkadığı tabakta altın bulmuştu öyle mi? Bu talihsizlikti ve kötü şeylerin habercisiydi bir elmas arayıcısı için; yapılması gereken tek şey hemen altını suya geri atmaktı. Onu saklayan kişi verimsiz haftalar geçirebilirdi. Bir başkası avuçlarıyla kumlu çakılı toplarken, zehirli bir pisi balığının çengelli kuyruğu elini kesmişti. Bu yaraların iyileştirilmesi güçtü. Soyunup, yaranın üstüne işemeyi kabul edecek bir kadın bulmak gerekirdi. *Garimpo*'da köylü fahişelerden başka kimse olmadığından, bu ilkel sağıltma yöntemi çoğu zaman çok şiddetli bir frengiye yol açardı.

Bu kadınları oraya çeken, masalsı talih anlatılarıydı. Bugünden yarına birden bire zengin olan elmas arayıcısı, adli sicili nedeniyle bütün servetini orada harcamak zorundaydı. Gereksiz mallarla dolu kamyonların gidiş gelişleri işte böylece bir anlam kazanır. Eğer yükleriyle *garimpo*'ya ulaşabilirlerse, bunu istedikleri fiyattan satabilirler; ve bunun nedeni gereksinimden çok gösteriştir. Sabahın ilk saatlerinde, yeniden yola koyulmazdan önce, sivrisineklerin ve

başka böceklerin kaynaştığı bir nehrin kıyısında, bir *camarada*'nın kulübesine uğradım. Daha o saatte, kafasında modası geçmiş dalgıç başlığı, nehrin dibini kazıyordu. Kulübenin içi de, bulunduğu yer kadar iç karartıcı ve zavallıydı; ama evin kadını, beyaz karıncaların kemirdiği kocasına ait oniki takım elbiseyi ve kendi ipek giysilerini gururla bana gösterdi.

Gece şarkılarla ve sohbetle geçmişti. Her konuktan bir "gösteri" yapması isteniyordu; bunlar çok eskilerde kalmış bir dönemde bir kabarede izlenmiş gösterilerden esinlenmiş şeylerdi. Zaman içinde uyumsuzluğun buna benzer bir başka örneğine, Hindistan'ın sınır illerinde, küçük memurların katıldığı bir şölende rasladım. Burada da, orada olduğu gibi ezberden monologlar okunuyor ya da Hindistan'da "karikatür" denilen taklitler yapılıyordu: bir yazı makinesinin tıkırtısı, zorlanan bir motosikletin homurtusundan sonra -olağanüstü karşıtlık- bir "peri dansını" canlandıran sesler ve ardından dörtnala koşan bir atın ses imgesi. En sonunda da Fransızca'da olduğu gibi orada da "*grimaces*" denilen yüz buruşturmalar.

Garimpeiro'larla geçirdiğim o geceden not defterlerimde kalan bir başka şey, geleneksel tarzda bir yakınma örneğidir. Söz konusu olan, karavanayı beğenmeyip onbaşısına dilekçe yazan bir askerin öyküsüdür. Onbaşı dilekçeyi çavuşa iletir ve işlem kademe kademe sürer: teğmen, yüzbaşı, binbaşı, albay, general, imparator. Bu sonuncusunun ise başvurabileceği sadece Hazreti İsa kalmıştır. Hazreti İsa'ya gelince o, dilekçeyi Tanrı'ya ulaştırmak yerine "kalemi eline alır ve herkesi cehenneme gönderir". *Sertao* şiirinin bu küçük örneği işte şu:

O Soldado...

O Oferece...

O Sargento que era um homem pertinente
Pegô na penna, escreveu pro seu Tenente

O Tenente que era homem muito bao
Pegô na penna, escreveu pro Capitao

O Capitao que era homem dos melhor'
Pegô na penna, escreveu pro Major

O Major que era homem como é
Pegô na penna, escreveu pro Coroné

O Coroné que era homem sem igual
Pegô na penna, escreveu pro General

O General que era homem superior
Pegô na penna, escreveu pro Imperador

O Imperador...
Pegô na penna, escreveu pro Jesu'Christo

Jesu' Christo que é filho do Padre Eterno
Pegô na penna e mandô tudos pelo inferno.

Aslında içten bir neşe yoktu. Epeyce zamandır elmaslı kumlar azalmıştı. Bölgede sıtma, leishmanioz ve ankilostomiaz yaygındı. Birkaç yıl önce orman sarı humması görülmeye başlamıştı. Eskiden haftada dört kamyon yola çıkarken şimdi ancak ayda iki ya da üç kamyon sefer yapıyordu.

Lazim gideceğimiz toprak yol, bozkır yangınıyla köprüler kullanılmaz hale geldiğinden beri terkedilmişti. Üç yıldan beri hiçbir kamyon o yoldan geçmemişti. Durumu hakkında bize hiçbir bilgi veremiyorlardı; ama eğer Sao Lourenço'ya ulaşabilirsek zorlukları aşmış olacaktık. Nehrin kıyısında büyük bir *garimpo* vardı; orada gereken herşeyi bulabilecektik: Sao Lourenço'nun kollarından biri olan Rio Vermelho'daki Bororo köylerine kadar gidebilmek için piroglar, yardımcılar ve yiyecek.

Bu yolu nasıl aldık bilemiyorum; yolculuk, karma karışık bir karabasan gibi kalmış belleğimde. Birkaç metrelik bir engeli aşabilmek için uzayıp giden konaklamalar, yüklemeler, boşaltmalar. Kimi zaman odun parçalarından yapılmış yaygıyı kamyonun arka tarafından ön tarafına taşımaktan öylesine yorgun düşerdik ki her birboy ilerlemeden sonra toprak üzerinde uyuyakalır ve gecenin ortasında derinliklerden gelen bir uğultuyla uyanırdık. Bu, daha şimdiden, bizim hem yer yaygısı olarak kullandığımız hem de bizi yağmurdan koruyan kauçuklu pelerinlerimizin dış yüzünü kımıl kımıl bir örtü gibi kaplayan ve giysilerimize hücum eden ak karıncaların uğultusuydu. Sonunda bir sabah kamyonumuz, vadinin içinde kalın bir pus tabakasıyla kendini belli eden Sao Lourenço'ya doğru yokuş aşağı kendini bıraktı. Büyük bir iş başarmanın guru-

ruyla uzun uzun korna çalarak geldiğimizi haber verdik. Ama bir tek çocuk bile koşup gelmiyordu bizi karşılamaya. Sessizlik içindeki üç beş kulübenin arasından geçerek nehre varıyoruz. Hiçkimseler yok. Bütün kulübeler boş. Hızla bir araştırma köycüğün terkedilmiş olduğuna inandırıyor bizi.

Geçen günler boyunca sarfedilen bunca çabadan sonra sinirlerimiz iyice gerilmişti, umutsuzduk. Vazgeçmeli miydik? Dönüş yoluna vurmazdan önce son bir deneme daha yapmaya karar verdik. Herbirimiz ayrı bir yöne gidecek ve çevreyi keşfedecektik. Akşama doğru hepimiz başımız önde geri döndük, sürücü hariç. O, rasladığı bir balıkçı ailesinin erkeğini getirmişti yanında. Sakallı ve beyaz teni sanki nehir içinde fazla uzun kalmış gibi sağlıksız bu adam, altı ay önce sarı humma salgınının ortalığı kırıp geçtiğini anlattı; kurtulanlar dört bir yana dağılmışlardı. Ama, akış yukarı yönde hâlâ bir kaç adam ve bir pirog daha bulunabilirdi. Kendisi bizimle gelir miydi? Tabii gelirdi; aylardır kendisi ve ailesi sadece nehirde avladıkları balıkla besleniyorlardı. Yerlilerden manyok, tütün fideleri sağlayabilir, bizden de biraz para alabilirdi. Bu koşullarla, yolda yanımıza alacağımız öbür pirog sürücüsünün de bize yardım edeceğine güvence veriyordu.

Belleğimde daha canlı kalan başka pirog yolculuklarını ilerde betimleme fırsatını bulacağım; onun için, hergün yağan yağmurla kabaran bir nehirde, akışa karşı yolalarak geçirdiğimiz bu sekiz günü uzun uzun anlatmama gerek yok. Bir seferinde, küçük bir kumsalda öğle yemeği yiyorduk, bir hışırtı duyduk: gürültümüze uyanan yedi metre uzunluğunda bir boa yılanıydı bu. Hakkından gelmek için çok kurşun harcamak zorunda kaldık, çünkü bu hayvanlar vücut yaralarından etkilenmezler; başına nişan almak gerekir. Hayvanın derisini yüzerken -bu iş yarım günümüzü aldı-, karnında doğmak üzere olan ve şimdiden canlı oniki yavru bulduk; güneş bunları öldürdü. Ardından birgün, porsuk türünden bir *irara*'ya başarıyla ateş ettikten hemen sonra kıyıda kımıldayan iki çıplak gövde gördük: rasladığımız ilk Bororo'lar. Yanlarına yaklaşıyoruz, konuşmayı deniyoruz. Ancak tek bir Portekizce sözcük biliyorlar: *fumo* -tütün- ve bu sözcüğü *sumo* biçiminde söylüyorlar. Eski misyonerler, dillerinde f, l ve r sesleri olmayan yerlilerin inanç, yasa ve kral tanımadıklarını[3] söylemezler miydi? Kendileri de tütün yetiştirmekle birlikte, ürettikleri, bizim kendilerine bol bol verdiğimiz, mayalanmış ve sarılmış tütünün yoğunluğuna sahip değil. El kol hareketleriyle köylerine doğru gittiğimizi anlatıyoruz; akşam oraya varabileceğimizi belirtiyor-

lar; gelişimizi haber vermek için önden gidecekler; ormanın içinde kayboluyorlar.

Birkaç saat sonra, killi bir sahile yanaşıyoruz, tepede birkaç kulübe seçiliyor. Ayak parmaklarından saçlarının uçlarına kadar *uruku* [*urucu*] ile kırmızıya boyanmış altı çıplak adam, hakkahalar içinde bizi karşılıyorlar, karaya çıkmamıza yardımcı oluyorlar, yüklerimizi taşıyorlar. İşte, birçok aileyi barındıran bir büyük kulübedeyiz; köyün başkanı bizim için bir köşeyi boşalttırmış; biz orda bulunduğumuz sürece kendisi nehrin karşı kıyısında kalacak.

XXII
Erdemli Yabanıllar

Görece özgün kalmış uygarlığını sürdüren bir yerli köyüne yeni gelen yabancıyı kuşatan, o etkileyici ve bulanık izlenimleri hangi sıra içinde anlatmalı? Komşu köylere benzeyen ve özellikle ileri derecede bir sefalet içindeki Kaingang ve Kaduveo köylerine varıldığında ilk tepki bir yorgunluk ve umut kırıklığıdır. Henüz canlı ve geleneklerine bağlı bir toplumun karşısında duyulan sarsıntı, şaşkınlık verecek ölçüde güçlüdür: binbir renkli bu yumağın içinden önce hangi ucu çekip çözmeyi denemeli? Şimdi, bu türden ilk deneyimimi yaşadığım Bororo'ları anımsarken, en sonuncusuna giriştiğim andaki duygularımı yeniden buluyorum. Durmaksızın yağan muson yağmurlarının kayan çamur haline dönüştürdüğü uzun yokuşlardan tırmanmak için dört ayak üzerinde geçirdiğim saatlerden sonra, Birmanya sınırında bir tepede ulaştığım Kuki köyünde duyduklarım: fiziksel yorgunluk, açlık, susamışlık ve herhalde zihin bulanıklığı; ama bu örgensel kökenli başdönmesi içinde algılanan biçimler ve renkler ışık saçıyor. Bizim sadece küçük boyutlu örneklerini bildiğimiz malzeme ve tekniklerin kullanıldığı ve dayanıksızlıklarına rağmen boyutları nedeniyle ihtişamlı görünen konutlar; bunlar inşa edilmiş olmaktan çok, düğümlenmiş, örülmüş, dokunmuş, işlenmiş ve kullanıla kullanıla parlatılmıştır; taşların acımasız kitlesi altında sakinlerini ezmek yerine, onların varlığına ve hareketlerine esneklikle uyarlar; bizdekinin aksine, herzaman insanın egemenliğini kabullenirler. Sakinlerinin çevresinde köy, hafif ve esnek bir zırh gibi yükselir; bizim kentlerimizden çok, kadınlarımızın şapkalarına benzer; canlı kemerler ve yapraklardan birşeyler taşıyan anıtsal süslemelerdir bunlar ve yapımcıların ma-

hareti sayesinde doğal yumuşaklıkları, kurallarla bağlı plânlarına uydurulmuştur.

Köy sakinlerinin çıplaklıkları, duvarların ottan kadifesi ve palmiye yapraklarıyla korunuyor gibidir. Devekuşu tüyünden dev bornozlarını üzerlerinden atar gibi evlerinden dışarı çıkarlar. Vücutlar, kadifeyle kaplı kutulardaki bu mücevherler, zarif biçimli ve boyaların parıltısıyla güçlendirilmiş renkler içindedir. Daha ihtişamlı süslerin iyice görünmesi için sanki bir kaide oluştururlar; bu süsler çiçekler ve tüylerle biraraya getirilen yaban hayvanların sivri dişlerinden yapılmış zengin ve parıltılı takılardır. Bütün bir uygarlık, yaşamın biçimleri, maddeleri ve renklerine aynı tutkuyla yönelen bir sevgide birleşiyormuş gibidir; ve sanki yaşamın en zengin özünü, insan vücudunun çevresinde tutabilmek için, onun -bütün ürünleri arasından- en uçsal ölçüde kalıcı ya da gelip geçici olan, ama ilginç bir biraraya gelişle, ayrıcalıklı bir biçimde onu temsil eden ürünlere başvurmaktadır.

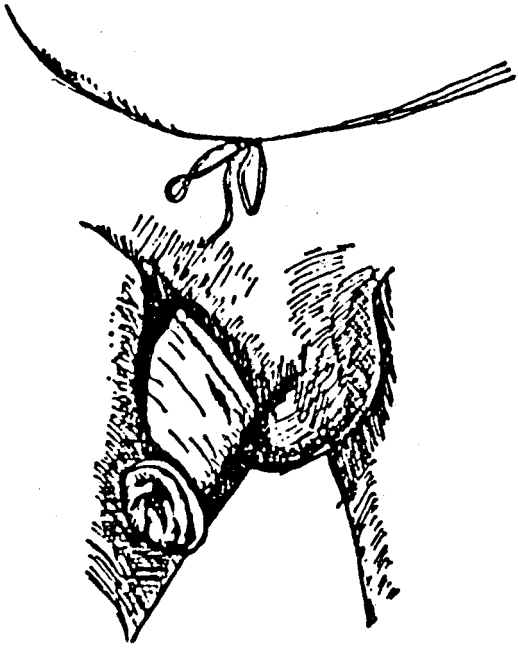
Bir yandan geniş bir kulübenin bir köşesine yerleşirken bir yandan da bu görüntüleri kavramaktan çok algılıyordum. Kimi ayrıntılar yerlerini buluyordu. Konutlar hâlâ geleneksel boyutlarını ve düzenlerini korusalar bile, mimarileri şimdiden yeni-Brezilya etkisine girmişti. Çizimleri yumurta biçimi değil de dikaçılıydı; damlarda ve yan duvarlarda kullanılan malzeme aynı olmakla birlikte (palmiye yapraklarından bir örtüyü taşıyan dallar) bu ikisi birbirinden ayrılmıştı; yuvarlak ve nerdeyse zemine kadar inen damlar şimdi çifte eğimliydiler. Oysa ulaştığımız bu Kejara köyü, Rio Vermelho öbeğini oluşturan diğer ikisi, Pobori ve Jarudori ile birlikte Aziz François de Sales tarikatına bağlı misyonerlerin çalışmalarından fazla etkilenmeyen son köylerdi. Gerçekten, Yerlileri Koruma Dairesi'yle birlikte, yerliler ve kolônlar arasındaki savaşlara son vermeyi başaran bu misyonerler, aynı anda bir yandan mükemmel etnografik araştırmalar yaparken (bunlar, Karl von den Steinen'in daha eski dönemlerdeki incelemelerinden sonra, Bororo'lar konusunda elimizdeki en iyi kaynaklardır) bir yandan da yerli kültürünü yoketme yolunda bilinçli bir girişimi gerçekleştirmişlerdir. Kejara'nın, bağımsızlığın son kalelerinden biri olduğunu gösteren iki şey vardı. Bunlardan birincisi, Rio Vermelho'nun bütün köylerinin reisi olduğunu iddia eden kişinin yaşadığı yer olmasıydı. Reis, kurumlu ve gizemli biriydi; Portekizce'yi bilmiyordu ya da bilmez görünüyordu. Bizim ihtiyaçlarımız konusunda duyarlıydı, ziyaretimiz konusunda kimi düşünceleri vardı. Ama hem saygınlık hem de dil sorunları nedeniyle benimle doğrudan görüşmekten kaçınıyor,

bunun için, bütün kararlarını alırken danıştığı, kurul üyelerinin aracılığına başvuruyordu.

İkincisi de Kejara'da, sonradan benim çevirmenim ve başlıca bilgi kaynağım olacak bir yerlinin varlığıydı. Herhalde 35 yaşlarında olan bu adam Portekizce'yi oldukça iyi konuşuyordu. Söylediğine göre, misyonerlerin yanında (şimdi artık unutmuş olmakla birlikte) evvelce okuyup yazmayı da öğrenmişti. Başarılarından gurur duyan papazlar onu Roma'ya göndermişler ve orada Papa'nın huzuruna çıkmıştı. Anlaşılan, dönüşünde onu geleneklere aldırış etmeksizin kilisede evlendirmek istemişler. Bu girişim onda bir tinsel bunalım yaratmış ve bu bunalımın sonunda eski Bororo ülküsüne yeniden sarılmış ve gelip Kejara'ya yerleşmişti; burada on onbeş yıldan beri örnek bir yabanıl yaşamı sürdürüyordu. Tamamiyle çıplak, vücudu kırmızıya boyalı, burnunu ve alt dudağını delip geçen çubuk, dudak takısı [*labret*] ve başında tüylerle Papa'nın bu yerlisi, mükemmel bir Bororo sosyolojisi öğretmeni olarak karşıma çıktı.

Çevremizde şimdilik, kendi aralarında kahkahalar atarak ve itişip kakışarak tartışan onbeş yirmi yerli vardı. Bororo'lar, Brezilya yerlileri arasında en iri ve en güzel yapılı olanlardır. Yuvarlak kafaları, çizgileri düzgün ve güçlü uzun yüzleri, atletik yapıları kimi Patagon tiplerini akla getirir; belki onları ırk açısından bunlarla ilişkilendirmek doğru olur. Genellikle daha küçük yapıda, zayıf, çizgileri düzensiz kadınlarında bu biçimli tipe ender raslanır. Daha ilk anda, erkeklerin neşesi, kadınların asık suratlı davranışlarıyla garip bir zıtlık yaratıyordu. Bölgeyi kırıp geçiren salgın hastalıklara rağmen karşılaştığımız yerliler sağlıklı görünüyorlardı. Oysa köyde bir lepralı hasta vardı.

Erkekler, penis ucunu örten hasır kılıf dışında tamamiyle çıplaktı; bu kılıf, ucundaki açıklıktan dışarı çekilen ve orada bir kıvrım oluşturan penis ucu derisiyle yerinde tutuluyordu. Yerlilerin çoğu, yağda dövülmüş uruku tohumlarıyla baştan aşağı kızıla boyanmışlardı. Omuzlara kadar inen ya da kulaklar hizasından yuvarlak kesilmiş saçlara bile bu macundan sürülüyordu; böylece bir miğfer görünümü ortaya çıkıyordu. Bu alt renk üzerine başka süslemeler ekleniyordu: alnı kaplayan ve iki yanakta ağız hizasında sona eren, parlak siyah reçineyle çizilmiş at nalı; omuzlara ve kollara yapıştırılan beyaz tüylerden şeritler; gövdenin ve omuzların üzerine serpilmiş, parıltılar saçan dövülmüş sedef tozu... Kadınlar ağaç kabuğundan sert bir kemer yardımıyla bellerine urukuya daldırılmış peştamal bağlıyorlardı. Bu kemer, dövülmüş beyaz kabuktan, daha

Penis kılıfı.

esnek ve oyluklarının arasından geçen bir başka kemeri taşıyordu. Göğüslerindeyse omuzlardan geçen, ince örülmüş pamuktan bir çift çile vardı. Bu kıyafet, el ve ayak bileklerine ve pazularına sardıkları ince pamuk şeritlerle tamamlanıyordu.

Bütün bu kalabalık yavaş yavaş çekildi; yaklaşık oniki metre uzunluğunda ve beş metre genişliğindeki kulübeyi, bir büyücünün sessiz ama düşmanca davranan ailesi ve komşu kulübelerde yaşayan birkaç akrabasının yardımıyla beslenen bir yaşlı dul kadınla paylaşıyorduk. Fakat sık sık unutulan bu kadın, o zaman, birbirini izlemiş beş kocasına saatlerce ağıtlar söyler, hiçbir gün manyok, mısır, av eti ve balık sıkıntısı çekmediği o mutlu yılları anardı.

Dışarda daha şimdiden, kalın sesle konuşulan, tınlayan, gırtlaktan gelen ve eklemlenişleri belirgin bir dilde şarkılar duyulmaya başladı. Sadece erkekler söylüyor; tek sesle beraber söyleyişleri, yüzlerce defa yinelenen basit ezgiler, solo ve birlikte söylenen bölümler arasındaki zıtlık, erkeksi ve trajik tarzları bilmem hangi Germen *Männerbund*'unun savaş korolarını anımsatıyor. Bu şarkılar neden? Açıklama şu: *irara* yüzünden. Avımızı yanımızda getirmiştik, şimdi onu yemezden önce ruhunu yatıştırmak ve avı kutsamak için, karmaşık bir kuttörenin gerçekleştirilmesi gerekiyordu. İyi bir etnograf olabilmek için fazla yorgundum, güneş batar batmaz uyuyakaldım; şafağa kadar süren şarkılar nedeniyle ve yorgunluktan ötürü rahatsız bir uyku. Kaldı ki ziyaretimizin sonuna kadar hep böyle sürecekti; geceler dini hayata ayrılmıştı, yerliler güneşin doğmasından öğleye kadar uyuyorlardı.

Kuttörenin önceden belirli bazı anlarında kullanılan birkaç ne-

fesli saz dışında, insan sesine eşlik eden sadece, koro yöneticileri tarafından çalkalanan, içleri çakıl dolu su kabağından çıngıraklardı. Kimi zaman pürüzsüz tek bir vuruşla sesleri harekete geçiren ya da kesen; kimi zaman sessizlikleri uzun kreşendo ve dekreşendolar arasında gidip gelerek takırtılarla dolduran; kimi zaman da dansçıları ses ve sessizlik dönüşümleriyle yöneten bu sazları duymak insanı hayrete düşürüyordu. Ses ve sessizliklerin süresi, yoğunluğu ve niteliği öylesine çeşitlilik gösteriyordu ki, bizim büyük orkestralarımızı yöneten bir şef bile istediğini daha iyi belirtemezdi. Başka boylarda bir zamanlar yerlilerin ve hattâ misyonerlerin, çıngıraklar aracılığıyla konuşan şeytanları duyduklarını sanmış olmalarına şaşmamak gerekir. Ayrıca bu sözde "davul dili" konusunda eski yanılgılar ortadan kalkmış olsa bile, en azından kimi topluluklarda, bunların simgesel olarak ifade edilen bazı anlamlı çerçevelere indirgenmiş gerçek bir dil şifrelemesine dayanıyor olması muhtemel görünmektedir.

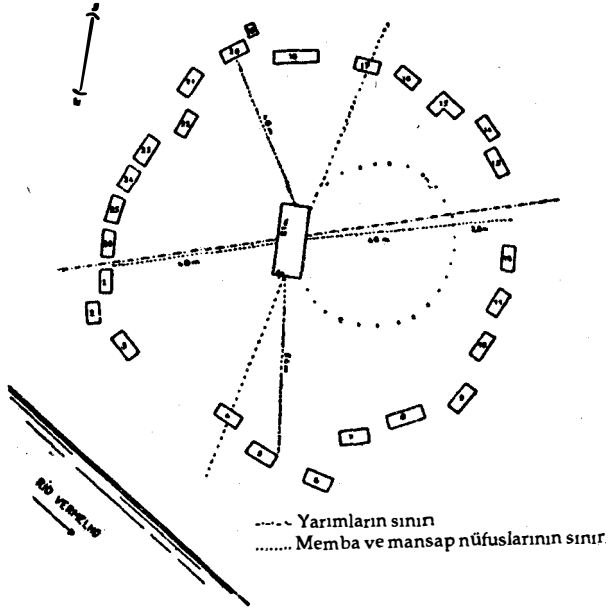
Gün doğar doğmaz kalkıp köyü gezmeye başlıyorum; kapının önünde birtakım zavallı kuşlar ayaklarıma dolanıyor: bunlar yerlilerin, canlıyken tüylerini koparıp böylece başlıklarının ham maddesini sağlamak amacıyla, köyde yaşatmaya çalıştıkları evcil *arara*'lar. Yolunmuş ve uçamaz bu kuşlar, vücutlarının oylumu yarı yarıya azaldığı için iyice büyük görünen gagalarıyla garipleşmiş, şişe geçirilmeye hazır tavuklara benziyor. Yeniden tüylenmiş başka *arara*'lar ise damların üstüne tünemişler; mavi renk ve resimlerle süslü armalar gibi, ağırbaşlı.

Bir yanı nehirle, diğer yanlarıysa bahçeleri perdeleyen orman parçaları ile sınırlanmış bir açıklıktayım; arka plânda, ağaçların arasından, sarp aklanlı kumtaşından tepeler görülüyor. Çevrede, tek sıralı bir daire biçiminde yerleştirilmiş, benimkinin eşi kulübeler yeralıyor, bunların sayısı tam yirmi altı. Merkezde, yaklaşık yirmi metre uzunluğunda ve sekiz metre genişliğinde bir kulübe var. Burası *baitemannageo*, erkekler evi. Bekârlar burada uyuyorlar ve köyün erkekleri de eğer balık tutmakla, avlanmakla ya da dans alanında herhangi bir kamusal törenle meşgul değillerse günlerini burada geçiriyorlar. Dans alanı, erkekler evinin batı yanında kazıklarla sınırlanmış beyzi bir alandır. Erkekler evine kadınların girmesi kesinlikle yasaktır. Kadınlar çevredeki evlerin sahibidirler. Kocalar klüpleri ile evleri arasında, bu ikisini çalılıklardan geçerek birbirine bağlayan patikadan günde birçok kez gidip gelirler. Bororo köyü bir ağacın tepesinden ya da bir damdan bakıldığında, bir araba tekerleğine benzer; aile evleri bunun çemberini, patikalar

parmaklıklarını ve onların merkezindeki erkekler evi de poyrasını oluşturur.

Bu ilginç yerleşim düzeni evvelce bütün Bororo köylerinde varolan düzendi, ama köylerin nüfüsu bugünkü ortalamanın (Kejara'da yaklaşık yüzelli kişi yaşıyordu) çok üstündeydi. O zamanlar aile evleri tek bir çember yerine, eşmerkezli birçok çember oluştururdu. Kaldı ki bu tür dairesel köylere sahip olanlar sadece Bororo'lar değildir; ayrıntıdaki bazı farklılıklar dışında bunun, Orta Brezilya platosunda Araguaya ve Sao Francisco nehirleri arasında yaşayan Ge dil öbeğine dahil bütün boyların paylaştığı bir düzen olduğu düşünülebilir. Bororo'lar muhtemelen bu dil grubunun en güneydeki temsilcileridir. Ama Bororo'ların kuzey yönündeki en yakın komşuları, Rio das Mortes'in sağ kıyısında yaşayan ve sadece onbeş yirmi yıl önce temas kurulan Cayapo'ların da köylerini benzer biçimde kurduklarını biliyoruz. Apinaye'ler, Şerente'ler [Sherenté] ve Kanella'lar [Canella] da öyle kuruyor.

Kulübelerin, erkekler evi çevresinde bir çember biçiminde yerleştirilmeleri gerek toplumsal yaşam gerekse tapınma yönünden çok büyük bir önem taşır. Nitekim, Aziz François de Sales tarikatına bağlı misyonerler, Bororo'ları Hıristiyanlaştırmak için en sağlam

Kejara köyünün plânı.

yolun onları köylerinden ayırıp, evlerin birbirlerine koşut sıralar halinde dizildiği başka yerlere yerleştirilmelerinden geçtiğini çabuk kavramışlardır. Başlıca yönlerini belirleyemez olunca ve bilgilerine bir kanıt oluşturan plândan yoksun kalınca yerliler, gelenek düşüncesini çok çabuk kaybetmektedir. Sanki toplumsal ve dini sistemlerinin (bu ikisinin birbirinden ayrılamayacağını ilerde göreceğiz) karmaşıklığı, köylerinin plânlarında somutlaşan o şemadan vazgeçmelerine imkân vermemektedir. Bunun çizgilerini, günlük hareketleriyle zihinlerinde sürekli olarak tazelerler.

Sales yanlılarının hakkını vermek için, onların bu kavranması güç yapıyı anlamak ve ona ilişkin bilgileri muhafaza etmek amacıyla büyük çaba harcadıklarını belirtmeden geçmeyelim. Bororo'ları ziyarete giderken, onların çalışmalarını mutlaka önceden okumuş olmak gerekir. Ama bunun yanısıra, vardıkları sonuçları, henüz ulaşmadıkları ve sistemin canlılığını koruduğu bir bölgede elde edilen verilerle karşılaştırmak da vakit kaybetmeden yapılması gereken bir işti. Daha önceden yayınlanmış belgelerin ışığında, böylece, bana bilgi verenlerden köy yapılarının bir çözümlemesini elde etmeye çalışıyordum. Evden eve geçerek, sakinlerini sayarak, evlilik durumlarını ve hısımlık ilişkilerini saptayarak; karmaşık ayrıcalık, gelenek, hiyerarşik sıra, hak ve yükümlülükler dizgelerinin bağlı olduğu kesimlerin sınırlarını belirleyen hayali çizgileri bir çubukla toprağa çizerek günler geçiriyorduk. Açıklamamı basitleştirmek için yönleri yerlerine yerleştirmem -bu terim hoş görülsün- gerekecek, çünkü yerlilerin tasarladıkları biçimiyle mekândaki yönler hiçbir zaman pusulanın gösterdiği yönlerle tam olarak üstüste gelmez.

Rio Vermelho'nun sol kıyısı, dairesel Kejara köyüne teğettir. Bu nehir yaklaşık doğu-batı yönünde akar. Nehre koşut olduğu düşünülen bir çizgi nüfusu iki öbeğe ayırır: kuzeyde Çera['lar], güneyde Tugare['ler] (her iki terimin de tekil halini kullanıyorum)[4]. Birinci terimin güçsüz, ikinci teriminse güçlü anlamına geldiği sanılıyor -ama bu husus çok kesin değil-. Ne olursa olsun bu bölünme iki nedenle önemli: ilkin bir birey herzaman annesinin yarımına bağlı oluyor; ikincisi de, bu birey ancak öbür yarımdam biriyle evlenebiliyor. Annem eğer Çera ise ben de Çera'yım, karımsa Tugare olacak.

Kadınlar doğdukları evde oturuyorlar ve bu ev onlara kalıyor. Demek ki bir yerli erkek evlenirken, iki yarımı ayıran hayali çizgiyi aşıyor ve öteki tarafa yerleşiyor. Erkekler evi, merkezdeki yeri nedeniyle her iki yarıma da girdiğinden, anayurdundan bu uzaklaş-

mayı biraz yumuşatıyor. Ama yerleşme kuralları, Çera alanına açılan kapının Tugare kapısı adıyla, Tugare alanındakinin de Çera adıyla anılmasının nedenini açıklıyor. Gerçekten bu kapıları sadece erkekler kullanıyor ve bir kesimde oturan erkeklerin tamamı diğer kesim kökenli. Öbür tarafta da durum aynı.

Eşiyle yaşadığı evde bir evli erkek kendini hiçbir zaman kendi yerinde hissetmiyor; onun evi, doğmuş olduğu, çocukluk anılarında yereden ev diğer taraftadır; annesinin ve kızkardeşlerinin şimdi kocalarıyla birlikte oturduğu evdir. Gene de istediği zaman oraya gidiyor, herzaman orada iyi karşılanacağını biliyor. Eşiyle yaşadığı evde hava onun için çekilmez bir hal alınca da, örneğin kayın biraderleri ziyarete gelmişlerse, o zaman uyumak için erkekler evine gidebilir. Orada ilkgençlik anılarını, erkekler arasındaki arkadaşlığı, ve bekâr kızlarla kimi yakınlıklara hiç de engel teşkil etmeyen bir dini atmosfer bulacaktır.

Yarımlar sadece evliliği düzenlemekle kalmaz, toplumsal yaşamın başka kesimlerinde de etkili olurlar. Yarımın bir üyesi ne zaman kendini bir hakkın sahibi ya da bir görevin sorumlusu olarak bulsa, bu her seferinde öbür yarımın lehine ya da yardımıyla gerçekleşir. Böylece bir Çera'nın cenazesi Tugare'ler, bir Tugare'ninki de Çera'lar tarafından kaldırılır. Demek ki köydeki iki yarım birbirinin ortağıdır; ve her toplumsal ya da dini eylem, size düşen rolün karşıtını oynayan bir başkasının yardımını gerektirir. Bu işbirliği bir yarışmayı engellemez; yarıma aidiyetin verdiği bir gurur ve karşılıklı kıskançlıklar vardır. Öyleyse bu toplumsal yaşamı iki futbol takımını örnek alarak düşünebiliriz. Ama bunlar, karşılıklı hücümlarına engel olmak yerine, birbirlerine hizmet etmeye girişen ve başarılarını ulaşabilecekleri mükemmellik ve cömertlikle ölçen takımlardır.

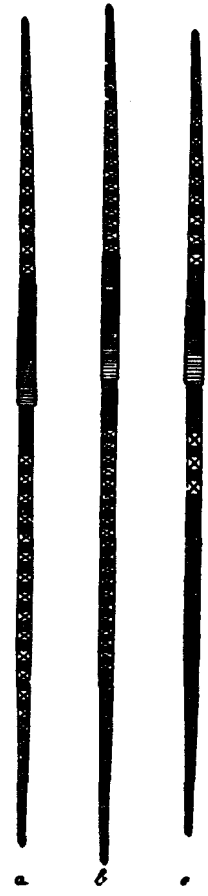
Şimdi bir başka özelliğe geçelim: bir öncekine dikey ikinci bir çizgi, yarımları kuzey-güney eksenine göre tekrar böler. Bu eksenin doğusunda doğanlar memba nüfusu olarak, batısında doğanlarsa mansap nüfusu olarak anılırlar. Demek ki iki yarım yerine dört kesimle karşı karşıyayız; hem Çera'lar hem de Tugare'ler kısmen bir tarafa kısmen öbür tarafa dahildirler. Ne yazık ki hiçbir gözlemci henüz bu ikinci ayrımın kesin işlevini anlayabilmiş değildir, dahası bunun varlığı bile tartışılmaktadır.

Bundan başka nüfus bir de klânlara bölünmüştür. Bunlar kendilerini, ortak bir atadan gelen kadınlar yoluyla akraba sayan aile öbekleridir. Bu ata mitolojik niteliklidir ve hattâ kimi zaman unutulmuştur. Bir klânın üyeleri, aynı adı taşımalarıyla belirlenirler di-

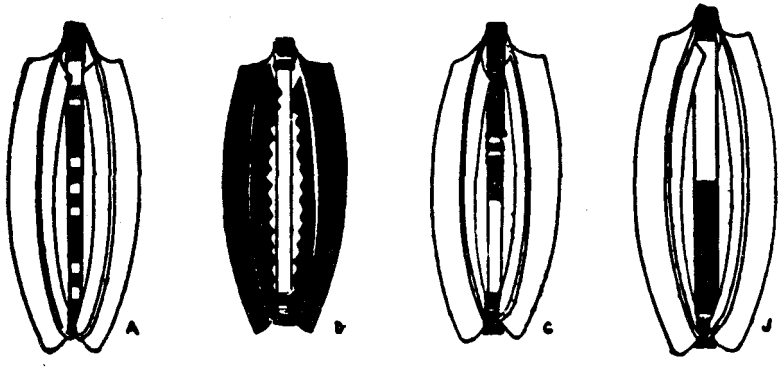
yebiliriz. Çera'larda dört, Tugare'lerde dört olmak üzere evvelce sekiz klânın varolmuş olması muhtemeldir. Ama zaman içinde bunlardan bazıları kaybolmuş, bazıları alt bölümlere ayrılmıştır. Demek ki şu andaki durum belirsizdir. Ne olursa olsun bir klânın, evli erkekler hariç bütün üyeleri, aynı kulübede ya da yan yana kulübelerde oturmaktadır. Öyleyse evlerin oluşturduğu bu çember üzerinde her klânın belirli bir yeri vardır: her klân ya Çera ya Tugare olacak, ya membaya ya mansaba bağlı olacak, ya da her iki tarafta da belirli bir klânın evlerinin üstünden geçen bu son çizgi nedeniyle iki alt öbeğe bölünmüş bulunacaktır.

Herşey sanki henüz yeterince karmaşık değilmiş gibi her klân, gene kadınlardan geçen bir soy bağı ile kalıtımsal alt öbeklere sahiptir. Böylece her klânda "al" aileler ve "kara" aileler bulunur. Üstelik, evvelce her klân, muhtemelen üç dereceye bölünmüştü: üstler, ortalar ve altlar. Bu Mbaya-Kaduveo'ların sıradüzenli kastlar sisteminin bir yansıması, bir çeşitlemesi olabilir mi? Bu konuya gene döneceğim. Bu hipotezi olası kılan şey, bu derecelerin evvelce içten evlenme kuralına bağlıymış gibi görünmeleridir: üst öbekten biri ancak (öteki yarımın) üst öbeğinden biriyle evlenebilirdi; aynı şekilde orta öbekten biri orta öbekten biriyle alt öbekten biri de alt öbekten biriyle evlenebilirdi. Varsayımlara dayanmak zorunda oluşumuzun nedeni Bororo köylerinin demografik çöküntü içinde olmalarıdır. Bin ya da daha çok nüfusa sahipken simdi ancak yüz, bilemediniz ikiyüz kişiyi barındırdıklarından, bütün bu sayılan kategorileri dolduracak sayıda aile kalmamıştır. Kesinlikle uyulan tek kural, (belki kimi yüksek soylu klânlar bunun dışında tutulsa bile), sadece öteki yarımdan biriyle evlenme kuralıdır. Yerliler diğer kuralları koşullara uydurmak için iyi kötü çözümler yaratıyorlar.

Nüfusun klânlara ayrılması hiç şüphesiz, Bororo toplumunun pek hoşuna gider görünen "kâğıtların yeniden dağıtılması" olaylarının en önemlisidir. Yarımlar arasında evlenme genel dizgesi çerçevesinde, klânlar evvelce özel ya-

Sahibinin klânını belli edecek biçimde, kabuktan halkalarla süslenmiş yaylar.

Armalı ok kanatçıkları.

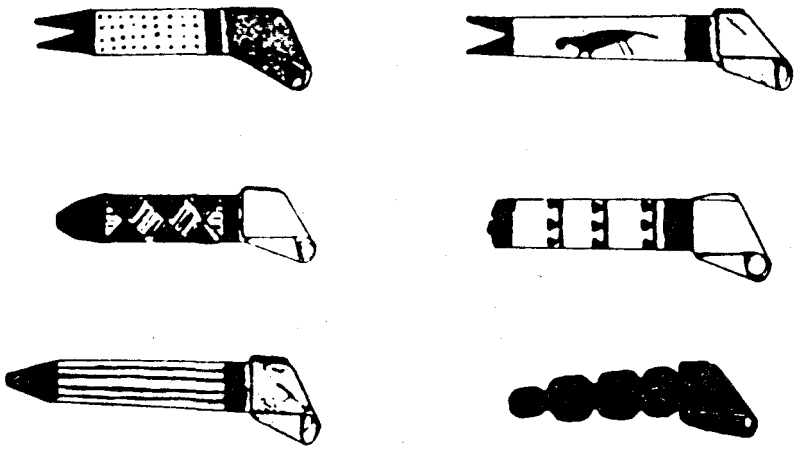
kınlıklarla birbirlerine bağlanmışlardı. Bir Çera klânı, tercihan bir kaç Tugare klânı ile, bir Tugare klânı da birkaç Çera klânı ile hısım oluyordu. Ayrıca klânların hepsinin mevkii aynı değildir. Üstelik köyün reisi zorunlu olarak Çera yarımının belirli bir klânına mensuptur ve bu görev kadınlardan geçen soy çizgisini izleyerek dayıdan, kızkardeşin oğluna kalıtımla devredilir. Kimi klânlar "zengin" kimi klânlar "yoksul" dur. Bu zenginlik farkı ne anlama gelir? Bu noktada biraz duralım.

Bizim zenginlik anlayışımız öncelikle iktisada dayalıdır; Bororo'ların yaşam düzeyi ne kadar mütevazi olursa olsun bizde olduğu gibi onlarda da, herkesinki aynı değildir. Kimileri daha iyi avcı ya da balıkçıdır, daha talihli ya da çalışkandır. Kejara'da mesleki uzmanlaşmanın işaretleri görünür. Yerlilerden biri taş törpüleri üretmekte uzmanlaşmıştı; üretimini gıda ürünleriyle değişiyor ve görünüşe bakılırsa rahat yaşıyordu. Ama gene de bu farklılaşmalar bireysel ve dolayısıyla geçici olmaya devam ediyor. Bunun tek istisnası reisin durumudur; o bütün klânlardan, gıda ya da mamul madde halinde birtakım katkılar alır. Ama alırken aynı zamanda borçlandığı için herzaman bir bankerin durumundadır: elinden çok büyük zenginlikler geçer ama onlara hiçbir zaman sahip değidir. Benim derlediğim dini nesneler koleksiyonu, reise verdiğim hediyeler karşılığında sağlanmıştır. Reis o hediyeleri derhal klânlar arasında dağıtmış ve böylece ticari bilançosunu dengelemiştir.

Klânların toplumsal konumlarına ilişkin varlıkları ayrı bir türdendir. Her klân mitoslardan, geleneklerden, danslardan, toplumsal ve dini görevlerden oluşan bir sermayeye sahiptir. Mitoslar ise, Bororo kültürünün en ilginç özelliklerinden biri olan teknik ayrıcalıkları temellendirir. Hemen hemen bütün nesneler, sahibinin

klânını ve alt klânını belirtecek biçimde armalıdır. Bu ayrıcalıklar kimi tüy türlerinin ya da belli renklerdeki tüylerin kullanımını, onların traşlanma ya da çentiklenme yöntemini, farklı tür ve renklerdeki tüylerin diziliş biçimini; lif örgüleri ya da tüy mozaikleri gibi kimi süsleme işlerinin yapımını, özel temaların kullanımını vd. kapsar. Örneğin törenlerde kullanılan yaylar her klân için belli kurallar uyarınca tüyler ya da kabuktan halkalarla süslenir; ok çubuklarının tüy kanatçıklar arasındaki alt kısımları özel bir süs taşır. Eklemlenmiş dudak takılarının sedef parçaları, klânına göre, beyzi, balık biçimi ya da diktörgen olarak kesilmiştir; püsküllerin rengi değişiktir; dans ederken takılan tüyden taçlar, sahibinin klânını belirleyen (genellikle yapıştırılmış tüy parçalarından bir mozaikle kaplı ahşap bir levha biçiminde) bir işaret taşır. Şenlik günlerinde penis kılıflarına klânın renkleriyle boyanmış ya da özel biçimlerine göre kesilmiş sert hasırdan bir şerit takılır; hakçası garip bir bayrak taşıma!

Aslında alınıp satılabilen bu ayrıcalıklar kıskançlıkla ve kavgacı bir biçimde korunur. Bir klânın bir başka klâna ait özelliği kullanmasının düşünülemeyeceği, böyle birşey olursa ölümcül bir kardeş kavgasının çıkabileceği söyleniyor. Oysa işte bu açıdan klânlar arasındaki farklılık çok büyük: kimi çok şatafatlı, kimiyse çok zavallı. Bunu görmek için kulübelerdeki eşyaların dökümünü yapmak yeterli. Bizce bunlar zengin ve yoksul yerine, kaba ve ince olarak daha iyi sınıflandırılabilir.

Armalı penis kılıfları.

Bororo'ların maddi donanımlarının özelliği, basitlik ile ender görülen bir işleme mükemmelliğini biraraya getirmeleridir. Koruma Dairesi tarafından evvelce dağıtılan balta ve bıçaklara rağmen kullandıkları âletler eski tarzda kalmıştır. Yerliler kaba işler için metal âletlere başvursalar da, balıkları vurmak için kullandıkları tokmaklarla, dişleri dikkatle açılmış sert ahşaptan ok ve yaylar üzerindeki son işlerini, biraz oymacı kalemine biraz da kesere benzeyen ve bizim cep çakısını kullandığımız gibi her fırsatta kullandıkları bir âletle gerçekleştirirler. Bu âlet nehir kıyılarında bulunan bir kemiricinin, *capivara*'nın, bir kolun ucuna yatık olarak bağlanmış eğik kesici dişinden ibarettir. Hasır örgüler ve sepetler, erkeklerin kemikten ya da tahtadan silâhları ve âletleri, tarımsal işlerdan sorumlu kadınların toprağı kazmakta kullandıkları sopalar dışında bir kulübede bulunabilecek pek az donanım vardır: su kabağından kaplar; kara çömlekten, kenarı kepçelerde olduğu gibi kol biçiminde uzatılmış yarımküresel başka kaplar. Bu nesneler, kullanılan maddenin yalınlığı ile daha da belirginleşen çok arı biçimler sunar. İlginç bir nokta şudur: öyle görünüyor ki eskiden Bororo çömlekleri süsleniyordu, ama görece yakın zamanlarda dini bir yasaklama bu tekniği yoketmiştir. Yerlilerin, *chapada*'daki kayalık barınaklarda hâlâ bulunabilen kaya resimlerini yapmamaları da belki aynı nedenle açıklanabilir. Oysa bu resimlerde Bororo kültürünün birçok unsuru ayırdedilmektedir. Daha emin olmak amacıyla bir seferinde büyük bir kâğıdı benim için resimlendirmelerini istedim. Yerlilerden biri, uruku hamuru ve reçine ile işe girişti. Bororo'ların kaya yüzeylerini resimledikleri dönemi anımsamamalarına ve bu resimlerin bulunduğu sarp kayalıklara artık hiç gitmemelerine rağmen ortaya çıkan yapıt, küçültülmüş bir kaya resmine benziyordu.

Bororo'lar bütün hayal güçlerini, gündelik kullanım araçlarının yalınlığı ile karşıtlık yaratan giyimleri için, ya da en azından - giysileri pek yalınkat olduğundan- aksesuarları için seferber ederler. Kadınların, anadan kıza intikal eden gerçek mücevherleri vardır: bunlar ahşap üzerine takılmış ve ince bağlarla sabitleştirilmiş maymun ya da jaguar dişlerinden takılardır. Böylece bir yandan avların kalıntılarında hak iddia ederken bir yandan da, şakaklarındaki saçları erkeklerin yolmasına izin verirler. Erkekler, karılarının şaçlarıyla uzun kordonlar örer ve bir türban gibi başlarına sararlar. Şenlik günlerinde onlar ayrıca, bir çift, büyük kabuklu-domuzun (boyu bir metreyi aşan ve üçüncü zamandan beri pek az değişime uğramış bu toprak kazıcı hayvanın) tırnağından yapılmış ve sedef kakmalar ve tüy ya da pamuk püsküllerle süslenmiş, ay biçiminde

takılar taşırlar. Tüyler takılmış çubuklara bağlı tukan (kara papağan) gagaları, balıkçıl kuşu tüylerinden demetler, delinmiş ve üzeri beyaz ince tüyler yapıştırılarak kaplanmış bambu mekiklerden fışkıran, araraların uzun kuyruk tüyleri... bütün bunlar alınlarını çevreleyen tüylerden yapılmış taçları arkadan dengeleyen firketeler gibi doğal ya da yapay topuzlarına saplanmıştır. Kimi zaman bu süsler, dansçının başına oturtulması saatler süren bileşik bir başlık biçiminde düzenlenir. Sekiz gün süren pazarlıklar sonunda bir tüfek vererek bunlardan birini Musée de l'Homme için aldım. Törenler onsuz yapılamayacağından yerliler avlanarak bir yenisinin yapımı için gerekli tüylerin tamamını sağlamadan onu ellerinden çıkaramazlardı. Bu başlık yelpaze biçiminde bir taç; yüzün üst kısmını kapatan tüylerden bir siperlik; üzerinde aladoğan kartalının tüyleri bulunan sırıklardan oluşan, başı saran yüksek bir silindir biçiminde halka ve tüyler yapıştırılmış çubuklar demetini taşımaya yarayan hasır bir kurstan meydana geliyor. Bunun tamamı nerdeyse iki metre yüksekliğe ulaşıyor.

Süs merakı öylesine ileridir ki, tören kılıkları içinde olmasalar bile erkekler herzaman yeni takılar uydururlar. Çoğunun başında çelenk vardır: tüylerle bezenmiş kürk şeritler, gene tüyler geçirilmiş hasır halkalar, ağaç bir çember üzerine takılmış jaguar dişinden bir dizi... Ama bunlardan çok daha basiti bile onların aklını çelebilir: yerli, yerde bulduğu ve hemen çember haline getirip boyadığı kurumuş hasır şeridi, bulacağı başka bir şeyin ona ilham edeceği bir başka sevinci yeğleyinceye kadar başında taşıyacaktır. Kimi zaman aynı amaçla bir ağacın bütün çiçekleri koparılır. Bir ağaç kabuğu parçası, birkaç kuş tüyü, yorulmak bilmez yaratıcılara, akıllara durgunluk veren küpeler yapmak için bahane oluşturur. Bu güçlü kuvvetli, yapılı adamların kendilerini güzelleştirmek için sarfettikleri çabayı anlayabilmek isterseniz erkekler evine girmek gerek. Her köşede kesen, birleştiren, oyan, yapıştıran insanlar görürsünüz; nehrin kabukluları parçalar haline getirilir ve gerdanlık ya da dudak takıları oluşturmak üzere biley taşında iyice cilalanır; bambu ve tüylerden masalsı yapılar yükselir. İri yarı adamlar, bir tiyatro kostümcüsü titizliğiyle birbirlerini, doğrudan derilerine yapıştırdıkları ince tüylerle civciv kılığına sokarlar.

Erkekler evi hem bir atölyedir hem de başka şeydir. Yeni yetmeler orada uyurlar; evli erkekler işleri güçleri olmadığı zaman öğle uykusuna gelirler; söyleşir, kuru mısır yaprağına sarılmış tombul sigaralarını tüttürürler. Kimi yemeklerini da orada yerler, çünkü çok ayrıntılı bir angarya sistemi klânlara sırayla *baitemanna-*

geo'ya hizmet zorunluluğunu yüklemiştir. Yaklaşık her iki saatte bir, erkeklerden biri, ailesinin kulübesinden, kadınların hazırlamış olduğu *mingao* adı verilen mısır lâpasıyla dolu bir kâse getirir. Onun gelişi günün sessizliğini bozan neşeli "*au, au*" bağrışlarıyla selâmlanır. Yemeği getiren, değişmeyen bir törenle altı ya da sekiz kişiyi davet eder ve onları sofranın önüne götürür; toprak bir çanakla ya da kabukla yerler. Kadınların erkekler evine girmesinin yasak olduğunu daha önce söylemiştim. Bu evli kadınlar için doğrudur, çünkü bekâr yeniyetme kızlar, başlarına gelebilecekleri iyi bildiklerinden kendiliklerinden oraya yaklaşmaktan kaçınırlar. Eğer farkından olmadan ya da kışkırtma amacıyla çok yakınında dolanırlarsa, yakalanıp tecavüze uğramaları olasıdır. Ama yaşamları boyunca bir kez erkekler evine isteyerek girecek ve müstakbel kocalarına isteklerini ileteceklerdir.

XXIII
Yaşayanlar ve Ölüler

Atölye, yatakhane ve kimi zaman genelev olan *baitemannageo*, nihayet bir tapınaktır. Dini dansçılar orada hazırlanırlar, kimi törenler orada, kadınlar olmaksızın gerçekleştirilir; uğultu fırıldaklarının [*rhombes*][5] yapımı ve döndürülmesi bunlar arasındadır. Bunlar tahtadan yapılmış, çok renkli boyanmış, biçimleri yassı bir balığı andıran ve boyları yaklaşık otuz santimetre ile birbuçuk metre arasında değişen müzik âletleridir. Bir ipin ucunda döndürüldükleri zaman boğuk bir uğultu duyulur. Bu uğultunun, köyü ziyaret eden ve kadınların korktukları varsayılan ruhların sesi olduğuna inanılır. Bir uğultu fırıldağı görecek olan kadının vay haline! Bugün bile öldürülmesi olasılığı yüksektir. Bunların yapımını ilk izlediğimde beni, mutfak âleti olduklarına inandırmak istemişlerdi. Birkaç tanesini bana vermekten ısrarla kaçınmalarının nedeni, yeniden üretmek için gerekecek çabadan çok, gizlerini açığa çıkarmamdan korkmalarıydı. Bir gecenin yarısında bir sandıkla erkekler evine gittim. Paketlenmiş fırıldaklar onun içine yerleştirildi ve sandık kilitlendi; Cuiaba'ya varıncaya kadar hiçbirini açmayacağıma söz verdim.

Avrupalı bir gözlemciye göre, erkekler evinde gerçekleşen ve bizim gözümüzle bakıldığında birbiriyle pek zor uyuşabilecek işler, nerdeyse rezilce biraraya gelir. Pek az halk Bororo'lar kadar derinden dine bağlıdır, pek azının böylesine geliştirilmiş bir metafizik sistemi vardır. Ama dini inançlarla günlük alışkanlıklar iyice içiçe girmiştir ve yerlilerin bir sistemden diğerine geçtiklerinin farkına vardıkları şüphelidir. Dine böyle çocukça bir saflıkla bağlılığa sonraları, Birmanya hududundaki Budist tapınaklarında rasladım; orada rahipler, tapınmaya ayrılmış mekânda yaşıyor ve uyuyorlar,

mihrabın altına merhem hokkalarını ve kişisel ilaçlarını yerleştiriyorlar ve iki okuma yazma dersi arasında öğrencilerini okşamaktan da geri kalmıyorlardı.

Din ile tek temasım, Birinci Dünya Savaşı sırasında daha o zamandan inançsız bir çocuklukta, Versailles'da hahamlık yapan büyükbabamın yanında yaşadığım dönemde kaldığı için, doğaüstüne karşı bu umursamazlık benim için daha da şaşırtıcıydı. Evimiz sinagoga bitişikti ve ona uzun bir iç koridorla bağlanıyordu. Bir yürek sıkıntısı duymadan buradan geçilemezdi. Bu koridor kutsal-dışı dünya ile kutsal olarak algılanmanın önkoşulu olan işte o insan sıcaklığından yoksunluğu duyuran dünya arasında aşılmaz bir sınır oluşturuyordu. Tören saatleri dışında sinagog boş kalırdı; geçici kullanımları, onun doğal hali gibi gelen ve ayinlerin aykırı düştüğü ıssızlığını gidermek için, hiçbir zaman ne yeterince uzun ne de yeterince ateşli olurdu. Aile içindeki ibâdet de aynı kuruluktaydı. Yemek odasının duvarına asılmış ve üzerinde "Yemeklerinizi iyi çiğneyiniz, onları hazmetmeniz buna bağlıdır" yazılı basılmış bir kâğıt şerit sayılmazsa, her öğünün başında büyük babamın sessiz duası dışında, çocuklara ulvi bir düzene minnettar kalarak yaşadıklarını anımsatacak hiçbir şey yoktu.

Bir uğultu fırıldağı.

Bu, Bororo'larda dinin daha üstün bir yeri olduğu anlamına gelmez; tam tersine çok doğal yaşandığının işaretidir. Erkekler evinde ibâdet davranışları, diğer davranışlarla aynı doğallık içinde, inanmayan birinin bir tapınağa girdiğinde uyduğu o saygılı davranış bile aranmadan, sanki sadece sonuçları için girişilen faydacı eylemler gibi gerçekleştirilir. Erkekler evinde bu öğle sonrasında, akşam yapılacak herkese açık törene hazırlık olarak şarkılar söylenmektedir. Bir köşede oğlanlar

horluyor ya da gevezelik ediyorlar, bir kaç erkek ellerindeki çıngırakları sallayarak alçak sesle şarkı söylüyor; ama eğer içlerinden birinin canı bir sigara içmek isterse, ya da mısır lâpası yeme sırası ondaysa, çalgıyı yanındakine veriyor ve o devam ediyor; ya da bir yandan çalmaya devam ederken bir yandan kaşınıyor. Eğer dansçılardan biri ortaya çıkıp son yarattığı hareketleri övünçle göstermek isterse, şarkıya ara veriliyor, yorumlar yapılıyor; bir başka köşeden, şarkıya bırakıldığı yerden yeniden başlanıncaya kadar sanki yapılan iş unutulmuş gibi görünüyor.

Ne var ki erkekler evinin önemi, betimlemeyi denediğim toplumsal ve dini yaşamın merkezi olmasından kaynaklanan önemin ötesine geçer. Köyün yapısı sadece kurumların inceliklerle dolu işleyişine olanak sağlamakla kalmaz; aynı zamanda insanla evren, toplumla doğaüstü âlem, yaşayanlarla ölüler arasındaki ilişkileri de temellendirir ve özetler.

Bororo kültürünün bu diğer görünümüne geçmezden önce, ölülerle yaşayanlar arasındaki ilişkiler konusunda bir ayraç açmam gerekiyor. Bu yapılmazsa, Bororo düşüncesinin evrensel bir soruna getirdiği özel çözümü anlamak güç olur. Bu çözüm batı yarımkürenin öbür ucunda, Ojibwa'lar, Menomini'ler ve Winnebago'lar gibi, Kuzey Amerika'nın kuzey-doğu ormanlarında ve çayırlarında yaşayan boyların bulduğu çözüme çok benzemektedir.

Herhalde ölülerine saygı göstermeyen hiçbir toplum yoktur. Türün sınırlarında yeralan Neanderthal adamı da ölülerini üstünkörü düzenlenmiş mezarlara gömüyordu. Şüphesiz cenazenin kaldırılmasına ilişkin kılgılar gruptan gruba değişir. İçerdiği duygunun aynılığı düşünülerek, bu çeşitliliğin önemsiz olduğu sonucuna varılabilir mi? İnsan toplumlarında ölülere karşı takınıldığı gözlenen tutumlar en uçsal ölçüde basitleştirilmeye çalışıldığı zaman bile, birinden diğerine geçişin bir dizi ara kademeyle gerçekleştiği kutuplar arasında bir temel ayırım gözetme zorunluluğu vardır.

Kimi toplumlar ölülerini istirahate bırakırlar; bunlar, düzenli aralıklarla anılmaları koşuluyla yaşayanları rahatsız etmekten kaçınacaklardır. Eğer yaşayanları görmek için geri dönerlerse ziyaretleri aralıklı olarak ve belli zamanlarda gerçekleşecektir ve bu ziyaret iyi sonuçlar doğuracaktır. Ölüler sağladıkları korumayla mevsimlerin düzenli olarak dönüşünü, bahçelerin ve kadınların doğurganlığını güvence altına alacaklardır. Herşey sanki ölülerle yaşayanlar arasında yapılmış bir sözleşme uyarınca gerçekleşir gibidir. Kendilerine adanmış ölçülü bir tapınma karşılığında ölüler kendi yerlerinde kalacaklar ve iki grup arasındaki geçici biraraya gelişlerde

herzaman yaşayanların çıkarlarına ilişkin endişeler egemen olacaktır. Evrensel bir halk edebiyatı teması bu formülü çok iyi yansıtır: minnettar ölü teması. Ölen birinin gömülmesi alacaklıları tarafından engellenince, zengin bir kahraman, cesedi onlardan satın alır. Ölüye bir mezar sağlar. O, iyiliksever kahramanın rüyasına girer ve elde edeceklerinin ikisi arasında hakça paylaşılması koşuluyla kendisine başarı vaad eder. Nitekim kahraman, doğaüstü koruyucusunun yardımıyla birçok tehlikeden korumayı başardığı prensesin sevgisini çok çabuk kazanır. Şimdi prenses ölüyle paylaşılacak mıdır? Ama prenses büyülüdür, yarı kadın, yarı ejderha ya da yılandır. Ölü kendi payını ister, kahraman boyun eğer; bu sadakatten hoşnut kalan ölü, kötü yanıyla yetinir ve kahramana insanlaşmış bir eş bırakır.

Bu anlayış, gene bir halk edebiyatı temasıyla örneklenen bir başkasıyla zıtlaşmaktadır. Bu ikinci temaya, girişimci şövalye adını vereceğim. Bunda kahraman zengin değil yoksuldur. Bütün varlığı bir buğday tanesinden ibarettir. Kurnazlığı sayesinde bu taneyi ilkin bir horozla değişir; sonra bunu bir domuzla, domuzu bir sığırla, sığırı bir cesetle değişir. Nihayet bu sonuncusunu da verir ve karşılığında bir canlı prenses alır. Burada ölünün özne değil nesne olduğu görülüyor. Kendisiyle alış veriş yapılan bir eşit olmak yerine, kazanç arttırma amacıyla kendisiyle oynanan bir araçtır ve bu girişimde yalanın ve hilenin de yeri vardır. Kimi toplumlar ölülerine karşı işte bu türden bir tutum içindedirler. Onları istirahate bırakmazlar, harekete geçirirler. Kimi zaman bu gerçek anlamda doğrudur: örneğin ölünün gücünü ve erdemlerini kendine aktarmak tutkusuyla insan eti yemede [*cannibalisme*] ve ölü yemede [*nécrophagie*] olduğu gibi. Saygınlık yarışı içindeki toplumlarda da simgesel olarak doğrudur. Bunların üyeleri, atalarını anımsatarak ve soyağacında birtakım hilelere başvurarak üstünlüklerini kanıtlamaya çalışırken ölülerini sürekli olarak, deyim yerindeyse, imdada çağırırlar. Bu toplumlar diğerlerine kıyasla, istismar ettikleri ölülerden daha fazla rahatsızlık duyarlar. Ölülerin onlara, yaptıklarının karşılığını ödettirdiğini düşünürler; yaşayanlar ölülerden ne denli çok yararlanmaya çalışırlarsa, ölüler de o denli kavgacı ve katı olacaklardır. Ama ister birinci örnekte olduğu gibi hakça paylaşım söz konusu olsun ister ikincisindeki gibi hırslı bir kazanç arayışı, her iki durumda da egemen düşünce şudur: yaşayanlarla ölüler arasındaki ilişkilerde paylaşımdan kaçınılamaz.

Bu iki uçsal durum dışında kimi ara davranışlar vardır. Kanada'nın batı kıyısındaki yerliler ve Melanezyalılar, bütün atalarını

törenlerde ortaya çıkarır ve çocukları lehine şahitlik yapmaya zorlarlar; Çin ya da Afrika'daki bazı atalara tapma sistemlerinde ölüler, kişisel kimliklerini muhafaza ederler ama sadece birkaç kuşak boyunca; Birleşik Devletler'in güney batısındaki Pueblo'larda ise hemen ölü olarak kişilikleştirilmeleri sona ermekle birlikte birkaç özel işlevi aralarında paylaşırlar. Ölülerin anonim ve duyumsamaz hale geldikleri Avrupa'da bile, diğer olasılığın izleri halkın inanışında varlığını sürdürmektedir. Bu inanca göre iki tür ölü vardır: bir yanda doğal nedenlerle ölen ve bir koruyucu atalar birliği oluşturanlar, bir yanda da kıskanç ve kötü ruhlara dönüşen intihar etmiş, katledilmiş ya da büyülenmiş olanlar.

Batı uygarlığının gelişimini incelemekle yetinirsek, kandırmaca davranışının giderek yerini ölüler ile yaşayanlar arasında sözleşmeye dayalı ilişkiler anlayışına bıraktığı şüphe götürmez. Bu anlayış da, sonra, belki İncil'deki "Bırakın ölüler ölüleri gömsünler" formülüyle ifade edilen bir kayıtsızlığa yolaçmıştır. Ama bu dönüşümün evrensel bir modele uyduğunu kabul etmek için hiçbir neden yoktur. Daha akla yakın gelen, bütün kültürlerin muğlak bir biçimde bu iki farklı yaklaşımın bilincine varmış olması ve ikisinden birini daha fazla benimserken bir yandan da boşinanca dayalı davranışlarıyla öbür tarafı güvence altına almayı denemiş olmasıdır. (Ayrıca biz de açıkça belirttiğimiz inanç ya da inançsızlığımıza karşın aynını yapmıyor muyuz?) Bororo'ların ve örnek olarak adını saydığım diğer halkların özgünlüğü, bu iki çözüm yolunu açıkça ifade edebilmiş ve herbirine denk gelen eden bir inanç ve kuttöre dizgesi ve nihayet her ikisini bağdaştırabilme umuduyla birinden diğerine geçmeye olanak sağlayan mekanizmalar kurabilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bororo'lar için doğal ölüm yoktur dersem, düşüncemi eksik ifade etmiş olurum. Onlar için insan bir birey değil bir kişidir. Sosyolojik bir evrenin unsurudur: kendisi de göksel varlıklar, meteorolojik olaylar gibi başka canlı varlıklardan oluşan fiziksel evrenle birarada hep varolagelen köyün bir unsurudur. Bu, gerçek köylerin geçici niteliğine rağmen böyledir. Bu köyler, tarım alanlarının tükenmesi nedeniyle aynı yerde nadiren otuz yıldan fazla kalırlar. Demek ki köyü oluşturan ne toprağıdır ne de kulübeleri. Onu oluşturan yukarda betimlenen ve her köyde yinelenen belli bir yapıdır. Böylece, misyonerlerin, köylerin geleneksel yerleşimlerini bozunca neden herşeyi yokettikleri anlaşılıyor.

Hayvanlara gelince, bunların bir bölüğü, özellikle balıklar ve kuşlar, insanların dünyasına dahildir. Bazı kara hayvanları ise fi-

ziksel dünyanın parçasıdır. Böylece Bororo'lar, sahip oldukları insan görünümünün geçici olduğuna inanırlar. Bu, adını aldıkları bir balığın biçimiyle, dönüşüm çevrimlerini tamamladıklarında alacakları *arara* biçimi arasında geçici olarak göründükleri biçimdir.

Eğer Bororo'ların düşüncesi, doğa ve kültür arasında temel bir zıtlığın varlığıyla belirleniyorsa (bu açıdan etnograflarla aynı görüşü paylaşırlar) bundan çıkan sonuç, Durkheim ve Comte'dan da daha ileri bir sosyolojik yaklaşımla, insan yaşamının onlara göre, kültür evrenine ait oluşudur. Ölümün doğal ya da doğa-karşıtı olduğunu söylemenin bir anlamı kalmıyor. Hem gerçekte hem de düşüncede ölüm, hem doğaldır hem de kültür-karşıtıdır. Demek ki bir yerlinin ölümüyle kayba uğrayan sadece yakınları değildir, toplumun bütünüdür. Doğa, topluma verdiği zarar nedeniyle bir borç altına girer. Bu terim, Bororo'ların temel kavramlarından biri olan *mori*'nin anlamını oldukça iyi veriyor. Bir yerli öldüğünde köy halkı, ölenin bağlı olmadığı yarımın üyelerince gerçekleştirilmek üzere bir ortak av düzenler. Bu doğaya karşı bir girişimdir ve amacı bir büyük av, en iyisi bir jaguar vurmaktır. Avın postu, tırnakları, dişleri ölünün *mori*'sini oluşturacaktır.

Kejara'ya vardığım sırada bir ölüm olayı vardı; ne yazık ki bu yerli uzakta, bir başka köyde ölmüştü. Dolayısıyla iki aşamalı gömülüşü izleyemeyecektim. Ceset ilkin, köyün merkezinde dallarla örtülü bir çukura konulur, etinin çürümesi beklenir. Ardından kemikleri nehirde yıkanır, boyanır ve yapıştırılmış tüylerden mozaiklerle süslenir sonra da bir sepet içinde bir gölün ya da bir akarsuyun dibine batırılır. İzleyebildiğim bütün diğer törenler, geçici çukurun kazılacağı yerde ölünün dişi akrabalarının kuttörensel hacamatı dahil, geleneğe uygun olarak yapıldı. Bir başka talihsizlik ortak avın benim varışımdan bir gün önce -yoksa vardığım gün öğleden sonra mıydı, bilemiyorum- gerçekleştirilmiş olmasıydı. Ama bildiğim, hiçbir şeyin avlanamadığıydı. Ölüm dansları için eski bir jaguar postu kullanıldı. Hattâ bizim getirdiğimiz *irara*'ya bile, eksik avın yerine geçmek üzere elçabukluğu ile sahip çıkıldığından şüphe ediyorum. Bunu bana hiçbir zaman açıkça söylemediler ve buna çok üzüldüm; çünkü eğer durum gerçekten bu idiyse *uiaddo*, yani ölünün ruhunu temsil eden av reisi olmaya hak kazanacaktım. Onun ailesi bana insan saçından yapılmış pazubent ve *poari* verecekti. Bu sonuncusu, üzerine tüyler yapıştırılmış küçük bir su kabağının kalak [*pavillon*] görevi yaptığı bambu kamışından bir gizemsel klârnetti, avın üzerinde çalınır ve sonra da ölüsüne bağlanırdı. Ayrıca avın etini, postunu, dişlerini ölünün akrabaları arasında ge-

rektiği şekilde paylaştıracaktım. Onlar da karşılığında bana tören yayı ve okları, görevimin anısı olarak ikinci bir klârnet ve yuvarlak kesilen kabuklardan yapılmış bir gerdanlık vereceklerdi. Şüphesiz, ölümden sorumlu olan ve *mori* kuralı uyarınca av hayvanı biçimine girmiş olması gereken ve böylece verdiği zarara karşı kendini bir tazminat olarak sunan ama aynı zamanda kendini öldürene karşı intikam duygularıyla dolu kötü ruh tarafından tanınmamak için siyaha boyanmam da gerekecekti. Çünkü bu öldürücü doğa bir anlamda insanidir. Bu doğa ayrı bir ruhlar kategorisinin aracılığıyla eylemde bulunur ve bu ruhlar topluma değil doğrudan kendine, doğaya, bağlıdır.

Bir büyücünün kulübesini paylaştığımı daha önce yazmıştım. *Bari*'ler ayrı bir insan kategorisi oluştururlar. Onlar ne bütünüyle fiziksel evrene ne de toplumsal evrene bağlıdırlar, ama rolleri, işte bu ikisi arasında aracılık yapmaktır. Bütün *bari*'lerin Tugare yarımında doğmuş olmaları kesin değilse bile muhtemeldir. Benim büyücü bu durumdaydı, çünkü kulübemiz Çera yarımına dahildi ve kurallar uyarınca, karısının evinde yaşıyordu. İnsanlar içten gelen bir eğilimle ve çoğu zaman bir vahiy sonucunda *bari* olurlar. Bu vahyin ana motifi, bazıları göksel nitelikli (dolayısıyla astronomik ve meteorolojik olayları denetleyen), bazıları hayvan biçiminde, bazıları da yeraltında yaşayan kötü ya da sadece korku verici ruhlardan oluşan çok karmaşık bir topluluğun kimi üyeleriyle yapılan bir sözleşmedir. Ölen büyücülerin ruhlarıyla, sayıları düzenli olarak çoğalan bu varlıklar, gök cisimlerinin hareketinden, rüzgârdan ve yağmurdan, hastalıktan ve ölümden sorumludur. Bunları çeşitli ve korku verici biçimler altında betimlerler: kafalarında, tütün içince dumanların dışarı savrulduğu delikler bulunan kıllılar; gözlerinden ve burun deliklerinden yağmurlar yağan ya da saçları ve tırnakları çok uzun, hava canavarları; koca karınlı ve vücutları yarasalar gibi tüylü tek bacaklılar.

Bari toplumdışı bir kişidir. Kendisini bir ya da birkaç ruhla biraraya getiren kişisel bağ ona ayrıcalıklar verir: Tek başına avlanmaya gittiğinde gördüğü doğaüstü yardım, hayvan biçimine dönüşebilme, hastalıkları tanıma ve gelecekten haber verme yetisi... Avlanan hayvan, bahçelerde kaldırılan ilk ürünler, o payını almadığı sürece tüketilmeye elverişli değildir. Bu pay yaşayanların, ölülerin ruhlarına borçlu oldukları *mori*'yi oluşturur. Demek ki bu sistemde, yukarda anlattığım ölüm sonrası avın gördüğü işlevin bakışımlı karşıtı olan bir işlevi vardır.

Ama *bari* aynı zamanda koruyucu ruhunun ya da ruhlarının

buyruğu altındadır. Bu ruhlar cisimleşmek için onu kullanırlar ve o zaman, ruhun taşıyıcısı olarak *bari* sonsuz korkular içinde kendinden geçer ve çırpınır durur. Sağladığı koruma karşılığında ruh, *bari*'yi her an gözetim altında tutar; büyücünün sadece eşyalarının değil vücudunun da gerçek sahibi odur. Büyücü, kırılan oklarının, hasarlı kap kacağının, kestiği tırnak ya da saçının hesabını vermek zorundadır koruyucu ruha. Bunların hiçbiri yokedilemez ya da atılamaz; *bari*, geçmiş günlerinin enkazını peşi sıra sürükler. Şu eski hukuk özdeyişi, "ölü canlıya elkoyar" sözü, burada hiç akla gelmeyen ve korkunç bir anlam kazanmaktadır. Büyücü ile ruh arasındaki ilişki öylesine kıskanç bir ilişkidir ki sözleşmeyle birbirine bağlı iki ortaktan sonuçta hangisinin efendi hangisinin hizmetkâr olduğu hiçbir zaman anlaşılmaz.

Böylece, Bororo'lar için fiziksel evrenin, kişileştirilmiş güçlerin karmaşık bir sıradüzeni olduğu anlaşılıyor. Bu güçlerin kişi nitelikleri açıkça belirtilmekle birlikte, diğer özellikleri o kadar belirgin değildir. Çünkü bu güçler hem nesne hem de varlıktır, hem canlı hem de ölüdür. Büyücüler, toplum içinde insanlarla, aynı anda hem kişi hem de nesne olan şu kötü ruhların belirsiz evrenini birbirine bağlayan eklemi oluşturur.

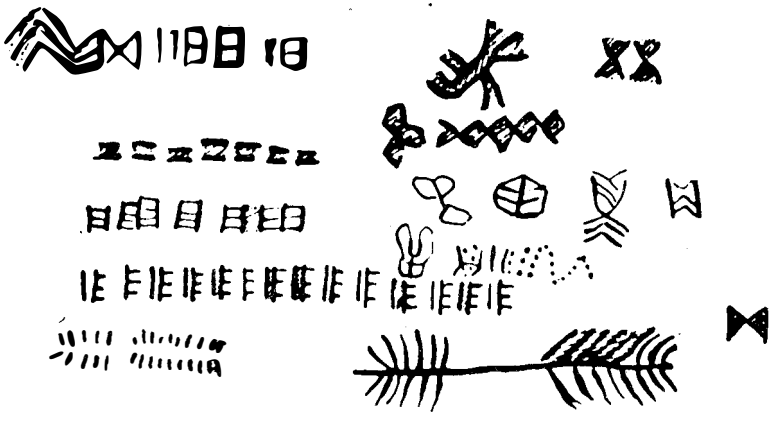
Fiziksel evrenin yanında sosyolojik evren çok farklı özellikler gösterir. Olağan insanların (yani büyücü olmayanların demek istiyorum) ruhları doğal güçlerle özdeşleşmek yerine bir toplum olarak varlıklarını sürdürürler. Ama tersine kişisel kimliklerini kaybeder ve o kollektif varlık içinde, *aroe*'de, erirler. Bu terim herhalde eski Brötanyalıların *anaon*'u gibi, ruhlar toplumu olarak çevrilebilir. Gerçekte bu ruhlar toplumu çifttir; çünkü ruhlar cenaze töreninden sonra iki köye dağılırlar; bunlardan biri doğuda diğeri batıda bulunur ve herbiri Bororo panteonunun iki kutsal kahramanından biri tarafından korunur: batıda daha yaşlı Bakororo, doğudaysa genç Itubore. Doğu-batı ekseninin Rio Vermelho'nun yatağına denk düştüğü görülmektedir. Demek ki, ölüler köyünün çift oluşuyla köyün memba yarımı ve mansap yarımı olarak ikincil bölünmesi arasında, henüz karanlıkta kalan bir ilişki bulunması muhtemeldir.

Bari, nasıl insan toplumu ile bireysel ve acunsal kötü ruhlar arasında (ölü *bari*'lerin ruhlarının bu niteliklerin tamamını taşıdığını görmüştük) aracıysa; canlılar toplumu ile iyiliksever, kollektif ve insan biçimli ölüler toplumu arasındaki ilişkileri düzenleyen bir başka aracı daha vardır. Bu *aroettowaraare* ya da "Ruhlar Yolunun Hâkimidir". *Bari*'den, tam karşıt nitelikler taşımasıyla ayrılır. Zaten bu ikisi karşılıklı olarak birbirlerinden korkar ve nefret ederler. Yo-

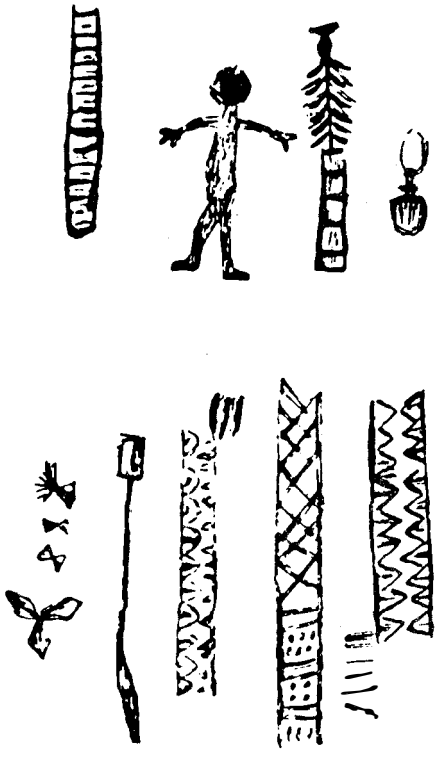
lun Hâkimi sunu kabul etme hakkına dahip değildir ama bazı kurallara kesinlikle uyması beklenir: kimi besinler ona yasaktır ve çok ağırbaşlı bir giyimi olmalıdır. Süslerden, canlı renklerden sakınacaktır. Öte yandan onunla ruhlar arasında bir sözleşme yoktur: bunlar herzaman onda mevcutturlar ve bir anlamda ona içkindirler. Korkuyla kendinden geçtiği anlarda ona egemen olmak yerine, rüyasında ona görünürler; eğer *aroettowaraare* ruhları çağırırsa bu sadece başkasına yardımcı olmak içindir.

Bari hastalık ve ölümü haber verense, Yolun Hâkimi tedavi eden ve iyileştirendir. Ayrıca, fiziksel zorunluluğun simgesi *bari*'nin, uğursuz kehânetlerine uymakta geç kalan hastaların işini bitirerek, tahminlerini doğru çıkarmaya yatkın olduğu söylenir. Ancak Bororo'ların, ölümle yaşam arasındaki ilişkiler konusunda bizimle bütünüyle aynı anlayışı paylaşmadıklarını belirtmek gerek. Günün birinde bana, kulübesinin bir köşesinde ateşler içinde kıvranan bir kadından ölü olarak sözettiler; herhalde o kadını artık kaybedilmiş saydıklarını belirtmek istiyorlardı. Aslında bu bakış açısı, yaralılarla ölüleri tek bir sözcükte "kayıplar" sözcüğünde biraraya getiren bizim askerlerimizin bakış açısına oldukça benzemektedir. Yaralılar açısından ölüler arasında bulunmamak kesin bir üstünlükse de, o andaki etkililik açısından bu ikisi aynı kapıya çıkar.

Nihayet, Yolun Hâkimi de, *bari*'nin yaptığı gibi hayvana dönüşebilse bile, bu hiçbir zaman insan yiyen bir jaguar, demek ki kendisi öldürülmeden, ölülerin yaşayanlardan alacağı *mori*'yi tahsil eden hayvan olamaz. O besleyici hayvanlara yönelir: meyve toplayıcı *arara*, balık avlayıcı aladoğan kartalı ya da eti, boy için şölen

Tapım gereçlerini gösteren Bororo resmi.

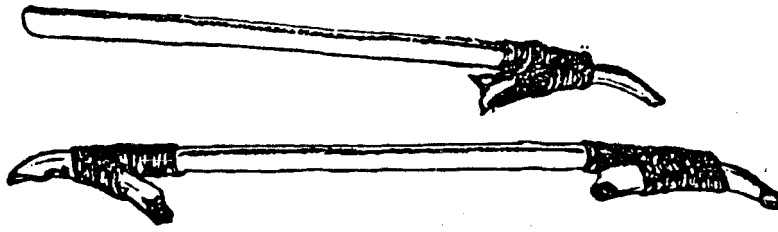

Bir ayin yöneticisi, bir trompetçi, bir çıngırak ve değişik süs gereçlerini gösteren Bororo resmi.

olacak bir tapire dönüşür. *Bari* ruhların esiridir, oysa *aroettowaraare* insanların selâmeti için kendini feda eder. Ona görevinin ilham edilişi bile sıkıntı vericidir. Bu görev için seçilmiş kişi, durumunu ilkin peşisıra gelen kokudan anlar; bu herhalde, cesedin dans alanının orta yerine geçici olarak ve nerdeyse yüzeyde gömülü olduğu haftalar boyunca köye yayılan, ama o sırada bir mitos varlığına, *aije*'ye yüklenen kokudur. *Aije* su diplerinde yaşayan, itici, kötü kokan ama şefkatli bir canavardır. Erişkin kişiye görünür ve onun tarafından okşanır. Bu olay, cenaze törenleri sırasında, genç ruhu temsil edecek biçimde giyinmiş kişiyi kucaklayan, çamura bulanmış gençler tarafından canlandırılır. Yerliler *aije*'yi, resimlerle gösterecek kadar kesin çizgilerle tasarlamakta ve hayvanın ortaya çıkışını haber veren ve haykırışını taklit eden uğultu fırıldaklarını da aynı adla belirlemektedirler.

Bu durumda cenaze törenlerinin haftalarca sürmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü bunların çok çeşitli işlevleri vardır. Önce, yukarda birbirinden ayırdığımız iki düzlemde birden yeralırlar. Bireysel açıdan ele alındığında her ölü, fiziksel evrenle toplum arasında bir ödeşme nedeni yaratır. Fiziksel evrenin kötü güçleri topluma bir zarar vermişlerdir ve bu zarar tazmin edilmelidir. Ölümü izleyen av bu işlevi yerine getirecektir. Avcılar topluluğu tarafından intikamı alınan ve kusurlarından arındırılan ölü, ruhlar toplumu içinde yerini alacaktır. İzlemek talihini yakalayacağım *roiakuriluo*'nun, büyük ölüm şarkısının işlevi de işte budur.

Günlük yaşamın bir an'ı Bororo köyünde özel bir önem taşır:

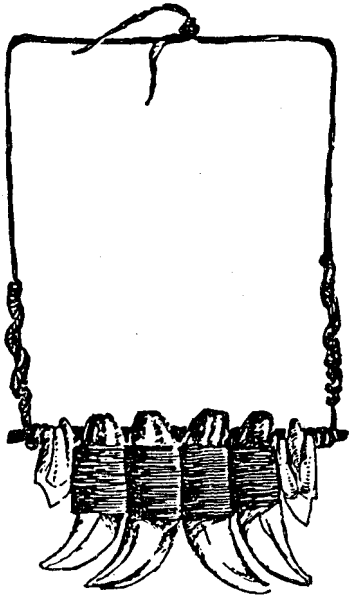

Biri tek diğeri çift uçlu iki Bororo "cep çakısı".

akşam çağrısı. Gün batınca dans alanında büyük bir ateş yakılır. Klân reisleri orada biraraya gelirler. Bir haberci, yüksek sesle her grubu ayrı ayrı çağırır: *Badedjeba* "reisler"; *O Çera*, "Karaleylek klânı üyeleri"; *Ki*, "tapir klânı üyeleri"; *Bokodori*, "büyük kabuklu-domuz klânı üyeleri"; *Bakoro*, (Kahraman Bakororo'nun adından); *Boro*, "dudak takısı klânı üyeleri"; *Ewagıuddu*, "buruti palmiyesi klânı üyeleri"; *Arore*, "tırtıl klânı üyeleri"; *Paiwe*, "kirpi klânı üyeleri"; *Apibore* (anlamı kesin değil)[6]... Çağrılanlar geldikçe, söylenenleri en uzak kulübelere kadar ulaştıran hep o yüksek sesle yarınki emirler ilgililere verilir. Zaten bu saatte kulübeler boştur, ya da pek az kişi kulübesindedir. Günün batışıyla sivrisinekler uzaklaşınca, bütün erkekler saat altı sularında girdikleri aile evlerinden çıkmışlardır. Herbiri, erkekler evinin batı yanında bulunan yuvarlak büyük alanın çiğnenmiş toprak zeminine serecekleri örtüyü koltuğunun altına sıkıştırmıştır. Sürekli olarak, uruku ile boyanmış vücutlara değdiğinden portakal rengini almış, pamuklu bir örtüye sarınarak yatarlar. Bunlar bir zamanlar Koruma Dairesinin verdiği ama şimdi tanımakta zorluk çekeceği armağanlardandır. Daha büyük yaygılar üzerine beş altı kişi yerleşir; aralarında pek az konuşurlar. Kimileriyse yalnızdır; bütün bu yere uzanmış vücutlar arasında gidip gelenler vardır. Çağrı sürdükçe, adı söylenen aile reisleri birbiri ardına ayağa kalkar, talimatları alır ve sonra yeniden yüzleri yıldızlara dönük, yere uzanırlar. Kadınlar da kulübelerinden çıkmışlar, kapıların eşiğinde kümelenmişlerdir. Konuşmalar gitgide seyrekleşiyor. Önce sadece erkekler evinin içinden, daha sonra köy meydanından, ilkin iki üç ayin yöneticisi tarafından başlatılan, ardından yeni gelenlerin katılmasıyla güçlenen, şarkılar, resitatifler ve korolar duyulmaya başlıyor; bunlar sabaha kadar sürecek.

Ölen Çera yarımındandı, dolayısıyla ayini Tugare'ler yapıyordu. Alanın orta yerinde bir yaprak yığını, varolmayan mezarı temsil ediyordu. Bu yığının sağına ve soluna oklar yaslanmış, onların önüne de içinde yiyecek bulunan kâseler yerleştirilmişti. Ayin gö-

revlileri ve şarkıcılar on oniki kişi kadardı. Bunlardan çoğunun başında parlak renkli tüylerden yapılmış alınlıklar vardı. Bazılarıysa alınlıkları, boyundan geçen bir şeritle tutturulan ve omuzları örten hasır örgü bir yelpazenin altından, kalçalarının üstüne doğru sarkıtmışlardı. Kimileri tamamiyle çıplaktı ve vücutları düz ya da halka halka kırmızıya boyanmıştı ya da beyaz ince tüylerden şeritlerle kaplanmıştı; kimileriyse uzun ot etekler giymişlerdi. Genç ruhu temsil eden başlıca kişi, duruma göre değişen iki ayrı kılıkta görünüyordu. Kimi zaman yeşil yapraklara bürünmüş, başında yukarda betimlediğim o muazzam başlık ve kraliyet pelerini gibi, bir oğlanın ucundan tuttuğu jaguar postuyla; kimi zaman da çıplak vücudu siyaha boyanmış ve tek süs olarak da gözlerini çevreleyen kocaman, camsız gözlük çerçevesine benzer hasır bir nesneyle ortaya çıkıyordu. Bu ayrıntı, eski Meksika'nın yağmur Tanrısı Tlalok'u tanıtan benzer bir simgenin varlığı nedeniyle özellikle ilgi çekicidir. Gizin çözümü belki Arizona ve New Mexico'da yaşayan Pueblo'larda bulunabilir; onlara göre ölülerin ruhları yağmur Tanrılarına dönüşür. Öte yandan gözleri koruyan ve sahiplerini görünmez hale sokan kimi büyülü nesnelere ilişkin çeşitli inançları vardır. Gözlüklerin Güney Amerika yerlileri için büyük bir çekiciliği olduğunu çok defa farkettim. O nedenle son inceleme gezime çıkarken yanımda bir sürü camsız gözlük çerçevesi götürdüm. Nambikwara'lar, sanki geleneksel inançları onları böylesine alışılmamış bir aksesuara hazırlamışmış gibi bunlara çok ilgi gösterdiler. Bororo'larda hasır gözlüklerin varlığından kimse söz etmemiştir; ama nasıl siyah boya, boyananı görünmez kılmaya yarıyorsa, gözlüklerin de aynı işlevi görmesi muhtemeldir[7]. Gözlükler Pueblo mitoslarında da bu işlevi görürler. Nihayet Bororo'lara göre yağmura sözü geçen ruhlar, *butarico*'lar, Maya'ların su Tanrıçasını niteleyen o korku verici biçimde, eğri dişler ve ellerle betimlenir.

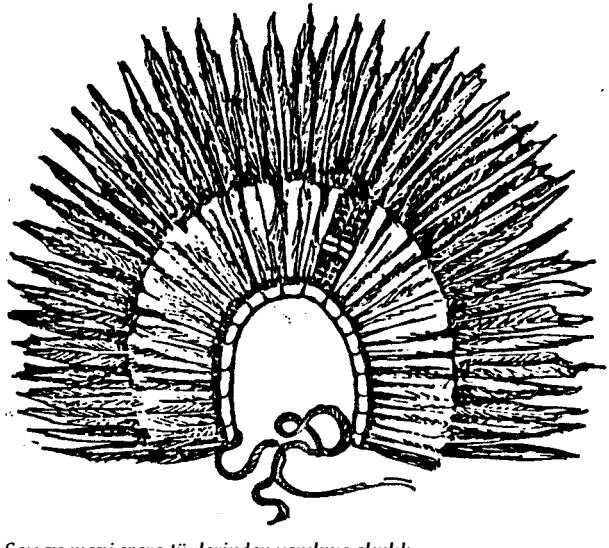

Jaguar dişleriyle süslenmiş bir takı.

İlk gecelerde çeşitli Tugare

klânlarının, *ewoddo*'nun (palmiye), *paiwe*'nin (kirpi) danslarını izledik. Her ikisinde de dansçılar baştan aşağı yapraklarla örtünmüşlerdi ve yüzleri, örtülü olduğundan daha yukarda, kostümün üstünde yeralan alınlık düzeyinde sanılıyor ve böylece kişiler farkında olmaksızın çok uzun boylu gibi algılanıyorlardı. Ellerinde palmiye dalları ya da yapraklarla örtülü değnekler taşıyorlardı. İki tür dans vardı. İlkinde sadece erkekler dans ediyordu. Alanın iki ucunda karşı karşıya yeralan iki öbeğe bölünüyor ve birbirlerine doğru, "ho! ho!" diye bağırarak ve kendi etraflarında dönerek, birbirlerinin ilk yerlerine gelinceye kadar koşuyorlardı. Daha sonra kadınlar erkek dansçıların arasına giriyor ve böylece sonu gelmez bir halay başlıyordu. Diğer erkekler yere çömelmiş şarkı söylerken, bunlar, çıplak dans önderlerinin yönetiminde çıngıraklarını sallayarak ilerliyor, tepiniyor, geri geri yürüyorlardı.

Üç gün sonra ikinci perdenin, *mariddo* dansının, hazırlıkları için törenlere ara verildi. Erkekler takımlara ayrılıp ormana, taze palmiye dalları toplamaya gittiler. Bu dallar önce yapraklarından arındırıldı, ardından yaklaşık otuz santimetrelik parçalara bölündü. Yerliler, kalın kuru yapraklar yardımıyla ikisi üçü biraraya getirilmiş bu parçaları, metrelerce uzunlukta bir ip merdivenin basamakları gibi bağladılar. Böylece farklı uzunlukta iki merdiven üretildi ve bunlar kendi üzerlerine sarılarak iki teker haline getirildi. Dikine konulduklarında büyüğünün yüksekliği yaklaşık 1,50 metre

Sarı ve mavi arara tüylerinden yapılmış alınlık.

diğerininki ise 1,30 metre kadardı. Tekerlerin yanakları, örülmüş saçlardan yapılan bir ağ ile tutturulmuş yapraklarla süslendi. Ondan sonra bu iki nesne törenle meydanın ortasına taşındı ve yan yana konuldu. Bunlar, yapımı *Ewaguddu* klânına düşen, biri erkek diğeri dişi *mariddo*'lardı.

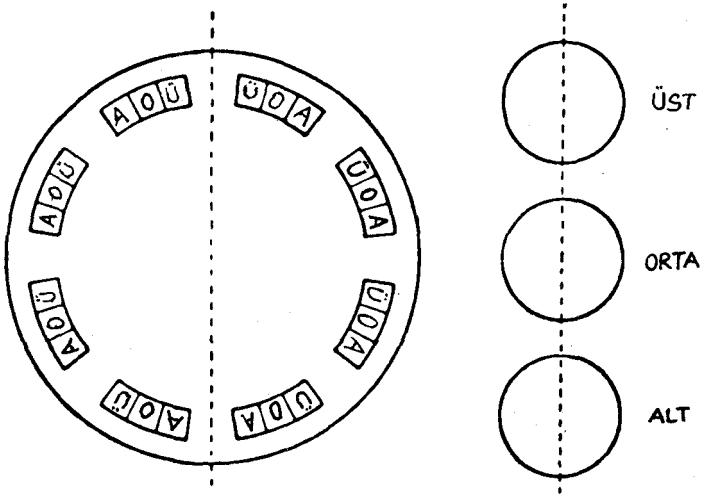
Akşama doğru herbiri beş altı erkekten oluşan iki grup, biri batıya biri doğuya doğru yola çıktı. Ben birinci grubun peşinden gittim, köyün elli metre kadar uzağında, kendilerini ağaçlar arkasına gizleyerek yaptıkları hazırlıkları izledim. Dansçılar gibi vücutlarını yapraklarla kaplıyor ve başlarına alınlık takıyorlardı. Ama bu kez hazırlıkların gizli yapılmasının nedeni oynayacakları rolden kaynaklanıyordu. Öteki grup gibi bunlar da, doğu ve batı köylerinden gelip yeni ölüyü karşılayacak ruhları temsil edeceklerdi. Herşey hazır olunca ıslık çalarak köy meydanına doğru yola koyuldular. Batı grubu onlardan önce varmıştı (çünkü gruplardan biri nehirde simgesel olarak akıntıya karşı ilerlerken diğeri aksi yönden geliyor ve dolayısıyla daha hızlı yolalıyordu).

Korkulu ve tereddütlü yürüyüşleriyle, hayal ürünü olma niteliklerini çok iyi ifade ediyorlardı. Homeros'u, kan kokusuyla ayaklanmış ruhları güçlükle durduran Odysseus'u anımsadım. Ama tören çok çabuk hareketlendi. Erkekler iki *mariddo*'dan birini kapıp kollarının üzerinde havaya kaldırıyor ve (yaş bitkilerden yapıldığı için çok da ağır) bu yükün altında dansediyorlar, sonra güçleri tükenince bir rakip onu ellerinden çekip alıyordu. Tören baştaki gizemli havasını artık kaybetmişti; gençlerin yumruklaşmalar, alaylı sataşmalar arasında ve kan ter içinde kas güçlerini gösterdikleri bir panayıra dönüşmüştü. Oysa, yakın topluluklarda dindışı çeşitlemelerine raslanan -Brezilya platosunda yaşayan Ge'lerin kütük yarışı gibi- bu oyun burada tam anlamıyla bir dini içeriğe sahiptir: neşeli bir kargaşa içinde yerliler, ölülerle kumar oynamak ve onlardan hayatta kalma hakkını kazanmak duygusunu yaşamaktadırlar.

Ölülerle canlılar arasındaki bu temel karşıtlık önce, törenler sırasında köylülerin bir bölümünün oyuncu bir bölümününse seyirci olarak ayrılmasında ifadesini bulur. Ama en iyi oyuncular, ortak evin gizliliğinde korunan erkeklerdir. İşte o zaman köy plânının, sosyolojik açıdan kendisinde bulduğumuz anlamdan da önemli bir başka anlam daha taşıdığını kabul etmek gerekir. Ölümler meydana geldiğinde her yarım, dönüşümlü olarak, birbirine kıyasla ölüler ya da canlılar rolünü üstlenmektedir. Ama bu denge durumu bir başkasını da yansıtmaktadır ve onda roller hiç değişmez. Çün-

kü *baitemannageo*'da kardeşlik örgütü içinde yetişmiş erkekler, ruhlar toplumunun simgesidirler. Oysa en kutsal kuttörelerden uzak tutulan ve kaçınılmaz olarak seyirci durumundaki kadınların sahip olduğu çevredeki kulübeler, yaşayanlar kitlesini ve onlara ayrılmış ikametgâhları oluşturur.

Bir yandan rahibin alanını bir yandan da büyücünün alanını kapsadığına göre, doğaüstü dünyanın da çift olduğunu gördük. Büyücü, onuncu gökkubbeden (Bororo'lar, üstüste bulunan çok sayıda gökkubbenin varlığına inanmaktadırlar) toprağın derinliklerine kadar, göksel ve yersel güçlerin hâkimidir. Denetimi altında tuttuğu -ve bağımlı olduğu- güçler demek ki dikey bir eksene göre yerleşmişlerdir. Oysa ruhlar yolunun hâkimi olan rahip, iki ölüler köyünün yeraldığı doğu ile batıyı birbirine bağlayan yatay ekseni denetler. Şimdi, *bari*'nin herzaman Tugare kökenli oluşunu, *aroetto-waraare*'nin ise herzaman Çera kökenli oluşunu kanıtlar nitelikteki çok sayıda işaret, yarımlara bölünmenin aynı zamanda bu ikiliği de ifade ettiğini düşündürmektedir. Bütün Bororo mitoslarının, Tugare kökenli kahramanları yaratıcı ve demiurgos olarak, Çera kökenlileri ise barışçı ve düzenleyici olarak göstermesi ilginçtir. Birinciler nesnelerin varlığından sorumludur: su, ırmaklar, balıklar, bitkiler ve işlenmiş ürünler; ikincilerse yaratılışı örgütlemişlerdir: insanlığı canavarlardan kurtarmış ve her hayvana özgül bir besin sağlamışlardır. Hattâ, üstün gücün evvelce Tugare'lere ait olduğunu ama, onların bu gücü Çera'ların yararına elden çıkarttıklarını

Bororo köyünün görünürdeki ve gerçek toplumsal yapısını gösteren çizim.

anlatan bir mitos vardır. Sanki yerli düşüncesi, yarımların karşıtlığıyla aynı zamanda gemlenmemiş doğadan, uygarlaşmış topluma geçişi de anlatmak ister gibidir.

İşte böylece dini ve siyasi iktidarın sahibi Çera'ların "güçsüzler", Tugare'lerinse "güçlüler" olarak adlandırılmalarına imkân veren görünürdeki paradoksu anlayabiliyoruz. Tugare'ler fiziksel evrene, Çera'lar ise, herşeye rağmen ötekinden daha güçlü olmayan insani evrene daha yakındır. Toplumsal düzen, kozmik sıradüzen içindeki yerini aldatmacayla tam olarak değiştiremez. Yalnız Bororo'larda, doğayı yenmek ancak onun egemenliğini kabullenmek ve uğursuzluklarına katlanmakla mümkündür. Onlarınkine benzeyen bir sosyolojik sistemde zaten başka bir seçenek de yoktur: bir erkek babasıyla ve oğluyla aynı yarıma dahil olamaz. Çünkü annesinin yarımına bağlıdır. Yarımlar açısından sadece büyük babası ve erkek torunu ile akrabadır. Eğer Çera'lar, kurucu kahramanlarla kendilerine özgü akrabalığa dayanarak, iktidarlarını kanıtlamak isterlerse aynı anda onlardan bir kuşak daha uzaklaşmayı da kabul etmiş olurlar. Büyükatalara kıyasla onlar "torundur" oysa Tugare'ler "oğul".

Sistemlerinin mantığıyla aldanan yerliler, başka nedenlerle de aldanmıyorlar mı? Herşeye rağmen, izlediğim göz kamaştırıcı metafizik gösterinin, oldukça iç karartıcı bir oyundan ibaret olduğu duygusunu da bertaraf edemiyorum. Erkeklerin oluşturduğu birlik, yaşayanlara ruhlar tarafından ziyaret edildikleri izlenimini vermek için, ölüleri temsil ettiği iddiasındadır. Kadınlar kuttörelerin uzağında tutulmakta ve gerçek nitelikleri konusunda aldatılmaktadır. Bunun nedeni herhalde, medeni durum ve mesken konusunda kendilerine öncelik tanıyan, dini gizleriyse sadece erkeklere ayıran paylaşıma uymaktır. Ama gerçek veya sadece varsayılmış saflıklarının bir psikolojik işlevi de vardır: her iki cinsin de yararına, bu kuklalara duygusal ve düşünsel bir içerik sağlamak. Aksi halde erkekler bunların iplerini çok daha özensizce çekerlerdi. Biz çocuklarımızda Noel Baba inancını yaşatıyorsak bunun nedeni sadece onları aldatmak değildir; onların heyecanı içimizi ısıtmakta, kendi kendimizi aldatmamıza yardımcı olmaktadır. Onlar inandıkları için, hiçbir şeye karşılık beklenmeyen cömert bir dünyanın, gerçekle mutlak bir uyuşmazlık içinde olmadığına bizim de inanmamıza yardımcı oluyorlar. Oysa insanlar ölür ve bir daha geri gelmezler; ve her toplumsal düzen, karşılığında eşdeğerini vermeksizin birşeyler koparıp aldığı için, ölüme benzer.

Bororo toplumu, törebilimciye bir ders vermektedir; yerli kay-

nak kişilere kulağını açsın. Köyün iki yarımının, titiz bir karşılıklılık endişesi içinde kadınları, eşyaları ve hizmetleri alıp vererek; çocuklarını birbirleriyle evlendirerek, karşılıklı olarak ölülerini gömerek; birbirlerine yaşamın sonsuz, dünyanın yardımsever ve toplumun hakça olduğu konusunda güvence sağlayarak; birbirleri sayesinde nefes alıp vererek yaşamak zorunda bulunduğu bu baleyi, bana anlattıkları gibi ona da betimleyeceklerdir. Bu gerçekleri doğrulamak ve inançları sürdürmek için onların bilgeleri, muhteşem bir kozmoloji geliştirm işler, bunu köyün plânına ve konutların dağılımına işlemişlerdir. Karşılaştıkları çelişkileri tekrar tekrar ele almış ve bir zıtlığı, ancak bir başka zıtlığı reddetmek için kabul etmişlerdir. Kümeleri bölerek ve ayırarak, ortak ederek ve çarpıştırarak; toplumsal ve tinsel yaşamlarını, -aynı endişe içinde daha anlaşılmazca kıvranan güzel bir Kaduveo kadınının yüzüne çizdiği o dahice resimlerdeki gibi- bakışımlılığın ve bakışımsızlığın birbirini dengelediği bir arma biçiminde örmüşlerdir. Ama bütün bunlardan geriye kalan nedir? Yakın zamanlardaki gözlemlerin bizi kabule zorladığı bu gerçek karşısında yarımlardan, karşı-yarımlardan, klânlardan, alt-klânlardan yaşayan ne kalmıştır? Sanki zevk için karmaşıklaşmış bir toplumda her klân üç gruba ayrılır: üst, orta ve alt; ve bütün kuralların en üstünde, bir yarımın üst grubundan birinin öteki yarımın üst grubundan biriyle, orta gruptan birinin, öteki orta gruptan, alt gruptan olanın da alt gruptan biriyle evlenmesi kuralı yeralmaktadır. Bu demektir ki, kardeşlik kurumlarının örtüsü ardındaki Bororo köyü son tahlilde, herzaman kendi içinden evlenen üç gruptan oluşmaktadır. Farkında olmaksızın birbirlerinden değişik ve yalıtılmış olarak kalmaya devam edecek, aldatıcı kurumlarla kendi kendinden bile saklanan bir gurur içine hapsedilmiş üç toplum. Öyle ki bunların herbiri, amacını keşfedemediği düzenlemelerin bilinçsiz kurbanıdır. Bororo'lar, kendi sistemlerini aldatıcı bir canlılaştırma [*prosopopé*] içinde geliştirmiş olsalar bile, şu gerçeği yalanlamakta başkalarından daha başarılı olmuş değildirler: Bir toplumun yaşayanlarla ölüler arasındaki ilişkiler konusundaki tasarımı, canlılar arasında geçerli gerçek ilişkileri, dini düşünce düzleminde gizleme, güzelleştirme ya da haklı çıkarma amacına yönelik bir çabadan ibarettir.

Notlar:

1) Ya da *ara*, (Tupi dilinden): büyük boy bir papağan. (ç.n.)
2) Bir ya da birçok kişiyi gösteren bir belirsiz adıl. (ç.n.)
3) Bu üç sözcüğün Portekizce karşılıkları f, l ve r harfleriyle başlamaktadır. (ç.n.)
4) Türkçe'de çoğul kullanmayı yeğliyorum. (ç.n.)
5) Bunlara Sedat Veyis Örnek "Vınıltılı tahta" karşılığını öneriyor. Bkn.: *Etnoloji Sözlüğü*, D.T.C.F yay. no. 200, Ankara 1971. s. 238. (ç.n.)
6) Bororo dili uzmanlarının bu çevirilerden kimini tartışması ya da kesinleştirmesi yararlı olur. Ben burada yerlilerin verdikleri bilgilerle yetiniyorum.
7) Bu kitabın yayınlanmasından sonra Sales'çiler bu yoruma itiraz ettiler. Onlara bilgi veren kaynak kişilere göre hasır çemberler yırtıcı bir gece kuşunun gözlerini çağrıştırmaktadır.

Yedinci Bölüm

Nambikwara

XXIV
Kayıp Dünya

Orta Brezilya'ya yapılacak bir etnografik araştırma yolculuğunun hazırlıkları, Réaumur-Sébastopol kavşağında tamamlanır. Dikiş ve moda ürünleri satan toptancılar burada biraraya gelmiştir; güçbeğenir yerlilerin zevkine uygun ürünleri orada bulmayı umabilirsiniz.

Bororo'ları ziyaretimden bir yıl sonra, benim bir etnograf sayılmam için gerekli bütün koşullar tamamlanmıştı: Lévy-Bruhl, Mauss ve Rivet'nin geriye doğru geçerli kutsamaları; derlediğim koleksiyonun Faubourg Saint-Honoré'de bir galeride sergilenmesi; konferanslar ve makaleler... Service de la recherche scientifique'in[1] henüz genç yaşamına yön veren Henri Laugier sayesinde daha kapsamlı bir araştırma için yeterli kaynakları sağladım. Önce gerekli malzemeyi toplamalıydım; yerlilerle geçirdiğim üç ay, onların, Güney Amerika Kıtasının bir ucundan öbürüne şaşırtıcı derecede benzer tercihleri konusunda beni bilgi sahibi yapmıştı.

Paris'in, benim için Amazon Ülkesi kadar bilinmedik bir semtinde, Çekoslovakyalı ithalatçıların gözü önünde garip şeyler yapıyordum. Onların ticaret alanına yabancı olduğumdan ihtiyaçlarımı ifade edecek teknik terimleri bilmiyordum. Sadece yerlilerin ölçütlerini kullanabilirdim. "Çakıl" adı verilen ve ağır çileleri sandıklar dolduran nakış boncuklarının arasından en küçüklerini ayırmaya çalışıyordum. Sağlamlıklarını denetlemek için onları ısırmayı deniyordum; sadece yüzeysel olarak boyanıp boyanmadıklarını ve ilk nehir geçişinde renklerinin akıp akmayacağını anlamak için emiyordum; paketlerimin değerini, renklerini yerlilerin kurallarına göre ayarlayarak farklılaştırıyordum: önce eşit miktarda beyaz ve siyah, ardından kırmızı, çok az sarı; ve sonra da, sadece bulunsun

diye muhtemelen hiç istenmeyecek, biraz mavi, biraz yeşil boncuk.

Bu tercihlerin nedeni kolayca anlaşılabilir. Yerliler kendi boncuklarını kendileri elde ürettiklerinden, onlara, ne kadar küçük olursa, demek ki ne kadar çok çalışma süresi ve beceri gerektirirse, o kadar büyük değer vermektedirler. Ham madde olarak, palmiye cevizinin siyah kabuğunu, su kabuklularının süt beyazı sedefini kullanır ve iki rengin ard arda gelişiyle güzelliği ararlar. Bütün insanlar gibi özellikle, bildikleri şeyleri değerli bulurlar; dolayısıyla beyaz ve siyah renkleri seçmenin yararını görebilirim. Sarı ile kırmızı onlar için çoğu zaman tek bir sözcükle ifade edilebilir. Bunun nedeni uruku renginin, tanelerin niteliğine ve olgunluk durumuna göre zincifre [*vermillon*] kırmızısı ile portakal sarısı arasında gidip gelmesidir. Kırmızı gene de, kimi tanelerin ve tüylerin alıştırdığı yoğun renklilik sayesinde daha avantajlıdır. Mavi ve yeşile gelince, bu soğuk renkler doğada özellikle dayanıksız bitkilerde görülür. İşte bu iki renge ilişkin sözcük dağarlarının kesinlikten uzak oluşunu ve yerlilerin bunlara kayıtsızlığını açıklayan bir çift neden: dillere göre mavi, ya siyahla ya da yeşille benzeştirilir.

İğneler bir yandan sağlam bir ipliğin geçirilebileceği ölçüde kalın olmalı ama öte yandan da ipe dizilecek boncukların küçüklüğünden ötürü yeterince ince olmalıydı. İpliğe gelince, çarpıcı renklerle boyanmış olmalarını, yerliler kendilerininkini uruku ile boyadıklarından daha da iyisi, kırmızı olmalarını istiyordum. Ayrıca elde yapılmış gibi görünmeleri için kabaca bükülmüş olmalıydılar. Genel olarak tapon mallardan uzak durmayı öğrenmiştim. Bororo'lar örneği, bende yerlilerin tekniklerine karşı derin saygı uyandırmıştı. Yaban yaşamı, nesnelerin zor koşullara dayanmasını gerektirir. İlkeller nezdinde inandırıcılığımı kaybetmemek için bana, -bu ne kadar bir aykırılık gibi görünse de- çeliğin en iyi tavlanmışı, incik boncuğun daha hamur halindeyken boyanmışı ve ipin, İngiltere sarayındaki saracın bile kullanmaktan kaçınmayacağı kadar iyisi gerekiyordu.

Kimi zaman kendi bilgileriyle uyum içindeki bu uzaksıl tercihler karşısında heyecan duyan tacirlerle karşılaşıyordum. Saint-Martin kanalı civarında bir olta iğnesi üreticisi bütün seri sonu mallarını bana çok ucuz fiyattan sattı. Bozkırda bir yıl boyunca kilolarca olta iğnesiyle dolaştım durdum. Bu iğneler, Amazon'un balıkçılarına lâyık balıklar için çok küçük olduklarından kimse istemiyordu. Onları sonunda Bolivya sınırında elden çıkardım. Bütün bu mallar iki işleve uygun olmalıydı: yerliler için armağan ve değiş tokuş

malzemesi olarak kullanılabilmeli, bir de tüccarların nadiren ulaşabildikleri iç yörelerde yiyecek ve hizmet sağlamaya yaramalıydı. Araştırma yolculuğunun sonlarına doğru bütün kaynaklarım tükendiğinde, bir kauçuk toplayıcıları köyünde dükkân açarak birkaç hafta daha yaşama olanağı buldum. Civardaki fahişeler, pazarlığı da ihmal etmeden, iki yumurta karşılığında benden kolye satın alıyorlardı.

Bozkırda bütün bir yıl yaşamayı düşünüyordum; hedefim konusundaysa çok tereddüt geçirmiştim. Sonucun benim amacıma uygun olmayabileceği kuşkusunu hiç aklıma getirmeksizin, bir örnekolaya dayanarak insan doğasını daha derinden kavramaya çalışmak yerine, Cuiaba'dan Rio Madeira'ya kadar platonun batı kesimini bir baştan bir başa aşarak, Brezilya'nın etnografyasının -ve coğrafyasının- bir tür kesitini çıkarmaya karar vermiştim. Yakın bir zamana kadar bu bölge Brezilya'nın en az bilinen bölgesiydi. XVIII. yüzyılda Sao Paulo'dan yola çıkan sömürgeciler, doğanın perişanlığı ve yerlilerin vahşiliğinden ötürü Cuiaba'dan ileriye hiçbir zaman gidememişlerdi. Daha XX. yüzyılın başında Cuiaba ile Amazon'u birbirinden ayıran 1500 kilometrelik alan, geçit vermeyen topraklardı. Öyle ki Cuiaba'dan Manaus'a ya da Amazon kıyısındaki Belem'e ulaşmak için en kolayı Rio de Janeiro'dan geçerek denizden kuzeye çıkmak ve sonra nehir yolundan devam etmekti. Ancak 1907 yılında, (o zamanlar albay olan) General Candido Mariano da Silva Rondon bu bölgeye girmeye başladı. Bu hareket, keşifle ve federal başkent Cuiaba'yı kuzey-batıdaki sınır mevkilerine ilk kez bağlayacak stratejik önemde bir telgraf hattının kurulmasıyla geçen sekiz yıl boyunca sürecektir.

Henüz tamamı yayınlanmamış bulunan Rondon Komisyonu'nun raporları, Generalin verdiği birkaç konferans, keşif gezilerinden birinde ona katılan Theodore Roosevelt'in yolculuk anıları, nihayet, kaybettiğimiz Roquette-Pinto'nun (o zamanlar kendisi Ulusal Müze'nin müdürüydü) *Rondonia* başlıklı sevimli kitabı (1912), bu bölgede raslanan ilkel topluluklar konusunda bazı kısa bilgiler vermekteydi. Ama o zamandan sonra eski talihsizlik platoyu sanki yeniden örtmüş gibiydi. Hiçbir profesyonel etnograf bu bölgeye gitmemişti. Telgraf hattını ya da ondan geriye ne kalmışsa onu izleyerek, Nambikwara'ların kimler olduklarını öğrenmeye çalışmak ve sonra daha kuzeyde, Rondon'un sözünü etmekle yetindiği ama o zamandan bu yana kimsenin görmediği esrarengiz toplulukları araştırmak çok çekici geliyordu.

1939 yılında, o zamana kadar sadece kıyıdakiler ve Brezil-

ya'nın içlerine ulaştıran geleneksel nehir yolu güzergâhları üzerindeki büyük kentler civarında yaşayan yerli boylarıyla sınırlı kalan ilgi, platoda bulunan yerlilere yönelmeye başlamıştı. Bororo'larla temaslarım sırasında evvelce çok kaba bir kültürün sahibi gibi görülen boyların, dini ve sosyolojik düzlemde sahip oldukları olağandışı inceliklerin farkına varmıştım. Şimdi ölmüş bulunan bir Alman'ın, Kurt Unkel'in araştırmalarının ilk sonuçları öğrenilmeye başlanmıştı. Bir yerli adı olan Nimuendaju adını alan bu araştırmacı, Orta Brezilya'da Ge köylerinde yıllar geçirdikten sonra, Bororo'ların kendilerine özgü bir yapıda olmayıp, başka topluluklarla paylaştıkları bir ana yapının bir türünü ortaya koyduklarını belirtiyordu. Öyleyse Orta Brezilya savanları nerdeyse 2000 kilometrelik bir derinlik içinde, aynı aileden farklı lehçelere bölünmüş bir dil ve çok gelişkin bir dinsel ve toplumsal örgütlenmeyle zıtlık yaratan görece düşük bir maddi yaşam düzeyi ile belirlenen, dikkat çekici ölçüde türdeş bir kültürün mirasçılarıyla meskûndu. Bunlar, ya bozkırın derinliklerinde unutulup kalmış ya da bilinmeyen bir yerden çıkagelip kıyıları ve nehir boylarını fetheden savaşçı topluluklar tarafından, kıtanın keşfinden az önce en yoksul topraklara geri itilmiş Brezilya'nın ilk sakinleri olamaz mıydı?

XVI. yüzyıl gezginleri sahilin hemen her yerinde, Paraguay'ın tamamına ve Amazon nehrinin kollarına da yayılmış bulunan büyük Tupi-Guarani kültürünün temsilcilerine raslamışlardı. Böylece bu kültür, ancak Paraguay-Bolivya sınırında son bulan 3000 kilometre çapında bir kırık çember içinde yayılmıştı. Aztek'lerle, demek ki Meksiko vadisine sonradan yerleşmiş halklarla anlaşılmaz benzerlikler gösteren bu Tupi'ler de sonradan gelmiş topluluklardı. Brezilya içlerindeki vadilere yerleşmeleri XIX. yüzyıla kadar sürmüştü. Ölümün ve kötülüğün olmadığı bir dünyanın bir yerlerde varlığı inancıyla, belki keşiften birkaç yüzyıl önce, göçe başlamışlardı. XIX. yüzyılın sonlarında, dans ederek, ölünmeyen ülkeyi öven türküler yakarak ve onu haketmek için uzun sürelerle oruç tutarak, büyücülerinin yönetiminde ilerleye ilerleye Sao Paulo sahillerine ulaştıklarında, küçük grupların inancı hâlâ buydu. Ne olursa olsun XVI. yüzyılda, oraya daha önce gelmiş olan, haklarında pek az şey bildiğimiz, ama bizim Ge'ler olması muhtemel topluluklarla sahili ele geçirmek için mücadele ediyorlardı.

Brezilya'nın kuzey-batısında Tupi'ler başka topluluklarla komşuydular. Bunlardan Antilleri fethetmeye çalışan Karaib'ler [*Caraïbes*] ya da Karib'ler dil yönünden farklı olmakla birlikte kültürleriyle onlara çok benzemekteydi. Ayrıca Arawak'lar da vardı.

Bu sonuncu grup oldukça esrarengizdir: diğer ikisinden daha eski ve daha ileri bu topluluk, Antiller'in nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktaydı ve Florida'ya kadar uzanmıştı. Çok ileri bir maddi kültürle, özellikle de keramik ve ağaç yontmayla Ge'lerden ayrılmakta, ama aynı türden gibi görünen toplumsal örgütlenme biçimleriyle de onlara yaklaşmaktaydı. Karib'ler ve Arawak'lar kıtanın içlerine Tupi'lerden önce nüfuz etmişe benzemektedirler. XVI. yüzyılda Guyana'larda, Amazon nehrinin ağzında ve Antiller'de toplu olarak bulunuyorlardı. Ama iç taraflarda, Rio Xingu ve Rio Guapore gibi Amazon'un sağ kıyısındaki bazı kollarında küçük topluluklar hâlâ varlıklarını sürdürmektedir. Hattâ Arawak'ların, yukarı Bolivya da bile torunları vardır. Mbaya-Kaduveo'lara keramik sanatını öğretenler de muhtemelen onlardır. Çünkü anımsanacağı gibi, Mbaya-Kaduveo'lar tarafından köleleştirilen Guana'lar bir Arawak lehçesi konuşmaktadır.

Platonun en az bilinen bölümünden geçerken, savanda, Ge grubunun en batıdaki temsilcilerini bulmayı umuyordum. Medeira havzasına ulaştıktan sonra da öteki üç dil grubunun şimdiye kadar hiç araştırılmamış kalıntılarını, bunların kıtanın içlerine nüfuz ederken kullandıkları ana yolun sonunda, Amazon nehrinin sınırlarında inceleyebileceğimi düşünüyordum.

Bu umutlarım, Kolomb öncesi Amerika'nın tarihini ele alışımızdaki yüzeysellik nedeniyle ancak kısmen gerçekleşti. Bugün, yakın dönemlerdeki buluşlardan ve kendi açımdan, Kuzey Amerika etnografyasının incelenmesine adanmış yıllardan sonra, Batı yarım-kürenin bir bütün olarak ele alınması gereğini daha iyi anlıyorum. Ge'lerin toplumsal örgütlenme biçimleri, dini inançları, Kuzey Amerika kırlarında ve ormanlarında yaşayan boyların örgütlenme biçimi ve inançlarının bir tekrarıdır. Nitekim, her ne kadar uzantıları üzerinde durulmamış olsa bile, Chaco'daki boylarla -örneğin Guaycuru'lar- Birleşik Devletler ve Kanada ovalarının boyları arasındaki benzerlikler çoktan beri bilinmektedir. Meksika'nın ve Peru'nun uygarlıkları, Pasifik kıyısını izleyen gidiş gelişlerle, tarihlerinin birçok döneminde mutlaka birbirleriyle temas kurmuşlardır. Amerika konusundaki incelemelerin uzun süre bir inancın etkisi altında kalmış olmasından ötürü, bütün bu noktalar biraz ihmal edilmiştir. Bu inanç, kıtaya yerleşmenin çok yeni olduğu ve olsa olsa Milâttan 5.000 ya da 6.000 yıl öncesine kadar gittiği ve bütünüyle Bering Boğazı yoluyla gelen Asyalılar tarafından gerçekleştirildiğidir.

Öyleyse, bu göçmenlerin farklı iklimlere uyum sağlayarak ya-

rım-kürenin bir ucundan öbürüne yerleşmelerini; onlar sayesinde tütün, fasulye, manyok, yerelması, patates, yerfıstığı, pamuk ve özellikle de mısır haline gelen yaban türleri keşfedip, tarımını yapıp sonra da bu tarımı böylesine geniş alanlarda yaygınlaştırmalarını; nihayet Meksika'da, Orta Amerika'da ve Andlar'da doğan ve uzak mirasçıları Aztek'ler, Maya'lar ve İnka'lar olan birbirini izleyen uygarlıkları sadece birkaç bin yıllık bir süre içine sığdırarak açıklamak gerekiyordu. Bunu yapabilmek için de her gelişmeyi bir iki yüzyıllık bir zaman dilimine sıkışacak biçimde hızlandırmak zorunluğu doğuyordu. Böyle olunca Kolomb öncesi dönemin Amerika tarihi, bir kaleidoskop görüntüleri dizisine dönüyordu. Burada kuramcının hevesi her an, yepyeni bir gösteriyi karşınıza getiriyordu. Atlantik ötesinin uzmanları, Yeni Dünyanın çağdaş tarihini niteleyen şu derinlik yokluğunu, sanki yerliler Amerika'sına da genişletmek istiyor gibiydiler.

İnsanoğlunun Amerika kıtasına nüfuz ediş tarihini önemli ölçüde gerilere götüren buluşlarla bu bakış altüst olmuştur. İnsanın bu kıtada bugün artık kaybolmuş bir fauna ile karşılaştığını, onu avladığını biliyoruz. *Aï*, mamut, deve, at, eski bizon ve antilop kemiklerinin yanında, taş silâhlar ve âletler bulunmuştur. Bu hayvanlardan bazılarının Mexico vadisi gibi yerlerde varoluşu, bugün raslanılanlardan çok farklı ve dönüşümleri binlerce yıl sürmüş iklim koşullarını gerektirir. Arkeolojik kalıntıların tarihlerini belirlemek için radyoaktivitenin kullanımı aynı yönde sonuçlar vermiştir. O halde Amerika kıtasında insanın bundan en az 20.000 yıl önce yaşıyor olduğunu, kimi yerlerde 3.000 yıl önce mısır yetiştirdiğini kabul etmek gerekiyor. Kuzey Amerika'nın hemen her yerinde 10.000, 12.000 yıllık kalıntılar bulunur. Bunun yanısıra, kıtanın başlıca arkeolojik buluntularının karbonda radyoaktif kalıntı yöntemiyle saptanan tarihleri, önceden tahmin edilenin 500-1500 yıl öncesine götürmüştür. Suya konulunca açan, sıkıştırılmış kâğıttan şu Japon çiçekleri gibi, Amerika'nın Kolomb öncesi tarihi birden bire yoksun olduğu oylumu kazanmaktadır.

Ne var ki işte bu nedenle biz, önceki meslekdaşlarımızın karşılaştığı güçlüğün aksi bir güçlükle karşılaşıyoruz: Bu büyük süreleri neyle dolduracağız? Biraz önce belirtmeye çalıştığım nüfus hareketlerinin yüzeyde yeraldığını ve Meksika'nın ya da Andlar'ın büyük uygarlıklarından önce başkalarının varolduğunu anlıyoruz. Daha şimdiden Peru'da ve Kuzey Amerika'nın birçok yöresinde oraların ilk sakinlerinden kalıntılar günışığına çıkarılmıştır: ilkin tarımı bilmeyen boylar, sonra, bahçe tarımına geçmiş ama henüz

mısırı tanımayan ve çömlekçiliğin görülmediği köy toplulukları. Ardından da taşı yontan ve değerli madenleri, kendilerini izleyecek herkesten daha özgürce ve yaratıcılıkla işleyen topluluklar ortaya çıkıyor. Evvelce, Amerika tarihinin hem en parlak dönemini hem de tamamını temsil ettiğini sandığımız Peru'nun İnkaları ve Meksika'nın Aztekleri, o canlı kaynaklardan, en az bizim ampir tarzımızın onca unsurunu benimsediği Mısır ve Roma'dan farklı olduğu ölçüde uzaktır. Bunların her üçü de, sertlik ve yoksulluk içinde sağlanan bir büyüklük peşinde koşan totaliter yapıda sanatlardır. Kaynaklarını, kendine özgü zerafetin dışında kalan şeyler üzerinde (savaş ya da yönetim alanında) yoğunlaştırarak gücünü kanıtlamak endişesindeki bir devletin yansımasıdır. Maya anıtları bile, kendilerinden bin yıl önce doruğuna ulaşmış bir sanatın süslü bir düşüşü gibi görünür.

Bunların yaratıcıları nereden geldiler? Eskiden kesinliğine inanılan bilgilerden sonra, şu anda hiçbirşey bilmediğimizi itiraf etmek zorundayız. Bering Boğazı bölgesindeki nüfus hareketleri çok karmaşıktır. Eskimolar, bunlara yakın bir tarihte katılmıştır. Onlardan önce, yaklaşık bin yıl boyunca kültürleri eski Çin'i ve İskitler'i anımsatan Paleo-Eskimolar vardır. Sekizinci binyıldan Hıristiyanlığın hemen öncesine kadar süren çok uzun bir dönem boyunca da, orada, çeşitli topluluklar bulunmuştur. Milâttan önce birinci binyıla ait heykellerden, Meksika'nın eski sakinlerinin günümüzün yerlilerinden çok değişik bir fiziksel yapıda olduklarını öğreniyoruz. Yüz çizgileri derinliksiz, köse suratlı, tombul Doğulular ve Röne-

Eski Meksikalılar. Solda: Güney Doğu Meksika (American Museum of Natural History); sağda: Körfez kıyıları (Exposition d'Art Mexicain), Paris, 1952.

sans profillerini anımsatan, gaga burunlu, sakallı kişiler. Başka bir malzeme üstünde çalışan genetikçiler, Kolomb öncesi Amerika'da, yaban durumda toplanmış ya da tarımı yapılan en az kırk bitki türünün, Asya'daki denkleriyle ya aynı ya da onlarınkinden türemiş bir kromozom yapısına sahip olduklarını doğrulamaktadır. O zaman bu listede bulunan mısırın Güney-Doğu Asya'dan geldiği sonucuna mı varılmalıdır? Ama, eğer Amerikalılar bunu dörtbin yıl önce yetiştiriyor idiyseler, denizcilik sanatının o denli basit bir düzeyde bulunduğu bir dönemde bu nasıl mümkün olur?

Polinezya'nın Amerika yerlileri tarafından iskân edildiği yolunda, Heyerdahl'in ileri sürdüğü cüretli varsayıma katılmasak bile, *Kon-Tiki* ile yapılan yolculuklardan sonra Pasifikaşırı temasların gerçekleşmiş olabileceğini ve bunların tekrarlandığını kabul etmek zorundayız. Ama, daha Milâttan önce birinci binyıla doğru Amerika'da ileri uygarlıkların geliştiği dönemlerde, Pasifik adaları boştu; en azından oralarda o kadar eskiye giden hiçbir şey bulunamamıştır. Öyleyse Polinezya'nın ötelerine, belki daha o zamanlar meskûn bulunan Melanezya'ya ve bir bütün olarak Asya kıyılarına bakmak gerekir. Alaska'yla bir yandan Aleut Adaları bir yandan da Sibirya arasındaki bağlantıların hiçbir zaman kopmadığını bugün kesinlikle biliyoruz. Madenciliği bilmemelerine karşın, Milâttan hemen önce Alaska'da demir âletler kullanılıyordu. Amerika'nın Büyük Göller Bölgesinden Orta Sibirya'ya kadar aynı söylencelere, aynı kuttörelere ve aynı mitoslara raslandığı gibi, aynı keramik malzemelere de raslanabilmektedir. Batı, kendi içine kapanık yaşarken, İskandinavya'dan, Sibirya ve Kanada'dan geçerek Labrador'a kadar bütün kuzey toplulukları çok ileri ilişkiler içindeydi. Eğer Kelt'ler mitoslarından bazılarını, hakkında hemen hiçbir şey bilmediğimiz bu Kuzey Kutbu altı uygarlıktan almışlarsa, o zaman, Graal söylencelerinin Kuzey Amerika'nın ormanlarında yaşayan yerlilerin mitoslarıyla, nasıl olup da herhangi bir başka mitos dizgesine kıyasla daha büyük bir yakınlık gösterdiği anlaşılabilir. Ayrıca, Lâpon'ların hâlâ o yerli çadırlarının tıpa tıp aynısı mahruti çadırlar kurmaları da muhtemelen bir raslantı değildir.

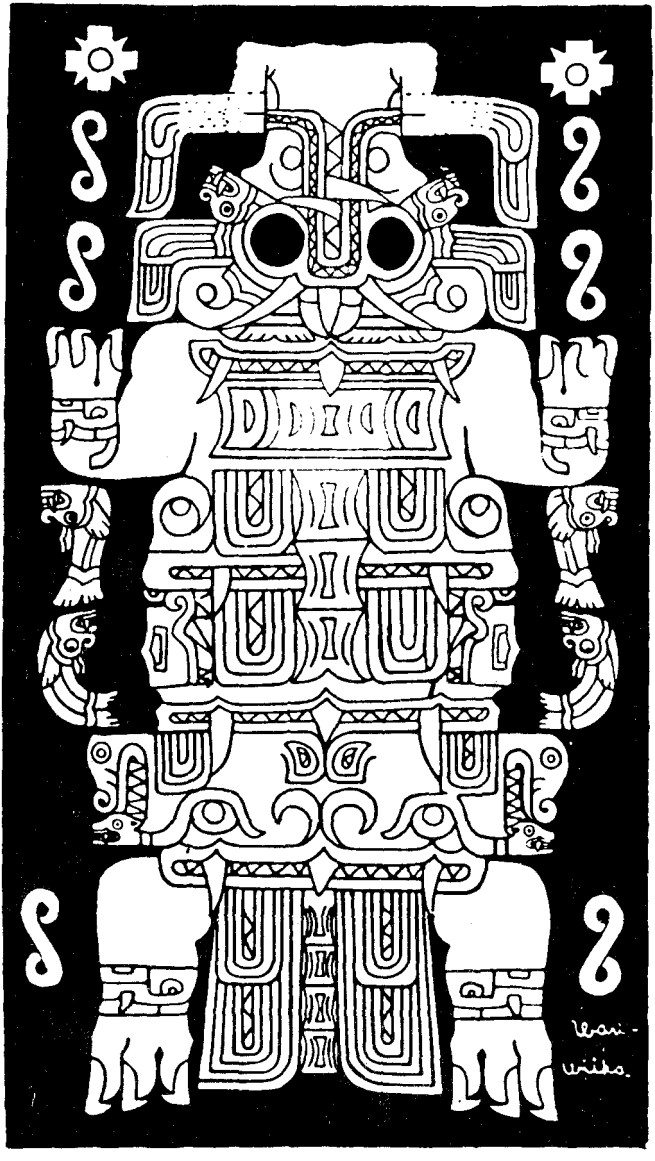
Amerika uygarlıkları, Asya kıtasının güneyinde başka yankılar da bulur. Çin'in güney sınırlarında yaşayan ve Çinliler tarafından barbar olarak nitelenen topluluklar ve onlardan da çok Endonezya'nın ilkel boyları Amerikalılarla olağanüstü benzerlikler göstermektedir. Borneo'nun iç taraflarında, Kuzey Amerika'nın en yaygın mitoslarından farksız mitoslar derlenmiştir. Uzmanlar uzun zaman önce Güney-Doğu Asya kaynaklı arkeolojik buluntularla

İskandinavya öntarihine ait buluntular arasındaki benzerliğe dikkat çekmişlerdir. Demek ki üç bölge, Endonezya, Amerika'nın Kuzey Doğusu ve İskandinav ülkeleri, bir anlamda Yeni Dünya'nın Kolomb öncesi tarihinin trigonometrik noktalarını oluşturuyorlar.

İnsanlığın geçmişindeki şu temel olayın, yani çömlekçiliğin ve dokumacılığın yaygınlaşması, tarımın ve hayvancılığın başlaması ve madencilik alanında ilk denemelerin gerçekleşmesi ile belirlenen ve önceleri Eski Dünya'nın İndus ile Tuna arasında kalan bölgesiyle sınırlı olan neolitik uygarlığın ortaya çıkışının, Asya ve Amerika'nın daha az gelişmiş halkları için bir tür uyarıcı olduğu söylenemez mi? Pasifik Okyanusunun Asya ve Amerika'daki bütün kıyılarında, kıyı denizciliğiyle binlerce yıl boyunca adım adım genişleyen yoğun bir faaliyetin varolduğu yolundaki hipotezi kabul etmeden, Amerika uygarlıklarının kökenini anlamak güçtür. Evvelce, Kolomb öncesi Amerika'nın tarih boyutunu, Kolomb sonrası Amerika bundan yoksun diye yadsıyorduk. Belki şimdi bir ikinci yanlışı da düzeltmemiz gerekiyor. Batı Avrupa'dan kopuk oluşuna bakarak Amerika'nın yirmibin yıl boyunca dünyadan kopuk olduğunu düşündük. Oysa herşey, Atlantik'teki sessizliğe kar-

Solda: Chavin, Peri'nun kuzeyi (Tello'dan alınmıştır); sağda: Monte Alban, Meksika'nın güneyi ("dansçılar" adı verilen kabartma).

Chavin, Peru'nun kuzeyi (Tello'dan alınmıştır).

şılık, bütün Pasifik çevresinde bir kalabalığın uğultusunu duyuruyor.

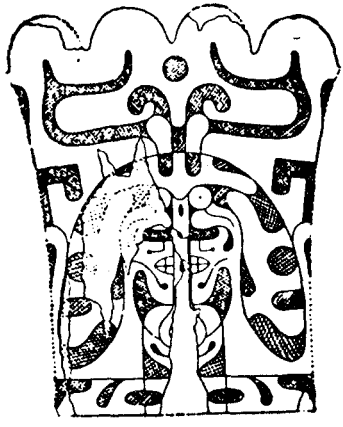
Ne olursa olsun, daha Milâttan önce birinci binyılda, bir Amerika melezi, daha eski evrimlerin sonucunda ortaya çıkmış, anlaşılamayan alt türler üstüne sağlam biçimde aşılanmış üç tomurcuk yaratmışa benzemektedir. Birleşik Devletler'de ovaların doğusunda kalan bölümün tamamına yayılmış ya da onu etkilemiş Hopewell kültürü, kaba tarzda, Kuzey Peru'nun Chavin kültürünü dengeler; bu sonuncusu güneyde Paracas'ta yankı bulur. Chavin kültürü ise Olmek adı verilen uygarlığın ilk görünümlerini andırır ve Maya uygarlığının habercisidir. Bunların üçünde de kıvrak bir sanatla karşılaşıyoruz. Bu sanatın esnekliği ve özgürlüğü, çifte anlamlılığa yönelik düşünsel eğilimi (Chavin'de olduğu gibi, Hopewell'de de kimi motifler düz veya ters bakıldığında farklı görünümler sunar), Kolomb öncesi dönemin sanatında bulmaya alışık olduğumuz hareketsizliğe ve köşeli katılığa henüz yeni yeni yaklaşıyor. Bazen Kaduveo resimlerinin, bu eski geleneği kendi usûllerince sürdürdüğüne kendimi inandırmayı deniyorum. Amerika uygarlıkları acaba o dönemde mi birbirlerinden ıraklaşmaya başladılar? Meksika ve Peru öne geçip dev adımlarla ilerlerken, diğerleri arada bir yerlerde ayak sürüyüp yarı yabanıl bir duruma mı düştüler? Dönenceler Amerikası'nda olan biteni, arkeolojik kalıntıların muhafazası açısından elverişsiz iklim koşulları nedeniyle, hiçbir zaman tam olarak öğrenemeyeceğiz. Ama, Ge'lerin toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve hattâ Bororo köylerinin yerleşim plânlarının, Yukarı Bolivya'daki Tiahuanaco kalıntıları gibi kimi İnka öncesi unsurların incelenmesi yoluyla, bu kaybolmuş uygarlıklar konusunda öğrenebildiklerimizle benzerliği şaşırtıcıdır.

Hopewell, Birleşik Devletler'in doğusu (Ch. C. Willoughby, The Turner Group of Earthworks, *Papers of the Peabody Museum, Harward University, vol. VIII, no. 3, 1922.*

Yukarda yazdıklarım, Batı Mato Grosso'ya yapılacak bir araştırma gezisinin hazırlıklarını betimlemenin çok ötesine götürdü beni. Ama ister arkeolojik düzlemde olsun isterse etnografik, her türlü Amerika araştırmasını kuşatan o tutkulu

havayı okuyucuya tattırmak istiyorsam, bu gerekliydi. Sorunların boyutları öylesine geniş, elimizdeki ipuçları öylesine zayıf ve güçsüz, geçmiş -koskoca parçalarla- geri gelmeyecek biçimde öylesine yokolmuş, çıkarsamalarımızın temelleri öylesine çürüktür ki; en basit alan araştırması bile araştırmacıyı, alçak gönüllülükle boyun eğme ve çılgınca hedeflere yönelme arasında gidip geldiği bir istikrarsızlığa sürükler. Temeldeki kanıtların kaybolduğunu, bütün çabasının yüzeyi eşelemekle sınırlı kalacağını bilir; bilir de, ya bir mucizeyle yokolmadan kalmış bir ipucu yakalayabilirse ve onunla herşey aydınlanırsa... Hiçbir şey olanaksız değildir, demek ki herşey olanaklıdır. El yordamıyla içinde ilerlediğimiz gece, gece hakkında birşey söyleme cesaretini bulmamızı engelleyecek kadar karanlık; sürekli olacağını bile söyleyemeyiz.

Hopewell, Birleşik Devletler'in doğusu (W.K. Moorehead, the Hopewell Mound... Field Museum, Chicago, Anthropol. Series, vol. VI, No. 5, 1992.

XXV
Sertao'da

İki yıl sonra yeniden döndüğüm Cuiaba'da, kuzeye doğru beş altıyüz kilometre ileride, telgraf hattının ne durumda olduğunu öğrenmeye çalışıyorum.

Cuiaba'da insanlar telgraf hattından nefret ediyorlar. Bunun birçok nedeni var. Kentin XVIII. yüzyıla kadar giden kuruluşundan bu yana, Kuzey ile aslında ender temaslar, Amazon'un orta yatağına doğru nehir yolundan gerçekleştiriliyordu. En sevdikleri uyarıcı *guarana*'yı sağlamak için Cuiaba'lılar, piroglarla Tapajos ırmağında altı aydan fazla süren seferler düzenliyorlardı. *Guarana,* yalnızca Maue yerlileri tarafından, *Paulinia sorbilis* adlı sarılganın dövülmüş meyvelerinden üretilen, kestane renginde katı bir hamurdur. Bu hamurdan yapılan tıkız bir sosis, geyik derisinden bir torba içinde saklanan, *pirarucu* balığının kemikli dili üzerinde rendelenir. Bu ayrıntılar önemlidir. Çünkü, madeni bir rende ya da başka bir deri kullanılırsa, bu değerli maddenin özelliklerini kaybedeceğine inanılmaktadır. Aynı şekilde Cuiabano'lar, kordon halinde sarılmış tütünün, bozulmaması için bıçakla kesilmeyip elle koparılması ve ufalanması gerektiğini söylerler. *Guarana* tozu şekerli su içine boşaltılır ve onun içinde erimeden ve dibe çökmeden kalır. Biraz kakaoya benzer tadı olan bu karışımı içerler. Ben şahsen en küçük bir etkisini duyumsamadım; ama Orta ve Kuzey Mato Grosso'da yaşayanlar için *guarana,* Güneydeki *mate* ile kıyaslanabilecek bir önem taşır.

Gene de *guarana*'nın özellikleri, büyük çabalara ve birçok güçlüğe değerdi. Çağlarcalara girmezden önce, kıyıda birkaç kişi bırakılırdı; onlar ormanda bir yer açıp mısır ve manyok ekerlerdi. Böy-

lece sefer dönüşü için taze yiyecekler sağlanmış olurdu. Ama buharlı gemilerin hizmete girişinden sonra, *guarana* Cuiaba'ya Rio de Janeiro'dan, hem çok daha çabuk hem de çok daha büyük miktarlarda gelmeye başladı. *Guarana*'yı Rio'ya, kıyı taşıyıcıları, deniz yoluyla Manaus ve Belem'den getiriyorlardı. Bu nedenle, Tapajos nehri boyunca yapılan seferler, kısmen unutulmuş masalsı dönemlerde kalmıştı.

Ama Rondon, Kuzey-Batı bölgesini uygarlığa açacağını ilân ettiği zaman bu anılar tazelendi. Cuiaba'nın kuzeyinde, biri yüz diğeri yüzyetmiş kilometre uzakta bulunan ve maden damarları ile çakıl yatakları tükendikten sonra uyuklar gibi bir yaşam sürdüren iki eski kasabanın, Rosario ile Diamantino'nun bulunduğu yakın plato biraz biliniyordu. Oradan öteye, Amazon'un kolları üzerinde pirogla gitmek yerine, onları besleyen suları bir bir aşarak karadan ilerlemek gerekiyordu. Böylesine uzun bir mesafe sözkonusu olduğunda bu tehlikeli bir girişimdi. 1900 yılına doğru kuzeydeki plato masalsı bir bölgeydi; hattâ orada, haritaların çoğunda hâlâ yeralan, Serra do Norte adı verilen bir sıradağın bulunduğu bile söylenirdi.

Bu bilgisizlik, Amerika'nın Uzak Batı'sına yönelen ve henüz anısı taze, göç ve altına hücumla ilgili anlatılarla biraraya gelince, Mato Grosso halkında, hattâ kıyıda yaşayanlarda çılgınca umutlar yarattı. Telgraf hattını kuran Rondon'un adamlarının peşisıra bir göçmen dalgası, kaynaklarından şüphe edilmeyen topraklara yayılacak ve orada bir tür Brezilya Chicago'su kuracaktı. Bu düş uzun sürmedi; Euclides da Cunha'nın *Os Sertoes* adlı eserinde betimlenen, Brezilya'nın lânetli topraklarının bulunduğu kuzeydoğuda olduğu gibi, Serra do Norte'nin de yarı çöl bir savan ve kıtanın en nankör topraklarından biri olduğu anlaşıldı. Üstelik 1922'ye doğru, hattın tamamlanmasıyla aynı zamana raslayan radyo-telgrafın icadı, telgraf hattının bütün değerini ortadan kaldırıyor ve onu, daha bitirildiği anda, geride bırakılmış bir teknolojik dönemin arkeolojik kalıntısı haline sokuyordu. 1924 yılında öneminin arttığı bir dönem olmuştur. Sao Paulo'nun Federal Hükümete karşı başkaldırısı, onun iç bölgelerle temasını kesince, telgraf sayesinde Rio, Belem ve Manaus üzerinden Cuiaba ile haberleşmesini sürdürebilmiştir. Ondan sonra çöküş başlamıştır; hat boyunda iş kapabilmiş bir avuç hevesli ya geri dönmüş ya da orada unutulup kalmıştır. Onlara ulaştığımda, kendilerine hiçbir gıda malzemesi gönderilmeyeli yıllar olmuştu. Hattı kapatmayı göze alamıyorlardı; ama ilgilenen kimse de yoktu. Direkler devriliyor, teller paslanıyordu; yerlerini bırakıp gitmek için ne cesaretleri ne de olanakları olan, istasyonla-

rın son sakinleriyse, hastalık, açlık ve yalnızlıktan teker teker ölüp gidiyorlardı.

Hayal kırıklığı yaratan bu durum, mütevazi olmakla birlikte somut bir sonucu nedeniyle Cuiabano'ların vicdanında bir eziklik yaratıyordu. Bu, hatta çalışanların sömürülmesi olayıydı. Görev yerlerine gitmezden önce, işgörenler Cuiaba'dan kendilerine bir *procurador*, yani onların maaşını alacak ve talimatları uyarınca kullanacak bir temsilci seçiyorlardı. Bu talimatlar genellikle, tüfek için kurşun, gazyağı, tuz, dikiş iğnesi ve dokumayla sınırlı kalıyordu. Bütün bu mallar, *procurador*'lar ile Lübnan'lı tüccarlar ve kervan yöneticileri arasındaki anlaşmalar sonucu, aşırı yüksek fiyatlarla sahiplerine ulaştırılıyordu. Öyle ki, bozkırın içinde kaybolmuş bu zavallılar birkaç yıl içinde kaynaklarının ötesinde borçlanmış oluyor ve artık dönmeyi düşünemeyecek hale geliyorlardı. Gerçekten hattı unutmam daha iyi olurdu; onu üs gibi kullanma girişimimi destekleyen kimse çıkmadı. Rondon'la birlikte çalışmış emekli astsubayları bulmayı denedim; onlardan duyduğum tek şey usandırıcı bir yakınmaydı : *um pais ruim, muito ruim, mais ruim que qualquer outro...* "berbat bir yöre, çok berbat, her yerden daha berbat..." Ne olursa olsun oradan uzak durmalıydım.

Ayrıca bir de yerliler sorunu vardı. Cuiaba'nın üçyüz kilometre kuzeyinde ve Diamantino'dan sadece seksen kilometre uzaklıkta, oldukça kalabalık bir bölgede yeralan Paressi telgraf istasyonu, 1931 yılında, hiçkimsenin yaşamadığı sanılan Rio do Sangue vadisinden çıkagelen, bilinmedik yerlilerin saldırısına uğramış ve tahrip edilmişti. Bu yabanıllara, alt dudaklarına ve kulak memelerine taktıkları kurslar nedeniyle *beiços de pau*, tahta surat adı verilmişti. O zamandan sonra saldırıları düzensiz aralıklarla sürmüş ve bu nedenle o istasyonu yaklaşık seksen kilometre güneye taşımak gerekmişti. Nambikwara'lara gelince, 1909'dan beri o yörede aralıklı olarak görülen bu göçebelerin beyazlarla ilişkilerinin sonuçları değişiklik göstermiştir. Başlarda oldukça iyi olan bu ilişkiler, 1925 yılına kadar giderek bozulmuş; o tarihte yedi işçi, yerliler tarafından köylerini ziyarete davet edilmişler ve sonra onlardan bir daha haber alınamamıştır. O zamandan sonra, hatta çalışanlarla Nambikwara'lar birbirlerinden uzaklaşmışlardır. 1933 yılında, bir Protestan misyoner heyeti Juruena istasyonunun yakınlarında bir yere yerleşti. Yerlilerin, misyonerler evinin inşaatında ve bahçenin ekilmesindeki katkıları karşılığında aldıkları -bir söylentiye göre yetersiz- armağanlardan hoşnut kalmamaları üzerine, anlaşılan, ilişkiler kısa sürede kötüleşti. Birkaç ay sonra, ateşli hasta bir yerli, misyona

başvurdu ve herkesin gözü önünde kendisine verilen iki aspirini yuttu. Ardından nehirde yıkanmaya giden yerli kan toplanması sonucu öldü. Nambikwara'lar zehirleme konusunda uzman olduklarından, arkadaşlarının öldürüldüğü sonucuna vardılar ve misilleme amacıyla heyete saldırdılar. Bu saldırıda, heyetin altı üyesi ve bu arada iki yaşında bir çocuk katledildi. Cuiaba'dan yola çıkan bir yardım kolu, sadece bir kadını canlı olarak kurtarabildi. Bu kadının bana aktarılan öyküsü, sonradan benim yanımda haftalarca kaynak kişi ve yardımcı olarak bulunan o saldırı faillerinin anlattıklarına tamamiyle uyuyordu.

Bu ve bunu izleyen birkaç başka olaydan sonra, telgraf hattı boyunca egemen hava hep gergin olmuştur. Cuiaba Posta Müdürlüğünde başlıca istasyonlarla temas kurmam mümkün olur olmaz (bu her seferinde birkaç gün sürüyordu) aldığım haberler hep umut kırıcıydı. Şurada yerliler tehdit edici bir hareket yapmışlar, öte tarafta üç aydan beri ortalıkta görünmemişler -aslında bu da kötü bir işaretti-, evvelce çalıştıkları bir başka yerde yeniden *bravos* olmuşlar yani yabanıl yaşama dönmüşlerdi. Aldığım haberler arasında tek yüreklendirici -ya da bana öyle yansıtılan- husus şuydu: birkaç haftadan beri üç Cizvit papazı, Cuiaba'nın 600 kilometre kuzeyinde, Nambikwara ülkesinin kıyısında Juruena'ya yerleşmeye çalışıyordu. Oraya gidip onlardan bilgi alabilir ve sonra plânlarımı kesinleştirebilirdim.

Böylece, araştırma gezisini örgütlemek için Cuiaba'da bir ay kaldım. Yola çıkmama engel olmadıklarına göre, sonuna kadar gitmeye karar verdim. Kuru mevsimde, ne bir ot ne bir av bulunan bir çöl olarak betimlenen platoda altı aylık bir yolculuk yapacaktım. Dolayısıyla sadece benimle gelecek adamların değil, ama yolculuğumuza pirogla devam edebileceğimiz noktaya, demek ki Madeira havzasına kadar bineceğimiz katırların da yiyeceğini yanımıza almak gerekiyordu. Çünkü mısır yemeyen bir katır yolculuk için yeterince güçlü değildir. Yiyecekleri taşımak için de dirençleri daha fazla olan ve bulduklarıyla, dikenli otlar ve yapraklarla yetinen öküzler gerekliydi. Gene de, öküzlerimden bir bölümünün açlık ve yorgunluktan öleceğini düşünerek sayılarını çok tutmalıydım. Ama onları gütmek ve her konaklamada yükleri indirmek ve bindirmek için sığırtmaçlara ihtiyaç bulunduğundan, bu kez adamlarımın sayısını da o ölçüde arttırmak gerekiyordu. O zaman da daha fazla katır ve daha fazla yiyecek gereksinimi ortaya çıkıyor, bu durumda ek öküzlere gerek duyuluyordu. Bu bir kısır döngüydü. Konunun uzmanlarıyla, evvelce telgraf hattında görevli kişiler ya da eski ker-

vancılarla bitmez tükenmez tartışmaların sonunda onbeş adam, bir o kadar katır ve otuz kadar öküz alarak yola çıkmaya karar verdim. Katırları seçme olanağım yoktu; Cuiaba'nın elli kilometre çevresinde zaten ancak onbeş satılık hayvan vardı. Yapılarına göre (1938 yılının parasıyla) kimine 150, kimine 1000 frank sayarak hepsini satın aldım. Heyet başkanı olarak en gösterişli hayvanı kendime ayırdım. Bu, daha önce sözünü etmiş olduğum, geçmişi özleyen fil meraklısı kasaptan satın aldığım büyük bir beyaz katırdı.

Asıl sorun adamların seçiminde ortaya çıkıyordu. İşin başında araştırma gezisine katılacak olanlar, bilimsel personeli oluşturan dört kişiden ibaretti. Başarımızın, güvenliğimizin, hattâ hayatımızın işe alacağım kişilerin sadakatine ve yeteneğine bağlı olduğunu çok iyi biliyorduk. Cuiaba'nın ayak takımından serserileri, serüvencileri başımdan savmakla günler geçirdim. Sonunda, çevreden bir yaşlı "albay", eski sığırtmaçlarından birinin adını verdi. Yoksul, efendi ve erdemli biri olarak sözettiği bu kişi, uzak bir kasabada kendi halinde yaşamaktaydı. Ziyaretine gittim. İç bölgelerin köylülerinde sık raslanan doğal bir soylulukla benim güvenimi kazandı. Ötekilerin yaptığı gibi, bir yıl boyunca güvenli ücrete kavuşma ayrıcalığı için bana yalvarmak yerine, işi kabul etmek için koşullar ileri sürdü. Adamların ve öküzlerin seçiminde tek yetkili kendisi olacak, bir de kuzeyde yüksek fiyatla satmayı düşündüğü birkaç atı yanında götürmesine izin verilecekti. Oysa ben daha önceden, Cuiaba'daki bir kervancıdan boylarına ve daha da çok, eski tarzda tapir derisinden koşumları ve semerlerine hayran kaldığım on öküz satın almıştım. Ayrıca Cuiaba piskoposu, himayesindekilerden birini aşçı olarak yanıma almaya mecbur etmişti. Birkaç konaklamadan sonra bunun bir *veado branco*, beyaz karaca, yani bir eşcinsel olduğu ortaya çıktı. Ata binmesini engelleyecek ölçüde basurdan şikayeti vardı. Bizden ayrılmaktan fazlasıyla mutlu oldu. Öte yanda (benim bilgim dışında 500 kilometrelik bir yolculuktan gelen), o muhteşem öküzlerin gövdelerinde bir parmak yağ bile kalmamıştı. Derilerine sürtünerek tahriş eden semerleri onlara acı vermeye başladı. *Arrieiros*'ların maharetine rağmen sırt derileri tahrip oldu. İçinde kurtlar kaynayan ve belkemiğini açığa çıkaran kanlı geniş yaralar oluştu. Önce bu irinli iskeletleri kaybettik.

Neyse ki ekibin başı Fulgencio -adını Frugencio biçiminde telâffuz ediyorlardı- sürüyü fazla gösterişi olmayan ama büyük çoğunluğu sonuna kadar dayanabilen hayvanlarla tamamlamayı başardı. Adamlara gelince, kendi köyünden ya da yakın çevreden, doğdukları günden beri tanıdığı ve kendisinin bilgisine saygı du-

yan gençleri seçti. Bunların çoğu yüz, ikiyüz yıl önce Mato Grosso'ya yerleşmiş ve ağırbaşlı geleneklerini sürdüren eski Portekizli ailelerin çocuklarıydı.

Ne kadar yoksul olsalar da herbirinin işlemeli ve dantellerle süslü bir havlusu vardı -belki bir annenin, bir kızkardeşin ya da bir sevgilinin armağanı- ve yolculuğun sonuna kadar yüzlerini bir defa olsun başka bir şeyle kurulamaya razı olmayacaklardı. Ama ilk kez kendilerine, kahvelerine koymak üzere bir parça şeker önerdiğimde gururla, *viciados*, yani ahlâksız olmadıklarını söylediler. Onlarla anlaşmakta bazı güçlüklerim oluyordu, çünkü her konuda benimkiler kadar katı düşünceleri vardı. Yolculuk için gerekli yiyecekleri hazırlarken, bir başkaldırıyı güçlükle önleyebildim. Adamlar, bütün taşıma olanaklarımızı sadece pirinç ve fasulye için kullanmazsam açlıktan öleceklerine inanmışlardı. Av etinin eksik olmayacağına emin olmakla birlikte, gerekirse kurutulmuş eti hoşgörebilirlerdi. Ama şeker, kuruyemiş ve konserveler onlara çok ters geliyordu. Bizim için canlarını verirlerdi, ama bizimle kaba bir şekilde senli benli konuşuyorlardı ve kendilerine ait olmayan bir mendil bile yıkamayı kabul etmeyeceklerdi; çamaşır yıkama sadece kadınlara göre bir işti. Onlarla yaptığımız sözleşmenin esasları şöyleydi: yolculuk süresince herbirine ödünç olarak bir at bir de tüfek verilecekti; ayrıca yemekler dışında bir de 1938 yılının parasıyla 5 frank eşdeğeri yevmiye alacaklardı. Yolculuk sırasında para almak istemediklerinden, sonunda ellerine geçecek, adam başına 1500 ya da 2000 frank, kiminin evlenmesine, kiminin hayvancılığa başlamasına olanak verecek bir sermaye oluşturacaktı... Ayrıca, Paressi boyunun eski topraklarından geçerken, Fulgencio'nun, bu boyun gençlerinden birkaçını işe almasında anlaşmıştık. Yarı uygar bu boy, günümüzde Nambikwara ülkesinin sınırlarında, telgraf hattının bakım personelinin büyük bölümünü sağlamaktadır.

Araştırma gezisi işte böyle, yavaş yavaş, Cuiaba'nın çevresindeki yerleşim yerlerinden gelen, iki üç adam ve birkaç hayvandan oluşan gruplarla örgütleniyordu. 1938 yılının haziranında birgün, kentin hemen dışında toplanılacaktı. Fulgencio'nun yönetiminde öküzler ve atlılar, yüklerin de bir bölümüyle oradan yola çıkacaklardı. Bir yük öküzü gücüne göre 60 ila 120 kilo taşır. Bu yük, samanla sarmalanmış ve kurutulmuş deriyle örtülmüş ahşap bir semerin iki yanına eşit ağırlıkta iki parça halinde dağıtılır. Bir günde alınan mesafe yaklaşık yirmibeş kilometredir,ama bir haftalık bir yürüyüşten sonra hayvanların birkaç gün dinlendirilmesi gerekir. Bu nedenle, hayvanların mümkün olan en az yükle önceden yola

çıkmalarını kararlaştırmıştık. Ben, toprak yolun olanak verdiği ölçüde, demek ki Cuiaba'nın yaklaşık 500 kilometre kuzeyindeki Utiarity'ye kadar büyük bir kamyonla gidecektim. Utiarity, Nambikwara ülkesinin hemen içinde, Rio Papagaio kıyısında bir telgraf hattı istasyonuydu; salın küçüklüğü nedeniyle kamyonu orada bırakmak gerekecek ve nehrin karşı yakasında serüven başlayacaktı.

Sürünün -bir öküz kervanına *tropa* denir- hareketinden sekiz gün sonra, yüklü kamyonumuz yola çıktı. Henüz elli kilometre ilerlemeden, savanda mutlu bir şekilde mola vermiş adamlarımıza ve hayvanlarımıza rasladık, oysa ben onların şimdiden Utiarity'de varmış, en azından yaklaşmış olacaklarını sanıyordum. İlk kez -ve bu sonuncusu olmayacaktır- orada öfkeye kapıldım. Ne var ki, içinde bulunduğum yörelerde zaman kavramına yer olmadığını anlamak için başka hayal kırıklıkları yaşamam gerekecekti. Araştırma gezisini yöneten ben değildim, Fulgencio da değildi; geziyi yöneten öküzlerdi. Bu ağır hayvanlar, yorgunluk belirtileri, ruh halleri ve sağlık durumları dikkatle izlenmesi gereken düşeslere benzemişti. Bir öküz, eğer yorulursa ya da yükü ağır gelirse insanı uyarmaz, yürümeye devam eder; sonra birden bire yıkılıverir. Ya ölmüştür ya da yeniden kendini toparlaması için altı ay dinlenmesi gerekecek biçimde tükenmiştir ve o durumda tek çare onu orada bırakmaktır. Demek ki sığırtmaçlar hayvanlarının emrindedir. Herbirinin rengine, duruşuna ya da huyuna göre bir adı vardır. Örneğin benim hayvanlarımın adları şöyleydi: *Piano* (müzik aleti), *Massa-Barro* (çamur ezer), *Salino* (tuz tadıcı), *Chicolate* (hiç çikolata yememiş adamlarımız, yumurtanın sarısı ile şekerli sıcak süt karışımını böyle adlandırıyorlardı), *Tarumia* (bir palmiye ağacı), *Galao* (büyük horoz), *Lavrado* (kırmızı aşı boyası), *Ramalhete* (demet), *Rochedo* (kırmızımsı), *Lambari* (bir balık), *Aça-nhaço* (mavi bir kuş), *Carbonate,* (bozuk elmas), *Galala* (?), *Mourinho* (kırma), *Mansinho* (küçük tatlı), *Correto* (namuslu), *Duque* (dük), *Motor* (motor, çünkü diyor sığırtmaç, "çok iyi gidiyor"), *Paulista, Navegante* (denizci), *Moreno* (esmer), *Figurino* (küçültülmüş örnek), *Brioso* (canlı), *Barroso* (topraklı), *Pai de Mel* (arı), *Araça* (bir yaban mevye), *Bonito* (güzel), *Brinquedo* (oyuncak), *Pretinho* (kara yağız).

Sığırtmaçlar ne zaman gerekli görürlerse sürü o zaman durur. Hayvanların yükleri teker teker indirilir, kamp kurulur. Eğer çevre güvenliyse öküzler kendi başlarına bırakılır, dağılmaları engellenmez. Ana güvenli değilse, o zaman öküzleri *pastorear* etmek, yani bir yandan otlatırken bir yandan da gözetlemek gerekir. Her sabah üç beş adam, birkaç kilometrelik bir daire içinde, bütün hayvanla-

rın yeri belirleninceye kadar çevreyi dolanır. Buna *campear* denir. *Vaqueiro*'lar hayvanlarının kurnazlık yaptıklarına inanırlar; onlara göre hayvanlar çoğu zaman muziplik yapmak için kaçıp kaybolur, günlerce saklanırlar. Bir seferinde katırlarımızdan biri, bana söylendiğine göre, önce yan yan yürüyerek sonra geri geri giderek *campo*'ya kaçıp, böylece *rasto*'larının, yani izlerinin, peşinden gidecekler tarafından sürülmesini engellediği için, günlerce aynı yerde beklememiş miydim?

Hayvanlar toplandıktan sonra yaraları gözden geçirilir ve merhemler sürülür; ağırlığın yaraların üstüne gelmemesi için semerler düzeltilir. Nihayet koşumları vurmak ve hayvanları yüklemek gerekir. Bu kez yeni bir sıkıntı ortaya çıkar. Dört beş gün dinlenen hayvanlar hizmet alışkanlıklarını kaybetmiştir. Sırtlarında semeri hissedince bazıları şaha kalkmaya ve çifte atmaya başlar, dikkatle dengelenmiş yükü sırtından atar. Herşeye yeniden başlamak gerekir. Gene de, eğer bir öküz yükünden boşandıktan sonra tırısa kalkıp kırlara doğru uzaklaşmazsa sevinmelisiniz. Çünkü, bu durumda bütün sürü toparlanıncaya kadar yeniden kamp kurmak, yükleri boşaltmak, *pastorear*, *campear* vs. gerekir. Bu olay, bütün hayvanların paylaştığı bir uysallık sağlanana kadar (neden ötürü?) bazen beş altı kez yinelenir.

Öküzlerden hâlâ daha sabırsız olmakla birlikte, haftalar sonra, bu hayvanların keyfine kalmış yürüyüşe alışabildim. Sürüyü geride bırakıp, biz Rosario Oeste'ye vardık. Çoğunluğu siyahi, cüce ve guatrlı, bin kadar nüfusu olan bir kasaba. Bunlar *casebre*'lerde yaşıyorlar: açık renk palmiye dallarından damlar altında, cayır cayır bir kırmızı topraktan yapılmış kerpiç kulübeler; yoğun otların bittiği düz sokakların kenarlarına dizilmişler.

Kaldığım evdeki bahçeciği anımsıyorum. Sanki bir oturma odası gibi titizlikle düzenlenmişti. Toprak çiğnenmiş ve süpürülmüş, bitkiler bir salonun möbleleri gibi özenle yerleştirilmişti. İki portakal ağacı, bir tane limon ağacı, bir tarh biber, on kök manyok, iki üç *chiabos* (bizdeki bamya, bir tür yenebilir *hibiscus*), bir o kadar bitkisel ipek, iki gül ağacı, bir öbek muz ağacı, bir öbek şeker kamışı. Nihayet bahçede, kafes içinde bir dişi papağan ve ayaklarından bir ağaca bağlanmış üç tavuk vardı.

Rosario-Oeste'de şölen sofrası "yarısı öyle yarısı böyle" yemeklerden oluşur. Bir tavuğun yarısını kızartılmış yarısını haslanmış ve acılı bir sosla soğuk olarak, bir balığın da yarısını yağda kızarmış yarısını haşlanmış olarak masaya getirdiler. Sonunda da şeker kamışı alkolü ikram edildi. Bunu içerken söyle söylüyorlar: *cemitério*,

cadeia, cachaça nao é feito para uma so pessoa; anlamı da şu: "mezar, hapishane ve içki [üç C] aynı kişiye düşmez". Rosario artık bozkırın tam içidir; nüfusu, eski kauçuk toplayıcıları, altın ve elmas arayıcılarından oluşur. Bunlar benim izleyeceğim yol hakkında yararlı bilgiler verebilirlerdi. Ziyaretçilerimin anlattıklarını, şurasında veya burasında biraz bilgi yakalayabilirim umuduyla dinliyorum; deneyimlerle söylenceler, içinden çıkılmaz biçimde birbirine karışıyor.

Kuzeyde, evcil kedilerle jaguarların çiftleşmesinden doğan *gatos valente*'lerin, "yiğit kedilerin" varlığına inanamıyorum. Ama konuştuğum öteki adamın bana anlattığı şu hikayeden belki birşeyler çıkarılabilir. Hiç değilse sonunda bu *sertao*'nun biçemini, orada egemen düşünce yapısını verebilir:

Batı Mato Grosso'nun kasabalarından, Yukarı Paraguay'daki Barra dos Burgos'ta bir *curandeiro*, yılan sokmalarını sağıltan bir kırık-çıkıkçı yaşardı. Bu kişi, önce hastanın kolunu *sucuri* denilen boa yılanının dişleriyle yarardı. Ardından barutla yere bir istavroz çizer, onu ateşler ve hastanın kolunu dumanına tutardı. En sonunda bir *artificio*'nun (kavı, boynuzdan bir kap içinde sıkıştırılmış fitilden yapılı taşlı çakmak) kömürleşmiş pamuğunu alıp, hastanın içeceği *cachaça*'nın içine batırırdı. Hepsi bu.

Günün birinde, bir *turma de poaieros*'un (tıpta kullanılan *ipecacuana* bitkisi toplayıcılarından oluşan takım) yöneticisi bu sağıltmaya şahit olur ve kırık-çıkıkçıdan, kişi başına 5 *milreis*, 1938 değeriyle 5 franktan aşılanmayı mutlaka kabul edecek olan adamlarının bir sonraki pazar günü gelişine kadar beklemesini ister. Cumartesi sabahı *barracao*'nun (ortaklaşa kullanılan barakanın) dışında bir köpeğin havladığı duyulur. *Turma*'nın yöneticisi bir *camarada*'ya gidip bakmasını söyler. Azgın bir *cascavel*, çıngıraklı yılan görülmüştür. Yönetici kırık-çıkıkçıya sürüngeni yakalamasını emreder ama o yanaşmaz. Bunun üzerine öfkelenir ve eğer yılanı yakalamazsa kimsenin aşı yaptırmayacağını söyler. Kırıkçı emri yerine getirir, elini hayvana uzatır, yılan onu sokar ve ölür.

Bana bu hikayeyi anlatan kişi, kendisinin de *curandeiro* tarafından aşılandığını ve sonra işlemin etkinliğini denemek için kendini bir yılına sokturttuğunu ve sonucun başarılı olduğunu söylüyor. Ama seçtiği yılanın zehirli olmadığını da ekliyor.

Bu anlatıyı burada nakletmemin nedeni, Brezilya'nın iç yörelerinde -günlük yaşamın önemsiz olayları gibi ele alınan acı verici durumlar karşısında- halkın düşünce yapısını niteleyen bu saflık ve kurnazlık karışımını iyi örneklemesidir. Sadece görünüşte saç-

ma olan sonuca bakarak aldanmayınız. Bu öyküyü anlatan kişi, daha sonra Lâhor'da beni yemeğe davet eden, Yeni-İslâmcı akımdan Ahmediyye tarikatının reisinden duyduğum biçimde akıl yürütüyordu. Ahmedî'ler, tarihte kendilerini Mehdî ilan edenlerin (bunlar arasında Sokrates'i ve Buda'yı da sayıyordu) gerçekten Mehdî olduklarını, öyle olmasalardı Tanrı tarafından utanmazlıkları nedeniyle cezalandırılmaları gerekeceğini kabul etmeleriyle ortodoks anlayıştan ayrılırlar. Rosario'daki muhatabım da şüphesiz aynı biçimde düşünüyordu: eğer yapılan büyü gerçekten etkin olmasaydı, kırık-çıkıkçı tarafından uyarılan doğaüstü güçler doğal olarak, zehirsiz yılanı zehirli hale getirmek suretiyle onu yalancı çıkarmak isterlerdi. Sağıltma işlemi büyülü sayıldığına göre, gene büyü düzleminde deneysel olarak sınanmıştı.

Utiarity'ye götüren toprak yolda hiçbir güçlükle karşılaşmayacağımız konusunda bana güvence vermişlerdi. En azından iki yıl önce Sao Lourenço yolunda başımızdan geçen serüvenler ölçüsünde bir olay beklenmiyordu. Oysa Caixa Furada (kırık sandık) adıyla anılan yerde Serra do Tombador'un doruğuna ulaştığımızda, kamyonun şaft dişlilerinden biri kırıldı. Diamantino'dan yaklaşık otuz kilometre uzakta bulunuyorduk; şoförler Cuiaba'ya telgraf çekmek için yürüyerek Diamantino'ya gittiler. Parça oradan da Rio'ya ısmarlanacaktı. Rio'dan uçakla Cuiaba'ya gelecek ve sonra bize bir kamyonla yollanacaktı. Eğer herşey yolunda giderse bu iş sekiz günde biterdi. Bu arada öküzler de bizi geçeceklerdi.

İşte böylece Tombador'un tepesinde kamp kurduk. Paraguay havzasına üçyüz metre yükseklikten bakan bu kayalık çevriktepe, *chapada*'nın son noktasıdır; hemen öte tarafında dereler, daha buradan, Amazon'un kollarını beslemeye başlar. Hamaklarımızı ve cibinliklerimizi asabileceğimiz birkaç ağacı bulduktan sonra, dikenlerle dolu bu savanda, uyumaktan, hayal kurmaktan ve avlanmaktan başka ne yapılabilir? Daha bir ay öncesinden kurak mevsim başlamıştı, hazirandaydık; ağustos ayında düşen birkaç hafif yağmur (o yıl yağmayan *Chuvas de caju)* dışında, eylülden önce bir damla yağış beklenmiyordu. Savan daha şimdiden kış görünümüne bürünmüştü: yer yer bozkır yangınıyla kavrulmuş, kömürleşmiş dallarının arasından geniş tabakalar halinde kumlar görünen, solgun ve kurumuş bitkiler. Platoda dolanan ender av hayvanları bu mevsimde *capoe*'lere doluşur. Bunlar, kubbeleri kaynakların yerini işaret eden ve hâlâ yeşil küçük otlakların bulunduğu, içine girilemeyen top top koruluklardır.

Ekimden marta kadar süren ve her günü yağışlı geçen yağmur

mevsiminde sıcaklık gündüz 42, 44 dereceye kadar yükselir. Gece daha serindir, hattâ şafakta ani ve kısa bir düşüş olur. Buna karşılık büyük sıcaklık farkları kurak mevsimin özelliğidir. O mevsimde gündüz 40 dereceye kadar yükselen sıcaklığın gece 8, 10 dereceye düştüğü ender değildir.

Yaktığımız kamp ateşinin çevresinde bir yandan *mate* içerken, bir yandan da ekibimizin üyesi iki kardeşin ve şoförlerin anlattıkları *sertao* öykülerini dinliyoruz. Büyük karıncayiyen *tamandua*'nın, *campo*'da iki ayak üzerine yükseldiğinde dengesini sağlayamadığı için zararsız olduğunu, oysa ormanda kuyruğuyla bir ağaca dayanarak denge sağladığını ve kendisine yaklaşan kim olursa olsun ön ayaklarıyla boğduğunu anlatıyorlar. Karıncayiyen gece saldırılarından da etkilenmez, "çünkü başını gövdesine gömerek uyur ve bir jaguar bile onun başının nerede bulunduğunu kestiremez". Yağmur mevsiminde insanın kulağı herzaman, ellisi, bazen daha da fazlası birarada dolanan yaban domuzlarında olmalıdır. Bunların diş gıcırdatmaları kilometrelerce öteden duyulur. (Bu hayvanlara verilen diğer adın kökeni bunda aranmalıdır: "çene"den, *queixo*, türetilmiş *queixada*). Bu sesi duyan avcının kaçmaktan başka seçeneği yoktur, çünkü eğer bir hayvan öldürülmüş ya da yaralanmışsa, diğer bütün hayvanlar saldırıya geçerler. Avcı ya bir ağaca tırmanmalı ya da bir *cupim*'im (beyaz karınca yuvası) üstüne çıkmalıdır.

Adamlardan biri, kardeşiyle yolculuk ederken bir gece birinin bağırdığını duyar. Yerlilerden korktuğu için yardımına gitmekte tereddüt eder. İki kardeş sabahı beklerler, bu arada haykırışlar sürmektedir. Gün doğduktan sonra, akşamdan beri çevresi domuzlarla kuşatılmış bir ağacın üstünde tünemiş bekleyen, tüfeği yere düşmüş bir avcı bulurlar.

Bu adamın durumu, uzaklardan *queixada* sesi duyup bir *cupim* tepesine sığınan bir başka avcının kaderinden daha az trajiktir. Domuzlar onu çevirir. Fişekleri bitinceye kadar ateş eder, ardından *facao* denilen çalı kılıcıyla kendini korur. Ertesi gün onu aramaya çıkarlar ve üstünde uçuşan *urubu*'lar (akbabalar) sayesinde kolayca bulurlar. Yerde sadece kafatası kalmıştır bir de karınları deşilmiş domuzlar.

Ardından eğlenceli hikayeler başlıyor; aç bir jaguarla karşılaşan *seringueiro*'nun, kauçuk toplayıcısının hikayesi. Bir koruluğun çevresinde birbirlerinin peşisıra döner dururlarken, adamın bir yanlış hareketi üzerine birden burun buruna gelirler. Her ikisi de kıpırdamaya cesaret edememektedir, adam bağırmaktan bile kork-

maktadır. "Ancak yarım saat sonra adama kramp girer ve istemeyerek yaptığı bir hareket sırasında tüfeğinin dipçiğine çarpar da böylece silâhlı olduğunun farkına varır.

Ne yazık ki bulunduğumuz yer alışılagelmiş böceklerle doluydu: *maribondo* yaban arıları, sivrisinekler; bulutlar halinde uçan ve kan emen küçücük sinekler: *pium* ve *borrachudo*'lar. Ayrıca *pais-de-mel*, bal babaları yani arılar da vardı. Güney Amerika'daki arı türleri zehirli değildir, ama bir başka yoldan adamın canını yakarlar: insan terine bayılır ve dudakların birleşme noktaları, gözler, burun delikleri gibi en elverişli yerlere konmak için mücadele ederler. Kurbanlarının salgılarıyla kendilerinden geçer ve kovalanınca uçup gitmek yerine orada ölmeyi yeğ tutarlar. Deri üzerinde ezilmiş gövdeleri, durmaksızın yeni arıları oraya çeker. Bu nedenle onlara *lambe-olhos*, göz yalayıcı adı verilmiştir. Dönenceler bozkırında bu gerçek bir işkencedir; sivrisineklerin ya da küçük sineklerin yaydığı ve organizmanın birkaç hafta da alışabildiği hastalıklardan beterdir.

Ama arı olunca bal da olacaktır. Yer türlerinin yuvalarını deşerek ya da oyuk bir ağaç gövdesinde küresel hücrelerden oluşmuş yumurta büyüklüğünde petekler keşfedince, bunları tehlikesizce toplamak mümkündür. Bütün türler, farklı tadları olan ballar üretirler. Ben onüç tane saydım. Ama hepsi öylesine kuvvetliydi ki, kısa sürede Nambikwara'lar gibi biz de onları suyla seyreltmeyi öğrendik. Derinliği olan bu kokular, bir Burgonya şarabı gibi birkaç kademede hissedilir ve şaşkınlık verecek ölçüde değişiktir. Bunların eşdeğerini, hamamböceği bezlerinden elde edilen ve ağırlığınca altın değerinde bir Güneydoğu Asya baharında bulmuştum. Bir yemeği tadlandırmak için ondan bir iz yeterliydi. Buna çok yakın bir başka koku, *procruste chagriné* adı verilen koyu renkli bir Fransız kınkanatlısının yaydığı kokudur.

Sonunda yardım kamyonu yedek parça ve onu takacak bir ustayla beraber geldi. Yeniden yola koyuluyoruz, Rio Paraguay'a açılan vadi içindeki yarı harabe halindeki Diamantino'yu geçiyoruz. Yeniden platoya tırmanıyoruz, bu kez sorun çıkmıyor. Sularını Tapajos'a sonra da Amazon'a akıtan Rio Arinos'un kıyısına şöyle bir dokunup batıya doğru, altmış metrelik düşüşlerle Tapajos'a dökülen Sacre ve Papagaio'nun engebeli vadilerine yöneliyoruz. Paressi'de, yeniden çevrede görüldükleri söylenen *Beiços de Pau*'lar tarafından terkedilen silâhları gözden geçirmek için duruyoruz. Biraz daha ilerde, bataklık bir arazide, birkaç kilometre uzaktan kurak mevsimin berrak gökyüzünde, dikine yükselen dumanlarını gördüğümüz yerlilerin kamp ateşlerinden ötürü endişeli, uykusuz bir

gece geçiriyoruz. Şelalelere ulaşmak ve bir Paressi yerlileri köyünde bilgi almak için bir gün daha gerekiyor. Ve işte Rio Papagaio; derinliğine rağmen yatağının kayalık zemininin görülmesine imkân veren duru sularını kıyı düzeyinde akıtan yüz metre genişliğinde bir ırmak. Irmağın öte yakasında bir düzine kadar saman kulübe ve kerpiç küçük ev var : burası Utiarity telgraf istasyonu. Kamyonu boşaltıp malzemeler ve eşyaları sala yüklüyoruz. Şoförlerle vedalaşıyoruz. Karşı kıyıda şimdiden iki çıplak insan görünüyor: Nambikvara'lar.

XXVI
Hat Boyunda

Rondon hattında yaşayan biri kendini ayda sanabilir. Fransa kadar geniş ama dörtte üçü bilinmeyen ve üzerinde yalnızca, yeryüzünde bulunabilecek en ilkel göçebe yerli obalarının dolandığı bir ülke düşünün. Telgraf hattı bir ucundan öbürüne işte bu toprakları aşar. Bu hat boyunca giden ve üstünkörü açılmış yol -*picada*- yediyüz kilometre boyunca tek belirleme işaretidir. Çünkü kuzeyde ve güneyde Rondon Komisyonu tarafından yapılan keşif gezileri bir yana bırakılırsa, bilinmeyen dünya, *picada*'nın çizgisi bozkır içinde belirginliğini koruduğu ölçüde, onun hemen iki yanından başlamaktadır. Gerçi bir tel mevcuttu. Ama bu tel daha çekildiği anda gereksiz hale gelmişti ve beyaz karıncalar tarafından kemirilerek ya da telgraf telinin kendine özgü vınlamasını, içi dolu yaban arısı kovanının vızıltısıyla karıştıran yerlilerin tahribatıyla çürüyüp devrildiklerinde, yenilenmeyen direkler arasında gevşemiş sarkıyordu. Telgraf telinin bazı bölümleri yerlerde sürünüyordu ya da hemen yakındaki ağaçlara özensizce iliştirilmişti. Ne kadar aykırı gelse de, telgraf hattı, çevrenin perişanlığını azaltmak yerine, onu daha da arttırıyordu.

Tamamiyle bakir kırlar, yaban görünümlerinin özelliğini ortadan kaldıran bir tekdüzelik sergiler. İnsana kendilerini göstermez, ona meydan okumak yerine, onun gözü önünde yokolur. Şimdi, uçsuz bucaksız uzayıp giden bu bozkırda *picada*'nın izi, direklerin eğri büğrü siluetleri, onları birbirine bağlayan telin ters dönmüş kemerleri, Yves Tanguy'nin resimlerine benzer biçimde, yalnızlık içinde yüzen aykırı nesneler gibi duruyor. İnsanın buradan geçtiğini ve çabasının beyhudeliğini kanıtlayarak, aşmayı denediği uçsal sınırı, varlıklarıyla daha da belirginleştirerek gösteriyor. Girişimin

gelip geçici niteliği ve sonucun başarısız oluşu, çevredeki çölün gerçekliğine kanıt oluşturuyor.

Hat boyunun nüfusu yüz kişi kadar; bunların bir bölümü, evvelce telgraf komisyonu tarafından işe alınan ve ordu tarafından hattın bakımı ve cihazların kullanımı konusunda eğitilen ama buna rağmen yay ve okla avlanmayı sürdüren Paressi yerlileri; bir bölümüyse, eski yıllarda bu yeni açılan bölgelere, ya bir Eldorado ya da yeni bir Far-West[2] bulmak umuduyla gelen Brezilyalılar. Bu umutlar boş çıkmıştır; platoda ilerledikçe, elmas "kalıpları" giderek seyrekleşir.

"Kalıp" denilen, değişik renk ya da yapılarıyle, bir hayvanın ayak izi gibi, elmasın varlığını haber veren küçük taşlardır. "Onlara raslanırsa, buralarda elmas var demektir." Bu taşlara, *emburradas* "pürüzlü çakıllar", *pretinhas* "küçük zenci kadınlar", *amarellinhas* "sarışıncalar", *figados-de-galliha* "tavuk ciğerleri", *sangues-de-boi*, "öküz kanı", *feijoes-reluzentes* "parlak fasulyeler", *dentes-de-cao* "köpek dişleri", *ferragens* "âletler" ya da *carbonates*, *lacres*, *friscas de ouro*, *faceiras*, *chiconas* gibi adlar verilmiştir.

Yılın bir yarısında yağmurların aşındırdığı, öteki yarısında da bir damla yağış düşmeyen bu kumlu topraklarda elmas olmadığı gibi, zavallı, dikenli ağaçsıllardan başka ne bir bitki ne de bir av vardır. Bugün buralarda yaşayan insanlar, Brezilya tarihinde sıkça raslanan iskân dalgalarından birinin artıklarıdır. Bu iskân dalgaları, bir avuç serüvenciyi, ya da yoksul ve doyumsuz insanı, büyük bir heyecan içinde iç bölgelere doğru savurur ve sonra onları orada hemen unutur. Uygar merkezlerle her türlü ilişkisi kopan bu zavallılar, herbiri birkaç hasır kulübeden oluşan ve birbirlerine, ancak yaya olarak aşabilecekleri seksen ya da yüz kilometre mesafede bulunan, küçük istasyonlarda, içinde yaşadıkları soyutlanmışlıkla orantılı çılgınlıklar içinde çevreye uyum sağlarlar.

Telgraf hattı her sabah kısa süren bir canlılık kazanır. Haberler ulaştırılır. Şu istasyondan, kendilerini yoketmeye hazırlanan düşman yerlilerden bir obanın kamp ateşi görülmüştür. Bir başkasında, iki Paressi günlerden beri kayıptır; bunlar da Nambikwara'ların kurbanı olmuşlardır. Hat boyunda iyice nam salmış Nambikwara'lar, onları hiç süphesiz "göksel kışlaklara" -*na inverna da ceu*- yollamışlardır. 1933 yılında öldürülen misyonerlerden ya da yarı beline kadar toprağa gömülü, göğsü oklarla delik deşik ve maniplesi kafasına geçirilmiş olarak bulunan telgrafçıdan acı bir mizahla sözedilir. Yerliler telgraf hattında çalışanları marazi bir biçimde etkilemektedir. Bir yandan yerel halkın tahayyül gücüyle abartılan sü-

rekli bir tehlike oluşturmakta, ama bir yandan da bunların küçük göçer obalarının ziyaretleri, istasyonlar için biricik değişikliği, hattâ biricik insani temas olanağını sağlamaktadır. Yılda bir ya da iki kez karşılaşırlarsa, muhtemel katillerle katledilmeye aday olanlar arasında, yarı Portekizce yarı Nambikwara dilinde, topu topu 40 sözcükten oluşan akılalmaz hat boyu jargonu ile yapılan şakalaşmalar eksik olmaz.

Her iki yanda da bir ürperti yaratan bu neşeli karşılaşmalar dışında, her istasyon şefi kendine özgü alışkanlıklar geliştirir. Örneğin, nehirde yıkanmak için her soyunuşunda, iki kıyıda pusu kurmuş olabilecek ve kendisini boğmaya hazır yerlileri korkutmak amacıyla Winchester'le beş el ateş etmeden yapamaması nedeniyle, karısı ve çocukları açlıktan kıvranan kuşkulu adam bunlardan biridir. Böylece çok değerli mühimmatını boşyere tüketir; buna, *quebrar bala*, kurşunu kırmak denir. Bir diğeri, eczacılık öğrencisiyken Rio'yu terketmiş alaycının biridir. Largo do Ouvidor'da şakalarını sürdürür. Ama söyleyecek hiçbir şeyi kalmadığından konuşması, yüz hareketleri, dil ve parmak şaklatmaları ve örtük anlamlarla dolu bakışlardan ibarettir: sessiz sinemada görürseniz onu hâlâ bir Rio'lu sanabilirsiniz. Bir de bilge adamdan sözetmek gerekir. Yakınlardaki kaynağa gelen bir karaca sürüsü sayesinde ailesinin biyolojik dengesini korumayı başarmıştır. Her hafta bir havyan avlar, hiçbir zaman iki tane vurduğu olmamıştır. Böylece av tükenmez, istasyondakiler aç kalmaz. Ama, öküz kervanlarıyla istasyonlara her yıl yiyecek ulaştırılmasının giderek aksamaya başladığı tarihten, demek ki sekiz yıldan beri sadece karaca eti yemişlerdir.

Bizden birkaç hafta önce yöreye ulaşan ve Utiarity'den elli kilometre uzaklıktaki Juruena istasyonunun hemen yanına yerleşen Cizvit rahipler, bu tabloya başka türden bir renk katıyorlardı. Üç kişiydiler: Tanrıya dua eden bir Hollandalı, yerlileri uygarlaştırmaya girişen bir Brezilyalı ve görevi, misyon üyelerinin av eti ihtiyacını karşılamak olan, av uzmanı eski bir Macar soylusu. Varışlarından az sonra, XIV. Louis zamanından çıkıp gelmişe benzeyen ve r'leri telaffuz edemeyen taşralı bir yaşlı Fransız onları ziyarete geldi. "Vahşilerden" -hiçbir zaman yerliler için başka bir sözcük kullanmazdı- sözedişindeki ciddiyete bakarak, Kanada'nın bir kıyısında, Cartier ya da Champlain ile birlikte karaya ayak bastığı sanılabilirdi.

Anlaşıldığına göre, fırtınalı bir gençlik dönemindeki aşırılıklarından ötürü duyduğu pişmanlık sonunda kendini Hıristiyanlığı yaymaya vakfetmiş olan Macar, gelişinin hemen ertesinde, bizim

sömürgecilerin "Hint kamışı çarpması" adını verdikleri bunalıma benzer bir bunalıma girmişti. Amirine yönelttiği hakaretler misyon evinin duvarlarının dışına taşıyordu. Misyon başkanı ise, kişiliğine herzaman olduğundan daha da sadık biçimde, bir yandan ıstavroz çıkartarak bir yandan da *Vade retro, Satanas*! diye bağırarak onu şeytanın etkisinden kurtarmaya çabalıyordu. Sonunda şeytandan kurtulan Macar, 15 gün boyunca katıksız ekmek cazasına çarptırıldı; en azından simgesel olarak, çünkü Juruena'da ekmek bulunmazdı.

Birçok nedenden ötürü Bororo ve Kaduveo'lar, bilgi toplumları olarak adlandırılabilirler; böyle bir adlandırmada herhangi bir kelime oyunu aranmamalıdır. Nambikwara'lar ise gözlemciye, kolayca -ama bir yanlışa düşerek- insanlığın çocukluk dönemi olarak algılayacağı bir durumda görünür. Köyün kıyısında, hattın çekilişi sırasında malzemelerin korunduğu, şimdi kısmen yıkılmış samanla kaplı bir hangara yerleşmiştik. Böylece, altı aileye bölünmüş yirmi kadar insanı barındıran yerli kampından sadece birkaç metre mesafede bulunuyorduk. Bu küçük oba, göçerlik dönemi sırasındaki yer değiştirmelerinden birinde, bizden birkaç gün önce buraya gelmişti.

Nambikwara yılı iki farklı döneme ayrılır. Ekimden marta kadar süren yağışlı mevsimde her grup, bir akarsuyun kıyısında yükselen küçük bir sekiye yerleşir. Yerliler burada dallar ya da palmiye yapraklarıyla basit kulübeler inşa ederler. Vadilerin nemli tabanını kaplayan galeri ormanlarını yakarak tarım alanı açar ve burayı eker, bahçe yaparlar. Bu bahçelerde özellikle (acı ve tatlı) manyok, değişik mısır türleri, tütün, kimi zaman fasulye, pamuk, yer fıstığı ve su kabağı yetiştirirler. Kadınlar, kimi palmiyelerin dikenleri saplanmış tahtalar üzerinde manyok rendeler ve eğer manyok zehirli türdense, yaş yumruyu bükülmüş bir kabuk parçası içinde sıkarak suyunu çıkarırlar. Bahçecilik, yerleşik yaşam döneminin bir bölümü için yeterli yiyeceği sağlar. Nambikwara'lar, manyok küspelerini bile toprağa gömerek saklar, birkaç hafta ya da birkaç ay sonra yarı çürümüş olarak tekrar çıkarırlar.

Kurak mevsimin başında köy terkedilir ve her grup birçok obaya bölünür. Yedi ay boyunca bu obalar savanda, av peşinde dolanır dururlar. Avladıkları, özellikle küçük hayvanlardır: kurtçuklar, örümcekler, çekirgeler, kemiriciler, yılanlar, kertenkeleler. Ayrıca meyveler, taneler, kökler, yaban balı, kısaca açlıktan ölmelerini engelleyebilecek herşeyi toplarlar. Bir ya da birkaç gün için, kimi zaman birkaç hafta için kurdukları kamplar, aile sayısınca basit ba-

rınaktan oluşur. Bunlar kuma yarım çember biçiminde saplanmış ve tepede birbirlerine bağlanmış palmiye yapraklarından ya da dallardan yapılır. Gün ilerledikçe bu palmiye yaprakları bir uçtan sökülüp öteki uçta yeniden yere saplanır; böylece koruyucu perde herzaman güneşin, duruma göre, gerektiğinde de rüzgârın ya da yağmurun geldiği yönde yeralır. Bu dönem, bütün çabaların yiyecek arayışına yönelik olduğu dönemdir. Kadınlar bir kazıcı değnek taşırlar; bununla kökleri söker ve küçük havyanları öldürürler. Erkekler palmiye ağacından yapılan büyük yaylar ve oklarla avlanırlar. Oklar çeşit çeşittir. Kuş avlamakta kullanılanların ucu, dallara saplanmaması için köreltilmiştir. Balık avlamakta kullanılanlar daha uzun ve kanatsızdır, uçları ise birbirinden ıraklaşan üç ya da beş çatallıdır. Uçlarına kürar sürülmüş zehirli oklardan orta boy avlar için olanları Hint kamışından bir muhafaza içinde tutulur. Jaguar ya da tapir gibi büyük avlar için kullanılan okların uçlarıysa, kanamayı arttırmak amacıyla kalın bir Hint kamışı parçasından yapılmış mızrak biçimindedir; çünkü okun taşıdığı zehirin miktarı bu hayvanları öldürmek için yetersizdir.

Bororo saraylarının görkeminden sonra Nambikwara'ların içinde yaşadıkları yokluk inanılmaz gibi gelir. Kadınlar da erkekler de hiçbir şey giymezler ve fiziksel yapılarıyla olduğu kadar, kültürlerinin fakirliğiyle de komşu boylardan ayrılırlar. Nambikwara'lar kısa boyludur; erkekler 1.60, kadınlarsa 1.50 civarındadır. Nambikwara kadınlarının belleri, birçok Güney Amerika yerlilerinin kadınlarında da olduğu gibi çok belirgin değildir, ama kolları ve bacakları genelde görüldüğünden daha zarif, el ve ayakları daha küçük, bilekleri daha incedir. Nambikwara'ların tenleri de daha koyudur. İçlerinden çoğu, vücutlarını morumsu yuvarlak lekelerle kaplayan deri hastalıklarına yakalanmıştır. Ama üstünde yuvarlanmayı sevdikleri kumlar, sağlıklı bireylerin derilerine yapışarak bej renkli bir kadife görünümü verir ve bu özellikle genç kadınlara üstün bir çekicilik kazandırır. Kafaları uzundur, çizgileri çoğu zaman ince ve düzgündür; bakışları canlıdır. Moğol soylu toplulukların birçoğunda raslandığından daha gelişkin bir kıl örtüleri vardır; saçları ender olarak tam siyahtır ve hafifçe dalgalıdır. Bu fiziksel görünüm, onları ilk ziyaret eden yabancıları şaşırtmış ve çiftliklerden kaçıp, *quilombo*'lara, başkaldırmış köle kolonilerine sığınmış Siyahilerle bir karışımın ürünü olabilecekleri varsayımını esinlendirmiştir. Ama eğer Nambikwara'lar yakın bir dönemde siyah kanla karışmış olsalardı, hepsinin kanının bizim saptamış olduğumuz gibi, (0) grubunda olması mümkün değildi. Bu durum, salt yerli bir

kökenden geldiklerini kanıtlamasa bile, en azından yüzyıllar süren bir demografik yalıtım içinde bulunduklarını gösterir. Bugün Nambikwara'ların fiziksel tipleri bize daha kolay açıklanabilir görünüyor; bu tip, Brezilya'da, Minas Gerais eyaletindeki arkeolojik sitlerden biri olan Lagoa Santa mağaralarında kemikleri bulunmuş olan eski bir ırkın tipine benziyor. Bense onlarda, Vera-cruz bölgesinde kimi heykellerde ve kabartmalarda görülen ve şimdi Meksika'nın daha eski uygarlıklarıyla ilişkilendirilen, neredeyse Kafkasyalı yüzleri şaşırarak izliyordum.

Bu benzerlik, maddi kültürlerinin zavallılığı karşısında daha da sarsıcı hale geliyordu. Bu kültür, Nambikwara'ları Orta ve Kuzey Amerika'nın en üstün kültürleriyle ilişkilendirmeyi pek akla yakın saymak olanağını vermiyor, onları daha çok taş devrinin kalıntıları olarak görmeye itiyordu. Kadınların bütün giysileri, bellerine bağladıkları kabuklardan yapılmış ince bir yuvarlak taneler dizisiyle, gerdanlık olarak boyunlarına astıkları ya da omuzlarından çaprazlamasına geçirdikleri birkaç başka diziden ve sedef ya da tüyden yapılma küpelerle, büyük kabuklu domuzun kabuğundan oyulmuş bilezikler ve kimi zaman da pazularına ya da ayak bileklerine sardıkları (erkekler tarafından dokunmuş) pamuklu ince şeritlerden ibaretti. Erkeklerin giysileri daha da basitti: zaman zaman bele asılmış, cinsel organın üst tarafında duran samandan bir püskül.

Silâhları arasında yay ve okların dışında ayrıca bir tür yassılaştırılmış kargı da vardı, ama savaşmaktan çok büyü amacıyla kullanılıyor gibiydi. Onun sadece kasırgayı defetmek ya da doğru yöne savrularak bozkırın kötü ruhları *atasu*'ları öldürmek için kullanıldığını gördüm. Yerliler, yıldızları ve çok korktukları öküzleri aynı adla belirlerler. (Ama aynı dönemde tanıdıkları katırları kolayca öldürüp yemektedirler.) Kol saatim de onlara göre bir *atasu* idi.

Nambikwara'ların sahip oldukları bütün mallar, göçebe yaşamları sırasında kadınların taşıdıkları küfelere kolayca sığar. Bu küfeler boylamasına yarılmış Hint kamışından yapılır. Bunlar (birbirlerini dik açıyla kesen iki çift ve yatık dolanan bir çift olmak üzere), altı sapla ve yıldız biçiminde geniş boşlukları olan bir ağ meydana getirecek biçimde aralıklı olarak örülür. Üst tarafına doğru hafifçe genişleyerek yükselir, altta ise eldiven parmağı gibi kapanır. Yükseklikleri birbuçuk metreye kadar çıkabilir; böylece kimi zaman taşıyanların boyuna varır. Dibe yapraklara sarılmış biraz manyok küspesi konur; üstüne eşyalar ve âletler yüklenir: su kabağından kaplar; Hint kamışının keskin bir parçasının, kabaca yon-

tulmuş taşların ya da -bir değiş tokuşla elde edilmiş- bir demir parçasının, kol görevi yapan iki ahşap sap arasına balmumu ve iplerle bağlanmasıyla elde edilen kesiciler; iki elin ayası arasında döndürülen bir çubuğun ucuna takılmış taş ya da demir bir delici parçadan oluşan burgular. Yerliler Rondon Heyetinden aldıkları madeni balta ve kesicilere sahiptir ve taş baltalarını artık sadece kemikten ya da kabuktan nesnelerin üretimi için örs olarak kullanırlar; ama taştan bileme çarklarını ve cilalama araçlarını kullanmayı sürdürmektedirler. Araştırmalarıma başladığım doğu gruplarında çömlekçilik hiç bilinmiyor, diğerlerinde ise çok kaba bir biçimde mevcut. Nambikwara'ların pirogları da yok; akarsuları yüzerek ve kimi zaman çalı çırpı bağlarını cankurtaran simidi gibi kullanarak aşıyorlar.

Bu kaba gereçlere, işlenmiş nesneler diyebilmek güçtür. Nambikwara'ların küfelerinde özellikle, gereksinimler ortaya çıktıkça üretilecek nesneler için gerekli hammaddeler bulunur: çeşitli ağaçlar, özellikle döndürme suretiyle ateş yakmaya yarayanlar, balmumu ya da reçine topakları, bitkisel elyaf yumakları, hayvan kemikleri, dişleri ve tırnakları, post parçaları, tüyler, kirpi dikenleri, ceviz kabukları, nehir kabukları, taşlar, pamuk ve taneler. Bütün bunlar öylesine dağınık bir görünüm sunar ki, bunları derleyen kişi, insan çabasının ürünü olmaktan çok, dev bir karınca ırkının büyüteç altında gözlenen faaliyetinin sonucu gibi görünen, önüne yayılmış bu şeyler karşısında umutsuzluğa düşer. Gerçekten Nambikwara'lar, boylu otlar arasında ilerleyen bir karınca kolunu akla getirirler, her kadın aralıklı hasırdan bir küfe taşımaktadır, kimi zaman yumurtalarını taşıyan karıncalar gibi.

Hamağın icadını borçlu olduğumuz Dönenceler Amerikası'nın yerlileri arasında yoksulluğu simgeleyen, gerek bu gerecin gerekse dinlenmeye ve uyumaya yarayan herhangi bir başka gereçin bulunmayışıdır. Nambikwara'lar yerde ve çıplak uyurlar. Kurak mevsimin geceleri soğuktur, onun için birbirlerine sokularak ve giderek sönen kamp ateşine yaklaşarak ısınırlar. Şafak vakti uyandıklarında, henüz sıcak küllerin içine yuvarlanmış bulurlar kendilerini. Bundan ötürü Paressi'ler onlara bir takma ad vermişlerdir: *uaikoakore*, "toprak üstünde uyuyanlar".

Utiarity'de sonra da Juruena'da komşumuz olan obada, söylediğim gibi, altı aile bulunuyordu: üç karısı ve yeni yetme kızından oluşan reisin ailesi ile herbiri evli bir çift ve bir ya da iki çocuktan oluşan diğer beş aile. Nambikwara'lar, kızkardeşin kızı olan bir yeğenle ya da etnologların çapraz kardeş çocuğu dedikleri türden bir

kızla, hala kızı ya da dayı kızıyla evlenmeyi yeğlediklerinden hepsi birbirleriyle akrabaydılar. Bu koşula uygun yeğenler, doğumlarından itibaren karı ya da koca anlamına gelen bir sözcükle adlandırılırken, diğer yeğenler (iki erkek ya da iki kız kardeşin çocukları olan ve bu nedenle etnologların paralel yeğenler dedikleri) ise birbirlerini karşılıklı olarak kız kardeş ve erkek kardeş olarak adlandırır ve kendi aralarında evlenemezler. Bütün yerliler birbirleriyle gayet iyi anlaşır görünüyorlardı; ama bu kadar küçük bir grupta - çocuklar dahil yirmiüç kişi- bile bazı sorunlar mevcuttu. Genç bir dul erkek, kısa bir süre önce oldukça uçarı bir kızla yeniden evlenmişti. Yeni karısı, ilk evliliğinden olan ve biri yaklaşık altı, diğeri de iki üç yaşındaki iki kız çocukla hiç ilgilenmiyordu. Küçük kardeşine annelik yapan büyük kızın çabalarına rağmen bebek çok ihmal ediliyordu. Aileler çocuğa sırayla bakıyorlar ama bir huzursuzluk da duyuyorlardı. Yetişkinler, bu çocuğu evlat edinmemi çok iyi karşılayabilirlerdi. Ama çocuklar, kendilerine olağanüstü gülünç gelen bir başka halçaresini yeğler gibiydiler: henüz yeni yürümeye başlayan küçük kızı bana getiriyor ve hiçbir yanlış anlamaya yer bırakmayan hareketlerle onunla evlenmemi öneriyorlardı.

Ailelerden bir diğeri, yaşlı bir karı koca ve (o anda orada bulunmayan) kocası tarafından terkedilince onların yanına yerleşen hamile kızlarından oluşuyordu. Bir de yeni kurulmuş bir aile vardı; kadın henüz çocuğunu emziriyordu ve bu koşullarda uygulanan yasakların etkisindeydiler. Henüz sütten kesilmemiş bir bebeğin ana ve babası, nehir sularında yıkanmaları yasaklandığı için fena halde kirli, gıdaların birçoğunu yemeleri yasaklandığından zayıf düşmüş, işsiz güçsüz bir durumdadır ve toplumsal yaşama katılamaz. Erkek kimi zaman birbaşına avlanmaya ya da yaban ürünler toplamaya gider; kadının yemeklerini kocası ya da ana babası sağlar.

Etnologun varlığına, onun not defterine, fotoğraf makinesine kayıtsız kalan Nambikwara'ların incelenmesi çok kolay idiyse de, çalışmalar dil güçlükleri nedeniyle zorlaşıyordu. İlkin özel adların kullanılması onlarda yasaktı; kişileri belirlemek için hat boyunda yaşayan insanlar gibi yapmak, yani yerlilerle, kendilerini belirtecek takma adları birlikte saptamak gerekiyordu. Bunlar, Julio, José-Maria, Luiza türünden Portekiz adları olabileceği gibi, *Lebre* (tazı), *Assucar* (şeker) türünden takma adlar da olabilirdi. Hattâ, çoğunlukla köse olan yerlilerde ender görülen çene sakalı nedeniyle, Rondon'un ya da onun arkadaşlarından birinin Cavaignac [Oku.: Kavenyak] adını verdiği biriyla karşılaşmıştım.

Birgün bir grup çocukla oynuyordum, kızlardan birine bir arkadaşı vurdu; kız yanıma gelip bana sığındı ve büyük bir gizlilikle kulağıma birşeyler fısıldamaya başladı. Söylediğini anlamadım ve birkaç kez tekrar etmesini istemek zorunda kaldım. Sonunda, arkadaşı kendisine oynanan oyunu farketti ve belirgin bir öfke içinde gelip, önemli bir giz niteliğindeki bilgiyi verdi. Kısa bir duraksama ve birkaç sorudan sonra olay hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde aydınlığa kavuştu. Birinci kız intikam almak için bana düşmanının adını söylemişti; diğeri de durumu farkedince misilleme yaparak onun adını bana vermişti. O andan sonra çocukları, pek doğru olmasa bile birbirlerine karşı kışkırtarak hepsinin adını öğrenmek çok kolaylaştı. Ardından aramızda böylece küçük bir suç ortaklığı kurulunca, fazla güçlük çıkarmadan yetişkinlerin de adlarını verdiler. Yetişkinler, aramızdaki bu gizli uzlaşmanın farkına varınca çocuklar cezalandırıldı ve benim bilgi kaynağım kurudu.

İkinci olarak Nambikwara dilinin, hiçbiri bilinmeyen birçok lehçesi vardır. Bunlar birbirlerinden isimlerin çekim ekleri ve kimi fiil biçimleriyle ayrılır. Hat boyunda bir tür *pidgin*[3] konuşulur, bu ancak başlangıçta yararlıdır. Böylece, yerlilerin iyi niyeti ve zekâ kıvraklığının da yardımıyla, Nambikwara dilinin başlangıç bilgilerini elde ediyordum. Ne mutlu ki bu dilde kimi büyülü sözcükler - doğu lehçesinde *kititu*, diğerlerinde *dige*, *dage* ya da *tchore* [oku.: çore]- de vardı; bunları isimlere eklemek suretiyle onları fiil haline dönüştürmek ve gerektiğinde de bir olumsuz ekle tamamlamak mümkün oluyordu. Her ne kadar bu "temel" Nambikwara dili daha incelikli düşünceleri ifade etmek için yeterli değil idiyse de, bu yöntemle herşey söylenebiliyordu. Yerliler de bunun farkındalar, çünkü Portekizce konuşmayı denediklerinde bu yolu tersine kullanıyorlar; böylece "kulak" ve "göz", sırasıyla duyma -ya da anlama- ve görme anlamına geliyor ve aksi kavramları da *orelha acabô* ya da *ôlho acabô* "kulak, ya da göz bitiriyorum..." diyerek ifade ediyorlar.

Nambikwara dili biraz boğuk bir ses verir, sanki fısıldanıyormuş ya da nefes içe çekiliyormuş gibi konuşulur. Kadınlar dilin bu özelliğini belirginleştirmeyi sever ve kimi sözcükleri bozarak söylerler (örneğin *kititu* onların ağzında *kediutsu* biçimini alır); sözcükleri dil ucuyla eklemleyerek, çocukların söyleyişini andırır biçimde mırıldanırlar. Söyleyişleri yapmacıklı ve özentilidir ve bu tamamiyle bilinçlidir. Sözlerini anlamayıp yinelemelerini rica ettiğimde, kendilerine özgü üslûbu şakacıktan abartırlar. Umutsuzluğa düşer, vazgeçerim; gülmekten kırılırlar ve alaylar sürer: beni yenmişlerdir.

Sözcük soneklerinin dışında Nambikwara dilinin, bir de varlıkları ve nesneleri on kadar kategoriye ayıran, aynı sayıda başka sonekler de kullandığını kısa sürede farkedecektim: saç, kıl ve tüy; sivri nesneler ve delikler; bükülmez ya da esnek uzun cisimler; mevyeler, taneler ve yuvarlak nesneler; sarkan ya da titreyen şeyler; şişmiş ya da sıvı dolu cisimler; kabuk, deri ve diğer kaplamalar vd. Bu gözlem bana, Orta ve Kuzeybatı Amerika'da raslanan bir başka dil ailesiyle bir kıyaslama yapmayı esinlendirmiştir. Bu, bugünkü Kolombiya'nın olduğu yerde varolmuş ve Meksika ile Peru uygarlıkları arasında kalan bir büyük uygarlığın dili olan Şibşa'dır [chibcha]. Nambikwara dili belki de onun güneydeki bir kalıntısı olabilirdi[4]. İşte size, görünümlere aldanmamak için bir neden daha. Bütün yoksulluklarına rağmen, fiziksel tipleriyle en eski Meksikalıları, dillerinin yapısıyla da Şibşa Krallığını akla getiren yerliler, gerçek ilkeller olamaz. Henüz hiçbir şey bilmediğimiz bir geçmiş ve bugün içinde yaşadıkları coğrafi çevrenin çetinliği, belki de günün birinde, tarihin ballı böreği esirgediği bu uzak düşmüş insanların başına gelenleri açıklayabilecektir.

XXVII
Aile Yaşamı

Nambikwara'lar şafakla birlikte uyanırlar. Ateşi canlandırıp soğuk gecenin ardından iyi kötü ısınır sonra, akşamdan ne kalmışsa onunla, hafif bir yemek yerler. Biraz sonra erkekler, gruplar halinde ya da ayrı ayrı avlanmaya gider. Kadınlarsa kampta kalıp yemek işlerine dalar. İlk kez güneş yükselmeye başladığında yıkanırlar. Kadınlar ve çocuklar çoğu zaman oyun olsun diye birlikte suya girerler. Kimi zaman bir ateş yakılır ve sudan çıktıklarında, doğal titremelerini neşe içinde abartarak, ısınmak için o ateşin önüne çömelirler. Gün boyunca birçok kez yıkanacaklardır. Günlük işler fazla değişmez. Yemeklerin hazırlanması en fazla zaman ve özen gerektiren faaliyettir: manyok rendelemek ve sıkmak, sonra lâpayı kurutmak ve pişirmek, ya da yemeklerin birçoğuna katılan ve onlara bir acı badem rayihası veren *cumaru* cevizinin kabuğunu soymak ve kaynatmak gerekir. Gereksinme duyulduğunda kadınlar ve çocuklar da yiyecek toplamaya ya da koparmaya çıkarlar. Eğer yeterli yiyecek varsa, kadınlar yere çömelip ya da dizçöküp topukları üstüne oturarak iplik eğirirler. Yahut da ceviz kabuklarını ya da nehir kabuklarını yontup cilalayarak ipe dizerler, küpeler ve başka süs eşyaları yaparlar. Ve eğer çalışmaktan canları sıkılırsa birbirlerinin bitlerini ayıklar, dolanır ya da uyurlar.

Günün en sıcak saatlerinde kamp suskundur; uyuyan ya da sessiz sakinler, barınaklarının yetersiz gölgesine sığınmışlardır. Diğer saatlerde konuşarak işlerini yaparlar. Hemen herzaman neşeli ve gülümseyen yerliler birbirleriyle şakalaşırlar; kimi zaman da yüksek kahkahalara yolaçan, belden aşağı ya da dışkılara atıfta bulunan lâflar atılır. Çalışma, ziyaretler yüzünden ya da sorulan sorular üzerine sık sık kesilir; iki köpek ya da bir çift bilinen kuş çiftleşi-

yorsa eğer, işler durur, herkes olayı hayranlık içinde dikkatle izler; sonra bu önemli olay konusunda yorumlar yapılır ve ardından yeniden işe bakılır.

Çocuklar günün büyük bir bölümünde tembel tembel dolanırlar. Kız çocukları zaman zaman büyüklerine yardım eder, işsiz oğlanlarsa akarsuyun kıyısında balık avlar. Kampta kalan erkekler hasır örer, ok ve müzik âletleri yapar, kimi zaman da ev işlerine küçük katkılarda bulunurlar. Aileler genellikle uyumludur. Saat 3 ya da 4'te diğer erkekler avdan döner, kampta bir canlılık başlar, konuşmalar daha bir hareketlilik kazanır, aile gruplarından başka öbekleşmeler oluşur. Manyok gevrekleri ve gün boyunca ele geçen şeylerle karın doyurulur. Akşama doğru, o günlük görevlendirilen birkaç kadın gece ateşi için gerekli ağaç ve çalı çırpıyı kesmek ya da toplamak üzere yakın bozkıra çıkarlar. Alacakaranlıkta, gerilmiş bir kuşakla bağladıkları yükün altında kamburlaşmış döndükleri görülür. Yükü sırtlarından indirmek için yere çömelir ve hafifçe arkaya kaykılırlar; Hint kamışından küfelerini yere dayar ve kuşağı salıverirler.

Dallar kampın bir köşesine yığılır ve herkes ihtiyaç duydukça gidip oradan alır. Ailelerden herbiri, parlamaya başlayan kendi ateşinin çevresinde yeniden biraraya gelir. Gece sohbetle ya da danslar ve şarkılarla geçer. Kimi zaman bu eğlenceler çok geç saatlere kadar sürer. Ama çoğunlukla birkaç dostça okşama ve güreşmeden sonra, çiftler daha sıkı bir şekilde birbirlerine sokulur, anaalar çocuklarına sarılır ve sessizlik yerleşir. Gecenin içinde yanan odunun çıtırtısından, ateşi besleyen birinin hafif adımlarından, bir köpeğin havlamasından ve bir çocuğun ağlamasından başka birşey duyulmaz olur.

Nambikwara'lar çok çocuklu değildir; daha sonraları çocuksuz çiftlerin hiç de az olmadığını farkettim. Bir ya da iki çocuk yeterli bir sayı gibi görünüyor ve bir ailede üç çocuktan fazlasına ancak istisnai olarak raslanıyor. Son doğan çocuk ana sütünden kesilmediği sürece, demek ki çoğu zaman üç yaşına gelinceye kadar eşler arasında cinsel ilişki yasaktır. Ana, çocuğunu oyluğunun üstünde bacakları iki yana sarkıtılmış biçimde, ağaç kabuğundan ya da pamuktan geniş bir kuşakla bağlı olarak taşır. Küfesine ek olarak bir tane daha çocuk taşıması olanaksızdır. Göçer yaşamının gerekleri, çevrenin yoksulluğu, yerlileri çok ihtiyatlı davranmaya zorlar. Gerektiğinde kadınlar, çocuk düşürmek için tıbbi bitkilere ya da mekanik yöntemlere başvurmaktan kaçınmazlar.

Oysa yerliler çocuklarına karşı çok içten bir sevgi duyarlar; bu-

nu dışavurur ve karşılığını da görürler. Ama bu duygular, kimi zaman engel olamadıkları bir hırçınlık ve istikrarsızlıkla perdelenir. Küçük bir oğlan hazımsızlık çekmektedir; başı ağrır, kusar, günün yarısını inlemekle yarısını da uyumakla geçirir. Kimse onunla ilgilenmez, çocuğu gün boyunca yalnız bırakırlar. Akşam olunca annesi ona yaklaşır, uyurken yavaşça bitlerini ayıklar; diğerlerine uzak durmalarını işaret eder ve ona kollarının arasında bir tür beşik kurar.

Genç bir anne, bebeğinin sırtına hafif hafif vurarak onunla oynamaktadır, bebek gülücükler içindedir; ama anne oyuna kendisini öylesine kaptırmıştır ki gittikçe daha sert vurur, sonunda bebek ağlamaya başlar. O zaman durur ve onu teselli eder.

Daha önce sözünü ettiğim o öksüz kızın, bir dans sırasında gerçek anlamda ayaklar altında kaldığını gördüm; yere düşmüştü, yaygın coşku içinde kimsenin ona bakacak hali yoktu.

Hoşlarına gitmeyen birşey olursa çocuklar annelerine vurmaktan çekinmiyorlar; anneleri de karşı gelmiyor. Çocuklar cezalandırılmıyor ve hiçbirinin birkez olsun dövüldüğünü, hattâ şakalaşma dışında, dövülmekle tehdit edildiğini bile görmedim. Bazen bir çocuğun canı yandığı, kavga ettiği veya açıktığı için, yahut da bitlerinin temizlenmesini istemediği için ağladığı olur. Ama sonuncusu çok ender görülür. Çünkü bitlerin ayıklanması, bu işi yaptıranın hoşuna gittiği kadar yapanı da eğlendirir; bu ayrıca bir ilgi ve sevgi işareti olarak da görülür. Bitlerini ayıklatmak isteyen çocuk ya da erkek başını, önce bir yanını sonra öteki yanını üste getirecek biçimde kadının dizlerine koyar. Kadın, saçları çizgi çizgi ayırarak ya da tutam tutam saydamlaştırarak elden geçirir. Yakalanan bit hemen ezilir. Bitleri ayıklanan çocuk ağlarsa eğer, ailenin bir başka üyesi ya da daha büyük bir çocuk tarafından teselli edilir.

Çocuğuyla birlikte bir annenin görünümü neşe ve canlılık saçar. Anne barınağın samanları arasından çocuğuna bir şey uzatır ve çocuk tam onu yakalayacağı zaman geri çeker: "Önünden tut! Arkasından tut!" Ya da çocuğunu kucaklar, gülücükler içinde onu yere atar gibi yapar: "*amdam nom tebu*", seni atacağım! Bebek çok tiz bir sesle "*nihui*" diye bağırır; hayır istemiyorum!

Bunun karşılığında çocuklar analarına endişeli ve koruyucu bir sevgiyle bağlıdırlar; avdan paylarına düşeni almalarını dikkatle gözetirler. Çocuk ilkin anasının yanında yaşamıştır. Yürümeye başlayıncaya kadar yolculuklar sırasında kendisini o taşımıştır; daha sonra onun yanında yürümüştür. Baba avlanmaya gittiğinde köyde ya da kampta onunla kalmıştır. Ama gene de birkaç yıl sonra

cinsler arasında bir farklılaşma görülür. Baba, kızından daha çok oğluyla ilgilenir çünkü ona erkek işlerini öğretecektir. Bu, ana ile kızı arasındaki ilişkiler için de geçerlidir. Ama baba ile çocukları arasındaki ilişkilerde biraz önce belirttiğim aynı sevgi, aynı ilgi gözlenebilir. Baba çocuğunu omuzunun üstünde gezdirir, onun küçük kollarına uygun silâhlar üretir.

Sonra, geleneksel mitosları, küçükler tarafından daha kolayca anlaşılacak bir üslûp içinde, çocuklara baba anlatır. "Herkes ölmüştü! Hiçkimse kalmamıştı! İnsan yoktu! Hiçbir şey yoktu!" İlk insanlığın yokoluşunu anlatan Güney Amerika'nın tufan söylencesi, çocuklara nakledilirken işte böyle başlar.

Çokeşli evliliklerde, birinci evlilikten olan çocuklarla, genç üvey anaları arasında özel ilişkiler oluşur. Üvey analar çocuklarla, grubun bütün küçükleriyle paylaştıkları bir arkadaşlık içindedirler. Ne kadar küçük olursa olsun gene de bu grup içinde, ırmakta birlikte yıkanan, doğal ihtiyaçlarını gidermek için çalılıklara birlikte giden, birlikte tütün içen, şakalaşan ve sırayla birbirlerinin yüzüne salyalarını fışkırtmak gibi pek sevimli olmayan oyunlara girişen bir genç kadınlar ve kızlar topluluğunun varlığını gözlemek mümkündür. Bunlar keyif alınan yakın ilişkilerdir; ama bizim toplumumuzda genç oğlanlar arasında kurulanlar gibi, kibarlıktan uzak ilişkilerdir. Bunlar çok ender olarak bir yardımlaşma ya da bir özel ilgi içerir; ama oldukça ilginç bir sonuç yaratır: kız çocuklar oğlanlardan daha çabuk bağımsız hale gelirler. Genç kadınları izler, onların faaliyetlerine katılırlar. Oysa kendi başlarına bırakılan oğlanlar, benzer türde gruplar oluşturmak için usulca girişimlerde bulunurlarsa da pek başarılı olamaz ve en azından ilk çocukluk yıllarında daha çok analarının yanında kalırlar.

Küçük Nambikwara'lar oynamayı bilmezler. Samanı örerek ya da sararak kimi nesneler yaptıkları olur, ama güreşmekten ya da birbirlerine muziplik yapmaktan başka eğlenceleri yoktur ve büyüklerin yaşamının benzeri bir yaşam sürerler. Kızlar iplik eğirmeyi öğrenir, dolanır, güler ve uyur; oğlanlar daha geç bir dönemde küçük yaylarla ok atmayı ve eril işleri öğrenmeye başlar (sekiz on yaşına doğru). Ama hem kızlar hem de oğlanlar, Nambikwara'ların hayatını etkileyen temel ve kimi zaman trajik sorunun, beslenme sorununun ve bu konuda onlardan beklenen etkin katılımın bilincine çok çabuk erişirler. Koparma ve toplama gezilerine büyük bir coşkuyla katılırlar. Kıtlık döneminde onları sık sık kamp yakınlarında kendi yiyeceklerini ararken, kökleri sökmeyi denerken ya da çekirge avlamak için ellerinde yaprakları yolunmuş bir uzun dal,

parmak uçlarına basarak otlar üzerinde yürürken görmek mümkündür. Kızlar, boyun ekonomik yaşamında kadınlara nasıl bir iş düştüğünü bilir ve bunu başarmak için sabırsızlık gösterirler.

Örneğin, annesinin kardeşini taşırken kullandığı kuşak içinde bir köpek yavrusunu şefkatle gezdiren bir kıza raslıyorum ve soruyorum: "Bebe köpeğini mi okşuyorsun?" Ağırbaşlılıkla yanıtlıyor: "Büyüdüğüm zaman yaban domuzlarını, maymunları vuracağım; havladığı zaman hepsini öldüreceğim!"

Ayrıca bir de dilbilgisi yanlışı yapıyor. Babası yanlışını gülerek düzeltiyor: kullanmış olduğu eril *ihondage*, "büyüdüğüm zaman" yerine, onu dişili *tilondage*'yi kullanması gerekirdi. Bu yanlış ilgi çekicidir. Çünkü kadınlara özgü ekonomik işleri, erkeklerin imtiyazında bulunan işler düzeyine çıkartmak isteğini göstermektedir. Kızın kullandığı terimin tam anlamı "bir sopa (burada, toprağı eşeleyerek kazmaya yarayan sopa) ya da bir topuzla vurarak öldürmek" olduğuna göre, sanki farkında olmayarak, kadınların koparma ve (küçük hayvanların yakalanmasıyla sınırlı) toplama faaliyetini, erkeklerce yay ve oklarla gerçekleştirilen avla bir tutmayı denemektedir.

Kardeş çocuğu olmakla, birbirlerini "karı" ya da "koca" olarak isimlendirme konumunda bulunan çocukların ilişkilerini ayrıca ele almak gerekiyor. Kimi zaman gerçek karı kocalar gibi davranıyor, akşamları aile ocağını terkedip, yanmakta olan odunlardan birazını götürüp kampın bir yerine kendi ateşlerini yakıyorlar. Ardından, imkânları elverdiği ölçüde büyüklerinin aşk oyunlarını tekrarlıyorlar. Büyüklerse olaya gülerek bakıyor.

Evcil hayvanlardan sözetmeden bu konuyu kapatamam. Bunlar bir yandan çocuklarla çok içli dışlı yaşar, bir yandan da onlar gibi muamele görürler: sahipleriyle birlikte yemeğe oturur, aynı sevgi ve ilgiye -bitlerinin ayıklanması, kendileriyle oyun oynanması, konuşulması, okşanma- muhatap olurlar. Nambikwara'lar çok sayıda evcil hayvana sahiptir. Önce köpekler vardır, sonra Rondon Komisyonu tarafından bölgeye getirilenlerin neslini sürdüren horozlar ve tavuklar; maymunlar ve papağanlar, çeşitli türlerden kuşlar ve bazen de domuzlar, yaban kedileri ya da *koati*'ler vardır. Sadece köpek, sopayla avlanma sırasında kadınlara yardımcı bir göreve sahip görünmektedir. Erkekler yayla avlanırken hiçbir zaman köpeklerden yararlanmaz. Diğer hayvanlar sadece süs için beslenir. Nambikwara'lar onların etlerini, yumurtalarını yemezler, kaldı ki tavuklar da zaten bozkırda yumurtlar. Ama evcilleştirmeyi denerken öldürdükleri bir kuş yavrusunu yemekten kaçınmazlar.

Yolculuklar sırasında yürüyebilen hayvanlar dışındakiler, diğer eşyalarla birlikte yüklenirler. Kadınların saçlarına tutunan ve kuyruklarını boylarına dolayan maymunlar onlara zarif birer canlı miğfer oluşturur. Papağanlar ve tavuklar küfelerin tepesine tünerler; öteki hayvanlar kucakta taşınır. Hiçbirinin önüne öyle fazla besin konulmaz ama kıtlık günlerinde bile paylarını alırlar. Bunun karşılığında oba için bir oyalanma ve eğlence konusudurlar.

Şimdi de yetişkinlere bakalım. Nambikwara'ların gönül işlerine bakışı onların *tamindige mondage* sözüyle özetlenebilir. Çok zarif bir çeviri olmasa bile bunun tam karşılığı şudur: "Aşk yapmak iyidir." Günlük yaşamda raslanan erotik havadan daha önce sözetmiştim. Gönül işleri, yerlilerin ilgisini ve merakını en ileri derecede çekmektedir; bu konulardan sözetmeye çok isteklidirler ve kampta konuşulanlar arasında buna ilişkin esinlemeler ve üstü örtülü sözler çoktur. Cinsel birleşmeler genellikle gece, kimi zaman kamp ateşlerinin yanında gerçekleşir. Ama çoğunlukla çiftler kıra yönelir, yüz metre kadar uzağa giderler. Bu hareketleri hemen farkedilir ve çevrede neşeli bir dalgalanma yaratır. Olayla ilgili yorumlar yapılır, şakalaşılır, hattâ küçük çocuklar bile nedenini çok iyi bildikleri bir heyecan içindedir. Bazen erkekler, genç kadınlar ve çocuklardan oluşan küçük bir grup, çiftin peşinden gider. Dalların arasından, birbirleriyle fısıldaşarak ve gülüşlerini bastırmaya çalışarak olayın ayrıntılarını izler. Şevişen çift gözetlenmekten hiç memnun olmaz ama gene de bu oyuna katılmalarında ve köye dönüşlerinde hedef olacakları takılma ve alaylara katlanmalarında fayda vardır. Bir başka çiftin birincisini örnek aldığı ve kırda yalnızlığı aradığı olur.

Ne var ki bu olaylar enderdir ve cinsel birleşmeyi kısıtlayan yasakların varlığı da bu durumu tam olarak açıklayamaz. Bunun gerçek nedeni daha çok yerlilerin yaradılışında aranmalıdır. Çiftlerin bu kadar istekle ve herkesin önünde giriştikleri ve çoğu zaman oldukça cüretli aşk oyunlarında hiçbir zaman bir ereksiyon başlangıcı görmedim. Sanki fiziksel olmaktan çok, oyun ve duygu düzleminde bir zevk arar gibiydiler. Nambikwara'lar, Orta Brezilya'da yaşayan bütün topluluklarda görülen penis kılıfını kullanmaktan belki de bu nedenle vazgeçmiş olabilirler. Gerçekten bu nesnenin işlevi, ereksiyonu önlemek değilse bile en azından onu taşıyan kişinin cinsel bir yöneliş içinde bulunmadığını kanıtlamak olabilir. Bütünüyle çıplak yaşayan bu insanlar da bizim utanma dediğimiz şeyin yabancısı değildir; sadece sınırını biraz daha ileriye götürürler.

Melanezya'nın kimi yörelerinde olduğu gibi Brezilya yerlilerinde de utanmanın sınırı, vücudun iki farklı örtünme derecesi arasında değil de, sükunet ile tahrik olma arasındadır.

Ama bu ince ayırımlar, yerlilerle bizim aramızda bazı yanlış anlamalara neden olabilirdi ve bundan ne biz ne de onlar sorumlu tutulabilirdik. Örneğin ayaklarımın dibinde, kumlar içinde gülüşerek oynaşan, çırılçıplak bir ya da birkaç güzel genç kızın ortaya koyduğu görüntüye kayıtsız kalmak güçtü. Yıkanmak için nehire gittiğimde sadece bayıldıkları sabunumu kapmak amacında olan - yaşlı ya da genç- beş altı kişinin saldırısı beni çoğu zaman sıkıntıya sokuyordu. Günlük yaşamın her anında bu türden teklifsizliklerle karşılaşıyordum. Uruku ile boyandıktan sonra öğle uykusuna yatan bir yerli kadının ardından bana kırmızı bir hamak kaldığı çok oluyordu. Ya da çevremde kaynak kişilerle, yere oturmuş çalışırken, birinin gömleğimin eteğini çekiştirdiğini duyuyordum: Burnunu temizlemek amacıyla, herzaman yapıldığı gibi pense biçiminde ikiye bükülerek kullanılan bir ince dalcık aramak zahmetine katlanmak yerine gömleğimi kullanan bir kadın.

Her iki cinsin birbirlerine karşı tutumlarını iyi kavrayabilmek için, Nambikwara'larda *çiftin* temel niteliğini akıldan çıkarmamak gereklidir. Evli çift tam anlamıyla bir ekonomik ve psikolojik birim oluşturur. Durmadan oluşan, dağılan ve yeniden oluşan bu göçer obalarında çift (en azından kuramsal düzlemde) istikrarlı gerçeklik olarak görünmektedir. Üyelerinin geçimini sağlayan da sadece odur. Nambikwara'ların ekonomik yapıları iki yönlüdür: bir yandan avcılık ve bahçecilik, bir yandan da toplayıcılık ve koparma. Birincisi erkeklerin ikincisi ise kadınların görev alanına girer. Erkekler grubu yayları ve oklarıyla bütün bir gün boyunca avlanmak üzere yollanınca, ya da yağmur mevsiminde bahçelerde çalışırken, kadınlar ellerinde kazı sopaları, çocuklarıyla birlikte savanda dolanır, yolları üstünde rasladıkları ve beslenmelerine yarayacak her şeyi toplar, koparır, vurur, tutar, yakalarlar: taneler, meyveler, üzümsüler, kökler, yumrucuklar, her türden küçük hayvanlar. Günün sonunda, çift, ateşin başında biraraya gelir. Manyok olgunsa eğer ve yeterince kalmışsa, erkek bir miktar kök getirir, kadın da bunları rendeleyerek ve sıkarak çörek yapar; av verimli olmuşsa, av eti parçalarını aile ocağının yakıcı külleri arasına gömerek çabucak pişirirler. Ama yılın yedi ayı boyunca manyok nadir bulunur, av ise talihe kalmıştır. Bu verimsiz kumlarda az sayıda av hayvanı, aralarında geniş yarı kurak bozkır parçaları bulunan birbirlerine uzak kaynaklar çevresindeki otlakların ve gölgelerin dışına pek

çıkmazlar. Bu nedenle ailenin geçimi büyük ölçüde kadınların topladıklarıyla sağlanır.

Yılın yarısı boyunca, Nambikwara'ların açlıktan ölmemek için tek çaresi olan ve insanı dehşete düşüren bu küçük sofraları sık sık paylaştım. Erkek, yorgun ve sessiz kampa dönüp de hiç kullanamadığı yayını ve oklarını yere bırakınca, kadının küfesinden acıma duygusu veren birşeyler çıkarılır: *buriti* palmiyesinin turuncu meyvelerinden birkaç tane, iki büyük zehirli örümcek, minicik kertenkele yumurtaları ve birkaç küçük kertenkele, bir yarasa, *bacaiuva* ya da *uaguassu* palmiyesinin küçük cevizleri, bir avuç çekirge... Yumuşak meyveler suyla dolu bir su kabağı içinde elle ezilir, cevizler taşla kırılır, hayvanlar ve kurtçuklar karmakarışık küle gömülür. Ve sonra bir beyazın açlığını bastırmaya yetmeyecek ama burada bir aileyi besleyen bu yemek neşe içinde mideye indirilir.

Nambikwara'lar *genç* ve *güzel* kavramlarını tek bir sözcükle, *yaşlı* ve *çirkin* kavramlarını da bir başka sözcükle dile getirirler. Demek ki estetik yargıları esas olarak insani ve özellikle cinsel değerlere dayalıdır. Ama cinslerin birbirlerine gösterdikleri ilgi karmaşık bir nitelik taşır. Genelde erkekler kadınları kendilerinden biraz farklı görürler; yerine göre onlara arzuyla, hayranlıkla ya da şefkatle bakarlar. Bu üç sözcüğün birbirine geçişimliliği bile başlıbaşına bir saygının ifadesidir. Ama cinslerarası işbölümü, temel görevi kadınlara (ailenin beslenmesi büyük ölçüde onların toplama ve kopartma faaliyetine dayandığı için) veriyor olsa bile bu, aşağı sayılan bir faaliyet türüdür. Yüceltilen yaşam biçimi, tarımsal üretim ya da avcılık faaliyetine yönelik olandır: çok manyok üretmek ve büyük hayvanlar avlamak, nadiren gerçekleşse bile sürekli düşlenen amaçlardır. Oysa tesadüfen toplanan azık hergünkü rızkları olarak görülür ve gerçekten de öyledir. Çocuklar ve kadınlar tarafından toplandığı için, "çekirge yemek" deyimi Nambikwara folklorunda Fransızcadaki "kudurmuş inek yemek"[5] deyimiyle eş anlamlıdır. Buna koşut olarak kadına, sevilen, değerli ama ikincil önemde bir mal gözüyle bakılır. Erkekler arasında, kadınlardan iyi niyetli bir acımayla sözetmek, onlara biraz da alaycı bir hoşgörüyle hitabetmek usuldendir. Kimi sözler erkeklerin ağzından çok sık duyulur: "Çocuklar bilmez, ben bilirim, kadınlar bilmez"; ve kadınlar grubundan, *dosü*'den [*doçu*], onların şakalaşmalarından, aralarındaki sohbetlerden sevgi ve alayla karışık bir üslûpla sözedilir. Ama bu sadece bir topluluk davranışıdır. Kamp ateşinin başında karısıyla yalnız kaldığında erkek, onun şikayetlerini dinleyecek, is-

teklerini karşılayacak ve bir yığın iş için desteğini talep edecektir. Erkeklerin kendi aralarındaki böbürlenmeleri, birbirleri için taşıdıkları önemin bilincindeki iki ortağın işbirliği gerektiğinde yokolur.

Erkeklerin kadınlar karşısındaki tutumunda gözlenen bu iki yönlülüğün tam bir karşılığı, kadınlar grubunun da iki yönlü davranışında görülebilir. Kadınlar kendilerini ayrı bir topluluk olarak düşünür ve bunu birçok yolla açığa çıkarırlar. Erkekler gibi konuşmadıklarını daha önce belirtmiştik. Bu, özellikle çocuksuz genç kadınlar ve evlenmeksizin bir erkekle birlikte yaşayanlarda görülür. Anneler ve yaşlı kadınlarda da zaman zaman görülmekle birlikte, bu farklı konuşma biçimi onlarda çok daha az belirgindir. Ayrıca genç kadınlar, çocuklar ve yeni yetmelerle birlikte olmaktan hoşlanır, onlarla oynar ve eğlenirler; nihayet bazı Güney Amerika yerlilerine özgü o insani yaklaşım içinde hayvanlarla ilgilenenler de kadınlardır. İşte bütün bunlar grup içinde kadınları çevreleyen, hem çocuksu hem neşeli, hem özentili hem tahrik edici, özel bir havanın oluşumuna yolaçar. Avdan ya da bahçelerinden dönüşte erkekler de bu havaya girerler.

Ne var ki, özellikle kendi görevleri olan bir işe giriştiklerinde, kadınlarda apayrı bir tutum gözlenir. Zanaatlarıyla ilgili işleri, kampın sessizliğinde, çember oluşturacak biçimde sırt sırta oturarak, maharetle ve sabırla gerçekleştirirler. Yolculuk sırasında, bütün ailenin varlığının ve yiyeceğinin konulduğu ağır küfeyi ve okları güvenle taşırlar. O sırada erkek, elinde yay ve bir iki ok, tahta kargı ya da kazı sopasıyla önden yürümekte, dikkatini, koşan bir hayvanı ya da yakınından geçeceği bir meyve ağacını kaçırmamak için uyanık tutmaktadır. İşte o zaman, taşıma kuşağını alınlarına dolamış ve tersine çevrilmiş çan biçimindeki küfelerini sırtlamış bu kadınların kilometreler boyunca kendilerine özgü adımlarla yürüyüşlerini gözlersiniz: Baldırlar birbirine yapışık, dizler bitişik, ayak bilekleri ayrık, ayakları içe dönük, ağırlıklarını ayaklarının dış kenarlarına vererek ve kalçalarını sallayarak yürürler; yürekli, canlı ve neşeli.

Ekonomik işlevlerle psikolojik tutumlar arasındaki bu zıtlık felsefi ve dini düzleme de yansıtılır. Nambikwara'larda erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkiler, yaşamlarının örgütlenişini yönlendiren iki kutba göre düzenlenmiştir. Bir yanda yerleşik tarımsal yaşam vardır ve bu, erkeklerce gerçekleştirilen iki faaliyete dayalıdır: kulübelerin inşa edilmesi ve bahçe tarımı. Bir yanda da göçer yaşam dönemi vardır; bu dönemde ailenin besini, özellikle kadınların

toplama ve derleme faaliyetleriyle sağlanır. Bunlardan biri besin güvenliğini ve keyfini yaşatır, diğeriyse serüven ve kıtlık demektir. Nambikwara'lar, yazlık ve kışlık bu iki yaşam biçimini farklı biçimde değerlendirirler. Birincisinden, insanın kaderine boyun eğerek ve bilinçle razı oluşundan, aynı işlerin can sıkıcı biçimde yinelenişinden kaynaklanan bir hüzünle sözederler. Oysa diğerini heyecanla ve keşiflerin coşkusunu taşıyan bir üslûpla betimlerler.

Ama metafizik anlayışları bu ilişkileri tersine çevirir. Ölümden sonra erkeklerin ruhu jaguarlarda cisimleşir; kadınların ve çocukların ruhlarıysa gökyüzüne dağılır ve orada ebediyen kaybolur. Bu ayırım, kadınların tarımsal dönemin başında gerçekleştirilen en kutsal törenlerden uzak tutulmalarının nedenini açıklar. Bu törenlerde, adaklarla "beslenmiş" Hint kamışından kavallar yapılır ve bunlar erkekler tarafından, kadınların duymaması için kulübelerin mümkün olduğunca uzağında çalınır.

Mevsimi olmamasına rağmen bu kavalların sesini duymayı ve bir iki tane edinmeyi çok istiyordum. Israrlarıma dayanamayan birkaç erkek, ancak uzaktaki ormanda yetişen büyük Hint kamışlarından toplamak üzere yola çıktı. Üç dört gün sonra gece yarısı uyandırıldım. Yoldan gelenler bütün kadınların uyumasını beklemişlerdi. Beni birkaç yüz metre öteye götürdüler ve orada, çalılıkların arkasına gizlenerek önce kavallarını yaptılar, sonra da çalmaya başladılar. Dört kavalcı birlikte, tek sesle üflüyorlardı ama sazların hepsi aynı tınlamadığı için, bir armoni bozukluğu duygusuna kapılıyordunuz. Ezgi, o ana kadar alışmış olduğum ve yapıları ile ses aralıkları bakımından bizim kırsal yörelerimizdeki rondoları anıştıran Nambikwara şarkılarınınkinden farklıydı. Balmumu ile birleştirilmiş iki su kabağı parçasından meydana gelen, üç delikli okarinaların genizden gelir gibi tınısıyla çıkarılan tiz seslenişlerle de bir ilgisi yoktu. Buna karşılık, kavallarla çalınan birkaç sesle sınırlı hava, *Sacre*'ın[6] bazı bölümleri ve özellikle de "Action rituelle des ancêtres" başlığını taşıyan bölümündeki tahta nefeslilerin ton değişimleri ile çarpıcı bir yakınlık gösteren kromatik bir nitelik ve ritim çeşitlemeleriyle dikkat çekiyordu. O sırada hiçbir kadın yanımıza sokulmamalıydı. Meraklı ya da dikkatsiz kadın dövülerek öldürülürdü. Bororo'larda da olduğu gibi, dişil unsur gerçek bir metafizik uğursuzlukla kuşatılmıştır; ama Bororo kadınlarının tersine Nambikwara kadınları (burada da soy, ana çizgisini izleyerek aktarılıyor gibi görünmesine rağmen) ayrıcalıklı bir hukuki konumda bulunmamaktadır. Örgütlenme düzeyi böylesine düşük bir toplumda, bu eğilimler billurlaşmamakta ve sentez daha çok, pek be-

lirgin olmayan ve ince ayırımlar taşıyan davranışlardan türetilebilmektedir.

Erkekler, geçici barınaklar ve sürekli taşınan sepetle tanımlanan; her günü büyük bir doyumsuzluk içinde en aykırı besinlerin çıkarılması, toplanması, yakalanmasıyla geçen; yağmura, soğuğa ve rüzgâra karşı sürdürülen yaşam biçiminden, sanki karılarını okşuyormuşçasına sevgiyle sözederler. Bu yaşam biçimi, esas itibariyle kadınların faaliyetlerine dayalıdır ve ölü kadınların rüzgâr ve boranla dört bir yana dağılan ruhlarının bıraktığından daha fazla bir iz bırakmaz. Oysa yetiştirdikleri ürünlerin özgün türleriyle eski ve özgül niteliği kanıtlanmış bulunan ve tarımsal işlemlerin hiç değişmeyen zincirlenişleri nedeniyle, yeniden cisimlenen eril ruhlarla aynı sürekliliğe ulaşan yerleşik yaşamı, süren giden yaz mevsimini ve "bir önceki işleyicisinin ölümü unutulduğunda" yeniden yaşamaya ve ürün vermeye başlayacak tarım alanını ise çok farklı bir gözle görürler.

Dostluktan düşmanlığa bir anda geçebilen Nambikwara'ların davranışlarında gösterdikleri o olağandışı istikrarsızlığı da aynı biçimde yorumlamak mümkün müdür? Onlara yaklaşabilen ender gözlemciler şaşkınlığa uğramışlardır. Utiarity'deki Nambikwara kolu, beş yıl önce misyonerleri katleden koldu. Konuştuğum erkekler bana bu saldırıyı keyifle anlatıyor ve en öldürücü darbeleri vurmuş olma şerefini kendi aralarında paylaşamıyorlardı. Aslına bakacak olursanız onlara kızamazdım. Ben çok misyoner tanıdım ve birçoğunun bilimsel ve insani niteliklerine hayranlık duyarım. Ama 1930'lu yıllarda Orta Mato Grosso'ya nüfuz etmeye çalışan Amerikalı Protestan misyonerler ayrı bir tür oluşturuyordu: Bunların üyeleri Nebraska ya da Güney ve Kuzey Dakota'nın köylü ailelerinden geliyorlardı. Oralarda çocuklar, Cehenneme ve Cehennemde kaynayan yağ kazanlarına harfiyen inanarak büyütülürlerdi. Bu çocuklardan kimileri bir sigorta yaptırır gibi misyonerliği seçiyordu. Böylece selâmetlerini güvence altına aldıktan sonra, onu haketmek için başka birşey yapmaları gerekmediğini düşünüyorlar; mesleklerini, insanı isyana sürükleyen bir sertlik ve insanlık dışı hareketlerle sürdürüyorlardı.

Katliama yolaçan olay nasıl ortaya çıkmıştı? Ben bunu, bana pahalıya malolabilecek bir beceriksizlik sonucunda öğrendim. Nambikwara'lar zehirler konusunda bilgilidirler. Kimi kargabükenlerin [*strychnos*] köklerini saran kırmızı zarı, suda kaynatır sonra bu karışımı, suyunu buharlaştırarak hamur kıvamına gelinceye kadar ateşte tutarlar. Bunun dışında başka bitkisel zehirler de kul-

lanırlar; herkes toz halindeki bu zehirlerden bir miktarını, Hint kamışından ya da tüy saplarından tüpler içinde yanında bulundurur. Bu zehirler ticaretle ya da gönül işleriyle ilintili intikam girişimlerinde kullanılır; bu konuya yine döneceğim.

Daha kuzeyde, kürar zehiri üretimi sırasında başvurulan büyü nitelikli önlemlere ve karmaşık işlemlere gerek duymaksızın, herkesin gözü önünde hazırladıkları bu bilimsel nitelikli zehirler dışında, Nambikwara'ların, daha gizemli nitelikler taşıyan başka zehirleri de vardır. Gerçek zehirleri koydukları tüplerin aynı, başka tüplerin içinde, *bombax* türünde orta kısmı şişkin bir ağaçtan akan reçine parçalarını toplarlar. Bu parçacıklardan birini rakiplerinin üzerine fırlatırlarsa, onda, ağacın görünümüne benzer fiziksel bir değişme yaratacaklarına inanırlar: rakipleri şişecek ve ölecektir. İster gerçek zehirler olsun ister büyülü maddeler, Nambikwara'lar bunları tek bir terimle anlatırlar: *nande.* Demek ki bu sözcüğün anlamı, bizim zehir sözcüğüne yüklediğimiz anlamın ötesine geçmektedir. Her türlü tehdit edici eylemi ve bu türden eylemlere yarayacak ürün ve nesneleri de kuşatmaktadır.

Aşağıda anlatacaklarımı anlamak için bu açıklamalar gerekliydi. Eşyalarım arasında, alt taraflarına asılı küçük bir fitilin yakılmasıyla içindeki hava ısıtılan ve böylece havalanması sağlanan ve Brezilya'da yaz gündönümü kutlamaları sırasında yüzlercesi birden havaya bırakılan, ince kâğıttan yapılmış rengârenk büyük balonlardan birkaç tane bulunuyordu. Bir akşam bunlarla yerlilere bir gösteri yapmak gibi talihsiz bir hevese kapıldım. Balonlardan biri daha yerde ateş aldı ve sanki izleyenler ne olması gerektiğini biliyorlarmış gibi, büyük bir kahkaha dalgası yarattı. İkinci deneme aksine çok başarılı oldu ve balon hızla yükseldi. Öyle ki sonunda alevi yıldızların ışıltısına karıştı, üstümüzde uzun zaman dolaştı ve sonra kayboldu. Ama baştaki neşe yerini başka duygulara bırakmıştı. Erkekler dikkatle ve düşmanca bakıyorlardı; başlarını kolları arasına saklamış ve birbirlerine sokulmuş kadınlarsa dehşet içindeydiler. *Nande* sözcüğü sık sık duyulmaya başlamıştı. Ertesi sabah, erkeklerden kurulu bir heyet bana gelerek elimdeki diğer balonları "içlerinde *nande* bulunup bulunmadığını" görmek amacıyla incelemek istedi. Bu inceleme büyük bir titizlikle gerçekleştirildi. Ayrıca bir ateşin üstünde havaya bırakılan küçük kâğıt parçalarıyla gerçekleştirilen ve sıcak havanın yükseltici gücünü kanıtlayan bir deney, Nambikwara'ların (yukarda anlatılanlara rağmen) ileri ölçüde pozitif düşünce yapıları sayesinde, onlar tarafından anlaşılmadıysa bile en azından kabul gördü. Sonra da, bir yanlışlığın ardından

özür dilemek gerektiğinde herzaman yapıldığı gibi, olay "hiçbir şeyden anlamayan", "korkan" ve başlarına bir felâket gelmesinden kuşkulanan kadınların sırtına yüklendi.

Kendimi aldatmıyordum, bu olay gerçekten çok kötü bitebilirdi. Ama bu olay ve ilerde anlatacağım diğerleri, Nambikwara'larla ancak uzun süreli bir yakınlığın sağlayabileceği dostluktan hiçbir şey eksiltmedi. Bu nedenle, kısa bir süre önce yabancı bir meslektaşın bir yayınında, onun ziyaretinden on yıl önce Utiarity'de günlük yaşamını paylaştığım aynı yerli obasıyla karşılaşmasına ilişkin gözlemlerini okuyunca çok üzüldüm. Bu araştırmacı, 1949 yılında yöreye gittiğinde iki misyoner grubu oraya yerleşmiş bulunuyordu. Sözünü ettiğim Cizvitler ve bir de Amerikalı Protestanlar. Yerli obasında sadece 18 birey kalmıştı. Onlar hakkında araştırmacı şunları yazıyor:

"Bu oba, Mato Grosso'da gördüğüm bütün yerliler arasında en yoksullarını barındırıyordu. Sekiz erkekten biri frengiliydi, bir diğerinin bir böğrü irinli yarayla kaplıydı, bir başkasının ayağı yaralıydı, dördüncüsü, derisini baştan aşağı pul pul yapan bir hastalığa yakalanmıştı ve bir de sağır-dilsiz vardı. Oysa kadınlar ve çocuklar sağlıklı görünüyordu. Hamak kullanmadıkları ve yerde uyudukları için herzaman toz toprak içindedirler. Geceler soğuk olursa ateşi dağıtır, sıcak küller içinde uyurlar... Sadece, eğer misyonerler vermişse ve giymeye zorlamışsa elbiselidirler. Yıkanmaktan hoşlanmamalarının tek sonucu, sadece derilerinin ve saçlarının toz ve küle bulanmış olması değildir. Kokuları, ekşi ter kokularına karışan ve böylece yanlarında durmayı çekilmez hale getiren çürümüş et ve balık parçacıkları da bulunur üzerlerinde. Bağırsaklarında parazitler olduğunu sanıyorum, çünkü mideleri şişkindir ve çok sık yellenirler. Küçük bir odaya doluşmuş yerlilerle çalışırken, odayı havalandırmak için sık sık ara vermek zorunda kalıyordum.

(...)

"Nambikwara'lar... hırçındır ve kabalığa varan bir nezaketsizlik içindedir. Julio'yu kampta ziyarete gittiğimde, onu çoğu zaman ateşin yanında uzanmış buluyordum; ama benim yaklaştığımı görünce sırtını dönüyor ve benimle konuşmak istemediğini söylüyordu. Misyonerler, bir Nambikwara'nın herhangi bir nesnenin kendisine verilmesini birçok kez isteyebileceğini ama reddedilirse, onu gene de eline geçirmeyi deneye-

ceğini bana anlattılar. Misyonerler, yerlilerin girmesini önlemek için, kapı yerine kullanılan yapraklı dallardan yapılmış perdeyi kimi zaman kapatıyorlardı; ama eğer bir Nambikwara gene de girmek isterse, bu perdeyi delip kendisine bir geçit açıyordu...

"Gözlemciyi, içinde yakınlık duygusunun da eksik olmadığı bir bunalıma sürükleyen, Nambikwara'ların derin nefret, kuşku ve umutsuzluk duygularının farkına varmak için aralarında uzun zaman yaşamak gerekmez.(7)

(...)

Beyazlar tarafından taşınan hastalıkların daha o zamandan onları kırıp geçirdiği ama -Rondon'un gene de insancıl girişimlerinden beri- kimsenin onları boyunduruk altına almaya kalkışmadığı bir dönemde Nambikwara'ları tanımış olan ben, bu can sıkıcı betimlemeyi unutmak isterdim. Belleğimde saklamak istediğim sadece, bir gece el fenerimin ışığında not defterimde çiziktirdiğim şu görünümdür:

"Karanlıklara bürünmüş savanda kamp ateşleri ışıldıyor. Yağmurun ya da rüzgârın gelmesi beklenen yönde toprağa aceleyle saplanmış palmiyeler ve dallardan meydana gelen dayanıksız siperin berisinde, bütün dünya nimetlerini oluşturan zavallı nesnelerle dolu küfelerin yanında, gittikçe sertleşen soğuğa karşı tek korunma unsuru ateşin çevresinde, dört yana uzanan toprakta yerde yatan ve aynı ölçüde ürkek ve düşman başka obalardan kuşku duyan eşler birbirlerine sıkıca sarılmışlar; birbirlerine destek oluyor, güvence sağlıyorlar; hergünkü güçlükler ve zaman zaman Nambikwara'ların ruhunu saran ve onları alıp götüren karaduygu karşısında eşlerini tek yardımcı olarak görüyorlar. Bozkırda yerlilerle birlikte ilk kez kamp kuran yabancı, sanki karşı durulmaz bir âfet sonucunda düşman bir toprağa çakılmış gibi görünen, çıplak, güçsüz ateşler arasında titreyen, bu ölçüde çaresizlik içindeki insanlar karşısında ilkin bir acıma ve iç sıkıntısı duyar. Çalılıklar arasında, ateşlerin ışığında sıcak yansımaları ancak farkedilen bir ele, bir kola, bir gövdeye basmamaya çalışarak el yordamıyla ilerler. Ama bu sefalet içinde fısıldaşmalar ve gülüşmeler duyulur. Çiftler sanki kaybolmuş bir varlık birliğinin özlemiyle birbirlerini kucaklar; bir yabancının yanlarından geçişi, okşamalarını durdurmaz. Bu insanların herbirinde, sonsuz bir iyilik, derin bir kaygısızlık, içten ve sevimli bir hayvani doyum ve bütün bu değişik duyguları biraraya getiren, insan sevgisinin en gerçek ve en dokunaklı özü sezilir."

XXVIII
Bir Yazı Dersi

Dolaylı yoldan da olsa Nambikwara nüfusunun yaklaşık sayısını öğrenmek istiyordum. 1915 yılında Rondon, bunların yirmibin kişi kadar olduklarını tahmin etmişti. Bu herhalde biraz abartılı bir sayıydı; ama o dönemlerde bir obada yüzlerce kişi bulunurdu ve hat boyunda derlenen bütün bilgiler, çok hızlı bir azalma sürecinde olduklarını düşündürüyordu. Otuz yıl önce Sabane grubunun bilinen bölümünün nüfusu bini aşıyordu; 1928 yılında bu grup Campos Novos telgraf istasyonuna uğradığında, kadınlar ve çocuklar dışında 127 erkek saptanmıştı. Ama 1929 yılının kasım ayında grup, *Espirro* adı verilen bölgede kamp kurmuş olduğu sırada bir grip salgını başgösterdi. Hastalık daha sonra bir tür akçiğer ödemine dönüştü ve kırksekiz saat içinde üçyüz yerli öldü. Grup, hastaları ve can çekişenleri arkada bırakarak dağıldı. Evvelce bilinen bin Sabane'den, 1938 yılında sadece ondokuz erkekle bunların karıları ve çocukları hayattaydılar. Bu sayıları açıklayabilmek için salgının yanı sıra, Sabane'lerin birkaç yıl önce doğulu bazı komşularıyla giriştikleri savaşı da da belki eklemek gerekir. Ama Tres Buritis yakınlarına yerleşmiş büyük bir grubun hemen tamamı 1927 yılında gripten ölmüştür. Bu salgından kurtulan altı yedi kişiden ancak üçü 1938 yılında yaşamını sürdürüyordu. Evvelce en kalabalık gruplardan biri olan Tarunde grubunda, 1936 yılında oniki erkek (artı kadınlar ve çocuklar) bulunuyordu; 1939'daysa sayıları dörde inmişti.

Şimdilerde durum neydi? Bölgenin tamamına yayılmış yerliler herhalde ikibinden fazla olamazlardı. Bir yandan kimi grupların düşmanca davranışları, bir yandan da göçerlik döneminde obaların devingenliği nedeniyle tam bir sayım yapmayı düşünemezdim.

Ama Utiarity'deki dostlarımı, akraba ya da hısım başka obalarla aralarında bir tür buluşma ayarladıktan sonra beni köylerine götürmeye razı etmeyi denedim. Böylece, biraraya gelecek kişilerin şimdiki sayısını yaklaşık olarak saptayabilir ve bunu göreli bir değer olarak, daha önce gözlenmiş buluşmalarda elde edilen değerlerle kıyaslayabilirdim. Obanın reisi tereddüt ediyordu; konuklarına güveni tam değildi; 1925 yılında telgraf hattında görevli yedi işçinin öldürülmesinden bu yana hiçbir Beyaz'ın ayak basmadığı bu bölgede, ben veya arkadaşlarım kaybolursak, zaten pamuk ipliğine bağlı olan barış uzun bir süre için bozulabilirdi.

Sonunda, adamlarımızın sayısını azaltmamız koşuluyla kabul etti. Sadece armağanları taşıyacak dört öküzle yola çıkacaktık. Böyle olsa bile, vadilerin tabanını izleyen ve yoğun bitki örtüsü nedeniyle hayvanların geçmesine imkân vermeyen alışılmış patikalardan gitmeyecektik. Koşullara göre belirlenecek bir güzergâh boyunca platonun üzerinde yolalacaktık.

Oldukça tehlikeli bu yolculuk, geriye baktığımda bugün bana gülünç geliyor. Juruena'yı henüz arkamızda bırakmıştık ki, Brezilyalı arkadaşım kadınlarla çocukların bizimle gelmediğini farketti; sadece yay ve oklar taşıyan erkekler bize eşlik ediyordu. Yolculuk yazınında bu koşullar her an bir saldırı beklendiği anlamına gelir. Bu nedenle karışık duygular içinde ve zaman zaman Smith and Wesson marka tabancalarımızın (adamlarımız bunlara Semit Veşton diyorlardı) ve karabinalarımızın gereken yerde olup olmadığını denetleyerek ilerliyorduk. Boşuna korkmuşuz; öğleye doğru obanın geri kalan bireyleriyle buluştuk. Katırlarınızın, sırtlarında küfeleri, peşlerinde de çocuklarıyla yürüyen kadınlardan daha hızlı yolalacağını bilen reis, ileri görüşlülükle onları geceden yola çıkarmıştı.

Ne var ki bir süre sonra yerliler yollarını kaybettiler: izlediğimiz güzergâh onların sandıkları kadar kolay değildi. Akşama doğru bozkırda durmak gerekti. Yolda avlanabileceğimiz söylenmişti; yerliler bizim karabinalarımıza güveniyorlardı ve yanlarına yiyecek almamışlardı. Bizim yanımızdaysa sadece olağanüstü durumlar için sakladığımız yiyecekler vardı ve bunu herkese paylaştırmak mümkün değildi. Bir kaynağın kıyısında otlayan geyik sürüsü, biz yaklaşınca kaçıp uzaklaştı. Ertesi sabah, açıkça reise yöneltilen yaygın bir hoşnutsuzluk hüküm sürüyordu. Onu, birlikte ayarladığımız bu işten sorumlu tutuyorlardı. Yerliler bir toplama ya da av seferi düzenlemek yerine, barınakların gölgesine uzanmayı yeğlediler ve soruna bir çözüm bulma işini tek başına reise bıraktılar.

Reis, karılarından birini yanına alıp ortadan kayboldu; akşama doğru, ağır küfeleri bütün bir gün boyunca topladıkları çekirgelerle dolu döndükleri görüldü. Her ne kadar çekirge ezmesi pek sevilen bir yemek değilse de herkes iştahla yedi ve neşeleri yerine geldi. Ertesi sabah yeniden yola koyulduk.

Sonunda buluşma yerine ulaştık. Burası bir akarsuya tepeden bakan kumlu bir sekiydi. Suyun kıyısındaki ağaçlar arasında yerlilerin bahçeleri bulunuyordu. Gruplar aralıklı olarak geliyordu. Akşama doğru kamplardakilerden belki biraz daha sağlam onüç barınakta toplanmış onyedi aileyi oluşturan yetmişbeş kişi biraraya geldi. Yağmurlar başlayınca bütün bu insanların, birkaç ay dayanacak şekilde inşa edilecek beş yuvarlak kulübeye yerleşeceklerini söylediler. Yerlilerin birçoğu hiç beyaz insan görmemişe benziyordu; bir yandan onların ters davranışları bir yandan da reisin sinirli hali, kendisinin onları bu karşılaşmaya biraz zorlamış olduğu izlenimini veriyordu. Ne biz ne de yerliler kendimizi güvende hissediyorduk; gece soğuk geçecek gibiydi. Hamaklarımızı asacak ağaç bulunmadığından, Nambikwara'lar gibi toprak üstünde yatmak zorunda kaldık. Kimse uyumadı, geceyi dikkatle birbirimizi gözleyerek geçirdik.

Serüveni sürdürmek pek akıllıca olmayacaktı. Geciktirmeden değiş tokuşa başlamamızı reise ısrarla önerdim. İşte o zaman olağanüstü bir olay meydana geldi; fakat bunu anlatmadan önce biraz geriye gitmek zorundayım. Nambikwara'ların yazmayı bilmedikleri tahmin edilebilir, ama onlar, su kabakları üzerine çizdikleri zikzaklar ya da noktalı çizgiler dışında resim de yapmazlar. Oysa Kaduveo'larda yaptığım gibi onlara da kâğıtlar ve kalemler dağıtmıştım. Önce kayıtsız kaldılar, sonra birgün hepsinin, kâğıt üzerine dalgalı çizgiler çizdiklerini gördüm. Ne yapmak istiyor olabilirlerdi? Sonra anladım: yazı yazıyorlardı, daha doğrusu kalemlerini aynı benim kullandığım gibi kullanmayı deniyorlardı. Şimdilik düşünebildikleri sadece buydu, çünkü onları henüz resimler çizerek eğlendirmemiştim. Aralarından bir çoğu bundan başka bir çaba içinde değillerdi; ama oba reisinin amacı daha başkaydı. Şüphesiz sadece o, yazının işlevini kavramıştı. Benden bir bloknot istedi; böylece birlikte çalışırken aynı gereçlere sahip oluyorduk. Kendisinden istediğim bilgileri bana sözlü olarak vermiyor, onun yerine kâğıdın üzerine dolambaçlı çizgiler çiziyor ve sanki cevabını oradan okuyabilmem için bana uzatıyordu. Kendisi de oynadığı oyuna pek fazla kanmıyordu aslında; çizdiği herbir çizgiyi bitirdikten sonra bunun bir anlam taşıyıp taşımadığını sıkıntılı bir biçimde inceliyor ve her

seferinde yüzünde aynı umutsuzluk beliriyordu. Ama gerçeği kabule yanaşmıyordu; aramızda hiç konuşulmadan varılan bir anlaşma uyarınca, çiziktirmelerinin bir anlamı olduğu kabul edilmişti ve ben de bu anlamı çözmeye çalışır gibi yapıyordum. Kaldı ki sözlü yorumunu uzun süre beklemek gerekmiyor ve ben de ek açıklamalar istemekten kurtuluyordum.

İşte, reis bütün halkını biraraya getirir getirmez küfelerin birinden, üzerinde eğri büğrü çizgiler bulunan bir kâğıt parçası çıkardı. Onu okur gibi yapıyor ve yapay bir duraksama ile sanki alacağım armağanlara karşılık vereceğim nesnelerin listesini gözden geçiriyordu: filancaya bir yay ve oklar karşılığında bir adet dal kesme kılıcı! ötekine inciler! gerdanlıkları için... Bu oyun iki saat sürdü. Ne umuyordu? Kendini mi aldatıyordu? Belki. Ama sanıyorum ki daha çok yoldaşlarını etkilemek, malların onun aracılığıyla el değiştirdiğini kanıtlamak, bir Beyaz'la ittifak içinde olduğunu ve onunla bazı gizleri paylaştığını göstermek amacındaydı. Oradan ayrılmakta acele ediyorduk; en sakıncalı an, şüphesiz getirdiğim bütün bu harikulâde şeylerin yerlilerin eline geçtiği an olacaktı. Bu nedenle olayı çok fazla derinleştirmeye çalışmadım ve gene yerlilerin rehberliğinde yola koyulduk.

Yarım kalan bu temas, istemeyerek âlet olduğum bu aldatmaca sıkıntılı bir hava yaratmıştı; fazladan bir de katırım pamukçuk çıkarmıştı ve ağzı acıyordu. Ya sabırsızca ilerliyor ya da ansızın duruyordu; onunla zıtlaşmaya başladık. Bir de baktım ki farkında olmadan bozkırın ortasında tek başıma kalmış ve yolumu kaybetmişim.

Ne yapmalı? Kitaplarda yazıldığı gibi tüfeğimle havaya ateş edip diğerlerini uyarmalı mıyım? Katırdan iniyorum ve ateş ediyorum. Sonuç yok. İkinci ateşime sanki bir karşılık alıyorum gibi geliyor. Üçüncü kez ateş ediyorum, katır ürküyor ve tırısa kalkıyor gidip ötelerde bir yerde duruyor.

Silâhlarımı, fotoğraf makinelerimi, düzenli bir biçimde çıkartıp, yerini belleğim bir ağacın dibine bırakıyorum. Uzaktan, huzurlu bir konumda bulunduğunu gördüğüm katırımı yakalamak için koşuyorum. Yanına yaklaşmama ses çıkarmıyor, ama tam dizginleri yakalayacağımı sandığım anda kaçıyor. Bu oyunu durmadan yineliyor ve beni uzaklara sürüklüyor. Umutsuzluk içinde son bir hamle yapıyorum ve iki elimle kuyruğuna asılıyorum. Alışılmadık bu yöntem karşısında şaşırıyor, benden kaçmaktan vazgeçiyor. Sırtına biniyor ve malzemelerimi almaya gidiyorum. Ama öylesine dönüp durmuşuz ki yerlerini bulmam mümkün olmuyor.

Bu kayıptan ötürü büyük bir üzüntü içinde adamlarımı aramaya girişti̇m. Ne katır ne de ben nereye gittiklerini biliyorduk. Kimi zaman katır seçtiğim yönde ilerlemekte isteksiz davranıyordu; kimi zaman dizginleri boynuna bırakıyordum, o zaman da hep aynı yerde dönüp duruyordu. Güneş ufukta alçalmaktaydı, silâhım yoktu ve her an üstüme yağacak okları bekliyordum. Bu yaban ellere düşen ilk Beyaz belki de ben değildim, ama benden öncekiler hiç geri dönmemişlerdi; beni bir yana bıraksalar bile katırım, ısırabilecekleri pek birşeyleri olmayan insanlar için çok hoşa gidecek bir av oluşturuyordu. Bu karanlık düşünceler içinde güneşin batmasını bekliyordum; amacım bozkırı ateşe vermekti, hiç olmazsa bunu yapmak için kibritim vardı. Kararımı vermek üzereyken bazı sesler duydum: benim aralarında olmadığımın farkına varır varmaz iki Nambikwara geri dönmüş ve öğle vaktinden beri izimi sürerek bana ulaşmışlardı. Malzemelerimi bulmak da onlar için bir çocuk oyunu gibiydi. Gece vakti beni, adamlarımın beklediği kamp yerine götürdüler.

Bu gülünç olayın etkisini üzerimden atamamıştım, kötü bir gece geçirdim. Uyuyamadığım sıralarda değiş tokuş olayını gözümde canlandırdım. Demek ki Nambikwara'lar yazı yazmasını öğrenmişlerdi, ama sanılabileceği gibi meşakkatli bir öğrenim sürecinin sonunda değil. Simgesini almışlar ama özüne yabancı kalmışlardı. Üstelik amaçları da anlıksal olmaktan çok sosyolojikti. Sözkonusu olan bilmek, anımsamak ya da anlamak değil, bir bireyin -ya da bir görevin- saygınlığını ve yetkesini, diğerleri aleyhine arttırmaktı. Henüz taş devrini yaşayan bir yerli, anlamaya yarayan bu önemli aracın, ondan anlamasa bile hiç değilse başka amaçlara yarayabileceğini sezmişti. Aslına bakacak olursanız, binyıllar boyunca ve hattâ günümüzde, yeryüzünün büyük bir bölümü için yazı, kimi toplumların üyelerinin büyük çoğunluğunca kullanılamayan bir kurum olarak varlığını sürdürmüş ve sürdürmektedir. Doğu Pakistan'da, Çittagong tepelerinde kaldığım köyler, okuması yazması olmayan insanlarla doluydu. Fakat her köyün, hem topluluk hem de bireyler adına görev yapan bir arzuhalcisi bulunuyordu. Hepsi yazıyı tanıyor ve gerektiğinde kullanıyorlardı, ama dışarıdan ve sanki kendisiyle sözlü olarak iletişim kurdukları bir yabancı aracı gibi kullanıyorlardı. Oysa arzuhalci ancak ender olarak grubun bir memuru ya da işgörenidir: onun bilgisi ile güç birlikte bulunur. Öyle ki, çoğu zaman aynı birey arzuhalcilik ve tefecilik işlevini birlikte yürütür. Bunun nedeni sadece mesleğini yapmak için okuma ve yazmayı bilmek zorunda oluşu

değildir; ama bu yolla iki yönden diğerleri üstünde etkili olmasıdır.

Garip bir şey bu yazı. Öyle gelir ki, yazının ortaya çıkışı insanlığın yaşam koşullarında önemli değişikliklere yolaçmaksızın mümkün olamazdı. Bu dönüşümlerse özellikle anlıksal nitelikli olacaktı. Yazıyı kullanabilmek, insanların bilgiyi sürdürme yeteneğini büyük ölçüde arttırmıştır. Yazıyı kolayca yapay bir bellek gibi düşünebiliriz; bu belleğin gelişimi, geçmişin daha iyi bilinmesiyle, demek ki bugünü ve geleceği düzenleyebilmek için daha geniş bir yeti ile birlikte gider. Barbarlıkla uygarlığı birbirinden ayırmak için önerilen bütün ölçütleri bir yana ittikten sonra hiç olmazsa şunu kabul edebiliriz: yazıyı bilen ve bilmeyen halklar. Kimileri geçmişin kazanımlarını biriktirebilen ve seçtikleri hedefe doğru daha hızlı ilerleyen, kimileriyse bireysel belleğin tutmaya yetebildiği o dilimin ötesindeki geçmişi anımsamayan ve kökeni ve geleceğine ilişkin sürekli bir bilinçten herzaman yoksun, dalgalanan bir tarihe mahkûm kalacak halklar.

Ne var ki yazı ve onun toplumların gelişimindeki rolü konusunda bildiklerimizin hiçbiri bu görüşü doğrulamıyor. İnsanlık tarihinin en yaratıcı dönemlerinden biri neolitik çağın başlarıdır: tarım, hayvanların evcilleştirilmesi ve başka zanaatlar bu dönemde başlamıştır. Bu noktaya ulaşabilmek için küçük insan topluluklarının binyıllar boyunca gözlemlerde bulunması, denemeler yapması ve düşüncelerinin ürününü aktarması gerekmiştir. Bu muazzam oluşum, ulaştığı başarıyla kanıtlanmış bulunan bir kesinlik ve süreklilik içinde gerçekleşmiştir. Oysa yazı henüz bilinmiyordu. Yazı eğer Milâttan önce dördüncü ve üçüncü binyıllar arasında ortaya çıktıysa, bunu neolitik devrimin, daha o zaman için bile, hayli geç (ve herhalde dolaylı) bir sonucu olarak görmek gerekir. Yoksa kesinlikle onun önkoşulu değildir. Yazının ortaya çıkışı hangi önemli yeniliğe bağlanabilir? Teknik düzlemde ancak mimari akla geliyor. Ama Mısırlıların ya da Sümerlerin mimarisi, kıtanın keşfi sırasında yazıyı henüz tanımayan kimi Amerikalıların eserlerinden daha üstün değildi. Aksi yönde, yazının icadından çağdaş bilimin doğuşuna kadar geçen sürede, Batı Dünyası'nın yaşadığı yaklaşık beşbin yıl boyunca, sahip olduğu bilgiler artmaktan çok dalgalanmıştır. Bir Yunan ya da Roma yurttaşının yaşam tarzı ile XVIII. yüzyılda bir Avrupa kentsoylusunun yaşam tarzı arasında çok büyük bir farklılık olmadığı sık sık vurgulanır. Neolitik dönemde insanlık, yazının yardımı olmaksızın dev adımlarla ilerlemiştir; oysa yazı varken, Batının tarihsel uygarlıkları uzun süre durağan kalmıştır.

Şüphe yok ki yazı olmaksızın XIX ve XX. yüzyıllardaki bilimsel gelişmeyi düşünmek mümkün değildir. Ama bu gerekli koşul kesinlikle, onu açıklamak için yeterli koşul olamaz.

Yazının ortaya çıkışıyla uygarlığın bazı belirleyici nitelikleri ilişkilendirilmek istenirse başka tarafa yönelmek gerekir. Yazının ortaya çıkışına, hiç aksatmaksızın eşlik eden tek olay, kent devletlerin ve imparatorlukların kuruluşudur; başka bir deyişle çok sayıda bireyin bir siyasal sistem içinde bütünleştirilmesi ve onların kastlar ve sınıflar içinde bir sıradüzene sokulmalarıdır. En azından, yazının ortaya çıktığı dönemlerde, Mısır'dan Çin'e kadar uzanan yörede gözlenen gelişim budur: yazı, insanların aydınlanmasından önce sömürülmelerini kolaylaştırmışa benzemektedir. Binlerce işçiyi öldürücü işlere zorlamak için biraraya getirmeyi kolaylaştıran bu sömürü, biraz önce akla gelen dolaysız ilişkiden çok daha iyi açıklar mimarinin doğuşunu. İleri sürdüğüm bu varsayım doğruysa eğer, yazılı bildirişimin birincil işlevinin köleliği kolaylaştırmak olduğu kabul edilmelidir. Yazının çıkar gözetmeyen amaçlarla, anlıksal ve estetik doyum sağlamak için kullanımı, eğer bu da çoğu zaman ötekini güçlendirmeye, savunmaya ya da gizlemeye yönelik *bir araçtan ibaret değilse, ikincil bir sonuçtur.*

Bununla birlikte kuralın istisnaları da yok değildir: yerliler Afrika'sında yüzbinlerce kişiyi biraraya getiren imparatorluklar kurulmuştur. Kolomb öncesi Amerika'da İnka İmparatorluğu milyonlarca insanı birleştirmiştir. Ama bu girişimler iki kıtada da aynı ölçüde kısa ömürlü olmuştur. Bilindiği gibi İnka İmparatorluğu XII. yüzyıl dolaylarında kurulmuştur. Eğer üç yüzyıl sonra Pizarro'nun askerleri bu imparatorluğu çöküntü halinde bulmasalardı, zafere ulaşmaları kesinlikle bu kadar kolay olmazdı. Afrika'nın eski tarihi bizce ne kadar az biliniyor olsa da, orada da buna benzer bir durum olduğunu düşünebiliyoruz: birkaç onyıllık fasılalarla büyük siyasi oluşumlar doğuyor ve sonra yokoluyorlardı. Öyleyse bu örneklerin, varsayımı çürütmek yerine doğruluyor olmaları mümkündür. Yazı eğer bilgilerin sağlamlaştırılmasına yetmediyse bile, egemenlikleri güçlendirmek için vazgeçilmez nitelikteydi. Daha yakın dönemlere bakalım: Avrupa devletlerinde XIX. yüzyılda gelişen, zorunlu eğitim yönündeki ısrarlı girişimler, askerlik hizmetinin uzaması ve proleterleşmeyle birlikte yürümüştür. Böylece okuma yazma seferberliği ile iktidarın yurttaşlar üzerindeki denetiminin güçlenmesi birbirine karışmaktadır. Çünkü iktidarın "kanunu bilmemek mazeret sayılmaz" diyebilmesi için herkesin okumayı bilmesi gerekir.

Bu girişim ulusal düzlemden uluslararası düzleme taşmıştır. Bu yayılmanın kökeninde, bir yanda -yüzyıl ya da iki yüzyıl önce bizim de yaşadığımız sorunlarla karşılaşan- genç devletler ile öte yanda uluslararası bir varsıllar toplumu arasında kurulan işbirliği yatar. Bu sonuncusu, yazıya geçirilmiş sözler yardımıyla istenildiği gibi değiştirilebilecek sloganlarla düşünmeye ve yönlendirme çabalarına kolayca uymaya alıştırılmamış halkların, kendi istikrarı için oluşturduğu tehditten endişe duymuştur. Kütüphanelere doldurulmuş bilgilere ulaşan bu halklar, öte yandan daha büyük ölçekte basılı belgelerin yaydığı yalanlarla etkilenebilir duruma girmektedir. Şüphesiz artık geriye dönüş mümkün değildir. Fakat benim Nambikwara köyümdeki özgür insanlar gene de en bilge olanlardı. Uygar dünyanın bir aracını kullanmayı deneyen reislerine bağlılıklarını yitiren o insanlar (reis, benim ziyaretimden sonra yönetiminde bulunanların birçoğu tarafından terkedilmiştir), yazı ile alçaklığın birarada dünyalarına girdiğini belli belirsiz bir biçimde anlıyorlardı. Bozkırın daha uzak yörelerine sığındılar, orada kendilerine yeni bir nefes alma zamanı yarattılar. Ama, yazının iktidarına yapacağı katkıyı bir anda kavrayan ve böylece kullanmasını bilmeksizin kurumun temeline ulaşan reisin dehası gene de hayranlık vericiydi. Bunun yanı sıra bu olay benim dikkatimi Nambikwara yaşamının bir başka yönüne çekiyordu; o da şudur: kişiler ve gruplar arasındaki siyasi ilişkiler. Kısa bir süre sonra bunları daha dolaysız yoldan gözleyebilecektim.

Daha henüz Utiarity'de bulunurken yerliler arasında irinli bir göz yangısı salgını başgöstermişti. *Gonococcus* kökenli bu yangı, katlanılmaz acılar vererek ve kalıcı olma tehlikesi bulunan bir körlüğe yolaçarak herkese yayılıyordu. Obada yaşam günler boyunca felce uğradı. Yerliler, bir ağaç kabuğunu suya yatırarak ve sonra bu suyu külâh şeklinde kıvrılmış bir yaprakla göze damlatarak kendilerini sağıltıyorlardı. Hastalık bizim grubumuza da geçti. İlkin, bundan önceki bütün gezilere katılmış olan ve maddi kültür unsurlarını inceleyen karım hastalığa yakalandı; durumu o kadar ağırdı ki kendisini kesin olarak geri göndermek zorunda kaldık. Ardından adamlarımızdan birçoğu ve Brezilyalı arkadaşım hastalığı kaptılar. Kısa süre içinde ilerlemek olanağı kalmadı; adamların büyük bölümünü, onlara bakacak hekimle birlikte dinlenmek üzere bıraktım ve yanıma iki adamla birkaç hayvan alarak, civarında birçok yerli obasının bulunduğu bildirilen Campos Novos istasyonuna gittim. Orada yarı işsiz, onbeş gün geçirdim; yeniden yabanlaşmış bir bahçeden henüz olgunlaşmış meyveler topluyordum: rayihası-

nın yanında acı tadı ve sert dokusuyla hayli yavan kalan Hint armutları; papağanlar kadar renkli ve buruk etinin süngerimsi hücrelerinde, tadı kuvvetli, peklik verici bir su saklayan mahun elmaları. Yemekler içinse, şafak vakti, kampın birkaç yüz metre ilerisinde bulunan koruluğa gitmek yeterliydi; herzaman oraya gelen yaban güvercinlerini vurmak çok kolaydı. İşte, kuzeyden gelen ve hediyelerimin cazibesine kapılan iki obayla Campos Novos'ta karşılaştım.

Bu iki oba birbirlerine iyi gözle bakmadıkları gibi, her ikisinin bana bakışı da iyi değildi. Hediyelerim, daha baştan itibaren, benim istersem yapacağım bir iyilik olarak görülmekten çok, vermek zorundaymışım gibi talep ediliyordu. İlk günlerde orada tek bir oba, bir de benden önce oraya gelen Utiarity'li bir yerli bulunuyordu. Bu yerli kendisini ağırlayan obadaki genç kadınlardan birine aşırı bir ilgi mi göstermişti? Sanıyorum ki öyleydi. Yabancılarla onların konuğu arasındaki ilişkiler nerdeyse ilk günden bozuldu ve o yerli, daha dostça bir hava bulmak için benim kampıma gelme alışkanlığını edindi; yemekleri de beraber yiyorduk. Diğerleri olayın farkına vardılar ve birgün o ava gittiğinde, bir tür heyet halinde dört yerli ziyaretime geldi. Tehdit eder bir biçimde konuğumun yemeğine zehir katmamı istediler; ayrıca gerekeni de yanlarında getirmişlerdi: birbirlerine pamuk ipliğiyle bağlanmış dört küçük tüpe doldurulmuş kurşuni bir toz. Gerçekten zor durumda kalmıştım; açıkça reddedersem, kötü niyetlerinden kuşku duyduğum ve beni dikkatli davranmaya sevkeden obadan düşmanlık görebilirdim. Onun için dil bilmeyişimi abartmayı ve hiçbir şey anlamamış gibi yapmayı yeğledim. Koruduğum kişinin *kakoré*, yani çok hayırsız olduğunu ve ondan biran önce kurtulmam gerektiğini usanmadan tekrarladıkları birçok denemeden sonra heyet, hoşnutsuzluğunu belirterek ayrıldı. Adamı uyardım, o da hemen ortadan kayboldu. Kendisini bir daha aylar sonra bölgeye yeniden döndüğümde görecektim.

Neyse ki ertesi günü ikinci oba geldi ve yerliler, düşmanca duygularını yöneltebilecekleri bir başka şeyi o obada buldular. Karşılaşma benim kampımda gerçekleşti; burası hem tarafsız bir sahaydı hem de bütün bu yolculukların sonul hedefiydi. Dolayısıyla olayı gözlemek için en iyi konumda bulunuyordum. Erkekler yalnız gelmişlerdi. İki tarafın reisleri hemen kendi aralarında uzun bir görüşmeye başladılar. Bu görüşme daha çok, o zamana kadar hiç raslamadığım türden, burundan gelen bir sesle söylenen ve bir tür yakınma tarzında birbirini izleyen monologlar dizisiydi. Taraflardan biri: "Biz çok öfkeliyiz! Siz bizim düşmanımızsınız!" diye ya-

kınıyordu; diğer tarafsa şuna benzer yanıtlar veriyordu: "Biz öfkeli değiliz! Biz sizin kardeşleriniziz! Biz dostuz, dost! Aramızda anlaşabiliriz! vs." Bu kışkırtma ve karşı çıkmalar bittikten sonra iki oba, benimkinin yakınında ortak bir kamp kurdular. Taraflar, ilkin karşılıklı olarak şarkılar söylediler ve dans ettiler; ama bu sırada herbiri kendi gösterisini rakibinin gösterisiyle kıyaslayıp küçümsüyordu: "Tamaindé'ler iyi şarkı söylüyor! Biz kötü söylüyoruz." Ardından sataşmalar başladı ve sesler yükselmekte gecikmedi. Şarkılara karışan ve anlamını pek kavrayamadığım tartışmalar olağandışı bir şamataya yolaçtığında, gece henüz o kadar ilerlememişti. Tehdit yollu hareketler yapılıyor, hattâ kimi zaman kapışanlar oluyordu; o zaman diğer yerliler ara bulmak için müdahale ediyorlardı. Bütün tehditler, cinsel organlara yönelikti. Bir Nambikwara nefretini ifade etmek için erkeklik organını iki eliyle kavrayarak rakibine doğrultur. Bu hareket, hedef alınan kişiye bir saldırının, örneğin kemerinin ön tarafında cinsel organı üstüne gelecek şekilde asılmış *buriti* samanından püskülün koparılması türünden bir girişimin ilk işaretidir. Cinsel organlar "samanla gizlenmiştir" ve "samanı çekip kopartmak için dövüşülür". Bu eylem aslında sadece simgeseldir. Çünkü erkeklerin cinsel organlarını örten nesne, o kadar zayıf bir maddeden yapılmış ve o kadar küçüktür ki organı ne korumaya ne de hattâ gizlemeye yarar. Ayrıca rakibin yayını ve oklarını ele geçirip uzak bir yere koymayı da denerler. Bütün bu davranışlar sırasında yerliler, şiddetli ama gemlenmiş bir hiddet içindeymişler gibi ileri derecede gergin bir tutum ortaya koyarlar. Bu dalaşmalar bazen genel bir çatışmaya dönüşebilir; ama bu sefer, şafak vakti duruldular. Ondan sonra, işte hep o belirgin öfke hali içinde ve hiç de yumuşak olmayan hareketlerle rakipler birbirlerini incelemeye başladılar. Küpelerini, pamuk dokuma bileziklerini, tüyden yapılma küçük süslerini elliyor ve homurdanarak hızla bazı sözler söylüyorlardı: "Ver... ver... bak... bu... güzel!" Bu sırada nesnelerin sahibi itiraz ediyordu: "Çirkin... eski... yıpranmış!"

Bu uzlaşmacı teftiş çatışmanın sonunu belirler. Gerçekten böylece gruplar arasında başka türden bir ilişki kurulur: ticari alış veriş. Nambikwara'ların maddi kültürleri çok ilkel olsa bile, her obanın zanaat ürünleri dışarda çok itibar görmektedir. Doğuluların çanak çömleğe ve tohuma ihtiyaçları vardır; kuzeydekiler, daha güneydeki komşularının özellikle değerli gerdanlıklar ürettikleri kanısındadır. Böylece iki grubun karşılaşması, eğer barış içinde gerçekleşirse, bir dizi karşılıklı armağan alış verişine yolaçar, çatışma yerini trampaya bırakır.

Doğrusunu isterseniz ilk bakışta bir değiş tokuş yapıldığını anlamak zordur. Çatışmanın ertesi sabahı herkes hergünkü işine dalmıştı. Nesneler birinden öbürüne el değiştirip duruyordu, ama armağan veren kişi bu davranışını farkettirmek için birşey yapmıyor ve alan kişi de yeni sahip olduğu mala bir ilgi göstermiyordu. Böylece, kabuğu çıkarılmış pamuk, iplik yumakları, balmumu ya da reçine topakları, uruku macunu, su kabukları, kulak takıları, bilezikler ve gerdanlıklar, tütün ve tohumlar, tüyler ve ok uçlarını üretmeye yarayan Hint kamışından lâtalar, palmiye elyafı çileleri, kirpi dikenleri, toprak kaplar ya da keramik parçaları, su kabakları el değiştiriyordu. Malların bu gizemli dolaşımı yarım gün sürdü. Ondan sonra gruplar ayrıldılar ve herkes kendi yoluna gitti.

Demek ki Nambikwara'lar karşılarındakinin cömertliğine güvenirler. Bir değer biçme, tartışma ya da pazarlık etme, talepte bulunma ya da geri alma düşüncesi onlara tamamiyle yabancıdır. Komşu bir gruba haber götürmesine karşılık olarak bir yerliye çalı kılıcı vaadetmiştim. Geri döndüğünde vaadettiğim armağanı hemen vermeyi ihmal ettim, kendisinin gelip alacağını düşünüyordum. Gelmedi, ertesi gün onu bulamadım, arkadaşları çok öfkelenerek gittiğini söylediler ve bir daha kendisini görmedim. Armağanı bir başka yerliye emanet etmem gerekti. Koşullar böyle olunca, değiş tokuş tamamlandıktan sonra gruplardan birinin payına düşenden hoşnut kalmaması ve haftalar ve aylar boyunca (aldıklarının dökümünü yaparak ve kendi verdiği armağanları anımsayarak) bir hınç biriktirmesine şaşmamak gerek. Aralarındaki savaşların nedeni çoğu zaman bundan başka birşey değildir; tabii ki başka nedenler de varolabilir, örneğin birinin öldürülmesi ya da bir kadın kaçırma veya kaçırılmış bir kadının intikamını alma bunlardandır. Ama bir oba, üyelerinden birine verilen bir zarardan ötürü, kendini toplu olarak misillemede bulunmak zorunda sayar gibi görünmüyor. Gene de gruplar arasında süregiden husumet nedeniyle bu türden bahaneler, özellikle de grup kendini güçlü görüyorsa, kolayca önemsenebilir. Çağrı, o karşılaşma sırasındaki söylevlerin üslûbu ve sesiyle kızgınlığını ilân eden bir savaşçı tarafından yapılır: "Hey! Buraya gelin! Haydi! Öfkeliyim, çok öfkeli! Oklarınızı alın. Büyük okları!"

Üzerine kırmızı çizgiler çekilmiş *buriti* samanı demetleri ve jaguar derisinden başlıklardan oluşan özel süsleriyle erkekler, reisin önderliğinde toplanırlar ve dansederler. Kehanette bulunmaya yarayan bir kuttöre yerine getirilecektir. Reis ya da eğer grupta varsa büyücü, bozkırda bir yere bir ok gizler. Ertesi gün bu oku aramaya

başlarlar. Eğer okun üzerinde kan lekesi varsa savaşa karar verilir; yoksa vazgeçilir. Böyle başlayan birçok sefer, birkaç kilometrelik bir yürüyüşten sonra biter. Coşku ve heyecan azalır ve birlik geri döner. Ama bazıları gerçekleşir ve çok kanlı olabilir. Nambikwara'lar şafakta harekete geçer ve bozkırda yayılarak pusu kurarlar. Hücum işareti, yerlilerin boyunlarına asılı olarak taşıdıkları düdüklerin yardımıyla, herkesin bir yakınındakini uyarmasıyla verilir. Bu düdük, pamuk ipliğiyle birbirine bağlanmış iki Hint kamışı tüpünden meydana gelir ve hemen hemen cırcır böceğinin çıkarttığı sesi verir ve herhalde bu nedenle aynı adla anılır. Savaş okları genelde büyük hayvanların avlanmasında kullanılan okların eşidir, ama mızraksı uçları testere dişleri gibi yontulmuştur. Avda herzaman kullanılan kürar zehiri taşıyan oklar savaşta hiçbir zaman kullanılmaz. Çünkü yaralı, zehir vücuduna yayılmadan onu temizleyebilir.

XXIX
Erkekler, Kadınlar, Reisler

Campos Novos'un ilerisinde -platonun en yüksek noktasındaki- Vilhena istasyonu, 1938 yılında, eni ve boyu birkaç yüz metre olan düzlenmiş bir alanın ortasındaki birkaç kulübeden ibaretti. Hattı inşa edenlerin düşüncesine göre, bu alanda Mato Grosso'nun Chicago'su yükselecekti. Duyduğuma göre şimdi orada bir askeri havaalanı bulunuyormuş. Benim gittiğim dönemde oradaki bütün nüfus, sekiz yıldan beri kendilerine hiç yiyecek ulaştırılamayan ve evvelce anlattığım gibi biyolojik dengelerini, tutumlu bir biçimde yararlandıkları küçük bir karaca sürüsü sayesinde koruyabilen iki aileden oluşuyordu.

Orada başka iki obayla karşılaştım. Bunlardan biri, artık öğrenmeye başladıklarıma benzer bir lehçe konuşan onsekiz kişiden oluşmaktaydı. Otuzdört üyesi bulunan diğeriyse bilinmeyen bir dil konuşuyordu; daha sonra da bu dili belirleyemedim. Birincisi, görünüşe bakılırsa salt din dışı görevleri bulunan bir reis tarafından yönetiliyordu. Ama nüfusu daha fazla olan obanın reisinin bir tür büyücü olduğu bir süre sonra ortaya çıkacaktı. Onun grubunun adı Sabane idi, diğerleriyse Tarunde adını taşıyorlardı.

Konuştukları dil dışında onları farklılaştıran hiçbir şey yoktu; yerliler aynı görünümdeydiler ve aynı kültüre sahiptiler. Campos Novos'ta da durum buydu; ama Vilhena'daki obalar karşılıklı düşmanlık duyguları beslemek yerine birbirleriyle iyi geçiniyordu. Her ne kadar ayrı ayrı kamp ateşi yaksalar bile, birlikte yola çıkıyor, yan yana kamp kuruyor, kader birliği yapmışa benziyorlardı. Yerlilerin aynı dili konuşmadıkları ve reislerinin birbirleriyle ancak her gruptan çevirmenlik yapan bir iki kişinin aracılığıyla konuşabildikleri düşünülecek olursa şaşırtıcı bir beraberlikti bu.

Birleşmeleri yakın bir geçmişte gerçekleşmiş olmalıydı. 1907-1930 yılları arasında Beyazların gelişiyle ortaya çıkan salgın hastalıkların yerlileri kırdığını daha önce söylemiştim. Dolayısıyla birçok oba, bir başlarına varlıklarını sürdüremeyecek ölçüde küçülmüştü. Campos Novos'ta Nambikwara toplumunun iç çatışmalarına şahit olmuş, parçalayıcı güçlerin işleyişini gözlemiştim. Vilhena'da ise, tersine, bir yeniden bütünleşme denemesini izliyordum. Çünkü, birlikte kamp kurduğum yerlilerin bu yönde bir plân geliştirmiş oldukları kesindi. Bir obanın bütün yetişkin erkekleri diğer obanın kadınlarına "kız kardeş" diye hitap ediyor, onlar da karşı obanın erkeklerine "erkek kardeş" diyorlardı. Her iki obanın erkeklerine gelince, bunlar birbirlerini, herbiri kendi dilinde, çapraz kardeş çocuğu anlamına gelen ve bizim kayınbirader terimiyle belirleyebileceğimiz türden bir hısımlığa denk düşen sözcükle adlandırıyorlardı. Nambikwara toplumunda geçerli evlilik kuralları uyarınca, bu adlandırmanın sonucu, bir obanın bütün çocuklarını diğer obanın çocuklarının "gizil eşi" konumuna sokmasıydı. Böylece, obalararası evlilikler yoluyla bir kuşak sonra iki oba birleşmiş olacaktı.

Bu büyük amaca giden yolda henüz bazı engeller vardı. Tarunde'lere düşman bir üçüncü oba o civarlarda dolanıyordu; bazı günler onun kamp ateşi uzaktan görülüyor ve her olasılığa karşı önlem alınıyordu. Sabane lehçesini bilmezken Tarunde lehçesini biraz anladığım için bu ikinci gruba daha yakındım; iletişim kuramadığım öbür grup da bana daha az güveniyordu. Dolayısıyla o grubun bakış açısını nakledebilecek durumda değilim. Ama ne olursa olsun Tarunde'ler, dostlarının bu birleşme formülünü artdüşüncesiz kabul ettiğinden o kadar emin değillerdi. Üçüncü gruptan çekiniyorlar, bundan da çok, Sabane'lerin aniden saf değiştirmelerinden korkuyorlardı.

Korkularının ne ölçüde yerinde olduğunu ilginç bir olay kısa sürede ortaya çıkaracaktı. Erkeklerin ava gittiği bir gün Sabane reisi alışılagelmiş saatte avdan dönmedi. Gün boyunca kimse onu görmemişti. Güneş battı ve gece saat 9'a, 10'a doğru bütün kampta ve özellikle de kaybolan kişinin hanesinde derin bir karamsarlık hüküm sürüyordu. Reisin iki karısı ve çocuğu birbirlerine sarılmış, kocanın ve babanın ölümüne şimdiden ağlıyorlardı. O anda birkaç yerliyle birlikte civarı bir dolaşmaya karar verdim. Daha ikiyüz metre yürümemiştik ki adamı karanlıkta yere çömelmiş titrerken bulduk; çırıl çıplaktı, yani gerdanlıkları, bilezikleri, küpeleri ve kemeri yoktu. El fenerimin ışığında yüzündeki trajik anlamı ve sol-

gun rengi farkedebiliyorduk. Kampa varana kadar kendisine yardım etmemize, zorluk çıkarmadan razı oldu. Kampa ulaşınca gerçekten etkileyici bir yıkılmışlık içinde sessizce oturdu kaldı.

Hikayesi, merak ve endişe içinde bir dinleyici kitlesi tarafından zorla ağzından alındı. Anlattığına göre Nambikwara'ların *amon* adını verdikleri bir yıldırım tarafından alıp götürülmüştü (o gün -yağmur mevsiminin ilk işareti- bir boran meydana geldiydi). Yıldırım onu havaya kaldırmış, kamptan yirmibeş kilometre ötede adını verdiği (Rio Ananaz) bir noktaya kadar götürmüş, bütün takılarını elinden almış ve sonra aynı yoldan, kendisini bulduğumuz yere getirip bırakmıştı. Herkes olayı yorumlayıp uykuya daldı. Ertesi sabah Sabane reisi sadece herzamanki neşesine değil, bütün takılarına da yeniden kavuşmuştu; kimse buna şaşmadı, kendisi de hiçbir açıklamada bulunmadı. İzleyen günlerde, olayın çok farklı bir anlatımı Tarunde'ler tarafından kulaktan kulağa yayılmaya başladı. Reisin, o yakınlarda kamp kurmuş olan diğer yerli obasıyla dalavere çevirdiğini ve bunu gizlemek için de öte dünya ile ilişkideymiş gibi yaptığını söylüyorlardı. Ama bu imalar fazla ileri götürülmedi ve olaya ilişkin resmi açıklamanın kabul edildiği etrafa gösterildi. Ne var ki, Tarunde'lerin reisi özel söyleşilerinde endişelerini gizlemiyordu. Kısa bir süre sonra bu iki grup yanımızdan ayrıldığı için hikayenin sonunu hiçbir zaman öğrenemedim.

Bu olay önceki gözlemlerimle biraraya gelince, beni Nambikwara obalarının yapısı ve bunların bünyesinde reislerin sahip olabildikleri siyasi etkiler üzerinde düşünmeye sevketti. Nambikwara obasından daha gevşek ve geçici bir toplumsal yapı mecvut değildir. Eğer reis çok açgözlü görünürse, kendisi için çok fazla kadın ister ya da kıtlık döneminde beslenme sorununa doyurucu bir çözüm yolu bulmakta aciz kalırsa o zaman hoşnutsuzluk doğar. Bazı bireyler ya da bütün bireyleriyle aileler, gruptan ayrılıp daha iyi bir ünü olan başka obalara katılırlar. Bu obanın, yeni bir av ya da toplama alanı keşfetmiş olduğu için daha bol besine sahip olması, komşu obalarla gerçekleştirdiği ticari alış verişler sonunda araç gereç ya da süs eşyaları yönünden zenginleşmiş bulunması ya da hattâ zaferle biten bir sefer sonucunda daha da güçlenmiş olması mümkündür. Reis, birgün gelir gündelik sorunlarla başedebilmek ve karılarını yabancıların heveslerinden korumak için fazla küçük bir grubun başında kalıverir. O zaman yönetici konumundan vazgeçip, yanında kalan son yoldaşlarıyla birlikte daha mutlu bir gruba bağlanmaktan başka çıkar yol bulamayacaktır. Demek ki, Nambikwara toplumsal yapısının akışkan bir durumda olduğu görülü-

yor. Oba oluşur ve dağılır, büyür ve yokolur. Bazen birkaç aylık bir süre içinde birleşimi, sayısı ve dağılımı tanınmaz hale gelir. Aynı obanın içindeki siyasal entrikalar ve komşu obalar arasındaki çatışmalar bu değişimlerin ritmini belirler; bireylerin ve grupların yükselişi ve çöküşü çoğu zaman şaşırtıcı biçimde birbirini izler.

O halde obalara bölünme neye göre gerçekleşmektedir? İktisadi açıdan bakıldığında, doğal kaynakların yetersizliği ve göçerlik döneminde bir bireyin beslenebilmesi için gerekli alanın genişliği, küçük gruplara dağılmayı nerdeyse zorunlu kılmaktadır. Burada sorun, bu dağılmanın neden değil de nasıl gerçekleştiğini anlayabilmektir. Başlangıçtaki grupta reis olarak tanınan erkekler vardır; bunlar, çevresinde obaların derlendiği çekirdekleri oluştururlar. Obanın büyüklüğü, belli bir dönemde az ya da çok süreklilik göstermesi, bu reislerden herbirinin konumunu koruyabilme ve durumunu daha iyiye götürebilme yeteneğine bağlıdır. Siyasal iktidar, topluluğun gereksinimlerinin bir sonucu gibi görünmemektedir; grubun biçim, oylum hattâ köken yönünden niteliği, kendinden önce varolan gizil reise göre belirlenmektedir.

Bu reislerden ikisini tanımıştım: biri Utiarity'deki Wakletoçu obasının, diğeriyse Tarunde'lerin reisiydi. Birincisi fevkalâde zeki, sorumluluklarının bilincinde, etkin ve becerikliydi. Ortaya çıkan yeni bir durumun sonuçlarını önceden görüyor, benim amaçlarıma özellikle uygun bir güzergâh seçiyor; gerektiğinde kumlar üzerinde bir harita çizerek onu tarif ediyordu. Köyüne vardığımızda, hayvanları bağlayabileceğimiz kazıklar bulduk; benim talebim olmaksızın, önceden gönderdiği bir adamına diktirtmişti bunları.

O, sorunları kavrayan, zorlukları algılayan ve işe ilgi duyan çok değerli bir kaynak kişiydi; ama görevleri bütün zamanını alıyordu. Bazen bütün gün ortadan kayboluyor, avlanıyor, keşfe çıkıyor ya da tohumlu ağaçların yahut olgunlaşmış meyvelerin durumunu inceliyordu. Öte yandan karıları onu sık sık aşk oyunlarına çağırıyor, o da bu çağrılara zevkle uyuyordu.

Genel olarak bakıldığında, davranışları bir mantığa dayalıydı ve amaçlarında bir sürekliliği yansıtıyordu; çoğunlukla istikrarsız ve maymun iştahlı Nambikwara'larda bu çok istisnaidir. Pamuk ipliğine bağlı yaşam koşullarına rağmen, elindeki çok basit araçlarla değerli bir örgütleyiciydi. Biraz kendi hesabına düşkün de olsa, yetkinlikle yönettiği grubunun kaderinin tek sorumlusuydu.

Diğer meslekdaşı gibi otuz yaşlarında olan Tarunde'lerin reisi de aynı ölçüde ama farklı biçimde zekiydi. Wakletoçu reisi, bana herzaman kimi siyasal tertipler içinde olan, tedbirli, çare bulmakta

usta biri gibi görünmüştü. Tarunde ise bir eylem adamı değildi; daha çok ozansı ve hoş tabiatlı, fevkalâde duyarlı bir düşünce adamıydı. Halkının çöküntüsünün farkındaydı ve bu durum onun sözlerine hep bir hüzün katardı. Grubunun, göreneklerini sürdürmekten aciz bir avuç insandan ibaret olmayıp, Nambikwara kültürünün bütün geleneklerine bağlı yüzlerce üyeden oluştuğu eski mutlu günleri anarken şöyle diyordu: "Eskiden aynı şeyi ben de yapardım; şimdi artık bitti..." Bizim törelerimize ve benim başka boylarda izlediğim törelere gösterdiği ilgi benim ilgimden daha az değildi. Onunla yapılan etnografya çalışması hiçbir zaman tek yanlı olmamıştır; o, bu çalışmayı herzaman bir bilgi alış verişi gibi görüyor ve benim ona verdiğim bilgilerden hoşnut kalıyordu. Hattâ sık sık, komşu ya da uzak halklarda gördüğüm tüy süsleri, başlıkları, silâhları gösteren resimler istiyor ve onları özenle saklıyordu. Bu bilgilerin yardımıyla kendi grubunun maddi ve anlıksal araçlarını mükemmelleştirme yolunda bir umut mu besliyordu? Her ne kadar hayalci yapısı onu eyleme geçmeye özendirmese de bu mümkündür. Ama bir gün ona, Pan flütü ile ilgili sorular sorarak bu sazın yayılma alanını belirlemeyi denerken, böyle bir şeyi hiç bilmediğini ama bir resmini görmek isteyeceğini söyledi. Sonra da benim çizdiğim kaba taslak resme bakarak, biraz hantal olmakla birlikte kullanılabilir bir saz yapmayı başardı.

Bu iki reisin sahip olduğu olağandışı nitelikler, onların belirleniş biçimlerinden kaynaklanıyordu.

Nambikwara'larda siyasal iktidar babadan oğula geçmez. Bir reis yaşlandığı, hastalandığı ve ağır görevlerini daha uzun zaman sürdürmek için kendini güçsüz hissettiğinde, ardılını kendisi seçer: "Bu adam reisiniz olacaktır..." Bununla birlikte bu otokratik yetki gerçek olmaktan çok görünürdedir. İleride reisin yetkesinin ne denli zayıf olduğunu göreceğiz; bütün kararlarda olduğu gibi bunda da sonul karardan önce bir kamuoyu yoklaması yapılmış olması muhtemeldir; belirlenen ardıl aynı zamanda çoğunluğun en çok tuttuğu kişidir. Ama yeni reisin seçimini sınırlandıran sadece grubun olumlu ya da olumsuz oyu değildir. Bu seçim ilgilinin ileriye dönük düşüncelerine de uygun olmalıdır. İktidara geçme önerisinin şiddetli bir tepkiyle karşılaştığı ender değildir: "Ben reis olmak istemiyorum." Bu durumda yeni bir tercih yapmak gerekecektir. Gerçekten iktidar, hırslı bir yarışmaya yolaçar gibi görünmemektedir ve benim tanıdığım reisler, ağır görevlerinden ve çok sayıdaki sorumluluklarından bir gurur payı çıkarmak yerine kolayca yakınıyorlardı. Öyleyse nedir, reislerin ayrıcalıkları ve görevleri?

1560 yıllarında Montaigne, Rouen'da bir denizcinin getirdiği üç Brezilyalı yerliyle karşılaştığında, içlerinden birine kendi ülkesinde reisin (o "kral" sözcüğünü kullanıyordu) ayrıcalıklarının ne olduğunu sormuştu. Kendisi de bir reis olan yerli şu yanıtı verdi: "Savaşta en önde gitmek". Montaigne, *Denemeler*'in ünlü bir başlığında olayı, bu gururlu tanımdan hayranlıkla sözederek anlatır. Ama dört yüzyıl sonra aynı yanıtı almak benim için daha da büyük bir şaşkınlık ve hayranlık nedeni olmuştur. Uygar ülkeler siyasi felsefelerinde aynı değişmezliği gösteremiyorlar. Ne kadar çarpıcı olursa olsun bu yanıt gene de Nambikwara dilinde reisi belirleyen sözcük kadar anlamlı değildir. *Uilikandé* sözcüğü, bu dilde "birleştiren" ya da "birlikte bağlayan" anlamına geliyor sanıyorum. Bu etimoloji, yerli düşüncesinin daha önce altını çizdiğim olayın bilincinde olduğunu göstermektedir. Yani reis, önceden oluşmuş bir grubun duyduğu merkezi yetke gereksinmesinin bir sonucu gibi değil de, grubun bir grup olarak varolma isteğinin bir nedeni gibi görünmektedir.

Nambikwara toplumunda iktidarın temelini oluşturan, kişisel saygınlık ve güven duygusu yaratma yeteneğidir. Kurak mevsimdeki göçebelik yaşamının, bu serüvenli deneyimin, önderi olacak kişi iki niteliğe de mutlaka sahip olmalıdır. Altı yedi ay süreyle reis, obasının yönetiminden tümüyle sorumlu olacaktır. Gezginci yaşamın başlangıcını örgütleyecek, güzergâhları saptayacak, merhaleleri ve duraklama süresini belirleyecek olan odur. Avlanmaya, balığa çıkmaya, toplama ya da koparma seferleri düzenlenmesine karar verir ve obanın komşu gruplara ilişkin siyasasını saptar. Obanın reisi aynı zamanda köyün de reisi ise (köy sözcüğünü sadece, yağmur mevsimi boyunca kalınan yarı sürekli yerleşme anlamında kullanıyorum) yükümlülükleri daha da artar. Yerleşik yaşamın yerini ve süresini de o belirleyecek; bahçeciliği yönlendirecek, ekilecek bitkileri seçecek; daha genel bir çerçevede topluluğun uğraşılarını, mevsimin gereksinme ve olanaklarına göre yönlendirecektir.

Hemen belirtelim ki reis, bu çok sayıda görevi yerine getirirken, ne sınırları belli bir yetkiye, ne de toplum üyelerince açıkça tanınmış bir yetkeye dayanır. İktidarının kaynağında üyelerin rızası bulunur ve meşruiyetini sağlayan da bu rızadır. Ayıplanacak bir davranış (yerlilere göre ayıplanacak bir davranış demek istiyorum) ya da bir iki hoşnutsuz kişinin kötü niyetli davranışları, reisin programını ve küçük topluluğun refahını tehlikeye sokabilir. Oysa böyle bir olasılığa karşı reisin hiçbir baskı gücü yoktur. İstenmeyen unsurlardan ancak, görüşlerini herkese kabul ettirmeye muktedir

olduğu takdirde kurtulabilir. Demek ki ona gerekli olan, hakim-i mutlak bir hükümdardan çok, kararsız bir çoğunluğu muhafaza etmeye çalışan bir siyaset adamında bulunabilecek ustalıktır. Grubunun iç uyumunu sürdürmesi bile tek başına yeterli değildir. Her ne kadar oba, göçerlik döneminde fiilen tek başına yaşıyorsa da komşu grupların varlığını gözardı edemez. Reis sadece görevini iyi yapmakla yetinmemeli, aynı zamanda -kendi grubu bu konuda ona güvenmektedir- diğerlerinden de daha iyi yapmalıdır.

Reis bu görevlerini nasıl yerine getirir? İktidarının birinci ve başlıca aracı cömertliğidir. Cömertlik, ilkel halkların çoğunda ve özellikle de Amerika'da iktidarın temel özelliğidir. Bütün mal varlığının birkaç kaba nesneyle sınırlı olduğu bu basit kültürlerde bile bunun bir rolü vardır. Maddi açıdan ayrıcalıklı bir konumda bulunuyor gibi görünmemesine rağmen, reisin elinin altında fazladan besin, âletler, silâhlar, süs nesneleri gibi maddeler olmalıdır. Bunlar ne kadar önemsiz şeyler olsa da, varolan genel yoksulluk nedeniyle değer kazanmaktadır. Bir birey, bir aile ya da obanın tümü eğer birşeye gereksinme duyar, birşey arzu ederse, bunun sağlanması için reise başvurur. Dolayısıyla eli açıklık yeni bir reisten beklenen temel niteliktir. Eli açıklık, sürekli çalınan ve çıkardığı ahenkli ya da bozuk sese göre reisin gördüğü genel onayın derecesini belirleyen bir saz gibidir. Bu konuda reisin imkânlarının sonuna kadar sömürüldüğünden şüpheniz olmasın. Oba reisleri benim en iyi bilgi kaynaklarımdı ve konumlarının güçlüğünü bildiğim için onları bol bol ödüllendirmek hoşuma giderdi. Ama armağanlarımdan herhangi birinin, reisin elinde birkaç günden fazla bir süre kaldığını pek ender olarak gördüm. Birkaç hafta birlikte yaşadıktan sonra her obadan ayrılışımda yerliler, baltaların, bıçakların, incik boncuğun mutlu yeni sahipleri olacak zamanı bulmuş olurlardı. Ama genel kural olarak reis, benim obaya geldiğim andaki yoksulluğunu aynen sürdürüyor olurdu. Ona verilen herşey (ve bunlar tek tek bireylere verilenlerin ortalamasının hayli üstündeydi) hemen o anda elinden alınmış bulunurdu. Bu toplu açgözlülük, reisi çoğu zaman bir tür umutsuzluğa düşürür. O zaman reisin istenilen şeyi vermemesi, bu ilkel demokrasi için, çağdaş parlamentolardaki güven oylamasıyla hemen hemen aynı anlama gelir. Bir reis "Artık vermiyorum! Cömertlik bitti! Bir başkası benim yerime cömertlik yapsın" demeyi göze alacak duruma geldiyse, gücünden gerçekten emin olmalıdır; çünkü iktidarı en zor bunalımını geçirmektedir.

Beceriklilik eli açıklığın anlıksal biçimidir. İyi bir reis hem girişimciliğini hem de ustalığını kanıtlamalıdır. Oklar için zehiri o ha-

zırlar. Kimi zaman oynanan oyunlarda kullanılan ham kauçuktan mermileri de o üretir. Reis iyi bir dansçı ve şarkıcı, obayı eğlendirmeye herzaman hazır ve günlük yaşamın tekdüzeliğini kırabilecek şakacı bir kişi olmalıdır. Bu görevler kolayca şamanlığa yolaçabilir. Kimi reisler aynı zamanda sağıltıcı ve büyücüdür. Bununla birlikte gizemsel uğraşılar Nambikwara'larda hep geri plânda kalır. Büyüsel yetenekler ortaya çıktıklarında da önderliğin ikincil nitelikleri olmanın ötesine geçmez. Siyasal iktidar ile dinsel iktidar çoğu zaman iki ayrı kişide bulunur. Bu açıdan Nambikwara'lar Kuzey-Batı komşuları Tupi-Kawahip'lerden farklıdır. Onlarda reis, aynı zamanda gelecekten haber veren düşler ve hayaller gören, ruhlarla temasa geçen, çifte kişilikli olabilen bir şamandır.

Her ne kadar daha olumlu bir yönde ortaya çıkıyorsa da, Nambikwara reisinin ustalığı ve becerisi öncekinden daha az şaşırtıcı değildir. Kendi grubu ile komşu grupların dolaştığı toprakları mükemmel bir biçimde tanımalıdır. Avlakların ve yaban meyve ağacı koruluklarının yabancısı olmamalı, herbirinin en elverişli dönemini bilmeli, dost ya da düşman komşu obaların güzergâhlarını yaklaşık olarak kestirebilmelidir. Durmaksızın keşfe çıkar, etrafı kolaçan eder ve sanki grubunu yöneltmekten çok onun çevresinde sağa sola uçuşuyormuş gibidir.

Gerçek bir yetke sahibi olmamakla birlikte, ödüllendirilme koşuluyla kendisine yardımcı olmaya hazır birkaç erkek dışında, obanın edilginliği, önderinin canlılığı ile tam bir zıtlık yaratır. Oba, reise bazı ayrıcalıklar tanıdıktan sonra, kendi güvenliğinin ve çıkarının korunmasını bütünüyle ona bırakmışa benzer.

Yanımızda yeterli yiyecek olmaksızın yolumuzu kaybettiğimiz ve yerlilerin ava çıkmak yerine yatıp, duruma bir çözüm bulma işini reise ve onun karılarına bıraktıkları, daha önce anlattığım yolculuktaki olay, bu tutuma çok iyi bir örnektir.

Reisin karılarından çok defa sözettim. Fiilen sadece reise özgü bir ayrıcalık olan çokeşlilik, bir yandan onun ağır yükümlülüklerinin duygusal ve tinsel yönden karşılığını oluştururken, bir yandan da bu yükümlülükleri yerine getirmek için kendisine destek sağlamaktadır. Çok ender istisnalar dışında sadece reis ile büyücünün (o da eğer bu iki görev iki ayrı kişiye verilmişse) birden çok karısı olabilir. Ama burada sözkonusu olan oldukça özel bir çokeşlilik türüdür. Sözcüğün gerçek anlamında çokeşli bir evlilik yerine, burada karşımıza çıkan daha çok tekeşli bir evlilik ve buna eklenen farklı türden ilişkilerdir. Birinci kadın, olağan evliliklerde alışılagelmiş eş rolünü üstlenmiştir. Cinslerarası işbölümü âdetlerine uyar, çocuk-

lara bakar, yemek yapar ve yaban ürünleri toplar. Birincisinden sonraki birleşmeler de evlilik olarak kabul görür ama bir başka türdendir. Sonraki kadınlar daha genç kuşaktandır. Birinci kadın onları, "kızlar" ya da "yeğenler" olarak adlandırır. Ayrıca onlar cinslerarası işbölümüne de uymaz, hem erkek hem de kadın uğraşlarını ayırmaksızın üstlenirler. Kampta ev işlerine pek yüz vermez daha çok boş gezerler; kimi zaman -aslında onlarla aynı kuşaktan olan- çocuklarla oynayarak, kimi zaman da birinci kadın ev ve mutfak işleriyle uğraşırken, kocalarını okşayarak vakit geçirirler. Ama reis ava gittiğinde, keşif gezisine çıktığında ya da bir başka erkek işine daldığında, bu sonraki karılar ona eşlik eder, hem fiili hem de manevi destek olurlar. Grubun en sağlıklı ve güzelleri arasından seçilen oğlan tavırlı bu kızlar, reis için eşten çok sevgilidirler. Reis onlarla, birinci birleşmenin evlilik havasıyla çarpıcı bir zıtlık gösteren aşıkça bir arkadaşlık içinde yaşar.

Erkeklerle kadınlar genelde aynı anda yıkanmazlar; ama kocayla genç karılarının kimi zaman birlikte suya girdikleri görülür. Bunlar sonu gelmez oyunlara, şakalara, su savaşlarına yolaçar. Reis, akşamları genç karılarıyla ya aşk oyunlarına girişir -ikisi, üçü, hattâ dördü birbirlerine sarılarak kumda yuvarlanırlar- ya da çocukça oynar. Örneğin, Wakletoçu reisi ve karılarından en genç ikisi yerde üç kollu bir yıldız oluşturacak şekilde sırtüstü yatarak ayaklarını havaya diker, ve düzenli bir ritimle, tabanlarını tabanlarına vururlar.

Böylece çokeşli evlilik, çoklu bir aşıkça arkadaşlık biçiminin, tekeşli bir evlilikle üstüste gelişi gibi görünmektedir. Bunun yanı sıra, hem iktisadi açıdan hem de psikolojik açıdan işlevsel değeri bulunan bir önderlik ayrıcalığıdır. Kadınlar genellikle birbirleriyle çok iyi anlaşırlar ve -kendisi çalışıp çabalarken yanı başında kocasının ve genç sevgililerinin şen kahkahalarını duyan, hattâ en işveli davranışlarına şahit olan- birinci kadının talihi her ne kadar kara görünse de, o bundan ötürü surat asmaz. Gerçekten bu rol dağılımı ne o kadar kesin, ne de o kadar katıdır. Daha seyrekçe olsa bile zaman zaman koca ile birinci karısı da oynaşacaktır; birinci karı hiçbir şekilde zevkli yaşamın dışında değildir. Ayrıca aşıkça arkadaşlık ilişkilerine daha seyrek girmesi, sahip olduğu daha büyük saygınlık ve genç yoldaşları üzerinde belli bir yetkeyle dengelenmektedir.

Bu sistem, grubun yaşamı açısından vahim sonuçlar doğurmaktadır. Genç kadınları düzenli evlilik çevriminden belli aralıklarla çekip alan reis, böylece, evlilik çağındaki kızlar ve erkekler

arasında sayısal bir dengesizlik yaratmaktadır. Genç erkekler bu durumun başlıca kurbanlarıdır ve ya uzun yıllar bekâr kalmaya ya da dullar veya kocalarınca terkedilen kadınlarla evlenmeye mahkûm olmaktadırlar.

Nambikwara'lar sorunu bir başka yoldan da çözmektedirler: şiirli bir sözle, *tamindige kihandige* yani "yalan aşk" dedikleri eşcinsel ilişkilerle. Bu ilişkiler gençler arasında yaygındır ve normal ilişkilerden daha açıkça gerçekleşir. Karşı cinsten yetişkinlerin yaptığı gibi eşler bozkırda uzaklara gitmez; komşuların gülümseyen bakışları önünde kamp ateşinin yanına yerleşirler. Olay genelde ölçülü takılmalara yolaçar; bu ilişkiler çocukça sayılır ve dikkat çekmez. "Bu girişimler tam bir doyuma kadar sürdürülür mü, yoksa evli çiftler arası ilişkilerde de çoğu zaman olduğu gibi, erotik oyunlarla birlikte duygusal yakınlaşmalarla sınırlı mı kalır?" sorusunun yanıtı kesin değildir.

Eşcinsel ilişkilere, sadece birbirinin çapraz kardeş çocuğu konumunda bulunan yeniyetmeler arasında izin verilir. Başka bir deyişle biri normalde diğerinin kızkardeşiyle evlenebilecek durumdadır ve erkek kardeşi geçici olarak onun yerine ikame edilmektedir. Bu türden yakınlıklar konusunda bir yerliyle konuşulduğunda alınan yanıt hep aynıdır: "Sevişenler kardeş çocuğu (ya da kayınbirader) olurlar". Kayın biraderler yetişkin yaşa geldiklerinde de büyük bir özgürlük içinde davranmayı sürdürür. Evli, çocuk sahibi iki üç erkeğin akşamları birbirlerine sevgiyle sarılarak dolaştıklarını görmek mümkündür.

Bu soruna bulunan çözüm yolları ne olursa olsun, onları zorunlu kılan çokeşlilik ayrıcalığı, grubun reisine verdiği önemli bir tavizdir. Bu reis açısından ne anlam taşır? Genç ve güzel genç kızlara sahip olmak ona ilkin (yukarda açıklanan nedenlerle) fiziksel olmaktan çok duygusal bir doyum sağlar. Çokeşli evlilik ve onun özgül nitelikleri, herşeyden önce görevlerini yerine getirmekte kendisine yardımcı olmak üzere, grup tarafından reise tanınmış bir imkândır. Tek başına olsaydı diğerlerinden fazla birşey yapması çok güç olurdu. İkincil karıları, özel konumları nedeniyle hemcinslerinin üstlendiği hizmetleri yapma zorunluluğunda olmadıklarından ona yardım etmekte ve rahatını sağlamaktadır. Bu kadınlar hem iktidar aracı hem de onun ödülüdür. Yerliler açısından acaba bu çaba, bu ödül için değer mi? Bu soruyu yanıtlamak için soruna daha geniş bir açıdan bakmamız ve bir Nambikwara obasının, basit bir toplumsal yapı olarak ele alındığında, iktidarın kökeni ve işlevi konusunda bize neler öğrettiği sorusunu sormamız gerekiyor.

Bir ilk noktayı hızla gözden geçireceğiz. Nambikwara'larda gözlediğimiz olgular, psikanalizin geçici olarak canlandırdığı eski bir sosyoloji kuramını yanlışlayan verilere yenilerini eklemektedir. Bu kurama göre, ilkel topluluklarda reis prototipi simgesel bir babadır. Bu varsayıma göre devletin ilksel biçimleri giderek aile yapısından türemiştir. Oysa burada, iktidarın en kaba biçimlerinin temelinde, biyolojik olaylardan farklı bir unsuru öne çıkaran bir davranış görüyoruz: bu davranış *rıza göstermedir*. Rıza, iktidarın hem kökeni hem de sınırıdır. Yaşlılar yönetiminde, mutlakiyetçi yönetimde ve her türlü diğer yönetim biçimlerinde ortaya çıkan görünüşte tek yanlı ilişkiler, ancak yapıları belli ölçüde karmaşıklaşmış gruplarda oluşabilir. Burada betimlemeyi denediğimize benzer basit toplumsal örgütlenme biçimlerinde böyle birşey düşünülemez. Siyasal ilişkiler burada tersine, bir yandan reisin yetkesi ve yeteneği, öte yandan da grubun oylumu, uyumu ve iyi niyeti arasında bir tür dengeden ibarettir. Bütün bu etmenler birbirlerini karşılıklı olarak etkiler.

Bu konuda çağdaş etnolojinin, XVIII. yüzyıl filozoflarının tezlerine sağladığı önemli desteği gösterebilmek çok iyi olurdu. Rousseau'nun çizdiği şema, reis ile onun yoldaşları arasında varolan neredeyse sözleşmeye bağlı ilişkilerden şüphesiz farklıdır. Rousseau'nun üzerinde durduğu olay çok başkadır; bu olay bireylerin, genel irade yararına kendi özerkliklerinden vazgeçmeleridir. Ama gene de Rousseau ve onun çağdaşları çok önemli bir sosyolojik sezgi örneği vermişlerdir. "Sözleşme" ve "rıza" gibi kültür unsurlarının ve tutumların, karşıt görüşte olanların ve özellikle de Hume'un, savunduğu gibi ikincil oluşumlar sayılamıyacağını kavramışlardır. Bunlar toplumsal yaşamın hammaddeleridir; içinde yeralmayacakları bir siyasal örgütlenme biçimini akla getirebilmek mümkün değildir.

Bu düşünceler ikinci bir sonuca götürüyor: *rıza*, iktidarın psikolojik temelidir. Fakat bu, günlük hayatta reis ile yoldaşları arasında gerçekleşen ve *karşılıklılık* kavramını iktidarın bir başka temel niteliği durumuna getiren bir verme ve alma dizisiyle somutlaşmaktadır. Reis iktidara sahiptir ama eli açık olmalıdır. Görevleri vardır ama birden çok karı alabilir. Onunla grup arasında devamlı yenilenen bir verme ve ayrıcalık, hizmet ve yükümlülük dengesi kurulur.

Ama evlilik olayında fazladan birşey daha vardır. Grup, reisine çokeşlilik ayrıcalığını tanımakla, tekeşlilik kuralıyla garanti altına alınan *bireysel güvenlik* unsurlarını, önderden beklenen bir *ortak*

güvenlikle değişmektedir. Her erkek karısını bir başka erkekten alır, oysa reis gruptan birçok kadın almaktadır. Bunun karşılığında da gereksinmelerini sağlama ve tehlikeden koruma güvencesi vermektedir. Fakat bu güvenceyi kızkardeşlerini ya da kızlarını aldığı bireylere değil, hattâ ona tanınan çokeşlilik hakkı nedeniyle kadınsız kalacak olanlara da değil, ama bir bütün olarak düşünülen ve onun yararına ortak haklar dizgesini askıya alan gruba vermektedir. Bu düşünceler çokeşlilik konusunda kuramsal bir inceleme için yararlı olabilir ama özellikle hatırlattığı şey şudur: ulusal bir güvenlik rejimi konusundaki tartışmalar (Beveridge plânı ve diğerleri gibi) nedeniyle yeniden gündeme gelen "bir güvenceler dizgesi olarak devlet" anlayışı sadece çağdaş bir gelişme değildir. Bu, toplumsal ve siyasal örgütlenmenin temel özelliğine dönüştür.

İşte grubun iktidara bakışı budur. Şimdi de reisin görevine karşı tutumunun ne olduğunu görelim. Onu, herzaman mutluluk verici olmayan bir görevi kabul etmeye iten dürtüler nelerdir? Nambikwara obasının reisi güç bir rol üstlenmektedir; mevkiini korumak için kendini tüketecektir. Fazladan, eğer sürekli olarak konumunu mükemmelleştiremezse, aylarını hattâ yıllarını vererek elde ettiklerini de kaybedecektir. İşte birçok kişinin iktidardan kaçmasının nedeni budur. Peki ama başkaları neden bunu kabul eder, hattâ ısrarla peşinden koşarlar? Psikolojik dürtüleri değerlendirmek herzaman güçtür, hattâ bizimkinden çok farklı bir kültür sözkonusuysa bu neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte denilebilir ki, çokeşli evlilik ayrıcalığı, bunun cinsel, duygusal ya da toplumsal açıdan çekiciliği ne olursa olsun, böyle bir heves uyandırmak için yeterli olamaz. Çokeşli evlilik, iktidarın bir teknik koşuludur; mahrem doyumlar açısından ancak ikincil bir anlamı olabilir. Başka birşeyler daha olmalı. Değişik Nambikwara reislerinin ahlâki ve psikolojik özelliklerini anımsamaya çalıştığınızda ve bir de (bilimsel çözümlemeye gelmeyen ama insanlararası iletişimden ve dostluk deneyiminden kaynaklanan sezgisel duyguyla bir değer kazanan) kişilikleri arasındaki bu uçuşkan farklılıkları yakalamaya çalıştığınızda, zorunlu olarak şu sonuca varıyorsunuz: önderler varsa eğer, bunun nedeni, her insan grubunda yoldaşlarından farklı biçimde saygınlığı sadece saygınlık için isteyen, sorumluluk almayı çekici bulan kişilerin varoluşudur. Onlar için kamu işlerini yüklenmek kendi ödülünü de beraberinde getirir. Bireyler arasındaki bu farklılıklar değişik kültürler tarafından, değişik ölçülerde geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Ama Nambikwara toplumu kadar yarışma düşüncesinden uzak bir toplumda bunların varoluşu, kökenlerinin

sadece toplumsal olmadığını akla getirmektedir. Bunlar daha çok her toplumun yapılaşmasında kullanılan o psikolojik hammaddenin bir parçasıdır. İnsanların hepsi birbirine benzemez ve sosyologların, gücü sınırsız geleneklerin altında ezilmiş gibi betimledikleri ilkel boylarda bile bu bireysel farklılıklar, bizim "bireyci" denilen uygarlığımızdaki kadar incelikle kavranmakta, aynı özenle kullanılmaktadır.

Bu, Amerikalı yabanıllar konusunda Leibniz'in sözünü ettiği "mucizenin" bir başka biçimde gerçekleşmesidir. Onların, eski gezginler tarafından nakledilen âdetleri Leibniz'e, "siyaset felsefesinin varsayımlarını hiçbir zaman birer kanıtlanmış gerçek gibi kabul etmemeyi" öğretmişti. Bana gelince, Rousseau'nun "başlangıç döneminin neredeyse duyumsanamayan ilerlemeleri" dediği şeyin peşinde dünyanın öbür ucuna kadar gitmiştim. Kaduveo ve Bororo'ların çok bilgince yasalarının örtüsünün altında, gene Rousseau'nun dediği gibi "artık varolmayan, belki de hiç varolmamış ve muhtemelen hiç varolmayacak, ama şimdiki halimizi iyi değerlendirebilmek için doğru bilgisine ihtiyaç duyduğumuz" bir durumu araştırmayı sürdürmüştüm. Ondan daha mutlu bir sonuçla, bunu, can çekişmekte olan bir toplumda bulduğumu sandım. Bu toplumun geleneksel ya da bozulmuş bir kalıntı olup olmadığı sorusunun cevabını veremezdim. Ama orada, akla gelebilecek en yoksul toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimlerinden biriyle karşılaşmıştım. Bu ilkel koşullarda kalmasına yolaçan, ya da daha büyük bir olasılıkla onu o koşullara gerileten özel tarihini sorgulamaya ihtiyacım yoktu. Gözlerimin önünde gerçekleşen sosyolojik deneyi izlemek yeterliydi.

Ama toplum gözden kaçıyordu. En yalın biçimiyle bir toplum aramıştım. Nambikwara toplumu o kadar yalındı ki, orada sadece insanları buldum.

Notlar:

1) Bilimsel Araştırmalar Dairesi. (ç.n.)
2) Metinde İngilizce, Kuzey Amerika'nın batısı. (ç.n.)
3) Metinde İngilizce, (oku.: picın); bozuk ve yetersiz bir Nambikwara dili. (ç.n.)
4) Ama doğrusunu söylemek gerekirse, varlıkların ve nesnelerin bu biçimde ayrılmasına, birçok başka Amerika dillerinde de raslanır; Şibşa diliyle bu benzerlik bana artık eskiden olduğu kadar inandırıcı gelmiyor.
5) "Yiyecek hiçbir şeyi olmamak" anlamına gelir. (ç.n.)
6) İgor Ştravinski'nin *Le Sacre du printemps* (İlkbahar Ayini) adlı eseri; 1911-1913. (ç.n.)
7) K. Oberg, "Indian Tribes of Northern Mato Grosso, Brazil", Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology, Publ. no. 15, Washington, 1953. pp. 84-85.

Sekizinci Bölüm

Tupi-Kawahib

XXX
Pirogla Yolculuk

Cuiaba'dan haziranda ayrılmıştım; şimdi eylüldeyiz. Üç aydır platodayım; hayvanlar dinlenirken yerlilerle birlikte kamp kurarak ya da geçtiğim yerleri ardı ardına düşünüp girişti̇ğim işin anlamı hakkında kendi kendime sorular sorarak dolaşıyorum. Katırın sarsıntılı adımları, neredeyse fiziksel varlığımın bir parçası haline gelen ve eğer her sabah yeniden görmesem eksikliğini duyacak kadar alıştığım yaraların kapanmasına izin vermiyor. Serüven sıkıntılar içinde eriyip kayboluyor. Haftalardır aynı iç karartıcı savandan başka birşey görmüyor gözlerim. Öylesine kurak ki çevre, canlı bitkileri, terkedilmiş bir kamp yerinin orasında burasında arta kalmış kuru bitki saplarından ayırmak olanaksız. Bozkır yangınının kararmış izleri, kömürleşmeye doğru hepbirlikte ilerleyişin doğal sonucu gibi görünüyor.

Utiarity'den ilkin Juruena'ya sonra da Juina, Campos Novos ve Vilhena'ya geçtik; şimdi platodaki son istasyonlara, Tres Buritis'e ve artık platonun eteğindeki Barao de Melgaço'ya doğru ilerliyoruz. Hemen hemen her merhalede susuzluktan, yorgunluktan ya da *hervado*'dan, yani zehirli otlardan yedikleri için, bir-iki öküz kaybettik. Bir ırmak üzerindeki çürümüş köprüden geçerken birçoğu yükleriyle birlikte suya düştü, gezimiz boyunca derlediğimiz hazineleri zor kurtardık. Ama buna benzer olaylar aslında ender; hergün aynı hareketleri tekrarlıyoruz: kampın kurulması, hamak ve cibinliklerin asılması, yüklerin ve semerlerin beyaz karıncaların ulaşamayacakları bir biçimde yerleştirilmesi, hayvanların gözetim altına alınması ve ertesi sabah bunların en sonuncusundan başlayıp öncekilere doğru giden hazırlıklar. Ya da bir yerli obası karşımıza çıkmışsa o zaman alışılmış bir başka işlem dizisi: sayım, vü-

cudun parçalarına verilen adların ve akrabalık terimlerinin saptanması, soyağaçlarının çıkarılması, dökümler... Kendimi uzaksıl ellerde bir kâtip gibi görüyorum.

Beş aydan beri yağmur düşmemiştir ve av yöreden uzaklaşmıştır. Sıska bir papağan vurabilmiş ya da pirincimizle birlikte kaynatabileceğimiz kocaman bir *tupinambis* kertenkelesi yakalayabilmişsek, kara ve yağlı etli bir kabuklu domuzu ya da bir kaplumbağayı kabuğu içinde kızartabilmişsek ne mutlu. Çoğu zaman *xarque* ile yetinmek zorundayız: aylar önce Cuiaba'da bir kasabın hazırladığı ve her sabah, içinde kaynaşan kurtlardan arındırmak için kalın tabakalarını güneşe serdiğimiz ve ertesi sabah gene kurtlar içinde bulduğumuz hani o kurutulmuş et. Ama bir seferinde adamlardan biri bir yaban domuzu vurduydu: onun kanlı eti bizim için sanki şaraptan bile daha sarhoş ediciydi; herkes en az yarım okka eti yuttu ve işte o zaman onca gezgin tarafından, yabanılların görgüsüzlüğünün bir kanıtı gibi sunulan o sözde açgözlülüklerinin nedenini kavradım. Böylesine şiddetli bir açlığı yaşamak için onların beslenme rejimini paylaşmış olmak yeter. Bu açlığın giderilmesi midenin tıka basa doldurulmasından daha ileri birşeydir: mutluluktur.

Manzara yavaş yavaş değişiyordu. Orta platoyu oluşturan tortusal ve billûrsu topraklar yerini killi topraklara bırakıyordu. Savandan sonra, içinde kestane ağaçları (ama bunlar bizim bidiklerimizden değil, Brezilya'nın kestane ağaçları: *Bertholletia excelsa*) ile kokulu bir belsem salgılayan yüksek *kopaye* ağaçları bulunan, tabanı kuru ormanlardan geçmeye başladık. Berrak dereler şimdi, sarı renkli ve kokuşmuş bir çamurlu suya dönüşüyor. Her yerde çöküntüler var: eteklerinde *sapezal*'li (boylu otlar) ve *buritizal*'li (palmiye toplulukları) bataklıklar oluşmuş, erozyonun kemirdiği tepecikler. Katırlar bataklıkların kıyısındaki yaban ananası tarlaları boyunca güçlükle ilerliyor. Bunlar, eti dağınık büyük siyah çekirdeklerle dolu, en hoş çilekle kültür ananası arasında bir tadı olan, portakala çalan sarı renkte küçük meyveler. Topraktan, aylardan beri unuttuğumuz o kakaolu haşlanmış bitki kokusu yükseliyor, bu aslında sadece tropikal bitkilerin ve organik çürümenin kokusu. Bu toprakların kakaoyu doğuran topraklar olduğunu birdenbire duyuruyor size. Yukarı Provence'da[1] kimi zaman yarı solmuş bir lâvanta tarlasından gelen kötü kokuların o toprakların aynı zamanda domalan da ürettiğini göstermesi gibi... Son bir yükselti ve ardından doğruca Barao de Melgaço telgraf istasyonuna götüren bir çayıra iniyoruz: Amazon ormanlarına doğru göz alabildiğine uzanan Machado va-

disindeyiz. Ormanlarsa ancak binbeşyüz kilometre uzakta Venezuela sınırında son bulacak.

Barao de Melgaço'da, içinde *jakü*'nün -köpek kuşu- trompet sesine benzeyen güçlü çığlıklarının yankılandığı nemli ormanlarla çevrili yeşil otlu çayırlar vardı. Kucak dolusu avla kampa dönmek için orada iki saat dolaşmanız yeterliydi. Çılgınca bir yemek yeme tutkusuna kapıldık; günler boyunca sadece yemek yaptık ve yedik. Artık hiçbir şeyin eksikliğini duymayacaktık. O zamana kadar sakınılarak kullanılan şeker ve alkol stoklarımız eridi; bir yandan da Amazon yöresinin besinlerini deniyorduk. Özellikle *tocari* ya da Brezilya cevizi; bunun etinin rendelenmesinden elde edilen beyaz ve ağızda eriyen kaymakla yemeklerin terbiyesi kalınlaştırılıyordu. O gastronomik denemeler konusunda notlarım arasında bulduğum ayrıntılar şunlar:

-Şişte kızartılmış ve viskiyle alevlendirilmiş sinekkuşu (bu sineğe Portekizce'de *beija-flor* -çiçek öpen- deniliyor);

-Izgara timsah kuyruğu;

-Kızartılmış ve viskiyle alevlendirilmiş papağan;

-*Assaï* palmiyesi meyvelerinden bir püre içinde *jakü* yahnisi;

-Biberli ve tocari soslu *Mutum* (bir tür yaban hindisi) ve palmiye tomurcuğu yahnisi;

-Kavrulmuş şekerli *jakü* kızartması.

Bu aşırılıklardan ve en az o ölçüde gerekli temizlikten sonra -çizmeler ve kolonyal şapkalarımızla birlikte giydiğimiz tulumlarımızı üstümüzden çıkarmadan günler geçirmiştik-, yolculuğun ikinci bölümü için plânlarımı yapmaya başladım. Buradan öteye nehir yolu, orman içindeki bitkiler bürümüş *picada*'lardan daha elverişli olacaktı. Ayrıca, yola çıkarken yanımızda bulunan otuzbir öküzden ancak onyedisi sağ kalmıştı ve onların da durumu, kolay bir yolda bile yürüyemeyecek kadar kötüydü. Üç gruba ayrılacaktık. Grubumun başkanı birkaç adamla birlikte en yakın kauçuk toplayıcıları merkezine kadar karadan gidecekti. Orada atları ve katırların bir bölümünü satmayı umuyorduk. Birkaç adam öküzlerle birlikte Barao de Malgaço'da kalacak, böylece hayvanlar *capim-cordura* (bol otlu) çayırlarda kendilerine gelmeye fırsat bulacaklardı. Bu grubu herkesçe çok sevilen yaşlı aşçı Tiburcio yönetecekti. Büyük oranda Afrikalı kanı taşıyan Tiburcio için "*preto na feiçao, branco na acçao*" -renginden yana kara ama değerinden yana beyaz- derlerdi. Buysa, belirtmeden geçmeyelim, Brezilya köylüsünün ırklara ilişkin önyargılardan bütünüyle uzak olmadığını gösterir. Amazon ülkesinde bir Siyah tarafından ilgi gören bir Beyaz

genç kız, tepkisini çoğu zaman şöyle belirtir: "Bir *urubu*'nun iştahını kabartacak beyaz bir leş miyim ben?" Böyle söylemekle orada çok sık raslanılan bir görüntüyü anımsatmaktadır: ölü bir timsah nehrin akıntısında kayıp giderken, kara tüylü bir akbaba leşin üzerine tüner ve günlerce sular üzerinde yolalarak beslenir.

Öküzler kendilerini toparlayınca grup geldiği yoldan Utiarity'ye geri dönecekti. Bir yandan yüklerinden kurtulmuş olacaklarından bir yandan da artık her an başlaması beklenen yağmurlar çölü çayıra dönüştüreceği için bunun güç olmayacağını düşünüyorduk. Nihayet heyetteki bilim adamları ile geri kalan kişiler eşyalardan sorumlu olacaklar ve onları nehir yolundan, pirogla, meskûn bölgeye kadar götüreceklerdi ve orada dağılacaktık. Ben sonra Madeira nehri yoluyla Bolivya'ya geçmeyi, ülkeyi uçakla aşarak Brezilya'ya Corumba üzerinden dönmeyi ve oradan ilkin Cuiaba'ya ardından da aralık ayına doğru Utiarity'ye varmayı plânlıyordum. Orada *comitiva*'mı -adamlarımı ve hayvanlarımı- bulacak ve gezinin hesaplarını kapatacaktım.

Melgaço istasyon şefi bize, kürekçileriyle birlikte iki *galiote*'yi ödünç veriyor; keresteden yapılmış hafif kayıklar bunlar. Elveda öküzler! Artık kendimizi Rio Machado'nun akıntısına bırakmak yeterli. Aylar süren kuraklığın verdiği umursamazlık içinde ilk gece, hamaklarımızı, herhangi bir korunma önlemi almaksızın kıyıdaki ağaçlar arasına asmakla yetiniyoruz. Tam gece yarısı gökgürültülü bir sağnak, dörtnala koşan bir atın şiddetiyle boşalıyor. Daha uyanmadan hamaklarımız havuza dönüyor; bir brandayı el yordamıyla açıp bu tufan altında gererek, asma olanağını bulamadan korunmaya çalışıyoruz. Uyumak sözkonusu değil; başımızın üstünde brandayı tutarak suyun içinde çömeliyoruz; brandanın su dolan çukurluklarını, suyu sızdırmaya başlamadan boşaltabilmek için sürekli gözlemek zorundayız. Vakit geçirmek için adamlar öyküler anlatıyor; içlerinden Emydio'nun anlattığını anımsıyorum.

Emydio'nun öyküsü.

Karısı ölmüş bir adamın tek bir oğlu vardı; delikanlılık çağına ulaşmıştı bile. Birgün oğlunu yanına çağırdı ve artık evlenme zamanının geldiğini söyledi ona. "Evlenmek için ne yapmak gerek diye sordu?" oğul. "Çok basit" diye yanıtladı baba, "Komşuyu ziyarete gidersin ve kızının seni beğenmesini sağlamaya çalışırsın". "Ama bir kıza kendimi beğendirmek için ne yapmak gerektiğini bilmiyorum!" "Canım işte, gitar çal, neşeli ol, gül ve şarkı söyle!" Oğul babasının söylediklerini yapmak için komşuya vardığında, genç kızın babası kısa bir süre önce ölmüştür; yaptıkları görgüsüzce davranış olarak değerlendirilir ve taşlarla kovalanır. Oğul ba-

basının yanına döner içine düştüğü durumdan yakınır; baba bu kez ona böyle bir durumda nasıl davranması gerektiğini anlatır. Oğul yeniden komşuya yollanır; tam da o sırada komşular bir domuz kesmişlerdir. Ama o, son aldığı talimata sadık kalarak hıçkırmaya başlar: "Ne üzücü olay! O kadar iyi idi ki! Onu ne kadar da severdik! Onun gibisi bir daha gelmez!" İyice sinirlenen komşular oğlanı başlarından savarlar. Gene babasına gider, başına gelen bu tatsız olayı anlatır ve uygun davranışın ne olacağı konusunda yeniden bilgi alır. Üçüncü ziyaretinde komşular bahçelerindeki tırtılları temizlemektedirler. Herzaman bir ders geriden giden genç şöyle seslenir: "Ne harikulâde bolluk! Bu hayvanların topraklarınızda daha da çoğalmasını dilerim. Tanrı eksikliğini göstermesin!" Gene kovulur.

Bu üçüncü başarısız deneyden sonra baba, oğluna bir kulübe inşa etmesini emreder. Oğul gerekli ağaçları kesmek için ormana yollanır. Gece vakti -kurt adam- gulyabani oradan geçer ve kendi evini inşa etmek için o yeri pek uygun bulur ve çalışmaya başlar. Ertesi sabah genç adam inşaata gelince işi hayli ilerlemiş bulur."Tanrı bana yardımcı oluyor" diye aklından geçirir, keyifle. Böylece gündüzleri bizim oğlan, geceleri kurt adam, birlikte evi inşa ederler. Kulübe kısa sürede biter.

Evi kutlamak için genç adam bir karaca şöleni vermeye niyetlenir. Kurt adamsa aynı amaçla bir ölüyü yiyecektir. Bizimki gündüz bir karaca, ötekiyse geceden yararlanarak bir ceset getirir. Ertesi gün baba şölene geldiğinde masanın üzerinde karaca kebabı yerine bir insan cesediyle karşılaşır:"Ne yapsan boş evladım! der, sen hiçbir işe yaramazsın!"

Ertesi gün yağmur hâlâ devam ediyordu. Kayıklara dolan suyu boşalta boşalta Pimenta-Bueno istasyonuna vardık. Bu istasyon, aynı adı taşıyan nehrin Rio Machado'ya kavuştuğu noktada kurulmuştu. O dönemde yirmi kadar personeli vardı. Hattın bakımıyla uğraşan iç bölgelerden gelmiş birkaç beyazla değişik kökenli yerlilerdi bunlar: Guaporé vadisinin Kabişiyana'ları [Cabishiana] ve Rio Machado'nun Tupi-Kawahib'leri. Burada çalışan kişiler bana önemli bilgiler verebilirlerdi. Bu bilgilerin bir kısmı, eski raporlara bakılacak olursa tamamiyle yokoldukları sanılan, hâlâ yabanıl Tupi-Kawahib'lere ilişkindi; bu konuya tekrar döneceğim. Bir kısmı ise Rio Pimenta-Bueno yolundan pirogla günler süren bir mesafede yaşadığı söylenen bilinmedik bir boyla ilgiliydi. Hemen onları tanımaya niyetlendim, ama nasıl yapacaktım? Elverişli bir fırsat çıktı karşıma. O sırada geçici olarak istasyonda bulunan Bahia adında bir Siyahi vardı. Her yıl akıllara durgunluk veren bir yolculuk yapan bu adam serüvenci bir gezgin tüccardı. Kıyı mağazalarından mal tedarik etmek için Madeira nehrine kadar iniyor, sonra Machado nehrini pirogla akış yukarı yönde aşıyor, ardından da Rio Pi-

menta-Bueno'da iki gün daha yolalıyordu. Oradan kendi bildiği bir güzergâhı izleyerek pirogları ve malları üç günde orman içinden geçiriyor ve Guaporé'nin küçük kollarından birine ulaşıyordu. Vardığı bölgeye ondan başka mal getiren olmadığı için, stoklarını inanılmaz fiyatlardan satıyordu. Bahia, kendisine nakit değil de aynî olarak ödeme yaptığım takdirde, Pimenta-Bueno nehrinin memba yönünde herzamanki yolunun daha da ilerisine kadar çıkmaya hazır olduğunu bildirdi. Bu onun açısından iyi bir iş olacaktı; çünkü Amazon kıyısındaki toptan eşya fiyatları, benim Sao Paulo'da satın aldığım mallara ödediğimden yüksekti. Elimde bulunan ve işime yaramayan çok sayıda kırmızı yünlü fanilayı ona devrettim. Vilhena'da Nambikwara'lara bu fanilalardan hediye etmiştim; ertesi sabah köpekler, maymunlar, evcilleştirilmiş yaban domuzları dahil, bütün canlıların tepeden tırnağa kırmızı fanilalarla örtündüklerini gördüm. Ama bir saat sonra, oyununun eğlencesi kalmayınca, yünlü parçaları bozkıra savruldu ve kimse bir daha onlarla ilgilenmedi.

İstasyondan ödünç alınan iki pirog ve dört kürekçi ile iki adamımızdan oluşan tayfamızla, bu önceden tasarlanmamış serüvene girişmek için hazırdık.

Bir etnolog için, herhangi bir yerli topluluğuyla temas kuran ilk beyaz olabilmekten daha coşku verici bir umut düşünülemez. Daha 1938 yılında bile bu en büyük ödüle, ancak, dünyanın bir elin parmaklarıyla sayılacak kadar azalmış bazı bölgelerinde ulaşılabilirdi. O zamandan bu yana bu olanaklar daha da azalmıştır. Demek ki eski gezginlerin deneyimlerini ve bu deneyimler içinde Yeniçağ düşüncesinin o belirleyici anını yaşayacaktım. Kendini tamam ve mükemmel sanan bir insanlığın, büyük keşifler sonucunda birdenbire, sanki bir karşı bilgilenme gibi, yeryüzünde tek başına bulunmadığını, daha kapsayıcı bir bütünün bir bölümü olduğunu öğrendiği o anı; kendini tanıyabilmek için ilkin aynada kendi değişik imgesini seyretmesi gerektiğini kavradığı anı yaşayacaktım. O aynanın yüzyıllarca bir kenarda unutulmuş bir kırığı ilk ve son yansımasını sadece bana gösterecekti.

Bu heyecan XX. yüzyılda hâlâ duyulabilir mi? Pimenta Bueno yerlileri ne kadar az biliniyor olsalar da, Léry, Staden, Thevet gibi eski büyük yazarların bundan dörtyüz yıl önce Brezilya topraklarına ayak bastıklarında yaşadıkları sarsıntıyı duymam olanaksızdı. Onların o zaman gördüklerini bizim gözlerimiz artık hiç görmeyecek. Onların incelemekte öncü oldukları uygarlıklar, bizim uygarlıklarımızın izlediğinden farklı yollardan gelişmişti. Ama gene de kendi doğalarıyla uyum içinde bir olgunluğa ve mükemmelliğe

erişmişti. Oysa bugün bizim -dörtyüz yıl önce varolanlarla karşılaştırılması yanıltıcı olabilecek koşullar içinde- incelemekte olduğumuz toplumlar artık sadece hastalıklı ve sakat bırakılmış örgenliklerdir. Bu topluluklar, muazzam mesafelere ve (ardı ardına eklemleniş biçimleri anlaşıldığında çoğu zaman şaşkınlık veren bir tuhaflıktaki) her türden aracı unsura rağmen Batı uygarlığının darbesini yemiştir. Batı uygarlığının gelişimi, insanlığın büyük ve o ölçüde günahsız bir bölümü için anlaşılmaz ve korkunç bir felâket olmuştur. Batı'nın böylece, bir başka yüzü daha bulunduğunu, bu yüzünse ötekinden daha az gerçek ve daha az kalıcı olmadığını unutmaması iyi olur.

Adamlar değişmekle birlikte, yolculuk koşulları aynıydı. Plato üstündeki usandırıcı at binişten sonra, haritalarda yatağı işaretli olmayan, ama her ayrıntısı belleğimde kalmış çok sevdiğim anlatıları çağrıştıran güzel bir akarsuda yolculuğun zevkine kaptırıyorum kendimi.

İlkin üç yıl önce Sao Lourenço üzerinde edinilen nehir yaşamı deneyimini yeniden kazanmak gerekiyor: boyuna ve biçimine göre *montaria, canoa, uba* ya da *igarite* adı verilen -ağaç gövdesinden oyulmuş ya da kerestelerden yapılmış- farklı pirog tiplerinin ve bunlardan herbirinin kendine özgü üstünlüklerinin bilgisi; ağacın çatlaklarından sızan suların içine çömelmiş, küçük bir su kabağı ile durmaksızın suyu boşaltarak saatler geçirme alışkanlığı; ileri ölçüde yavaş hareket etme, uzun süre hareketsizlikten kaynaklanan ve kayığın devrilmesine yolaçabilecek ani hareketlerden dikkatle sakınma: *"agua nao tem cabellos"*, "suyun saçı yoktur" eğer tekneden düşerseniz tutunacak hiçbir şey bulamazsınız; nihayet sabır, akarsuyun yatağındaki her engelde, özenle istiflenmiş malzemeyi ve yiyecekleri boşaltmak, kayalık kıyıdan onları ve pirogları taşımak ve birkaç yüz metre ilerde aynı işlemleri yinelemek için sabır gerekli.

Bu engeller çok çeşitlidir: *seccos*, kurumuş yataklar; *cachoeiros*, cağlarcalar; *saltos*, çağlayanlar. Kürekçiler hemen herbirine çağrışımlarla bir ad takarlar: kimi, *castanhal, palmas* gibi peyzajın bir özelliğini yansıtır; kimi bir avı anımsatır: *veado, queixada, araras*; kimiyse yolcunun daha kişisel bir anısıyla ilişkilidir: *criminosa*, katil kadın; *encranca*, "sıkışıp kalma" anlamına gelen çevrilmesi güç bir isim; *apertada hora*, "sıkışık zaman" (bunaltıcı anlamında); *vamos ver*, "göreceğiz bakalım..."

Yola çıkışımızda bizim için yeni sayılabilecek birşey yok. Kürekçiler, hamla aralıklarını tayin ediyorlar: önce bir dizi küçük vuruş: şlap, şlap, şlap... ardından hızlanış, bu sırada her hamla arasın-

da, pirogun bordasına iki tok darbe: tak-flaşş, tak; tak-flaşş, tak... Nihayet seyir ritmi: kürek her iki hamladan sadece birinde suya daldırılıyor, sonrakindeyse suyun yüzeyini şöyle bir okşuyor, ama her seferinde bordaya bir vuruş ve ikinci daldırılıştan önce bir vuruş daha: tak-flaşşş, tak, ssss, tak; tak-flaşşş, tak, ssss, tak... Böylece kürek palalarının bir mavi bir de turuncu yüzleri görünüyor. Suyun yüzeyinde kürekler, nehri uçarak aşan ve her dönüşlerinde hepbirlikte ya altın sarısı karınlarını ya da mavi sırtlarını parıldatan *arara*'ların geniş kanatlarının sudaki yansımaları kadar hafif; sanki sadece bir yansımadan ibaret bu darbeler. Hava kurak mevsimdeki saydamlığını yitirdi. Şafakta herşey, nehirden yavaşça yükselen sabah pusunun kalın ve pembe köpüğü içinde kayboluyor. Şimdiden sıcaklıyoruz; ama önceki dolaylı ısı artık belirginleşiyor. Evvelce sadece yaygın bir sıcaklık duygusu şimdi yüzün şu ya da bu bölümünü ya da elleri yakan güneşe dönüşüyor. Neden terlediğimizi anlamaya başlıyoruz. Pembelik yeni renklerle zenginleşiyor. Mavilikler görünür oluyor. Pusun daha da yoğunlaştığı sanılıyor oysa ki sadece dağılmakta.

Akış yukarı yönde zorlukla ilerliyoruz ve kürekçilerin dinlenmeleri gerekiyor. Sabahı, yaban üzümsülerinden yemler takılmış kamıştan kaba oltalarla *peixada* için gerekli balıkları tutmakla geçiriyoruz. *Peixada* Amazon'un balık çorbası; içine şunlar konuyor: kemiğinden tutularak yenilen pirzola gibi, kılçığından tutulan ve dilim dilim yenilen, yağdan sararmış *pacu*'lar; kırmızı etli, gümüş rengi *piracanjuba*'lar; parlak kırmızı dülger balıkları; bir ıstakoz kadar kabuklu ama siyah renkli *cascudo*'lar; benekli *piapara*'lar: ayrıca *mandi, piava, curimbata, jatuarama, matrinchao*...; fakat zehirli pisi balığına ve yemsiz avlanmakla birlikte çarptığı zaman bir katırı öldürebilen elektrik balıklarına -*purake*- dikkat etmek gerekiyor. Ama adamların iddiasına bakılırsa daha da fazla korkulması gereken, tedbirsizlik edip de suya işeyenin fışkırttığı sidikten tırmanarak insanın sidik torbasına giren o minnacık balıklardır... Yahut da kıyıda ormanın oluşturduğu o muazzam yeşil küfün aralıklarında, binlerce türü olan maymunlardan bir sürünün yarattığı ani hareketliliği gözlüyoruz; uluyan *guariba*'lar, örümcek gibi kol ve bacakları olan *coata*'lar, *sapaju* ya da çivili maymunlar, gün doğmadan bir saat önce haykırışlarıyla ormanı ayağa kaldıran *zog-zog*'lar, kocaman badem gözleri, insan gibi duruş biçimleri ve yumuşak ve dolgun tüylerinden mantolarıyla bir Moğol prensine benzer bunlar; ayrıca bütün küçük maymun sürülerini de görürsünüz: bizim şebek dediğimiz *saguin*'ler, koyu jelatin gözlü "gece maymunu" *macaco da noi-*

te'ler; "kokulu maymun", *macaco de cheiro*; "güneş gırtlak" *gogo de sol* vd. Zıplayan sürülerine doğru atılan bir tek kurşun, bu hayvanlardan birini mutlaka deviriyor; kızartıldıklarında yumrukları sıkılı bir çocuk mumyası biçimini alıyor, yahnisi kaz eti tadında oluyor.

Öğleden sonra saat üç sularında, gökyüzü kararıyor, gökgürlemeleri duyuluyor ve yağmur, göğün yarısını diklemesine geniş bir perdeyle kapatıyor. Buraya ulaşacak mı? Perde oluk oluk açılıyor lif lif oluyor ve arasından ilkin altın sarısı sonra soluk mavi bir ışık görünüyor. Ufkun sadece orta yeri hâlâ yağmurlu. Ama bulutlar eriyor, örtü sağından ve solundan küçülüyor ve sonra yokoluyor. Artık sadece, mavi ve beyaz bir fon üzerinde mavi-siyah kitlelerden oluşan karmaşık bir gökyüzü var. Şimdi, bir sonraki borandan önce ormanın daha az yoğun göründüğü bir kıyıya yanaşmanın tam zamanıdır. *Facao* ya da *terçado* denilen çalı kılıcıyla kamp kuracağımız yeri kısa zamanda temizliyoruz; böylece açığa çıkan ağaçları, aralarında *pau de novato*, "acemi ağacı" var mı diye gözden geçiriyoruz. Böyle adlandırılmasının nedeni şu: bu ağaçlardan birine hamağını asacak olan tecrübesiz kampçı, kırmızı karınca ordusunun hücumuna uğrar; kaçınılan başka ağaçlar da var: *pau d'alho* "sarımsak kokulu ağaç" ya da sadece adı bile insanı iten *cannela merda*[2]. Ama eğer biraz şansınız varsa *soveira* ağacına raslayabilirsiniz; bu ağacın gövdesi çember biçiminde çizilince birkaç dakikada bir inekten daha fazla süt boşaltır. Bu sütü çiğ olarak içerseniz iyi olmaz, ağzınız kauçuk kıvamında bir zarla kaplanır. *Araça* ağacının kiraz büyüklüğünde, terebentin tadında ve hafifçe asit, morumsu meyvelerini suda ezerseniz o su bir maden suyu kıvamını alır. Sonra, badıçlarının içi leziz bir şekerli tüyle dolu *inga*; cennet bahçesinden çalınmış bir armuta benzeyen *bacuri*; nihayet *assaï*, suda kaynatılıp hemen içildiğinde koyu bir ahududu şurubuna benzeyen ama bir gecede katılaşıp, meyveli ve ekşimsi bir peynire dönüşen, ormanın o en üstün lezzeti.

Adamlardan kimileri mutfak işlerine girişirken kimileri de hafif palmiye yapraklarından bir damla örtülü dallardan saçaklar altına hamakları asıyor. Ardından kamp ateşinin çevresinde, herbiri hayaletler ve garip yaratıklarla dolu öyküler anlatmanın sırasıdır: *lobis homen*, "kurt adam"; başsız at, ya da kurukafalı kadın. Adamlar arasında herzaman bir eski *garimpeiro* bulunur; ve kendisi hâlâ, hergün bir servete kavuşma umuduyla yaşanabilen o sefil hayatı özlemle anımsar: "İşte o sırada "yazmaktaydım" -yani çakılları elemekteydim- ve bir an, tabağın içinde bir küçük pirinç tanesi farkettim, ama gerçek bir ışıktı sanki bu. *Que cousa bounita*[3]! Bundan da-

ha güzel birşey olabileceğini sanmıyorum, *cousa mais bounita*... Ona baktıkça sanki, elektrik çarpmış gibi oluyordunuz!" Bir tartışma başlıyor: "Rosario ile Laranjal arasında, tepede, parıltılar saçan bir taş var. Kilometrelerce uzaktan görülebiliyor, özellikle geceleri. -Bir kristal olmasın? -Hayır. Kristal geceleri parlamaz; geceleri parlayan yalnızca elmastır. -Pekiy, kimse onu ele geçirmeyi denemiyor mu? -Yok yahu! Buna benzer elmasların ne zaman bulunacağı ve kimlerin onlara sahip olacağı çok önceden yazılmıştır!"

Uyumak istemeyenler gidip bir yaban domuzunun, bir *capivara*'nın ya da bir tapirin izini farkettikleri kıyıda, kimi zaman şafak vaktine kadar bekleyecekler; kocaman bir sopayla ve düzenli aralıklarla yere pat, pat, pat diye vurarak yapılan *batuque* avını -boşu boşuna- deneyeceklerdir. Bunu ağaçlardan yere düşen meyvelerin çıkardığı ses sanan hayvanlar, söylenenlere bakılırsa hiç değişmeyen bir sırayla gelirlermiş: önden yaban domuzu, ardından jaguar.

Çoğu zaman da gece için ateşi güçlendirmekle yetinilir. Günün olaylarını yorumladıktan ve sırayla *maté* içtikten sonra kimsenin hamaklara uzanmaktan başka yapacak birşeyi kalmaz. Karmaşık bir çubuklar ve ipler dizisiyle gerilmiş cibinlikle yalıtılan hamak, yarı koza yarı uçurtma gibidir. Altına girildikten sonra cibinliğin etekleri hiçbir tarafı yere değmeyecek şekilde özenle kaldırılır. Böylece tabancanın, el altında olmakla birlikte ağırlığıyle kapalı tuttuğu bir tür cep oluşur. Birazdan yağmur başlayacaktır.

XXXI
Robinson

Dört gün boyunca nehirde akış yukarı yönde ilerledik; çağlarcalar öylesine çoktu ki bazen bir günde beş kez pirogları boşaltmak, karadan taşımak, sonra yeniden yüklemek gerektiği oluyordu. Su, kaya oluşukları arasından akarken kollara ayrılıyordu. Akarsuyun ortasında sığ kayalıklar suyun sürüklediği ağaçları bütün dallarıyla, kökleri arasındaki toprakla ve bunun üzerindeki bitkilerle birlikte tutmuştu. Kendiliğinden oluşan bu adacıklarda bitkiler çabucak köksalıyor ve sonraki taşkının yarattığı hercümerç bile onları etkileyemiyordu. Ağaçlar her yöne doğru gelişiyor, çağlayanlar içinde çiçekler açıyordu. Nehir acaba bu olağanüstü bahçeyi sulamaya mı yarıyordu? Yoksa, suyla toprak arasındaki geleneksel ayırımın ortadan kalkmış olması nedeniyle, artık sadece dikey değil de her yönde gelişen bitkilerin ve sarmaşanların çoğalması sonucunda yakında tamamiyle örtülecek miydi? Artık nehir yoktu, nehir kıyısı yoktu, sadece akarsuyun serinlettiği birbirine geçmiş koruluklar ve sanki suyun köpüğünden yükselen toprak vardı. Elementler arasındaki bu dostluk canlıları da kuşatıyordu. Yerli boyları, varlıklarını sürdürmek için çok büyük alanlara ihtiyaç duyarlar; ama burada hayvanların aşırı bolluğu, insanın yüzyıllar boyunca doğal düzeni bozamadığını kanıtlıyordu. Ağaçlarda nerdeyse yapraktan çok maymun kıpırdamaktaydı; dallarında canlı meyvelerin dansettiği sanılabilirdi. Sarı kehribar ya da mercan rengi gagalı büyük *mutum*'ların siyah kehribar tüylerini veya lâbrador gibi mavi hareli *jacamin*'leri okşamak için elinizi su seviyesindeki kayalara doğru uzatmanız yeterliydi. Şırıl şırıl sarmaşanlar ve yapraklı sular arasında dolanan, canlı mücevher gibi bu kuşlar insandan kaçmıyorlar, şaşkın bakışlarının önünde, Bruegel'lerin atölyesinden çık-

mış Cennet tablolarını yeniden yaratıyorlardı. Canlılar dünyasının henüz bölünmediği bir çağı yansıtan ve bitkiler, hayvanlar ve insanlar arasında sevgi dolu bir yakınlıkla betimlenen o Cennet...

Beşinci gün öğleden sonra, kıyıya bağlanmış ince bir pirog görünce hedefe vardığımızı anladık. Kamp kurabileceğimiz seyrek ağaçlı bir koruluk bulduk. Yerli köyü bir kilometre içerdeydi: bu, en geniş yeri yüz metre kadar olan beyzi bir bahçeydi, içinde yarımküre biçiminde üç ortak kulübe bulunuyordu. Bu kulübelerin orta direkleri çatıyı aşıyor ve bir bayrak direği gibi yükseliyordu. İki büyük kulübe beyzi bahçenin geniş bölümünde karşı karşıya bulunuyor ve toprak dans alanını çevreliyordu. Üçüncü kulübeyse uçtaydı ve dans alanına, bahçeyi aşan bir patikayla bağlanıyordu.

Köyde yirmibeş kişi yaşıyordu, ayrıca başka bir dil konuşan, on oniki yaşlarında bir oğlan çocuğu vardı. Bunun bir savaş esiri olduğunu anladım, ama ona da boyun diğer çocuklarına davranıldığı gibi davranılıyordu. Hem erkeklerin hem kadınların giyimi Nambikwara'ların giyimi kadar basitti. Ancak bütün erkekler, Bororo'larda raslanılanın aynı, mahruti penis kılıfı taşıyordu; bir de Nambikwara'larda görülen, cinsel organların üstüne asılı samandan püskül bunlarda daha yaygındı. Gerek erkekler gerekse kadınlar, kehribar görünümünde katılaşmış reçineden dudak takıları, yuvarlak ya da köşeli plakalar halinde traşlanmış parlak sedeften ya da cilâlanmış bütün kabuklardan yapılmış gerdanlıklar takıyordu. Kol bilekleri, pazılar, ayak bilekleri ve baldırlar pamuktan şeritlerle sıkılmıştı. Nihayet kadınların burun septumları delinmişti. Bu delik, sert bir lifin üzerine dönüşümlü olarak geçirilmiş ve sıkılmış bir beyaz bir siyah, yuvarlaklardan oluşan küçük bir çubuğun takılmasına olanak sağlıyordu.

Fizik görünümleri Nambikwara'lardan çok farklıydı. Gövdeleri tıknaz, bacakları kısa ve derileri çok açık renkliydi. Bu son özellik, Moğol tipine pek az benzeyen çizgileriyle birlikte bazı yerlilere bir Kafkas tipi görünümü kazandırmaya katkıda bulunuyordu. Yerliler kıllarını büyük bir özenle yoluyorlardı: kirpiklerini elle, kaşlarınıysa üzerlerine yapıştırıp birkaç gün bekleterek katılaştırdıkları balmumuyla alıyorlardı. Saçları önden, alnı açıkta bırakan yuvarlak bir kâkül biçiminde kesilmişti (daha doğrusu yakılmıştı). Şakaklar, başka hiçbir yerde raslamadığım bir yöntemle açılıyordu: saçlar bir ucundan döndürülerek kendi üzerine bükülen ince bir ipin halkası arasına alınarak yolunuyordu. İşlemi gerçekleştiren kişi, ipin bir ucunu dişlerinin arasına sıkıştırıyordu; sonra bir eliyle halkayı açık tutarken öbür eliyle ipin serbest ucunu çekiyordu.

Böylece ipin iki teli birbirleri üstüne daha sıkıca sarılıyor ve sıkışırken saçları yoluyordu.

Kendilerine Munde adını veren bu yerlilerden, o zamana kadar etnografya yazınında hiç sözedilmemişti. Sözcükleri, söylevlerini sanki zil sesleriyle destekler gibi, *zip, zep, pep, zet, tap, kat* türünden vurgulu hecelerle son bulan, neşeli bir dil konuşurlar. Bu dil, bugün kaybolmuş bulunan Aşağı Xingu lehçeleriyle, Guaporé nehrinin sağ kıyısına kavuşan kolları üstünde kısa bir süre önce saptanan lehçelere benzer; Munde'lerin yaşadığı topraklar bu kolların kaynaklarının çok yakınlarında bulunmaktadır. Bildiğim kadarıyla benim ziyaretimden sonra hiç kimse -1950 yılının hemen öncesinde üç ailenin sığındığı Yukarı Guaporé'de bunlardan birkaçına raslayan bir kadın misyoner dışında- Munde'leri görmemiştir. Ben onların yanında çok güzel bir hafta geçirdim; ev sahiplerinin bu kadar sade, bu kadar sabırlı ve bu kadar içten olanına pek ender raslamışımdır. Bana mısır, manyok, tatlı patates, yer fıstığı, tütün, su kabağı ve çeşitli fasulye ve baklaların yetiştiği bahçelerini gururla gösterdiler. Tarla açarken, içinde çok sevdikleri büyük beyaz kurtçukların kaynaştığı palmiye çotuklarını özenle koruyorlar; bu bahçeler, tarımla hayvancılığın birlikte yürütüldüğü ilginç alanlar.

Yuvarlak kulübelerinin içi, aralıklardan sızan güneşin benek benek ışınlarıyla yaygın bir biçimde aydınlanıyordu. Kulübeler özenle inşa edilmişti. Çember şeklinde yere saplanmış sırıklar, içeride dirsekli payandalar oluşturan eğik dikilmiş direklerin çatalına bağlanmıştı Bu direkler arasına on tane kadar örülmüş pamuktan hamak asılmıştı. Damı aşan orta direğe bağlı bütün sırıklar yaklaşık dört metre yüksekte birleşiyordu. Dallardan yatay çemberler yapının kafesini tamamlıyordu. Bu çatı, kiremitler gibi birbiri üstüne binen ve yapracıkları hep aynı yöne kıvrılmış palmiyelerden bir kubbeyi taşımaktaydı. En büyük kulübenin çapı oniki metreydi; içinde, herbiri iki dirsekli payanda arasında kalan bir alanı işgal eden dört aile yaşıyordu. Kulübede altı tane dirsekli payanda vardı ama, karşılıklı iki kapının yeraldığı bölümler geçişe imkân vermek için boş bırakılmıştı. Günlerimi o kulübede, yerlilerin kullandığı, içi boşalmış yarım palmiye kütüğünden yapılmış ve düz tarafı yere basan küçük ahşap sedirlerin üzerinde geçiriyordum. Çömlekte kızartılmış mısır taneleri yiyor ve içi kömürsü sıvayla kararmış, cidarının dışıysa kazınmış ya da yakılarak çizilmiş çizgiler, zigzaklar, çemberler ve çokgenlerle süslü su kabakları içinden mısır *chicha*'sı -çorba ile bira arası bir içecek- içiyorduk.

Dillerini bilmesem de ve çevirmenim olmamasına rağmen yer-

li düşüncesinin ve toplumunun bazı özelliklerini kavramayı deneyebilirdim. Örneğin grubun kimlerden meydana geldiğini, akrabalık bağlarını ve bunların nasıl adlandırıldığını; vücudun parçalarına verilen adları, yanımdan hiç ayırmadığım bir ölçek yardımıyla renklere ilişkin sözcük dağarcığını saptayabilirdim. Akrabalık terimleri, vücudun parçalarına verilen adlar, renkler ve biçimler (örneğin su kabaklarının üzerine kazınmış biçimler) çoğu zaman ortak özelliklere sahiptir. Bu ortak özellikler onları dilbilgisi ile sözcük dağarcığı arasında bir noktaya getirirler: Her grup bir dizgedir ve farklı dillerin o dizgede ortaya çıkan ilişkileri birbirinden ayırma yoluna gitmesi ya da aynı sözcükle ifade etmesi, sadece şu ya da bu toplumun ayırdedici niteliklerini ortaya koymaya yarasa bile, kimi varsayımların ileri sürülmesine olanak verir.

Ne var ki heyecan içinde başlayan bu serüven bende bir boşluk duygusu bırakıyordu.

Yabanıllığın en uç noktasına kadar gitmek istemiştim; benden önce kimsenin görmediği ve belki benden sonra kimsenin görmeyeceği bu zarif yerlilerin arasında umutlarım gerçekleşmemiş miydi? Coşku verici bir yolculuğun sonunda yabanıllarıma kavuşmuştum. Ne yazık ki onlar fazla yabanıldı. Varolduklarını ancak son anda öğrendiğimden, onları tanıyabilmek için gerekli zamanı ayıramamıştım. Elimdeki kıt kaynaklar, arkadaşlarımla birlikte içinde bulunduğumuz -ve yağmurlardan sonra gelen ateşlenmelerin daha da arttıracağı- fiziksel tükenmişlik, bir aylık bir çalışma yerine bana sadece şöyle bir gezinti imkânı tanımıştı. Burada, yanıbaşımdaydılar; göreneklerini ve inançlarını bana anlatmaya gönüllüydüler, bense onların dillerini bilmiyordum. Bir aynadaki görüntü kadar bana yakındılar, onlara dokunabiliyordum ama anlayamıyordum. Aynı anda hem ödülüme kavuşuyor hem de cezamı çekiyordum. Çünkü, insanların herzaman heryerde aynı olmadıklarına inanmak; derilerinin rengi ve âdetleri bize şaşırtıcı geldiği için bazılarının daha fazla ilgi ve dikkate hak kazandıklarını sanmak, benim ve mesleğimin yanlışı değil miydi? Sadece onların farklı olduklarını sezmemle, olanca farklılıklarını hemen üzerlerinden atacak olsalardı, köyümden dışarı çıkmasam da olurdu. Ya da işte burada başıma geldiği gibi farklılıklarını sürdüreceklerdi. O zaman da bu hiçbir işime yaramaz. Çünkü onları farklı kılan şeyin ne olduğunu bile kavrayabilmekten uzağım. Bu iki uç arasında anlamı belirsiz hangi örnekolaylar bize sığındığımız bahaneleri sağlıyor? Olaylar anlaşılabilir hale gelinceye kadar sürdürülen, ama sonra bu görenekleri tamamiyle doğal sayanlara çok benzeyen başka insanları şaşırttığı

için, birdenbire sona erdirilen gözlemlerin okuyucularımızın zihninde yarattığı bu bulanıklık, gerçekte kimin aldanmasına yolaçıyor? Aldanan bize inanan okuyucu mu? Yoksa, boş yere böbürlenmemize gerekçe oluşturan bu tortuyu yoketmeden hiçbir şekilde tatmin olma hakkı bulunmayan biz etnograflar mı?

Madem ki bu insanlar konuşmaktan kaçınıyor, o zaman hiç olmazsa bu toprak konuşsun. Nehir boyunca bende hayranlık uyandıran güzelliklerinin ardından, şimdi artık sorularıma cevap versin ve açıklasın eldeğmemişliğinin sırrını. Nerde bulunur bu sır? Hem herşeyi açıklayan hem de hiçbir şey söylemeyen şu sisli görüntülerin ardında mı? Bazı görüntüleri ele alıp onları parçalarına ayırıyorum. Şu ağaçta mı? Bu çiçekte mi? Ama bunlar başka bir yerde de olabilirdi. Bütünlüğü içinde gözlendiğinde beni alıp götüren, ama parçaları tek tek incelendiğinde olağanlaşan bu doğa da mı yalan? Eğer bunu gerçek olarak kabul ediyorsam, ona hiç olmazsa bütünü içinde son unsuruna kadar ulaşmalıyım. Uçsuz bucaksız doğayı bir yana bırakıyorum. Sadece şu killi kıyıyı ve şu bir avuç otu kuşatacak şekilde sınırlıyorum. Gerçek yabanılların hergün gelip geçtiği, ama Cuma'nın ayak izinin bulunmadığı bu özelliksiz parçanın çevresinde, gözümü şöyle bir kaldırsam Meudon Ormanı'nı[4] görmeyeceğimi kanıtlayacak hiçbir şey yok.

Nehirden iniş çok hızlı oldu. Henüz ev sahiplerimizin etkisi altında olan kürekçiler kayıklarını taşımaya hiç yanaşmadılar. Her çağlarcada pirogun burnunu burgaçlaşan su kitlesine yöneltiyorlardı. Birkaç saniye boyunca sanki durdurulmuş ve şiddetle sarsılıyormuş gibi oluyorduk, çevremizdeki manzara akıp geçiyordu. Sonra birden herşey sakinleşiyordu ve kendimizi, çağlarcayı aşmış, durgun sularda buluyorduk. Ancak bundan sonra başımız dönmeye başlıyordu.

İki günde Pimenta Bueno'ya döndük. Orada yeni bir plân yaptım. Bu plânı anlatabilmem için önce bazı açıklamalar gerekli. Rondon, keşif gezisinin sonlarına doğru, 1915 yılında, Tupi dili konuşan birçok yerli grubuna raslamış ve bunlardan üçüyle temas kurmayı başarmıştır. Diğerleri ise ona karşı, kırılması mümkün olmayan düşmanca bir tavır takınmışlardı. Bu gruplardan en büyüğü Yukarı Rio Machado'nun, sol kıyıdan iki günlük yürüyüş mesafesindeki ikincil bir kolu olan, İgarape do Leitao'nun (ya da "süt domuzu deresi"nin) kavuşma noktasına yerleşmiş bulunuyordu. Bu Takwatip (Hint kamışı) obası ya da klânıydı. Klân teriminin uygunluğu şüphelidir; çünkü Tupi-Kawahib obaları genellikle bir tek köy oluştururlar, sınırları kıskançlıkla korunan bir av alanına sa-

hiptirler ve kesin bir kurala uymaktan çok, komşu obaların ittifakını sağlamak endişesiyle dıştan evlenirler. Takwatip'ler reis Abaitara tarafından yönetiliyorlardı. Nehrin aynı kıyısında, kuzeyde, sadece reisinin adının Pitsara olduğu bilinen bir oba bulunuyordu. Güneyde Rio Tamuripa kıyılarındaysa reislerinin adı Kamandjara olan İpotiwat'lar (bir sarmaşan adı) yaşıyordu. Daha ilerde, bu sonuncu nehirle İgarape do Cacoal arasında Jabotifet'ler ("Kaplumbağa halkı") vardı ve reisleri Maira'ydı. Machado'nun sol kıyısındaki Rio Muqui vadisinde Paranawat'lar ("Nehir halkı") bulunuyordu. Bunlar hâlâ oradaydı ama temas girişimlerine hemen oklarla karşılık verirlerdi. Biraz daha güneyde, Igarape de Itapici kıyılarındaysa bilinmeyen bir başka oba yerleşmişti. Tupi-Kawahib'ler konusundaki raporlarında sadece kısmi bilgiler vermiş olan Rondon'un keşiflerinden sonra bölgeye yerleşmiş kauçuk toplayıcılarından 1938 yılında derleyebildiğim bilgiler işte bunlardı.

Pimenta-Bueno istasyonundaki uygarlaşmış Tupi-Kawahib'lerle konuşmalarımdan sonra, bu listedeki klân isimlerinin sayısını yirmiye kadar çıkarttım. Öte yandan etnografliğının yanısıra tarih incelemelerine de meraklı Curt Nimuendaju'nun araştırmaları bu boyun geçmişini de bir ölçüde aydınlatmaktadır. Kawahib terimi, XVIII. ve XIX. yüzyıla ait belgelerde sık sık adı geçen ve o dönemlerde Rio Tapajos'un orta ve yukarı kesimlerine yerleşmiş eski bir Tupi boyunu, Cabahiba'ları akla getirmektedir. Bu boyun bir başka Tupi boyu olan Mundurucu'lar tarafından giderek oralardan uzaklaştırıldığı ve kuzeye doğru çıkarken birçok gruba bölünerek parçalandığı sanılmaktadır. Bu gruplardan bilinenler sadece Machado'nun aşağı kesimindeki Parintintin'ler ile daha güneydeki Tupi-Kawahib'lerdir. O halde bu yerlilerin, Amazon'un orta ve aşağı kesimlerinde yaşayan büyük Tupi halklarının torunları olması güçlü bir olasılıktır. O Tupi'ler ise, XVI. ve XVII. yüzyıl gezginlerinin en görkemli dönemlerini yaşarken gördükleri kıyı halklarının akrabalarıdır. Öte yandan etnografik bilincin Yeniçağda gösterdiği gelişimin kökeninde bu gezginlerin anlatıları vardır. Rönesans'ın siyaset ve ahlâk felsefesi, onların bilinçli olmayan etkileriyle Fransız İhtilâli'ne kadar gidecek olan yola girmiştir. Henüz dokunulmamış bir Tupi köyüne belki de ilk giren yabancı olmak, dörtyüz yıl öncesinde yaşamış Léry, Staden Soares de Souza, Thevet, hattâ *Denemeler*'in insan eti yiyenlerle ilgili bölümünde, Rouen'da karşılaştığı Tupi yerlileri ile yaptığı bir görüşme üzerine düşüncelere dalan[5] Montaigne ile buluşmak demekti. Bundan geri durabilir misiniz?

Rondon'un Tupi-Kawahib'lerle temas kurduğu sıralarda Tak-

watip'ler, hırslı ve enerji dolu bir reisin önderliğinde birçok başka oba üzerinde hegemonyalarını genişletmedeydiler. Platonun neredeyse çölümsü yalnızlığında aylar geçirdikten sonra Rondon'un arkadaşları, Abaitara'nın halkının nemli ormanlarda ya da *igapo*'larda, yani taşkına uğrayan kıyılarda açtığı "kilometrelerce" uzayıp giden ekili alanları gördüklerinde, gözleri kamaşmıştı (*sertao*'da konuşulan dilde abartmalı ifadelere çok sık raslanır). Bu bahçeler sayesinde Takwatip'ler o zamana kadar açlık tehdidi altında yaşayan keşif heyetini kolayca besleyebilmişlerdir.

Rondon Takwatip'lerle temas kurduktan iki yıl sonra onları, köylerini Machado nehrinin sağ kıyısında, Rio Sao Pedro'nun Machado'ya kavuştuğu yerin karşısında, 1/1.000.000'luk Uluslararası Dünya Haritasında hâlâ *aldeia dos indios* olarak gösterilen noktaya (11.5 derece Güney ve 62.3 derece Batı) taşımaya ikna etmiştir. Burası denetim, ikmâl ve bir de yerlilerden pirog sürücüsü olarak yararlanmak için daha elverişliydi. Çağlarcalar, çağlayanlar ve boğazlarla kesilen bu akarsularda ağaç kabuklarından yapılmış hafif tekneleriyle ustaca seyredebiliyorlardı.

Günümüzde yokolmuş bulunan bu yeni köyün bir betimlemesini ele geçirebildim. Rondon'un orman içindeki köye yaptığı ziyaret sırasında kaydettiği gibi, dikdörtgen ve duvarsız kulübeler, toprağa dikilmiş ağaç gövdelerinin taşıdığı palmiye yapraklarından iki aklanlı damlardan ibaretti. Birinde Abaitara ile karıları ve küçük çocuklarının, diğerinde ise reisin evli en genç oğlunun oturduğu daha geniş (ondört metreye onsekiz metre boyunda) iki meskenin çevresinde, herbiri dört metreye altı metre boyunda yirmi kadar kulübe, çapı yirmi metre olan bir çember meydana getirecek biçimde yerleştirilmişti. Reisin daha büyük ve bekâr iki oğlu, topluluğun diğer üyeleri gibi çevredeki kulübelerde yaşıyor ve diğer bekârlar gibi yemeklerini reisin evinde yiyorlardı. Merkezdeki evler ile çevredekiler arasında kalan boş alanda birçok kümes bulunuyordu.

XVI. yüzyıl yazarlarının betimlediği o büyük Tupi evleri çok geride kalmıştır. Ama Abaitara'nın beş- altıyüz kişilik köyü de çoktan tarihe karışmıştır. 1925 yılında Abaitara'yı öldürdüler. Yukarı Machado'nun bu imparatoru öldükten sonra, daha 1918-1920 yıllarındaki grip salgını nedeniyle bütün nüfusu yirmibeş erkek, yirmiiki kadın ve oniki çocuktan ibaret olan bu köyde bir şiddet dönemi başlayacaktır. Aynı yıl, yani 1925'te dört kişi daha (bunlar arasında Abaitara'nın katili de vardır), çoğunlukla aşk ilişkilerinden kaynaklanan intikam girişimlerinde ölecektir. Bu olaylardan kısa bir süre

sonra hayatta kalanlar köyü terketmeye ve akış yukarı yönde pirogla iki günlük mesafedeki Pimenta-Bueno istasyonuna yerleşmeye karar verirler. 1938 yılında bunlardan arta kalanlar sadece beş erkek, bir kadın ve bir kız çocuğundan ibaretti; kaba bir Portekizce konuşuyorlardı ve görünüşe göre oradaki Yeni Brezilyalı'larla karışmışlardı. Böylece, Rio Muqui vadisinde sol kıyıda yaşayan ve yaklaşılamayan Paranavat'lar grubu dışında, en azından Machado'nun sağ kıyısındakiler bakımından Tupi-Kawahib tarihinin son bulduğuna inanılabilirdi.

Oysa *1938* yılının ekim ayında Pimenta-Bueno'ya vardığımda, üç yıl önce bilinmeyen bir Tupi-Kawahib grubunun nehirde görüldüğünü öğrendim. Onları iki yıl sonra yeniden görmüşlerdi; Abaitara'nın hayatta kalmış ve Pimenta-Bueno'ya yerleşmiş son oğlu (bu oğul babasıyla aynı adı taşıyordu ve bundan sonra bu anlatıda o adla anılacaktır) o yerlilerin köyüne gitmişti. Bu köy, ormanın içinde yalıtılmış durumda, Machado'nun sağ kıyısından iki günlük yürüyüş mesafesindeydi ve oraya götüren bir patika bile yoktu. Abaitara, ziyareti sırasında, bu küçük grubun reisinden bir sonraki yıl, demek ki aşağı yukarı bizim Pimenta-Bueno'ya vardığımız günlerde, halkıyla birlikte kendisini ziyarete gelme sözünü almıştı. İstasyonda bulunan yerlilerin gözünde bu vaad çok önem taşıyordu; çünkü o bilinmeyen köyde kadın fazlalığı olduğunu söyleyen genç Abaitara'nın anlattıklarını, kendi gruplarında kadın sayısının yetersizliği (beş erkek için bir tek yetişkin kadın) nedeniyle dikkatle dinlemişlerdi. Kendisi de yıllardan beri dul olan Abaitara, aynı soydan gelen bu yabanıllarla kurulacak iyi ilişkiler sonucunda bir eş bulabileceğini hesaplıyordu. İşte bu koşullar içinde kendisini buluşma gününü öne almaya ve bana rehberlik etmeye ikna ettim. Ama bu pek kolay olmadı çünkü serüvenin olası sonuçlarından endişeliydi.

Tupi-Kawahib'lere ulaşabilmek için ormana gireceğimiz nokta, Pimenta-Bueno istasyonundan akış aşağı yönde pirogla üç günlük yolda, Igarapé do Porquinho'nun ağzındaydı. Bu, Machado'ya dökülen cılız bir deredir. Kavşak yerinin yakınlarında, taşkına karşı korunmalı, doğal bir açıklık keşfediyoruz; bu noktada kıyı birkaç metre yükseklikte. Malzemelerimizi oraya indiriyoruz: yerliler için armağanlar içeren birkaç küçük sandık ile yiyeceğimiz kurutulmuş et, fasulye ve pirinç. Biz dönünceye kadar kalacağı için, herzamankinden daha sağlam bir kamp kuruyoruz. Gün bu çalışmalar ve yolculuğun örgütlenmesiyle geçiyor. Durum oldukça karmaşık. Söylediğim gibi, grubumun bir bölümünden ayrılmış bulunuyo-

rum. Ek bir talihsizlik de, araştırma gezisinin hekimi Jehan Vellard'ın sıtmaya yakalanmış ve önden gidip, küçük bir kauçuk toplayıcıları merkezinde dinlenmekte oluşu. Bu merkez, akış aşağı yönde pirogla üç günlük yolda; ve bu zorlu nehirlerde akış yukarı yönde seyrederken süreyi iki ya da üçle çarpmak gerek. Dolayısıyla grubumuz, Brezilyalı arkadaşım Luis de Castro Faria, Abaitara ve benden başka, ikisi kampı koruyacak üçüyse bizimle ormana gelecek beş adamdan oluşacak. Böylece sınırlanınca ve herkes silâhları ve mühimmatı dışında bir de hamak, cibinlik ve battaniye taşıyor olunca, biraz kahve, kurutulmuş et ve *farinha d'agua* dışında birşey yüklenmek sözkonusu olamazdı. *Farinha d'agua*, nehire yatırılmış (adı buradan geliyor) ve sonra da mayalandırılmış manyoktan yapılır ve çakıl taşı gibi sert parçalar halinde bulunur; ama gerektiği gibi yeniden suda ıslatılınca lezzetli bir tereyağ tadı verir. Bunların dışında, bu taraflarda bol bulunan *tocari*'ye -Brezilya cevizine- güveniyoruz. Bunun tek bir *ouriço*'su, yani "kirpisi", (yerden yirmi otuz metre yüksekteki dallardan kopup düştüğünde bir adamı öldürebilecek şu küresel kabuklar) ayaklar arasına sıkıştırılıp bir *terçado* darbesiyle ustaca yarıldığında, mavimsi ve sütlü etinden elde edilen otuz-kırk büyük üçgen cevizle birkaç kişiye yetebilecek bir yemek sağlar.

Gün doğmadan yola çıkıyoruz. İlkin *lageiro*'lardan geçiyoruz. Platonun giderek alüvyon toprağına gömülen kayalarının henüz tabakalar halinde yüzeyde görüldüğü neredeyse çıplak alanlar; ardından mızrak biçimli boylu otlarla, *sapezal*'lerle kaplı topraklar; iki saat sonra ormana giriyoruz.

XXXII
Ormanda

Denize karşı duygularım, çocukluğumdan beri hep karışık olagelmiştir. Kıyı ve -denizin insanoğlunun egemenliğine karşı çıktığı ama düzenli aralıklarla çekilerek terkettiği- kıyıyı genişleten o parça bana çekici gelir. Nedeni, bunların bizim girişimlerimize meydan okuması, hayalgücümüzü okşayan gözlemler ve buluşlar umut ettirmesi ve beklenmedik bir evreni gizlemesidir. *Quattrocento*[6] ustalarına karşı duyduğumdan daha büyük bir yakınlık beslediğim Benvenuto Cellini gibi ben de, çekilen suların terkettiği alanlarda gezmeyi ve bir sarp kıyının kenarlarında, zorunlu kıldığı yolu izlemeyi severim. Ortası delinmiş çakılları, aşınmayla değişik biçimler almış kabukları ve hayaletleri canlandıran bitki köklerini toplar ve bütün bu artıklardan kendime bir müze kurarım; bu müzenin, kısa bir süre için, başyapıtların derlendiği diğerlerinden hiç de geri kalır yanı yoktur; kaldı ki bu başyapıtlar da, kökenleri insan düşüncesinin dışında değil de içinde yeralmasına rağmen, belki de doğanın hoşlandığı çalışmadan temelde farklı olmayan bir çalışmanın ürünüdür.

Ama ne denizci ne de balıkçı olduğum için, evrenimin yarısını belki de daha fazlasını çalan bu su, güçlü varlığı kıyıların berisine de yansıdığı ve doğaya çoğunlukla çetin bir görünüş verdiğinden, bana kötülük ediyormuş duygusuna kapılıyorum. Karanın alışılmış çeşitliliğini, bana öyle gelir ki, sadece deniz, gözümüzün önüne engin mesafeler ve ek renkler koyarak yokedebiliyor; ama ne pahasına? Yıkıcı bir tekdüzelik ve hayalgücümü besleyen hoşlukları yedekte saklayan hiçbir gizli vadinin bulunmadığı bir dümdüzlük pahasına.

Ayrıca denizde bulduğum güzellikler bugün bizden kaçırılı-

yor. Yaşlandıkça kalınlaşan kabuğu, gövdesini geçirgen olmayan bir zırh gibi kaplayan ve böylece derisinin soluması engellenerek yaşlanma süreci hızlanan bir hayvan gibi Avrupa ülkelerinin çoğu, kıyılarının villalar, oteller ve başka binalarla kapatılmasına göz yumuyorlar. Kıyı şeridi, evvelce olduğu gibi Okyanus yalnızlıklarının ilk görüntüsü olmak yerine, insanların bütün güçlerini düzenli aralıklarla harekete geçirip özgürlüğü fethe çıktıkları bir cephe görünümüne giriyor. Ama bir yandan da bu özgürlüğün çekiciliğini, onu birbirlerinin elinden kapma yöntemleriyle yokediyorlar. Denizin, bize binlerce yıllık bir çalkantının ürünlerini sunduğu plâjlar, doğanın hep öncü konumda bulunduğu bu şaşırtıcı sergi, kalabalıkların topuklarının altında artık sadece atıkların dizilmesine ve sergilenmesine yarıyor.

İşte bu yüzden ben dağı denize tercih ediyorum; ve yıllar geçtikçe bu tercih kıskanç bir sevgiye dönüştü. Benimle aynı tercihi yapanlardan nefret ediyordum, çünkü bunca değer verdiğim yalnızlığı tehdit ediyorlardı; ötekileri, dağı özellikle ileri derecede yorgunluk ve kapalı bir ufuk gibi düşünenleri, dolayısıyle bende yarattığı çoşkuyu duyma yeteneği olmayanları da küçümsüyordum. Bütün toplum dağın üstünlüğünü kabul etmeli ama dağı sadece bana bırakmalıydı. Bu tutkunun yüksek dağlara yönelmediğini eklemem gerek. Yüksek dağlar verdikleri tartışılmaz hazların muğlak niteliğiyle beni hayal kırıklığına uğratmıştır: bu hazlar yoğun bir biçimde fiziksel, hattâ gerekli çaba düşünülecek olursa örgensel niteliklidir; ama aynı zamanda, fazla bilgince uğraşlara yönelen dikkat, doğanın ortasında mekanik ya da geometri endişeleriyle tutsak edildiğinden, biçimsel ve nerdeyse soyuttur. Ben "inekli dağ" denilen dağları ve özellikle de 1400 ile 2200 metreler arasındaki bölgeleri seviyordum. Buraları daha yukarlarda olduğu gibi, peyzajın henüz fakirleşmediği orta kuşaktadır. Yükseklik bir yandan ekimi güçleştirirken bir yandan da doğayı sanki daha canlı ve sert bir yaşama yöneltmektedir. Bu tepelerde yükseklik, toprağın vadilere göre daha az evcilleşmiş, ve insanlığın yeryüzündeki ilk zamanlarında karşılaştığı sanılan toprağa -şüphesiz yanlış olarak- benzetilen görünümünü korur.

Deniz bana seyreltilmiş bir görünüm sunuyorsa eğer, dağ da yoğunlaşmış bir dünya gibi görünür gözüme. Sözcüğün gerçek anlamıyla yoğunlaşmış; çünkü bükülmüş ve katlanmış yer kabuğu orada, aynı açılım içinde çok daha geniş bir yüzölçümüne sahiptir. Bu daha yoğun evrenin verdiği umutlar da daha geç tükenir. Oradaki istikrarsız iklim ve yükseklikten kaynaklanan farklılıklar, ak-

lanlarla düzeyler ve bir de mevsimler arasında keskin zıtlıkların oluşmasını kolaylaştırır. Birbirine yakınlıkları nedeniyle yamaçların duvar gibi göründüğü ve aralarındaki açıklığı güneşin birkaç saatte aştığı dar bir vadinin içinde yaşamaktan, birçokları gibi sıkılmazdım ben. Tam aksine; dikine duran bu manzara bana canlıymış gibi gelirdi. Kendinizden birşey katmaksızın ve uzaktan bakarak ayrıntılarını kavrayabileceğiniz bir resim gibi, kendini benim bakışlarıma edilgin bir biçimde bırakmak yerine, bu manzara beni, bir karşılıklı söyleşiye çağırırdı. Bu söyleşide o ve ben, ikimiz birden elimizden geleni vermeye çalışırdık. Onu dolaşmak için harcadığım fiziksel çaba, ona verdiğim bir şeydi ve karşılığında da onun varlığı bana açılıyordu. Hem uzak durup hem tahrik ederek, kendinin bir yarısını hep benden saklayarak ama öteki yarısını tırmanışa ya da inişe eşlik eden tamamlayıcı perspektifle yenileyerek, dağ manzarası, bir tür dans esnasında benimle birleşiyordu. Bu dansa ilham veren temel gerçeklere yaklaşabilmeyi başarabildiğim ölçüde, ona daha özgürce yön verebiliyordum.

Ama bugün şunu kabul etmek zorundayım: kendimde bir değişme duyumsamıyor olmama rağmen, bu dağ sevgisi kumda geri çekilen bir dalga gibi beni terkediyor. Benim düşüncelerim değişmedi ama dağlar beni bırakıyor. Aynı sevinçler, çok uzun sürelerle ve çok yoğun biçimde peşlerinden koştuğum için şimdi beni daha az etkiliyor. Çoğu zaman izlediğim güzergâhlarda beni hayrette bırakan şeyler bile tanıdık; artık kayaların ve eğrelti otlarının arasından değil de anılarımdaki hayaletler arasından tırmanıyorum. Bunlarsa iki nedenle çekiciliklerini yitirdiler: ilkin yeniliklerini kaybetmelerine yolaçan bir alışkanlık nedeniyle; sonra da ve özellikle, yıllar geçtikçe her seferinde biraz daha sönük bir zevk ancak her seferinde artan bir çabayla sağlanabildiği için. Yaşlanıyorum, ama evvelce kesin ve katı olan hedeflerimin, girişimlerimin biraz yumuşaması dışında hiçbir şey beni bu konuda uyarmıyor. Girişimlerimi yineleme gücüm var henüz; ama onları gerçekleştirmenin evvelce bana o kadar sık ve o kadar sadakatle verdiği doyuma tekrar ulaşmak artık benim elimde olan birşey değil.

Şimdi ormandır beni cezbeden. Onda dağda bulduğum güzelliklerin aynını buluyorum, ama daha asude ve daha güleryüzlü bir biçimde. Orta Brezilya'nın çölümsü savanlarında bunca dolanmadan sonra, eskilerin hayran kaldıkları bu yumuşak kır doğasının güzelliklerini yeniden farkediyorum: taze otlar, çiçekler ve çalılıkların nemli serinliği. O andan sonra artık kayalık Cévennes dağları için aynı kıskanç sevgiyi sürdürmem mümkün değildi. Benim ku-

şağımın Provence'a olan düşkünlüğünün bir oyun olduğunu anlıyorum; biz bu oyunun önce yaratıcısı sonra da kurbanı olduk. Salt keşif zevki için -uygarlığın elimizden çekip aldığı o üstün zevk için- yeniliği kanıtlayacak nesneyi yeniliğe feda ediyorduk. Başka bir yerden doyum sağlamak mümkün olduğu sürece bu doğa ihmal edilmişti. En zarif[7] doğadan mahrum kalınca da, heveslerimizi elimizde kalanla yetinecek şekilde sınırlamamız, kuruluğu ve sertliği, bize kalan sadece bunlar olduğu için övmemiz gerekmişti.

Ne var ki bu zorlu yürüyüş sırasında ormanı unutmuştuk. Bizim kentlerimiz kadar yoğun ormanda bir toplum oluşturan başka varlıklar yaşıyordu ve bu toplum, içinde çılgınca ilerlediğimiz çöllerden -ister yüksek tepeler olsun, ister güneş altındaki taşlı makiler- çok daha güçlü bir şekilde bizi uzağında tutmuştu. Bir ağaç ve bitki topluluğu insanı uzaklaştırır ve o geçer geçmez izlerini örter. Ormanın içine girmek çoğu zaman güçtür. Orman, içine dalan insandan, dağın yürüyüşçüden çok daha hoyratça talep ettiği tavizleri bekler. Büyük sıra dağların ufkuna kıyasla çok daha sınırlı ufku, küçültülmüş bir evrenin üstüne kapanır ve çölde uzaklaşma kadar insanı yalnızlığa götürür. Orada otlar, çiçekler, mantarlar ve böcekler keyiflerince, bağımsız bir yaşam sürer ve o dünyaya kabul edilmemiz, göstereceğimiz sabıra ve alçakgönüllülüğe bağlıdır. Dış dünya ile bağınızı kopartmak için yirmi otuz metre orman yeterlidir; belki göze daha az güzel görünen ama insanın ruhunu daha fazla etkileyen diğer iki duyuyu, işitme ve koklamayı öne çıkaran bir başka evren öncekinin yerine geçer. Kaybolduğu sanılan güzellikler yeniden ortaya çıkar: sessizlik, serinlik ve huzur... Denizin artık bize vermekten vazgeçtiği, dağınsa pahalıya ödettiği şeyleri, şimdi bitkiler evreniyle kurulan yakınlık sağlıyor.

Ama buna inanmam için ormanın bana kendini ilkin en çarpıcı biçimiyle göstermesi gerekliydi; bu sayede evrensel özelliklerini ayırabilecektim. Çünkü, şu anda Tupi-Kawahib'leri bulmak için daldığım bu ormanla, bizim iklimlerimizin ormanları arasındaki fark o kadar büyük ki, bunu anlatacak sözcükleri bile bulmakta zorlanıyor insan.

Amazon ormanları dışardan bakıldığında kıpırdamayan bir kabarcıklar yığınına, dikine istiflenmiş yeşil yuvarlaklar dizisine benzer; sanki bir tür hastalıklı bozulma, nehir peyzajının her yanını aynı ölçüde etkilemiş gibidir. Ama zarı yırtıp da içine girdiğinizde herşey değişir: içinden bakıldığında bu belirsiz kitle etkileyici bir evrene dönüşür. Orman, bir yeryüzü düzensizliği olmaktan çıkar;

orasını bizimkinin yerine geçen ve onun kadar zengin başka bir gezegen sanabilirsiniz.

Göz, bu birbirine yakın düzlemleri ayırdetmeye alıştığında ve zihin o ilk ezilme izlenimini aşabildiğinde, karmaşık bir dizge belirginleşir. Üste üste gelen katlar ayırdedilir; bunlar, düzeyler arasındaki kesikliklere ve aralarındaki yer yer içiçe girmelere rağmen aynı yapıyı yineler. İlkin insan boyundan fazla uzun olmayan bitkilerin ve otların tepeleri vardır; onların üzerinde, küçük bir bitkisiz boşluktan geçici olarak yararlanan ağaçların soluk renkli gövdeleriyle sarmaşanlar görülür; bu gövdeler biraz yukarda bodur ağaçların yaprakları ya da *pacova*'ların, yaban muz ağaçlarının koyu kırmızı çiçekleri arasında kaybolur; gövdeler bu köpüklerin arasından bir an sıyrılır sonra yeniden, bu kez palmiyelerin yaprakları arasında görünmez olur; sonra daha yüksekte, ilk yatay dallarının gövdeden ayrıldığı noktada, tekrar ortaya çıkar. Bu ilk dalların yaprakları kalmamıştır, ama gemiler nasıl donanırsa onlar da işte öyle, orkideler, ananasgiller gibi üst-bitkenlerle yüklüdür; ve nerdeyse görüş mesafesinin ötesinde bu evren, kimi zaman yeşil, kimi zaman da yapraksız ama o zaman beyaz, sarı, turuncu, kırmızı ya da mor çiçeklerle kaplı geniş kubbelerle örtülüdür. Avrupalı gözlemci orada kendi ilkbaharlarının tazeliğini bulunca hayran kalır. Fakat ölçek öylesine farklıdır ki, ağaçlarda sonbahar renklerinin görkemli alevleri dışında hiçbir şeyle karşılaştırması mümkün olmaz.

Yukarlardaki bu katlara, gezginin ayakları altındaki başka katlar karşılık gelir. Gerçekten, toprakta yürüdüğünüzü sanırsanız yanılırsınız. Toprak, içiçe geçmiş kökler, filizler, demetler ve yosunlardan kaygan bir örtünün altında gizlidir; ayağınızı sağlam bir noktaya basamazsanız, kimi zaman korku verici derinliklere düşme tehlikesi vardır. Üstelik Lucinda'nın yanınızda oluşu yürüyüşü güçleştirmektedir.

Lucinda, özelliğini oluşturan kocaman karnı nedeniyle halk arasında *barrigudo* adı verilen *Lagothrix* türünden, kavrayıcı kuyruklu, mor derili, kürkü kayağan taş renginde küçük bir dişi maymundur. Onu, daha birkaç haftalıkken genç bir Nambikwara kadınından almıştım. Kadının ağzına beslediği küçük maymun gece gündüz onun saçlarına asılmış olarak başında geziyordu. Kadının başı ve saçları küçük maymun için anasının sırtı ile tüylerinin yerine geçiyordu (ana maymunlar yavrularını sırtlarında taşırlar). Yoğunlaştırılmış süt dolu biberonlar ağızdan beslemenin yerini aldı, zavallı hayvanı uyutan *whisky*'li biberonlar ise giderek gece boyunca rahat etmemi sağladı. Ama gündüzleri Lucinda'dan yalnızca tek

bir ödün koparabildim: saçlarımdan vazgeçmeye ve sol çizmeme yerleşmeye razı oldu. Sabahtan akşama kadar ayağımın hemen üstünde, kolları ve bacaklarıyla çizmeme sarılmış geziyordu. At sırtındayken böyle gitmek mümkündü, pirogda ise hiç sıkıntı vermiyordu. Ama yürürken olay değişiyordu; çünkü her diken, her dal, her su dolu çukur Lucinda'nın yırtıcı çığlıklar atmasına yolaçıyordu. Koluma, omuzuma hattâ saçlarıma tırmanmasını özendirici bütün çabalarım boşa gitti. Ona mutlaka sol çizmem gerekiyordu; içinde doğduğu ve yaşadığı, ama insanların yanında geçirdiği birkaç ayda, sanki uygarlığın nimetleri arasında büyümüşçesine yabancı düştüğü bu ormanda tek güvenli yer ve tek tutunacağı oydu. İşte böyle, sol bacağım aksar ve her yanlış adımda kulaklarım sancı veren inlemelerle delinirken bir yandan da Abaitara'nın sırtını gözden kaybetmemeye gayret ediyordum. Rehberimiz yarı karanlık yeşilliklerde kısa ve hızlı adımlarla ilerliyor, zaman zaman yokolduğu izlenimini veren büyük ağaçların çevresinden dolanıyor, çalı kılıcıyla yolu açıyor, sağa ve sola kıvrılarak, kavrayamadığımız ama bizi ormanın derinliklerinde her an biraz daha ileriye götüren bir güzergâhı izliyordu.

Yorgunluğu unutmak için zihnimi boşa çalıştırmayı deniyordum. Yürüyüş sırasında kafamda küçük şiirler oluşuyordu; onları saatler boyunca, çiğnene çiğnene hiçbir tadı kalmayan ama işte, sizi varlığıyla oyaladığı için tükürmekte ya da yutmakta tereddüt edilen bir lokma gibi, kafamda dolaştırıyordum. Ormanın akvaryumu andıran havası şu dörtlüğe esin kaynağı oldu:

Kafadanbacaklı ormanda
saçları çamurdan koca kabuklular,
Honolulu ay-balıklarının karınlarıyla
aşındırdıkları pembe kayalıklarda salınırlar.[8]

Ya da herhalde zıtlığı nedeniyle olsa gerek, dış mahallelerin mutsuzluk veren görünümlerini anımsıyorum:

Paspaslar temizlendi
taşlar sabunlandı parlıyor
sokakta ağaç dizileri
terkedilmiş dev süpürgeler gibi duruyor.[9]

Nihayet bir de, koşullarla tam uyum içinde olmasına rağmen bana hiçbir zaman bitmiş gibi gelmeyen şu dörtlük var; bu-

gün bile ne zaman uzunca bir yürüyüşe çıksam aklıma takılır, gitmez:

Amazon, sevgili Amazon'um benim
cennetiniz kusursuz değil sizin
çok şey vaadedersiniz lâkin
yollarınızın darlığından yorgunum.[10]

Öğleye doğru bir çalılığın çevresinden dolanırken, aksi yönden gelen iki yerliyle ansızın karşılaştık. Yırtık bir bol pantalon giymiş, kırkında gösteren yaşlısının omuzlarına dökülen uzun saçları vardı; saçları kısa kesilmiş diğeri ise, penisini örten hasırdan küçük kılıf dışında tamamiyle çıplaktı. Sırtında, yeşil palmiye dallarından yapılmış bir küfe içinde büyük bir Güney Amerika kartalı taşıyordu. Küfe hayvanı iyice sıkıştırmıştı; bir tavuk gibi ayakları bağlanmış kartal, beyaz ve kurşuni çizgili tüylerine, güçlü sarı gagasına ve tepesindeki dik tüylerden taca rağmen acınacak bir görünümdeydi. İki yerlinin de ellerinde yayları ve oklar vardı.

Bunlarla Abaitara arasındaki konuşmalardan iki yerliden birinin ulaşmak istediğimiz köyün reisi, diğerininse yardımcısı olduğunu anladık. Halâ ormanın bir yerlerinde dolanan köyün diğer sakinlerinin önünden gidiyorlardı. Hepsi, bir yıl önce söz verdikleri ziyaret için Pimenta-Bueno İstasyonuna varmak üzere, Machado'ya doğru yürüyordu. Kartal ise ev sahiplerine verilecek bir armağandı. Bütün bu öğrendiklerimiz pek işimize gelmemişti, çünkü amacımız sadece yerlilerle tanışmak değildi, onları köylerinde görmek istiyorduk. Dolayısıyle, Porquinho kampında onları bekleyen bir yığın armağanı öne sürerek yerlileri geri dönmeye, bizi köylerinde ağırlamaya (buna hiç yanaşmak istemediler) ikna ettik. Sonra da hep birlikte nehir yolundan dönecektik. Anlaşma sağlandıktan sonra paketlenmiş kartal öylece bir derenin kenarına atıldı; kısa süre içinde orada açlıktan ya da karıncalara yem olarak ölmesi kaçınılmaz gibi görünüyordu. Ondan sonraki onbeş gün boyunca kartalın hiç sözü edilmedi; bunun tek istisnası ölüm ilâmının çıkarılmasıydı: "Kartal ölmüştür". İki Kawahib ziyaretimizi ailelerine bildirmek üzere ormanda kayboldular, biz de yürüyüşümüze devam ettik.

Kartal olayı düşündürücüydü. Birçok eski yazar, Tupi'lerin, belirli aralıklarla tüylerini yolmak amacıyla kartal yetiştirdiklerini ve onları maymunla beslediklerini nakleder. Rondon, Tupi-Kawahib'lerde, başka gözlemciler de Xingu ve Araguaya civarlarındaki kimi boylarda bu göreneğe raslamışlardır. Dolayısıyle bir Tupi-Ka-

wahib grubunun bu göreneği sürdürmüş olması şaşırtıcı gelmez; aynı şekilde eğer yerlilerimiz (o sıralarda şüphe etmeye başladığım ve sonradan doğrulanacağı gibi) gerçekten köylerini kesin olarak bırakıp uygarlığa geçmeye karar vermişlerse, en kıymetli varlıkları sayılan kartalın armağan olarak seçilmesi de anlaşılır bir davranıştır. Fakat bütün bunlar kartalın acınacak bir kadere öylece terkedilişini daha da anlaşılmaz hale getirmektedir. Ne var ki Güney Amerika'da olsun başka yörelerde olsun her sömürgeleştirme tarihinde, geleneksel değerlerden bu tür kökten vazgeçişler, kimi unsurlarının yokolması sonucunda bütün unsurları değer kaybına uğrayan hayat tarzlarında çözülüşler hesaba katılmalıdır. Belki de kartal olayında ben bunun belirgin bir örneğini gözlemiş bulunuyordum.

Tuzu alınmadan kızartılmış birkaç parça *xarque*'den oluşan hafif yemeğimizi, ormandan topladıklarımızla zenginleştirdik: *tocari* cevizi; yaban kakaosunun beyaz etli, ekşi ve sanki köpük köpük meyvesi; *pama* ağacının taneleri; korulukta yetişen *caju* meyveleri ve taneleri... Hamakları koruyan palmiye dallarından saçaklara bütün gece yağmur yağdı. Şafakta, bütün gün sessiz kalan orman, birkaç dakika süresince maymun ve papağan haykırışlarıyla çınladı. Yeniden yürümeye başladık; herkes, birkaç metre geri kaldığı takdirde yolunu gösterecek hiçbir işaret bulamayacağını ve bağırışlarını kimsenin duymayacağını çok iyi biliyor ve bu nedenle önünden yürüyenin sırtını gözden kaybetmemeye çalışıyordu. Çünkü ormanın en çarpıcı özelliklerinden biri, sanki havadan daha yoğun bir ortam yaratıyor gibi olmasıdır: ışık bu ortamı ancak yeşile dönerek ve zayıflayarak delebilir; ses ise hiç uzağa gitmez. Ormanın, belki de bu koşullardan kaynaklanan olağanüstü sessizliği yolcuyu da etkisi altına alır; kaldı ki yola yöneltmesi gereken yoğun dikkat onu zaten susmaya zorlamaktadır. Manevi konumu, maddi koşullarla biraraya gelip onda zor dayanılır bir ezilme duygusu yaratır.

Zaman zaman rehberimiz izlediği görünmez yolun kenarına eğiliyor, çabuk bir hareketle yerden bir yaprak kaldırıyor ve altında, düşmanların ayaklarına batsın diye toprağa eğik olarak saplanmış sivri uçlu Hint kamışı parçalarını gösteriyordu. Tupi Kawahib'ler, köylerinin civarını koruyan bu tuzaklara *min* adını verirler; eski Tupi'ler daha büyüklerini kullanırlardı.

Öğleden sonra bir *castanhal*'a, kestane ağacı öbeğine ulaştık. Ormandan düzenli bir biçimde yararlanan yerliler, düşen kestaneleri daha kolay toplayabilmek için ağaçların çevresini açmışlardı. İşte köyün halkı bu kestanelikte kamp kurmuştu: erkekler çıplaktı ve daha önce reisin yardımcısında da gördüğümüz gibi penis kılıfı

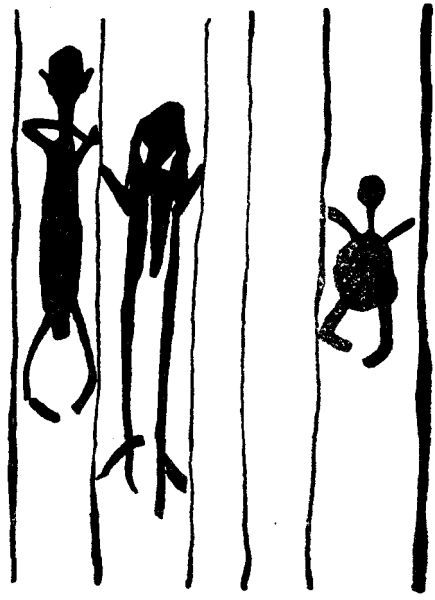
taşıyorlardı; kadınlar da aynı şekilde çıplaktı, sadece evvelce uruku ile kırmızıya boyanmış ama kullanıla kullanıla kızılımsı bir renk almış bir pamuklu dokumayla bellerini sarmışlardı.

Toplam altı kadın, biri yeniyetme yedi erkek ve bir, iki ve üç yaşlarında görünen üç kız çocuğu vardı. Bu herhalde onüç yıl boyunca, (yani Abaitara'nın köyünün yokoluşundan bu yana) dış dünya ile ilişkisi olmadan yaşamını sürdürdüğü düşünülebilecek grupların en küçüklerinden biriydi. Kaldı ki bunlar arasında bacakları tutmayan iki de felçli vardı: iki sopadan destek alarak ayakta durabilen genç bir kadın ile bacakları kesikler gibi yerde sürünen gene genç bir erkek. Erkeğin sadece deri ve kemikten ibaret bacaklarında dizleri fırlamış ve iç tarafları sanki suyla dolu gibi şişmişti; sol ayağının parmakları da felçliydi ama sağ ayağınınkileri oynatabiliyordu. Gene de bu iki sakat insan ormanda gezebiliyor, hattâ uzun mesafeleri görünüşe bakılırsa kolayca aşabiliyordu. Bu, uygarlıkla sürekli temastan önce yakalanmış *poliomyelitis* ya da bir başka virüs olabilir miydi? İnsanoğlunun karşılaşabileceği en acımasız doğada kendi hallerine bırakılmış bu bahtsızların yanında, Thevet'nin yazdıklarını anımsamak insanı derinden yaralıyor. XVI. yüzyılda kıyıdaki Tupi'leri ziyaret eden Thevet, "bizimle aynı uzuvlara sahip ... ama hiçbir zaman ... cüzzam, felç, bayılma, yenirceli hastalıklar, ülser gibi ya da dışardan ve yüzeyde görülen diğer bir illete hiç tutulmamış" bu halktan hayranlıkla sözetmektedir. Kendisi ve arkadaşlarının bu sayrılıkların ilk taşıyıcıları olduğu aklına bile gelmezdi.

XXXIII
Cırcır Böcekli Köy

Akşamüstüne doğru köye varıyoruz. Köy, sonradan Igarape de Leitao olduğunu öğreneceğim bir deliderenin dar vadisine yukardan bakan yapay bir orman açıklığında kuruluydu. Bu delidere Machado'nun sağ kıyıdaki kollarından biridir; Muqui kavşağından, akış aşağı yönde, birkaç kilometre ilerde ona kavuşur.

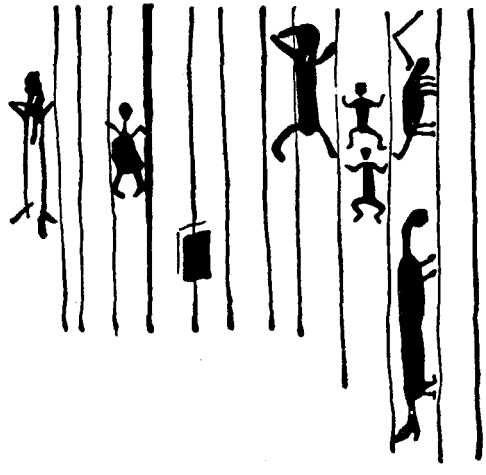
Köy, yaklaşık bir eşkenar dikdörtgen yapılı ve tek sıra üzerine, delidereye koşut olarak kondurulmuş dört evden oluşuyordu. En büyük iki tanesi, direkler arasına asılı, düğümlü pamuk ipinden yapılmış hamaklardan anlaşıldığı üzere konut olarak kullanılıyordu; diğer ikisi ise (bunlardan biri öteki ikisinin arasına yerleştirilmişti) uzun zamandan beri meskûn değildi ve ambar ya da barınak gibi kullanılıyordu. İlk bakışta bu evlerin bölgedeki Brezilya konutlarıyla aynı türde olduğu sanılabilirdi. Oysa gerçekte tasarlanma biçimleri değişikti, çünkü palmiye dallarıyla yapılmış

Bir kulübe üzerine işlenmiş resimlerden ayrıntı.

iki aklanlı yüksek damı taşıyan direklerin sınırladığı taban, damın örttüğü alanın içinde kalıyordu ve ondan daha küçüktü; böylece yapı dörtköşe bir mantar biçimini alıyordu. Bununla birlikte bu yapı, dama doğru dikey olarak yükselen ama ona değmeyen sahte duvarlar nedeniyle açıkça görünür değildi. Bu çitler -bunlar gerçekten sadece bir çitti- uzunlamasına ikiye kesilmiş ve dışbükey yüzleri dışa dönük olarak yanyana yere saplanmış (ve birbirine bağlanmış) Hint kamışlarından oluşuyordu. İki ambar arasında kalan büyük evdeki Hint kamışları beşgen mazgallar oluşturacak biçimde oyulmuştu ve dış yüzeyleri, uruku ve bir reçine ile kırmızı ve siyah renklerde yapılmış basit resimlerle kaplıydı. Yerlilerin ifadelerine bakılırsa bu resimler sırasıyla şunları temsil ediyordu: bir kişi, kadınlar, bir Güney Amerika kartalı, çocuklar, mazgal biçiminde bir nesne, bir kurbağa, bir köpek, türü belli olmayan bir büyük dörtayaklı, zikzak çizilmiş iki şerit, iki balık, iki dörtayaklı, bir jaguar. Bir de ayrıca eşkenar dikdörtgen, ay ve yaylardan oluşan simetrik bir motif vardı.

Bu evler, komşu boylardaki yerli konutlarına hiç benzemiyordu. Oysa geleneksel bir biçimi sürdürüyor olmaları muhtemeldir. Rondon, Tupi-Kawahib'lerle ilk karşılaştığında da bunların evleri eşkenar dikdörtgen ya da diktörgen biçimindeydi ve damları iki aklanlıydı. Ayrıca mantar biçimi yapı hiçbir yeni-Brezilya tekniğine denk gelmiyor. Kaldı ki bu yüksek damlı evlere, Kolomb öncesi dönem uygarlığına ilişkin birçok belgede de raslanıyor.

Aynı resimden bir başka ayrıntı.

Tupi-Kawahib'lerin bir başka özgün yanları şu: akrabaları Parintintin'ler gibi onlar da tütün üretmiyor ve kullanmıyorlar. Sarılmış tütün rulolarımızı açarken bizi gören köyün reisi alayla "*ianeapit*" diye seslenmişti: "bunlar dışkı!..." Hattâ Rondon Komisyonu'nun raporları, ilk temaslar sırasında yerlilerin tütün içenlerin varlığından fazlasıyla rahatsız olduklarını ve puro ve sigaralarını çekip aldıklarını belirtir. Ama Parintintin'lerden farklı olarak Tupi-Kawahib'lerin dilinde tütünü ifade eden bir sözcük vardır: *tabak*; demek ki bizim kullandığımız sözcüğün aynı. Antiller'deki eski yerli lehçelerinden gelen ve herhalde Karaib kökenli bir sözcük. Muhtemel bir aktarma noktası, Guaporé kıyılarında konuşulan ve aynı sözcüğe sahip lehçeler olabilir. Ya bunlar o sözcüğü İspanyollardan almışlardır (çünkü Portekizce'de tütüne *fumo* denir), ya da Guaporé kültürü (birçok unsurun düşündürdüğü gibi) eski bir Antil-Guyana kültürünün güney-batı yönündeki en ileri ucunu oluşturur; bu kültür yayılma yolu üzerindeki Xingu'nun aşağı vadisinde de izini bırakmıştır. Bir de Nambikwara'ların sigara tiryakisi olduğunu oysa Tupi-Kawahib'lerin diğer komşuları Kepkiriwat'larla Munde'lerin tütünün dumanını bir üfleme borusuyla çektiklerini eklemek gerek. Böylece Brezilya'nın tam ortasında tütünsüz bir boylar grubunun varlığı, özellikle eski Tupi'lerin bu ürünü çok kullandıkları düşünülecek olursa, gerçekten bir gizdir.

Tütün olmayınca, köyde, XVI. yüzyıl gezginlerinin cahouin[11] adını verdikleri ikramla karşılandık -Tupi-Kawahib'ler buna kahui diyorlar-; *cahouin* mısır *chicha*'sı içme anlamına gelir. Bu içki yerlilerin, köyün hemen civarında bitki örtüsünü yakarak açtıkları alanlarda birçok çeşidini yetiştirdikleri mısırdan üretilir. Eski yazarlar içeceğin hazırlandığı insan boyunda çömlekleri ve mayalanmasını sağlamak için salyalarını çömleğin içine tüküren boyun bakirelerini anlatırlar. Tupi-Kawahib'lerin çömlekleri mi küçüktü yoksa köyde başka bakire mi yoktu? Bilemiyorum. Üç küçük kızı getirdiler ve kaynayan dövülmüş tanelerin üstüne tükürttürdüler. Hem besleyici hem de serinletici leziz içki hemen o akşam tüketildiği için, mayalanma pek ilerlemiş sayılmazdı.

Evvelce içinde kartalın yaşadığı ve zemini hâlâ kemiklerle kaplı tahta kafesin çevresindeki bahçeleri gezince gördüklerim şunlardı: yer fıstıkları, fasulyeler, çeşitli baharat, küçük Japon patatesleri[12], tatlı patatesler, manyok ve mısır. Yerliler bu besin kaynaklarını topladıkları yaban ürünlerle tamamlıyordu. Örneğin ormanda yetişen bir buğdaygilin birçok sapını tepelerinden birbirine bağlıyor, böylece düşen tanelerin yerde tepecikler halinde birikme-

sini sağlıyorlardı. Toprak bir tabakta bu taneler, lezzet bakımından da benzedikleri *popcorn*[13] gibi patlayıncaya kadar kızdırılıyordu.

Bir yandan kadınların yarım su kabaklarından kepçelerle karıştırdıkları *cahouin*'in o karmaşık katkı ve kaynama çevrimi sürerken bir yandan da günün son aydınlık saatlerinden yararlanarak yerlileri inceliyordum.

Kadınlar pamuklu sargının dışında ayrıca el ve ayak bileklerini sıkıca saran pamuklu şeritler ile tapir dişlerinden ya da geyik kemiklerinden tabakalardan oluşan kolyeler taşıyordu. Yüzlerinde *genipa*'nın mavi-siyah özsuyuyla yapılmış dövmeler bulunuyordu: yanaklarında, kulak memesinden dört küçük dikey çizgiyle işaretlenmiş dudak kenarına kadar uzanan kalın bir yatık hat yeralıyordu. Çenelerinin üzerindeyse üst üste dört yatay çizgi vardı, bunlardan herbirinin altları saçak saçak çizgiciklerle süslenmişti. Genellikle kısa saçları, çoğunlukla kaba bir tarakla ya da pamuk ipliğiyle birbirine bağlanmış küçük ahşap çubuklardan daha ince bir gereçle taranmıştı.

Erkeklerin üzerindeki tek giysi daha önce de sözünü ettiğim mahruti penis kılıfıydı. Yerlilerden biri tam da o sırada bir penis kılıfı yapmaktaydı. Yeşil bir *pacova* yaprağı ayasının orta damarın iki yanındaki parçaları koparıldı ve sert kenarları temizlendi sonra da uzunlamasına ikiye katlandı. Herbiri yaklaşık yedi santimetreye otuz santimetre ölçüsündeki iki parça, kat yerleri birbiriyle dik açı oluşturacak biçimde içiçe sokulduğunda bir tür gönye elde edilir. Bunun yanları iki kat, iki şeridin üstüste bindiği köşesi ise dört kat yapraktan oluşur. Sonra bu kısım, çaprazlamasına ikiye katlanır ve kollar kesilerek atılır. Şimdi işçinin elinde sekiz kat yapraktan oluşan küçük bir ikizkenar üçgen kalmıştır. Bu üçgen başparmağın çevresinde önden arkaya doğru yuvarlatılır, dar açılı iki ucun tepeleri kesilir, kenarları ahşap bir iğne ve bitkisel bir iplikle dikilir. İş bitmiştir, artık yerine takılabilir; penisin uç derisi üst taraftaki delikten geçirilir, böylece kılıfın düşmemesi ve derinin gerginliği sayesinde uzvun dik durması sağlanır. Bütün erkekler bu aksesuarı kullanır ve eğer kaybedecek olursa penis ucu derisini çekerek onu belini saran ipin altına sıkıştırır.

Evler nerdeyse boştu. İçlerinde pamuk iplerinden hamaklar, birkaç güveç ile ateşte mısır ya da manyok kurutmak için bir çanak, su kabağından kaplar, tahta havanlar ve havan elleri, diken kakılmış ahşaptan manyok rendeleri, hasır elekler, kemiricilerin dişlerinden yapılmış kazıma kalemleri, iğler, yaklaşık 1.70 m. boyunda birkaç yay görülüyordu. Okların değişik türleri mevcuttu:

bazıları Hint kamışı uçluydu -av için olanlarının ucu sivriltilmiş savaşta kullanılanların uçları ise tırtıklıydı-, bazılarıysa -balık avlarken kullanılanlar- çok uçluydu. Nihayet bazı müzik aletleri vardı: onüç borulu Pan flütü ve dört delikli kaval.

Gece olunca reis törensel bir tavırla bize *cahouin*'le birlikte ağzımızı yakan bir azman fasulye ve biber yahnisi ikram etti. Tuz ve baharatı tanımayan ve yemezden önce yemeklerin üzerine su dökülerek soğutulmasını gerektirecek ölçüde nazik bir damağa sahip Nambikwara'ların yanında geçirdiğimiz altı aydan sonra iştah açıcı bir yemekti bu. Küçük bir su kabağında yerli tuzu bulunuyordu; bu çok acı ve kahverengi bir suydu. Bizim yemek yiyişimizi seyretmekle yetinen reis, yanımızda onu tatmak suretiyle bize güven vermek gereğini duydu çünkü bu bir zehir sanılabilirdi. Bu lezzetlendirici, *taori branco* ağacının küllerinden üretilir. Yemek çok mütevazi olmasına rağmen ikram ediliş biçimindeki ağırbaşlılık, bana eski Tupi reislerinin bir gezginin deyişiyle sofralarını açık tutma geleneğini anımsattı.

Daha da çarpıcı bir ayrıntı şuydu: ambarlardan birinde bir gece geçirdikten sonra deri kayışımın cır cır böcekleri tarafından kemirildiğini farkettim. O güne kadar yaşamlarını paylaştığım boyların, Kaingang, Kaduveo, Bororo, Paressi, Nambikwara, Munde boylarının hiçbirinde bu böceğe raslamamış, zararını hiç görmemiştim. Ve işte benden dörtyüz yıl önce Yves d'Evreux [İv d'Evrö] ve Jean de Léry'nin [Jan dö Leri] yaşadıkları tatsız olayı o gün Tupi'lerin yanında yaşayacaktım: "Ve sonunda, bu konuya girmişken şu böcekleri de anlatmam gerekir... Bizim cır cır böceklerinden daha büyük olmayan, aynı şekilde geceleri sürüler halinde ateşin çevresinde toplaşan bu böcekler, buldukları hiçbir şeyi kemirmekten geri durmazlar. Ama en önemli farkları deri yakalara ve ayakkabılara saldırarak bunların yüzeylerini yemeleridir; sahipleri sabah uyandıklarında onları soyulmuş bembeyaz bulurlar..." Cır cır böcekleri (beyaz karıncalar ve diğer zararlılardan farklı olarak) derinin yüzeyindeki tabakayı yemekle yetinirler; ben de gerçekten deri kayışımı "soyulmuş bembeyaz" bulmuştum. Bir böcek türü ile bir insan topluluğu arasında yüzyıllardır süren, anlaşılmaz ve tekelci bir birlikteliğin kanıtıydı bu.

Gün doğar doğmaz adamlarımızdan biri orman kanarında uçuşan yaban güvercinlerinden birkaç tane vurmak için uzaklaştı. Kısa bir süre sonra bir silah sesi duyduk; ilkin kimse önem vermedi ama biraz sonra yerlilerden biri uçsal bir heyecan içinde ve bembeyaz bir yüzle koşarak geldi, bize birşeyler anlatmayı denedi; çe-

virmenlik yapabilecek Abaitara yanımızda değildi. Ne var ki orman yönünden yaklaşan haykırışlar duyuluyordu. Az sonra adamımız ekinler arasından koşarak geçti, sol eliyle sağ önkolunu tutmuştu, onun ucundaysa parçalanmış eli sarkıyordu. Tüfeğine dayanmış dururken silah ateş almıştı. Luis ile birlikte ne yapmak gerektiğini tartıştık. Üç parmağı sanki kesilmiş gibiydi ve ayası da parçalanmışa benziyordu. Eli kesmek zorunlu gibi görünüyordu; ama bunu yapmaya ve böylece Cuiaba yakınlarındaki bir küçük köyde bulup kardeşiyle birlikte işe aldığımız bu adamımızı sakat bırakmaya yüreğimiz elvermiyordu. Genç oluşu nedeniyle özellikle sorumluluk duyuyorduk, bize sadakati ve köylülere özgü inceliği nedeniyle kendisine çok bağlanmıştık. Mesleği yük hayvanlarını sürmekti; buysa katırların ve öküzlerin sırtına yükleri yerleştirmek ve bağlamak için büyük bir el mahareti gerektiriyordu; elinin kesilmesi onun için bir felaket olurdu. Biraz korkmakla birlikte parmakları olabildiğince yerlerine koymaya ve elimizdeki gereçlerle pansuman yapmaya ve dönüşe geçmeye karar verdik. Kampa varır varmaz Luis yaralıyı Urupa'ya götürecekti, hekimimiz oradaydı. Eğer yerliler kabul ederlerse ben onlarla nehir kıyısındaki kampta kalacak ve onbeş gün sonra gelip beni alacak teknenin dönüşünü bekleyecektim. Nehir yolunu akış aşağı yönde almak için üç gün, ters yönde çıkmak içinse yaklaşık bir hafta gerekiyordu. Bizim dostça davranışımızı bozmasından endişe duydukları bir kaza nedeniyle dehşete kapılan yerliler bütün önerileri kabul ettiler. Onlar yeniden hazırlıklara girişirken biz önden yola çıktık ve ormana daldık.

Yolculuk bir kâbus gibiydi ve pek az şey kaldı anılarımda. Yaralı yol boyunca hep sayıkladı; çok hızlı yürüyordu kendisini izlemekte güçlük çekiyorduk; başa geçmişti, kılavuzdan bile önde gidiyor, sanki arkamızdan kapanan bir yolda en küçük bir duraksama göstermeksizin ilerliyordu. Gece uyku ilaçları vererek uyutmayı başardık. Neyse ki ilaçlara hiç alışık değildi, bu nedenle ilaçlar çok etkili oldu. Ertesi gün öğleden sonra kampa vardığımızda yaralı elinde kurtların kaynadığını gördük; bu durum ona dayanılmaz acılar veriyordu. Ama dört gün sonra hekime gösterildiğinde yaranın kangren tehlikesini atlattığı görüldü: çürüyen etleri kurtlar yiyip temizlemişti. Elini kesmek gereği ortadan kalkıyordu; yaklaşık bir ay süren bir dizi küçük cerrahi müdahale sonunda, böcekbilimci ve canlı açımcısı becerilerini kullanan Vellard, Emydio'ya işe yarar bir el kazandırdı. Aralık ayında Madeira'ya varınca henüz nekahet dönemindeki yaralıyı, çok zorlanmaması için uçakla Cui-

ba'ya gönderdim. Ocak ayında adamlarımın büyük kısmını bulmak üzere o yöreye döndüğümde ailesini ziyarete gittim. Bana çok sitem ettiler; ama oğullarının çektiği ve *sertao* yaşamında olağan sayılan acılardan ötürü değil de, onu havayolundan geri göndermek vahşetinde bulunduğum için bana kızgındılar. Bu onlar için bir Hristiyana nasıl reva görülebileceğini anlayamadıkları şeytansı bir durumdu.

XXXIV
Japim Kuşu Güldürüsü

Yeni ailemin bireyleri şunlardı: İlkin köyün reisi Taperahi ve onun dört karısı: en yaşlıları Maruabai ve onun bir önceki evliliğinden kızı Kunhatsin; Takwame ve felçli genç İanopamoko. Bu çokeşli evde beş çocuk büyütülüyordu. Sırasıyla onyedi ve onbeş yaşlarında görünen iki oğlan: Kamini ile Pwereza; ve çok küçük yaşlarda üç kız: Paerai, Topekea ve Kupekahi.

Reisin yardımcısı Potien yirmi yaşlarında vardı ve Maruabai'nin önceki bir evliliğinden olmaydı. Ayrıca Wirakaru adında yaşlı bir kadın ve bunun yeniyetme iki oğlu vardı: Takwari ile Karamua; birincisi bekârdı, ikincisiyse evlenecek çağa henüz gelmiş olan yeğeni Penhana ile evliydi; nihayet bir de kardeş çocukları olan Walera adında felçli bir genç adam vardı.

Nambikwara'ların tersine Tupi-Kawahib'ler adlarını gizlemiyorlar; ayrıca XVI. yüzyıl gezginlerinin Tupi'ler konusunda belirttikleri gibi bu adların bir anlamı da oluyor: "Bizim köpekler ve diğer hayvanlara yaptığımız gibi, diyor Léry, bildikleri şeylerin adlarını rasgele veriyorlar; örneğin dört ayaklı bir hayvan olan Sarigoy, bir tavuk türü Arignan, Brezilya ağacı Arabouten, boylu bir ot Pindo ve benzer başka adlar."

Bana adlarının anlamını açıklayan bütün yerlilerin durumu buna uyuyordu. Taperahi beyaz ve siyah tüylü küçük bir kuşmuş; Kunhatsin beyaz ya da açık tenli kadın demekmiş; Takwame ve Takwari bir tür Hint kamışı olan *takwara*'dan türetilmişmiş; Potien bir tatlı su kerevitinin adıymış; Wirakuru küçük bir insan asalağı imiş (Portekizcesi *bicho de pé*); Karamua bir bitki, Walera da bir Hint kamışı türüymüş.

Bir başka XVI. yüzyıl gezgini Staden, kadınlar "çoğunlukla

kuş, balık ve meyve adları alırlar" diyor ve kocasının her tutsak öldürüşünde onun ve kendisinin yeni bir adı benimsediklerini ekliyor. Benim dostlarım da bu göreneği uyguluyorlardı; örneğin Karamua'nın bir adı da Janaku idi; ve bunu "çünkü o daha şimdiden bir adam öldürmüştür" diyerek açıklıyorlardı.

Ayrıca yerliler çocukluktan yeniyetmeliğe ve sonra yetişkinliğe geçişlerinde de yeni adlar alırlar. Böylece herbirinin iki, üç ya da dört adı vardı ve bana adlarını çekinmeden söylüyorlardı. Bu adlar çok ilginçtir çünkü her soy çizgisi, klân adıyla ilintili tek bir kökten türemiş kimi ad öbeklerini kullanır. Sakinlerini incelediğim köyde yaşayanlar çoğunlukla *Mialat* (Yaban Domuzu) klânındandı; ama köy *Paranawat* (Nehir Halkı), *Takwatip* (Hint Kamışı) ve birkaç başka klânın mensuplarıyla yapılan evliliklerle oluşmuştu. Ve işte *Takwatip* klânına mensup olanların hepsi bu addan türetilmiş terimlerle adlandırılmıştı: Takwame, Takwari, Walera (bu büyük bir Hint kamışıdır), ve Karamua (bu da bir bitki ama ne olduğu belirlenememiştir).

Bu yerlilerin toplumsal örgütlenmelerinde en çarpıcı özellik reisin, grubun nerdeyse bütün kadınlarını tekeline almış olmasıydı. Büluğ yaşını geçmiş altı kadından dördü onun karılarıydı. Geriye kalan iki kadından birinin -Penhana'nın- onun kızkardeşi olduğu dolayısıyla evlenmesinin mümkün olmadığı, diğerininse -Wirakaru'nun- artık kimsenin ilgisini çekmeyen yaşlı bir kadın olduğu düşünülürse, Taperahi'nin maddeten sahiplenmesi mümkün bütün kadınları sahiplendiği anlaşılır. Taperahi'nin hanesinde en önemli görev Kunkhatsin'e verilmiştir. Kunhatsin, sakat İanopamoko ayrık tutulursa, aynı zamanda karıları arasında en gencidir ve -bu noktada yerlilerin görüşü, etnologun görüşünü doğrulamıştır- çok güzel bir kadındır. Sıradüzen açısından Maruabai ikincil bir eştir ve kızı ondan önce gelmektedir.

Baş kadın, diğerlerine kıyasla kocasına daha dolaysız biçimde yardımcı olmaktadır. Diğer kadınlar mutfak işleri, çocukların bakımı gibi ev işlerine bakmaktadır. Çocuklar ortaklaşa büyütülür ve bütün kadınlar tarafından emzirilir; öyle ki herbirinin öz annesini kesin bir biçimde belirlemem mümkün olmadı. Buna karşılık baş kadın, yolculuklarda kocasına eşlik eder, yabancıları ağırlamasına yardımcı olur, verilen armağanları saklar, hanehalkını yönetir. Durum demek ki Nambikwara'larda gözlediğimin karşıtıdır. Onlarda aile ocağından sorumlu olan baş kadındır, genç eşlerse eril faaliyetlere etkin bir biçimde yardımcı olurlar.

Reisin, grubun kadınları üzerindeki imtiyazı ilkin olağandışı

bir yapıya sahip olduğu düşüncesine dayanır görünmektedir. Onun aşırı heyecanlı olduğu kabul edilir; kimi zaman kendinden geçmektedir; o zaman insanları öldürmeye yönelik eylemlerine (bunun bir örneğini ilerde vereceğim) engel olmak için ona hâkim olmak gerekmektedir. Geleceği bilme yeteneğine ve başka becerilere sahiptir. Nihayet cinsel iştahı olağan düzeyi aşar ve doyması için çok sayıda eşe ihtiyacı vardır. Yerlilerin kampında geçirdiğim iki hafta süresince reis Taperahi'nin -yoldaşlarına kıyasla- kural dışı davranışları karşısında sık sık şaşkınlığa düştüm. Taşınma hastalığına tutulmuş gibiydi; hamağının ve onu yağmurdan koruyan palmiye yapraklarından saçağının yerini günde en az üç kez değiştiriyordu; karıları, yardımcısı Potien ve bebeleri her seferinde onu izliyordu. Her sabah yanına karılarını ve bebeleri alarak ormanda kayboluyordu; yerliler çiftleşmeye gittiğini söylüyorlar. Yarım saat ya da bir saat sonra geri dönüyor ve yeni bir taşınmanın hazırlıklarına girişiyordu.

İkinci olarak reisin çokeşlilik ayrıcalığı, yoldaşlarına ve yabancılara kadınları geçici olarak vermesi olayıyla bir ölçüde karşılanmaktadır. Potien sadece bir yaver değildir; reisin ailesinin yaşamını paylaşmaktadır, onun tarafından beslenmekte, gerektiğinde bebelere dadılık yapmakta ve başka imkânlardan yararlanmaktadır. Yabancılara gelince, bütün XVI. yüzyıl yazarları Tupinamba reislerinin onlara yaptıkları ikramları uzun uzun anlatır. Bu konukseverlik görevi ben köye varır varmaz yerine getirilecek ve Abaitara, o sırada hamile bulunan İanopamoko'yu ödünç olarak alacaktı. Benim ayrılışıma kadar da onun hamağını paylaştı ve onun tarafından beslendi.

Abaitara'nın bana yaptığı açıklamalara bakılırsa bu cömertlik arddüşüncesiz değildi. Taperahi Abaitara'ya, o sıralarda yaklaşık sekiz yaşındaki kızı Topehi karşılığında, İanopamoko'yu temelli vermeyi öneriyordu; *karijiraen teleko ehi nipoka*, "reis kızımla evlenmek istiyor". Abaitara buna taraftar görünmüyordu, çünkü sakat İanopamoko iyi bir eş olamazdı: "Nehirden su almayı bile beceremez" diyordu. Sonra fiziksel olarak eksik bir yetişkinle çok şey vaadeden sağlıklı bir kızı değişmek fazla dengesiz geliyordu. Abaitara'nın niyeti başkaydı; Topehi'ye karşılık o sırada iki yaşında olan küçük Kupekahi'yi almak istiyordu. Bu kızın kendisi gibi Takwatip klânına mensup Takwame'nin kızı olduğunu ve bu nedenle Takwame üzerinde karındaş dayı *[oncle utérin]* hakkını öne sürüyordu. Abaitara'nın plânına göre Takwame'nin kendisi de Pimenta-Bueno istasyonunda yaşayan bir başka yerliye bırakılacaktı. Demek ki

böylece evlilik dengesi kısmen yeniden kurulmuş olacaktı. Kısmen, çünkü Takwari de öte yanda küçük Kupekahi ile "nişanlıydı" ve bütün bu alış verişler sona erdiğinde Taperahi dört karısından ikisini kaybedecek, ama Topehi ile birlikte bir üçüncüsünü kazanmış olacaktı.

Bu tartışmaların sonucu ne oldu bilemiyorum; ama birlikte geçirdiğimiz onbeş gün süresince taraflar arasında gerilimlere yolaçtı ve kimi zaman durum endişe verici hale geldi. Abaitara, iki yaşındaki nişanlısına çok tutkundu. Kendisi otuz otuzbeş yaşlarında olmasına rağmen küçük kız ona tam gönlündeki eş gibi geliyordu. Ona küçük armağanlar veriyor, kız kıyı boyunda hoplarken onun sağlıklı küçük vücudunu hayranlıkla seyretmekten ve bana seyrettirmekten usanmıyordu: "Biliyor musun on oniki yıl sonra ne güzel bir kız olacak!". Yıllardır dul olmasına rağmen bu uzun bekleyiş onu korkutmuyordu. Tabii arayı doldurmak için İanopamoko'ya güveniyordu. Küçük kızın esinlendirdiği şefkat duyguları, geleceğe dönük erotik hayallerle, küçük yaratığa karşı çok babaca bir duyguyla ve geç yaşta bir bebe kızkardeş sahibi olmuş ağabeyin sevgi dolu arkadaşlığıyla masum bir biçimde içiçe geçiyordu.

Kadınların dağılımında eşitsizliği düzelten bir başka unsur kayınbiraderle evlenme [*lévirat*] -ölenin karısının erkek kardeşe kalması-göreneğidir. Abaitara, ölen ağabeyinin karısıyla istememesine rağmen, babasının emrine uyarak ve "durmadan çevresinde dolanan kadının" ısrarı yüzünden bu yolla evlenmiştir. Kayınbiraderle evlenmenin yanısıra Tupi-Kawahib'lerde erkek kardeşlerle evlilik [*polyandrie fraternelle*] de uygulanmaktadır. Bunun bir örneği küçük Penhena idi. Henüz daha yeni evlenme yaşına gelmiş bu sıska kız, kocası Karamua ve kayınbiraderleri [kocasının kardeşleri] Takwari ve Walera tarafından paylaşılıyordu. Bu sonuncusu, Walera, diğer ikisinin sadece sınıflandırma açısından kardeşiydi. "O (karısını) kardeşine geçici olarak verir", çünkü "kardeş kardeşi kıskanmaz". Genelde kayınbiraderler ile yengeler birbirlerinden kaçmamakla birlikte, mesafeli davranırlar. Kadının geçici olarak verildiği, o gün, kayınbiraderiyle ilişkilerinde belli bir yakınlık görülmesinden anlaşılır. Gevezelik eder, birlikte gülerler ve kayınbirader ona yiyecek verir. Penhena'yı ödünç aldığı bir gün Takwari benim yanımda yemeğini yiyordu. Kardeşi Karamua'dan "gelip yemek yemesi için Penhena'yı çağırmasını" istedi. Önceden kocasıyla yemek yediği için Penhema aç değildi; gene de geldi, bir lokma kabul etti ve hemen uzaklaştı. Aynı şekilde Abaitara benim soframı bırakıyor, ye-

meğini alıp İanopamoko ile birlikte yemek için onun yanına gidiyordu.

Demek ki, Tupi-Kawahib'lerde evlilik konusunda reisin sahip olduğu ayrıcalıkların yarattığı sorun, bir çokkarılılık ve çokkocalılık karışımı yoluyla çözülüyor. Nambikwara'ların yanından ayrılmamdan ancak birkaç hafta sonra, coğrafi bakımdan birbirine bu kadar yakın topluluklarda aynı soruna ne kadar farklı çözümler bulunabileceğini görmek etkileyiciydi. Yukarda belirttiğimiz gibi Nambikwara'larda da reis çokeşlilik ayrıcalığına sahiptir ve bunun sonucunda genç erkeklerin sayısı ile evlenecek çağdaki kadın sayısı arasında aynı dengesizlik ortaya çıkar. Ama Tupi-Kawahib'ler gibi çokkocalılığa başvurmak yerine, Nambikwara'lar, yeniyetmelerin eşcinsel ilişkilerine izin verirler. Tupi-Kawahib'ler bu davranıştan hakaretle sözettiklerine göre demek ki hoşgörmemektedirler. Ama Léry'nin, bunların ataları hakkında alaycı biçimde belirttiği gibi "Kimi zaman kavga ederken birbirlerin Tyvire yani oğlancı diye adlandırdıklarına göre [Tupi-Kawahib'ler de hemen aynısını söylüyorlar: *teukuruwa*] bu iğrenç günahın onlarda da işlendiği düşünülebilir (yani bunun kesinlikle böyle olduğunu söylemiyorum)."

Tupi-Kawahib'lerde reislik kurumu karmaşık bir yapı meydana getirir. Bizim köyümüz de biraz, hani şu krala sadık kalmış birinin onun saygınlığını ve gururunu korumak için mabeyinciliğini sürdürdüğü, tahtlarını kaybetmiş küçük hanedanlarda olduğu gibi, bu yapıya simgesel düzeyde bağlılığını sürdürüyordu. Potien'in Taperahi yanındaki görevi buna benziyordu. Efendisine yaptığı hizmette titizliğine, kendisinin reise, buna karşılık grubun diğer üyelerinin de ona gösterdiği saygıya bakılırsa bazen Taperahi'nin, bir zamanlar Abaitara'nın yaptığı gibi, binlerce tebaaya ve tımarlıya hükmettiği sanılabilirdi. Evvel zamanda yönetim en az dört kademeden oluşuyordu: Reis, muhafızları, küçük görevliler ve yoldaşlar. Reisin ölüme mahkûm etme ve bağışlama yetkisi vardı. XVI. yüzyılda olduğu gibi olağan infaz yolu suda boğmaydı ve bunu küçük rütbeli görevliler gerçekleştiriyordu. Ama reis aynı zamanda halkını kolluyor ve yabancılarla müzakereleri, bir süre sonra gözleyebileceğim gibi belli bir incelikle yürütüyordu.

Pirinç haşlamamıza yarayan büyük bir alüminyum tencerem vardı. Bir sabah Taperahi, çevirmenlik yapmak üzere Abaitara'yı da yanına almış, bana geldi ve bu tencereyi istedi. Bunun karşılığında birlikte geçireceğimiz süre içinde bize bol miktarda *cahouin* sağlamayı yükleniyordu. Ona bu mutfak gerecinden vazgeçemeyeceğimizi anlatmayı denedim. Ama Abaitara söylediklerimi çevirir-

ken Taperahi'nin yüzündeki mutlu gülümsemenin, sanki söylediklerim onun isteklerine tamamiyle uygunmuş gibi, hiç gölgelenmediğini şaşkınlıkla gözlüyordum. Nitekim Abaitara benim bu isteğe karşı çıkış nedenlerime ilişkin açıklamasını bitirdikten sonra, hâlâ neşesini kaybetmeyen Taperahi tencereyi kaptı ve kendi gereçleri arasına kattı. Razı olmaktan başka yapacak birşeyim yoktu. Ayrıca Taperahi vaadine sadık kalarak tam bir hafta boyunca bana mısır ve *tocari* karışımından üretilmiş özel bir *cahouin* sağladı. Bol bol içtim, daha da çok içmemi engelleyen sadece üç bebenin salya bezlerini zorlamamak düşüncesiydi. Bu olay bana Yves d'Evreux'nün yazılarından bir bölümü anımsattı :"Eğer aralarından biri, arkadaşlarından birine ait olan bir nesneye sahip olmak isterse bunu ona açıkça söyler. İsteğin yerine getirilmemesi için istenilenin sahibi için gerçekten çok değerli olması gerekir. Ama buna karşılık istekte bulunan eğer, verenin hoşuna giden herhangi bir başka nesneye sahipse, o istediği zaman mutlaka verecektir."

Reisin görevi konusunda Tupi-Kawahib'lerin görüşleri Nambikwara'larınkinden oldukça farklı. Bu konuda düşüncelerini açıklamaya zorladığınızda şunu söylüyorlar: "Reis herzaman neşelidir." Taperahi'nin her fırsatta ortaya koyduğu o olağandışı dinamizma bu açıklamaya en doğru yorumu getiriyor. Ama bu sadece onun kişisel yetenekleriyle açıklanamaz, çünkü Nambikwara'lardakinin tersine Tupi-Kawahib'lerde reislik eril çizgide kalıtsaldır. Pwereza babasının halefi olacaktır; ama Pwereza, kardeşi Kamini'den daha genç görünüyordu ve ben genç kardeşin daha büyüğün önüne geçmesinin mümkün olduğuna ilişkin başka işaretler de gözledim. Evvel zaman içinde reisin yükümlülüklerinden biri eğlenceler düzenlemekti; kendisine bu eğlencelerin "sahibi" ya da "efendisi" denilirdi. Kadınlar ve erkekler vücutlarını (özellikle, ne olduğu belirlenemeyen bir yaprağın aynı zamanda çömlekleri de boyamaya yarayan menekşe rengi suyu ile) boyarlar ve şarkılar ve müzikle dansederlerdi. Onlara, 1.20 m. uzunluğunda Hint kamışı parçalarından yapılmış dört beş büyük klârnet eşlik ederdi. Bunların üst tarafına, ucunda basit bir dili bulunan yanlamasına kesilmiş Hint kamışından küçük bir boru, liflerden bir dolguyla sıkıştırılarak tutturuluyordu. "Eğlencenin efendisi", erkeklerin bir çalgıcıyı omuzlarında taşımaya çalışmalarını emrederdi; bu Bororo'ların mariddo kaldırmalarını ve Ge'lerin kütüklerle yaptıkları yarışı anımsatan bir yarışma oyunudur.

Eğlenceye katılacak olanların fare, maymun, sincap gibi küçük hayvanları yakalayıp tütsülemelerine fırsat tanımak için davet ön-

ceden yapılmış olurdu. Davetliler bunları boyunlarına asarak taşırlardı. Tekerlek oyunu için köy iki takıma ayrılırdı: gençler ve yaşlılar. Takımlar dairesel bir alanın batısında toplanırlar iki takımdan birer fırlatıcı ise kuzeye ve güneye yerleşirdi. Bunlar ağaç gövdesi kesitinden yapılmış bir tür içi dolu çemberi yuvarlayarak birbirlerine savururlardı. Bu hedef okçuların önünden geçerken herbiri bir okla onu vurmaya çalışırdı. Hedefe ulaşan her atış o tarafa rakibin oklarından birini kazandırırdı. Bu oyunun çok benzerlerine Kuzey Amerika'da raslanır.

Nihayet bir de kukla hedefe yapılan ve pek tehlikesiz sayılamayacak atışlar vardı; çünkü attığı ok kuklayı taşıyan direğe saplanan atıcıyı da, samandan bir bebek ya da maymun biçiminde bir kukla yerine insan biçiminde tahtadan heykel yontmaya cüret eden kişi gibi, büyüsel kökenli bir ölüm beklerdi.

Günler, işte böyle, bir zamanlar Avrupa'nın gözünü kamaştırmış ve ben oradan ayrıldığım anda, Yukarı Machado nehrinin sağ kıyısında kaybolacak bir kültürün kalıntılarını derlemekle geçiyordu. Nitekim 7 kasım 1938 günü ben Urupa'dan gelen tekneye binerken, yerliler de Abaitara'nın ailesine ve arkadaşlarına katılmak üzere Pimenta-Bueno'ya doğru yola çıkıyorlardı.

Ama, ölmekte olan bir kültürün bu hüzünlü tasfiyesinin sonlarına doğru beni bir sürpriz bekliyordu. Gecenin başlarında, herkesin uykuya dalmadan önce kamp ateşinin son anlarından yararlandığı o saatlerdeydik. Reis Taperahi hamağına uzanmıştı bile; sanki uzaktan gelen ve tereddütlü bir sesle şarkı söylemeye başladı; nerdeyse onun sesi olduğuna inanmazdınız. Hemen iki erkek (Walera ile Kamini) reisin hamağının yanına gelip çömeldiler; bu sırada küçük topluluk heyecanla ürperdi. Walera bir iki çağrı yaptı; reisin şarkısı belirginleşti, sesi daha kararlı hale geldi. Ve birden ne izlemekte olduğumu anladım: Taperahi bir tiyatro oyunu, daha doğrusu konuşmalarla şarkının birbirini izlediği bir operet oynuyordu. Tek başına on oniki kişiyi canlandırıyordu. Ama bunlardan herbirinin kimi tırmalayıcı, kimi tiz, kimi genizden, kimi de uğultulu ayrı bir ses tonu ve bir de gerçek bir leitmotiv oluşturan ayrı bir müzikal teması vardı. Ezgiler şaşırtıcı ölçüde Gregoryen şarkılarına benziyordu. Nambikwara flütlerinin bana anımsattığı *İlkbahar Ayini*'nden sonra şimdi de *Düğün*'ün uzaksıl bir icrasını izlediğimi sandım.

Abaitara'nın yardımıyla -aslında kendini oyuna öylesine kaptırmıştı ki ondan bilgi almak çok güçtü- konu hakkında şöyle bir fikir sahibi olabildim. Bu, başlıca kahramanı *japim* kuşu olan bir gül-

dürüydü (*japim* siyah ve sarı tüylü; sesi, ötüşündeki modülasyonlar nedeniyle insan sesine benzetilen bir sarıasmadır); diğer kahramanlar ise kaplumbağa, jaguar, şahin, karınca yiyen, tapir, kertenkele vb. hayvanlar, sopa, havaneli, yay gibi nesneler ve nihayet hayalet Maira gibi ruhlardı. Herbiri o kadar kendi doğalarına uygun bir tarzda konuşuyordu ki, kısa süre içinde kendi başıma onları belirlemeyi başardım. Olay *japim*'in serüvenleri çevresinde gelişiyordu. İlkin diğer hayvanlar tarafından tehdit edilen *japim* türlü yollardan onları kandırıyor ve sonunda üstün çıkıyordu. Arka arkaya iki gece tekrarlanan oyun -yoksa ikincisi birincisinin devamı mıydı?- her seferinde dört saat kadar sürdü. Kimi zaman Taperahi'ye ilham geliyor ve bol bol konuşup şarkı söylüyordu; dörtbir yandan kahkahalar duyuluyordu. Kimi zaman da tükenir gibi oluyor, sesi zayıflıyor, birçok temayı deniyor ama hiçbirini sürdürmüyordu. O zaman anlatanlardan biri ya da ikisi birden ya baş aktöre bir nefes alma imkânı verecek şekilde çağrılarını yineleyerek, ya ona bir müzikal tema önererek ya da geçici olarak rollerden birini üstlenerek yardımına geliyorlar ve böylece bir an için gerçek bir karşılıklı konuşma izleniyordu. Bu sayede yeniden gücünü toplayan Taperahi öyküyü sürdürüyordu.

Gece ilerledikçe bu şiirsel yaratıcılığın bir bilinç kaybıyla birlikte gittiği ve oyuncunun, canlandırdığı kahramanların etkisi altına girdiği anlaşılıyordu. Çıkarttığı farklı sesler kendine yabancı gelmeye başlıyordu; herbiri öylesine belirgin ayrı bir nitelik kazanıyordu ki aynı bireyin sesi olduğuna inanmak güçtü. İkinci gecenin sonunda hâlâ şarkı söyleyen Taperahi hamağından kalktı ve *cahouin* isteyerek anlamsız bir şekilde orda burda dolaşmaya başladı. "Ruhların tutsağı" olmuştu; birden bir bıçak kaptı ve baş kadını Kunhatsin'e saldırdı; kadın güçlükle elinden kurtuldu ve ormana kaçtı; diğer erkeklerse ona hâkim olup hamağına dönmek zorunda bıraktılar. Hemen uyudu. Ertesi sabah herşey herzamanki düzene dönmüştü.

XXXV
Amazon Ülkesi

Motorlu teknelerle ulaşımın başladığı nokta olan Urupa'ya geldiğimde arkadaşlarımı, kazıklar üzerine kurulmuş ve içinde birçok bölümler bulunan, hasırdan, geniş bir kulübeye yerleşmiş buldum. Yağmurlar sonucunda nehrin yeniden yükselerek, ilk teknenin buraya ulaşmasına olanak sağlamasını beklerken, -bunun için en azından üç hafta gerekliydi- tembel tembel oturup yorgunluğumuzu atmak, malzememizden arta kalanı yöredeki halka satmak ya da tavuk, yumurta ve sütle -burada inekler de vardı- değiştirmekten başka yapacak bir şeyimiz yoktu. Her sabah, kakao rezervimizden bir bölümünü süt içinde eriterek içerken, Emydio'nun elinden bir iki kırık kemik parçasını çıkarıp, adamın sakat elini adım adım tedavi eden Vellard'ı hayranlıkla izlerdik. Bu olayı izlemek hem büyüleyici hem de rahatsız ediciydi. Bu görüntü zihnimde, tehlikeler ve ne olduğu belirlenemeyen cisimlerle dolu ormanın görüntüsüyle birleşiyordu. Sol elimi model olarak kullanıp resimler çizmeye başladım: sarmaşanlar gibi birbirine dolanmış ve bükülmüş gövdelerden çıkan ellerden oluşan peyzajlar. Böylece, sonradan hepsi savaş sırasında kaybolan -şimdi kimbilir hangi Alman evinin tavanarasında unutulmuş kalmışlardır- on, oniki eskiz çizdikten sonra kendimi biraz ferahlamış hissettim ve yeniden insanları ve eşyaları gözlemeye koyuldum.

Urupa'dan Rio Madeira'ya kadar telgraf hattının bakım istasyonları, kauçuk toplayıcılarının kurdukları köycüklerle içiçe geçmiş ve bunlar nehir kıyısında serpiştirilmiş yerleşim noktalarının varlık nedenini oluşturmuştur. Kıyıdaki yerleşim birimleri platonun üstündekilerden daha az anlamsız görünür ve bunlarda hayat bir kâbus olmaktan uzaklaşmaya başlar. En azından kâbuslar yerel

kaynaklar ölçüsünde farklılaşır ve çeşitlilik gösterir. Buralarda karpuz bahçelerine raslanır, içleri dönencelere özgü ılık ve pembe bir karla dolu gibidir; pazar günü topluca yenilen aile yemeklerindeki tavuğun yerine geçen kaplumbağaların yakalandıktan sonra muhafaza edildikleri kümesler bulunur. Bayram günlerinde tavuk bazen *gallinha em molho pardo* (kahverengi soslu tavuk) biçiminde bile sunulur ve yanında bir *bolo podre* (kelime anlamıyla çürümüş börek), bir *cha de burro* (eşek çayı, yani sütlü mısır) ve bir *baba de moça* (kız salyası: üstüne süzme bal dökülmüş ekşi beyaz peynir) ile tamamlanır. Zehirli manyok suyu haftalar boyunca biberlerle birlikte mayalandırılınca ortaya güçlü ve kadife gibi bir sos çıkar. Alın size bolluk; *Aqui so falta o que nao tem*: burada bulunmayanlardan başka hiçbir eksik yoktur.

Bütün bu yemekler lezzet "zirveleridir", çünkü Amazon dili yüceltmeli tarifleri pek sever. Genel kural olarak ilâçlar ya da tatlılar "şeytanca" iyi ya da kötüdür; çağlayanlar hep "başdöndürücüdür"; bir av hayvanı mutlaka "canavardır"; ve her durum her halde "cehennemidir". Söyleşilerde dilin köylülerce tahrif edilişinin en güzel örneklerini bulursunuz; örneğin ses birimlerinin yer değiştirmesi: *precisa* yerine *percisa*; *perfeitamente* yerine *prefeitamente*; *Tiburcio* yerine *Tribucio*. Söyleşi sırasında uzun sessizlikler, arada bir törensel ünlemelerle bölünür: "*Sim Senhor*!", ya da aynı orman gibi karanlık ve belirsiz her türlü düşünceyi çağrıştıran "*Disparate*!".

Regatao ya da *mascate* denilen ve ender görünen gezginci tüccarlar -bunlar genellikle Suriyeli ya da Lübnanlıdırlar ve piroglarla dolaşırlar- haftalar süren yolculuklardan sonra, rutubet nedeniyle aynı ölçüde bozulmuş ilâçlar ve eski gazeteler getirirler. Bir keresinde kauçuk toplayıcılarının bir kulübede bıraktıkları eski bir gazeteden, bir kaç aylık gecikmeyle, Münih anlaşmalarını ve seferberliği haber almıştım. Ormanda yaşayanların tahayyül gücü de savanlarda yaşayanlardan daha zengindir. Aralarında ozanlar vardır; örneğin Sandoval adlı babayla Maria adlı ana, çocuklarının adlarını kendi adlarının hecelerinden türetirler: kızlar için Valma, Valmaria, Valamrisa, oğullar içinse Sandomar ve Marival; torunlarına gelince de Valdomar ve Valkimar. Kendini beğenmişler oğullarına Newton ya da Aristo adını verir ve Amazon ülkesinde çok tutulan ve Değerli Tentür, Doğu Şurubu, Gordona İlacı, Bristol Hapı, İngiliz Suyu ya da Göksel Merhem diye adlandırılan eczaları tüketmeye koyulurlar. Vahim sonuçlar doğuran sodyum sülfat yerine kinin biklor-hidrat almadıkları zaman öyle bir alışkanlık kazanmaktadırlar ki ondan sonra en basit bir diş ağrısını atlatmak için bile bir tüp as-

pirin yutmaları gerekmektedir. Machado ırmağının aşağı yatağında gördüğümüz küçük bir depo, çok anlamlı biçimde, piroglarla akış yukarı yönde sanki sadece iki tür malın sevkedildiğini göstermiştir: mezar parmaklıkları ve lavman şişeleri.

Bu "fenni" tıbbın yanında bir de *resguardos*, "yasaklar" ve *oraçaes*, "dualar" dan oluşan bir halk tıbbı vardır. Kadın hamileliği boyunca hiçbir gıda yasağına tâbi değildir. Doğumdan sonra ve ilk sekiz gün boyunca tavuk ve keklik eti yiyebilir. Kırkı çıkana kadar bu ikisinden başka karaca ve bazı balıklar (*pacu, piava, sardinha*) yemesine izin verilir. Kırkbirinci günden başlayarak yeniden cinsel ilişkide bulunabilir ve yaban domuzu ile "beyaz" balıklar yiyecekleri arasına girer. Bir yıl boyunca tapir, kara kaplumbağası, kızıl karaca, *mutum*, ve "derili" balıklar: *jatuarama* ve *curimata* yemesi yasaktır. Kılavuzlar bunu şöyle yorumluyor: *Isso é mandamento da lei de Deus, isso é do inicio do mundo, a mulher so é purificada depois de 40 dias. Si nao faz, o fim é triste. -Depois do tempo da menstruaçao, a mulher fica immunda, o homem que anda com ela fica immundo também, é a lei de Deu para mulher*. Ve son açıklama olarak da sunu ekliyorlar: *E uma cousa muita fina, a mulher.*(14)

İşte size, kara büyünün sınırlarında *Oraçao do sapo secco*, Kuru Kurbağa Duası; bu dua gezgin satıcılarda bulunan bir kitapta, *Livro de Sao Cypriano*'da yeralmıştır. Büyük boy bir kurbağa, bir *cururu* ya da *sapo leiteiro*, bir cuma günü, boynu dışarda kalacak şekilde toprağa gömülür ve yanık odun kömürü yutturulur. Sekiz gün geçtikten sonra gidip bakıldığında kendisinin kaybolduğu, ama aynı yerde üç renkli ve "üç dallı bir ağaç gövdesinin" doğduğu görülür. Beyaz dal aşk, kırmızı umutsuzluk, siyah matem içindir. Duanın adı kurbağanın kurumasından kaynaklanmaktadır, çünkü akbaba bile ölü kurbağayı yemez. Dilek sahibinin niyetine uygun dal alınır ve bütün gözlerden saklanır: *e cousa muita occulta*. Ve dua kurbağanın gömülmesi sırasında okunur:

Eu te enterro com palma de chao la dentro
Eu te prende baixo de meus pés até como fôr o possivel
Tens que me livrar de tudo quanto e perigo
So soltarei você quando terminar minha missao
Abaixo de Sao Amaro sera o meu protetor
As undas do mar serao meu livramento
Na polvora do solo sera meu descanso
Anjos da minha guarda sempre me accompanham
E o Satanaz nao tera fôrça me prender

Na hora chegada no pinga de meio dia
Esta Oraçao sera ouvida
Sao Amaro você e supremes senhores dos animaes crueis
Sera o meu protetor Mariterra(?)
Amen[15]

Bunun yanı sıra Bakla Duası *Oraçao da fava* ve Yarasa Duası *Oraçao do morcego* da vardır.

Küçük motorlu teknelerin seyredebildiği nehirlerin yakınlarında, demek ki Manaus kentindeki uygarlığın, henüz dörtte üçü bellekten silinmiş bir anıya dönüşmeyip de, bir hayat boyunca belki iki üç kez ulaşılabilecek bir gerçek olduğu yerlerde, mucitlere ve çılgınca işler yapan insanlara raslanır. Örneğin, orman içinde sadece kendisi, karısı ve iki çocuğu için dev boyutlu tarım alanları açan, gramofonlar ve fıçı fıçı içki imâl eden ve kaderin talihsizlikleriyle boğuşan şu istasyon şefi. Atı, her akşam kan emici yarasaların hücumuna uğramaktadır. Ona çadır bezinden bir zırh yapar, ama at dallara sürterek parçalar zırhını; bunun üzerine derisine ilkin biber sonra bakır sülfat sürer, ama vampir yarasalar "kanatlarıyla herşeyi temizlemekte" ve hayvanın kanını içmeye devam etmektedir. Etkili tek çare, dört yaban domuzu derisini biçip dikerek ata bir elbise hazırlayıp giydirmek olmuştur. Bu adam, Manaus'a gittiğinde bütün birikimlerinin, kendisini sömüren hekimler, aç bırakan otelciler ve esnafın da yardımıyla dükkânları boşaltan çocukları tarafından tüketilmesi karşısında şaşkınlığa uğrar. Ama onun sonsuz tahayyül gücü, uğradığı bu büyük hayal kırıklığını bile unutturmuştur.

Amazon ülkesinde süregiden yaşamın umutsuzlukları ve gariplikleriyle beslenen bu zavallı insanları daha uzun anlatabilmek isterdim. Henüz keşfedilmemiş toprakların haritasına pozitivist takvimden[16] aldıkları isimleri serpiştiren ve bazıları, yerlilerin hücumuna karşılık vermektense katledilmeye razı olan Rondon ve yoldaşları gibi kahramanlar ya da azizler. Ormanın derinliklerinde sadece kendilerinin tanıdığı boylarla karşılaşmaya koşan ve onların oklarından biriyle vurulmadan evvel mütevazi hasatlarını yağmalayan kaçkın serüvenciler. Önemsenmeyen bir vadide gelip geçici imparatorluklar kuran hayalciler. Gizliden gizliye, bir zamanlar başkalarına kral naipliği kazandıran türde girişimlerde bulunan manyaklar. Ve nihayet, kendilerinden daha güçlüler tarafından desteklenen bu sarhoşluğun kurbanları: Munde ve Tupi-Kawahip'lerin yerleştiği ormanların sınırındaki Rio Machado üzerinde serüven peşinde koşanlar.

Burada, günlerden birinde bir Amazon gazetesinden kestiğim, beceriksizce yazılmış olmakla birlikte, yücelikten yoksun olmayan bir anlatıyı nakledeceğim.

A Pena Evangelica'dan alıntı (1938).

"1920 yılında kauçuk fiyatları düştü. Bunun üzerine büyük şef (Albay Raymundo Pereira Brasil), burada Igarapé Sao Thomé kıyısında hemen hemen el değmemiş duran *seringa*'ları[17] terketti. Zaman geçiyordu. Albay Brasil'in topraklarından ayrılırken bu verimli ormanların anısı ilkgençlik düşüncelerimde silinmez biçimde yer etmişti. Kauçuk fiyatlarındaki ani düşüşün bizi içine ittiği tembellikten kurtulmaya başlıyordum. *Bertholletia Excelsa*'ya alışık ve hazırlıklıydım ve birden, Sao Thomé de görmüş olduğum *castanha*'lar[18] aklıma geldi.

"Belem do Para'daki Grand Hotel'de bir gün eski patronum Albay Brasil'e rasladım. Geçmişteki zenginliğinin izleri hâlâ görülüyordu. Ondan "kendisinin" kestaneliklerinde çalışma izni istedim. Lütfedip izin verdi; konuştu ve dedi ki: "Oraları çok uzak ve tamamiyle terkedilmiştir, orada sadece kaçamayanlar kaldı artık. Nasıl yaşadıklarını bilmiyorum, üstelik ilgilendirmiyor da beni. İstersen gidebilirsin."

Üç-beş kuruşu biraraya getirdim; J. Adonias, Adelino G. Bastos ve Gonçalves Pereira ve Ort. müesseselerinden *aviaçao* [veresiye alınan mallara bu ad veriliyor] talebinde bulundum. *Amazon River* gemisine bir bilet aldım ve Tapajoz'a doğru yola çıktım. İtaituba'da, Ruffino Monte Palma, Melentino Telles de Mendonça ve ben buluştuk. Herbirimiz 50 işçi getiriyorduk. Ortak olduk ve başardık. Kısa bir süre sonra Igarapé Sao Thomé'nin ağzına vardık. Orada terkedilmiş ve içler acısı bir durumda yaşayan insanlarla karşılaştık: şaşkın ihtiyarlar, hemen hemen çıplak kadınlar, ürkek ve ankilozlu çocuklar. Kulübelerimizi inşa ettikten ve herşey hazır olduktan sonra, adamlarımı ve bu aileyi topladım ve onlara dedim ki: "İşte size herkes için bir *boia* -mermi, tuz ve un-. Benim kulübemde ne saat vardır ne de takvim; nasırlı ellerimizin çevresini görebildiğimiz vakitte çalışmaya başlar ve Tanrının bize bağışladığı gece geldiğinde dinleniriz. Bunu kabul etmeyenlere yiyecek yok. Onlar palmiye cevizi lâpası ve büyük kafalı *anaja* tomurcuğunun tuzuyla yetinecekler. [Bu palmiyenin tomurcuğundan kaynatmak suretiyle acı ve tuzlu bir çökelti elde edilir]. Altmış günlük yiyeceğimiz var ve bu süreden faydalanmalı-

yız. Bu değerli zamanın bir saatini bile kaybedemeyiz". Ortaklarım da benim gibi yaptılar ve altmış günün sonunda 1420 fıçı [herbir fıçı yaklaşık 130 litre hacmindeydi] kestane toplamıştık. Bunları piroglara yükledik ve gerekli mürettebatla İtaituba'ya kadar indik. Rufino Monte Palma ve grubun diğer mensuplarıyla orada kalıp, bizi onbeş gün bekleten motorlu *Santelmo* gemisine bindik. Pimental limanına varınca kestaneleri ve herşeyi *Sertanejo* adlı *gaiola*'ya yükledik ve Belem'de kestanelerin hektolitresini 47,5 *milreis*'den (2,30 dollar) sattık. Ne yazık ki yolculuk sırasında dört kişi öldü. Bir daha oraya hiç dönmedik. Ama bugün, 1936-37 mevsiminde hektolitresi 220 *milreis*'e varan, benim elimdeki belgelere göre şimdiye kadar hiç ulaşılmamış bu fiyatlarla, kestane işi çok büyük imkânlar vaadediyor. Üstelik kestane işi, yeraltında aranan ve bilinmezliklerle çevrili elmas işi gibi değildir; garantili ve somut bir iştir. İşte dostlarım Cuaibano'lar, Mato-Grosso eyaletinde Para kestanesi işi böyle yapılır.

Bunlar hiç olmazsa 60 günde 150 ya da 170 kişi için 3500 dolara denk bir kazanç sağlamışlar. Orada geçirdiğim son haftalarda can çekişmelerine şahit olduğum kauçuk toplayıcılarına ne demeli?

XXXVI
Seringal[19]

Lateks üreten başlıca iki tür ağaç, *hevea* ve *castilloa*, yerel ağızda sırasıyla *seringa* ve *caucha* diye adlandırılır; bunlardan birincisi aynı zamanda en önemlisidir, sadece nehir kıyılarında yetişir. Nehir yatağının kıyılarında sınırları pek belirgin olmayan alanlar, hükümetin muğlâk bir izniyle toprak sahiplerine değil de "patron" denilen kişilere tahsis edilmiştir. *Patroes de seringal* denilen bu kişiler ya bağımsız olarak ya da ve çoğunlukla, bir girişimcinin veya o nehirde ve onun kollarında taşıma tekeline sahip küçük bir gemicilik kuruluşunun temsilcisi olarak, muhtelif gıda malzemesi ve gereçler bulunduran mağazaların işletmecileridir. Bir kauçuk arayıcısı ilkin, anlamlı bir biçimde, bir "müşteridir" ve *freguêz* adını taşır: yani yerleştiği bölgedeki mağazanın müşterisidir. Bütün ihtiyaçlarını bu mağazadan *aviaçao* yoluyla (bunun havacılıkla hiçbir ilgisi yoktur[20]) almayı taahhüt eder; derhal hesabına borç kaydedilen, çalışma âletleri ve bir mevsimlik yiyeceğin kendisine avans olarak verilmesi ve *collocaçao* adı verilen bir alanın kendisine ayrılması karşılığında, bütün üretimini o mağazaya satmakla yükümlüdür. *Collocaçao*, bir ucu kıyıda kurulu bulunan kulübeye ulaşan ve ormanda daha önceden patronun diğer adamları, *matteiro* ve *ajudante*'ler tarafından belirlenmiş bulunan süt veren ağaçlara götüren kıvrımlı güzergâhlar, *estrada*'lar, bütünüdür.

Karanlıkta çalışmanın daha iyi olduğuna inanıldığı için, her sabah çok erken bir saatte *seringueiro*, elinde *faca* adı verilen kavisli bir bıçak ve madenciler gibi başlığına takılı lâmbası *coronga* ile bu güzergâhlardan birini dolaşır. *Seringa*'ları, "bayrak" ya da "balık kılçığı" denilen bir teknikle çizer; bu nazik bir işlemdir çünkü kötü traşlanan ağacın kuru kalması ya da sütünün tükenmesi tehlikesi vardır.

Sabah saat 10'a doğru 150-180 kadar ağaç işlenmiş olur. *Seringueiro*, yemeğini yedikten sonra aynı yoldan geri dönerken, ağaçların gövdelerine yerleştirdiği teneke kaplara sabahtan beri akmış olan lateksi toplar ve kauçuk emdirilmiş, kaba pamuklu dokumadan kendi imal ettiği bir torbaya doldurur. Akşam saat 5'e doğru üçüncü aşama, yani oluşum halindeki kauçuk topun "beslenmesi" başlar: "süt", bir ateşin üzerine enlemesine asılı bir sopaya geçirilmiş kitleye yavaşça dökülür. Duman sütü ince tabakalar halinde katılaştırır, bu tabakaların eşit kalınlıkta olması için top kendi ekseni etrafında yavaşça döndürülür. Bu top, bölgelere göre 30'la 70 kilo arasında değişen bir standart ağırlığa ulaştığında tamamlanmış sayılır. Ağaçlar yorgun olduklarında bir topun üretimi birkaç hafta sürebilir. Üretim tekniklerine ve lateksin kalitesine göre çeşitlilik gösteren toplar, nehir kıyısına konulur. Patron, her yıl gelip bırakıldıkları yerden alır ve sıkıştırarak, *peles de borracha*, "kauçuk deriler" haline getirmek üzere deposuna götürür. Daha sonra onları urganla birbirine bağlar ve her çağlayanda çözülen, sonra yeniden sabırla onarılan sallar biçiminde nehire bırakarak Manaus ya da Belem'e ulaştırır.

Demek ki, karmaşık bir durumu basitleştirerek anlatmak gerekirse, *seringueiro* patrona bağımlıdır; patron ise, başlıca ulaşım yollarını denetimi altında bulunduran gemicilik kumpanyasına bağımlıdır. Bu sistem, 1910 yılından itibaren Asya'daki kauçuk plântasyonlarının Brezilya'daki kauçuk toplayıcılığı ile rekabete başlamasının ardından fiyatların çöküşünün bir sonucudur. İşin kendisi, yani toplayıcılık, -muhtaç işçileri ayrık tutarsanız- cazibesini yitirirken; nehir taşımacılığı, özellikle *seringal*'de pazar fiyatının hemen hemen dört misli fazlasına satılan mallar nedeniyle, kazançlı olmaya devam ediyordu. En güçlü olanlar kauçuktan vazgeçip sadece taşımacılıkla ilgilendiler. Taşımacılık aynı zamanda rizikoya girmeksizin sistemi denetlemek olanağını veriyordu; çünkü *patrao*'lar iki nedenle taşımacıların insafına kalmışlardı: onlar tarifeleri yükseltebilir ya da mal dağıtmaktan vazgeçebilirlerdi. Oysa mağazası boş olan bir patron müşterilerini kaybeder: bunlar ya borçlarını ödemeden kaçar gider ya da orada açlıktan ölür kalırlar.

Müşteri patronun, patron taşımacının esiridir. 1938'de kauçuğun fiyatı, büyük iktisadi patlamanın sonunda çıktığı fiyatın 50'de birinden daha aza düşmüştü; son Dünya Savaşı sırasındaki geçici yükselmeye rağmen durum bugün de daha parlak değildir. Machado kıyılarında bir kişinin üretimi yıllara göre 200 ile 1200 kilo arasında oynar. Bu durumda en iyi varsayımla hasılatı, pirinç, kara

fasulye, kurutulmuş et, tuz, silâhı için kurşun, gazyağı ve pamuklular gibi, varlığını sürdürebilmesi için vazgeçilmez temel malların yaklaşık yarısını almaya imkân verir. Aradaki fark bir yandan avlanmayla, bir yandan da o alana yerleşmesinden önce başlayan ve çoğunlukla ölümüne kadar artmaya devam edecek borçlanmayla sağlanır.

Bu noktada 1938 yılındaki duruma göre dört kişilik bir ailenin aylık bütçesini kaydetmek yararlı olabilir. Bir kilo pirinç fiyatının değişimleri, istenirse onun altın karşılığı değerlerini bulma olanağını verir.

	Birim Fiyatı (milreis)	Toplam Fiyat (milreis)
4 kg.mutfak yağı	10,500	42
5 kg. şeker	4,500	22,500
3 kg. kahve	5	15
1 litre gazyağı	5	5
4 çubuk sabun	3	12
3 kg. tuz (av hayvanlarını tuzlamak için)	3	9
20 kurşun (44 kalibrelik)	1,200	24
4 libre tütün	8,500	34
5 deste sigara kağıdı	1,200	6
10 kutu kibrit	0,500	5
100 gram biber (salamura için)	3	3
2 baş sarımsak	1,500	3
4 kutu yoğunlaştırılmış süt (bebek için)	5	20
5 kg. pirinç	3,500	17,500
30 litre manyok "unu"	2,500	75
6 kg. *xarque* (kurutulmuş et)	8	42
TOPLAM		341

Bir yıllık bütçede bunlara 1938 fiyatlarıyla bir elbiselik pamuklu dokuma için 30-120 milreis; bir çift ayakkabı için 40-60 milreis; bir şapka için 50-60 milreis eklemek ve nihayet iğne, iplik, düğme ve tüketimi korkutucu boyutlardaki ilâç harcamalarını da katmak gerekir. Örnek olarak bir kinin hapı (ailenin her üyesi için günde bir tane gerekir) ya da bir aspirin 1 milreis'tir. Aynı dönemde Machado kıyılarında fevkalade bir "mevsim" (kauçuk hasat mevsimi nisandan eylüle kadar sürer, yağmurlar sırasında orman geçit vermez) 2500 milreis kazandırır; (1936 yılında Manaus'ta *fina*'nın

bir kilosu yaklaşık 4 milreis'e satılıyor ve üretici bunun yarısını alıyordu). Eğer *seringueiro*'nun küçük yaşta çocuğu yoksa, sadece avladıkları ve mevsimlik çalışmasından arta kalan zamanda kendi yetiştirdiği ve dönüştürdüğü manyok "unu" ile besleniyorsa, asgari gıda bütçesi gene de bu olağan dışı hasılatın tamamını götürür.

İster kendi hesabına çalışsın isterse başkasının, patron iflas korkusuyla yaşar. Eğer müşterileri aldıkları borcu ödemeden ortadan kaybolurlarsa batması kaçınılmazdır. O nedenle silâhlı bekçisi nehri gözetim altında tutar. Tupi-Kawahip'lerden ayrıldıktan birkaç gün sonra nehir üzerinde gerçekleşen değişik bir karşılaşma benim anılarım arasında *seringal*'i en iyi yansıtan görüntü olarak yaşayacaktır. 3 Aralık 1938 tarihli yol günlüğümden alıyorum: "Saat 10'a doğru, hava rutubetli ve kurşuni. Karısı -kıvır kıvır saçlı, şişman bir melez- ve on yaşlarındaki çocuğu ile birlikte sıska bir adamın yönettiği bir küçük *montaria* piroglarımıza yaklaşıyor. Her üçü de son derece yorgun ve güçsüz; kadın sözlerini gözyaşları içinde tamamlayabiliyor. Machadinho nehrinde altı gün süren bir seferden dönüyorlar. Onbir *cachoeiras* (çağlayan) aşmışlar, bunlardan birinde, Jaburu'da *voraçao por terra* (tekneyi elde taşımak) zorunda kalmışlar. Seferin nedeni, *aviaçao*'yu aldıktan sonra, *a mercadoria é muito cara e nao tem coragem pagar a conta* (malların çok pahalı olduğu ve faturayı ödeme gücünün olmadığı) yolunda bir not bırakarak, karısı ve eşyalarıyla bir de pirog alarak kaçan *freguez*'lerinden birini yakalamak. *Compadre* Gaetano'nun işgörenleri olan bu kişiler, sorumluluklarının verdiği şaşkınlık içinde, kaçağı yakalamak ve patrona teslim etmek için peşine düşmüşler. Ellerinde bir de uzun namlulu var."

Uzun namlulu, karabinaya verilen isimdir; bu genellikle 44 kalibrelik bir Winchester oluyor, avlanmaya ve kimi zaman da başka işlere yarıyor.

Birkaç hafta sonra, Machado ve Madeira nehirlerinin kavuştukları noktada bulunan Calama Limitada'ya ait mağazanın kapısında şu yazıya rasladım:

Yağ, tereyağ ve süt dahil
OLAĞANÜSTÜ LÜKS MALLAR
sadece patronun özel emriyle veresiye satılır.
Aksi halde, ancak
PARA VEYA EŞ DEĞERLİ BAŞKA MALLAR
karşılığında peşin satış yapılır.

Bunun hemen altında da şu ilân okunuyordu:

Renkli derili kişilerde bile
DÜZ SAÇLAR!
Saçlarınız ne kadar kıvırcık ya da dalgalı olursa olsun
renkli derililerin saçları dahil
yepyeni bir müstahzar olan
*Alisante'*nin
sürekli kullanımıyla düzleşir.
Manaus'ta, Uruguayana Sokağında
"La Grande Bouteille" müessesesinde satılmaktadır.

Gerçekten de hastalıklara ve sefalete öylesine alışılmıştır ki, *seringal*'de hayat bunlara rağmen herzaman o kadar karanlık sayılmaz. Hiç şüphesiz yüksek kauçuk fiyatları sayesinde, nehirlerin birleştikleri noktalarda ahşap hanların kurulduğu dönemler çok geride kalmıştır. Bu gürültülü batakhanelerde, *seringeiro*'lar üç yılda biriktirdikleri serveti bir gecede kaybeder, ertesi sabah bir merhametli *patrao*'dan yeniden *aviaçao* alıp, baştan başlamak üzere yola düşerlerdi. Bunlardan Vatican adıyla bilinen ve artık geride kalmış ihtişamlı günleri anımsatan bir tanesinin kalıntılarını görmüştüm. Pazar günleri çizgili ipek pantalon, yumuşak şapka ve cilalı ayakkabılarla oraya gidilir, tek başlarına muhtelif kalibreli tabanca atışlarıyla çeşitlemeler yapan virtüozlar dinlenirdi. Artık *seringal*'de kimse öyle pahalı giysiler satın alamaz. Ama *seringueiro*'larla sonu kuşkulu nikâhsız bir yaşam sürdüren genç kadınlar, gene de buralara müphem bir güzellik getirmektedirler. Bunun adı *casar na igreja verde*'dir (yeşil kilisede evlenmek). Bu *mulherada*, yani kadınlar topluluğu, kimi zaman imkânlarını birarâya getirip bir balo örgütler. Herbiri 5 milreis ya da kahve veya şeker verir; bazen diğerlerininkinden biraz daha geniş olan kulübelerini ya da bütün gece yanacak kadar dolu lâmbalarını ödünç verirler. Saçları taranmış, yüzleri boyalı, ince elbiseler içinde gelirler. Girerken ev sahiplerinin elini öperler. Ama boyanmaları güzel görünmekten çok sağlıklı görünmek içindir. Allık ve pudrayla, yüzlerindeki çiçek bozuğunu, geçirdikleri zafiyeti, sıtmayı gizlemek isterler. Yılın geri kalan zamanında paçavralar içinde, saçları darmadağınık gezen kadınlar, bu akşam süslü ve bakımlıdır; "adamları" ile yaşadıkları *seringueiro barracao*'sundan[21] topuklu ayakkabılarla gelmişlerdir. Buraya gelebilmek için, balo kıyafetiyle ormanın çamurlu patikalarında iki üç kilometre yürümeleri gerekmiştir. Süslenmek için, kirli *igarapé*'ler-

de (derelerde) yağmur altında (çünkü gün boyunca yağmur hiç dinmemiştir) yıkanmışlardır. Bu basit uygarlık esintileriyle kapının hemen dışında bekleyen korkunç gerçekler arasındaki çelişki içler acısıdır.

Beceriksizce biçilmiş elbiseler, yerli kadınların tipik çizgilerini meydana çıkarır: çıkık bir karnı tutmak üzere gerilmiş kumaşın ezdiği, çok yüksek ve nerdeyse koltuk altlarında memeler; küçük kollar ve güzel biçimli ince bacaklar; çok ince eklemler. Beyaz keten pantalonlu, pijama biçimi ceketli, kalın ayakkabılı erkek, dostunu dansa kaldırır. (Yukarda belirtildiği gibi bu kadınlar evli değildir. Onlar *companheiras*'tır[22]; kimi zaman *amaziadas*, yani "evde yaşayanlardır", kimi zaman da *desoccupadas*, yani "işsizler, zamanı olanlardır"). Adam kadını, *pharol* denilen bir gazyağı lâmbasının aydınlattığı, *babassu* hasırından yapılmış *palanque*'nin ortasına kadar götürür. *Caracacha*'nın, yani boş duran bir dansçının salladığı çivi kutusunun belirlediği kuvvetli zamanı birkaç saniye duraksayarak bekler ve sonra girerler: 1, 2-3; 1, 2-3 vs. Ayaklar, dikmelere oturtulmuş tahta döşemenin üstünde sürüklenirken bu sürtünmelerle ahşap tınlar.

Bir başka çağın dansıdır bu. Özellikle, tekrarlanan ezgilerden oluşan *desfeitera.* Bu dansta, tekrarlar arasında (kimi zaman *violao* ve *cavaquinho*'ya eşlik eden) akordeon susar ve tek tek bütün kavalyelere, üstü kapalı alay ya da sevgi ifadeleri içeren uyaklı iki dize uydurma imkânı verir. Damların da bu dizelere aynı biçimde cevap vermeleri beklenir. Ama zorlanırlar biraz, çünkü utanmışlardır, *com vergonha*; kimileri kızararak kaçamak arar, kimileri ezber derslerini okuyan küçük kızlar gibi hızla, anlaşılmaz iki dize söyler. Bir akşam Urupa'da bizim hakkımızda söylenen dize şuydu:

Um é medico, outro professor, outro fiscal do Museu
Escholhe entr'os três equal é o seu.
(Biri hekimdir, ikincisi öğretmen, sonuncusu müze müfettişi;
seç bunların arasından senin hoşuna gideni.)

Neyse ki bu dizelerin yöneltildiği kızcağız ne cevap vereceğini bilemedi.

Balo birkaç gün sürerse, kadınlar her gece değişik elbiseler giyerler.

Taş devrini yaşayan Nambikwara'lardan sonra bu hayat, Tupi-Kawahip'lerin beni ulaştırdığı XVI. yüzyıldan da ilerideydi; ama herhalde kıyılarda ya da Antil adalarının küçük limanlarında dü-

şünülebilecek şekliyle XVIII. yüzyıl yaşamı sayılırdı. Bir kıtayı bir boydan bir boya aşmıştım. Ama yolculuğumun sonuna geldiğimi bana herşeyden önce farkettiren, zamanın derinliklerinden yüzeye doğru bu yükseliş olmuştur.

Notlar:

1) Provence [Oku.: Provans]: eski Fransa'nın güney batısındaki bir ili. Yukarı Provence günümüzde Basses-Alpes ili içinde yeralmaktadır. (ç.n.)
2) Boklu tarçın. (ç.n.)
3) *Coisa bonita*'nın kırsal yerlerdeki telâffuzunu alıyorum.
7) Paris'in güney-batısında bir orman. (ç.n.)
5) Bkn.: yukarda XXIX. Başlık, 16. paragraf. (ç.n.)
6) İtalyan sanat ve edebiyatında 15. yüzyıl. (ç.n.)
7) Union générale d'Editions baskısında "en değerli". (ç.n.)
8) *[Dans la forêt céphalopode*
gros coquillage chevelu
de vase, sur des rochers roses qu'érode
le ventre des poissons-lunes d'Honolulu.]
9) *[On a nettoyé l'herbe paillasson*
les pavés luisent savonnés
sur l'avenue les arbres sont
de grands balais abandonnés]
10) *[Amazone, chère amazone*
vous qui n'avez pas de sein droit
vous nous en racontez de bonnes
mais vos chemins sont trop étroits.]
11) Oku.: kauen (ç.n.)
12) Fr. *igname, (dioscorea esculenta).* (ç.n.)
13) Metinde İngilizce; patlamış mısır. (ç.n.)
14) Bu, dünya yaratılalı beri varolan ilâhi yasanın buyruğudur, kadın ancak kırkıncı günde temizlenir. Eğer bu gerçekleşmezse sonuç kötü olur. Adet gören kadın kirlidir, onunla birlikte olan erkek de kirlenir; bu Tanrının kadın için koyduğu kanundur. -Kadın, çok nazik bir konudur.
15) *Seni buraya, toprağın bir ayak altına gömüyorum,*
Mümkün olduğunca ayaklarımla eziyorum,
Her türlü tehlikeden kurtaracaksın beni,
Ancak işim bittiğinde özgürleştireceğim seni,
Kutsal Amaro'ya yakarırım, koruyucum olur,
Denizin dalgaları benim kurtuluşumdur
Tozda toprakta dinleneceğim.
Koruyucu meleklerim, beni hiç yalnız bırakmayın
Ve Şeytan beni yakalayacak gücü bulamasın.
Tam öğle vakti olduğunda
Bu dua yerine ulaşacak;
Kutsal Amaro, sen ve zalim hayvanların büyük efendileri
Beni korusun Mariterra (?)
Amin.

16) Auguste Comte'un hazırladığı Pozitivist Takvim'de [*le Calendrier positiviste*] yılın her günü bir büyük insanın anısına ayrılmıştır. Bu takvimin onüç ayı da Musa, Homeros, Aristo, Sezar, Aziz Paulus, Carolus Magnus, Dante, Gutemberg, Shakespeare, Descartes gibi büyük adamların adlarını taşır. (ç.n.)
17) *Seringa*: Kauçuk hammaddesi lateks üreten *hevea* ağacı. Bkn. XXXVI. Başlık.(ç.n.)
18) *Castanha* (Portekizce): Kestane ağacı. (ç.n.)
19) *Seringal*: Lateks toplama alanı. (ç.n.)
20) Yazar ayraç içindeki bu açıklamayı *aviaçao* sözcüğünün Fransızca'da havacılık anlamına gelen *aviation* sözcüğü ile benzeşmesinden ötürü eklemiş olsa gerek. Bu terimin yazar tarafından yapılan açıklaması için XXXV. Başlıkta sondan 3. paragrafa bakınız. (ç.n.)
21) Kulübesinden. (ç.n.)
22) Dost (çoğul). (ç.n.)

Dokuzuncu Bölüm

Dönüş

XXXVII
Avgustus'un Tanrılar Katına Yükselişi

Yolculuğun merhalelerinden biri özellikle cesaret kırıcı olmuştur: Campos Novos'ta geçirdiğim günler. Kendilerini seksen kilometre geride duraklamaya zorlayan salgın hastalık nedeniyle arkadaşlarımdan ayrı kalmıştım. Yapabileceğim tek şey, on oniki kişinin sıtmadan, leishmanioz'dan, ankilostomiaz'dan ve de en çok açlıktan ölmekte olduğu istasyonun hemen dışında beklemekten ibaretti. Çamaşırlarımı yıkaması için tuttuğum Paressi kadını, çalışmaya başlamazdan önce benden sadece sabun değil bir de yemek istiyordu; bu olmazsa çalışmak için yeterli gücü bulamayacağını söylüyordu; ve bu doğruydu: bu insanlar yaşama yeteneklerini yitirmişlerdi. Mücadele edebilmek için fazla zayıf ve fazla hasta olduklarından, faaliyetlerini ve ihtiyaçlarını sınırlamaya çalışıyor, hem kendilerinden asgari ölçüde fiziksel çaba isteyen, hem de sefaletlerinden kaynaklanan acıyı azaltan bir uyuşukluğa sığınıyorlardı.

Bu bunaltıcı havaya yerliler de bir başka biçimde katkıda bulunuyordu. Campos Novos'ta birbirleriyle karşılaşan ve her an birbirleriyle kavgaya hazır iki düşman oba, bana pek sevgi dolu gözlerle bakmıyordu. Sürekli tetikte durmak zorundaydım ve etnografya çalışması yapmam fiilen mümkün değildi. Olağan koşullarda bile alan araştırması zorluklarla doludur: şafakta kalkmak, son yerli uyuyakalıncaya dek uyanık kalmak ve hattâ kimi zaman onu uyurken bile gözlemek gerekir; hep orada olmak ama göze görünmemeye çalışmak; herşeyi görmek, akılda tutmak, not etmek, utanç verici bir merak sergilemek, sümüklü bir veletten bilgi dilenmek, bir lütuf ya da boşvermişlik anından yararlanmaya hazır olmak gerekir; ya da boyun sinirlilik işaretleri göstermesi halinde günler boyunca bütün merakınızı bastırmak ve bir kenara çekilmek zorunda

kalırsınız. Alan araştırıcısı bu mesleği sürdürürken kendi kendini yer durur. Kısa bir süre sonra yokolmaya mahkûm ve günlerinin büyük bölümünü birbirlerinin bitlerini ayıklamak ve uyuklamakla geçiren, ama hevesleri araştırma girişiminin başarısı ya da başarısızlığını belirleyecek şu birkaç düzine zavallıya, onların arasına karıştığı için kendini affettirmeyi sağlayabilmek için mi, acaba gerçekten sadece bu sonuca ulaşmak için mi, çevresini, dostlarını, alışkanlıklarını terketmiş, bunca para ve çaba harcamış, sağlığını tehlikeye atmıştır? Yerlilerin takındıkları tutum Campos Novos'ta olduğu gibi açıkça kötüyse durum daha da güçleşir. Yerliler yüzlerini göstermeye bile razı olmazlar; haber vermeksizin ava ya da bir toplama gezisine çıkar, günlerce ortadan yokolurlar. Büyük güçlüklerle yanlarına ulaşılmış bu komşuları yeniden görebilmek umudu içinde bekler, dört döner, tepinirsiniz; eski notlarınızı okur, onları temize çeker, yorumlarsınız; ya da mesleğin gerçek bir karikatürü niteliğindeki ince ve boş çalışmalara girişir, örneğin evler arasındaki mesafeyi ölçer ya da boş kulübelerin inşaatında kullanılan dalları tek tek sayarsınız.

Özellikle şu soruyu sorar insan kendi kendine: Buraya neden geldim? Ne bekleyerek? Hangi amaçla? Bir etnografik araştırma tam olarak nedir? Diğerlerinden tek farkı dairenin ya da laboratuvarın evden birkaç bin kilometre uzak oluşundan ibaret bir mesleğin icrası mı? Yoksa bu, içinde doğduğunuz ve büyüdüğünüz sistemi sorgulayan daha kökten bir seçimin sonucu mudur? Fransa'dan ayrılışımdan bu yana beşinci yıl dolmak üzereydi; üniversitedeki kariyerimi bırakmıştım; bu süre içinde daha akıllı meslekdaşlarım basamakları tırmanıyorlardı; içlerinden, bir zamanlar benim de yaptığım gibi siyasete ilgi duyanlar simdi milletvekiliydi, yakında bakan olurlardı. Oysa ben insanlığın artıklarının peşinde çöllerde dolanıyordum. Pekiy, hayatımın normal akışını bozan kimdi ya da neydi? İlerde yeniden, üstelik hesabıma kaydedilecek ek avantajlarla kariyerime dönmemi sağlayacak bir hile, beceriklice bir kestirme miydi? Yoksa kararım, bundan sonra ne olursa olsun gittikçe daha fazla uzaklaşacağım toplumsal grubumla temelde bir uyuşmazlığın ifadesi miydi? Bu serüven dolu yaşam, benim önümde yeni bir dünyanın kapılarını açmak yerine, garip bir paradoksla, beni eskisine geri götürüyordu; ulaşmak istediğim ise parmaklarımın arasından akıp gidiyordu. Keşfetmeye çıktığım insanlar ve topraklar, onlarda bulmayı umduğum anlamı, nasıl onları yakaladığım anda kaybediyorlarsa, aynı şekilde burada mevcut ama umut kırıcı görüntülerin yerini de, geçmişimde bir yerlerde kalmış

ve henüz beni çevreleyen gerçekliğin bir parçasıyken hiç önemsemediğim başka görüntüler alıyordu. Pek az kimsenin görebildiği yörelerde, zavallı toplulukların yaşamını paylaşıyordum. Bu halkın sefaleti, benim zaman içinde binlerce yıl geriye gidebilmem için ödenmesi gereken -önce o halkın ödediği- fiyattı. Ama ben bunların hiçbirini seçemez olmuştum. Görüp duyduklarım sadece, inkâr ettiğim Fransa kırlarının uçup giden manzaralarıydı; ya da, eğer hayatıma verdiğim yönden vazgeçmek istemiyorsam karşı çıktığıma kendimi inandırmak zorunda olduğum bir uygarlığın, en alışılmış işaretleri, şiir ya da müzik parçalarıydı. Batı Mato Grosso'nun işte bu platosunda haftalar boyunca zihnimi işgal eden, orada çevremde yeralan ve bir daha hiç göremeyeceğim şeyler değildi. Haftalar boyunca aklıma takılan, çok çiğnenmiş ve belleğimde daha da fakirleşen bir ezgiydi: Chopin'in *Opus* 3, Numara 10 etüdü. Bu müzik, bana dokunaklı gelen bir acı alay gibi, vazgeçtiğim herşeyin sanki bir özetiydi.

Ona karşı özel bir ilgi duymadığım halde neden Chopin? Wagner hayranlığı içinde yetişmiş ve çok kısa bir süre önce, hattâ ikinci ya da üçüncü çalınışında dinlediğim ve bana Stravinski'nin, Orta Brezilya'nın savanlarından bile daha gerçek ve sağlam dünyasını tanıtan ve önceki müzik evrenimi yıkan *Düğün*'ünden de sonra, Debussy'yi keşfetmiştim. Ama Fransa'dan ayrılmak üzere olduğum sıralarda ihtiyaç duyduğum tinsel besini bana sağlayan *Pelléas*'tı. Pekiy öyleyse çölün ortasında neden Chopin ve üstelik onun da en sıradan eseri aklıma takılıyor? Kendi işime ayıracağımdan daha fazla zamanı bu soruya cevap aramaya ayırdım. Kendi kendime, Chopin'den Debussy'ye geçmenin ifade ettiği gelişme, ters yönde gerçekleştiği vakit belki de daha önemli görülebilir diyordum. Beni Debussy'yi tercih etmeye yönelten unsurları şimdi Chopin'de, ama üstü örtük olarak buluyordum; henüz kesinlikten uzak ve çok ölçülüydüler. Öyle ki onları başta farkedememiş ve doğrudan doğruya en gösterişli görünümlerine koşmuştum. Çift yönlü bir gelişme gösteriyordum: daha önce yaşamış bestecinin eseri üzerinde derinleşirken, onda, ilkin Debussy'yi tanımamış birinin bulamayacağı güzellikleri farkediyordum. Chopin'i ben, müzikteki değişmenin ondan sonrasını bilmeyen birinin yapacağı gibi yokluktan ötürü değil de fazlam olduğu için seviyordum. Öte yandan kimi coşkuları duymak için, tam olarak tahrik edilmeye de ihtiyacım yoktu benim; bazı biçimlere ilişkin bir işaret, onlara bir değinme, onlardan bir esinti yeterliydi.

Fersahlar farsahları izliyor, aynı müzik cümlesi belleğimde

durmaksızın tınlıyordu, ondan uzaklaşma olanağım yoktu. Ardı ardına yeni güzellikler buluyordum. Önce çok gevşekken, sonra, sanki onu bitirecek olan ucunu saklamak istermişçesine örgüsünü sarıp sarmalıyordu. Bu karmaşa içinden çıkılmaz hale geliyor, nasıl bir kurtuluş olabileceğini düşünüyordunuz; sonra birden bir nota herşeyi hallediyordu; bu kurtuluş biçimi de, aslında onu önceleyen, bekleyen, mümkün kılan o tehlikeli girişimden daha az cüretkâr görünmüyordu; dinledikçe önceki gelişimler yeni bir anlam kazanıyordu: onlar keyfi arayışlar değil, işte bu beklenmedik çıkışın hazırlığıydı. Acaba gerçek yolculuk bu muydu? Beni çevreleyen çöllerde değil de belleğimin çöllerinde bir gezi mi? Bir öğleden sonra, herşey yakıcı güneşin altında uykudayken, beni oradakilerin deyişiyle "veba"dan koruyan ve sıkı dokunmuş tülüyle havayı nefes alınmaz hale sokan cibinliğin altında, hamağımda bağdaş kurmuş oturuyordum. Kafamı kurcalayan sorunların bir tiyatro oyununa konu olabileceğini düşündüm. Oyunu, daha şimdiden yazılmış bitmiş gibi, bütün ayrıntılarıyla tasarımlayabiliyordum. Yerliler kaybolmuştu; altı gün boyunca sabahtan akşama kadar, yerli dillerine ait sözcüklerle, krokilerle, soy ağaçları ile dolu kâğıtların arka yüzlerini kullanarak durmadan yazdım. Sonra tam çalışırken esin beni terketti ve bir daha hiç dönmedi. Şimdi karalamalarımı yeniden okurken bunu pek de bir talihsizlik olarak görmüyorum.

Oyunum *Avgustus'un Tanrılar Katına Yükselişi* adını taşıyordu ve *Cinna*'nın yeni bir versiyonu gibiydi. Başlıca kahramanları, birbirleriyle çocukluk arkadaşı olan ve farklı meslek yollarının, her ikisi için de önemli bir merhalesinde karşılaşan iki insandı. Bunlardan biri uygar dünyaya karşı bir tavır aldığını düşünürken, aslında ona geri dönmek için karmaşık bir yol seçtiğini keşfeden biridir. Ama kullandığı yöntem eskiden karşı karşıya kaldığını sandığı ikilemin anlamını ve değerini yoketmektedir. Doğumundan başlayarak toplumsal yaşama ve onun şan ve şereflerine dönük diğeriyse, bütün çabalarının yokoluşla noktalanacak bir sona yöneldiğini anlamıştır. Bu iki adam, birbirlerini hırpalarken kendi ölümleri pahasına da olsa, geçmişlerinin anlamlılığını kanıtlamak peşindedir.

Oyun, Avgustus'a imparatorluktan da yüce bir onur kazandırmak isteyen Senatonun, onun tanrılaştırılmasını oyladığı ve kendisini daha henüz yaşarken tanrılar katına çıkartmaya hazırlandığı sırada başlar. Sarayın bahçesinde iki muhafız, olayı tartışmakta ve kendileri için ne gibi sonuçlar doğurabileceğini kestirmeye çalışmaktadır. Polislik mesleğini sürdürmek imkânsız hale gelmeyecek

midir? Bir böcek gibi görünmek ya da görünmez olmak ve istediğini felce uğratmak yetisine sahip bir tanrı nasıl korunabilir? Greve gitmeyi düşünürler; en azından bir maaş artışı haketmektedirler.

Polis şefi sahneye çıkar ve yanlışlarını gösterir. Polisin görevi, onu, hizmetinde olduğu kişilerden ayrı tutan bir görev değildir; polis hizmet ettiği kişilerin kendileri ve çıkarları ile bütünleşir, onların şan ve şöhretiyle yücelir. Tanrılaşmış bir devlet başkanının polisi de tanrılaşacaktır. Onun için olduğu gibi polisi için de herşey mümkün olacaktır. Gerçek doğasına kavuşacak ve dedektif büroları için söylendiği gibi onlar için de "*herşeyi görür, herşeyi duyar, kimse farkına varmaz*" denilecektir.

Son oturumu yorumlayarak Senatodan çıkanlar sahneyi doldurur. İnsanlıktan tanrılığa geçişe ilişkin ve çelişkili anlayışları ortaya koyan tablolar birbirini izler; büyük çıkarların temsilcileri yeni zengin olma yolları konusunda fikir yürütmektedir. Gerçek imparator tavrındaki Avgustus için önemli olan sadece, artık entrika ve düzenbazlıkların etkileyemiyeceği gücünün iyice kökleşmiş olmasıdır. Karısı Livia, tanrılar katına yükseltilmenin bütün bir geçmişin taçlandırılması olduğu görüşündedir : "Ama gerçekten haketti bunu" der; kısaca tam Fransız Akademisi gibi[1] ... Avgustus'un küçük kızkardeşi Camilla, tutkun olduğu Cinna'nın on yıl süren maceralı bir yaşamdan sonra geri döndüğünü haber verir. Avgustus'tan onunla görüşmesini istemektedir. Çünkü herzaman uçarı ve ozansı kişiliğiyle Cinna'nın, dönüşü olmayan biçimde düzenden yana tavır almak üzere olan ağabeyine engel olacağını ummaktadır. Livia karşı çıkar: Cinna, Augustus'un yaşamında hep huzur bozucu bir rol oynamıştır; o yalnızca yabanılların arasında mutlu olabilen çılgının biridir. Avgustus da bu görüşü benimsemek eğilimindedir; ama biri gidip biri gelen, rahipler, ressamlar, ozanlardan kurulu heyetler kafasını karıştırır. Bunların hepsi Avgustus'un tanrılaştırılmasını bu dünyanın dışına atılma gibi anlamaktadır: rahipler, tanrılarla insanlar arasında yaptıkları aracılık nedeniyle bu olay sonucunda dünyevi iktidarın kendilerine kalacağını hesaplamaktadır. Sanatçılar Avgustus'u bir kişi olmaktan çıkarıp bir düşünce haline getirmek niyetindedir: imparator ve eşini gerçekte olduklarından daha büyük boyutlarda ve daha güzel gösterecek mermer heykeller yerine, onları şaşkına döndüren, burgaç ya da çokyüzlü biçiminde tasarlanmış imgelerini önermektedir. Doğaüstüyle ilişkilerinde edindikleri deneyimlerden Avgustus'u yararlandırmak iddiasındaki bir bölük hafifmeşrep kadının -Leda, Europa, Alkmene, Danae- anlattığı çelişkili şeylerle kararsızlık daha da büyür.

Hepsi giderler; Avgustus bir kartalla başbaşa kalır: bu, tanrısallığın simgesi o bilinen kartal değil, pis kokan, dokununca ele ılık gelen yaban bir hayvandır. Ama o, Jupiterin kartalıdır; hani Ganymedes'i, yeniyetme oğlanın boşuna karşı koymaya çalıştığı kanlı bir mücadeleden sonra kaçıran o kartal. Kartal, inanmaz gibi bakan Avgustus'a, yakında tanrılığa geçişiyle, şu anda henüz insanken kendisine egemen olan iğrenme duygusundan kurtulacağını anlatır. Avgustus tanrılaştığını, parıltılı duygulardan ya da mucizeler yaratabilmesinden değil, iğrenmeksizin bir yaban hayvanın kendisine yaklaşmasına katlanabilmesinden, onun kokusuna ve her yanına bulaşacak dışkısına dayanabilmesinden anlayacaktır. Bütün leşler, çürümeler ve salgılar ona alışılmış gelecektir: "Kelebekler gelip ensende çiftleşecekler ve her toprak sana uyumak için yeterince rahat görünecektir; şimdi olduğu gibi onu dikenlerle kaplı, böceklerle ve salgın hastalıklarla kaynar görmeyeceksin."

İkinci perdede, kartalın sözleri sayesinde doğa ile toplum arasındaki ilişkiler sorununun farkına varan Avgustus, evvelce bunlardan ilkini ikincisine yeğ tutmuş ve kendisini imparatorluğa götüren tercihin aksini yapmış Cinna'yı görmeye karar verir. Cinna hayal kırıklığına uğramıştır. On yıllık serüveni boyunca sadece, çocukluk arkadaşının kızkardeşi Camilla'yı düşünmüştür. İstemiş olsaydı onunla evlenebilirdi, Avgustus kızkardeşini kendisine sevinerek verirdi. Ama toplumsal hayatın kurallarına uygun biçimde onunla evlenmesi sözkonusu olamazdı. Camilla düzen uyarınca değil düzene rağmen karısı olmalıydı. İşte bu nedenle, her halde vermeye razı olduğu Camilla'yı toplumdan zorla almak için, bu olağandışı saygınlığın peşinden koşmuştur.

Şimdi başında bir zafer tacı ile geri dönmüştür. Seçkin kişilerin yemek davetlerinde aranılan bir gezgindir. Ama çok pahalıya sağlanan bu şöhretin bir yalan üzerine kurulduğunu bir tek o bilir. Onun gördüğüne inanılan şeylerden hiçbiri gerçek değildir; yolculuk bir aldatmacadır. Bütün bunlar sadece gölgeleri gören kişiye gerçek gibi gelmektedir. Avgustus'un talihini kıskanan Cinna, onunkinden daha büyük bir imparatorluğun sahibi olmak istemiştir: "Kendi kendime, hiçbir insanın aklı, diyordum, hattâ Platon'nun aklı bile, yeryüzünde varolan ve benim göreceğim bütün çiçeklerin ve bütün yaprakların sonsuz çeşitliliğini kavramaya yetmez; ben korkunun, soğunun, açlığın, yorgunluğun duyurduklarını; iyi korunmuş evlerde ve içi dolu kilerlerin yanıbaşında yaşayan sizlerden hiçbirinin aklına bile gelmeyecek duyguları derleyeceğim. Ben kertenkeleler, yılanlar ve çekirgeler yedim; adı bile senin

mideni kaldıran bu nimetlere ben yeni öğrenen birinin coşkusuyla yaklaşıyordum; evrenle aramda yeni bir bağ kuracağıma inanmıştım." Ne varki Cinna, çabalarının sonunda hiçbir şey bulamamıştır. "Herşeyimi kaybettim der, en insanca şeyler bile bana yabancı gelmeye başladı. Bitmek bilmeyen günlerimi doldurmak için, Aiskhylos ve Sophokles'ten dizeler söylüyordum; ve bunlarden bazılarına öylesine kapıldım ki şimdi artık tiyatroya gittiğimde onların güzelliklerini algılayamıyorum. Her replik bana tozlu yolları, yanmış otları, kumlardan kızarmış gözleri anımsatıyor."

İkinci perdenin son sahneleri Avgustus, Cinna ve Camilla'yı bunaltan çelişkileri iyice ortaya çıkarır. Camilla, anlatının aldatmaca olduğunu göstermeye boşyere çabalayan gezginini hayranlıkla izlemektedir. "Bütün bu olayların boşluğunu, önemsizliğini ne kadar belirtsem de, sözlerim bir anlatıya dönüştüklerinde göz kamaştırıyor, düşlere götürüyor. Oysa bu yersiz; toprak buradaki toprağa benziyordu, otlar da şu çayırdakilere." Bu tavır karşısında Camilla isyan eder; âşığının gözünde, ondaki bu genel ilgi kaybından kendisinin de bir varlık olarak zararlı çıktığını çok iyi sezmiştir. Cinna artık ona bir insan olarak değil de kendisiyle toplum arasında mümkün tek ilişkinin bir simgesi olarak bağlıdır. Avgustus'a gelince, Cinna'nın sözlerinin kartalın söyledikleriyle çakıştığını ürperek farkeder; ama geriye çark etme olanağı kalmamıştır; tanrılar katına yükselişi birçok siyasi çıkarla ilişkilidir ve bir de özellikle eylem adamı için, hem ödüllendirileceği hem de huzura kavuşacağı bir sonun olmayışına isyan etmektedir.

Son perde bir bunalım havası içinde başlar; törenden bir gün önce Roma tanrılarla dolmuştur: imparatorluk sarayının duvarları çatlar, bitkiler ve hayvanlar sarayı işgal eder. Kent sanki bir âfet sonucu yıkılmış gibi uygarlıktan önceki doğa haline döner. Camilla Cinna'dan ayrılır ve terkedilme Cinna için daha önceden de kendini inandırdığı başarısızlığına son bir kanıt oluşturur. Hıncını Avgustus'a yöneltir. Doğanın verdiği özgürlük, toplumun sağladığı çok daha yoğun sevinçlerle kıyaslandığında ona ne denli boş görünse de, onun tadını bilen tek kişi olmak ister. "Biliyorum önemsiz bu, ama ben onu seçtiğime göre gene de benim için değerini koruyor." Avgustus'un herşeyi, hem doğal yaşamı hem de toplumu biraraya getirebilmesi, birincisini ikincisinden fedakârlık ettiği için değil de, onun üstüne üstlük olarak elde etmesi düşüncesi Cinna için katlanılacak şey değildir. Bir seçimin, karşı gelinmez zorunluluk olduğunu kanıtlamak için Avgustus'u öldürecektir.

İşte o anda Avgustus Cinna'dan yardım ister. Artık kendi ira-

desi dışında gelişen olayların yönünü, kendi kendine ihanet etmeksizin nasıl değiştirebilir? Uçsal bir heyecan içinde bulundukları sırada bir çözüm yolu gözükür: evet, aklına koymuş olduğu gibi Cinna imparatoru öldürecektir. Böylece herikisi de düşlediği ölümsüzlüğe ulaşacaktır. Avgustus kamusal ölümsüzlüğe, tarih kitaplarının, heykellerin, tapınmaların sağladığı ölümsüzlüğe; Cinna ise hükümdar öldürmenin karanlık ölümsüzlüğüne; ve bu eylemiyle bir yandan toplumu reddetmeye devam ederken bir yandan da onun içinde yerini alacaktır.

Bu oyunun nasıl sona erdiğini tam olarak bilemiyorum, çünkü son sahneler yazılmadan kaldıydı. Sanıyorum ki Camilla kendi iradesi dışında bir çözüm getiriyordu. Eski duyguları yeniden canlanan Camilla, kardeşi Avgustus'u, Cinna'nın durumunu yanlış kavradığına inandırıyordu: tanrıların gerçek habercisi kartal değil Cinna idi. Böyle olunca Avgustus siyasi bir çözüm bulabilecekti. Eğer Cinna'yı aldatmayı başarabilirse, onunla birlikte tanrılar da aldanmış olacaklardı. Kendi aralarında muhafızların uzaklaştırılmasını ve böylece Avgustus'un arkadaşının darbelerine karşı savunmasız kalmasını kararlaştırmış olmalarına rağmen, imparator gizlice muhafızların sayısını arttırıyordu. Cinna'nın ona ulaşmasına bile olanak kalmıyacaktı. Her ikisinin yaşamlarının akışı doğrultusunda, Avgustus son girişimini de başaracaktı: tanrılaşacaktı ama insanlar arasında, ve Cinna'yı bağışlayacaktı. Cinna içinse bu, bir başarısızlık daha demekti

XXXVIII
Bir Kadeh Rom

Yukardaki masalın burada yeralmasının tek bir nedeni var: uzunca bir süre olağandışı koşullarda yaşamanın, gezginin aklını nasıl darmadağınık hale soktuğunu göstermek. Ama sorun gene varolmaya devam ediyor: etnograf kendi seçiminden kaynaklanan koşulların yarattığı çelişkiden kendini nasıl kurtarabilir? Gözlerinin önünde, elinin altında bir toplum vardır: kendi toplumu. Neden onu bir yana bırakır da -en uzak ve en farklı olanların arasından seçilmiş- başka toplumlarla, bu kararıyla kendi yurttaşlarından esirgediği bir sabır ve bağlılıkla ilgilenir? Etnografın ancak çok ender olarak kendi grubuna karşı yansız bir tutum takınması raslantı değildir. Eğer misyoner ya da yönetici olsaydı, bir mezheple, kendini onun yayılmasına hasredecek ölçüde özdeşleştiği sonucuna varılabilirdi. Ama bilim ya da üniversite yaşamı içinde mesleğini yürütüyorsa, geçmişinde içinde doğduğu topluma, ya pek ya da hiç uyum sağlayamadığını gösteren işaretler bulma olasılığı yüksektir. Bu rolü seçerken, ya bir gruba aidiyeti ile ona karşı duygularını uzlaştırmak için kolay bir yol aramıştır, ya da sadece daha şimdiden çok uzak olmadığı farklı toplumlara yaklaşabilmesi için kendisine bir kolaylık sağlayan o toplumdan ilk baştaki kopukluğunu değerlendirmek çabasındadır.

Ama eğer iyi niyetliyse bir sorunla karşı karşıya kalacaktır: uzaksıl toplumlara verdiği değer -ve sanırım ne kadar uzaksıl iseler o kadar değer kazanıyorlar- özgün bir temelden yoksundur. Bu değer, kendi çevresinde geçerli âdetlerin onda yarattığı küçümsemeyle, kimi zaman da düşmanlık davranışıyla orantılıdır. Kendi benzerleri arasındayken kolayca yıkıcı olan ve geleneksel alışkanlıklara başkaldıran etnograf, kendisininkinden farklı bir toplumu

ele aldığında muhafazakâr sayılacak ölçüde göreneklere saygılıdır. Ne var ki bu sadece bir aykırılık değildir; ben kendi çevresine uymuş etnograflar da tanıyorum. Ama bu dolaylı bir yoldan, kendi topluluklarının inceleme konusu seçtikleri toplumla sonradan benzeştirilmesiyle mümkün olabilmiştir. Bağlı oldukları hep o inceledikleri toplumlardır; eğer kendi toplumlarına karşı önceki başkaldırılarından vazgeçmişlerse, bunun nedeni, kendi toplumlarını da herhangi bir başka toplum gibi ele almak suretiyle inceledikleri toplumlara bir ayrıcalık daha kazandırmış olmalarıdır. İkilemden kurtulmanın yolu yoktur; etnograf ya kendi grubunun kurallarını kabul edecek ve diğer toplumlar onda sadece geçici bir merak uyandıracak, ayrıca yaklaşımında herzaman bir kınama unsuru bulunacaktır; ya da kendini tam olarak diğer toplumlara vermeyi başaracak, ama bütün toplumlarla ilgilenmek isterken, bilerek ya da bilmeyerek bunlardan en az birini reddettiğinden nesnelliği yara alacaktır. Demek ki mesleki eğiliminin özel anlamını kabul etmeyenlere yüklediği suçu kendi de işlemektedir.

Bu şüphe ilk kez, kitabın başında anlattığım, Antiller'deki zorunlu ikametim sırasında içime düşmüştü. Martinik'te yalın ve bakımsız rom yapımevlerini gezmiştim; buralarda XVIII. yüzyıldan beri değişikliğe uğramamış araçlar ve teknikler kullanılıyordu. Puerto Rico'da ise aksine, şeker kamışı üretiminde bir tür tekel kurmuş olan şirketin yapımevleri beyaz sırlı hazneler ve kromajlı musluklarla donanmıştı. Ama, atıklardan bir kabukla kaplanmış eski tahta fıçıların yanıbaşında tattığım rom, özlü ve rayihalıydı oysa Puerto Rico'nun romu kaba ve sertti. İlkinin lezzeti acaba, eski tarzda bir yapım dolayısıyle ayıklanamayan yabancı maddelerin varlığından mı kaynaklanıyordu? Bu zıtlık bana, uygarlığın paradoksunu açıklıyor: onun güzellikleri özellikle akışı içinde taşıdığı tortulardadır, ama gene de berraklaştırmaktan geri duramayız. İki defa haklı olduğumuza göre, haksızlığımızı itiraf ediyoruz demektir. Üretimimizi arttırmaya ve maliyetimizi düşürmeye çalışarak ussal davranmakta haklıyız. Ama ayıklamaya çalıştığımız kusurları sevmekte de haklıyız. Toplumsal yaşam, kendisine tat veren unsurların yokedilmesidir. Bu çelişki, kendi toplumumuzu incelemekten, başka toplumları incelemeye geçtiğimizde sanki ortadan kalkıyor gibidir. Çünkü biz de kendi toplumumuzun akışı içinde sürüklendiğimizden bir anlamda davada tarafız. Toplum içindeki konumumuzun bizi yapmaya zorladığı şeyleri istememek bizim elimizde değildir; başka toplumlar söz konusu olduğunda herşey değişir; öncekinde ulaşamadığımız nesnellik burada bize karşılıksız veril-

miştir. Oyuncu değil de sadece gerçekleşen dönüşümlerin seyircisi oluruz; o zaman da bu toplumların geçmişini ve geleceğini tartmak, bunlar bizde ahlâki endişeler yaratmak yerine, sadece estetik ve anlıksal düşüncelere yolaçtıklarından çok daha kolay olur.

Böyle bir usa vurma yoluyla belki de çelişkiyi aydınlatmış oluyorum; onun kökenini ve kendimizi ona nasıl uyarlayabildiğimizi gösterdim. Ama şüphesiz çelişkiyi ortadan kaldırmış değilim. Öyleyse bu çelişki kalıcı mıdır? Kimi zaman, bizi mahkûm etmek için kalıcı olduğu söylenmiştir. Seçtiğimiz meslek dolayısıyle, bizimkinden çok farklı toplumsal ve kültürel biçimlere bizi yönelten -birincilerin aleyhine ikincilere daha fazla değer vererek- tercihimizi açıklamakla kökten bir tutarsızlık belirtisi ortaya koyduğumuz savlanmıştır. Sorulan şudur: yaptığımız araştırmalara bizi yönelten toplumun değerleri dışında, neye dayanarak bu incelediğimiz toplumları saygıdeğer ilân edebiliriz? Bizi biçimlendiren kurallardan hiçbir zaman kurtulamayacağımıza göre, bizimki de dahil farklı toplumları incelemek çabamız da aslında, bizimkinin diğerlerine üstünlüğünü itiraf etmenin bir başka ve utandırıcı yoludur.

Bu sahte havarilerin usa vurmalarının ardında yalnızca kötü bir cinas vardır: (kendilerinin başvurdukları) aldatmacayı, (bize haksız yere yükledikleri) gizemciliğin karşıtı gibi göstermeye çalışıyorlar[2]. Arkeolojik ya da etnolojik araştırma, çağdaş olsun, eski olsun kimi uygarlıkların bazı sorunlara, biz de aynı sonuçlara ulaşmaya çalışıyor olmamıza rağmen, bizden daha iyi çözümler bulduklarını kanıtlamaktadır. Tek bir örnekle yetinebilirim: Eskimolarda evlerin ve giysilerin tasarlanış biçimlerinin ardında yatan fizik ve fizyoloji ilkelerini ve Eskimoların olağandışı bir vücut yapısına sahip olduklarından ya da alışkanlık kazanmış olmalarından ötürü değil de bizim bilmediğimiz bu ilkeler sayesinde sert iklim koşullarında yaşayabildiklerini, sadece birkaç yıl önce öğrendik. Bu o kadar gerçek ki, aynı anda, kutup gezginleri tarafından Eskimo giysilerinde yapılan sözde iyileştirmelerin neden hiçbir işe yaramadığı, hattâ beklenen sonucun tersini yarattığı da anlaşıldı. Yerlilerin buldukları çözüm mükemmeldi; bizim buna inanmamız içinse sadece bu çözümün dayandığı kuramı anlamamız gerekiyordu.

Zorluk burada değil. Farklı toplumsal grupların başarılarını, bizimkilerle karşılaştırılabilir amaçlara göre yargılarsak, ara sıra onların üstünlüklerini kabul etmemiz gerekir. Ama böyle yaparsak aynı zamanda bizim onayladıklarımızla uyuşmayan diğer bütün amaçları da yargılamak ve dolayısıyle mahkûm etmek hakkını

kendimizde buluruz. Bizimkinden başka bir toplumsal gruba bağlı bir gözlemci aynı örnekler karşısında farklı bir hüküm vereceğine göre, üstü örtük olarak kendi toplumumuzu ve onun görenek-lerini, kurallarını, ayrıcalıklı bir konuma yerleştiriyoruz demektir. Bu koşullarda yaptığımız çalışmaların bilim olduğunu nasıl savunabiliriz? Nesnelliğin varolduğu bir konuma ulaşabilmek için bu tür bütün yargılardan kaçınmalıyız. İnsan toplumlarının önünde bulunan olanaklar açılımında, herbirinin bir seçim yaptığını ve bu seçimlerin birbirleriyle kıyaslanamayacağını, hepsinin eşdeğer olduğunu kabul etmeliyiz. Ama o zaman da bir başka sorunla karşılaşıyoruz. Eğer ilk durumda, bize ait olmayanları körü körüne reddetmek biçiminde bir bilgisizliğin tehdidi altındaysak, şimdi de bizi, herhangi bir toplumun her özelliğini (bu özellik kimi zaman onun baskısı altında bulunan toplumun bile karşı çıktığı zulüm, adaletsizlik ve sefalet bile olsa) doğal karşılamaya zorlayan bir uzlaşmacılığa düşme tehlikesini yaşıyoruz. Ve bu kötülükler bizim toplumumuzda da varolduğuna göre, başka toplumlarda karşılaştığımızda sessiz kalıyorsak eğer, kendi çevremizde onlarla mücadele hakkını nereden alıyoruz?

Etnografın bu iki tutumu, demek ki kendi yurdunda eleştirel dışarda ise uyumdan yana oluşu arasındaki zıtlık, öyleyse kurtulması daha da zor bir başka zıtlığı içermektedir. Kendi toplumsal rejiminin iyileştirilmesine katkıda bulunmak istiyorsa, benzer koşullara nerede raslarsa raslasın onlarla mücadele etmek zorundadır ve böylece nesnelliğini ve yansızlığını kaybeder. Buna karşılık ahlâki kayguların ve bilimsel kesinliğin zorunlu kıldığı kopma, etnografı kendi toplumunu eleştirmekten alıkoyar. Çünkü bütün toplumları anlayabilmek için hiçbirini yargılamak istemez. Kendi yurdunda etkin olmak için insan diğerlerini anlamaktan yoksun bırakır kendini; ama herşeyi anlamak isteyince de herhangi bir şeyi değiştirmekten vazgeçer.

Eğer çelişki üstesinden gelinmez olsaydı etnograf önüne konulan seçenek üstünde duraksamazdı: kendisi bir etnograftır, o böyle istemiştir; bu mesleğin tamamlayıcı niteliği olan sakatlığa alışmalıdır. Başkalarını seçmiştir ve bu seçiminin sonuçlarına katlanacaktır. Onun rolü sadece bu başkalarını anlamaktır. Onların adına eyleme geçemez, çünkü sadece başka olmaları bile onların yerine düşünmesine ve taleplerde bulunmasına engeldir, çünkü bu onlarla özdeşleşmesi anlamına gelir. Öte yandan başka toplumlarda da varolması olası ve dolayısıyle düşüncesine önyargılar yükleyecek değerlere karşı tavır takınmamak için kendi toplumunda da eylem-

den vazgeçecektir. Ortada yalnızca en baştaki seçimi kalacak ve onu temellendirmesi gerekmeyecektir: bu güdülenmemiş salt eylemdir; ya da eğer eylemi güdülenmişse bile, ancak herkesin kendi geçmişinden ya da kişiliğinden kaynaklanan dışsal düşüncelerle güdülenmiş olacaktır.

Neyse ki durum bu değildir. Düşmek üzere olduğumuz bu uçurumu gördükten sonra şimdi, izin verin, kurtuluş yolumuzu araştıralım. Bazı koşullarla bu yolu bulabiliriz: yargılarda ılımlı olmak ve güçlüğü iki aşamada ele almak.

Hiçbir toplum mükemmel değildir. Herbiri doğası gereği, ilân ettiği kurallarla uyuşmayan ve belli bir ölçüde, adaletsizlik, duyarsızlık ve zalimlik biçiminde kendini gösteren kimi pislikler içerir. Bunlar nasıl ölçülebilir? Etnografya araştırmaları bunu başarmaktadır. Çünkü her ne kadar az sayıda toplumun birbirleriyle karşılaştırılması onların birbirlerinden çok farklı olduklarını gösterirse de, araştırma alanının genişlemesiyle farklılıklar azalır. O zaman hiçbir toplumun mutlak biçimde iyi olmadığı ama hiçbirinin de mutlak biçimde kötü olmadığı anlaşılır. Herbiri üyelerine kimi yararlar sağlamaktadır. Ama ağırlığı bir toplumdan diğerine pek değişmeyen ve belki de toplumsal yaşam düzleminde örgütlenme çabalarıyla zıtlaşan özgül bir dirence denk düşen, bir haksızlık tortusu hepsinde mevcuttur.

Bu önerme, şu ya da bu kavmin "barbar" göreneklerine yapılan yollamalar karşısında heyecana kapılan gezi anlatıları meraklılarına ters gelecektir. Ama böyle yüzeysel tepkiler, olguların doğru değerlendirilmesi ve geniş bir perspektif içine yerleştirilmeleri durumunda yokolur. Örneğin, bütün yabanıl edimler arasında şüphesiz en çok nefret ve tiksinme yaratan insan eti yeme [*anthropophagie*] olayını ele alalım. Önce bunun gerçek anlamda beslenmeye yaradığı vak'aları, demek ki, kimi Polinezya adalarında raslanmış olduğu gibi, insan etine duyulan iştahın başka hayvansal besinlerin eksikliğinden kaynaklandığı durumları ayırmak gerekir. Hiçbir toplum böyle şiddetli açlık bunalımlarına karşı ahlâki olarak korunmuş değildir. Açlık insanları herşeyi yemeye zorlayabilir; yakın zamanlardaki ölüm kampları örneği bunu kanıtlamaktadır.

Bir de gizemsel, büyüsel ya da dinsel bir nedenle gerçekleşen, olumlu denilebilecek, insan eti yeme biçimleri vardır. Örneğin erdemlerinin yiyene geçmesi ya da gücünün zararsız hale getirilmesi amacıyla bir atanın vücudunun ya da düşman cesedinin bir parçasını yemek gibi. Bir defa buna benzer kuttöreler çoğu zaman çok gizli biçimde gerçekleştirilmekte ve toz haline getirilmiş ve başka

besinlerle karıştırılmış az miktarda organik maddeyle sınırlı kalmaktadır. Görülüyor ki, daha açıkça gerçekleştirilseler bile buna benzer âdetlerin ahlâk yönünden kınanması için, ya vücudun yeniden canlanacağı yolunda bir inanç -çünkü cesedin zarar görmesiyle bu tehlikeye girecektir-; ya da ruhla vücut arasında bir bağın ve buna denk düşen ikiciliğin [*dualisme*] kabulü gerekecektir. Başka bir ifadeyle, bu kuttöresel tüketimin gerçekleştirilmesine yolaçanlarla aynı türden inançlar gereklidir ve bizim bu inançları diğerlerine yeğlememiz için de bir neden yoktur. Kaldı ki insan eti yeme olayında eleştiri konusu yapabileceğimiz ölünün anısına saygısızlık, bizim kadavra üzerinde çalışmalar sırasında hoşgördüğümüz saygısızlıktan, şüpheniz olmasın, hiç de fazla değil, daha azdır.

Ama özellikle anlamamız gereken şudur: bize özgü bazı görenekler eğer başka bir toplumdan gelen bir gözlemci tarafından ele alınsaydı, ona aynı, bize uygarlık dışı gelen şu insan eti yeme olayı gibi görünürdü. Örneğin bizim adliye ve infaz göreneklerimiz geliyor aklıma. Dışardan incelendiğinde iki toplum türü birbiriyle zıtlaştırılabilir. Antropofaji uygulayanlar, başka bir deyişle korku saçan güçlere sahip kimi bireylerin etini yemeyi, bunları zararsız hale getirmenin ve hattâ bunlardan yararlanmanın tek yolu olarak gören toplumlar; bir de bizimki gibi *antropemia* (Yunanca *emein* = kusmak sözcüğünden) diyebileceğimiz yolu yeğleyenler, insan kusanlar. Bu toplumlar aynı sorun karşısında zıt çözüm yolunu seçmiştir; korkulan bu kişileri geçici ya da sürekli olarak insanlıkla temasları olmaksızın, bu amaçla yapılmış kurumlarda yalıtılmış biçimde tutarak, toplumsal örgenliğin dışına çıkartmaktır seçilen yol. İlkel dediğimiz birçok toplumda bizim bu göreneğimiz derin bir nefret yaratırdı; onların gözünde, bakışımlı görenekleri nedeniyle kendilerine yüklemek eğiliminde olduğumuz aynı barbarlıkla suçlanırdık.

Kimi yönlerden bize yırtıcı görünen toplumlar, başka yönleriyle ele alındıklarında insancıl ve nazik görünür. Kuzey Amerika ovalarındaki şu yerlileri düşünelim; bunlar hem ılımlı bir antropofaji uygulamaları, hem de örgütlü bir kolluk gücüne sahip ender ilkel topluluk örneklerinden biri olmaları nedeniyle iki defa önemlidir. Bu güvenlik gücü (aynı zamanda bir yargı kurumudur) suçlunun cezasının, onun toplumsal ilişkilerinin yokedilmesi biçiminde verilmesini hiçbir zaman düşünemezdi. Eğer bir yerli, boyun kurallarına karşı gelmişse bütün mallarının -çadırı, atları- yokedilmesiyle cezalandırılırdı. Ama aynı anda kolluk gücü ona karşı bir borç yüklenirdi: suçlunun gördüğü ceza nedeniyle uğradığı zararın top-

luluk tarafından ortaklaşa tazminini örgütlemek. Bu tazminat suçluyu, topluluğa karşı borçlu duruma sokacak, o da topluluğa minnettarlığını göstermek için armağanlar verecektir; bu armağanları derlemesi içinse bütün topluluk ve bu arada kolluk gücü kendisine yardımcı olur ve ilişkiler gene tersine döner. Bu süreç böylece, bir dizi armağanlar-karşı armağanlar sonucunda, yaratılan düzensizlik giderek bertaraf edilinceye ve eski düzen yeniden sağlanıncaya kadar devam eder. Bu gibi görenekler bizimkilerden sadece daha insancıl değil aynı zamanda daha da tutarlıdır, hattâ sorun bizim çağdaş psikoloji bilimimizin yaklaşımıyla ele alınsa bile böyledir. Mantıkça, cezalandırma kavramının doğurduğu suçlunun "çocuk yerine konması" durumu, suçluya buna bağlı bir ödüllendirilme hakkının tanınmasını zorunlu kılar. Bu olmazsa önceki girişim, beklenenin aksine sonuçlar yaratmasa bile etkinliğini kaybedecektir. Saçmalığın en büyüğü, bizde olduğu gibi, suçluya aynı anda hem cezalandırma hakkımız bulunsun diye bir çocuk muamelesi, hem de avunmasını engelleyebilmek için bir yetişkin muamelesi yapmak, ondan sonra da hemcinslerimizin bazılarının etini yemektense, onları özdeksel ve tinsel olarak sakatladığımız için büyük bir ahlâki ilerleme kaydettiğimizi sanmaktır.

İçtenlikle ve yolu yöntemi uyarınca sürdürüldüğünde bu tür çözümlemeler iki sonuca götürür. İlkin, bizimkilerden çok farklı yaşam biçimlerinin ve göreneklerin değerlendirilmesinde, onlara hiçbir toplumda bulunmayan mutlak erdemler yüklemeksizin, bir ölçü ve iyi niyet unsuru sağlar. Bir de başkalarını bilmeme -ya da onlar hakkında yetersiz ve yanlı bilgilere sahip olma- nedeniyle bizim göreneklerimizi, onlara kolayca yüklediğimiz o mükemmellikten soyutlar. Demek ki etnolojik çözümlemenin farklı toplumları yücelttiği, gözlemcinin toplumunu ise alçalttığı doğrudur; bu anlamda çelişkilidir. Ama eğer dikkatle düşünülürse bu çelişkinin gerçek olmaktan çok görünürde olduğu anlaşılacaktır.

Kimi zaman Batı toplumunun etnograf yetiştirmiş tek toplum olduğu, üstünlüğünün burada yattığı söylenir; ve etnograflar bu toplumda başka üstünlüklerin varlığını tartışsalar da bunun önünde saygıyla eğilirler, çünkü onsuz varolamazlardı. Bunun aksi de savunulabilir. Eğer Batı etnograf yetiştirdiyse nedeni güçlü bir pişmanlık duygusunun onu kemirmesidir; bu yüzden, bünyesindeki kötülüklerin aynının başkalarında da bulunacağı umuduyla ve bunların nasıl geliştiğini anlamasına yardımcı olur düşüncesiyle, kendi görüntüsünü başka toplumlarınkiyle karşılaştırmak zorunda kalmıştır. Ama toplumumuzun, çağdaş ya da geçmiş diğer bütün

toplumlarla karşılaştırılması, temellerinin yıkılması sonucunu doğuruyor olsa bile, diğer toplumlar da aynı kaderi paylaşacaktır. Biraz önce sözünü ettiğim o genel ortalama, bazı canavarları gün ışığına çıkarmaktadır: nasıl olduysa biz de bunlardan biriyiz; raslantı sonucu değil; çünkü biz bunlar arasında bulunmasaydık ve bu zavallı yarışta birinciliği kazanmasaydık etnografya, gereksinme duymayacağımızdan, bizde ortaya çıkmazdı. Etnografın varoluş nedeni, bir ruhunu kurtarma biçimi olmak dışında anlaşılmadıkça o, kendi uygarlığına ilgisiz kalamaz, ayıplarından kendini soyutlayamaz: etnograf günahları ödemenin simgesidir. Ama başka toplumlar da o ilk günahı işlemişledir, hepsi değil şüphesiz; ayrıca ilerleme sürecinin alt basamaklarına inildikçe sayıları azalır. Aztekleri, Amerika tarihindeki bu açık yarayı, örnek göstermek yeterlidir. Aslında evrensel olmakla birlikte onlarda, karşılaştırma yoluyla belirlenebilen o aşırı biçimiyle açıkça gözlenen kan ve işkenceye yönelik marazi tutku, -her ne kadar ölümün üstesinden gelme gereksinimiyle açıklanabilse de- Aztekler'i bizimle aynı kefeye yerleştiriyor. Tek adaletsiz onlar olduğu için değil, bizim gibi ölçüsüzce adaletsiz olduklarından.

Gene de, kendi kendimize yönelttiğimiz bu suçlama, alanın ve zamanın bir noktasında yeri belirlenen, çağdaş ya da geçmiş herhangi bir topluma mükemmellik ödülü vermemizi gerektirmez. Bunu yapmak gerçek bir haksızlık olur. Çünkü böyle yaptığımızda, biz eğer o toplumun üyesi olmuş olsaydık onun da bize katlanılmaz geleceğini, şimdi üyesi olduğumuz toplumu mahkûm ettiğimiz gibi onu da mahkûm edeceğimizi kabul etmemiş oluruz. Peki y öyleyse, hangisi olursa olsun her toplumsal düzeni yargılayacak mıyız? Toplumsal düzenin çürümüşlükten başka birşey eklemediği doğa halini yüceltecek miyiz? Bunu savunan Diderot, "düzenleyen kişiden sakınınız" diyordu. Ona göre insanlığın "kısa tarihi" şöyle özetlenebilirdi: "Bir doğal insan vardı; bu insanın içine yapma bir insan yerleştirdiler; ve mağarada bütün yaşam boyu sürecek daimi bir savaş başladı." Bu anlayış saçmadır. İnsan demek dil demektir, dil demek de toplum demektir. Bougainville'in [Bugenvil] Polinezyalıları da bizim gibi toplum içinde yaşıyordu. (Diderot bu kuramı *Supplément au voyage de Bougainville*[3] adlı eserinde savunmaktadır.) Başka türlü düşünmek, etnografik çözümlemelerin bizi araştırmaya yönelttiği doğrultuda değil, onların tersine gitmek demektir.

Bu sorunları tartıştıkça, Rousseau'nun getirdiği çözümden başka bir çözüm olamıyacağına daha çok inanıyorum. Bunca yerilen,

şimdi hiçbir zaman olmadığı kadar yanlış tanınan, doğa halini yücelttiği yolunda gülünç bir suçlamaya hedef olan Rousseau, -bu onun değil Diderot'nun yanlışıdır çünkü tam tersini söylemiştir- karşıtlarının peşinden giderek sürüklendiğimiz çelişkilerden kurtulmanın yolunu gösteren tek kişidir. Rousseau, XVIII yüzyıl Fransız düşünürleri arasında etnografyaya en yakın olanıdır; bu uzak yörelerde hiç yolculuk etmediyse de elindeki bilgiler, o dönemlerde bir insanın derleyebileceğinin en çoğu idi. Ayrıca o bunlara, -Voltaire'den farklı olarak-, köy âdetlerine ve halk düşüncesine karşı sevecenlik dolu merakı nedeniyle canlılık katıyordu. Rousseau ustamızdır bizim. Rousseau kardeşimizdir. Onca vefasızlık ettiğimiz kardeşimiz; onun yüce anısına lâyık olsaydı eğer, bu kitabın her sayfasını ona armağan ederdim. Çünkü etnografın konumundan kaynaklanan çelişkiyi biz de ancak, Rousseau'nun izlediği ve onu *Discours sur l'origine de l'inégalité*'nin yıkıntılarından o büyük yapıya, *Contrat social*'e götüren ve gizleri *Emile*'de açıklanan yoldan geçerek aşabiliriz. Her türlü düzeni yokettikten sonra yeni bir düzen kurma olanağı veren ilkelerin nasıl bulunacağını bize öğreten de odur.

Rousseau, Diderot'nun düştüğü yanlışa, doğa halindeki insanı ülküleştirme yanlışına düşmemiştir. Doğa haliyle toplum halini birbirine karıştırmak tehlikesinden uzaktır. Toplum halinin insanın içinde varolduğunu bilmektedir; ancak bu, bazı kötülüklere yolaçmaktadır. Tek sorun bu kötülüklerin toplum halinin ayrılamaz unsurları olup olmadığıdır. Öyleyse yolsuzlukların ve kıyımların ötesinde insan toplumunun sarsılmaz temelini araştırmak gerekir.

Etnografik karşılaştırmanın bu arayışa katkısı iki türlüdür. Bu temelin bizim uygarlığımızda bulunamayacağını, çünkü bilinen bütün toplumlar içinde o temelden en fazla onun uzaklaştığını gösterir. Öte yandan insan toplumlarının çoğunda ortak nitelikleri ortaya çıkararak, hiçbirinin aynen uymadığı ama araştırmanın yönelmesi gereken doğrultuyu belirginleştiren bir model oluşturur. Rousseau, bizim bugün neolitik dediğimiz yaşam biçiminin, o temele en yakın deneysel imgeyi oluşturduğunu düşünüyordu. Onunla aynı kanıda olursunuz veya olmazsınız. Ben onun haklı olduğu kanısına oldukça yakınım. Neolitik dönemde insanoğlu, güvenliğini sağlamak için vazgeçilmez nitelikte birçok şeyi icat etmişti. Yazının neden bunun dışında tutulabileceğini görmüştük: yazının iki tarafı keskin bıçak olduğunu söylemek bir ilkelcilik belirtisi değildir; çağdaş sibernetikçiler bu gerçeği yeniden keşfetmiştir. Neolitik dönemde insan kendini açlıktan ve soğuktan korur duru-

ma gelmiştir; düşünmeye zaman bulmuştur; şüphesiz henüz hastalıklarla çok iyi mücadele edememektedir, ama sağlık koruma alanındaki ilerlemenin, nüfus dengesinin korunması işini, büyük açlıklar, soykırım savaşları gibi mekanizmalara devretmekten başka bir sonuç verdiği de kesin değildir. Bu dengenin korunmasına salgın hastalıklar da diğerlerinden daha korkunç olmayan buyutlarda katkıda bulunuyordu.

Bu mitos çağında insan, bugün olduğundan daha özgür değildi; sadece insan oluşu bile onu köleleştiriyordu. Doğa üzerindeki egemenliği pek sınırlı olduğundan, düşlerinin yarattığı darbe emici yastıklarla korunuyor ve bir ölçüde özgürleşiyordu. Bu düşler bilgiye dönüştükçe insanın gücü arttı. Ama bizi evrenle -deyim yerindeyse- "doğrudan ilişkiye" geçiren ve bunca gurur duyduğumuz bu bilgi, insanlığın fiziksel evrenle giderek daha fazla kaynaşmasının öznel bigisi olmak dışında gerçekte nedir? Evrenin büyük yasaları artık korku verici bilinmezler biçiminde değil de, düşüncenin aracılığıyla işlemekte; bizi, aktörleri olduğumuz sessiz bir dünya yararına egemenliği altına almaktadır.

İnsanlığın "ilkel yaşantının tasasızlığı ile gururumuzun taşkın hareketliliği arasında ılımlı bir dengede" kalmasının, mutluluğumuz açısından yararlı olacağını sanmakta Rousseau şüphesiz haklıydı. Bu durumun "insan için en iyisi" olduğunu ve ondan uzaklaşmasına "bir bahtsız raslantının" yolaçtığını, bu raslantının -hem biricik oluşu hem de geç gerçekleşmesi nedeniyle- iki açıdan istisnai bir olay, makine uygarlığının ortaya çıkışı, olduğunu düşünmekte haklıydı. Ama açıktır ki bu ara durum kesinlikle bir ilkel durum değildir; belli ölçüde bir ilerlemeyi varsayar ve gerektirir; ve "hepsini nerdeyse bu noktada bulduğumuz yabanıllar örneği, insan türünün herzaman öyle kalmak için yaratılmış olduğunu kanıtlıyor gibi" olsa bile, betimlenmiş hiçbir toplum ona özellikle örnek gösterilemez; .

Bu yabanılların incelenmesi, ütopya niteliğindeki bir durumun anlatılması ya da ormanların göbeğinde kusursuz toplumun keşfi dışında birşeyler kazandırıyor bize. İnsan toplumu konusunda hiçbir gözlenebilir gerçekle tam olarak örtüşmeyen bir kuramsal model oluşturmamıza yardım ediyor. Biz bu modelin yardımıyla "insanın bugünkü doğasında hep olagelmiş bulunanla sonradan yapma olanları" birbirinden ayırmayı ve "artık varolmayan, belki hiç varolmamış, muhtemelen hiç varolmayacak ama şimdiki durumumuzu iyi değerlendirebilmek için doğru bilmemiz gereken bir durumu öğrenmeyi" başarabileceğiz. Ben bu sözleri daha önce, Nam-

bikwara'ların yanında yaptığım araştırmanın yararını belirtmeye çalışırken de aktarmıştım. Zamanının ilerisinde giden Rousseau'nun düşüncesi, kuramsal sosyolojiyi, gerekliliğini anladığı laboratuvar ya da alan araştırmasından ayrı tutmaz. Doğal insan ne toplumdan öncedir ne de toplum dışındadır. Toplumsal varoluş dışında bir insan yaşamı düşünülemez. Onun, toplumsal yaşam içinde varolan biçimini bulmak, demek ki "doğal insanı anlamak için gerekli" deneyleri tasarlamak ve "bu deneyleri toplumun içinde gerçekleştirebilme yollarını" belirlemek bize düşer.

Ama bu model, Rousseau'nun getirdiği çözümde, ebedi ve evrenseldir. Diğer toplumlar belki bizimkinden daha iyi değildir; buna inanma eğiliminde olsak bile, elimizde bunu kanıtlayacak bir yöntem yok. Ne var ki diğer toplumları daha iyi tanıdıkça, kendi toplumuzla aramıza bir mesafe koymak için bir yol buluyoruz; bizim toplumumuz mutlak kötü ya da tek kötü olduğu için değil, sadece ona karşı kendimizi özgürleştirmemiz gereken tek toplum olduğu için. Çünkü başka toplumlar karşısında zaten özgürüz. Böylece ikinci aşamaya geçebilecek duruma geliyoruz. Bu aşamada hiçbir toplumun hiçbir unsurunu öne çıkarmadan, hepsini, başka toplumların göreneklerini değil de kendi göreneklerimizi yeniden düzenlerken uygulayabileceğimiz toplumsal yaşam ilkelerini belirlemek için kullanacağız. Bir öncekinin zıttı bir ayrıcalık nedeniyle, yıkma tehlikesi olmaksızın dönüştürebileceğimiz tek toplum, sadece ait olduğumuz toplumdur, çünkü bizim getirdiğimiz yenilikler de toplumun kendisinden kaynaklanmaktadır.

Esinlendiğimiz modeli zamanın ve mekânın dışına yerleştirmekle mutlaka bir riziko alıyoruz: ilerleme gerçeğine hakettiği önemi vermemek. Yaklaşımımız, insanların herzaman ve her yerde aynı hedefe yönelerek aynı şeyleri yaptığını ve gelişimlerinde sadece araçların farklı olduğunu kabul etmek anlamına geliyor. İtiraf etmeliyim ki bu tutum beni endişelendirmiyor; tarihin ve etnografyanın ortaya koyduğu olgulara en uygun olanı gibi geliyor; ve özellikle en verimlisi gibi görünüyor bana. İlerleme düşüncesinin gayretli taraftarları, gözlerini ayıramadıkları dar çizginin her iki yanında insanlık tarafından biriktirilmiş muazzam zenginlikleri pek önemsemediklerinden anlayamama tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Geride kalmış çabaların önemini abartmakla, bundan sonra gerçekleştirmemiz gereken herşeyi değersizleştirmektedirler. Eğer insanlar, yaşanabilir bir toplum yaratmaktan başka birşeyle hiç ilgilenmedilerse, bizim uzak atalarımızı harekete geçiren güçler bizde de bulunuyor demektir. Henüz hiçbir şey bitmiş değildir; herşe-

ye yeniden başlayabiliriz. Yapılan ama olmayan yeniden yapılabilir: "Kör bir boşinanca göre arkada bıraktığımız [ya da gelecekteki] Altın Çağ *bizim içimizdedir*." İnsanların kardeşliği, en yoksul boylarda kendi görüntümüzü yineleyerek ve birçok başka deneyle birleştirdiğimizde ortaya çıkan dersleri özümleyebileceğimiz bir deney sunarak, somut bir anlam kazanmaktadır. Hattâ bu derslerde eski bir tazelik bulacağız. Çünkü binyıllardan beri insanın ancak kendini yinelediğini öğrenince, bir düşünce soyluluğuna ulaşacağız; bu soyluluk, tekrar tekrar söylenmiş şeylerin ötesinde, insanlığın başlangıç dönemlerinin anlatılmaz yüceliğini düşüncemizin çıkış noktası olarak almaktır. Herbirimiz için insan olmak, bir sınıfa, bir topluma, bir ülkeye, bir kıtaya ve bir uygarlığa ait olmak anlamına geldiğine göre; ve biz Avrupalılar ve karada yaşayanlar için Yeni Dünyanın derinliklerindeki bir serüven, ilkin buranın bize ait olmadığı ve onun yokedilişinin günahını taşıdığımız anlamına ve sonra da hiçbir zaman bir başka Yeni Dünya olamıyacağı anlamına geldiğine göre; bu yüzleştirmeyle kendimize gelip hiç olmazsa bunu başlangıçtaki gibi, dünyamızın farklı yönelişler arasında bir tercih yapabilme şansını kaybettiği yerde ve o zamana dönerek ifade edelim.

XXXIX
Taksila

Keşmir dağlarının eteklerinde, Ravalpindi'yle Peşaver'in arasında, tren yolunun birkaç kilometre uzağında Taksila ören yeri vardır. Oraya giderken bindiğim trende istemeyerek küçük bir dram yarattım. Yerleştiğim, katarın birinci sınıf tek kompartımanı eski tipteydi -*sleep 4, seat 6*(4)- ve hayvan vagonu, oturma odası ve -pencerelerindeki koruyucu parmaklıklar nedeniyle de- hapishane arası bir şeydi. Bir Müslüman aile kompartımana yerleşmişti; erkek, karısı ve iki çocuğu. Kadın örtünmüştü. Kuşetinin üzerinde bağdaş kurup, *burkah*'ına sarınarak ve bana inatla sırtını dönerek kendini gözden uzak tutmaya çalışmasına rağmen bu birarada oluş gene de katlanılacak şey değildi ve ailenin ikiye bölünmesi gerekti. Kadın ve çocuklar yalnız hanımlar kompartımanına geçtiler; kocası ise, beni gözleriyle yiyerek ayrılmış yerleri işgale devam etti. Bu olay beni fazla etkilememişti. Daha çok etkileyen, indiğim istasyonda bir taşıt aracı beklerken gördüklerimdi. İstasyonun bekleme salonundan duvarları kahverengi ahşap kaplı bir başka mekâna geçiliyordu; burada sanki bir mide-barsak hastalıkları uzmanları toplantısına hazırlık yapılmış gibi, duvar boyunca yirmi kadar delikli iskemle yerleştirilmişti.

Gharry adı verilen, sırtınızı arabacıya dönerek oturduğunuz ve her sarsıntıda düşme tehlikesi geçirdiğiniz, atlı küçük arabalardan biri beni, iki yanında okaliptüsler, ılgınlar, dutlar, karabiber ağaçları arasına sıralanmış kerpiçten alçak evlerin dizili olduğu tozlu bir yoldan geçirerek arkeolojik kalıntılara kadar götürdü. Mavimsi taşlardan bir tepenin eteğinde, aralarında şurada burada yaban zeytin ağaçlarının bulunduğu limon ve portakal bahçeleri uzanıyordu. Yumaşak renkli, beyaz, pembe, mor ve sarı giysileri içinde köylüle-

rin yanından geçtim. Sonunda müzeyi çevreleyen yönetim binasına vardım. Orada kısa bir süre, kalıntıları ziyaret etmeme yetecek kadar kalmak niyetindeydim. Gelişimi haber vermek üzere, hareketimden önceki gün Lâhor'dan çekilen "resmi-acele" telgraf, Pencap'taki taşkınlar nedeniyle müze müdürünün eline beş gün sonra geçtiğine göre, pekâlâ habersiz de gelebilirmişim.

Evvel zamanda Sanskritçe Taksaşilâ -taşçılar kenti- adını taşıyan Taksila'nın kalıntıları, Haro ve Tamra Nala (eski zamanların Tiberio Potamos'u) nehirlerinin birbirine kavuşan vadilerinin meydana getirdiği, on kilometre kadar derinliği olan iki buzyalağına yayılmıştır. Bu iki vadi ve onları ayıran sırtta, insanlar on-oniki yüzyıl boyunca kesintisiz yaşamıştır: M.Ö. VI. yüzyıla ait ortaya çıkarılmış en eski yerleşim yerinin kuruluşundan, buradaki Budist manastırının M.S. 500-600 yıllarında Kuşan ve Gupta krallıklarını işgal eden Akhunlar tarafından yıkılışına kadar. Vadilerde içlere doğru uzandıkça tarihin akışını izlersiniz. Ortay sırtın eteğindeki Bhir Mound en eski yerleşim yeridir. Memba yönünde birkaç kilometre ötede Sirkap kentine ulaşılır; bu kent en ihtişamlı dönemlerini Partyalılar zamanında yaşamıştır. Vadinin hemen dışındaysa, Tyana'lı Apollonius'un ziyaret ettiği Zerdüşt tapınağı Jandial yeralır. Biraz daha ilerde de Kuşanların Sirsuk kenti vardır ve yükseklikle rde çepeçevre Budist *stupa*'ları ve manastırları, Mohra Moradu, Jaulian, Dharmarâjika, yeralır. Bunlar, kızıl balçıktan heykellerle doludur. Evvelce pişirilmemiş bu toprak heykeller, Hunların çıkardığı yangınlar sırasında pişerek tesadüfen korunmuştur.

M.Ö. V. yüzyıla doğru burada, Ahemeni İmparatorluğuna dahil edilen ve bilim kentine dönüşen bir köy bulunuyordu. İskender, Camna'ya doğru ilerleyişi sırasında, 326 yılında, bugün Bhir Mound yıkıntılarının bulunduğu noktada birkaç hafta duraklamıştır. Ondan yüzyıl sonra Maurya hanedanından imparatorlar Taksila'ya egemen olurlar; orada en büyük *stupa*'yı inşa eden Asoka, Budizmin yerleşmesini sağlar. Onun 231 yılında ölmesiyle Maurya İmparatorluğu yıkılır ve Asoka'nın yerini Baktriya'nın Yunan kralları alır. M.Ö. 80 yılına doğru İskitler buraya yerleşir, sonra da yerlerini Partyalılara bırakırlar. Partya imparatorluğu M.S. 30 yılına doğru Taksila'dan Doura-Europos'a[5] kadar uzanmaktadır. İşte Apollonius'un ziyareti bu döneme raslar. Ama iki yüzyıldan beri Kuşanlar göçlerini sürdürmektedir. İsa'dan önce 170 yılında Çin'in kuzey-batısından yola çıkmışlar, Baktriya'ya, Oxus'a[6], Kâbil'e ve sonunda 60 yılına doğru bir süre işgal ettikleri Kuzey Hindistan'ın Partyalılara komşu bölgesine ulaşmışlardır. III. yüzyıldan başlayarak çö-

küntüye uğrayan Kuşanlar, ikiyüz yıl sonra Hunların etkisiyle tarih sahnesinden çıkarlar. Çinli gezgin Hsüan Tsang VII. yüzyılda Taksila'yı ziyaret ettiğinde geçmiş bir ihtişamın kalıntılarından başka birşey bulamaz.

Sirkap'ın toprak seviyesindeki kalıntıları onun dört köşeli plânını ve dümdüz çizilmiş sokaklarını gözler önüne serer. Bunun merkezinde bulunan bir anıt Taksila'nın anlamını tam olarak yansıtmaktadır. Bu "iki başlı kartal" sunağı denilen anıttır; kaidesinde üç kabartma kapı görülür: biri Yunan-Roma tarzında alınlıklı, diğeri Bengal tarzında çan biçimidir, üçüncüsüyse Bharhut kapılarında görülen eski Budist tarzına uygundur. Ama Taksila'yı sadece, birkaç yüzyıl süresince Eski Dünya'nın en büyük üç ruhani geleneğinin, Helenizm, Hinduizm ve Budizm'in yan yana yaşadığı bir yer saymak, onun gerçek değerini anlamamak olur. Çünkü Zaratustra'nın İran'ı da oradadır. Partlar ve İskitler eliyle, o bozkır uygarlığı burada Yunan esintileriyle biraraya gelince, bir kuyumcunun elinden çıkmış en güzel mücevherleri yaratmıştır. Bu anılar henüz silinmeden İslâm, bir daha terketmemek üzere ülkeyi işgal etmiştir. Eski Dünya uygarlığını etkileyen, Hıristiyanlık dışında bütün akımlar burada biraraya gelmiştir. Uzak kaynakların suları birbirine karışmıştır. Ben, bu kalıntılar üzerinde düşüncelere dalan Avrupalı ziyaretçi, eksik geleneği temsil ediyorum. Geçmişiyle ilişkisini yeniden kuran Eski Dünya'nın bir insanı, kendi küçültülmüş evrenini gösteren bu yerden başka nerede daha iyi düşünebilir geleceğini?

Bir akşam, toprak yığıntılarıyla çevrili Bhir Mound kalıntıları arasında dolanıyordum. Sadece temelleri kalmış bu mütevazi köy, üzerinde yürüdüğüm geometrik sokakların düzeyini aşmıyor. Sanki plânını çok uzaktan ya da çok yüksekten seyrediyormuşum gibi; ve bitki olmayışı nedeniyle daha da güçlenen bu yanılsama tarihin derinliğine bir başka derinlik daha ekliyor. Bu evlerde belki, İskender'in peşinden giden, Gandhara sanatını yaratan ve eski Budistlere, tanrılarını gösteren heykeller yapma cüretini esinlendiren Yunan heykeltraşlar yaşamıştır. Ayaklarımın dibinde parlak bir yansıma beni durdurdu: kısa süre önce yağan yağmurların ortaya çıkardığı bir gümüş sikkeydi bu; üzerinde Yunanca bir yazı : MENANDR BASILEUS SÓTEROS. Akdeniz dünyasıyla Hindistan arasındaki birleşme girişimi sürekli başarılı olabilseydi, bugün Batı ne durumda olurdu? Hıristiyanlık, İslâm varolabilir miydi? Beni özellikle İslâmiyet'in varlığı düşündürüyordu; bunun nedeni son ayları Müslüman çevrelerde geçirmiş olmam değildi. Burada Yunan-Budist sanatının büyük anıtlarının karşısında bulunmama rağmen,

aklım hâlâ son haftalarda Delhi'de, Agra'da, Lâhor'da gördüğüm Moğol saraylarındaydı. Doğu edebiyatı ve tarihini yeterince bilmediğimden, onun eserleri (dillerini bilmeden ulaştığım o ilkel topluluklarda da olduğu gibi) beni etkiliyor ve düşüncelerimi yönlendirebileceğim tek noktayı oluşturuyordu.

Kalküta'dan, orada kaynayan sefaletten ve dönenceler bölgesindeki küf bolluğunu sadece insanlar evrenine taşımış gibi gelen iğrenç dış mahallelerinden sonra, Delhi'de tarihin sükûnetini bulacağımı sanıyordum. Daha, henüz oraya varmadan, Carcassone ya da Semur'de olabileceği gibi, kendimi, kenti çevreleyen duvarlara yaslanmış, ay ışığında düşlere dalacağım eski bir otele yerleşmiş görüyordum. Bana yeni ve eski kent arasında bir seçim yapmam söylendiğinde duraksamamış, ikincisinde bulunan bir oteli rasgele seçmiştim. Ondan sonra bir taksiyle, ender bitkilerin yer yer yıkıntıların arasından sıyrılıp gün ışığına çıktığı eski bir savaş alanı mı, yoksa terkedilmiş bir inşaat alanı mı olduğunu anlayamadığım sevimsiz yerlerden geçen otuz kilometrelik bir yolculuğa çıkınca ne kadar şaşırmıştım. Sözde eski kente ulaştığımızda yanıldığımı iyice anladım: diğerleri gibi bu da İngilizlere ait bir askerî konak yeriydi. Sonraki günlerde, geçmişi burada, Avrupa kentlerinde olduğu gibi küçük bir alanda toplu olarak bulamayacağımı; Delhi'nin, anıtların halı üzerine atılan zarlar gibi dağıldığı, bütün rüzgârlara açık bir bozkıra benzediğini görecektim. Her hükümdar kendi kentini kurmak istemiş, öncekileri terketmiş ve malzemelerini almak için yıkmıştı. Tek bir Delhi değil, yer yer höyüklerin, anıtların, türbelerin farkedildiği ovaya yayılmış, herbiri diğerinden kilometrelerce uzakta belki oniki-onüç Delhi vardı. İslâmiyet daha şimdiden tarih karşısındaki, hem bizim tarihe yaklaşımımızla hem de kendi içinde çelişkili tavrıyla beni şaşkınlığa düşürüyordu. Onda, bir geleneğin temellerini atma çabası, önceki bütün gelenekleri yıkma ateşiyle birlikte bulunuyordu. Her hükümdar süreyi yokederek ölmezliği yaratmak istemişti.

İşte böylece, uyumlu bir turist davranışıyla, herbiri çölün ortasına kurulmuş gibi duran anıtları görmek için muazzam mesafeler aşıyordum.

Kızıl Kale, kaleden çok bir saraydır. Rönesans kalıntılarıyla (örneğin *pietra dura* mozaikler), burada Moğol etkilerinden kaynaklandığı anlaşılan, oluşumunun başlangıcında bir tür XV. Louis tarzını biraraya getirir. Malzemelerinin zenginliğine, süslemelerin inceliğine rağmen hayranlık duymaktan uzaktım. Bir saray görünümü vermeyen bu yapıda hiçbir mimarlık izi yoktu. Burası daha

çok, özenilmiş bir konak yeri niteliğindeki bir bahçe içine "sert malzemeyle" kurulmuş çadırlar bütünüydü. Bütün buluşlar dokuma sanatlarından türemişe benziyordu: bir perdenin kıvrımlarını anımsatan mermer tavanlıklar; *jali*: gerçek anlamda (eğretileme değil) "taştan oyulmuş danteller". Hükümdar tahtının mermer tavanlığı, kumaşla örtülen sökülebilir bir ahşap tavanlığın kopyası; ahşap tavanlık ne kadar az uyarsa kabul salonuna, bu da o kadar az uyumlu. Arkaik olmakla birlikte Humayun'un türbesi bile ziyaretçide, temel bir unsurun eksikliğinden kaynaklanan bir tedirginlik yaratıyor. Çok güzel bir kütle, her ayrıntı çok incelikli ama bütün ile parçalar arasında örgensel bir bağlantı kurmak mümkün değil.

XVII. yüzyılda inşa edilen Büyük Cami -Cuma Mescidi- hem renk hem de yapı bakımından batılı ziyaretçiyi daha çok doyuruyor. Bir bütün olarak düşünüldüğünü ve öyle olması istendiğini kabul edebiliyorsunuz. Orada dörtyüz frank karşılığında bana Kuran'ın en eski nüshalarını, gül yapraklarıyla dolu camlı bir kutunun dibine balmumu parçasıyla tutturulmuş Sakal-ı Şerifi ve Peygamberin paşmaklarını gösterdiler. Ben bakarken yoksul bir mümin de yaklaşıp görmek istedi; ama görevli yüzünü buruşturarak onu uzaklaştırdı. Dörtyüz frank ödemediği için mi? Yoksa bu kutsal emanetler bir mümin için büyülü güçlerle fazla mı yüklüydü?

Bu uygarlığa kendinizi kaptırmak için Agra'ya gitmelisiniz. Çünkü Tac Mahal ve onun biraz ucuz, renkli kartpostal güzelliği için herşeyi düşünebilirsiniz. Balaylarını, sağdaki pembe kumtaşından tapınakta geçirme ayrıcalığını kazanmış yeni evli Britanyalıların orada törensel bir sessizlik içinde dolanmalarıyla, bir de yıldızlar altında ışıltılar saçan ve beyaz gölgesi Camna nehrine yansıyan Tac Mahal'i ölünceye kadar unutamayacak yaşlı, bekâr ama gene de Anglo-Sakson kızlarla alay edebilirsiniz. Bu 1900 yıllarının Hindistan'ıdır; fakat üzerinde düşününce tarihsel raslantılar ya da fetihlerden çok başka yakınlıklar görürsünüz. Şüphesiz Hindistan 1900 yılı dolaylarında Avrupalılaşmış ve bunun işaretlerini sözcük hazinesinde ve Viktorya dönemi göreneklerinde muhafaza etmiştir: örneğin şekere *lozenge*, delikli iskemleye *commode* deyişleri. Öte yandan bunun aksine, burada, 1900 yıllarının aynı zamanda Batının "Hindistan dönemi" olduğu da anlaşılır: örneğin varsılların gösterişli yaşamları, sefalet karşısında kayıtsızlık, yumuşak ve aşırı süslü biçimlere yöneliş, duyusal zevklere düşkünlük, çiçek ve koku sevgisi, hattâ ince bıyıklar, bukleler ve kurdeleler, tüyler.

Kalküta'da, acemi İtalyanlar tarafından yapılmış, gümüş yaldız boyalı, döküm ya da mermer heykellerle dolu bir parkın orta-

sında, bir milyarderin XIX. yüzyılda inşa ettirdiği ünlü Cayna [*Jaïn*] tapınağını gezmiştim. Tütsü kokuları içindeki, her tarafı aynalardan bir mozaikle kaplı su mermerinden bu yapı bana, büyükbabalarımızın ilk gençliklerinde akıllarına getirebilecekleri çok tantanalı bir genelevin en uçsal imgesi gibi göründü. Ama böyle düşünmekle Hindistanı, geneleve benzer tapınaklar inşa ettiği için kınadığım sanılmasın. Uygarlık çevremizde, nefse düşkünlüğümüzün sınırlarını çizecek ve özgürlüğümüzü kanıtlayacak başka bir yer bulamadığımız için kendimizi kınıyorum. Çünkü bunlar bir tapınağın işlevidir. Ben Hindularda, başka iklimlerde gelişmiş, başka uygarlıklarla temas kurmuş Hint-Avrupalı kardeşlerimin yansıttığı kendi uzaksıl imgemizi seyre dalmıştım. Onların gizli dürtüleri bizimkilerle o denli bir ki, 1900 yıllarında olduğu gibi kimi dönemlerde bizde de yüzeye çıkıyor.

Oysa, başka etkilerin egemen olduğu Agra'da hiç böyle birşey yok. Ortaçağ İran'ının, Arap bilgeliğinin, birçoğunca klâsik sayılan etkileri sezilir orada. Gene de bahse girerim ki, ruhunda birazcık gençlik saklayabilmiş her ziyaretçi, Tac Mahal'e adımını atarken aynı anda çağları ve mesafeleri de aşıp birden kendini *Binbir Gece Masalları*'nın evreninde bulacak ve şaşıracaktır. Şüphesiz Tac Mahal'in yarattığı etki, İtmadud Daulah'ın, o incinin, o mücevherin, o beyaz, sütlü kahve ve sarı renkli hazinenin yarattığı etki kadar incelikli değildir; ya da mimozaların çok soluk yeşilliğinin toprak renklerine karıştığı, akşam vakti yeşil papağanlarla, Türk mavisi alakargalarla, tavuskuşlarının ağır uçuşlarıyla ve ağaç diplerinde oturmuş maymunların söylevleriyle canlanan kumlu toprakların bir ucunda, çevresinde sadece maymunlar, papağanlar, antiloplar dolaşan, Ekber'in pembe türbesinin yarattığı etki ölçüsünde de incelikli değildir.

Fakat Kızıl Kale sarayı ya da Lâhor'daki Cihangir'in türbesi gibi Tac Mahal de, üstü kumaşla örtülü bir ahşap yapının mermerden taklidi olmanın ötesine geçememektedir. Çadırları taşıyan direkler hâlâ görünür gibidir. Hattâ Lâhor'da bu direkler mozaikle çizilmiştir. Katlar bir bütün meydana getirmez sadece birbirini yineler. Günümüzde Müslümanların plastik sanatları küçük görmesinin kökeninde yatan bu yoksulluğun derin nedeni nerede bulunabilir? Lâhor Üniversitesinde, Güzel Sanatlar Bölümünü yöneten, Müslümanla evli bir İngiliz hanımla tanışmıştım. Sadece kızlar derslerini izleyebiliyordu; heykel yasaktı, müzik gizliydi, resim sadece süsleme sanatı olarak öğretiliyordu. Pakistan'la Hindistan'ın ayrılması nüfusun dinsel dağılım çizgisine göre gerçekleştirildiğin-

den, ağırbaşlılığın ve ilkelere katı biçimde bağlılığın [*puritanisme*] aşırı noktalara varması sonucunu doğurmuştur. Burada, sanat "dağa çıktı" diyorlar. Sözkonusu olan sadece İslâmiyet'e sadık kalmak değil aynı zamanda Hindistan'ı reddetmektir. Putların kırılması Hazret-i İbrahim'e dönüş anlamına geliyor, ama bu kez yepyeni bir siyasi ve milliyetçi nitelik kazanıyor. Sanatın çiğnenmesi Hindistan'tan kopmanın bir başka yolu oluyor.

Çünkü puta tapma, -bu terim, tanrının, onu temsil eden benzerinde bizzat varoluşuna ilişkin inanç anlamında kullanılırsa- Hindistan'da hâlâ canlılığını koruyor. Buna, Kalküta'nın uzak mahallelerinde yükselen, yakın dönemlerde ortaya çıkmış inanç akımlarına ait betonarme tapınaklarda raslanabiliyor; buralarda saçları kazınmış, çıplak ayaklı, sarı bir dokumayla örtünmüş rahipler, tapınağı çevreleyen çok modern bürolarda, önlerinde yazı makineleri, Kaliforniya'da gerçekleştirilen son misyoner gezisinden elde edilen paranın yönetimiyle ilgilenirler. Kali Ghat'ta, yoksul mahallelerde de buna raslanabilir. *Businesslike*[7] rahip-rehberler, "Bu bir XVII. yüzyıl tapınağıdır" diyorlar; oysa duvarlar XIX. yüzyıl çinileriyle kaplı. Bu saatte kutsal mekân kapalı; ama eğer bir sabah uğrayabilirsem, bana işaret ettikleri belirli noktadan baktığımda yarı açık kapıdan, iki sütun arasındaki tanrıçayı görebilirim. Ganj kıyılarının büyük Krishna tapınağında olduğu gibi burada da tapınak, sadece kutsal günlerde ziyaretçi kabul eden bir tanrının malikânesi. Hergünkü tapınma, koridorlarda zaman geçirme ve kutsal hizmetkârlardan, efendinin niyetleri konusunda söylentileri öğrenmekten ibaret. Çevrede, rahiplerin dağıtacağı aşı bekleşen dilencilerle dolu dar sokaklarda dolaşmakla yetiniyorum. Bu aş dağıtımı, çok açgözlü bir ticaretin bahanesi. Tanrıları gösteren renkli resimler ve alçı heykelcikler satılıyor. Şurada burada kutsal varlığın daha somut alâmetleri de var: şu kırmızı üç dişli çatal ve bir banyan ağacının, açıkta birbirine dolanmış köklerinden oluşan gövdesine dayalı dikine duran taşlar Şiva'yı temsil ediyor; kıpkırmızı şu sunak, Laksmi; dallarına sayısız adak asılmış, çakıl ve çaput bağlanmış şu ağaç, kısır kadınları sağıltan Ramakrishna'nın yurtluğudur; ve çiçeklerle süslü şu sunağın altı da aşk tanrısı Krishna'nın yeridir.

Bu incelikten yoksun ama inanılmaz ölçüde canlı sanata karşılık Müslümanların bir tek resmi ressamları var: Chagtai, Rajput minyatürlerinden esinlenen bir İngiliz sulu boya ressamı. Neden İslâm sanatı, zirveden düştüğü anda bütünüyle yokolup gidiyor? Neden hiçbir ara kademe olmaksızın saraydan pazara düşüyor? Bu acaba, resmin reddedilişinin bir sonucu mu? Gerçekle her türlü te-

mastan yoksun sanatçı, artık gençleşemeyecek ve doğuramayacak kadar sömürülmüş bir kalıbı sürdürmektedir. Bu kalıp ya altın pahasına sürer ya da yıkılır gider. Lâhor'da beni gezdiren uzman, kalenin duvarlarındaki Sih freskolarını sadece küçümsüyor: *Too showy, no colour scheme, too crowded.*[8] Şüphesiz bu freskolar, bir Şiş Mahal'in [Shish Mahal] yıldızlı bir gökyüzü gibi parıldayan masalsı ayna tavanının ulaştığı düzeyden uzak; ama, cağdaş Hindistan İslâm dünyasıyla karşılaştırıldığında çoğu zaman olduğu gibi, basit, özentili, halktan yana ve sevimli.

Kaleler bir yana bırakılırsa Müslümanlar Hindistan'da sadece tapınaklar ve türbeler inşa etmişler. Ancak kaleler içinde yaşanılan, oysa türbeler ve tapınaklar kimsenin yaşamadığı saraylardır. Burada da gene İslâm'ın yalnızlığı kavramakta karşılaştığı güçlük farkedilmektedir. Onun için yaşam, öncelikle topluluk yaşamıdır ve ölüm herzaman kimsenin olmadığı bir toplulukta yaşanır.

Türbelerin ihtişamı ve büyük boyutları ile içlerindeki mezar taşlarının küçüklüğü arasında çarpıcı bir zıtlık görülür. Ölünün kendini darda hissedeceği mezarlardır bunlar. Öyleyse mezarları çevreleyen ve sadece ziyaretçilerin yararlandığı bu mekânlar, bu geçitler neye yarar? Avrupa'da mezarlar, orada yatanın boyuna göredir; anıtmezar ender görülür ve mezarı ihtişamlı ve yatan için de rahat kılan sanat ve buluşlar doğrudan mezara uygulanır.

İslâm'da türbe iki bölümlüdür: ölünün yararlanamadığı muhteşem bir anıt ile içinde ölünün sanki hapsedildiği (ayrıca kendisi de görünür bir sanduka ve gizli bir mezar olarak ikiye bölünen) basit bir kabir. Öte dünyada istirahat sorunu böylece çifte çelişkili bir çözüme ulaşmaktadır. Bir yanda ölçüsüz ama işe yaramayan bir rahatlık, öte yanda gerçek bir rahatsızlık; bunlardan birincisi ikincisini karşılıyor. Kıymetli taşlardan saraylar, gülsuyu çeşmeleri, altın yapraklarla örtülü yemekler, dövülmüş inciyle karıştırılmış tütün gibi en nadir incelikleri, âdetlerin kabalığını ve ahlâk ve din düşüncesini çevreleyen softalığı örter biçimde biraraya getiren Müslüman uygarlığının işareti yok mu burada?

Estetik düzlemde İslâm'ın ilkelere katı biçimde bağlılığı, bedensel zevklere düşkünlüğü yoketmekten vazgeçip onu, kokular, oyalar, işlemeler ve bahçeler gibi kimi ikincil biçimlerine indirgemiştir. Manevi düzlemde de aynı muğlâk yaklaşımla karşılaşılır; bunaltıcı niteliği açıkça belli, karşı durulamayan dini yayma gayretine rağmen bir hoşgörü tavrı takınılmaktadır. Aslında Müslüman olmayanlarla biraraya gelmek onları bunaltmaktadır. Tarikat türü yaşamları, ondan daha özgür, daha esnek yaşam biçimlerinin teh-

didi altında sürmekte ve bunların sadece yanyana bulunuşları bile kendi yaşam tarzlarının bozulması rizikosunu doğurmaktadır.

Gerçek anlamda hoşgörüden sözetmek yerine, varolduğu ölçüde bu hoşgörü, sürekli bir kendi kendini sınamadır demek daha doğru olur. Peygamber, hoşgörü öğütlemekle onları, sürekli bir bunalım içine sokmuştur. Bu bunalım, vahyin evrenselliği ile dini inançların çokluğunun kabulü arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Burada Pavlov'un anladığı anlamda "aykırı" bir durum ortaya çıkar. Bir yandan bir bunalım yaratır bir yandan da, İslâmiyet sayesinde böyle bir çelişkiyi aşabilme inancından ötürü kendi halinden hoşnut olmaya götürür. Ama bu hoşnutluk boşunadır. Birgün bir Hintli filozofun bana söylediği gibi Müslümanlar, özgürlük, eşitlik, hoşgörü gibi ilkelerin evrenselliğini savunmakla övünürler ama aynı zamanda bir tek kendilerinin bu ilkeleri uyguladıklarını iddia ederek, kendilerine beslenmesini istedikleri güveni yokederler.

Karaşi'de birgün, din adamı ya da üniversite hocası olan Müslüman din bilginleriyle beraberdim. Kendi sistemlerinin üstünlüğünü överlerken, tek bir kanıtın, *çok basit oluşunun*, ısrarla ileri sürülmesi beni şaşırttı. İslâm miras hukuku Hint hukukundan üstündür çünkü daha basittir. Faizle borç vermek yasağını bertaraf etmek mi istiyorsunuz? Parayı yatıranla bankacı arasında bir ortaklık sözleşmesi imzalarsınız böylece parayı yatıran diğerinin işlerine ortak olur ve faiz ortadan kalkar. Tarım reformuna gelince toprak verasetinde İslâm hukuku, ekilebilir toprakların yeterince bölünmesine varıncaya kadar uygulanır; sonra da toprakların fazla parçalanmasını engellemek için -bu bir farz olmadığına göre- uygulamaktan vazgeçilir: *There are so many ways and means...*[9]

İslâmiyet sanki, inananların zihninde aşılmaz çelişkiler yaratmak, sonra da çok basit (ama fazlasıyla basit) çözümler önererek onları kurtarmak için yaratılmış bir yönteme benzemektedir. İnananlar bir elle uçurumun kenarına itilmekte bir elle de düşmekten kurtarılmaktadır. Uzakta olduğunuz sırada karınızın ya da kızlarınızın erdeminden şüphe mi ediyorsunuz? Çok basit, çarşafa sokun ve kapatın onları. İşte çağdaş *burkah* bu şekilde ortaya çıkmıştır: karmaşık kesimi, görüşü sağlamak için şeritlerden yapılmış penceresi, çıtçıtları ve bağcıklarıyla, hem insan vücudunun biçimini tam olarak alacak hem de onu mümkün olduğunca gözden saklayacak ölçüde ağır kumaşıyla bir ortopedik âlete benzer. Ama böylelikle endişe sınırı sadece yer değiştirmiş olur. Çünkü şimdi birinin karınıza değmesi onurunuzla oynanması anlamına gelecek ve siz daha

fazla ıstırap çekeceksiniz. Genç müslüman erkeklerle içten bir konuşma iki şey öğretir insana. İlkin, evlilik öncesi bekâret ve evlilik sırasında sadakat sorunu onları çok endişelendirmektedir. İkincisi de *purdah* yani kadınların erkeklerden ayrılması, kaçgöç bir anlamda aşk serüvenlerine engel olurken, bir başka düzlemde, kadınlara gizli yollarını sadece kendilerinin bildiği ayrı bir dünya vermekle kolaylaştırmaktadır. Gençliklerinde harem soyguncuğu yapanlar, bir defa evlendikten sonra harem bekçisi olmaktadır.

Hindistan'da Hindular ve Müslümanlar parmaklarıyla yemek yerler. Hindular, lokmayı bir *chapati* parçasıyla tutarak zerafetle ağızlarına götürür. *Chapati*, üçte biri korla doldurulmuş ve toprağa gömülü bir küpün dış çeperine yapıştırılarak çabucak pişirilen o büyük hamurlara verilen addır. Müslümanlarda elle yemek bir sistem haline gelmiştir; kimse eti kemiğinden tutarak kemirmez. Kullanılabilir tek elle (sol el mahrem temizlikte kullanıldığından murdar sayılır) yemek alınır toparlanır, et parçaları koparılır. Susandığında da bardak yağlı elle kavranır. Aslında başkalarından daha iyi ya da daha kötü olmayan, ama Batılılara görgüsüzlük gibi gelen bu yemek yeme biçimini gözlerken bu göreneğin, ne ölçüde arkaik bir kalıntı değil de, Peygamberin gerçekleştirmek istediği bir biçimlendirmenin sonucu olduğu sorusu akla gelir:"Bıçakla yiyen diğer kavimler gibi yapmayınız." Bu emir, herhalde bilinçaltına yerleşmiş, tek bir endişeden kaynaklanmaktadır: sistematik olarak çocuksulaştırma, yemeklerden sonraki temizlik törelerinden kaynaklanan içiçelik [*promiscuité*] nedeniyle, aynı cinsten insanlar topluluğu içinde yaşamaya zorlama endişesi. Yemekten sonra herkes, korkunç derecede diğerlerini yoksayan [*autiste*] bir umursamazlıkla, ellerini birlikte yıkayıp, ağızlarını çalkalar, geğirip aynı kaba tükürür, böylece, teşhircilikle birleşen bir murdarlık korkusunu paylaşırlar. Ayrıca diğerleriyle aynı olma isteği, grup olarak farklılaşma ihtiyacıyla birlikte gider. *Purdah* kurumu buna örnektir: "Karılarınız örtünsün, böylece diğerlerinden ayrılırlar!"

İslâm'da kardeşlik kültürel ve dini bir temele dayanır. Ekonomik ya da toplumsal bir yanı yoktur. Aynı Tanrıya inandığımıza göre iyi Müslüman, nargilesini sokaktaki çöpçüyle paylaşan kişidir. Dilenci, özellikle şu anlamda, benim kardeşimdir gerçekten: bizi birbirimizden ayıran eşitsizliği ikimiz de kardeşçe kabul etmekte birleşiyoruz. Bundan, sosyolojik açıdan son derece ilginç şu iki tür ortaya çıkar: Alman kültürüne yakınlık duyan Müslüman ile İslâmlaşmış Alman. Eğer bir muhafız alayının dini temele dayanması gerekseydi İslâmiyet onun için en uygunu olurdu: kurallara

kesin biçimde uyma (herbiri 50 kez dizçökmeyi gerektiren günde beş vakit namaz); ayrıntılı teftiş ve temizlik özeni (kuttörensel abdest); hem manevi yaşamda hem de örgensel işlevlerin gerçekleştirilmesi sırasında erkekler arasında içiçe oluş; ve kadınların bulunmayışı.

Bunalım içindeki bu insanlar aynı zamanda eylem adamıdırlar; bağdaşmaz duygular arasında bocalar, aşağılık duygularını, herzaman Arap ruhunda varolduğu düşünülen geleneksel yüceltme biçimleriyle, kıskançlık, gurur ve kahramanlıkla telâfi ederler. Ama Pakistan'ın kuruluşuna yolaçan bu kendi aralarında olma isteği, süreğen bir köklerinden kopmuşlukla (Urduca, "ordugâh" dili adını hakeden bir dildir) birleşen bu bağnazca dışa kapalılık ve yerellik sadece dini inanç birliği ve tarihsel gelenekle açıklanamaz. Bu güncel bir toplumsal olgudur ve öylece yorumlanmalıdır. Pakistan'ın kuruluşu binlerce insanı geriye dönüşü olmayan bir seçime zorlayan, Müslümanlar arasında kalmak istedikleri ve sadece Müslümanlar arasında huzur buldukları için topraklarını, çoğu zaman servetlerini, kimi zaman akrabalarını, mesleklerini, geleceğe yönelik tasarılarını, atalarının topraklarını ve onların mezarlarını terketmeye iten, bir ortak bilinç dramıdır.

Bir vahyin ortaya koyduğu kanıtlardan çok, dış dünya ile ilişki kurmakta karşılaşılan güçsüzlüğe dayalı bir büyük din. Budizmin evrensel gönlüyüceliği, Hıristiyanlığın diyalog arayışına karşılık Müslüman hoşgörüsüzlüğü, ona kapılanların farkına varmadıkları bilinçaltı bir nitelik taşımaktadır. Çünkü, başkalarını zor kullanarak kendi doğrularını paylaşmaya yöneltmeseler bile, başkalarının başkaları olarak varlığına katlanmayı bilmemektedirler. Onlar için kendilerini şüpheden ve başkalarınca küçük düşürülmekten korumanın tek yolu, değişik bir inanç ve değişik bir davranışın belirtisi gibi görülen başkasının "hiçleştirilmesidir". İslâmi kardeşlik, inanmayanlara karşı itiraf edilemez bir dışlamanın evrişiğidir. İtiraf edilemez çünkü onların dışlandığını kabul etmek, onların varlığını kabul etmekle aynı anlama gelir.

XL
Kyong Ziyareti

İslâmiyet'le karşılaştığımda duyduğum bu tedirginliğin nedenlerini çok iyi anlıyorum: ben onda, içinden çıktığım dünyayı buldum; İslâm, Doğunun Batısıdır. Daha açık olmak gerekirse, bugün Fransız düşünce yaşamını tehdit altında bulunduran tehlikenin büyüklüğünü anlayabilmem için İslâm'ı tanımam gerekti. İslâm'ın bana kendi imgemizi yansıtmasını, beni Fransa'nın ne ölçüde Müslümanlaşmakta olduğunu görmeye zorlamasını kolayca affedemiyorum. Bizde olduğu gibi Müslümanlarda da aynı kitabi tavrı, aynı ütopyacı yaklaşımı ve bir sorundan kurtulmak için onu kâğıt üzerinde çözmenin yeteceği yolundaki dirençli inancı gözlüyorum. Biz de kendi kendimize, biçimci ve hukuksal bir usçuluğun arkasına sığınarak, bütün güçlüklerin, aldatıcı bir mantığa dayanarak aşıldığı, benzer bir dünya ve toplum imgesi yaratıyoruz. Ve dünyanın artık sözünü ettiğimiz nesnelerden oluşmadığını farketmiyoruz. İslâmiyet nasıl, yediyüz yıl önce varolan ve o dönemdeki sorunlarını çözmek için etkin yollar bulduğu, bir toplum biçimine bağlılığını katı biçimde sürdürüyorsa, biz de öyle, yüz elli yıl önce kapanmış ve tarihin akışına uyum sağlayabildiğimiz bir dönemin kurduğu çerçeveler dışında düşünemiyoruz. Kaldı ki o dönem de pek kısa sürmüştür; çünkü Napolyon, Batının bu Muhammed'i, onun başardığını başaramamıştır. İslâm dünyası gibi İhtilâl döneminin Fransa'sı da, sonradan pişman olan devrimcilere özgü kadere boyun eğmiştir: hiç olmazsa bir dönem dönüştürmeye çalıştıkları koşulların özlemini çeken tutucular haline gelmek.

Henüz bize bağımlı halklar ve kültürler karşısında biz de, İslâm'ın koruması altında bulunanlarla dünyanın geri kalan kısmı karşısında yaşadığı aynı çelişkinin tutsağıyız. Bizim kendi gelişimi-

mizde yararını gördüğümüz ilkelere, başkaları tarafından bu ilkeleri kendileri için kullanmaktan vazgeçmelerine yolaçacak ölçüde hayranlık duyulmayışını anlayamıyoruz. Bunları ilk düşünen biz olduğumuz için, bize bu ölçüde şükran borcu içinde olmaları gerekir sanıyoruz. İşte böylece Orta Doğu'da hoşgörünün yaratıcısı olan İslâm, Müslüman olmayanların kendi inançlarını terkedip, diğer inanç sistemlerine saygılı olmakla ezici bir üstünlük sağlayan Müslümanlığı kabul etmeyişlerini hoşgörememektedir. Bizim durumumuzda aykırılık şu: bizim karşımızdakilerin çoğu Müslümandır ve hem bizde hem de onlarda varolan yabancı unsurları öğütme eğilimlerimiz o kadar benzerlikler gösterir ki, karşı karşıya gelir zıtlaşırız. Uluslararası düzlemde demek istiyorum. Çünkü bu anlaşmazlıklar çarpışan iki burjuvazinin olayıdır. Siyasi baskının ve iktisadi sömürünün özürü, bunların kurbanı olanlarda aranamaz. Gene de eğer kırk beş milyon nüfuslu Fransa, yirmi beş milyon Müslümana, büyük çoğunluğu okumaz yazmaz da olsa[10] eşit haklar vererek kapılarını geniş geniş açsaydı, Amerika'yı Anglo-Sakson dünyasının bir küçük ili olarak kalmaktan kurtaran girişimden daha ileri birşey yapmış olmazdı. Yüzyıl önce New England yurttaşları Avrupa'nın en geri kalmış yörelerinden ve en yoksul toplumsal katmanlarından göçmenleri kabul etmek ve bu dalgalar altında kalmayı göze almakla büyük bir rizikoya girmiş ve kazançlı çıkmıştır. O zaman ortaya konulan, bugün bizim göze almaya cesaret edemediğimiz riziko kadar önemlidir.

Acaba bunu hiç göze alabilecek miyiz? Geriye doğru giden iki akım biraraya gelince yönleri değişir mi? Kendimizi kurtarabilecek miyiz? Yoksa, kendi yaptığımız yanlışı, ona bakışımlı yanlışla güçlendirip, Eski Dünya'nın mirasını şu on-onbeş yüzyıllık manevi yoksullaşmayla sınırlamaya razı olarak felâketimizi kesinleştirecek miyiz? Eski Dünya'nın batı yarımı bu yoksullaşmanın hem sahnesi hem de nedeni olmuştur. Burada, Taksila'da, Yunan etkisi altında heykellerle donatılmış Budist manastırlarında, bizim Eski Dünya'mızın yakaladığı, kaçıp giden, bölünmeden kalma talihini kavrıyorum; bölünme henüz gerçekleşmemiştir. Bir başka gelecek mümkündür. İslâm'ın Batı ile Doğu arasına bir duvar çekerek engellediği gelecektir bu. O olmasaydı Batı ile Doğu belki de köksaldıkları ortak topraklarla bağlarını kaybetmezlerdi.

Şüphe yok ki hem İslâm hem de Budizm herbiri kendine göre bu Doğu temeline karşı gelmiştir; bunun yanısıra birbirleriyle de zıtlaşmışlardır. Fakat ilişkilerini anlamak için, İslâm ile Budizm'i temasa geldikleri andaki tarihsel görünümleri içinde ele alıp kıyas-

lamak doğru olmaz. Çünkü o anda birinin beş yüzyıllık diğerininse nerdeyse yirmi yüzyıllık bir geçmişi vardır. Bu zaman farkına rağmen ikisini de en çiçekli, en üstün dönemlerinde ele almak gerekir. Budizm'de bu çiçeklerin kokusu bugünkü mütevazi yapıtlarda olduğu gibi ilk anıtlarda da taptaze duyulur.

Birmanya sınırındaki köylü tapınaklarıyla M.Ö. II. yüzyıldan kalmış ve parçaları Kalküta ya da Delhi'de bulunabilen Bharbut yazılı taşlarını belleğimde birbirlerinden ayıramıyorum. Henüz Yunan etkisinin ortaya çıkmadığı bir dönemde ve bölgede yaratılan bu yazıtlar, bende hayranlık yaratan ilk unsurlar oldu. Bu taşlar Avrupalı izleyiciye mekânların ve çağların dışındaymış gibi görünüyor. Sanki yontucular zamanı yokeden bir gerece sahip olmakla, yapıtlarında sanat tarihinin üç bin yılını yoğunlaştırmış ve -Mısır uygarlığı ile Rönesans arasında tam ortada yeralarak- bilemeyecekleri bir geçmiş dönemde başlayıp henüz açılmamış bir başka dönemin sonunda bitecek bir evrimi, bir an içinde yakalamış gibiydiler. *Ebedi bir sanat varsa eğer, işte o budur: beş binyıllık mıdır?* Yoksa dün mü çıktı ortaya? Kimse bilemez. Hem Piramitlere benzer, hem bizim konutlarımıza; şu pembe, yoğun pütürlü taşın yüzeyine kazınmış insan biçimleri, oradan kopup bizim aramıza karışabilirler. Hiçbir heykel öbeği, iffetlice hayasız kadınları ve anaca şehvetiyle bu heykellerin sağladığından daha derin bir barış ve yakınlık duygusu yaratamaz. Anaca şehvet burada, *ana-sevgililerle* manastıra kapatılmış kızlar arasındaki karşıtlıkta yerini bulmuştur; bu son ikisiyse Budist olmayan Hindistan'ın kapatılmış-sevgilileriyle zıtlaşmaktadır. Bu heykel öbeği dingin ve sanki cinslerarası çatışmanın ötesindeki dişiliği yansıtır. Kazınmış saçlarıyla, yarı tutsak yarı asalak bir tür üçüncü cins içinde rahibelere karışan Budist rahipler de kendi yönlerinden, o cinslerarası çatışmayı çağrıştırırlar.

İslâmiyet gibi Budizm de eğer ilkel tapınmaların aşırılıklarını denetim altına almaya girişmişse, bunu, ana kucağına dönüş vaadinin yarattığı birleştirici güvenin yardımıyle yapmıştır. Böylece erotizmi ilkin şiddetli düşkünlük ve korku konusu olmaktan çıkarmış ve ardından ona yeniden kapısını açmıştır. Buna karşılık İslâmiyet, eril bir yöneliş içinde gelişmiştir. Kadınları kapatarak ana kucağına dönüşü engellemektedir. Erkek, kadın dünyasını kapalı bir dünya haline sokmuştur. Şüphesiz bu yolla aynı zamanda huzuru da kazanacağını ummaktadır; ne var ki bunu dışlamalara dayandırmaktadır: kadınları toplumsal yaşamdan, inanmayanları inananlar topluluğundan dışlamaktadır. Oysa Budizm bu huzuru, bir tür kay-

naşma -kadınlarla, insanlıkla kaynaşma- biçiminde anlamakta ve kutsal varlığın cinsiyetsiz tasarımında bulmaktadır.

Bilge ile Peygamber arasındaki zıtlıktan daha belirginini düşünmek mümkün değildir. Ne biri ne de diğeri tanrıdır; tek ortak yanları da işte budur. Onun dışında her yönden birbirinin karşıtıdırlar; biri tensel zevkten kaçınır, diğeri dört karısıyla güçlüdür; biri erdişidir diğeri sakallı; biri barışçıdır diğeri savaşçı; biri örnektir diğeri kurtarıcı. Ama tabii, ikisi arasında oniki yüzyıl var; ve Batı vicdanının bir başka bahtsızlığı da, daha geç doğan ve bu ikisinin bir bireşimini gerçekleştirebilecek Hıristiyanlığın, "zamanı gelmeden" -çok erken- ortaya çıkmış bulunmasıdır; iki ucun a posteriori bir uzlaşma noktası değil de, birinden diğerine giden yolda bir aşama olmasıdır. Hıristiyanlık, gerek kendi içsel mantığından, gerek coğrafyadan ve gerekse tarihten kaynaklanan nedenlerle artık İslâmiyete doğru gelişmek zorunda olan bir dizinin orta terimidir. Çünkü İslâm, -bu noktada Müslümanlar üstün gelir- dinsel düşüncenin en gelişmiş biçimidir. Ama en iyisi olduğu anlamına gelmez bu; hattâ derim ki, bu nedenle, üçü arasında en endişe verici olanıdır.

İnsanoğlu, ölülerin, kötülüğün, öte dünyanın, büyü korkusunun kıyıcılığından kendini kurtarmak için başlıca üç dinsel çaba göstermiştir. Yaklaşık beşer yüzyıllık aralarla birbiri ardına Budizmi, Hıristiyanlığı ve İslâmiyeti yaratmıştır. Her aşamanın, bir öncekine göre bir ilerleme oluşturmak bir yana, daha çok bir gerilemeye neden olması şaşırtıcıdır. Budizm'de öte dünya yoktur; onda herşey, insanlığın bir daha hiçbir zaman yinelemeyi başaramayacağı kökten bir eleştiriden ibarettir. Bu eleştirinin sonunda bilge, nesnelerin ve varlıkların anlamını reddeder: bu düşünce, evreni yokederken aynı anda din olarak kendini de yoketmektedir. Ardından, yeniden korkuya kapılan Hıristiyanlık öte dünyayı, onun umutlarını, tehditlerini ve kıyamet gününü tekrar ortaya atar. Ondan sonra İslâm'ın yapacağı tek şey bu dünyayı öte dünyaya bağlamaktır: Ölümlü dünya ile ruhlar dünyası biraraya gelir. Toplumsal düzen, doğaüstü düzenin saygınlığını kuşanır ve siyaset tanrıbilime dönüşür. Sonuçta, herşeye rağmen boşinançların can veremediği cinler ve hayaletlerin yerine, fazlasıyle gerçek efendiler konulur. Üstelik bunların, bu dünyanın ezici ağırlığına bir ağırlık daha ekleyen öte dünyayı tekellerine almalarına da gözyumulur.

Bu örnek, etnografın neden herzaman kaynaklara kadar uzanmak ihtiyacı duyduğunu açıklar. İnsanoğlu sadece en başta gerçekten büyük şeyler yaratır. Hangi alanda olursa olsun sadece ilk giri-

şim bütünüyle sağlamdır. Sonrakiler kararsızdır, yaptığından pişmanlık duyar ve arkada bıraktıklarını bir bir toplamaya başlar. New York'tan sonra ziyaret ettiğim Floransa beni ilkin şaşırtmadı; mimarisinde ve plastik sanatlarında XV. yüzyılın Wall Street'ini buldum sadece. Primitif ressamları Rönesans ustalarıyla ve Siena ressamlarını da Floransa'nınkilerle karşılaştırınca bir gerileme izlenimine kapıldım. Öyleyse Floransalı ressamlar, işte tam o yapmamaları gereken şeyden başka ne yapabildiler? Ama gene de hayranlık uyandırmayı sürdürüyorlar. Bir şeyin başlangıcında raslanılan yücelik öylesine kesindir ki, sonradan yapılan yanlışlar bile, yeni olmak koşuluyla, güzellikleriyle bizi etkileri altına alırlar.

Bugün Hindistan'ı, İslâmiyetin üstünden bakarak seyrediyorum; ama bu Muhammed'ten önceki Hindistan, Buda'nın Hindistan'ı. Muhammed bana göre Avrupalıdır ve Avrupalı olduğu için de bizim düşüncelerimizle onlara en yakın öğretilerin arasına giriyor. Doğu ile Batı'nın birbirine uzanmış ellerini, bir dansı kaba hareketleriyle bozan biri gibi, birleşmekten alıkoyuyor. Doğu ile Batı'nın elleri onun yüzünden birbirine kavuşamıyor. Hıristiyan ve Batılı olduklarını ileri süren ve iki dünya arasındaki sınırı kendi doğularına yerleştiren bu Müslümanların peşinden gitseydim ne büyük yanlışa düşecektim. Bu iki dünya birbirine, Müslümanlığa [kendi *anachronisme*'lerine] olduklarından çok daha yakındır. Akılcı gelişim tarihi gelişimin tersinedir: İslâm daha uygar bir dünyayı ikiye bölmüştür. Ona güncel görünen, kapanmış bir döneme aittir. İslâm binyıl geriden gelmektedir. Devrimci bir iş başarabilmiştir, ama bu devrim insanlığın geri kalmış bir parçasında varolanı tohumlarken gizil bulunanı kısırlaştırmıştır; geleceğe yönelik bir tasarının tersi olan bir gelişmeye yolaçmıştır.

Batı şöyle bir geriye dönüp, o acılı dönemlerine baksın: Batı, Haçlı Seferleri'yle İslâm'a karşı çıktığı ve dolayısıyla ona benzediği zaman, İslâm, Hıristiyanlık ile Budizm'in arasına girerek bizi İslâmlaştırmıştır. Oysa -eğer İslâm olmasaydı- Batı Budizm'le yavaş bir geçişimliliğe yönelecek böylece Budizm bizi daha da Hıristiyanlaştıracaktı. Hattâ Hıristiyanlığın ne kadar berisine gidebilirsek o ölçüde Hıristiyanlaşacaktık. Batı doğurgan kalma olanağını işte o zaman yitirmiştir.

Bu ışık altında Moğol sanatındaki belirsizliği daha iyi anlayabiliyorum. Verdiği heyecan hiçbir şekilde mimariden değil, şiirden ve müzikten kaynaklanır. Ama Müslüman sanatının hayal gösterileri türünün [*fantasmagorique*] ötesine geçemeyişi işte bu gördüğümüz nedenlerden ötürü değil mi? Tac Mahal için "mermerden bir

hayal" denmiştir; Baedeker'in bu sözü çok derin bir gerçeği içerir. Moğollar sanatlarını düşlemişlerdir, gerçek anlamda *düşsel* saraylar yaratmışlardır; ama onları inşa etmemiş, düşlerini aktarmışlardır. Böylece bu anıtlar hem şiirli tarzları hem de iskambil kâğıdından ya da kabuklardan yapılmış şatolara özgü, bir tür içi boş görünümleri nedeniyle insanı etkiler. Temelleri üzerine sağlam biçimde oturmuş saraylardan çok, bunlar, kullanılan malzememin nedreti ve sağlamlığı ile varolmaya boş yere çabalayan maketlerdir.

Hindistan'daki tapınaklarda put, kutsal varlığın *kendisidir*; tapınak onun oturduğu yerdir; gerçek anlamda orada bulunuşu, tapınağı değerli ve korkutucu kılar ve sofuca tedbirleri gerekli hale getirir; tanrının kabul günleri dışında tapınak kapılarının kilitlenmesi bunlara örnektir.

Bu açıdan İslâm ve Budizm'in anlayışları farklıdır. İslâm putları dışlar ve onları kırar; camiler boştur sadece müminler topluluğu onlara canlılık verir. Budizm ise imgeleri kutsal varlığın yerine koyar ve bu imgelerin sayısını çoğaltmaktan rahatsızlık duymaz çünkü bunların hiçbiri gerçekten tanrı değildir, sadece onu anımsatır; hattâ sayılarının çokluğu hayal gücünü arttırır. Bir tanrının yaşadığı Hindu tapınağına bakarak bir cami, insanlar olmadığı zaman bomboştur; oysa öteki bir yığın suret barındırır. Her yeri dolduran heykeller, tapım gereçleri ve pagodalar arasında güçlükle dolaşılan Yunan-Buda merkezleri, içinde dizi halinde üretilmiş birbirinin aynı heykelciklerin sıralandığı, Birmanya sınırındaki mütevazi *kyong*'un benzeridir.

1950 yılının eylül ayında, Chittagong bölgesinde bir Mogh köyünde bulunuyordum; günlerce her sabah tapınaktaki rahiplere (*bonz*'lara) yiyecek taşıyan kadınları seyrettim. Öğle uykusu saatlerinde, duaları vurgulayan gong sesleri ve Birman alfabesini mırıldanan çocuk seslerini dinledim. *Kyong*, köyün hemen dışında, Tibetli ressamların tablolarının derinliklere yerleştirmeyi çok sevdikleri türden, ağaçlıklı bir yükseltinin tepesindeydi. Tepenin eteğinde *jedi*, yani pagoda bulunuyordu. Bu yoksul köyün pagodası, Hint kamışından bir çitle çevrili dört köşe bir alanın içinde yeralan daire biçiminde tasarlanmış, basamak basamak yedi eşmerkezli kattan oluşan bir toprak yapıydı. Tepeye tırmanmak için ayakkabılarımızı çıkartmıştık; tabanlarımızın altında, ince, ıslak kilin yumuşaklığını duyuyorduk. Dik yokuşun iki tarafına, bütün gereksinimleri halk tarafından karşılanmasına rağmen, rahiplerin meyve yetiştirmelerine öfkelenen köylülerin bir gün önce söktüğü ananas fideleri atılmıştı. Tepenin zirvesi bir küçük meydanlık görünümündeydi. Üç

kenarında hasırdan ambarlar vardı. Bunlar, uçurtmalar gibi aralarına renkli kağıtlar gerilmiş Hint kamışlarından yapılma ve dinsel alayları süslemeye yarayan kocaman nesnelerle doluydu. Dördüncü kenardaysa, aynı, köydeki kulübeler gibi kazıklar üstüne kurulmuş tapınak bulunuyordu; tapınağın evlerden farkı sadece daha büyük oluşu ve ana yapının üstündeki, saman damlı dört köşe kitleydi. Çamurlar içinde bir tırmanıştan sonra, gerekli temizliği yapmak çok doğaldı ve herhangi bir dini anlamı yoktu. İçeri girdik. Tek ışık, sunağın hemen üstündeki merkezi yuvanın oluşturduğu ve bez bayrakların ya da örgülerin asılı olduğu kuleden geliyordu, cidarları kaplayan samanların arasından da biraz ışık sızmaktaydı. Sunağın üstünde elli kadar pirinç döküm heykel yığılıydı, yanında da bir gong asılıydı; duvarlarda birkaç renkli taşbaskısı dini resim ve bir de geyik boynuzu görülüyordu. Uzunlamasına kesilmiş büyük Hint kamışlarından örülü taban, çıplak ayakların sürtünmesiyle parlamıştı ve ayaklarımız altında bir halıdan daha yumuşaktı. İçerde huzurlu bir samanlık havası vardı ve kuru ot kokuyordu. İçi boşaltılmış bir ekin yığınına benzeyen bu geniş ve basit mekân, kerevet üstüne serilmiş ot şiltelerinin yanında ayakta duran iki rahibin nezaketi, tapım gereçlerinin biraraya getirilişinde ya da yapımında rikkatime dokunan özen, bütün bunlar, bir tapınağın nasıl olması gerektiği yolundaki düşüncemle şimdiye dek hiç olmadık ölçüde yakın düşüyordu. "Benim yaptığımı yapmak zorunda değilsiniz" dedi arkadaşım, sunağın önünde arka arkaya dört kez secdeye kapanırken. Ben de bu görüşe uydum. Ama öze saygımdan ötürü değil de daha çok, ölçülü davranmak istediğimden; benim o dine bağlı olmadığımı biliyordu ve ben de onun kuttörensel hareketlerini salt bir biçim olarak anladığım izlenimini vererek onları değersizleştirmekten sakındım. Oysa o anda, hayatta hiç olmazsa bir defa, hiçbir sıkıntı duymaksızın o hareketleri yapabilirdim. Bu tapınma ile benim aramda hiçbir yanlış anlama olamazdı. Burada yapılan putların önünde eğilmek ya da sözde doğaüstü bir düzene tapmak değildi; burada yalnızca, bir düşünürün ya da ona ilişkin söylenceyi yaratan toplumun, bundan yirmi beş yüzyıl önce izlediği ve benim uygarlığımın da onu doğrulamakla ancak katkıda bulunabileceği, dönüm noktası olmuş bir düşünceye saygı vardı.

Gerçekten daha başka ne öğrendim ben, dinlediğim ustalardan, okuduğum filozoflardan, ziyaret ettiğim toplumlardan ve bir de hattâ Batı'nın gurur duyduğu şu bilimden? Bütün bunlarda, uç uca eklenirse ancak, ağacın dibine oturmuş Bilge'nin düşüncesini yineleyen ders kırıntılarından başka ne buldum? Anlamak için gös-

terdiğimiz her çaba evvelce bağlanmış olduğumuz nesneyi, doğası değişik bir başka nesne yararına yıkmaktadır. Bu yeni nesneyi anlamak için gösterilen çabaysa bir üçüncü nesne yararına bu ikinciyi yıkar. Böylece zamana dayanıklı biricik varolana (*présence*), anlam ile anlam yokluğu arasındaki ayırımın ortadan kalktığı varolana ulaşıncaya kadar sürer gider. Buysa en başta bulunduğumuz noktadır. İnsanların bu gerçeği bulmaları ve onu dile getirmelerinden bugüne iki bin beşyüz yıl geçmiştir. O zamandan bu yana biz -bütün çıkış kapılarını birbiri ardına deneyerek- kaçınmak istediğimiz sonucu doğrulayan ek kanıtlar dışında hiçbir şey elde edemedik.

Şüphesiz, çok acele bir boyun eğmenin de sakıncalarını görmüyor değilim. Bilmemeye (*non-savoir*) dayalı bu büyük din, bizim anlama eksikliğimiz üzerine kurulu değildir. Bu konuda yeteneğimizi kabul eder; gerçeği, varolma ile bilme arasında karşılıklı bir dıştalama biçiminde keşfettiğimiz noktaya kadar bizi yükseltir. Ek bir cesaretle bu din, metafizik sorunu insan davranışı sorunuyla özdeşleştirmiştir -bu konuda Marksizmle birlikte tek örnektir. Bu dinde bölünme sosyolojik düzlemde ortaya çıkmıştır; Küçük ve Büyük Araba[11] arasındaki temel farklılık, bireyin selâmeti, bütün insanlığın selâmetine bağlı mıdır değil midir sorusuna verilen yanıtta bulunur.

Ne var ki Budist ahlâkın tarihte önümüze koyduğu çözümler bizi, dondurucu iki seçenekle karşı karşıya bırakır; yukardaki soruya olumlu yanıt veren biri manastıra kapanır; olumsuz yanıt veren diğeriyse bencil bir erdemlilikle kolayca huzura kavuşur.

Oysa, haksızlık, yoksulluk ve acı vardır; bu seçimde de bir aracı unsur görevi yapar. Tek başımıza değiliz ve diğer insanları görmemek, duymamak ya da insanlığı yalnızca kendi içimizde kabul etmek elimizde değildir. Budizm dıştan gelen çağrılara yanıt vererek de kendi kendiyle tutarlı kalabilir. Hattâ belki Yeryüzünün geniş bir bölgesinde zincirinin eksik baklasını bulmuş olabilir. Çünkü eğer diyalektiğin aydınlanmaya götüren bu son aşaması meşru ise, ondan önceki bir ona benzeyen bütün aşamaları da meşrudur. Anlamın mutlak reddi aşaması, herbiri daha basit bir anlamdan daha kapsayıcı bir anlama ulaştıran bir dizi aşamanın en sonuncusudur. Öncekiler atılmadan, atılması mümkün olmayan son adım, öncekilerin tümünü doğrular. Binların herbiri kendine göre ve kendi düzleminde bir gerçeğe denk düşer. İnsanı, -ona, olayları daha geniş bir biçimde ele almayı kabul ettiği anda yaşam koşullarının görünürdeki anlamının buharlaştığını göstermekle- baştaki zincirlerinden kurtaran Marksist eleştiri ile özgürleşmeyi tamamlayan Budist

eleştiri arasında ne zıtlık ne de çelişki vardır. Her biri, değişik bir düzeyde, diğerinin yaptığını yapar. Uç noktaların birinden diğerine geçiş. Doğudan Batıya giden ve sonra -belki sadece kökenini kanıtlamak için- Batıdan Doğuya geçen, kesintisiz bir düşünce hareketinin iki bin yılda insanlığa sağladığı bilgi birikimiyle güvence altına alınmıştır. İnsanlar arasındaki gerçek ilişkiler incelendiğinde nasıl inançlar ve boşinançlar eriyip gidiyorsa, ahlâk tarih karşısında geriliyor, akışkan biçimler yerlerini yapılara bırakıyor, yaratma ise hiçliğe dönüşüyor. İlk baştaki hareketi kendi ekseni üzerinde katlamak bakışımlılığını anlamak için yeterli oluyor: geride kalan aşamalar onları hazırlayanların değerini yoketmiyor, tersine pekiştiriyor.

İnsan kendi (düşünsel ve tarihsel) çevresi içinde yer değiştirdikçe, daha önceden işgal ettiği ve daha sonra işgal edeceği bütün konumları kendisiyle birlikte taşıyor. İnsan aynı anda her yerde bulunuyor; o, cephe halinde ilerleyen ve her an bir aşamalar toplamını yineleyen bir kalabalık. Çünkü birçok dünyada birden yaşıyoruz, bunların herbiri kendi içinde yeralandan daha gerçek, ama kendisini kuşatandan daha yalandır. Bunlardan bazıları eylem sonucu bilinir, bazılarıysa düşünmekle yaşanılır. Ama birarada varoluşlarından kaynaklanan görünürdeki çelişki, daha yakında bulunanlara bir anlam vermemizi buna karşılık daha uzaktakilere anlam vermekten kaçınmamızı dayatan zorunluluk içinde kaybolur. Oysa ki hakikat anlamın giderek genişlemesiyle bulunur. Ama bu genişleme, infilak ettiği ettiği noktaya kadar geriye doğru götürülmüş bir genişlemedir.

İşte öyleyse, etnograf olarak ben, bütün insanlığa yayılan ve varlık nedenini kendinde bulan bir çelişkiden ötürü bir başıma acı çekmekten kurtuluyorum. Çelişki yalnızca, uç noktaları soyutlarsam varlığını sürdürüyor: eğer eyleme yön veren düşünce, sonunda anlam yokluğunun keşfine götürüyorsa, eylemek neye yarar? Ama bu keşfe hemen ulaşamıyorsunuz: bunu önce düşünmem gerekli ve bir seferde düşünmem de mümkün değil. Aşamalar, ister Boddhi'de olduğu gibi on iki tane olsun, ister daha çok, ister daha az olsun, hep birlikte varlar. Ve sonuncusuna ulaşabilmem için, sürekli olarak, her birinde benden bir şeyler beklenen durumlarda yaşamak zorundayım; kendimi insanlara vermeliyim, kendimi bilgiye vermeliyim. Tarih, siyaset, toplumsal ve ekonomik dünya, fiziksel dünya, hatta gökyüzü, beni eşmerkezli çemberlerle kuşatıyor. Herbirine kendi kişiliğimden bir parça vermeksizin bunların içinden düşünsel olarak kaçıp kurtulamıyorum. Denize fırlatıldı-

ğında, batarken yüzeyde halkalar yaratan bir çakıl taşı gibi, dibe ulaşmak için ilkin denize atlamam gerek.

Yeryüzünün başlangıcında insanlar yoktu, sonunda da olmayacak. Yaşam boyu derlemeye ve anlamaya çalışacağım bu kurumlar, âdetler, gelenekler, bir yaratılışın gelip geçici çiçekleridir. Bu yaratılış karşısında o çiçekler, olsa olsa insanlığa rolünü oynama olanağı verme dışında hiçbir anlam taşımazlar. Bu rol insana bağımsızlık kazandırmıyor, ya da insanın -başarısızlığa mahkum da olsa- evrensel bir düşüşe karşı boş yere çaba gösterdiği anlamına gelmiyor. İnsanın bizzat kendisi, baştaki düzenin çözülmesi için çalışan, güçlü bir biçimde örgütlenmiş maddeyi, gittikçe büyüyen ve bir gün her şeyi yutacak bir hareketsizliğe düşürmeye yarayan, belki diğerlerinden daha da mükemmel bir makine gibi görünüyor. Solumaya ve beslenmeye başlayışından ateşin buluşuna, sonra da atomik ve termo-nokleer araçların icadına kadar insanoğlu -kendi üremesi dışında- milyarlarca bütünü (*structure*) canla başla parçalara ayırıp bir daha bütünleşemez hale getirmekten başka hiçbir şey yapmadı. Biliyorum kentler kurdu, ekti biçti. Ama biraz düşününce bu kentleşme ve tarımın da hareketsizlik üretmeye yönelik örgenlikler olduğu anlaşılır. Üstelik ortaya koydukları örgütlülük düzeyi ne kadar yüksekse, o kadar yüksek oranda ve o kadar hızlı bir ritimle hareketsizlik üretirler. İnsan aklının yarattıklarına gelince bunlar da ancak insana göre anlamlıdır ve insan yokolunca düzensizlikle birleşecektir. Öyle ki, uygarlığın işlevi eğer fizikçilerin antropi adını verdikleri şeyi yani hareketsizliği yaratmak olmasaydı, bütünüyle ele alındığında o, içinde insanlığın sürebilme şansının bulunduğu düşünülebilecek, ileri ölçüde karmaşık bir mekanizma olarak betimlenebilirdi. Söylenen her söz, yayınlanan her satır yazı iki kişi arasında bir iletişim kurmakta ve böylelikle evvelce bir bilgi açığı ile, demek ki daha ileri bir örgütlenmeyle nitelenen bir düzeyi tesviye etmektedir. Bu çözülme sürecinin en önemli görünümlerini incelemeyi hedefleyen bilime antropoloi yerine "antropi bilimi" demek[12] daha doğru olur.

Ama ben varım. Şüphesiz birey olarak değil; çünkü bu anlamda, kafatasımın içindeki karınca yuvasında barınan birkaç milyar sinir hücresinden oluşan bir başka topluluk ile onun robotu olan vücudum arasındaki mücadelenin her an hırpalanan hedefi olma dışında ben neyim? Ne psikoloji, ne metafizik, ne sanat bana sığınak oluyor. Bunlar, bir gün ortaya çıkacak yeni tür bir sosyolojinin, artık kendi içlerinde de inceleyebileceği mitoslardır. Ama bu yeni sosloyoji onlara ötekinden daha sevecenlikle yaklaşmayacak. Ben,

sadece nefret edilecek şey değildir; *biz* ile *hiç* arasında ona yer de yoktur. Ve eğer en sonunda ben, sadece bir görünüşten ibaret olmasına rağmen, bu *biz* için kullanıyorsam tercihimi, bunun nedeni, kendi kendimi yok etmek dışında -ki bu eylem seçme koşullarını ortadan kaldırır- bu görünüş ile *hiç* arasında başka seçeneğim olmamasıdır. Oysa sadece bu seçimi yapmam, ve böylece insan olarak içinde bulunduğum durumu kayıtsız şartsız kabul etmem yeterli. Bu yoldan kendimi anlıksal bir gururdan da kurtarıyorum. Bu gururun boşluğunu yöneldiği nesnenin boşluğuyla ölçüyorum. Ayrıca bu gururun yarattığı talepleri, böyle bir seçim hakkı verilmemiş yığınların özgürleşmesinin nesnel gereklerine yöneltmeyi de kabulleniyorum.

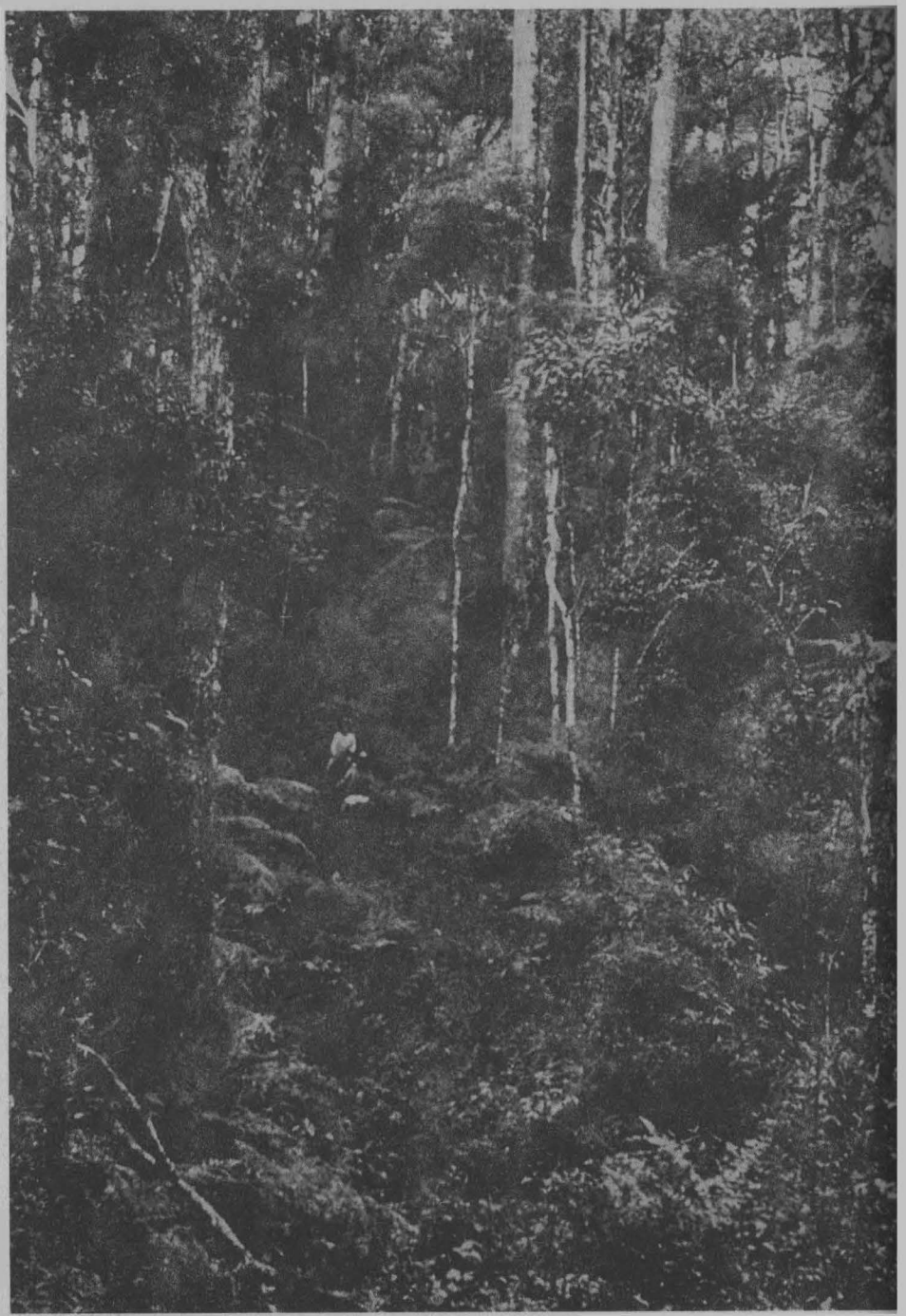
Grup içinde birey ve diğer toplumlar içinde bir toplum nasıl tek başına değilse, insanlık da evrende tek başına değildir. İnsan kültürlerinin renklerinden oluşan gökkuşağı, çılgınlığımızın yarattığı boşlukta solup gidince, biz yaşadığımız ve bir dünya varolduğu sürece, bizi ulaşılmaza bağlayan o sağlam kemer varolmaya ve bizi tutsaklığa götüren yolun ters yönünü işaret etmeye devam edecektir. İnsan bu yolda ilerleyemese bile, onu önünde görmesi, kendisine hakedebildiği tek ayrıcalığı sunacaktır. Gidişi durdurma, insanı, zorunluluk duvarında ortaya çıkan çatlakları birbiri ardına doldurup onarmaya ve böylece yapıtını mükemmelleştirirken aynı anda kendini içine kapattığı hapishaneyi inşaya mecbur eden içtepiyi sınırlamak ayrıcalığıdır bu. İnancı, siyasi rejimi ve uygarlık düzeyi ne olursa olsun bütün toplumlar bu ayrıcalığın peşindedir; keyfini, zevkini, huzurunu ve özgürlüğünü onda arar. Yaşam için vazgeçilmez nitelikteki bu *kurtuluş* olasılığı, -elveda yabanıllar, elveda yolculuklar!- türümüzün, arılar gibi çalışmaktan vazgeçmeyi kabul ettiği kısa süreler içinde, düşüncenin berisinde ve toplumun ötesinde, bütün insan yapıtlarından daha güzel bir minerali seyrederken, bir zambağım kıvrımlarında duyulan ve bütün kitaplarımızdan daha çok bilgi yüklü kokuyu içine çekerken, ya da bir kediyle istenmeden oluşmuş karşılıklı anlayış içinde, kimi zaman, sabır, huzur ve bağışlamayla ağırlaşmış bir gözgöze geliş sırasında, evvelce ne olduğunu ve ne olmaya devam ettiğini kavramasıdır.

Notlar:

1) Fransız Akademisi üyelerine, halk arasında, "Ölümsüzler" denir. (ç.n.)
2) Cinas, aldatmaca [=*mystification*] ve gizemcilik [=*mysticisme*] sözcükleri arasında. (ç.n.)
3) Bougainville'in Yolculuğuna Ek. (ç.n.)
6) Metinde İngilizce: Kuşet 4, oturma yeri 6. (ç.n.)
5) Gaziantep ilinde, Nizip'in kuzeyinde, Fırat nehri kıyısında kimi kalıntıları bulunan, Selevkilere ait bir askeri yerleşim yeri. (ç.n.)
6) Amu Derya. (ç.n.)
7) Metinde İngilizce: İşbilir, etkin. (ç.n.)
8) Metinde İngilizce: Fazla gösterişli, renkler uyumsuz, fazla kalabalık. (ç.n.)
9) Metinde İngilizce: Öyle çok yol ve yöntem var ki! (ç.n.)
10) Birçok başkaları gibi bu da çağı geçmiş bir düşünce; ancak bu kitabın 1954-1955 yıllarında yazıldığı unutulmamalı.
11) Mahayana ve Hinayana. (ç.n.)
12) Fransızca'da bu iki sözcük, *anthropologie* ve *entropologie* eşseslidir. (ç.n.)

RESİMLER

Kaduveo

1• Parana'da bakir orman.

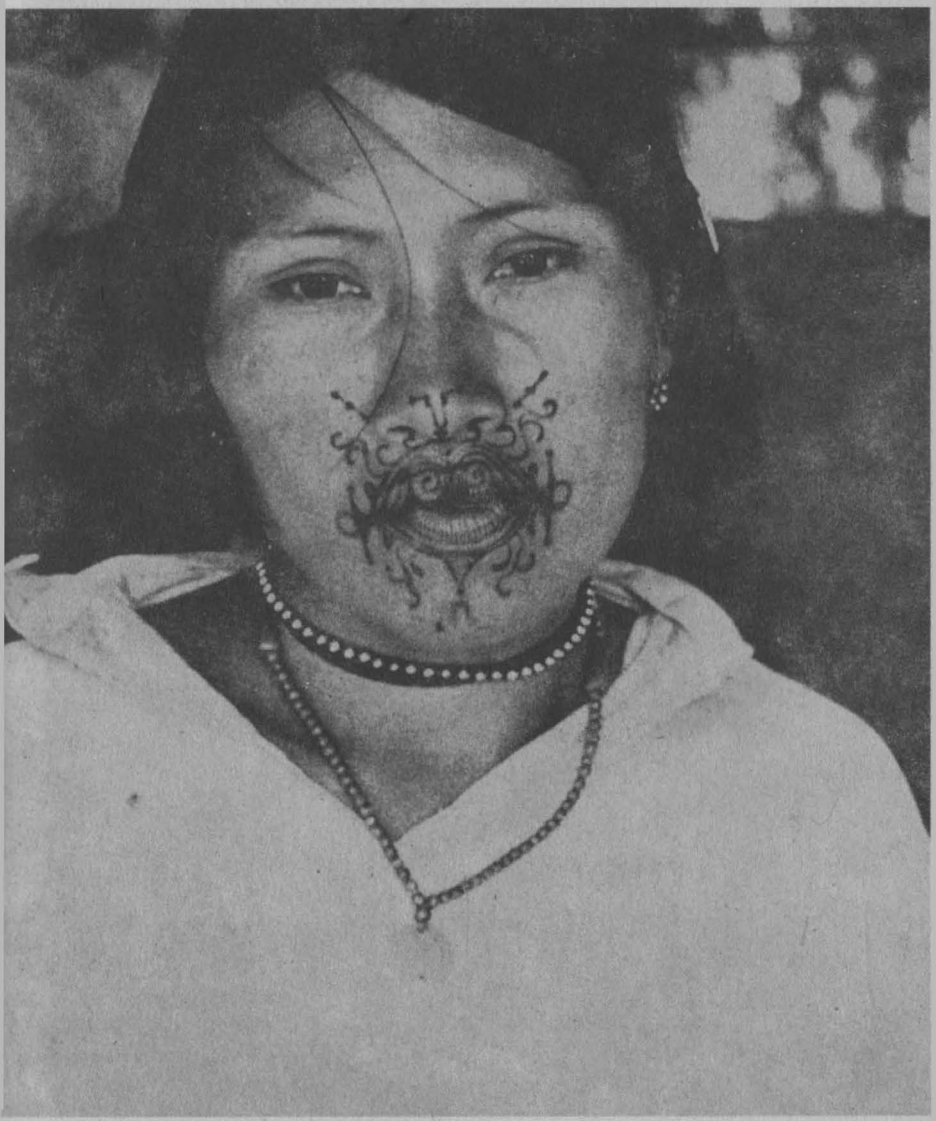
2• *Pantanal.*

3 • *Kaduveo ülkesinin başkenti Nalike.*

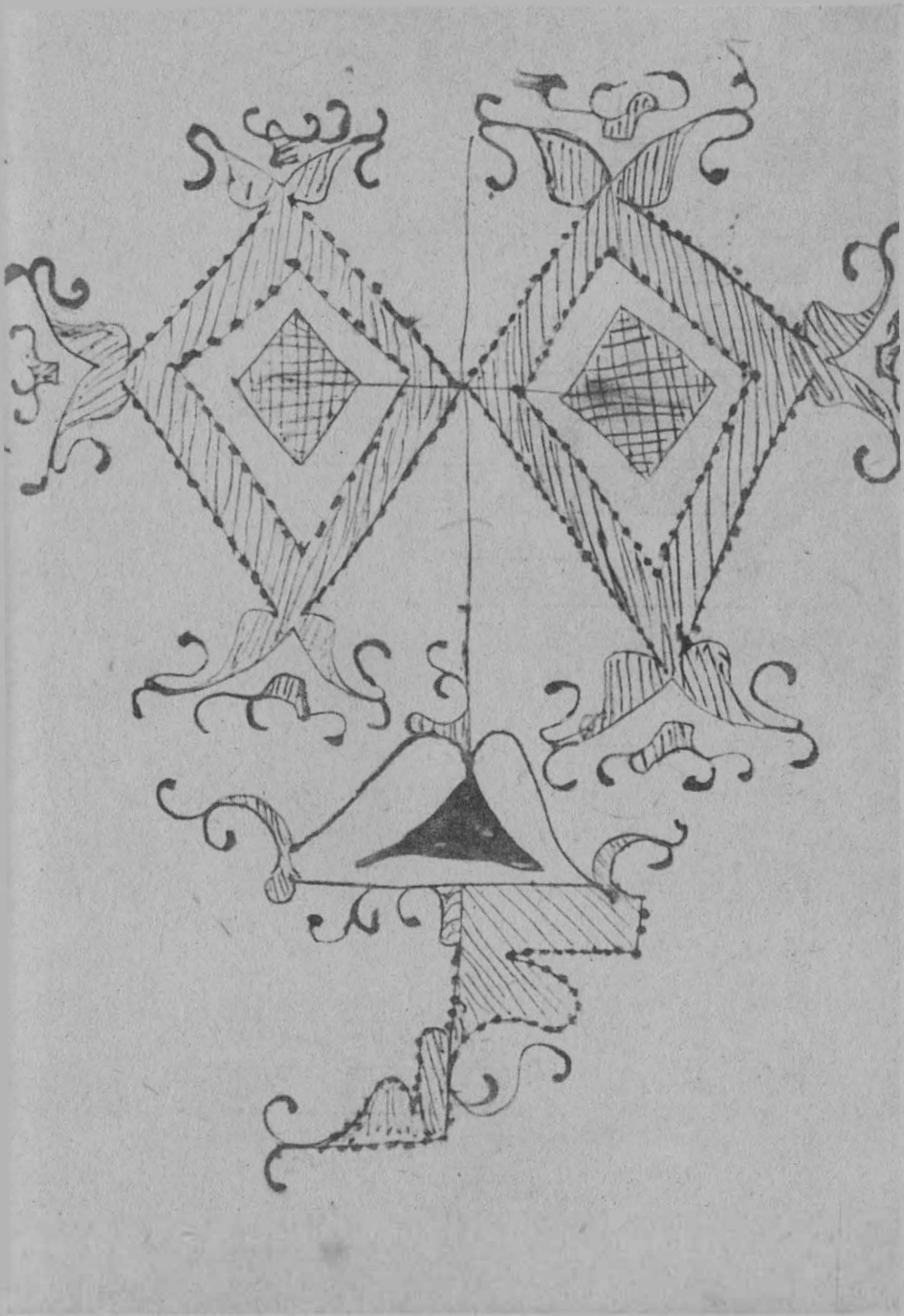

4 • Yüzlerini boyamış Kaduveo kadınları.

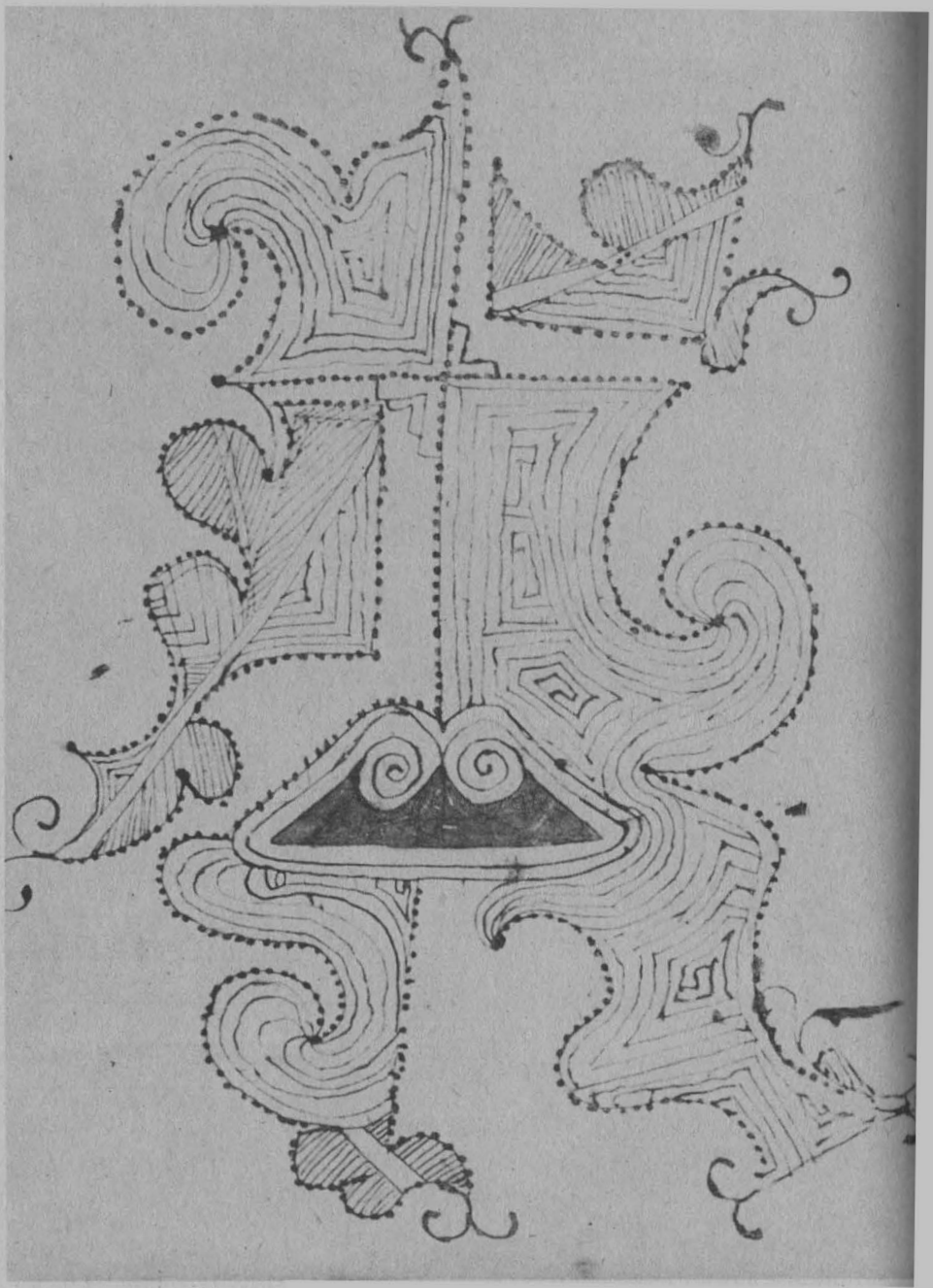

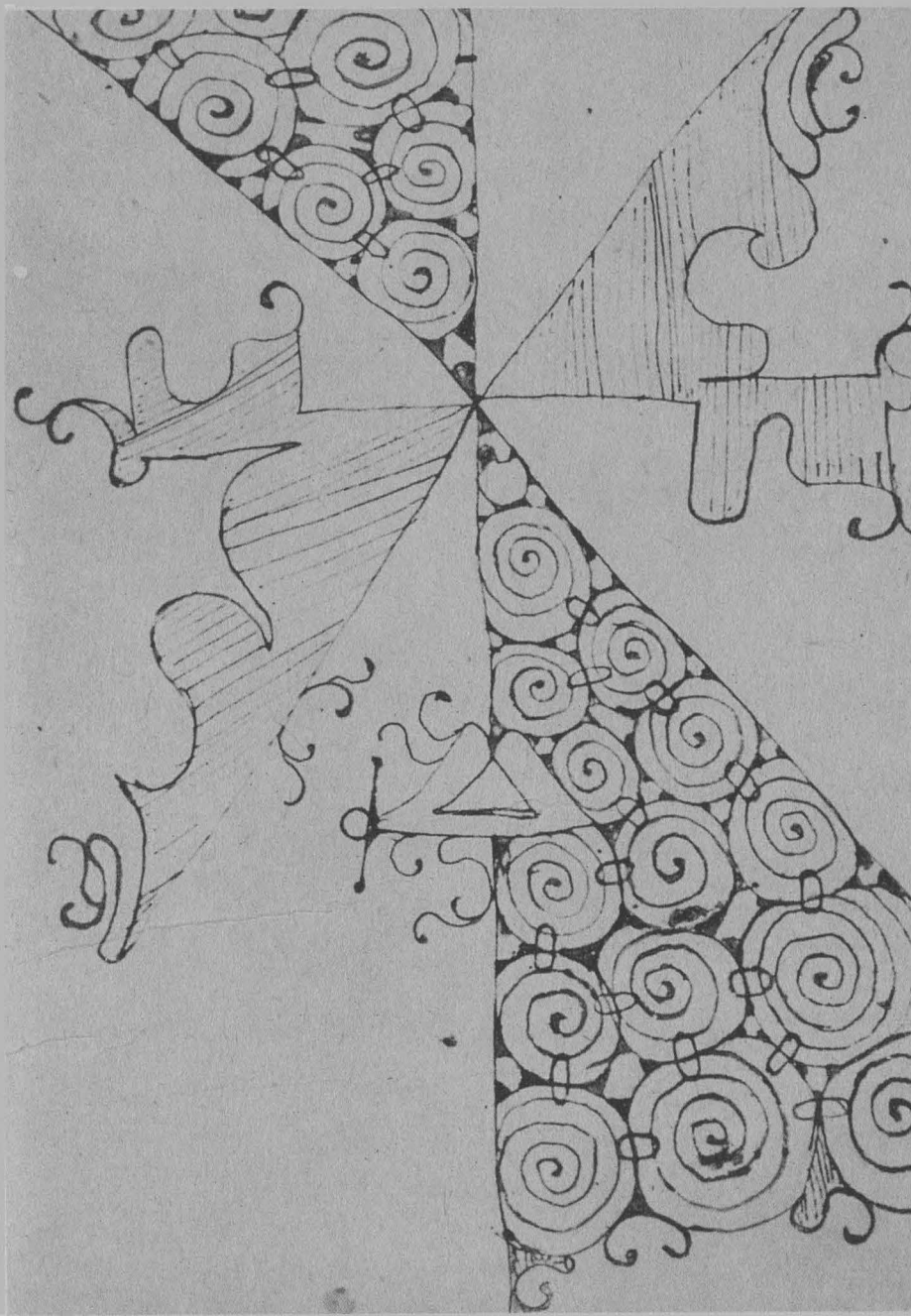
6 • 1895 yılında bir Kaduveo güzeli (Boggiani'den).

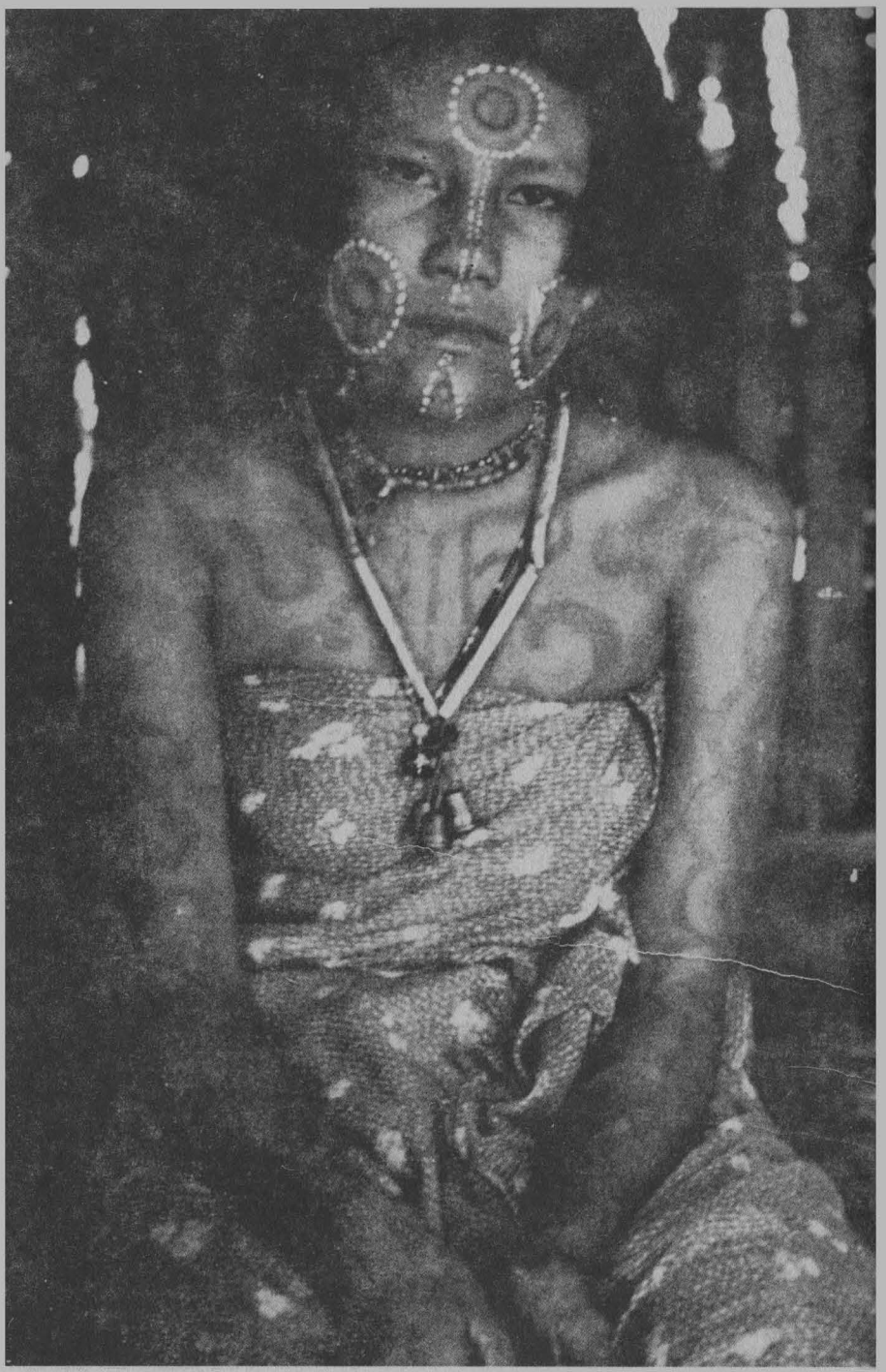
7 • Yüz resmi; bir Kadıveo kadının özgün çizimi.

8 • Yerli çizimi bir başka resim.

9 • Yerli çizimi bir başka resim.

10 • Erinlik kutlaması için süslenmiş yeniyetme Kaduveo.

Bororo

11 • Bororo köyü Kejara; ortada erkekler evi, arkada Tugare yarımının evlerinden bir bölümü.

12 • *Bir Bororo çifti.*

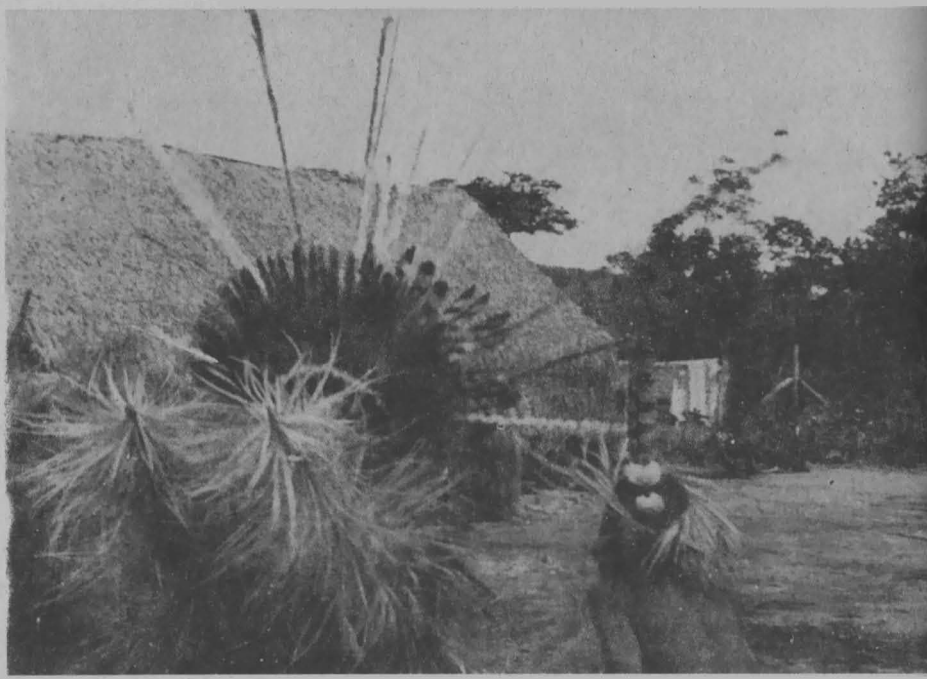
13 • Yazarın en çok yararlandığı kaynak kişi, tören kılığı içinde.

14 • Erkekler evinde yemek.

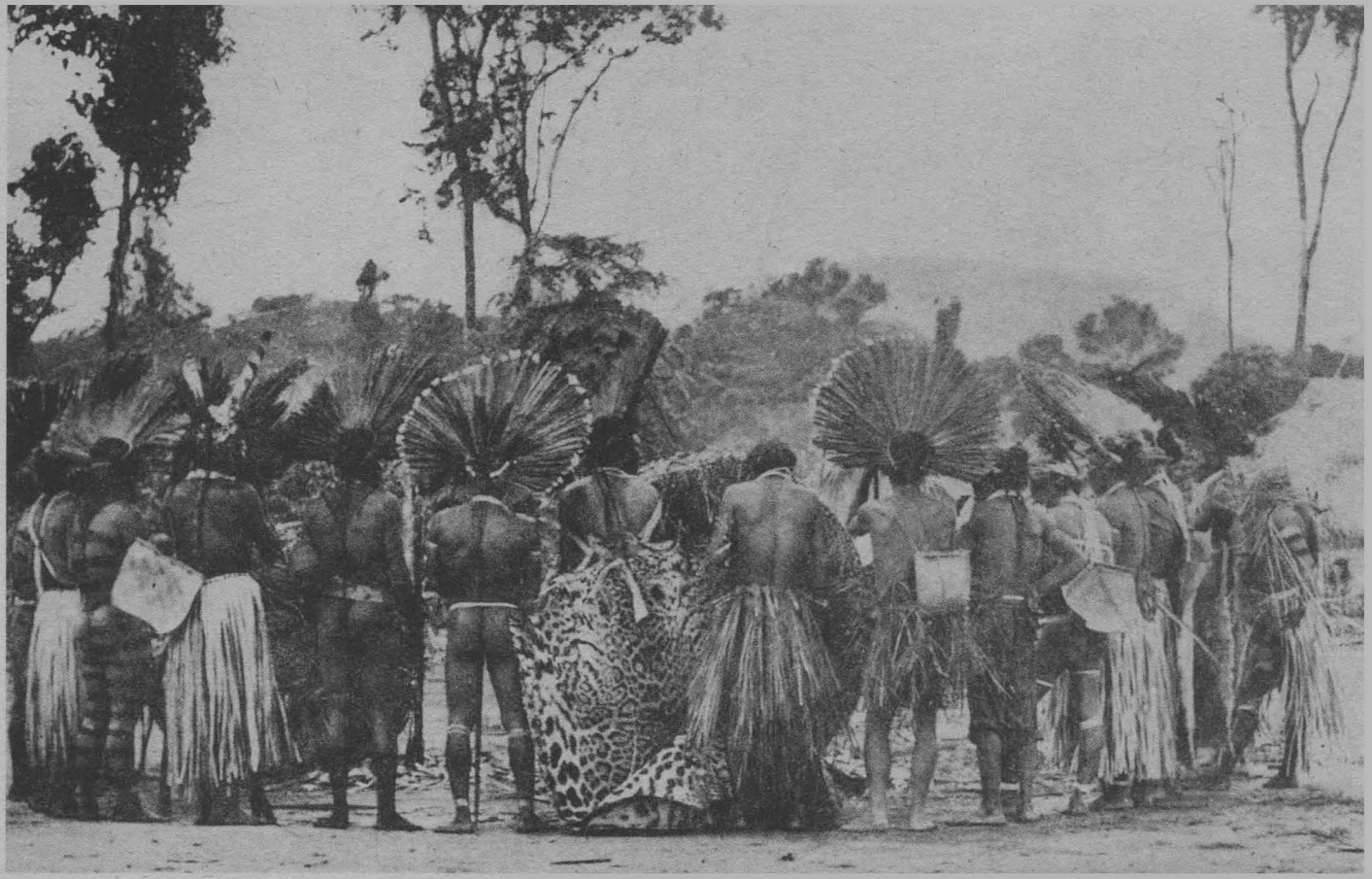
5 • *Ölüm dansı.*

16 • *Paiwe klânının dansı.*

17 • *Mariddo'nun ortaya çıkarılışı.*

18 • Cenaze töreni (Fotoğraf: René Silz).

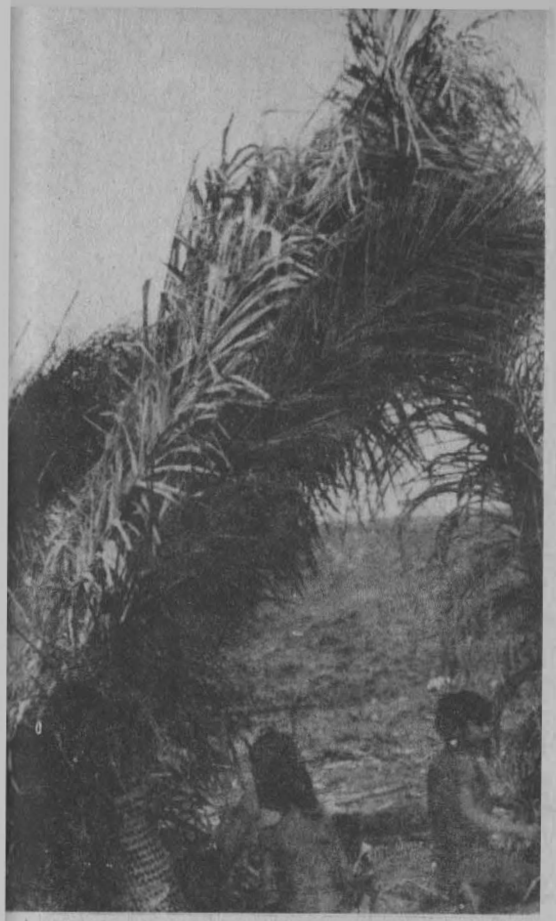
Ṇambikwara

9 • Nambikwara obası yolculuk sırasında...

20 • ...ve molada.

21 • *Kurak mevsimde yapraklardan bir barınak.*

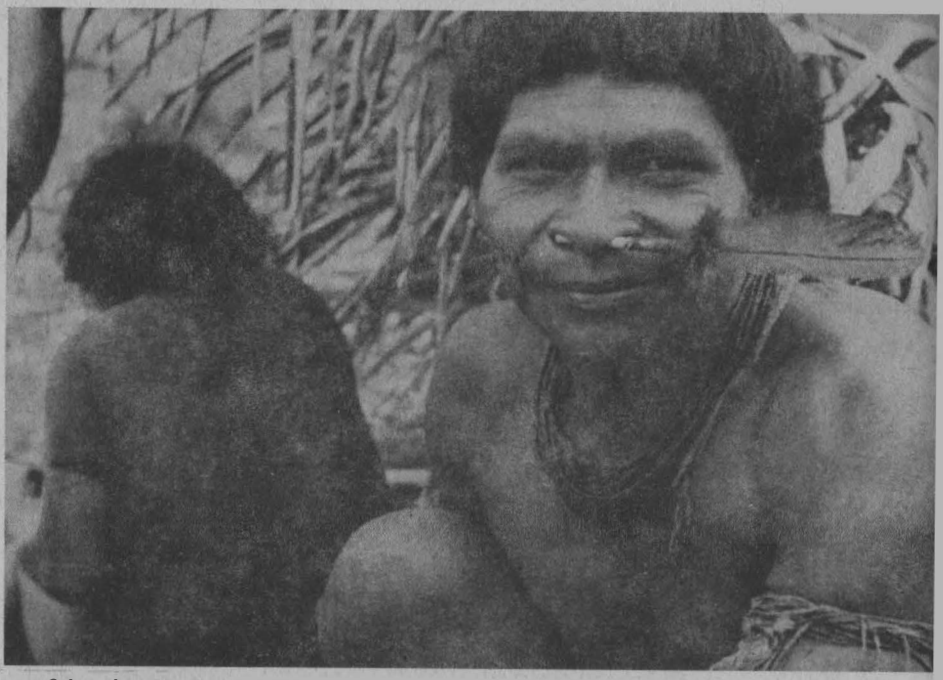
22 • *Maymunlu kız.*

23 • *Yağmur mevsimi öncesinde kulübe inşaatı.*

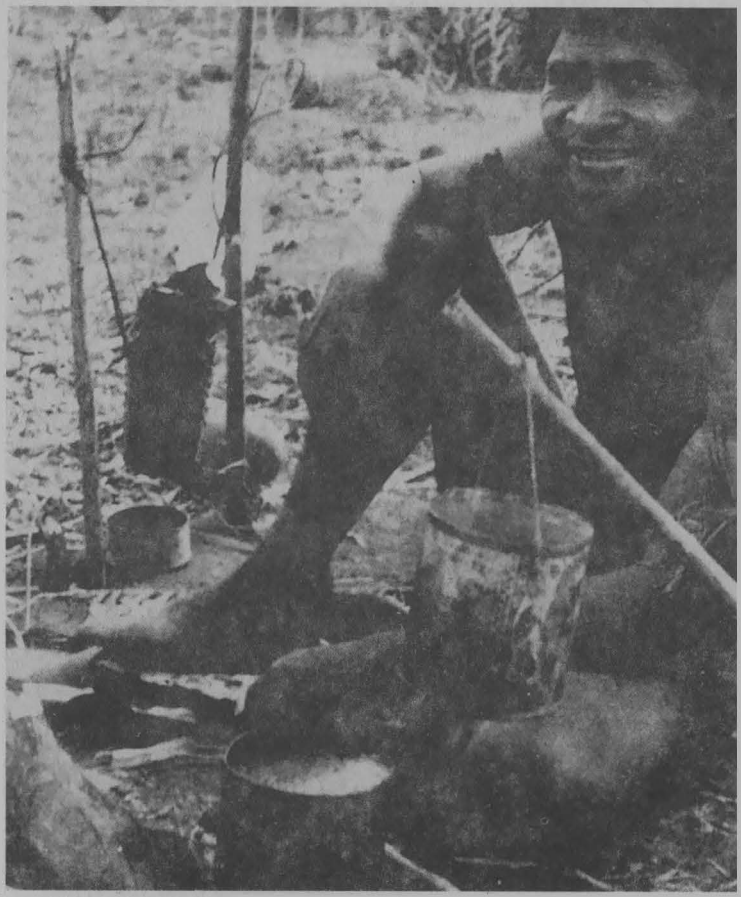
24 • !Ui Nambikwara erkeği; birinin kolunda pazısını sıkan halkaya sıkıştırılmış yaprağa sarılı sigara var.

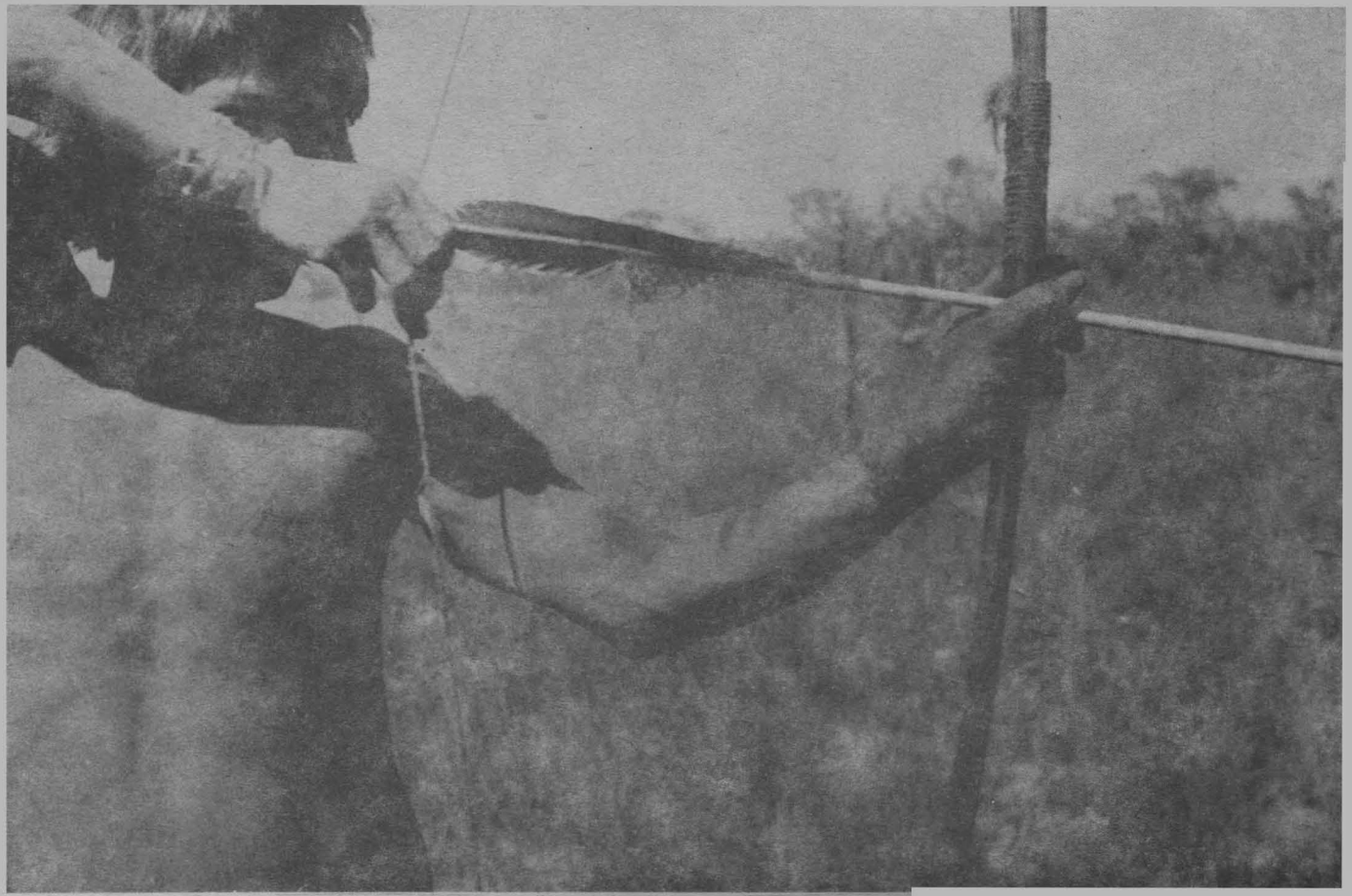
25 • Sabane büyücüsü.

26 • *Reis Wakletoçu.*

27 • *Kürarın hazırlanışı.*

28 • Ok atmada, sağ el için Nambikwara pozisyonu (buna ikincil pozisyon denilir; 52. resimle karşılaştırınız.

29 • *Nambikwara kampında çalışma saati: incilerin ayrılması, iplik eğirme, (arka tarafta) dokuma.*

30 • *Nehir sedefinden küpe parçalarını delen kadınlar.*

31 • *Çokeşli bir aile.*

32 • Yerli pozisyonunda çocuğunu emziren kadın.

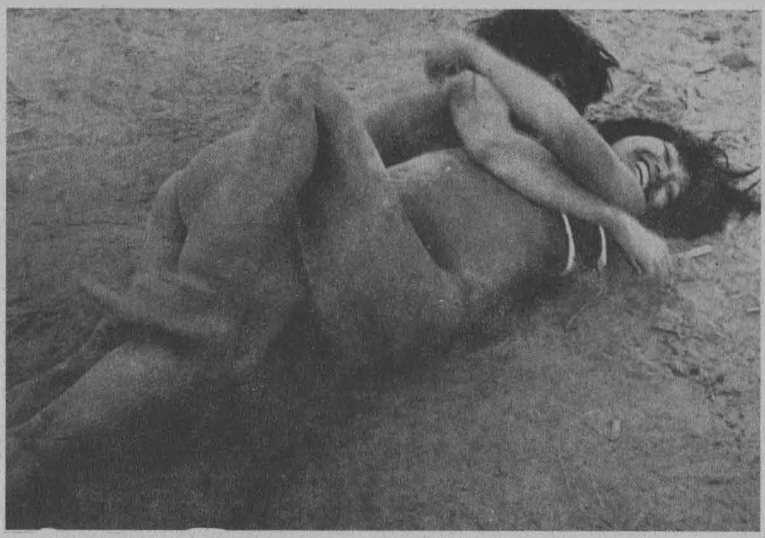
33 • Yakınlık.

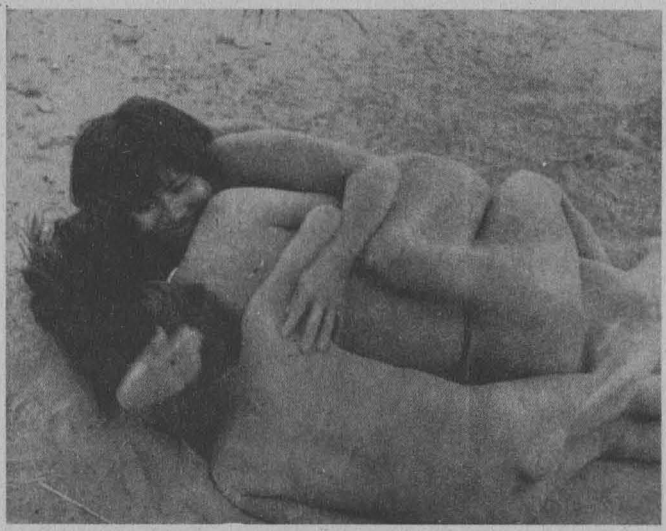
34 • Öğle uykusu.

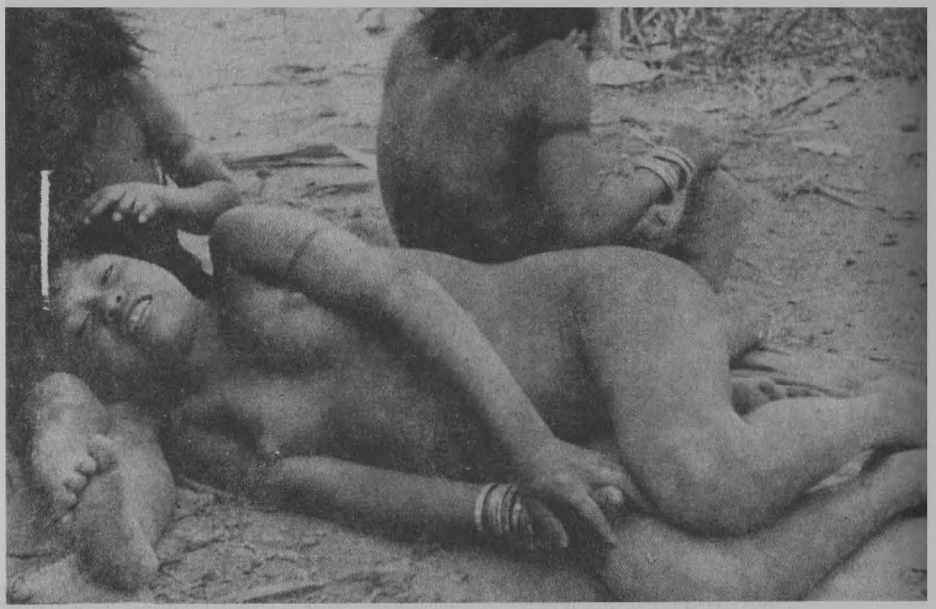
35 • *Şakalaşan karı koca.*

36 • Arkadaşların güreşi.

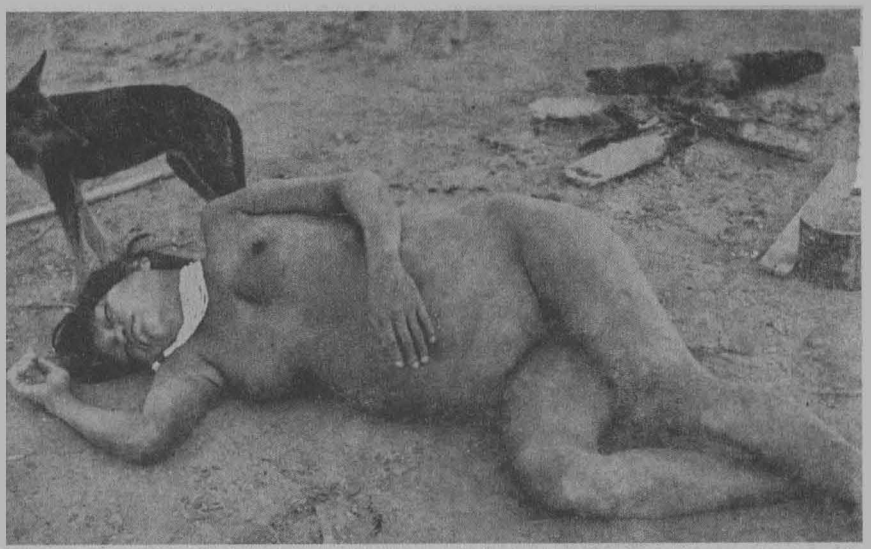
37 • ...ve sevgiyle sarılma.

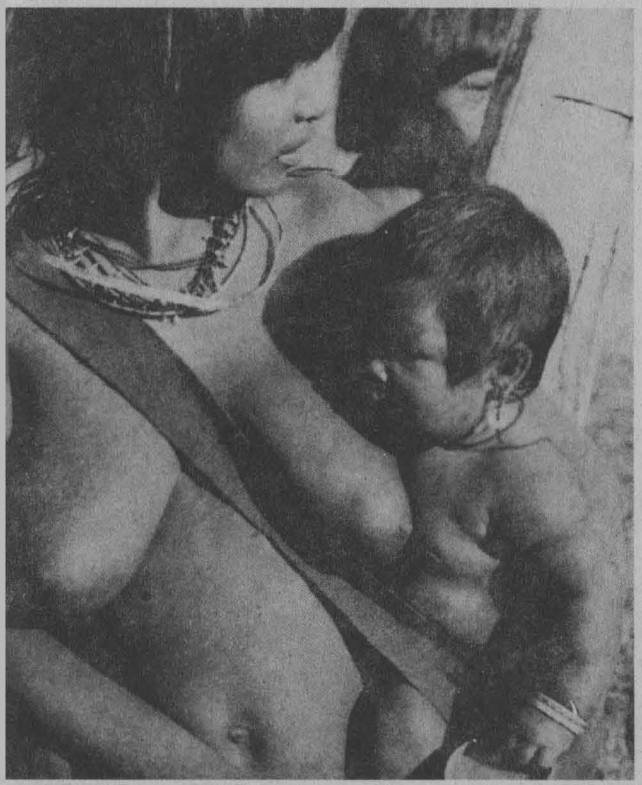
38 • Bit ayıklama.

39 • Maymunlu kız.

40 • Uyuklayan hamile kadın.

• *Bebekleri taşıma biçimi.*

42 • İşinden alıkonulmuş iplik eğiren kız.

43 • Büyücünün iki genç karısı.

44 • Bir burun takısıyla dudak takısı yerine sert bir lif taşıyan Nambikwara çocuğu.

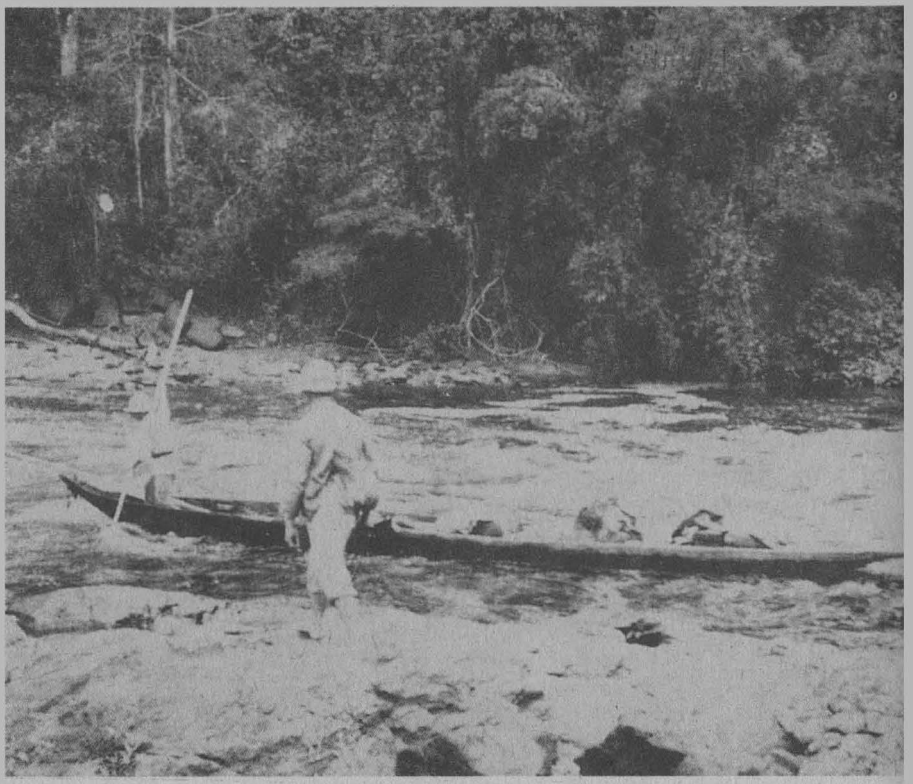

45 • Hayal kuran bir kadın.

46 • Nambikwara gülüşü.

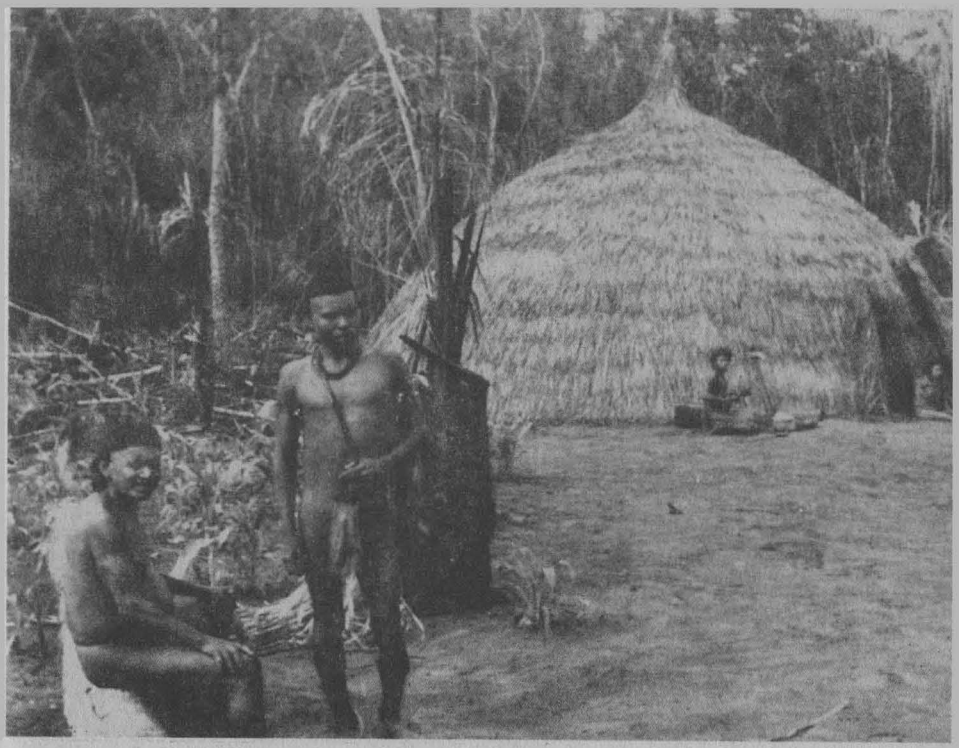
Tupi-Kawahib

47 • Rio Pimenta-Bueno'da akış yukarı yönde yolculuk.

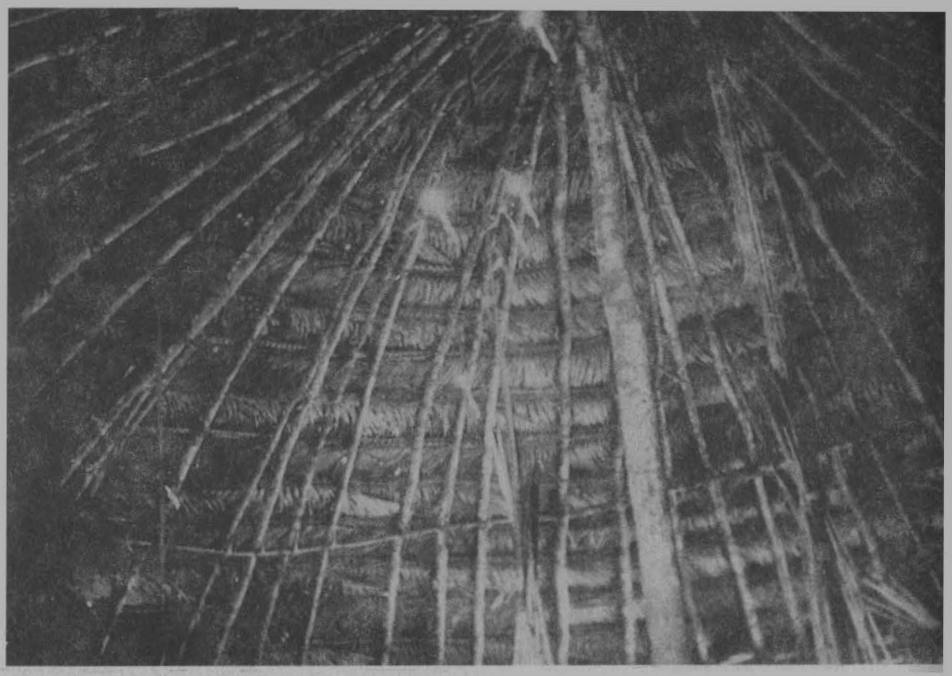
48 • Ekinler arasından Munde köyünün görünüşü.

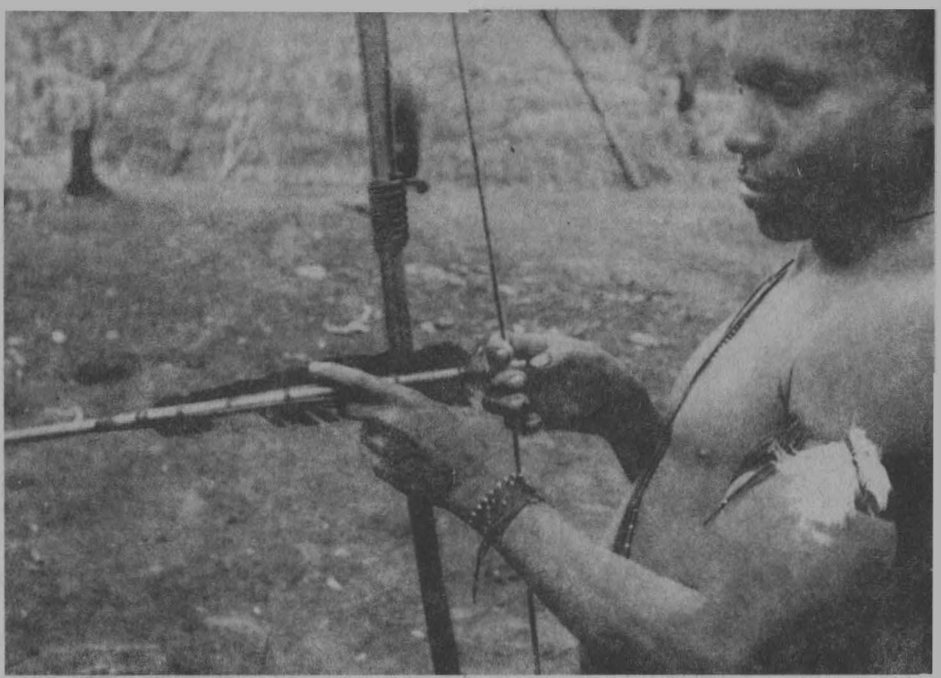
49 • Munde köyünün meydanı.

50 • Sertleşmiş reçineden dudak takıları taşıyan Munde erkeği.

51 • Munde kulübesinden kubbenin içten görünüşü.

52 • Munde okçusu; sağ el pozisyonuna dikkat ediniz (Buna Akdeniz tarzı denilir) Bororo ve Nambikwara'larda görülen ve Amerika'da en yaygın olan pozisyondan farklıdır (Bkz. 28. resim).

53 • *Munde'lerde iki genç anne.*

54 • Bir Munde kadını ve çocuğu (çocuğun kaşları yolunmak üzere balmumu ile sıvanmış).

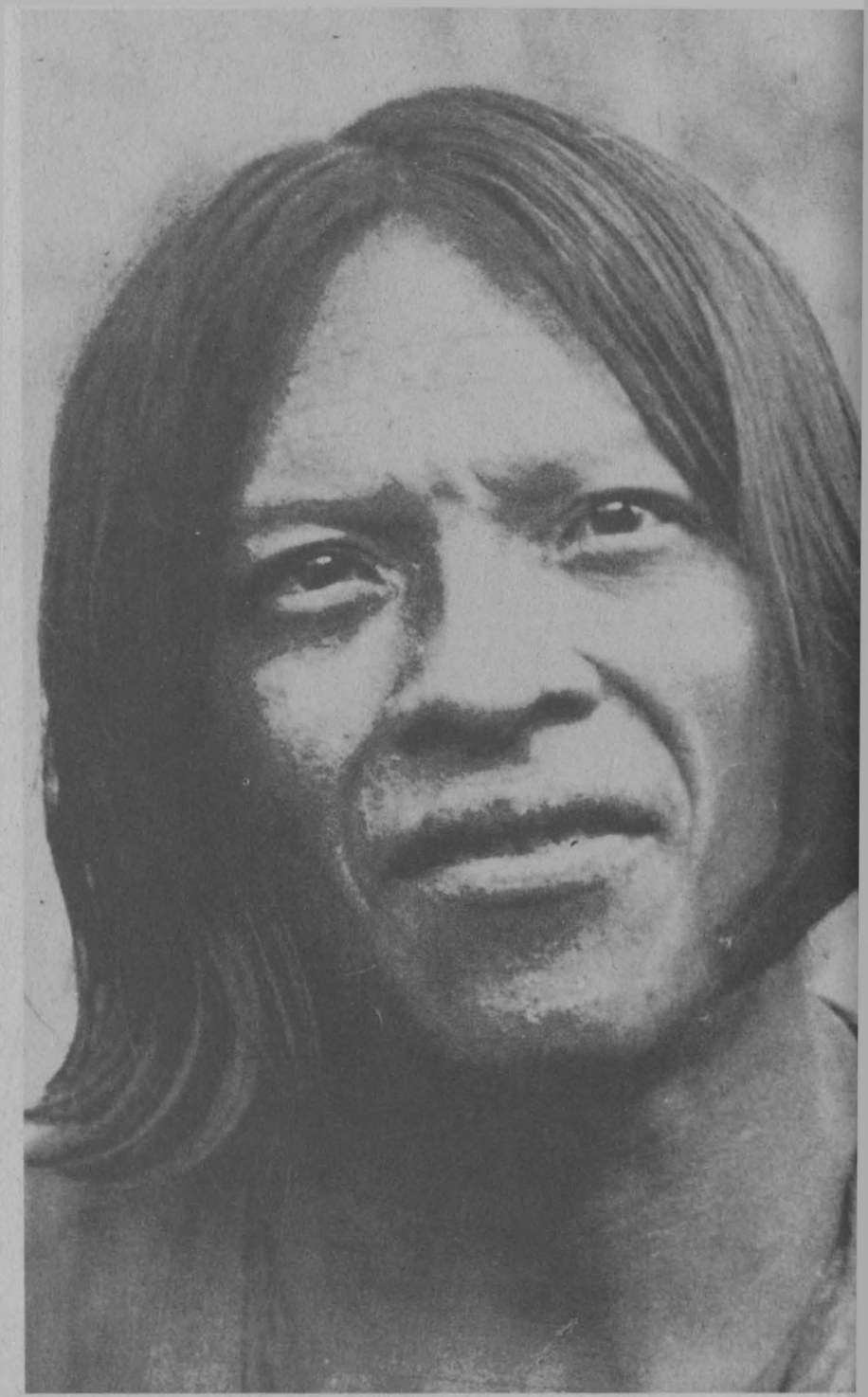
55 • *Lucinda.*

56 • Rio Machado kıyısında Tupi-Kawahib'lerle birlikte konakladığımız kamp yeri.

57 • Bir maymunun derisini yüzen Tupi-Kawahib erkeği (Potien), (kemerine –yeni sahip olduğu bir armağan– ve penis kılıfına dikkat ediniz.

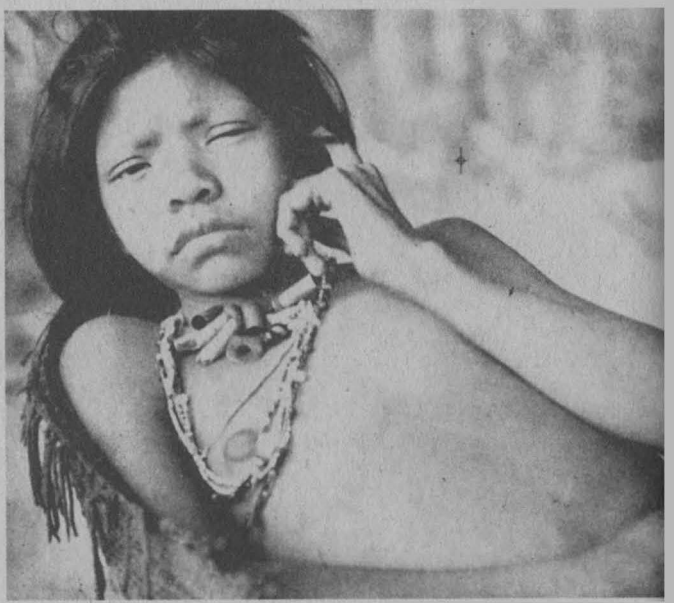
58 • Tupi-Kawahib'lerin reisi Taperahi'nin portresi.

59 • Taperahi'nin başkadını Kunhatsin çocuğunu taşıyor.

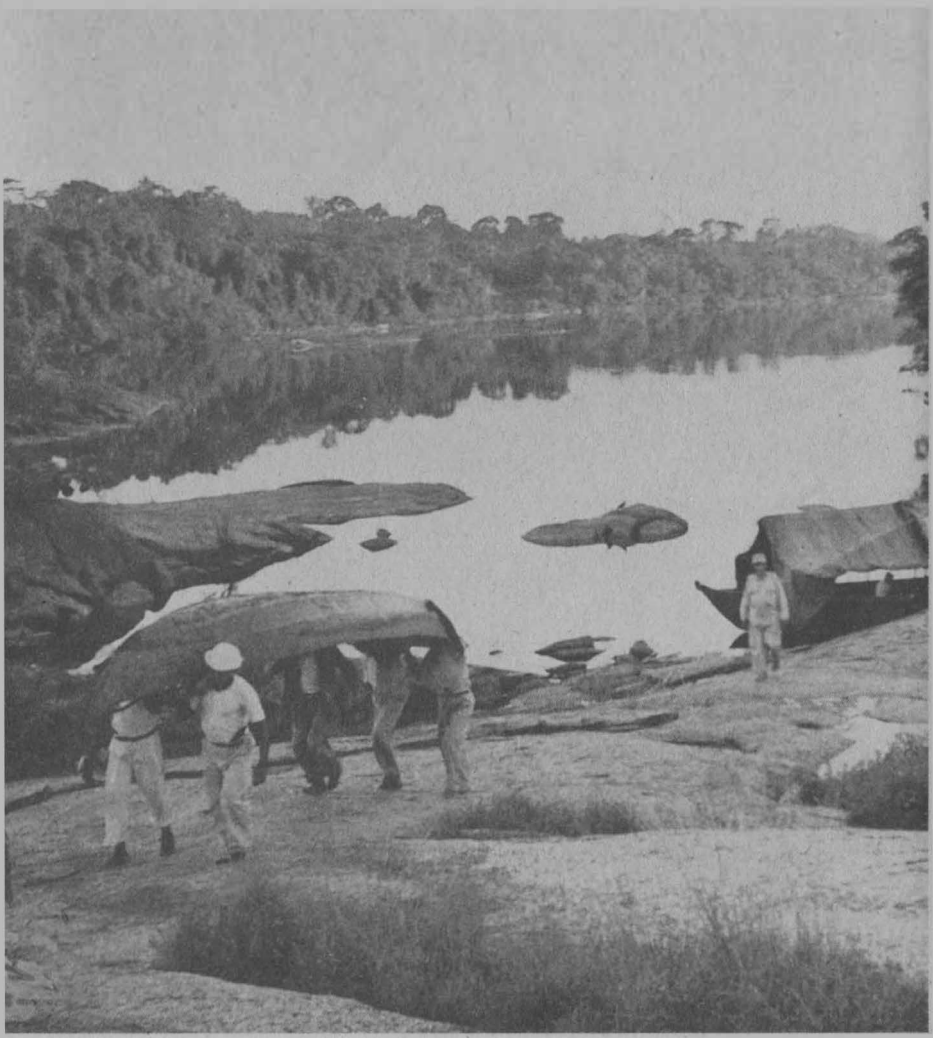
60 • Taperahi'nin oğlu Pwereza.

61 • İki erkek kardeşin genç karısı Penhena.

62 • *Reis Taperahi'nin karılarından (kızı Kunhatsin'le birlikte) Marubai.*

13 • *Rio Gi-Parana üzerinde bir çağlayanı aşarken kayıkların karadan taşınması.*

Kaynakça

1. *Handbook of South American Indians*, ed. by J. Steward, Smithsonian Institution, Washington D.C., 7 vol. 1946-1959.
2. P. Gaffarel, *Histoire du Brésil français au XVIe siècle*, Paris, 1878.
3. J. de Léry, *Histoire d'un voyage faict en la Terre du Brésil*, n. éd. (par P. Gaffarel), Paris, 1880, 2 vol.
4. A. Thevet, *Le Brésil et les Brésiliens*, in : Les classiques de la colonisation, 2; choix de textes et notes par Suzanne Lussagnet, Paris, 1953.
5. Y. d'Evreux, *Voyage dans le nord du Brésil fait durant les années 1613-1614*, Leipzig et Paris, 1864.
6. L. A. de Bougainville, *Voyage autour du monde*, Paris, 1771.
7. P. Monbeig, *Pionniers et planteurs de Sao Paulo*, Paris, 1952.
8. J. Sanchez Labrador, *El Paraguay Catolico*, 3 vol. Buenos-Aires, 1910-1917.
9. G. Boggiani, *Viaggi d'un artista nell'America Meridionale*, Roma, 1895.
10. D. Ribeiro, *A arte dos indios Kadiueu*, Rio de Janeiro, s. d. (1950).
11. K. von den Steinen, a) *Durch Zentral-Brazilien*, Leipzig, 1886. b) *Unter den Naturwölkern Zentral-Braziliens*, Berlin, 1984.
12. A. Colbacchini, *I Bororos orientali*, Turin, 1925.
13. C. Lévi-Strauss, Contribution à l'étude de l'organisation sociale des Indiens Bororo, *Journal de la Société des Américanistes*, n.s., vol. 28, 1936.
14. C. Nimuendaju, a) *The Apinayé*, Anthropological Series, Catholic University of America, no. 8, 1939, b) *The Serenté*, Los Angeles, 1942.
15. E. Roquette-Pinto, *Rondonia*, Rio de Janeiro, 1912.

16. C. M. da Silva Rondon, *Lectures delivered by...*, Publications of the Rondon Commission, no. 43, Rio de Janeiro 1916.
17. Th. Roosevelt, *Through the Brazilian Wilderness*, New York, 1914.
18. C. Lévi-Strauss, *La vie familiale et sociale des Indiens Nambikwara*, Société des Américanistes, Paris, 1948.
19. K. Oberg, *Indian Tribes of Northern Mato Grosso*, Brazil, Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology, Publ. no. 15, Washington, D.C., 1953.
20. C. Lévi-Strauss, Le Syncrétisme religieux d'un village mogh du territoire de Chittagong (Pakistan), *Revue de l'histoire des religions*, 1952.
21. Julio C. Tello, *Wira Kocha, Inca*, Vol. 1, 1923. Discovery of the Chavin culture in Peru, *American Antiquity*, vol. 9, 1943.

Saussure'ün "Genel Dilbilim Dersleri", Freud'un "Düşlerin Yorumu", Wittgenstein'ın "Tractatus"u yüzyılın düşünce yaşamında ne oranda önem taşıyorsa, Claude Lévi-Strauss'un "Hüzünlü Dönenceler"i de o oranda önem taşır. Antropolojinin bu çağdaş klâsiği ilk kez dilimize kazandırılıyor.

Lévi-Strauss öncü bir bilim adamı olmasının ötesinde, dili kullanışındaki ustalığı, Avrupa-merkezliliği aşan bakışı ve lirik denilebilecek üslûbuyla neredeyse Proust'la boy ölçüşen bir "yazar" kimliğiyle karşımıza çıkıyor.

Soru şu: İlk-el olan ile post-modern olan arası "biz" hangi dönencedeyiz?

ISBN 975-363-280-0

9 789753 632805